SERVER TANİLLİ

YARATICI AKLIN SENTEZİ

Felsefeye Giriş

Cumhuriyet Kitapları | İnceleme

13. BASK

Server Tanilli

•

Yaratıcı Aklın Sentezi

Felsefeye Giriş

YAYIN KURULU
Doğan HIZLAN (Başkan), Turhan GÜNAY (Başkan Yardımcısı), Ataol BEHRAMOĞLU, Celal ÜSTER, Deniz KAVUKÇUOĞLU, Deniz SOM, Egemen BERKÖZ, Erdal ATABEK, Fazilet KUZA

YAYIN YÖNETMENİ
Zeynep ATAYMAN

GÖRSEL YÖNETMEN
Haydar BEY

GRAFİK TASARIM
Ahmet SUNGUR, Müge KAYGUSUZ

DİZGİ/SAYFA DÜZENİ
Mustafa BALABAN

KAPAK RESMİ
Raffaello'nun "Atina Okulu"ndan bir ayrıntı olarak
Platon ve Aristoteles.

BASKI
YAZIN BASIN YAYIN MATBAACILIK TRZ.TİC.LTD.ŞTİ.
Çiftehavuzlar Caddesi Maltepe Mahallesi Prestij İş Merkezi
No: 27/806 Kat: 9 Zeytinburnu/İstanbul
0212 565 01 22 - 0212 565 02 55 Sertifika No: 12028

DAĞITIM
Cumhuriyet Kitapları

Baskı: Daha önce on iki basımı yapılan bu eserin,
13. basısı Cumhuriyet Kitapları'nda (2009)

Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Prof. Nurettin Mazhar Öktel Sk.
No: 2 34381 Şişli - İstanbul
Tel: (0212) 343 72 74
Faks: (0212) 343 72 65
ckk@cumhuriyet.com.tr
www.cumhuriyetkitaplari.com

Yayın Hakları Cumhuriyet Kitapları'na aittir.
Tanıtım amacı dışında izinsiz alıntı yapılamaz.

Server Tanilli

•

Yaratıcı Aklın Sentezi

FELSEFEYE GİRİŞ

Cumhuriyet Kitapları

Aziz annem ve babam
Hayriye ve Servet Tanilli'ye,
şükranla anarak...

BİRKAÇ SÖZ

Felsefenin, insan zekâsının bulduğu bu en anlamlı uğraşın amacı, doğa, toplum ve insan, giderek evren üstüne tutarlı, sistemli ve bütünlüğüne bir görüşe varmaktır. Bir yerde dinden bağımsız yürütülen bu uğraş, "özgür aklın sorgulaması"na dayanır. Matematikten fiziğe, teknikten sanata, tarihten politikaya ve hukuka değin bütün bir bilgi birikimini yeniden ele alıp, "eleştirici aklın süzgeci"nden geçirerek bir bütün içinde yoğurmak, eski Yunan'dan beri sürüyor; ve insansoyu akla saygısını yitirmedikçe de sürecek. Söz konusu uğraşa, çağımızda, daha insanca bir düzen kurmanın kaygısı da eklenmiştir. Böylece felsefe, çoğu kez sanıldığının tersine, bulutlarda dolaşan, soyut ve anlaşılmaz bir dille örülü esrarlı bir şey değil, daha güzel bir dünya yaratmayı amaç edinmiş somut, açık ve aydınlık bir arayıştır.

Akla dayandığı için, ister istemez bilimsel verilere de dayanan; bu niteliği ile her türlü dogmatizme ve bağnazlığa karşı olan felsefenin, dostlarından çok düşmanları olmuştur. Niçin böyledir? Çünkü, gerçeğin hasbî araştırılmasından, aklın bitmeyen sorgulamasından korkanlar vardır. Söz konusu sorgulama, bir yerde "yerleşik düzen"e, onun kavram ve kurumlarına gelip dayandığı içindir ki, o düzenin sahipleri, bu arada din, felsefeye karşı daima dişlerini göstermiştir. Felsefe tarihinin, yine eski Yunan'dan başlayarak, adım başında koğuşturulmuş filozoflarla dolu oluşunun nedeni budur.

Batılı toplumlarda, felsefe, yüzyıllarca yürüdüğü dikenli yollardan sonra, bileğinin hakkıyla, ama elbette arkasına aldığı sosyal güçlerin de yardımıyla, bugünkü saygın ve dokunulmaz yerini kazanmış bulunuyor. Özellikle şu son yıllarda, sosyalizmin geçirdiği korkunç bunalımın ve yıkılışların arkasından, felsefe, eski akademik havasından da sıyrılarak, halkın daha anlayabileceği bir dil ve biçemle yeni bir gelişme içinde. Söz konusu gelişmenin, karanlıkçı güçlerin etkisine karşı, eskisinden çok daha fazla aydınlatıcı bir rol oynayacağı kuşkusuzdur.

Müslüman ülkelerde, bilim alanlarında, zamanın koşulları gereği çok şeyin yapıldığı yükseliş yüzyıllarında, felsefe, eski

Yunan düşüncesi ile vahyedilmiş Kuran arasında sıkışıp kaldı. Bunun sonucu şu oldu ki, bir felsefe geleneği kurulup yerleşmedi. İslam felsefesinden söz edildiğinde "hikmet" kelimesinin kullanılıp, "filozof" teriminin "rint, dinsiz" ya da "kayıtsız" demekle bir tutulmasının bir anlamı olsa gerek. Tekkelerin öncülük ettikleri "tasavvuf" ise, bir sistem halini almaktan uzak bulunduğu gibi, ancak dinin izin verdiği bir çerçeve içinde dönüp dolaşmıştır.

Bizde, felsefeye felsefe olarak, yani dinden bağımsız eleştirici aklın bir işlevi olarak bakmak, Tanzimat sonrası aydınların kavgasını verdikleri bir uğraş olmuştur ki, hepsini saygı ile anmalıyız. Felsefenin, bağımsız bir disiplin kişiliğiyle, İkinci Meşrutiyet'te üniversite ve liselere girişi de, işte bu çabaların olumlu bir meyvesidir.

Cumhuriyet, bu mirasa sahip çıkmıştır.

Cumhuriyeti kuranların eğitimden anladıkları, bağımsız kafalar yetiştirmekti, bir fikre körükörüne saplanmamış, arayıp soran ve eleştiren kafalar; o güzel deyişle, "fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür" kuşaklar! Hele hele liseler, gençlerin temel kültürlerinin yerine oturduğu, dünya görüşlerinin, fikri kimliklerinin belirginleştiği bir eğitim aşamasıdır. Lise eğitiminde –belki– en önemli ders de, felsefedir. Çünkü matematikten fiziğe, tarihten edebiyata ve sanata değin, bütün öteki bilimlerin sağladığı bilgi birikimini yeniden ele alıp bir bütün içinde yoğurmak; bunu yaparken de, gence, "eleştirici düşünce"nin anahtarlarını verip onun alışkanlığını kazandırmak felsefeyle mümkün.

Ancak, Türkiye'de devlet, yıllar var ki eğitim sistemini özgür düşünceye kapamıştır; düşünmeyen, eleştirmeyen insanlar istenmektedir; bir yandan "molla eğitimi"nin altında yatan bu olduğu gibi, öte yandan liselerde felsefe eğitiminin, özellikle 1980'lerle horlanan, itilip kakılan bir ders olmasının altında yatan da budur.

Eldeki kitap, bu haince tezgâhlanıp sürdürülen tuzağa karşı çıkmak için yazıldı; o tuzağı hazırlayanların ideolojisi olan "Türk-İslam Sentezi"nin önüne dikilme amacını taşıyor: Adı, "Yaratıcı Aklın Sentezi" de buradan ileri geliyor ve ancak yaratıcı akıl bir sentez kurabilir.

Kitabın seslendiği, başta lise ve üniversite gençliğidir; yazılanlar, yetişecek kuşakların felsefe kültürlerini güçlendirme he-

define dönüktür. Ne var ki, onların dışındaki kesimler de, isterlerse, dikkatlerine çarpacak şeyler bulabilirler. Eserin diline ve biçemine, herkese okuma kolaylığı sağlaması için özel bir özen gösterildi. Okurların, çoğu felsefe kitabında olduğu gibi, genelde ve soyutta kalıp bulutların üzerinde dolaşmamaları için, günceli gösterip somut toplum sorunlarında düşünmelerini sağlamak amacıyla, ilginç okuma parçalarına dayanan bir yöntem de seçildi.

Bütün bunlardan kalkarak, kitap, ülkemizde süren kavram kargaşasına son vermek isterken, onca hasretini çektiğimiz gerçekten fikrî bir ortamın hazırlanmasında da yararlı olabilir. İnsanlarımızın insanca yaşayacakları bir düzenin koşulları üzerinde düşünüp tartışmaları ancak böyle mümkündür.

Dileriz, daha fazlasını yapsın yazdıklarımız...

Strasbourg, 16 Haziran 1997
Server Tanilli

13. basımı için...

Yaratıcı Aklın Sentezi'nin bu 13. basımında, güttüğü amaçları bakımından bir değişiklik yok: Kitap, başta lise ve üniversite gençliğine sesleniyor. Olsa olsa, her bahiste verdiğimiz okuma parçaları yer yer yenilendi ve güncelleştirildi.

Bir kez daha güzel okumalar diliyoruz...

Strasbourg, 1 Ekim 2009
Server Tanilli

BAŞLARKEN

FELSEFENİN ANLAMI

Şu sorularla karşılaştığımız, dahası kendi kendimize de sorduğumuz olmuştur: "Nereden geliyoruz? Yaşamın anlamı ne? Nereye gidiyoruz?" Şu sorular da yabancımız değildir: "Bilimden ve teknikten ne bekliyoruz? Sanatsız niçin yaşayamayız? Ahlak, neden zorunludur? Kime karşı ve ne için sorumluyuz? Özgür olmak ne demektir?" Daha da yakıcı bir soru: "Dünyamız adaletsizliklerle dolu; peki, insanların insanca yaşayacakları gerçekten adil ve barışçı bir dünya yaratamaz mıyız?" Çoğu, dinin de sorup kendine göre yanıtladığı sorulardır bunlar. Ama onu da aşacak biçimde, doğa, toplum ve insan üstüne, akla ve bilimsel verilere dayanan –bütünlüğüne– bir görüş elde edemez miyiz?

Söylenti değil, olmuştur: Sonraları parlak bir filozof olup çıkacak olan Jules Lachelier (1832-1918), Yüksek Öğretmen Okulu'nu bitirdiğinde, Toulouse Lisesi'ne felsefe öğretmeni olarak atanır. Genç felsefeci, açış dersinde, konusunun –o pek doğal– ilk sorusunu sorar: "Felsefe nedir?" Ve yanıtını da kendisi verir: "Bilmiyorum!" Öğrenciler, olan biteni okul dönüşü evde anlattıklarında, ertesi günü bütün kent, alaylara kızgınlık da karışarak çalkalanır: Nasıl olur da bilmezmiş bir felsefeci felsefenin ne olduğunu? Ve uğraştığı alanın özünden habersiz bir insanı, nasıl olur da Paris'teki yetkililer taşrada bir liseye öğretmen diye gönderirlermiş?

Aslında pek de anlamlıdır Lachelier'in söylediği.

Gerçekten nedir felsefe, neyi arar?

FELSEFE DOĞRUYU ARAMAKTIR

Felsefenin, bir bilgi dalı olarak belli bir konusu yoktur. Başka bütün bilim dallarında, örneğin matematikte, fizikte, tarihte, öğrenilecek belli konular vardır: Akıl yoluyla açıklanmasına çalışılan teoremler, doğa olayları, geçmişteki olaylar... Felsefede ise böylesi bir şeye rastlanmaz. Kuşkusuz, büyük filozofların düşüncelerinden ve sistemlerinden söz açılır; ama insanlar, bu sistemlerden birini ya da ötekini, paylaşmak ya da kabul etmek zorunda değillerdir. Öte yandan, hiçbir felsefe sistemi üzerinde de topyekûn bir anlaşma asla olmamıştır. Olamazdı da: Çünkü bu sistemler, çoğu zaman birbirini tutmaz ve karşı karşıyadırlar. Alınız Aquino'lu Ermiş Tommaso ile Karl Marx'ı: İkisi de büyük filozoftur, ama kurdukları sistemler birbirinden bütünüyle farklı, dahası taban tabana zıttırlar.

Peki, felsefe kesin, su götürmez ve şaşmaz bir bilgi vermiyor olsa bile, bir yaşama sanatı, bir ahlak öneriyor mu?

O da değil! Felsefenin önerdiği yaşam sanatı ve ahlak da, sistemden sisteme değişiyor. Felsefede, bir matematik teoremi ya da bir fizik yasası gibi tanıtlanmış doğrular yok, kesin yaşam ve ahlak kuralları da. Tarih boyunca, sistemleri sistemler izlemiş; her filozof, kendinden önce gelenin görüşlerinden farklı, kimi zaman onlara zıt bir görüşle ortaya çıkmıştır; şu anda öne sürülene de yarın karşı çıkılacaktır. Böylece her filozof –ressam, müzikçi ya da şair– her sanatçı gibi, dünyaya belli bir bakış ve açıklama biçimine sahiptir ve onu ortaya koymakla yetinir.

Ne var ki, filozofların bütün bu tartışma ve uyuşmazlıklarının yaptığı önemli bir şey vardır: Bizi, tartışmaya açtıkları sorunlara eğilmeye, onlar üzerinde **bizzat düşünme**ye çağırırlar; bir yerde, fikrî tembelliğimizden sıyırırlar bizi. Bir felsefe kuramı, bu uyarıyı ve çağrıyı ne kadar ustaca yaparsa o kadar değerlidir. Vaktiyle, büyük Alman filozofu Kant (1724-1804) şöyle demişti: "Felsefeden öğrenilebilecek tek şey vardır: Felsefe yapmak!" Felsefe yapmak da, işte bu çağrıya uymakla başlar: Düşünmek tartışmaya, tartışma eleştiriye götürür. Bütün bunlarla da, aklın ışığında "doğru" araştırılmış olur; biraz daha yakınlaşılır ona.

"Felsefe" kelimesinin kökeni de bunu gösteriyor.

Gerçekten, Türkçedeki felsefe kelimesinin kendisinden türediği –Yunanca **philo** (sevgi) **sophia** (bilgelik) köklerinden oluşan– **"philosophie"**, "bilgelik sevgisi" anlamına geliyor. **Sophia,** bir "yaşama sanatı", akla uygun davranma, her türlü ölçüsüzlüklerden kaçınma, deneyimleri dinginlikle karşılama anlamında bir ahlak değil sadece; bir "bilgi" de aynı zamanda. **Sophia** kelimesinin bu ikinci anlamı unutulmasın: Eski Yunanlılara göre, bilge, bir bilgindi de.

Böylece, kelimenin kökeni göz önünde tutulduğunda, felsefe, hem bir yaşama biçimi hem de belli bir bilgi türü, bir "bağımsızlaşma" ve bir "bilgi". Eski Yunanlılara göre, bu iki kavram arasında sıkı bir ilişki de vardı: Bizi bağımsızlığa götürecek olan bilgidir ve kötü davranan kişi bir bilgisizdir her şeyden önce. "Hiç kimse bile bile kötülük yapamaz," diyordu Sokrates.

Ancak, kelimenin kökenine daha dikkatle eğildiğimizde, şunu da fark ederiz: Felsefe, tamı tamına bir bilgelik değil, sadece "bilgelik aşkı"dır. Söylenenlere bakılırsa, İsa'dan önce 6. yüzyılda büyük bir Yunan matematikçisi ve filozofu olan Pitagoras, alabildiğine alçakgönüllülükle, kendisinin bilge olmaktan çok, "bilgelik dostu" olduğunu söylermiş. 20. yüzyılda tanınmış bir Alman filozofu, Karl Jaspers (1883-1963), bu ayrım üzerinde önemle duruyor. *Felsefeye Giriş* adlı küçük ama kapsamlı eserinde, altını çizdiği şu: Felsefenin özü, bir bilgi edinmekten çok, onu arayıp araştırmaktır. Felsefe, ona göre, "dogmatizme, yani kesin ve değişmez formüllere dönüşüp soysuzlaştığında, kendi kendisine ihanet etmiş olur. Felsefe yapmak yola koyulmaktır; felsefede sorular yanıtlardan daha önemlidir ve her yanıt yeni bir soru olup çıkar." Felsefe, donup kalmayı sevmez. Paul Valéry'nin (1871-1945) sözleri anlamlı: "Sadece istiridyelerle ahmaklar yapışıp kalırlar!" diyor büyük yazar. Böylece, felsefî arayışta, bağnazın –üstelik kendini beğenmiş– dediğim dedikliğiyle zıtlaşan bir alçakgönüllülük vardır. Bağnaz, gerçeği elinde tuttuğundan emindir ve o yüzden de, onu başkalarına dayatma sapıklığı içindedir. Filozof ise, doğruyu aramaya çıkmıştır ve öyle olduğu için de, büyük bir alçakgönüllülükle söylediği şudur: "Doğru ne benim ne senin elinde, doğru önümüzde!"

Bağnazın tersine, rahat değil kaygılıdır filozof.

Çünkü, doğruyu aramanın ne denli çileli olduğunu bilir.

Böylece felsefe, Yunanca anlamına uygun olarak, bilgiye ve eyleme yüzü dönük de olsa, ne kuramsal bilgiler yığını, ne de pratik reçeteler tomarıdır o; felsefe, bir "genel tavır", daha da doğrusu hem bilgiye hem de eyleme ilişkin bir "yöntem"dir. Bu yöntem, **aklın eleştirici bir tavrı**dır ki, bilgi söz konusu oldukta önyargıların uzağında tutar bizi; eylem söz konusu oldukta da tutkulardan uzakta...

Deyim yerindeyse, bir kafa ve ruh eğitimidir felsefe.

Biraz daha durmak gerekecek bu konular üstünde.

AKLIN BİTMEYEN SORGULAMASI

Felsefenin özü, bir bilgiye sahip olmaktan çok, onu arayıp araştırmaktır, dedik. Felsefe uğraşı, bu doğrultuda olmak üzere, her şeyden önce bir "düşünme çabası"dır. Peki düşünme ne? Düşünme, aklın bir işlevidir; böylece akıl, edindiği bilgileri yeniden gözden geçirir, tartışır. Gerçekten, yaşamın deneyimleri, yığınla izlenim ve bilgi sağlar bize. Belli bir meslekten isek, hele hele bilimsel bir etkinlik içindeysek, daha tam, daha aydınlık kavramlar ediniriz. Ne var ki, yaşam deneyimimiz ne denli zengin, bilimsel ve teknik bilgilerimiz ne denli derin olursa olsun, hiçbiri felsefenin yerini tutmaz. İşte felsefe yapmak, bu bilgiler üzerinde düşünmek, onları sorgulamak, yani "yeniden gözden geçirip tartışmak"tır.

Bu anlamda felsefî düşünmenin en güzel örneklerini, Sokrates'in tartışmalarında buluruz.

Örneğin, Platon'un *Menon* adlı diyaloğunda, Sokrates'le Menon karşı karşıyadırlar ve filozof, erdem üstüne sorguya çeker karşısındakini. Menon'un, belli bir yaşam ve ahlak deneyimi vardır ve erdem de bildiği bir kavramdır: "Ondan söz etmek benim için güç değil!" der. Erdemi tanımlamak konusunda Sokrates kendisini sıkıştırınca, Menon duraksamadan şu yanıtı verir: "Erdem, insanlara emretme yeteneğidir." Sokrates, çocukla köle de erdemli olabilirler ama emredemezler, diye karşı çıkar. Böylece Menon, başkaları arasında erdemle ilgili sadece bir örnek vermiş, bir tanımlama yapamamıştır. O zaman da, bir kavram düzeyine, yani erdemi bütün boyutları içinde ele alacak bir genel düşünceye yükselerek, Menon şöyle der: "Er-

demli olmak iyi şeyler istemektir." Ona karşı da Sokrates şu yanıtı verir: "Altınla gümüş de iyi şeylerdir; onların arayışı içindeki insan ise, adalete uygun ve acıma duygusuyla davranmak koşuluyla erdemlidir."

Görüldüğü gibi, Menon'un yanıtları, Sokrates'in yeni sorularına yol açmakta her defasında. Menon bildiğini sanıyordu; oysa Sokrates'in söylediği şudur: "Bir şey bilirim ben, o da hiçbir şey bilmediğimdir!" Böylece Sokrates, insanlara en yalın soruları yöneltiyor, onlar da bildiklerinden emin, söze başlarken onun saflığıyla eğleniyorlardı. Ama çok geçmeden, filozofun soruları onları bunaltıyor, düşüncelerindeki çelişmeleri fark edip hiçbir şey bilmediklerini görüyorlardı.

Özetle Sokrates, Menon'a hiçbir bilgi aktarmamaktadır; yalnızca soru sormakla yetinmektedir ve Menon hiçbir şey öğrenmemekte, düşünmektedir sadece. Sokrates, ebe olan annesine benzetirmiş kendisini; böylece, hiçbir şey öğretmiyor, düşünceler "doğurtmak"la, o düşüncelerin ve taşıdıkları sorunların ve güçlüklerin gün ışığına çıkmasına yardım etmekle yetiniyordu. Sokrates, en başta bu anlamda yetkin bir filozoftur: Hiçbir şey öğretmez, ama düşündürür bizi.

Sokrates, günlük yaşamın sorunları üstüne, zanaatçıların tekniği üstüne, politika üstüne düşünüyordu. Aradan geçen iki bin yıldan sonra içinde yaşadığımız fikir ve teknik dünyası, Sokrates'in çağdaşlarının tanık olduklarından çok daha karmaşıktır. Felsefî düşünme ise değişmedi, ancak söz konusu düşüncenin içeriği alabildiğine zenginleşti.

Ne mi oldu o çağlardan bu yana?

Filozof, başlarda bütün bilimleri kucaklayan bir kişi olduğu halde, içinde bulunduğumuz bilim çağında, felsefe, bir bilim olma iddiasında değildir. Bilim, kendi alanında egemen olup çıkmıştır: Euklides'le matematik, Galilei ile fizik, Lavoisier ile kimya, Claude Bernard ile biyoloji, pozitif bilimler olmuşlardır. Filozofların uzun süre kendi "av alanı" olarak kullandıkları insanı bile, bilim ele geçirmiştir: Psikoloji ve sosyoloji, insan davranışlarının incelenmesine deneme yöntemini ve ölçüyü getirip sokmuşlardır.

Peki felsefenin yararsız olduğu anlamına mı geliyor bu?

Hayır! Ancak felsefe, bugün artık açıkça, başka disiplinlerin sağladığı bilgilerden yola çıkan bir düşünce girişimi olarak

görünüyor. Özellikle filozof, günümüzde, düşüncelerinin en değerli kaynaklarından biri olan bilim ve teknikteki gelişmeyi göz ardı edemez. Konuşmaya başlarken ve tartışmasını sürdürürken onlara mutlaka dayanacaktır; sözünü bağlarken de, "Ne yapayım, inancım bu!" deyip bilimin dışında kalamaz. Bu yanıyla, filozof, eskisinden belki çok daha fazla, ayağını yere sağlamca basan kişidir.

Ve felsefe de işlevsiz kalmış değildir, eleştirisini sürdürecektir.

Nasıl?

Bilim üzerinde felsefî bakımdan düşünmek, önce "bilimin sonuçları ve yöntemleri" üzerinde durmak demektir: Bilimsel bilginin niteliği nedir? Böylesi bir bilgi, gerçekliği hakkıyla kavrıyor mu, yoksa bize sadece pratik formüller ve işlemsel simgeler mi sağlıyor? Matematikçinin, sözünü ettiği aksiyomların anlamı nedir?

Felsefe, bu sorulara yanıt vermeye çabalar.

İşin ilginç yanı, bilim de felsefeyi umursamaz halde değildir. Örneğin, kalıtımbilim (genetik) gibi iyiden iyiye bilimsel dallar, araştırmalarının sınırlarını çizmek ve ihtiyaç duydukları manevi onayı elde etmek için, filozofların dikkatlerini üzerlerine çekiyorlar.

Felsefenin –bugün pek önemli– bu dalına, **bilgi kuramı** (epistemoloji) denir.

Ne var ki, felsefi düşünce daha öteye gider ve bilimin ihtiyaç duymadığı birtakım sorular da sorar. Bilim, başta doğa olaylarını, kavranabilir, yani matematik formüllerle dile getirilebilir yasalarla birbirine bağlayarak açıklama çabasındadır. Ama bilim, bu açıklamayı yaparken, sadece "araçlar" verir insana; "davranışlarımızı yönlendiren amaçlar" üstüne hiçbir şey söylemez o. Bilimin ve tekniğin insanın eline verdiği güçlerin parlaklığıyla isteklerimizin belirsizliğinin –üstelik acı biçimde– gözler önüne konduğu günümüz dünyasında, sadece felsefe isteklerimizin sınırlarını bize gösterebilir; sorumluluklarımızı hatırlatabilir. Bir başka deyişle, yalnız felsefe **değerler sorunu**'nu ortaya atabilir ve çözmeye çalışabilir.

Öte yandan, çok daha genel sorunlar vardır ki, bilim hiç konu edinmez onları kendine: Niçin dünya vardır? Nereden geliyor insan ve nereye gidiyor? Kesinlikle yok olup gitmek

için mi geldik dünyaya, yoksa ölümsüz bir ruhun sahibi miyiz? Bu dünyadaki varlığımızın gerçek anlamı nedir? İnsanın yazgısı önceden belirlenmiş midir, yoksa kişinin yolunu çizen sadece kendi akıl ve iradesi midir?

Bütün bu sorular **metafizik** sorularıdır.

Felsefe, üzerlerinde durup tartışır bunların da.

Vaktiyle Kant buraya kadar anlattıklarımızı şu üç soruda özetlemişti: Neyi bilebiliriz? Ne yapmalıyız? Neyi umut edebiliriz? Yaşamı bütünlüğüne kucaklayan bu sorular, bugün de felsefenin temel sorularıdır.

Peki, bitiyor mu görevi felsefenin burada?

DAHA İNSANCA BİR DÜNYA YARATMAK

Felsefe, maddi dünyayı yok saymak şöyle dursun, tersine, bütün düşüncelerimizi belirleyen bu dünyadan yola çıkarak düşünecektir. Gerçekliğe eğildiğinde de, filozof, onu dağınık biçimde ele almakla yetinemez. Felsefe girişiminin hedefi şudur: Olaylardan ders çıkarmak, onları birbirine yaklaştırıp, bir bütün içinde ele alarak anlamak! Ne için ama? Doğa, toplum ve insan, giderek evren üstüne sistemli, **bütünlüğüne bir görüşe** varmak için.

O kadar mı?

Dağınık ve çoğu zaman tutarsız düşüncelerden sıyrılıp böylesi bir görüşe varmak pek önemlidir. Ancak olayları, giderek dünyayı sadece yorumlamakla yetinebilir miyiz? Doğası, toplumları ve insanlarıyla dev sorunların içine gelip girmiş olan bir dünyada, onları çözmek, felsefeye daha başka görevler de yüklemiyor mu?

O sorunların genel bir dökümünü şöyle yapabiliriz:

Bir tanıktan başlamak gerekirse, dünyanın önde gelen çevre uzmanlarından biri olan Lester R. Brown'a göre, insan ihtiyaçlarının giderek artmasında bugün öyle bir noktaya ulaşılmıştır ki, bunların karşılanması için eldeki kaynakların sınırlarına gelip dayanmış bulunuyoruz. Dengesizliğin başta gelen etkenleri nüfus artış hızıyla ekonomik sunumdur. Sunumla istem arasındaki bu yapısal bunalımın çevresel bunalımla da yakın ilişkisi var. Aslında, çevresel bunalım, salt doğal çev-

remizin kötüleşmesinden ibaret değildir; ekonomik gerilemenin ve sosyal parçalanmanın başlaması ve hızlanmasında da belirleyici bir etkendir. Özetle, "insanlığın, toprağı yoksullaştıran, yerküreyi ağaçsızlaştıran, okyanusları boşaltan, beslemek için bugünkü nüfusuna her yıl 90 milyon insan ekleyerek sonunu hazırlayan bu ritmi sürdürmesi olanaksızdır." Aksi halde? Aksi halde, yeni bir savaşa tanık olacağız. İktisadî göstergeler, insanla doğa arasında besinsel bunalımla ilgili savaşın çoktan başladığını ortaya koymaktadır (*Cumhuriyet,* 8 Mart 1996).

Lester R. Brown, "tedirgin bir dünya gözlemcisi" ve tedirginliğinde de haklı!

Dünyamızın "istikrar"mı bozan başka olaylar da var: Eskiden olanlar yetmiyormuş gibi, şu son yıllarda, korkunç soykırımlara tanık oldu insanlık; Bosna'da, Ruanda'da ve başka yerlerde...

Onlarla beraber, etnik savaşlar sarmıştır ortalığı.

Dahası, Müslüman dünyada olsun başka yerlerde olsun, "köktendinci akımlar", geçmişin değerlerini yeniden pazarlamakta ve yığınları arkasından sürükleyebilmektedir. Akılcı ve laik değerler ve onları temsil eden güçlerle bu akımlar arasında -ülkesine göre- kıran kırana bir mücadele başlamıştır.

Siyasal sistemlerdeki bozukluklar, politik kadrolardaki yetersizlik, yelteklik ve ahlakî çürümüşlük de gözlerden kaçırılacak gibi değil.

Bütün bunların yanı sıra, emeğin ve alınterinin sömürüsü sürmektedir.

90'lı yıllarla beraber, "Yeni Dünya Düzeni" diye ortaya atılan görüş, yeni bir umut olmak şöyle dursun, dünya halkları için eskisinden de korkunç tehlikelerin kapısını açmıştır.

Özetle, acı şeyler oluyor dünyamızda, daha da olacak...

Böylesi bir ortamda, şu sorular başa geçmiştir ve yanıt bekliyorlar: Doğal dengeleri göz önünde tutan ve onlara değer veren bir dünya yaratamaz mıyız?

Savaşların olmadığı, halkların ve kültürel kimliklerin saygı gördüğü, gerçekten barışçı bir dünya kuramaz mıyız?

Emeğin ve alınterinin sömürülmediği, kadının erkeğe oranla geri sayılıp ezilmediği, insanların tüm yeteneklerinin

özgürce serpilip gelişebileceği, insanın kendini insan olarak gerçekleştirebileceği bir toplum düzenine kavuşamaz mıyız?

Günümüzde felsefenin erteleyemeyeceği sorulardır bunlar ve böyle bir dünya kurmak mümkündür.

Nasıl? Bu dünyayı değiştirerek!

Vaktiyle Karl Marx (1818-1883) şöyle demişti: "Filozoflar bugüne değin dünyayı hep yorumladılar, oysa değiştirmek gerek onu."

Dünyayı değiştirmek!

Ama nasıl? Hangi doğrultuda? Kimin eliyle?

Ne var ki bu olgular ve çağrıştırdıkları can alıcı sorular, çözüm için tek başlarına elbette yön veremezler. Öyle olunca, işin içine mutlaka felsefî tavrın bir başka boyutu, daha da doğrusu dünya görüşleri girecek ve konuya bir bütünlük kazandırmaya çalışacaktır; çünkü filozoflar, olaylarla sınırlamaz kendilerini, onların daha yüksek anlamları üzerinde düşünmek üzere onlardan yola çıkarlar.

ÇAĞDAŞ KURAMSAL TAVIRLAR

Bu dünya görüşleri arasında –Henri Lefebvre'in sıralamasıyla– birincisi, **Hıristiyan dünya görüşü**dür ki, varlıklar ve değerler arasında, durağan bir mertebelenmeye dayanır; piramidin tepe noktasında da Tanrı bulunur. Evren üstüne bütünlüğüne bir açıklama arayışındaki bu görüş, ortaçağda ete kemiğe bürünmüştür. Sonraki yüzyıllar, başta bir Ermiş Tommaso'nun (1228-1274) eserine pek az şey eklemiştir. İnsan, bu mertebelenişin bir basamağında yer alır ve değişmez yeri. Ortaçağa pek uygun gelen bu düzen sonraki yüzyıllarda kaybolsa da, Kilise'nin resmî ideolojisinde bugün de sürmektedir.

Onu, **bireyci dünya görüşü** izler.

Ortaçağın sonlarından başlayarak, 16. yüzyılda, Montaigne (1533-1592) ile beliren bu görüşü, günümüze değin yığınla düşünür işlemiş durmuştur. Ana çizgileri şudur onun: Birey artık mertebe yoktur!– temel görünüşü –bireysel ile akıl– arasında, kendiliğinden bir birlik, bir uyum gerçekleşecektir; bireysel çıkarla genel çıkar arasında, haklarla görevler arasında, doğayla insan arasında da öyle olacaktır.

Temelde değişmez ve gerekçesini sadece manevi bir "öbür dünya" inanışından alan –kötümser mertebe anlayışının yerine, bireycilik, iyimser bir anlayışı ve insanlarla insan görevlerinin doğal uyumunu geçirmek ister. Tarihsel planda, bu dünya görüşü, liberalizme denk düşer. Söz konusu anlayış, aslında burjuva dünya görüşüdür; gerileme halinde burjuvazi zaman zaman onu terk eder halde olsa, kötümser ve otoriter, böylece mertebeli bir dünya anlayışına doğru seğirtse de, böyledir.

Son olarak, **Marksist dünya görüşü** geliyor.

Marksizm, bireylere yabancı –metafizik– bir mertebeleniş reddeder; ancak, bireyciliğin yaptığı gibi, bireyin bilinci içine de kendini hapsetmez, o bilincin farkına varamadığı gerçeklikleri göz önünde tutar: Bunlar, doğal gerçekliklerdir (doğa, dış dünya); pratik gerçekliklerdir (emek, eylem); sosyal ve tarihsel gerçekliklerdir (toplumun iktisadî yapısı, sosyal sınıflar, vb.).

Ayrıca Marksizm, toplumu oluşturan bireylerin birbirinden –kestirmeden– bağımsızlığını kabul etmez; bunun gibi, kendiliğinden uyum varsayımına da karşı çıkar. Üstünde durduğu, insanda ve toplumdaki çelişmelerdir. Böylece, bireysel çıkar, ortak çıkara ters düşebilir ve çoğu kez de ters düşer: Bireylerin, daha da fazla olarak kimi grup ya da sınıfların tutkuları, giderek çıkarları, akılla, bilgi ve bilimle kendiliğinden uzlaşmazlar. Daha da genel olarak, Rousseau gibi büyük bireycilerin, doğayla insan arasında bulduklarını sandıkları uyum yoktur. İnsan, doğaya karşı mücadele eder: Doğa karşısında edilgen değildir, onu seyre dalıp romantizm içinde yüzmekle yetinmez; tersine emekle, teknikle, bilimsel bilgiyle onu yenip hükmü altına almak ister ve insanlığını kazanması gibi kendi bilincine varışı da bu yolla olur.

Modern sanayi dünyasında çelişmeler daha da göze batar durumdadır.

Nerede çelişmeden söz ediliyorsa, orada çözülecek bir sorun, güçlük ve engeller –böylece mücadele ve eylem!– var demektir; ama aynı zamanda, zafer olasılığı, ileriye atılacak adım, ilerleme söz konusudur. Böylece Marksizm, kötümserliğin olduğu gibi aptalca iyimserliğin de uzağındadır.

Söz konusu dünyada çelişkileri bağrında özetleyen de proletaryadır, işçi sınıfıdır. Gerçekten Marx, gençlik eserlerinden

başlayarak şunu ortaya koymuştur ki, teknik ilerleme, doğa üstünde güç, insanın doğa karşısında bağımsızlığını kazanması ve "modern" toplumda genel zenginleşme, yani kapitalizm, şu çelişmeli sonuca varıyor: Bu toplumun, yani proletaryanın gitgide daha büyük ölçüde yoksullaşmasına ve köleleşmesine! Marx, bütün yaşamı boyunca, bu durumun çözümlemesini yapmıştır; şunu göstermiştir ki, bu çelişme, kapitalist topluma karşı bir ölüm kararını da içermektedir. Söz konusu kararda, kapitalist düzenin içşi sınıfınca bir "devrim"le yıkılıp sosyalist toplumun kurulması vardır.

İnsanın asıl kurtuluşu o düzendedir.

Böylece Marksizm, "modern" toplumla, büyük sanayi ve onun proletaryası ile doğmuştur; ve bu modern dünyayı, onun çelişme ve sorunlarını dile getiren ve bu sorunlara akla uygun çözümler öneren bir dünya görüşü olarak kendini sunmaktadır.

İşte, çağdaş dünya görüşlerinin genel bir tablosu!

Bütün başka görüşler de, bu üçünden birine ya da ötekine girerler.

Görülüyor ki, tartışmalar kapanır gibi değil. Bir görüşün yerine ötekini yeğlerken dikkatli olmamızın gereği de şundan ileri geliyor: Çünkü sorun, yalnız kuramsal değil pratik de; ve konu, alabildiğine sert çatışmaların alanı ise, sosyal, siyasal, ahlaksal bakımdan kazanılacak ya da kaybedilecek şey pek büyük de ondan.

Örneğin, okullardaki başarısızlığı, ilke olarak, öğrencilerin "yetenek eksikliği"ne mi bağlamak doğrudur, yoksa onların özlemlerine yanıt veremez hale gelmiş bir eğitim sisteminin bunalımına mı? İlk yanıt, okulu daha da ayrımcı ya da eleyici olmaya; ikinci yanıt ise, tersine onu daha da demokratik olmaya götürür. Sosyal sınıflar, kadın-erkek, etnik gruplar arasında var olan eşitsizlikler hakkında da aynı doğrultuda sorular sorulabilir. Bu eşitsizlikleri doğal olarak görmek, onları kabul etmek değil midir? Onları tarihsel olgular olarak görmek ise, aşılmaları için yükümlülük altına girme anlamını taşımaz mı?

*

İşte, bütün bu soruları göz ardı etmeden, felsefenin doğaya, topluma ve insana ilişkin en temel sorunlarını alıp tartışacağız. Nereden başlamalı? Herhalde şuradan: Felsefe, akıl sahibi insanın bulduğu en yüce fikrî uğraştır ve insanla başladı felsefe.

Ama nedir insan?

Felsefî yanı en baskın olan soru budur.

Felsefenin yanıtlayacağı ilk soru da bu olmalı böylece.

I
İNSAN NEDİR?

EVREN VE İÇİNDEKİ YERİMİZ

Üstünde yaşadığımız yerküre güneş sisteminde ortahalli bir gezegen. Güneş bir yıldız; onunla beraber milyarlarca yıldız, yıldızlararası maddeler ve gökadaları, evreni oluşturuyor. Evren, sonsuz büyüklüklerin alanı ve orada olup biten, daha baştan ilgilendirmiş insanoğlunu, inançlarını ve düşüncesini yönlendirmiş. Felsefenin de ilk ve temel sorularından biri onunla ilgili: Nereden geliyor evren? Ve insanın yeri ne orada?

Yunanca **kosmos,** Batılı dillerde **univers,** Arapça **kâinat** diye adlandırılan evren, insan soyunun, daha başlardan merakla, ama daha da çok korkuyla baktığı bir gerçeklik olmuştur.

Yüzümüzü gökyüzüne çevirelim, hiçbir bilimsel tutamağı olmayan –binlerce yıl öncesinin– o ilkel insanını düşünelim. Bugün bize apaçık olarak görünen yığınla olgu karşısında sorularla doluydu kafası onun: Ay, gökte bir hilalken niçin gitgide dolunay oluyor ve sonra, yeniden görünmek üzere küçülüp kayboluyordu? Gök, her gece niçin döner gibiydi çevremizde ve mevsimden mevsime de farklı bir görünüşe bürünüyordu? Duran yıldızların yanı sıra –bugün "gezegen" dediğimiz– şu dolaşan yıldızlar da neyin nesiydi? Ya dünyamızı karanlığa gömen güneş tutulmaları, ya da geceleyin ayı –bir anlığına– gözlerimizden kaybeden ay tutulmaları? Hele hele ardında uzun kuyruğuyla zaman zaman göğümüze gelip giren davetsiz ziyaretçiler?

Bu soruların yanıtını kolayca verebiliyoruz bugün.

Çünkü evrene bakışımız değişti.

Nereden nereye ve nasıl geldik?

İlkel insan, yıldızların kendisine yakın olduğunu sanıyordu; yağmurla dolu, yıldırımla gök gürültüsü ve fırtınalar da gökten geliyordu ona göre. Buradan kalkıp yıldızlarla bir bağ kuruldu; yıldızlar insanüstü varlıklardı. Onların lütfunu çekebilmek için, insan, önlerinde eğildi ve yakardı: Dinlerin kökeni bir yerde budur.

Yıldızların belli bir andaki konumlarının yeryüzündeki olayları ve insanları etkilediğine de inanılır oldu: **Müneccimlik** (astroloji) denen budur. İlk kez Mezopotamya'da uygulanan müneccimliğin etkisi, siyasal kararlarla sınırlıydı önceleri: Örneğin, bir savaşa ona bakarak karar veriliyordu. Bu öngörü, sonra bütün insanların yaşamına uygulanır oldu; bugün de çoğu insan, araya işin eğlencesi de katılarak bu inancı sürdürür: "Yıldız falı" (horoscope) dediğimiz budur. Yaşarken unuttukları pek önemli şeyler olsa da, hangi burçtan olduklarını unutmayanlar çoğunluktadır.

Yıldızların düzenli hareketlerini –kuşkusuz çıplak gözle– gözlemlerken, eski çağın insanları, zamanı ölçmeyi ve mevsimlerin gelişini de hesaplamayı öğrendiler: Müneccimlikle karışık olarak, astronominin ilk adımlarıdır bunlar ve bilimler içinde en eskisi de odur. Eski Mezopotamya uygarlıklarına bu bakımdan da çok şey borçluyuz.

Ne var ki, Mezopotamyalılardan Mısırlılara, Yunanlılardan Romalılara değin, eski çağın halkları, yerkürenin evrenin merkezi olduğuna ve bütün yıldızların, bu arada Güneş'in dünyamızın çevresinde döndüğüne inanmışlardır. Bu **"yer merkezli evren modeli"**, eski Yunan astronomu Ptolemaios'un sisteminde en açık biçimde dile getirilir; Samos'lu Aristokhos gibi tersini söyleyenlere karşın yüzyıllarca da ağırlığını sürdürür.

Büyük dinlerin görüşüyle de iç içedir söyledikleri.

Ortaçağın arkasından 16. yüzyıldan başlayarak, söz konusu sistem yıkılır, çünkü sorunlara yanıt veremez haldedir: 16. yüzyılda Kopernik (1473-1543), dünyanın kendi çevresinde ve Güneş çevresinde döndüğünü yeniden ortaya koyar; Galilei (1564-1642), onu doğrular ve kendi yaptığı dürbünle, Ay'ın dağlarını, Satürn'ün halkalarını ve Güneş'in lekelerini görür

ilk kez; 17. yüzyılın ilk yarısında, Kepler (1571-1630), gezegenler topluluğunun hareket yasalarını bulur. O yüzyılın ikinci yarısında da, bu yasalardan yola çıkıp hepsini açıklayan bir ilkeye varmak istenir: Newton'un (1642-1727), **"evrensel çekim"** ilkesiyle yaptığı da budur.

Newton, önce şu sorunu çözmüştü: Gezegenler Kepler'in yasalarını izliyorlarsa, neydi hareket ettirici güç? Ona göre, bu güç, her gezegen için, gezegenin kitlesiyle doğru orantılı ve aradaki mesafenin karesi ile de ters orantılı olmak üzere, Güneş'e yönelik olmak gerekirdi. Düşündükçe şu noktaya da gelmişti Newton: Bu çekimi, sadece Güneş gezegenler üzerinde yapmıyordu: Ay'ı Dünya çevresinde döndüren, ağırlıklı nesneleri yeryüzüne düşüren de aynı güçtü; hatta bu güç, her bir molekülden ötekine olmak üzere bütün evrende etkisini gösteriyordu.

"Evrensel çekim" ilkesi buydu.

Özetle şu olmuştu: İnsanlar, yüzyıllar boyu sınırlı, dar boyutlu bir evren düşünmüşlerdi: Hareketsiz Dünya, bu evrenin merkeziydi ve gökteki bütün cisimler de onun çevresinde dönüyorlardı. Yıkılan, işte bu dünya merkezli anlayış, durmuş oturmuş evrendi. Her şey hareket halindeydi ve hareket matematik yasalara tâbiydi. Değişme, gökler de içinde olmak üzere, her yandaydı ve aynı doğa yasalarına göre oluşuyordu hepsi de. Mertebeli bir düzen içinde kapalı bir birim diye düşünülen "kosmos"un yerine, birliği yasalara dayanan açık ve sınırsız bir bütün olarak evren konmuştu; kısacası, **"sonsuz"** açılıyordu insanın önüne. İnsan düşüncesinin tek yol göstericisi oydu artık. Geçmişin "sonluluk" düşüncesine dayanan mantıkla fiziği geçerliklerini yitirmişlerdi; belli türlere ve belli farklılıklara, olup bitmiş bir dünyaya bağlı kavramlar mantığı sona ermişti; "sonsuz"u kucaklamayan her kavram soyut ve eksik bir kavramdı.

Tek gerçeklik vardı: **"Sınırsız"**ın gerçekliği!

Daha sonraki araştırmalar bunu doğrulayacak; bilimin alanı, astronomiden biyolojiye, **"sonsuz büyük"**le **"sonsuz küçük"** arasında gidilip gelinen bir yer olacaktır.

EVRENİN OLUŞUMU VE YAPISI

Bütün bir 18. yüzyıl astronomi araştırmaları "evrensel çekim" ilkesinin doğrulamalarıyla doludur ve en çarpıcı doğrulama da Halley kuyrukluyıldızı vesilesiyle olur. Şu da anlaşılır: Kuyrukluyıldızlardan korkmamız için hiçbir neden yoktur. Ve araştırmalar, Güneş sisteminden evrene yönelirken, Laplace (1749-1827), *Dünya Sisteminin Açıklanışı* adlı eseriyle (1796), Güneş sisteminin kökeni ve gelişimi üstüne ünlü varsayımını ortaya koyar.

Ona göre, evrende gördüğümüz yığınla bulutsu gibi, Güneş sistemi de başlarda böyleydi, gitgide yoğunlaştı: Bulutsu madde, merkezinde bir çekirdek oluşturacak biçimde yoğunlaşmış olmalı; yoğunlaşma arttıkça dönme hareketi de artıyordu; yoğunlaşma ve hızdaki eşitsizlikler, ortadaki çekirdekten birçok halkalar koparıp ayırdı. Yoğunlaşma, bu halkaların her birinde farklı biçimde gelişiyordu; bunların bölünüşüdür ki gezegenleri doğurmuştur.

Laplace'ın varsayımının bir önemi de şudur: Yıldızların durağan halde oldukları düşüncesinin yerine, **"zaman içinde değişme"** düşüncesini geçirmiş olur.

Evrenin oluşumunu ve yapısını bir bütün olarak araştıran ilk bilgin ise Einstein'dır (1879-1955). 1916'da "genel görelilik kuramı"nı açıkladıktan sonra, bunu uzaya uygular. Onu, A. Friedman'ın, Georges Lemaître'in, Edwin Hubble'ın katkıları izleyecektir. Son olarak, 1948'de ABD'li fizikçi George Gamow, kendisinden önceki katkıları da göz önünde tutarak bir sistem geliştirir.

Aslında modern kozmolojinin inceleme alanına giren, anlaşılması da son derece güç olan bu konuların ayrıntılarına girmek elbette mümkün değil. Alabildiğine genelde kalarak bir fikir vermek gerekirse diyeceğiz ki, Gamow'a göre, evren, başlangıçta çok yoğun, olağanüstü sıcak ve tekil durumdaydı; daha sonra patlayarak genişlemeye başlamış ve gittikçe soğuyarak bugünkü duruma gelmiştir.

Bu görüşe karşı, başka astrofizikçiler **"durağan hal varsayımı"**nı geliştirdiler.

Genişleyen evren modelinde yer alan yoğun ve tekil başlangıç maddesinin nasıl oluştuğu ve hangi fiziksel süreç sonun-

da patladığı henüz tam olarak bilinemiyor. Ancak, **"Büyük Patlama"** (Big Bang) adı verilen bir patlama olmuştur ve hâlâ tüm evren içinde yaşanmaktadır. Günümüzde, evrenin oluşumunu ve evrimini temsil eden en geçerli modelin, genel görelilik kuramı ile Büyük Patlama olgusuna dayalı, **"genişleyen evren modeli"** olduğuna inanılmaktadır. Bu senaryonun, gerçeği oldukça iyi biçimde dile getirdiği konusunda uyuşma vardır bilginler arasında; uyuşmazlıklar sadece ayrıntılarda.

Özetle, bir evrim geçirmiştir evren ve açıktır.

Dahası türdeştir, benzeşik ve bağdaşıktır; uzayın her yanında da aynı fizik yasaları egemendir.

Mutlaka bir yaş biçmek gerekiyorsa, Büyük Patlama olgusu bir 10-20 milyar yıl kadar önce olmuş olsa gerek; ve bugün, yaklaşık 100 bin yıl sürdüğü sanılan ilk evren döneminin incelenmesi konusunda önemli gelişmeler sağlanmıştır.

Evrenin boyutları ile de ilgili bir fikir verir diye söylemiş olalım: Işığın saniyede 300 bin kilometre yol aldığı gerçeği göz önünde tutulursa, bize en yakın yıldız –Santor burcundan– Proxima'dır ki, 4,2 ışık yılı uzaklıktadır dünyamızdan ve bugün 10 milyar ışık yılı uzaklıktaki yıldızların varlığından haberdarız. Yığınla gökadadan biri olan, Güneş sisteminin de yer aldığı Samanyolu'nda 100 milyar dolayında yıldız olduğu tahmin ediliyor.

Başka ekleyeceklerimiz de olacak söylediklerimize.

EVREN VE İNSAN

Sonsuz büyüklüklerin yer aldığı **karmaşık bir evren**de yaşıyoruz. Bilim, bu karmaşıklıkları çöze çöze ilerliyor ve gerçekleri önümüze seriyor. Bugüne değin yaptıkları da az buz şey değildir: Bir zamanlar dünyamızın, giderek bizim, Güneş sisteminin merkezinde yer aldığımıza inanıyorduk; yanlışların üstüne kurulu tahtımızdan indirildiğimiz gibi, Güneş sistemi de Samanyolu'nda milyonlarca gökadadan birine dönüşmüştür.

Ve biz o yıldızlarla aynı yapıdayız.

Sadece bundan mı ibaret saptamalarımız?

Şu da pek önemli: Vardığımız sonuçlar, yanılgılarımızı giderirken bir başka yönden büyüklüğümüzü ortaya koymuştur.

Doğrudur, evrende bir toz bile sayılamayacak ufaklıkta bir yerkürenin üstünde küçüklüğü belki hesaba bile katılamayacak bir varlığımız var; ne var ki, aklımızla büyüğüz.

Aklımıza güvenelim!

Öte yandan, birer birer giderdiğimiz yanılgılarımızın bize daha önce dayatılmış şeyler olduğunu bilmeliyiz. Kim dayatıyordu bunları? Söylenceler, boşinançlar, dinler! Bütün bunlar, özellikle de daha örgütlü inanç sistemleri olarak dinler, yanılgıların üzerine yürümeye kalktığında aklın önüne dikilmişlerdir. Bilim adamlarının karşısına yasaklar ve tehditlerle çıkılmış, onlara kan kusturulmuş ve fırsatı yakalandığında da ölüme mahkûm edilmiş ya da odun yığınları üzerine çıkarılıp yakılmışlardır. Galilei'nin, Bruno'nun başına gelenleri hatırlayalım. İslam tarihinde, giderek bizim tarihimizde de örnekleri vardır bunun: Molla Kabız'lar, Nadajlı Sarı Abdurrahman'lar, Molla Lütfî'ler ve başkaları, karanlıkçılığın ve bağnazlığın kurbanı olmuşlardır.

Durum böyleyken, evrenle ilgili savları birer birer redde uğramış yanılgı kaynaklarının, insanın yeryüzü yaşamı üstüne söylediklerini kalkıp ölçüt olarak almak neden?

Üzerinde durup düşünmek gerekmez mi bu çelişmenin?

Bir son nokta da şu: İncelemeciler, 20. yüzyılda, bir "teknik ve bilimsel patlama"dan söz ederler. Son yıllarda öylesi boyutlara ulaşmıştır ki bu, insanoğlu, yaşadığı yerkürenin dışına taşmış, Güneş sisteminden başlamak üzere, daha önce gözlemle yetindiği evrene doğru yola çıkmıştır: Bir otuz yıl kadar önce Ay'daydı, şimdi de Mars'a ilk uzay aracını kondurmuş, araştırmalarına başlamıştır; çok geçmez "Kızıl Gezegen"e ayak basacaktır, arkasından ötekilere.

Daha sonra?

Daha sonrası, şimdilik bilim-kurgudadır, bir de sanatçının sonsuz ve renkli imgeleminde...

İnsan soyu, tarihinin yeni bir dönemini başlatmıştır.

Boş ve yararsız çabalar olarak da görmemeli olan biteni. Asıl şaşırtıcı olanı, akla ve bilime dayanarak onca harikalar yaratan insanın, kendi anayurdunda hâlâ akla uygun ve insanca bir düzeni yaratamamış olmasıdır.

Isaac Asimov, *Asimov Açıklıyor* (çev. A. Göker), Bilim ve Sanat Yay., Ank. 1984.

L. Barnett, *Evren ve Einstein,* Varlık Yay., İst.

H. Reeves / J. de Rosnay / Y. Coppens / D. Simmonet, *Dünyanın En Güzel Öyküsü* (çev. İ. Berkan), Telos Yay., İst. 1996.

W. J. Weiser, *Uzay Bilgisi,* Varlık Yay., İst.

Bilim ve Ütopya Dergisi, "Evren Modellerinde Din-Bilim Çatışması" (sy. 2, 1994); "Evrende Yaşam Var mı?" (sy. 27, 1996); "Kuran'da Yaratılış" (sy., 30, 1996).

OLAYLAR VE GÖRÜŞLER

DÜNYANIN EN GÜZEL ÖYKÜSÜ

Shakespeare, insanı "düşlerin malzemesi" diye tanımlamıştı; Hubert Reeves ise, "yıldızların malzemesi" diye tanımlıyor. Birisi şiirin gerçeği, diğeri de bilimin. İkisi de doğru; ve ilk kez ikisi buluştu. Düşlerimizin şiirini artık yıldızlarda, galaksilerde arıyoruz; kökenlerimizi de yerde ararken gökte bulduk.

Astronomi biliminin en önemli buluşu, yıldızların da tıpkı dünyadaki, bedenlerimizdeki atomlardan oluştuğunu keşfetmesiydi. Evrenin yapıtaşları her yerde aynı. Biz insanlar sadece maymundan değil, yıldızlardan da türedik.

Astrofizik dalının bu yüzyıldaki en büyük atılımı ise, bu yapıtaşlarını ayrıntılarıyla incelemesiydi. Artık eminiz: Kanımızdaki demir, kemiklerimizdeki kalsiyum, ciğerlerimize çektiğimiz oksijen, yıldızların yüreğindeki nükleer fırınlarda inşa edildi. Milyarlarca yıl önce, Big Bang ya da "Büyük Patlama" denilen varoluşun o ilk dakikalarındaki yangında...

Bütün bu bilgileri borçlu olduğumuz bilim adamları arasında, Kanadalı astrofizikçi Hubert Reeves de var. Hem de payı büyük. Nükleer ve astrofizik dünyası onun 60. yaşını *Elementlerin Kökeni ve Evrimi* adlı bir armağan kitapta kutladı (Cambridge University Press, 1995).

Onun imzası bulunan en yeni kitap ise, Fransız *L'Express* dergisinden Dominique Simmonet'nin sorularına iki bilim adamıyla birlik-

te verdiği yanıtlardan oluşan *Dünyanın En Güzel Öyküsü* adlı derleme. Fransa'da haftalarca en çok satan 12 kitap listesinde kaldı. Telos Yayınları, bu kitabı İsmet Birkan'ın mükemmel çevirisiyle Türkçeye kazandırdı. Ve Hubert Reeves bu sayede İstanbul Kitap Fuarı'nı ziyaret etti. Yıldız çocukla Fransız Kültür Merkezi'ndeki konferansında buluştuk.

*

Mars'ta hayat var mı? Sanki oradan yeni dönmüş gibi, soluk almadan bu soruyu sordum Hubert Reeves'e; vaktimiz vardı. "Bana göre evrende hayat bulunan birçok gezegen var" *dedi bilge astrofizikçi.* "Ama Mars konusunda emin değiliz. Verileri sunanlar dışında, bilim adamlarının çoğu meselenin kanıtlanmadığını düşünüyor. Büyük bir şov yapıldı, çünkü NASA tehdit altındaydı, böyle bir reklama ihtiyacı vardı. Başkan Clinton işe karıştı; yani politika."

Kendi hayatınızda politikanın bilime karıştığına tanık oldunuz mu diye soruyorum Hubert Reeves'e.

"Hem de çok; bilimin paraya ihtiyacı var. Dolayısıyla hep politikacılarla uğraşmak zorundayız. Bu bir mücadele. Çünkü politikacılar tatbiki bilim isterler, temel bilimi pek sevmezler. Bizler ise bilgiyi savunuruz. Bilgi kendi başına değerlidir. Bu tartışma sürüp gider."

Daha iyi ampul yapmaktan nükleer bomba inşa etmeye kadar, bilimin üzerindeki bu hemen uygulama baskısına sürekli karşı durulması gerektiği kanısında Reeves.

Nitekim, teorik bilim ilerlemeseydi, evrenin de tıpkı dünya gibi bir tarihi olduğunu ve bu tarihi de tıpkı arkeologların yaptığı gibi geçmişten izler yani "fosiller" inceleyerek aydınlatabileceğimizi hiç öğrenemeyecektik.

Şu anda astrofiziğin en hararetli konusu olan galaksilerin başlangıcını ve yaşını öğrenmek, ilk bakışta gündelik hayata hiçbir faydası yok gibi duran bir bilgi. Ama "Nereden geliyoruz? Başlangıcımız nedir?" gibi soruları yanıtlamak açısından hayati önem taşıyor. Acaba cevabı bir gün bulacak mıyız?

"Hiç değilse cevabın parçalarını bulmaya başladık işte" *diyor Hubert Reeves;* "Yıldızlardan geldiğimizi biliyoruz. Kısmi, ama çok güzel bir cevap."

Doğru. Bu açıdan uzay bilimleri, sanat gibi, estetik tatmin veriyor insana. Ama sonsuzluk korkunu gene de gidermediğini söylüyorum.

Nihai cevap bilimden gelmeyecek Hubert Reeves'e göre: "Hayatın anlamı var mı? Bilim bunu cevaplayamaz. Ama bu soruyu kendinize sorduğunuzda ilginç bilgiler sağlar."

Hem de nasıl! Reeves ile yaptığımız söyleşi de, sonraki konferansı da, inanılmaz bilgilerle doluydu. Mesela binlerce yıl Aristo mantığıyla, evrenin değişmez olduğuna inanılırken, bir dizi aykırı düşünür sayesinde evrenin tarihini keşfedişimizin öyküsü...

"Bir şeye herkesin inanması, o şeyin doğruluğunu kanıtlamaz. Tarihte daima aykırı düşünenlere gereksinim vardır" diyor Hubert Reeves; "Evren bu haliyle hep yoktu. Ve durmadan gelişiyor, Evrim geçiriyor. Ve bu evrim hep daha çok karmaşıklık yönünde..."

Karmaşıklıktan ne kast ettiğini soruyorum. "Yıldızlar düzeyinde eskilerin sonsuz büyük dediği bir ölçek var; bir de atomlar düzeyindeki sonsuz küçük ölçek. Biz artık bu ikisi arasında çok derin bir ilişki olduğunu biliyoruz. İşte bu ilişki üçüncü ölçek, yani karmaşıklık boyutu dediğimiz şey. Atomlar molekülleri, moleküller hücreleri, onlar da yaşayan varlıkları, nihayet beyinleri oluşturuyor. Bu karmaşıklığın ölçeğinin inşa edilebilmiş olması için, sonsuz küçükle sonsuz büyük arasında bir etkileşim olması gerekiyordu."

Big Bang yani "Büyük Patlama" ile evren oluşmaya başladığında, her şeyin kaos olduğunu anlatıyor Hubert Reeves. "Bugünkü yapısallaşmış doğadan iz bile yoktu, her şey temel parçacıklardı, bilardo topları gibi" diyor. "Ama bugün bu milyarlarca parçacık inanılmaz bir yapılanma içinde. Bir tek nefes almamız, bir an bile varlığımızın bilincinde olmamız için, yüz milyarlarca parçacık, atom, proton ve nötron kesin işlevlerini görmek zorunda."

Ve bilim de, bu kaostan bu örgütlü yapının nasıl oluştuğunu bulmak zorunda. "Dünyanın en güzel öyküsü"nü anlatmak zorunda. Tıpkı geçmişte gömülü bir dili sökmek gibi. Üstelik gibisi fazla. "Doğanın yapısı da tıpkı dilinki gibi" Hubert Reeves'e göre.

Ve evrende birçok gezegende hayat olduğuna bu yüzden inanıyor: "Doğanın kendine özgü bir örgütlenme tarzı var. Her yerde aynı atomlar, aynı süreci görüyoruz." *Peki ya zekâ? Acaba başka bir galakside başka bir Hubert Reeves ve Nilüfer Kuyaş daha konuşuyor olabilir mi?* "Sanırım başka zeki varlıklar var. İlle bize benzemeyebilirler. Belki yunuslara benziyorlardır."

O zaman, bu konuşmanın bir benzeri daha yok? "Hayır yok," *diyor Hubert Reeves,* "Ama bu sadece bir kanaat." *Ve bir sır verir gibi ekliyor:*

"Hem bu yunuslar da bizim şu anda konuştuğumuz konuyu tartışıyor olabilirler pekala..."

İşte bunu hayal etmek cihana değer.

(Hubes Reeves'le Nilüfer Kuyaş'ın söyleşisi:
"Yıldızlardan Geliyoruz", *Milliyet,* 14 Kasım 1996)

YARATILIŞ

"Tanrı başlangıçta gökleri ve yeri yarattı. Yeryüzünün şekli yoktu ve boşluk içindeydi ve derinliklerin yüzeyinde karanlık vardı ve Tanrı'nın ruhu suların üzerinde hareket ediyordu."

Tevrat böyle başlar. Sonra yaratılış öyküsü, Âdem'le Havva'nın nasıl cezalandırıldığı anlatılır. Âdem'le Havva'nın nasıl çocuklarının olduğu, bu peygamberlerin ne kadar uzun yaşadığından söz edilir. Peygamberlerin yaşlarını toplarsanız dünyanın kaç yılında yaratıldığını hesaplayabilirsiniz. Nitekim Kilise'nin yaptığı hesaplamaya göre dünya yaratılalı henüz 4-5 bin yıl olmuştur! Tabii bu kadar kısa bir sürede evrim gerçekleşmiş olamaz!

Son günlerde Ankara'da nereye gitsem Adnan hocacıların 'Yaratılış Sergisi'yle karşılaşıyorum. Sergide milyonlarca yıldır hiç değişmeden kalan hayvan ve bitki fosilleri var. İlginç bir çaba, diye düşündüm. Ama evrim kuramının geçersizliğini kanıtlamak için yetersiz. Bazı canlıların hiç evrim geçirmemiş olması, diğer canlıların da evrimleşmediği anlamına gelmez, değil mi?

Ayrıca, fosillerin milyonlarca yıllık yaşama kanıt olduğunu bir kez kabul ederseniz, yarın başka fosillerle evrimi savunanlara karşı diyeceğiniz söz kalmaz korkarım.

İsterseniz yaratılışı bir de Hinduların kutsal kitabı olan *Rig Veda*'dan dinleyelim (10'uncu kitap, 129'uncu ilahi):

"Ne varlık vardı o sırada, ne de yokluk
Ne hava vardı, ne de onun ötesinde toprak.
Bir kımıltı mı? Nerede? Hangi örtünün altında?
Dipsiz suların sonsuz derinliği mi yoksa?

*

Ne ölüm vardı, ne de ölümsüz olan bir şey;
Ne de gündüzü geceden ayıran bir işaret.
Ama Bir O vardı, nefes üflemeden nefes alıp veren kendince
Başka bir şey yoktu işte.
Karanlıklar içinde karanlıklar dururdu;
Boyutları olmayan bir deniz gibi;
Mümkün olanı hâlâ biçimlendirmemiş bir boşluk,
Ta ki Sıcaklığın gücü Tek olanı yaratana dek.

*

O zaman, o Tek olanda, Arzu kıpırtıları varlığa dönüştü,
Ruhun ilk tohumudur Arzu.
(Kalplerini bilgelikle soruşturan ermiş kişiler
Varlığın yoklukla nasıl akraba olduğunu gördüler.
Çizgilerini boşlukta uzatıp giderken soruyorlardı:
Bunun üstünde ne olmalı, altında ne olmalı?)
Tohum verenler ve güçler oradaydı;
Altta serbest enerji; üstte hızlı eylem.

*

Kim gerçekten biliyor ve açıklayabilir ki,
O ne zaman doğdu ve dünya nasıl yaratıldı?
Tanrılar, dünya yaratıldıktan sonra geldiler:
O halde dünyanın nereden çıktığını kim bilebilir?
Dünya yaratıldı mı, yoksa kendince mi oluştu,
Bunu gerçekten sadece o bilebilir,
Göklerin en yücesinde kollayıp gözeten bilebilir,
Gerçekten bilir, ama bir bakarsınız, o bile bilemez belki!"

(Türker Alkan, "Yaratılış",
Radikal, 3 Haziran 2006)

TANRI VE BİLİM

Einstein Tanrıya inanıyor muydu? Ya da şöyle sormamız belki daha doğru: Einstein bir Tanrıya inanıyor muydu?

Tanrı kavramı bin yıllar boyunca hem varlığını sürdürmüş, hem değişimlere uğramış.

Hiçbir inanış kendi Tanrısına toz kondurmaz, onun başka Tanrılara üstünlüğünü tartışma konusu yapmaz.

Tanrı fikrinin ne zaman, nerede, nasıl, hangi nedenle ortaya çıktığını, hangi süreçlerden geçerek bugünlere ulaştığını araştırmak kuşkusuz ki çok ilginç bir araştırma konusudur ve bu konuda sayısız araştırma yapılmış olduğunda da kuşku yok.

Fakat bir Tanrı inancına sahip olanlar bu gibi araştırmaları da hoş karşılamazlar. Onlar için Tanrının varlığı, bilgi değil inanç konusudur. Zaten "Tanrıyı bilmek" değil "Tanrıya inanmak"tır söz konusu olan...

Tanrı bilinebilir mi? Bilmek bilimle olur...

Bir Tanrının var olup olmadığı sonucuna bilim yoluyla ulaşılabilir mi?

Bilimsel bilgi, gözlemler ve deneyler sonucunda kanıtlanabilirliği sağlanan bilgi demektir... Bunun dışında kalan bilgi, inançlarımız ve sezgilerimizle edindiğimiz öznel (sübjektif) duyumlarımız olabilir...

Bilimsel araştırmalar ve buluşlar bin yıllar boyunca sürekli bir gelişim gösterirken, aynı bin yıllar boyunca büyük insan toplulukları günlük-pratik yaşamlarında bu bilgilerin ürünlerinden yararlanmakla birlikte, varlık ve yokluk söz konusu olduğunda bilgiyle değil inanç ve sezgiyle yaşamlarını sürdürdüler...

Yaşam ve ölüm olguları bilimsel bilginin bunca büyük aşamalara ulaştığı günümüzde de insanlığın büyük çoğunluğu için bilgi değil inanç konusudur...

*

Aynı şeyin bilim insanları için de geçerli olduğunu düşünebilir miyiz?

Konu bir kez daha, Albert Einstein'ın 1954 tarihli bir mektubunun ortaya çıkmasıyla gündeme geldi.

Bu mektubunda Einstein, dinler için "insan zaafının ifadesi, çocukça, ilkel efsaneler" diye yazmakta...

Tanrı fikri için "safsata" deyimini kullanmakta...

Einstein gelmiş geçmiş en büyük bilim insanlarından biri, belki de en üstünüdür...

Eski Yunan düşünürlerinden (Aristoteles'ten) Rönesans'a (Newton'a) ve onlardan 20. yüzyıl başlarına kadar varlığını sürdüren bir evren kavrayışı Einstein'ın görecelik kuramıyla büyük bir dönüşüme uğradı...

Zaman, mekân ve hız kavramları "mutlak" değerler olmaktan çıktı ve insan bilincinin önünde yepyepi, bambaşka bir ufuk açıldı...

Böyle olmakla birlikte, bütün bu bilimsel buluşlar ve bilgiler, günlük yaşamındaki pratik sonuçları dışında, sokaktaki sıradan insan için ne anlama geliyor?

Evrenin doğuşundan başlayarak yaşamın ortaya çıkışı bilimsel verilerle bir biçimde kanıtlansa bile, bu varoluşun nedenini bilimsel olarak açıklamak olanaksız...

Evren neden var sorusu yanıtsızdır... Tıpkı, ölüm sonrasının (maddenin dönüşümü dışında) nasıl bir şey olduğu sorusunun da yanıtsızlığı gibi...

İnanır ya da inanmazsınız, gelmiş geçmiş bütün dinsel inanışlar bu soruları yanıtladıkları savındadırlar...

Einstein çapında bir düşünür herhangi bir dinin bu konulardaki yanıtlarıyla yetinebilir miydi?

Din olgusunun ve Tanrı kavramının da "ilahi" bir şey değil, eninde sonunda insan düşüncesinin ürünü olduklarını düşünmemesi mümkün müydü?

Söz konusu mektuptaki satırlar olmasa bile, bu sorulara farklı bir yanıt verilemez...

Bir Tanrıya ve bu anlamda da ölümden sonraki yaşama inanmayan, bir başka deyişle de Tanrıya inanma rahatlığına sahip olmayan bu insan, sonsuz yok oluş demek olan ölümün katı gerçekliği karşısında nasıl bir duruş sergileyebilir?

Bu sorunun en elle tutulur yanı Einstein gibilerin yaşamlarıdır...

İnsanın bilme sınırlarını olabildiğince genişletmek ve gerçekliğinden emin olduğumuz şu yaşamın daha insanca, daha adil, daha yaşanır olması; sonraki kuşaklara daha az sakatlanmış olarak teslim edilmesi için çaba göstermek...

(Ataol Behramoğlu, "Einstein'ın Tanrısı",
Cumhuriyet Pazar Eki, sy. 162, 29 Haziran 2008)

SORULAR

1. "Yer merkezli evren" anlayışının terk edilişi, giderek "kapalı evrenden açık evrene" geçiş, tarihte hangi iktisadî, sosyal ve fikrî nedenlere dayanır? Söz konusu geçiş, kimlerden tepki görmüştür, niçin?

2. "Sonsuz büyük"le "sonsuz küçük" kavramlarından ne anlıyorsunuz? Astronomiden ve biyolojiden örnekler veriniz.

3. Evrenin oluşumu ve yapısı üzerine bugün yürürlükte olan görüşler nelerdir? Biz, dünyalı ve insan olarak, niçin evrendeki oluşumun bir parçasıyız? Asıl büyüklüğümüz nedir?

4. Hubert Reeves'in, üzerinde durduğu noktalar nelerdir? (Okuma parçasına bakınız!)

5. Uzay araştırmaları ile ilgili olarak, "insan soyu, tarihinin yeni bir dönemini başlatmıştır" derken, ne kastediliyor? Bu anlamda söz konusu araştırmaların bir özetini yapar mısınız?

6. Gezegenlere yolculuğu, boş ve yararsız çabalar olarak görmek mümkün mü? Çelişme varsa bunu asıl nerede görmeli?

7. Türker Alkan "Yaratılış"a nasıl bakıyor? (Okuma parçasını okuyunuz!)

8. Bilim, Tanrıya nasıl bakıyor? (A. Behramoğlu'nun yazısını okuyunuz!)

BİR DÜŞÜNCE, BİR TARTIŞMA

"Beni, yaşarken iki şey hayran bırakmıştır kendisine: Biri üstümüzdeki gökkubbe, öteki de içimizdeki vicdan!"

Alman filozofu Immanuel Kant'ın (1724-1804), kendisinin olup mezar taşına da yazılmış olan bu sözlerinden ne anlıyorsunuz?

DOĞA, İNSAN VE KÜLTÜR

İnsanın yeryüzünde ortaya çıkışı ve kendi kendisinin bilincine varışı diye bir olgu var. Ama hangi anda gerçekleşir bu? Bugün biliyoruz ki, insan soyu birden ortaya çıkmadı; tersine, milyonlarca yıl süren bir süreç boyunca, daha önceki hayvansal türlerden doğdu. Bu uzun gelişimi incelerken, hayvanlıktan insanlığa geçiş sürecini yakalayabilmek için, hangi ayırıcı nitelikler, hangi ölçütler üzerinde durmalı?

Eski bir sorundur bu ve uzun uzun düşünülmüştür üzerinde.

İNSANA "HAS" OLAN NEDİR?

İnsana "has" olan zekâ mıdır diyeceğiz?

Bunun, hayvanlarda da bulunduğu yanıtı verilecektir bize haklı olarak: Örneğin, bir köpek bir kapıyı açabilmekte, ya da bir maymun bir muza erişebilmek için kaşaları üst üste yığabilmektedir. İnsanın "daha zeki" olduğu bir gerçektir ve yüzyıllar önce Aristoteles, bitkilere olduğu gibi insanlara ve hayvanlara da bir "bitkisel ruh" yakıştırır, hayvanlarda olduğu gibi insanlarda da bir "duyusal ruh" görürken; bir "düşünen ruh"u (*âme intellective*) insanlara, yalnız onlara tanıyordu. Ancak, hiçbir şey açıklamayan bu kelimelerin ötesinde, insana has olan şeyin belirtisi olarak neyi görmeli?

Descartes'ın bunun için önerdiği şuydu: Dil!

"Çünkü," diyor filozof, "besbelli bir şeydir ki, deliler de dahil olmak üzere hiçbir ebleh ya da aptal insan yoktur ki, düşüncelerini anlatabilecek şekilde birçok sözü bir araya toplamaya ve bundan bir konuşma meydana getirmeye muktedir olmasın; ve tersine olarak, hiçbir hayvan yoktur ki, ne kadar mükemmel ve doğuştan elverişli olursa olsun, buna benzer bir şey yapabilecek güce sahip bulunsun. Bu, hiç de, hayvanlarda

organ eksikliği olması yüzünden değildir, çünkü saksağanlarla papağanlar bizim gibi sözler söyleyebildikleri halde, onların bizim gibi, yani söylediklerini düşünerek konuşmadıklarını görüyoruz; oysa insanlar, sağır ve dilsiz doğdukları ve başkalarının söz söylemesine yarayan organlardan hayvanlar kadar ya da onlardan da fazla yoksun oldukları halde, gene de kendiliklerinden bazı işaretler icat etmekte ve bunlarla, dillerini öğrenecek vakti olan tanıdıklarına meramlarını anlatmaktadırlar. Bu da, hayvanların yalnız insanlardan daha az akıllı olduklarını değil, hiç akıllı olmadıklarını gösterir..." (s. 53-54).

Böylece, insanlarla hayvanlar arasında bütün farklılığı yapan, aklın göstergesi durumundaki **dil**dir. O anlamı alabildiğine belirsiz "hayvansal dil" denen şeyle ilgili olarak, Descartes'tan beri çok şey öğrenildi kuşkusuz; ancak, bu konuda bugüne değin saptanabilmiş olanlar, bu farklılık hakkındaki düşünceyi ortadan kaldırabilmiş değil. Çünkü, birçok hayvan türünde, kimi eylemlere gitmeyi içgüdüsel işaretlerle birbirlerine iletseler bile, hiçbir tür, düşüncelerin alışverişine olanak sağlayacak bir dilin çıraklığını yapabilecek biçimde oluşmuş değil; oysa, alabildiğine geniş çapta nitel bir ilerlemeye yol açan, işte bu **düşüncelerin alışverişi** ve onu sağlayan dildir.

Bununla beraber, hayvanlarla insanlar arasında başka büyük farklılıklar da yok mu? Özellikle insanları, ama yalnız onları, eylemleriyle, yine Descartes'ın dediği gibi, gitgide "doğanın efendileri ve sahipleri" olmaya götüren bir farklılık da söz konusu değil mi? Ne var ki, klasik filozoflar, **el**in, kuşaklar boyunca birbirine aktarılan ve yetkinleşen üretilmiş aletin, soyumuzun olağanüstü yazgısının temelinde olduğunu pek az görebildiler. Bu düşünürlerin hemen hemen hepsi, dilin oynadığı role bakar, hemen hemen hiçbiri çalışmanın, işin, işlemenin, tek kelimeyle **emek'**in oynadığı rolü belirtmezler. Bu, şuradan geliyordu kuşkusuz: Onların düşündükleri toplumlarda, konuşmayan kimse yoktu, ancak çalışmayan çok insan vardı; ve çoğu kez, emek, varlıklı ve kültürlü sınıfların küçümsediği bir şeydi o toplumlarda.

Düşünceler, **kapitalizmin doğup gelişmesiyle** değişti bu bakımdan. Hegel, aklın temel bir "kurnazlık"ı olarak bakar emeğe; işte bu kurnazlık yoluyladır ki, insan, doğanın kör güç-

lerini kendi amaçlarına hizmet eden güçler haline getirir. Varlığını emeğinde dile getirip nesnelleştirerek, köle, manevi planda, efendisinin efendisi olur. Böylece emek, **insanın kendisinin bilincine varmada** zorunlu bir andır. Marx ve Engels, daha da ileriye gidip şöyle derler: "İnsanlar, hayvanlardan bilinçle, dinle ve ne ki isteniyor onunla ayırt edilebilir. İnsanlar, yaşam araçlarını üretmeye başladıkları andan kalkarak, hayvanlardan ayırt etmeye başlarlar kendilerini; onların bedensel yapılarının sonucu da olan ileri adım budur. İnsanlar, kendi yaşam araçlarını üretirken, dolayısıyla, bizzat maddi yaşamlarını da üretmiş olurlar." Böylece, onlara göre insanlık için bir yaratıcı varsaymak hiç de gerekli değildir: İnsanlık, çalıştığı andan başlayarak kendi kendini yaratır.

Başka bir soru var: Emek ve dil, insanın asıl ayırt edici nitelikleri ise, nasıl bakmalı onların ortaya çıkışlarına? Bunu anlayabilmek için, günümüzde insan paleontolojisinin saptadığı olgulardan yola çıkmak gerekir; klasik felsefenin hakkında hiçbir düşünceye sahip olmadığı olgulardır bunlar.

İNSANLAŞMA SÜRECİ VE TARİH

Primat'lar –ağaçlarda yaşayan kısa boylu maymunlar– diye adlandırılan yüksek omurgalıların uzun gelişimi içinde, bir altı milyon yıl önce, Afrika'nın güneydoğusunda, bizim doğrudan atalarımız olan **Australopithecus**'lar ortaya çıktı; daha kuru bir iklime doğru ağır ağır gidiş, onları, ağaçlı bozkır yaşamına uymaya ve oradan da iki ayağı üzerinde yürümeye zorladı. Bunun vardığı kesin dönüşüm, iki milyon yıldan fazla bir zaman önce **Homo** soyunun ortaya çıkışı oldu.

Ya onun gelişimindeki aşamalar?

Önce, daha kısa boylu (1,40 metre), kafatası fazla iri olmayan (700 cm^3), ancak –şempanze ya da gorilden farklı olarak belirgin biçimde dik yürüyen ve yoğun bir sosyal yaşama sahip, avcı ve daha o zamandan kemikten ve taştan aletler yontmasını bilen **Homo habilis**'i görüyoruz; onu, sürekli bir geçiş halinde, bütün Afrika, Asya ve Avrupa'ya yayılan ve tümü göz dolduran tutarlılığı silinmeksizin farklılaşan **Homo erectus** izledi; ve son binlerce yüzyıl içinde de, kafatasının bü-

yüklüğü günümüz insanlarınınkine ulaşmış (1400-1600 cm^3) ve teknikle sanatı gözlerimizi büyüleyen, **Neanderthal** insanlarının örneklik ettiği söylenen **Homo sapiens** göründü. On bin yıl önce de, Doğu Akdeniz'de tarım ve hayvancılığa geçiş, daha önceki bütün bir gelişmeyi tarihöncesine terk eder: Özetle, tarih başlayacaktır.

Tarihöncesi dönem üstüne araştırmalarıyla tanınmış Fransız Leroi-Gourhan, bütün bu olan bitenden –akla aykırı gelen– bir sonuç çıkarıyor: "İnsanlaşma ayaklarla başladı" diyor. Çünkü, ağaçlarda yaşar bir halden savanada yürür bir yaşama geçişin geliştirdiği dik duruştur ki, alet yapımı için elleri serbest bıraktı; bu, dil için ağzı da serbest bıraktı aynı zamanda. Ve yine bu dik duruştur ki, çehreyi küçülterek kafatasını geliştirdi; beynin büyümesi de, bütün bu zincirleme değişikliklere eşlik etti. Böylece, "insana has" tek bir nitelik değil, bütün bir **organik değişiklikler sistemi** söz konusudur: İki ayağı üzerinde ve dikine yürüme, el ve alet, çehre ve dil, beyin ve zekâ, yeni bir toplum kurma biçimi. İşte, insan soyuna, kökenindeki hayvanlığı ile ortak hiçbir yanı bulunmayan bir yazgı çizen bunlar olmuştur.

Böylece, insan varlığı, daha "karmaşık" bir hayvan değildir sadece; o, baştan aşağıya bir başkası olmuştur: Yalnızca bir doğa varlığı değil, bir **kültür varlığı**dır da artık. Pek yerinde olarak, bir hayvan türünün doğasından bahsedilir; çünkü, türün üyelerinin doğarken mirasçı oldukları yetenekler, bir kalıtım yasasının biyolojik biçimi altında, her bireysel organizmanın içinde istif edilmiştir. Arı kovanında arı yığını, sırayla besleyiciler, işçiler, sonra da toplayıcılar olmak üzere, böylece programlanmışlardır; ve yaşamları boyunca öğrendiklerinden hiçbir şey ne iletilip yayılır, ne de türün dağarcığında biriktirilir. Böyle olduğu için de, kimi zaman şaşırtıcı görünümleri olan hayvansal yetenekler, olsa olsa alabildiğine bir ağırlıkla ve pek sınırlı biçimde gelişebilir: Günümüzdeki arılar, Latin şairi Vergilius'un bundan iki bin yıl önce gördüğü arıların yaptıklarından fazla şey bilmiyorlar.

Primatların daha öncesinden gelişmiş yeteneklerinden yola çıkmış da olsa, insanlıkla baştan aşağıya yeni olan şey şudur: En sıradan bir alet ve en kaba sözden başlayarak, insanlık, hüner ve becerilerini, biyolojik biçim altında bireylerde değil, on-

ların dışında **sosyal dünyada** istif edip yığmaya başlıyor: Örneğin, bir yontma taş, gelecek kuşaklara miras olarak bırakılmış önemli bir teknik ve yararlanıcı bir eylemdir. İşte her şeyi değiştirmiş olan! Çünkü, böylece artan bir hızla pek büyük bir nesneler, işaretler, sosyal ilişkiler ağı –etnologların bu kelimeye verdikleri geniş anlamıyla, bir kültür– oluşup birikir; ve oradan başlayarak da, bütün bu hünerler kalıtım yasasında yazılı olmadığı için başlarda donanımsız olan insan soyunun bireyi, bunları sosyal yaşamı boyunca özümseyerek insan olacak, **insanlaşacak**tır.

İnsan yetenekleri, kalıtımla geçişten kendilerini kurtardıkça sınırsız biçimde gelişebilirler. İşte o yüzdendir ki, insanlığın doğuşu, kültürün doğanın yerine geçtiği andan başlayarak, olağanüstü boyutlarda hızlanır: Aslında biyolojik olan bir gelişimin **Homo sapiens'**i ortaya çıkarabilmesi için iki milyon yıl gerekti; ancak ondan alabildiğine daha az bir zamanda, sosyal tarihin son birkaç bin yılı –biyolojik planda artık değişmez durumdaki– insanlığı baştan aşağıya değiştirip başkalaştırmıştır.

Bu **biyolojik evrimden sosyal tarihe geçiş,** insanlığın bütünü için olduğu kadar, tek başına birey için de, dev sonuçları olan temel bir dönüşümdür: Bir tür değil bir soy'dur o artık: "İnsan soyu"! Etkinliği, doğal nitelikleriyle sınırlandırılmış olsa da, temelde sosyallikle belirlenmiştir; öyle olduğu için de, Aristoteles, insanı tanımlarken, "zoon politikon", yani toplum içinde yaşayan hayvan diyordu.

Buna karşı, çoğu hayvanın da bir "sosyal yaşamı" olduğu ileri sürülecektir: "Örneğin "sosyal" sinekler, arılar, karıncalar ve termitlerden söz edilecek; dahası, bir grup halindeki yaşamlarına egemenlik, birinden ya da ötekinden olmak, koruyup gözetme ilişkilerinin yön verdiği yüksek maymunlar hatırlatılacaktır. Doğrudur bütün bunlar. Ne var ki, "hayvan toplumu" deyimi de "hayvan dili" kadar bulanık ve karışıklığa yol açıcıdır; öyle olduğu için de, hayvanbilim uzmanları, hayvan topluluklarını, düzenleri temelde biyolojik olduğu için "biocénose" diye adlandırıyorlar.

Öte yandan, insan toplumunun kökleri, bireylerin doğuştan davranışlarında değil, insanların dışında **tarihsel olarak oluşmuş kurumlar**dadır; öyle olduğu için de, insanlar, bu ku-

rumların kural ve değerlerini dışardan alıp içselleştirir, özümserler. Artık, bir başka örgütleniş çıkmıştır ortaya. Bir büyük biyoloji uzmanı olan François Jacob'un dediği gibi, insanlıkla, bütün evrim, biyolojik "organizmadan daha yüksek bir düzeyde işleyen, yeni iletişim, düzenleme, bellek sistemlerine varmıştır."

İNSANSAL ALAN VE ETNİK FARKLILIKLAR

Biyolojik karmaşıklığı böylece bir kez bilindikten sonra, insan üzerine düşünmek, emeğin açtığı sosyal pratik düzenini düşünmenin yanı sıra, dilin kurduğu simgesel düzeni düşünmek demektir; her iki düzenin bir araya getirip bütünleştirdiği etkinlikleri, tekniği, ekonomiyi, politikayı, ahlakı, dini, bilim, felsefeyi... anlamanın yolu budur.

Ne var ki, tarihsel zaman insanlığın ortaya çıkışında kurucu bir rol oynasa da, insanların oluşumunu onların mekânda yayılışlarından bağımsız olarak düşünmek mümkün müdür?

Derinin rengi gibi coğrafi özelliklerin dallanıp budaklanmasının ötesinde, biyolojik **Homo sapiens** türünün tek olarak kalışını, bütün insan topluluklarının aralarında birleşerek çoğalmaları tanıtlıyor. Böylece, "insan ırkları" arasında –altlık üstlük ilişkisine dayalı– bir derecelenme olduğunu ileri süren **ırkçılık,** zaman zaman başvurduğu soykırımlarla ve yol açtığı güncel adaletsizliklerle, sadece ahlak yönünden küçülmüş değildir; kuramsal yönden de çürüktür ve iki bakımdan kendini gösterir bu: Çeşitli insan topluluklarının kalıtım yoluyla geçen bedensel nitelikleri arasında kesin hiçbir kopukluk yoktur; dahası, bu bedensel özelliklere, miras yoluyla geçen ruhsal niteliklerin de denk düştüğü inancını doğrulayacak hiçbir şey bulunmuyor elimizde. Böylece, değişik insan ırkları, olsa olsa coğrafi bir kavramdır; buradan kalkarak, bir ırkın ötekine üstün olduğu iddiasının ise bilimsel hiçbir dayanağı yoktur. İşte o yüzdendir ki, bilim dünyası, bu aldatıcı ve yıkıcı iddiadan vazgeçmeye sürekli çağırıp durur.

Bununla beraber, insan toplulukları arasındaki **etnik-kültürel farklılıklar,** yani hüner ve dil, yaşayış ve temsil biçimi gibi sosyal bakımdan kazanılmış farklılıklar, binlerce yıllık bir

tarih sürecinin derinden derine kökleştirdiği gerçekliklerdir yine de. Ancak, öyle de olsa, bir etnik topluluğa ötekilerden "daha az gelişmiş" gibi bakmaya götürecek dar ve kolaya kaçan -örneğin Avrupa merkezli!- bir eğilimden uzak durmalı. Lévi-Strauss, şu gerçeğin altını pek güzel çizmiştir: Bugün, "ilkel halklar" diye bir şey yoktur; her biri kendi biçeminde ve kendi hızında olmak üzere, farklı doğrultularda ilerlemiş halklar vardır. Böylece, türün biyolojik birliği, insan soyunun tarihsel birliğine kendiliğinden dönüşmüş değil. Ancak, bunu söylemek, **ilerleme düşüncesinin** ve çeşitliliği içinde **evrensel bir insanlık ülküsü**nün boş olduğu anlamına mı gelecektir?

Günümüzü ve geleceğimizi hükmü altında tutan, hem kuramsal hem pratik pek geniş bir sorudur bu: Daha sonra da değineceğimiz gibi, özellikle bilim ve teknikte atılan adımlar, ölüme varacak bir altüst olmaya değil de insan soyunun daha dayanışmalı bir ilerleyişine götürüyor ya da götürecek ise, ilerleme düşüncesi boş bir şey olmadığı gibi, evrensel insanlık ülküsünün de yapıcılarından biridir.

BİYOLOJİK BİREYDEN İNSANSAL KİŞİLİĞE

Hayvansal evrimden insansal tarihe geçişin değiştirdiği her ne varsa, bütün bunları bir başka yönden ölçüp hesaplayabilmek için, şimdi yeniden bireye dönelim.

Günümüzde psikanaliz, Lacan'ın çalışmalarının arkasından, hayvana pek yakın olan insan yavrusunun nasıl bir "küçük insan" olduğunu çok iyi göstermiştir. Yeteneklerin -artık kalıtım yoluyla değil sosyal biçimde- birbirine eklene eklene ilerleyişi sonunda, o küçük insan, "ruhsal bakımdan vaktinden önce" doğar; gelişmiş bireyin yetenekleriyle karşılaştırılamayacak tepki güçleriyle de donanmış haldedir. Ne var ki, olsa olsa "insanlığa aday" biridir o; ve, daha önce görüldüğü gibi, bu yetenekleri, çocukluk ve bütün bir sosyal yaşam boyunca özümseyerek insanlaşma zorundadır.

Yaban çocuklar olayı, bu bakımdan pek dikkat çekicidir. 19. yüzyılın başlarında J. Itard'ın bulup gözlemlediği Victor de l'Aveyron; 1920 yılında Hindistan'da, bir kurt ininde bulunmuş iki kızcağız, Amala ile Kamala böyledir. Bu sonuncuların

ele geçirilmesinden sonra kendilerini evlat edinmiş olan babaları, onların insanlaşmış değil "kurtlaşmış" olduklarını söylüyordu: Tavukların arkasında dört ayak koşuyorlar, leşle besleniyor, suyu lık lık içiyor, gündüz gölgede sinmiş olarak kalıyor, geceleyin uluyarak harekete geçiyor ya da dişi kurtlar gibi çabuk çabuk soluyorlardı... Sekiz yaşına doğru bulunan Amala on dokuz yaşına değin yaşadı: Bu süre içinde ayağa kalkıp ağır ağır yürümesini, birkaç İngilizce kelime, kimi ev işlerini öğrenebildi ki devede kulak kabilindedir. Bunun nedeni şudur: Sekiz yaşında, beyin, ilk yıllardaki o büyük esnekliğe sahip değildi artık. Bulunduğunda iki yaşında olan Kamala, yeniden insanlaşmada çok daha iyi durumdaydı, ancak pek erken öldü.

Bu olaylarla daha başkalarının götürdüğü sonuç şudur: Ruhsal olarak insan olmak, doğanın bir verisi değil **sosyal bir kazanım**dır. Kuşkusuz, bir yoktan yola çıkılmıyor: İnsan beyninin barındırdığı –olağanüstü– güç ve yeterliliklerden hareket ediyor; öyle olduğu için de, bir şempanze insanlaşamıyor. Ne var ki beyin, insanca işleyişi, ancak **sosyal bir ortamda** öğreniyor. Bir insanın zekâ düzeyinin, onun düşünsel bölümünün, % 80'inin miras yoluyla ve % 20'sinin de sosyal ortamca belirlendiği savı çoğu kez bilimsel bir kesinlemeymiş gibi karşımıza çıkarılır. Oysa "Öylesine ahmakça sözlerdir ki bunlar, hiç kimse ağzına alma cesaretini gösteremez," diyen bir kalıtımbilim uzmanı A. Jacquard'ın belirttiği gibi, "biyolojik"le "sosyal", hiçbir zaman birbirinden ayrılabilir "etkenler" değildirler: Beyin mümkün kılar, sosyal yaşam gerçekleştirir!

Bugün antropologlar, dilsel yetenekler de dahil, insandaki bütün düşünsel ve duygusal yeteneklerin nüvelerini "yüksek hayvanlar"da arıyor olsalar da, yalnız zekâya değil, insan ruhsallığının bütün görünümlerine, yine de hayvanınkinden başka türlü eğilmeli. Böylece, insanda kimi ihtiyaçlar, hiç de "doğal" bir zorunluluk taşımazlar: Tarihsel bir gelişime uğramış durmuşlardır onlar, içlerine şu ya da bu kültür sızar, simgesel değerler yüklenirler; ve isteğe, özleme, ideale dönüşüp çilecilikte, açlık grevinde ve onur adına canına kıymada olduğu gibi kendilerinden vazgeçilmeye kadar gidilir. Bunun gibi, insan varlığı, hayvanla paylaştığı biyolojik bireyselliğin ötesinde, kendi sosyal dünyasını, bireysel yaşamının yaprakları boyunca içsel-

leştirerek, kendine has bir kişiliğe, bir öznelliğe ulaşır. Ve bu öznelliktir ki, insanı, gerçek bilgi, doğru eylem ve yaşamın anlamı ile ilgili sorunlarla yüz yüze getirir; tam anlamıyla insansal sorunlardır bunlar ve özgürce üstlenilebilir durumdadırlar.

DAHA ÇOK BİLGİ

Ernst Cassirer, *İnsan Üstüne Bir Deneme* (çev. N. Arat), Yapı Kredi Yay., İst. 1996.

Hoimar V. Ditfurth, *Bilinç Gökten Düşmedi, Bilincimizin Evrimi* (çev. V. Atayman), Cumhuriyet Kitapları, İst. 2008.

V. Gordon Childe, *Kendini Yaratan İnsan. İnsanın Çağlar Boyunca Gelişimi* (çev. F. Oğluoğlu), Varlık Yay., İst. 1978.

F. de Fontette, *Irkçılık,* İletişim Yay., İst.

Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür,* Remzi Kitabevi, İst.

Michel Henry, *Barbarlık* (çev. I. Ergüden), Ayrıntı Yay., 1996.

M. Ilin / E. Segal, *İnsan Nasıl İnsan Oldu?* (çev. A. Zekerya), Yeni Dünya Yay., İst. 1979.

L.S.B. Leakey, *İnsanın Ataları* (çev. G. Arsebük), Ank. 1971.

Konrad Lorenz, *İşte İnsan, Saldırganlığın Doğası Üzerine* (çev. V. Atayman - E. T. Güney), Cumhuriyet Kitapları, İst. 2009.

Alaeddin Şenel, *Irk ve Irkçılık Düşüncesi,* Bilim ve Sanat Yay., Ank. 1984.

George Thomson, *İnsanın Özü* (çev. C. Üster), Payel Yay., 4 bs. İst. 1991.

Nermi Uygur, *Kültür Kuramı,* Yapı Kredi Yay., İst. 1996.

Hilmi Yavuz, *Kültür Üzerine,* Bağlam Yay., İst. 1987.

Bilim ve Ütopya Dergisi, "Son Kanıtlarıyla Evrim Teorisi" (sy. 6, 1994); "İnsan Nasıl İnsan Oldu?" (sy, 23, 1996); "Kuran'da Yaratılış", sy. 30, 1996).

OLAYLAR VE GÖRÜŞLER

İNSAN VE İLERLEME

Hindi için söylerler ama bence bütün yaratıklar içinde en kendini beğenmiş olan insanoğludur.

Akıllı olduğu için mi?

Akıllı olmasına akıllıdır da, bunun ayırdında olduğu söylenemez gene de; ondaki böbürlenme en başta konuşmasından kaynaklanır. Konuşan hayvan demişler ya, var mı bana yan bakan!

Doğrusunu isterseniz, beynimizdeki konuşma merkezinin, biz konuşmaya başlamadan önce mi var olduğunu, yoksa konuşmaya başladıktan sonra mı oluştuğunu bir bilen yok. Konuşma sesli bir göstergedir. Yüzyılımızın başında yaşamış olan dilbilimci Saussure, ilerde bir "göstergebilim" kurulacağını, dilin de o bilim içinde yer alacağını söylemişti. Bu bilim kuruldu ve çeşitli göstergelerin incelenmesi işini üstlendi. Bütün hayvanlar işaretleşiyor. Konuştuğum için böbürlenmeğe ne gerek var!

Konuşunca hep övünüyor muyuz?

Övünmesine övünmüyoruz da, insanoğlunun en kendini beğenmiş yaratık olması "eşref-i mahlukat" sayılmasındandır. Bütün yaratıkların en şereflisi, en üstünü sayılmasından. Bize bunun bilincini veren tarihtir, uygarlığımızın tarihi.

İnsanlık tarihine baktığımızda, büyük buluşlar, bu büyük buluşların sonucu olarak da büyük ilerlemeler görüyoruz. Gerçi bizim bu buluşlara birey olarak katkımız yoktur ama, soyumuzun başarıları gene de yeter övünmemiz için.

Madem tarım'ı benim soyum buldu, bununla övünmeğe hakkım vardır.

Evet, tarihte görüp öğrendiğimiz bütün bu gelişmeler, bize övünme hakkını tanıyor; ama şunu da unutmamak gerekir ki, vardığı her gelişme aşamasında insanoğlu, soyunu sopunu küçümsemiştir; sözgelişi ilkel toplumdaki atalarını alaya almıştır. Onun kimi çağdaşlarını, geri bulduğu kimi çağdaşlarını "ilkel" nitemi ile küçümsemesi bunu gösteriyor.

İlkel toplumları inceleyen bilim adamlarının yazdıklarını okudum ve ilkel toplum insanının sanıldığınca ilkel olmadığı kanısına vardım.

Belki de bu söyleşiye girişimin özünde bu var: Bütün uygarlıkların, kültürlerin yaratıcısı olan insanoğlunun, bu uygarlıklardan, bu kültürlerden ötürü ilerlediğini düşünebilir miyiz?

Yaratan da o, yarattığı şeyden etkilenerek ilerleyen de o... Bunda bir tutarsızlık var gibi geliyor bana. Diyelim tekerleği bulan adamı, benden kaç bin yıl önce yaşamış olursa olsun, bugünün büyük adamları düzeyinde bulmamız gerektiği kanısındayım ben.

Öyleyse insanoğlunun tarihsel anlamı söz konusu edildiğinde ilerleme sözcüğünü kullanmak doğru mudur?

İnsan yapısal olarak ilerlemiş midir?

Buna inanmak, boşuna böbürlenme sayılmaz mı?

Ayrıca, burada, tam sırası gelmişken, insanoğlunun hangi dönemde daha mutlu olduğu konusuna değinmek doğru olmaz mı?

Tarım bulunmadan önce, avcılık ve hazır besin toplayıcılık dönemi yaşanmıştı; özellikle hazır besin toplayıcılığına bütün boy halkı birlikte çıktığında kimbilir ne kıvançlı saatler yaşanıyordu! Bizim uygarlığımızın konforundan uzakta yaşayan insanları, kendimizden aşağı sanmağa hiç hakkımız yoktur.

Ben kendimi, hem de çok kez, o ilkel toplumlarda yaşayan bir insanın yerine koyabiliyorum.

Konfor beni kurtarmıyor.

Eski Yunan, Mısır, Çin uygarlıklarını bilmeseydik, hiç kuşkunuz olmasın, ilkçağı da ilkel saymakta direnecektik.

Ama bugün hangimiz, Sokrates'ten daha akıllı olduğumuzu savunabiliriz?

Ortaçağ için, Kilise baskısını düşünerek "karanlık çağ" deyimini kullanıyoruz ya, bizim çağımız için ilerde ne ad takılacağını bilmediğimiz için gene de pek övünmeğe gelmez. Ortaçağ köy evinin mutlu havasını da unutmayalım. Dahası var; ortaçağ insanı belki de kendini tarihin en ileri aşamasında sayıyordu.

Diyeceğim, insanlığın ilerlediğine ilişkin genel kanıdan hep kuşkulanır olmuşumdur ben. İlerleme olması için tarihte insan amaçlı bir tasarımın bulunması gerekir. Böyle bir tasarım, hangi bilinçle nasıl yer etmiş olabilir ki? İlerleme yerine gelişim sözcüğünü kullansak daha bir açıklığa varabilir miyiz?

Ama ben gene de diyeceğim ki, günümüz insanını, diyelim geçen yüzyılın insanından daha gelişmiş sayamayacağım.

Buraya değin, bilimsel ve teknolojik gelişmelerden hiç söz etmeyişim bir eksiklik olarak görülebilir elbet, bunu bilmiyor değilim. Üstelik bilimsel ve teknolojik gelişmelerin insan üzerindeki etkisinin yadsınamayacağını da biliyorumdur elbet.

Ama ne yaparsınız ki, bilimsel gelişim dille anlatılabilir olmaktan çıktı, matematik anlatıma sığındı; özellikle doğa bilimleri için bunu rahatça söyleyebiliyoruz. Demek bilimsel yeni buluşlar bizim kavrayış yeteneğimizin dışında kaldı.

Teknolojik gelişim içinse durum daha da karışıktır. Yeni teknolojik buluşlar içinde kullanılabildiklerimizin içyüzünü anlayamıyoruz. Bunlar karşısında ilkel bir şaşkınlık içindeyiz.

İnsanın ahlakında bir gelişme oldu mu?

Üstelik çağdaş gelişim, tarihte eşi görülmemiş yozlukları da yaratmış bulunuyor, ırkçılık gibi.

Bu söyleşimizde işte bu konulara değinmiş olduk.

(Melih Cevdet Anday, "Söyleşi",
Cumhuriyet, 10 Ocak 1997)

HEPİMİZ KARDEŞİZ!..

Bu ay yayımlanan bir araştırma ırkçı teorilere, son, belki de en ölümcül bilimsel darbeyi vurdu. İnsanların, 1.000.000 yıl süren, uzun bir tarihsel dönem boyunca farklı özellikleri olan ırklar oluşturacak bir şekilde evrimleştiğini düşündüren Neanderthal insanının bugünün insanıyla akraba olmadığı kesin olarak kanıtlandı.

İnsanlığın, aralarında köklü ve derin farklar bulunan ırklardan oluştuğuna ve genetik farkların insanların toplumsal konumlarını belirlediğine ilişkin ırkçı teoriler, anamalcı toplumun tarihi boyunca baskı ve sömürüyü haklı göstermek için kullanıldılar. Sömürgecilik ve modern köle ticareti, emperyalizm, Amerika'da ve Güney Afrika'da da siyahlara karşı uygulanan ayrımcılık ve ağır sömürü koşulları hep beyaz adamın ırksal üstünlüğüne bağlı *"doğal bir durum", "şeylerin düzeninin bir parçası"* olarak açıklandı. Irkçılık Nazi döneminde Almanya'da yeni bir boyut kazanarak Yahudi soykırımına yol açtıktan sonra ırkçı teoriler, siyasi ve ideolojik yenilgiye uğrayarak tarihin tozlu raflarına kalktılar. Bundan sonra ırkçılık Batı toplumlarında ABD'de ve hatta yakın zamana kadar Güney Afrika Cumhuriyeti'nde yaşamaya devam etti, ama artık doğrudan savunulamayan, marjinal bir düşünce, *"bir deli zırvası"* olarak damgalandı.

1970'lerde anamalcı dünya sistemi yeniden genel bir ekonomik krize girdi. Kriz uzadıkça, işsizlik, yolsuzluk arttıkça toplumsal gerginlikler derinleşti. Kapitalist sistemi krizden çıkarması beklenen serbest piyasanın bu işlevini yerine getirmediğinin görülmesine paralel olarak, gelişmiş ülkelerde ırkçılık, sistemin başarısızlığını örten ve suçu bir başkasına yükleyen bir teori olarak yeniden canlandı. ABD ve Avrupa'da ırkçı temelde örgütlenen akımlar ve siyasi partiler güçlenmeye başladılar.

1994'te ırksal ve genetik farklarla bireyin zekâsı ve toplumsal konumu arasındaki ilişkileri inceleyen bir araştırma, ırkçılığı çok uzun bir süre önce kovulmuş olduğu bilimsel araştırma alanına tekrar sokmaya çalıştı. Charles Murray ve Richard Hernbstein tarafından gerçekleştirilen *Çan Eğrisi: Amerikan Yaşamında Sınıf Yapısı ve Zekâ* isimli bir araştırma, istatistiki yöntemlere başvurarak beyaz Amerikalıların siyahlardan 15 puan daha zeki olduğunu ileri sürdü. Murray ve Hernbstein, IQ farklarını açıklamak için genetik bir fark bulamadılar, ama *"henüz bilinmeyen bir genetik etkenin rol oynamış olabileceğini"* söylemeden de yapamadılar. Böylece, insanların yoksullukları kolaylıkla ırksal özelliklerine bağlanıyor ve ekonomik sistemin başarısızlığı halının altına süpürülebiliyordu.

Yakın zamana kadar arkeoloji ve antropoloji bilimi de, *"modern insanın"*, 1958'de Almanya'da kemikleri bulunan Neanderthal türünden evrimleştiğini ileri sürerek, ırkçı teorilere bilimsel bir kanıt da sunuyordu. Bugünkü insanla büyük benzerliklere sahip olan Neanderthal'in kalıntılarına sadece Orta Asya ve Avrupa'da rastlanıyordu. Uzakdoğu ve Afrika'da ise Neanderthaller yoktu (*In Search of Neanderthals,* Chris Stringer & Clive Gamble). Böylece ırksal farklılıkların kökeni de kanıtlanmış oluyordu. İlk dik yürüyen insan Homo Erectus, yaklaşık 1.000.000 yıl önce Afrika'dan dünyaya yayılmış ve zamanla *"Java insanına"*, *"Pekin insanına"* ve "Neanderthal"e evrimleşmişti. Bu uzun süreç derin ırksal farklılıkların oluşmasını da açıklıyordu.

Bu teori ilk olarak 1970'lerin ortasında Neanderthal iskeletleri üzerinde çalışan Chris Stringer'in eleştirileriyle ciddi bir sarsıntı geçirdi. Stringer, kesin olarak kanıtlayamamakla birlikte *"modern insanın"* Neanderthal, Java veya Pekin insanından değil, daha yeni bir tür olan Homosapiens'den geldiğini ileri sürdü.

Kaliforniya Üniversitesi'nde Allan Wilson'un 1980'lerde DNA verileri üzerine yaptığı çalışmalar *Homosapiens*'in, 1.000.000 değil, yaklaşık 200.000 yıl önce Afrika'dan dünyaya yayılmış ve 30.000 yıl öncesine kadar uzanan bir süre içinde diğer türlerin yok olmasıyla egemen (ırk) olduğunu düşündüren sonuçlar üretti (*African Exodus,* Chris Stringer & Robin Mckie).

Bu ay *Cell* dergisinde yayımlanan bir araştırma, Stringer'in teorisini destekleyen çok güçlü bir kanıt ortaya koydu. Mathias Krings ve Münih Üniversitesi'ndeki arkadaşları Neanderthal iskeletlerinden elde ederek çoğalttıkları DNA üzerine yaptıkları çalış-

mada, bu DNA'nın modern insanınkinden, aralarında bir akrabalık olamayacak kadar farklı olduğunu gösterdiler (*The Economist,* 12.7.97).

Özetle Stringer'in ifadelerini kullanırsak *"Derilerimizin rengi ne olursa olsun hepimiz aslında Afrikalıyız"* (*The Observer,* 13.7.97). Aramızda fizyonomik farkların dışında kayda değer ırksal farklar yok. Hatta DNA araştırmalarının gösterdiğine bakılırsa hepimizin Afrika kaynaklı bir tek kadının genetik malzemesini taşıyoruz. Diğer bir deyişle *"Hepimiz kardeşiz"* ifadelerinin gerçek bir tarihsel biyolojik temeli de var.

(Ergin Yıldızoğlu, "Irkçı Teorilere Kesin Darbe!",
Cumhuriyet, 16 Temmuz 1997)

İNSANI "İNSAN" KILAN NEDİR?

Başlıkta insan sözcüğünü özellikle tırnak içine aldım; gittikçe azalıyor çünkü. Azalmakla kalmıyor, kalabalığı "insan" sayma gibi bir kanı da oluşuyor toplumda. Gözü döndü mü, kalabalığın, beş on dakikada tribünleri ne hale getirdiğini görüyorsunuz...

Gerçek anlamda insan, bütün kültür ve uygarlık aşamalarını kişiliğinde barındırır. Barındırmakla kalmaz, o birikimlerle çevresini de aydınlatır.

Bu insanın yetişmesi yalnızca yetenekle olmuyor; toplumda, insanlığın nice emekler vererek yapıp ettiklerinin ona ulaştırılmasını sağlayacak kültürel kurumlara da gerek var. Çünkü insan, düşünce-duygu varlığı olarak, birbirine eklemlenip bulunduğu ortamı kendine göre biçimleyerek varoluşunu anlamlı kılabilir ancak. Sokrates Aristo'nun, Bruno Galileo'nun; Thomas More Martin Luther'le Erasmus'un; Montaigne Descartes'ın; onların oluşturduğu düşünce evreni, aydınlanmanın üreticisidir...

Yüzyıllarla, binyıllarla ölçülen zaman dilimleri içinde, uygarlığın adımının çocuk adımından küçük olduğu sanılır. Öyledir de; ama adımın küçüklüğü değil, basılan yerde bıraktığı derin iz önemli. Çok az kişinin fark ettiği bu derinlikte, insanın insan olma sürecinin tarihi yatar. Uygarlık verilerinin ekilip biçildiği, insanın ürediği yer de orasıdır. İnsan, uygarlığın derinliklerinden, çağdaş kültürden beslenerek "insan" olur...

Kimse, bilgisizliğe uğrama ihanetini kendi dışında aramasın. Bağnazlığın kıskacında kıvrandıkça, ihaneti içinde taşır insan. Düşünsel evrimleşme, insanın zaman çarkını döndürmesine bağlı. Yoksa aradan binyıllar da geçse, eylemsiz insan, boşa dönen çarkın kanatları arasında savrulur durur. Zamana egemen olamayış, insanı eylemsizliğe sürükler ki, eylemsizlik, onun varoluş gerçeğine aykırıdır.

Taş devri - maden devri - toprağı işleme - teknik alışkanlıklar - sanayileşme - aydınlanma... Bütün bunlar birbirini üreterek gelişmiştir. Gelişmenin yerinde durmayacağını kavrayamayan toplumlar, geçmişe bel bağlarlar. Uygarlık bağlamında "geçmiş", eylemsizliğe gömülmüş toprak yığınından farksızdır. Oysa kültür - düşünce - sanat, devingenlik içinde gelişir. Gelişime sırtını dönen toplumlar, siyasetiyle - yöntemiyle - inancıyla - açılımlarıyla; uygarlık sandığı bu toprak yığınında eşelenip durur. Bir ülkede yönetimler onun bunun ağzına bakarak iş yapıyor, kültürel gelişmeyle boş inancı özdeşleştiriyorsa, eşlenme değil de nedir bu?..

İnsan, eylemiyle insandır.

Türkiye, Birleşmiş Milletlerin 2009 "İnsani Gelişme İndeksi"nde yine gerilere düştü. Oysa insani gelişmenin ölçüsü sağlıklı uzun bir yaşam, bilgiye erişim olanakları, iyi bir hayat standardıdır. Bu üç temel gerçek de, ortalama ömür, yetişkinlerde okuryazarlık ve ilköğretim, ikinci öğretim ve üçüncü öğretime kayıt olma oranı, kişi başına düşen GSYH ile ölçülüyor.

Tümünde nerdeyse sonlarda yer aldığı için, insana yatırım konusunda Türkiye'nin uyarılması öngörülüyor.

Üniversite bitiren on binlerin ortalarda işsiz güçsüz gezmesi yönetimlerce doğal karşılanıyorsa, Türkiye uyarılmasın da ne yapılsın!..

Hele, kadınların ekonomik ve politik hayata aktif katılımının 109 ülke arasında 101. sırada olduğu düşünülürse, uyarılma az bile; gelişmiş ülkeler öyle bir toplumu toplumdan bile saymıyorlar...

(Adnan Binyazar, "İnsanı 'İnsan' Kılan Nedir?",
Cumhuriyet Pazar Eki, 18 Ekim 2009)

SORULAR

1. İnsanı hayvanlardan ayıran, ona "has" nitelikler nedir?

2. İnsanlaşma süreci üstüne ne biliyorsunuz? Böyle bir süreç yerine, "Âdem'le Havva" düşüncesini kabul etmek bilimsel sayılabilir mi? Sayılamazsa ne yapmalı?

3. Biyolojik evrimden sosyal tarihe, biyolojik bireyden insansal kişiliğe geçiş, nasıl oluyor ve ne kazandırıyor?

4. Irkçılık, ahlakça düşük olmasının yanı sıra, bilim yönünden de niçin dayanaksızdır? (Ergin Yıldızoğlu'nun yazısını okuyunuz!). Etnik farklılıklardan ırkçı sonuçlar çıkarmak neden yanlıştır? Irkçılık, bugün özellikle "yabancı düşmanlığı"nı işliyor, niçin?

5. Melih Cevdet Anday, "ilerleme" sorununa nasıl bakıyor? Siz ne düşünüyorsunuz? "İlkel" diye adlandırılan toplumlara nasıl bakmalı? Bilimsel ve teknolojik gelişmenin getirdiği nedir, getirmediği ne?

6. İnsanı "insan" kılan nedir? (Adnan Binyazar'ın yazısını okuyunuz!)

BİR DÜŞÜNCE, BİR TARTIŞMA

"İnsanım, insansal olan hiçbir şey bana yabancı değildir."

Latin yazarı Terentius'un (İÖ 190-159) bu sözlerinden ne anlıyorsunuz?

EMEKTEKİ YARATICILIK

İnsanı insan yapan, sonra da varlığını sürdüren, emektir. Doğaya karşı mücadelesini alet yapıp üreterek kazanırken, hayvanlıktan da kopup ayrılıyor insan; ellerin oynadığı rol pek önemli bu süreçte. Ayrıca, doğayı değiştirirken kendisini de değiştirmiş oluyor. İnsanın insan olması gibi, bütün bir tarih de bunun sonucudur. Ama asıl yaratıcı da olsa, emeğin nasibi ne olmuş? Çağımızda hangi sorunlarla yüz yüze? Emeğin gerçek saygınlığı ya da "kurtuluş"u aslında neye bağlıdır?

Balzac'ın Grandet Baba'sı, Molière'in Harpagon'undan farklı bir tiptir: Modern zamanın "cimri"si olarak farkına varmıştır ki, "para çalışır"! Çil çil altınlarla dolu kasanın tersine, spekülasyon hareketleri "yaşarlar" ve para, dramatik bir süreç içinde, kendi kendini üretir, bu anlamda "çalışır."

Aslında, emeğin yok sayıldığı bir bakıştır bu. Spekülatörün eylemi, ne denli dikkat, açıkgözlülük ve sabır gerektirirse gerektirsin, her zaman dolaylı, emeğin dışında ve ona zıt bir olaydır; asıl emektir ki, doğrudan, uzun ve zahmetli bir çabayla, üretim sürecini harekete geçirir.

Ne yapar ve nedir büründüğü anlam?

EMEĞİN ANLAMI

Önce bir gerçek: Emek, aslında yaşamın dayattığı bir zorlama, zahmetli bir uğraş. Kelimenin kökeni de bunu gösteriyor: Fransızca emek, çalışma anlamında "travail" kelimesi, nallanırken güçlük çıkaran atları yerlerinde tutan bir alete verilen Latince **tripalium**'dan geliyor. Bu alet, sonra işkencede kullanılır olmuş. Ondan türeyen **travailleur** kelimesi ise, emekçiyi ya da çalışanı belirtmeden önce, işkenceci anlamına kullanılmış.

Emek, her zaman zahmetli bir uğraş olmuştur.

Resmî siyasal söylemde onca övülüp göklere çıkarılır oluşu, bu zahmetin ölçüsünü –bir parça da olsa– hafifletme amacından ileri geliyor herhalde!

Yaşamın dayattığı bir şeydir dedik emek, çünkü insan, çalışmaya gönül rızasıyla uymaz; yaşamak için gerekli araçları sağlamak amacıyla, yani **zorunlu** olduğumuz için çalışırız.

Ama şu da var: İnsan, en temel ihtiyaçlarını sağlamış olduğu halde de çalışır kimi zaman. Günlük yaşamımızda, evde ufak tefek işler yapmamız, üstün körü onarımlara *(bricolage)* girişmemiz buna bir örnektir. Ne var ki, Lévi-Strauss'un belirttiği gibi, bu türlü uğraşlar, gerçekliği değiştirme yolunda önceden belirlenmiş bir tasarının ürünü değildir; zekânın amaçsız, daldan dala atlaması, bir tür uçarılığıdır.

Oysa emek, her şeyden önce, **gerçekliği değiştirmek,** yani doğanın cömertçe elimize vermediği, ancak zekânın tasarlayabileceği kurallara uygun olarak gerçekliğin ilk görünüşüne son vermektir. Yalnız madde için değil, çeşitliliği ve gelişimiyle insan emeğine damgasını vuran düşünceler içindir de söz konusu değişiklik. O yüzden de Marx, haklı olarak, emekle zekânın nasıl iç içe olduklarını belirtir: Emek doğaya, arzularımızın biçimini ve tutkularımızın damgasını vururken, insanı da, gücünün ve değerinin ölçüsünü kavramaya götürür.

Eklemiş olalım: Sadece üretimle de sınırlı değildir emek. Bir avukatın, bir profesörün, bir postacının çalışması teknik anlamda hiçbir şey üretmez; yani iktisadî bir ölçüye vurulmaz yaptıkları. Burada gerçekliğin değiştirilmesi bir başka varlığı gerektirmez. Bu durumda, üretim kavramının yerine **hizmet** kavramı geçiyor. Böylece, emeği daha geniş anlamda almalı.

Ama ne olursa olsun, emek **sosyal boyutlu** bir uğraştır; yani bir **ilişkiler ağı içinde** doğar ve gelişir.

Buradan kalkarak diyeceğiz ki, emek, sadece bir değer değil, **bütün değerlerin kaynağı**dır. En başta da, insanı doğal ortamda bağımsızlığa götürür. Bu mücadelede, asıl anlamıyla emekçi ön saftadır; maddi gerçeklikle yüz yüze gelen odur.

Ancak emek, Hegel'in deyimiyle söylersek, "aklın bir kurnazlığı"dır da: İnsan, ona dayanarak, kendi gücünü ölçülü kullanma amacıyla, doğanın temel güçlerini karşı karşıya getirmeye çabalar. Emek bir aracıdır burada; çalışanın etkinliği doğru-

dan değil dolaylıdır ve bu dolaylılığın aracı da **alet**'tir. Öyle olduğu içindir ki, Proudhon, Marx, Bergson, "alet yapan hayvan" diye tanımlarlar insanı.

Ne var ki, hiçbir aletin tek başına bir amacı yoktur ve insan emeğinin her ürünü (bir ev, bir gemi, bir makine, sürülüp ekilmiş bir tarla), her zaman yeni çalışmaları (bakım, onarma) gerektirir. Böylece emek, **zamanın aşındırması**na karşı çıkar ve emeğin her ürünü yeni bir çalışma nedenidir. Özetle, üretim süreci kesintisizdir.

KAPİTALİZM VE EMEK

Emeğin yüceliği bugün tartışmasız da olsa, onun böylesi bir nitelik kazanması birkaç yüzyıllık bir olaydır.

Gerçekten, eski uygarlıklar, bu arada Yunan ve Roma uygarlıkları, emeği –zorunlu da saysalar– horlamışlardır: Emek, aklı maddeyle uğraşmaya mahkûm ettiği için, köleliğin hem nedeni hem sonucudur; köleler çalışacak ve yurttaşlar da zamanlarını Site'ye, giderek aklın ve düşüncenin zevklerine adayacaklardı. Platon ve Aristoteles'in bütün söyledikleri, buna bir gerekçe sağlamaktan başka bir şey değildir.

Kutsal Kitap ve Yahudi-Hıristiyan gelenek ise, emeğe bir "tanrısal lanet" olarak bakmışlardır. Ne var ki, ilk günahın damgasını alnında taşıyan insan, Tanrı'ya bağlılığını ve aşkını göstermek için çalışmalıdır.

Bu aşağılama, bütün bir ortaçağ boyunca sürer.

Ancak kentleşmenin su yüzüne çıktığı, ticaretin genişlediği, zanaatçı ve tacir sınıfların yükselişe geçtiği bir ortamda, kısacası kapitalizmin ve burjuvazinin palazlanmasıyla, emek de saygınlık kazanır ve bağımsızlaşmaya başlar.

Ama çalışma coşkusuyla dinsel inancı iç içe geçirip emeği imanın konusu yapıp çıkaran, **Protestanlık** olmuştur. Yazgı, insanları mahkûm ya da seçkinler olarak mı ayırmıştır çok önceden? Kişisel başarı, bu seçilmişliğin işareti olacaktı. Çalışmak gerekiyordu: Ama harcamak için değil, biriktirmek ve biriktirdiğini de yeni işlere yatırmak için. Böylece Protestan ahlak, yatırım amacıyla kapitalist birikim anlayışını destekler. Max Weber'in (1864-1920), ünlü *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ru-*

hu adlı eseriyle aydınlığa çıkardığı, Protestanlık ile kapitalizm arasındaki tarihsel hısımlık, bir gerçeği yansıtır. Sosyalizm de, emeğin başlı başına bir amaç olduğu düşüncesini işte bu Protestanlıktan almıştır.

18. yüzyılın sonlarından başlayarak, **Sanayi Devrimi,** kapitalizmin emrine makineyi ve fabrikayı verince, emekle ilgili apayrı sorunlar ortaya çıkar. Kentlerde fabrikaların çağrısına yanıt verenler, çoğu kırsal kesimin köylüleri olur; ve bu yığınlar, kırsalın, bir yerde feodalitenin bağlarından kurtulurken, gelip sanayinin dişlilerine takılırlar.

Sorunlardan biri şudur: Üretim, fabrikalarda binlerce emekçinin işi olup çıkarken, artan üretimle beraber çoğalan kazançtan aslan payını alan, işyerinin sahibi olur; başka bir deyişle, "artı değer"i ele geçirme yoluyla bir **sömürü** vardır. Üretim araçlarıyla onları harekete geçirenler, toplumun üretici güçleridir; üretim sosyal olup çıkmışken, üretim araçları üzerinde özel mülkiyet sürmektedir. Böylece, üretim araçlarının sahipleri ile, o araçları bir azınlığın yararına değil, toplumun kullanımına vermek isteyenler arasında bir zıtlık vardır.

Nasıl çözülecektir bu zıtlık?

Nasıl son verilecektir sömürüye?

Öte yandan, işçi, emeğinin ürünü olan şeyden kopar; onları kendi dışında birer soyut varlık, üstün birer güç gibi görür; bunların karşısında kendi kişiliğinden, kendi insanlığından olur ve boyunduruğu altına girer onların. Tek kelimeyle, **yabancılaşma** başlar.

Nasıl son bulacaktır bu "insansal" sorun?

Bir başka sorun **işbölümü**yle ilgilidir: Bir toplumda, etkinliklerin ve çabaların bireyler arasında bölüştürülmesi demek olan işbölümü, çoğu düşünürün gözünde, gelişmenin ve uygarlığın bir ölçütüdür. Pek eskilerden başlayarak, böylesi bir dağılım çeşitli bakımlardan görülür toplumlarda. Sanayi Devrimi'yle beraber, fabrikanın tezgâhların yerine geçmesiyle, bir **teknik işbölümü** ortaya çıkmıştır. Gitgide de hızlanan söz konusu işbölümü, açıkça "yol gösterici" görevlerle "uygulayıcı" görevler arasında bir işbölümüne götürür. Bunun en aşırı biçimi Taylorizm'de kendini gösterir ki, Fredrick Winslow Taylor (1856-1915), verimlilik adına işçilere seslenerek, "Buraya düşünmek için gelmediniz!" diyordu. Bu, aslında **el emeği** ile **ka-**

fu emeği arasındaki ilişki sorunudur ki, yüzyıllarca önce Aristoteles üzerinde durmuştu; Marx, modern çağda kaçınılmaz olarak karşılaşır onunla.

Nasıl çözüme ulaştırılacaktır bu da?

Bütün bir sosyalist edebiyat, bu sorunlara yanıt vermek amacıyla hareketlenir. İçlerinde en radikal olanı, yani Marksizm, tutarlı bir dünya görüşü halinde, ileriye dönük olarak, kapitalizmin yerine **sosyalist bir toplum modeli** önerecektir: İşçi sınıfının burjuvaziye karşı yapacağı bir **devrim**le kurulacak; yalnız burjuvazi-işçi sınıfı değil, bütün insanlık tarihini kaplamış olan sınıf çatışmaları döneminin de sona ereceği bir aşamadır bu... El emeği ile kafa emeği arasındaki kopukluk da böyle giderilecektir.

EMEĞİN ÇELİŞMELİ GERÇEKLİĞİ

Emeğin içinde yaşadığı çelişmeli gerçeklik bugün de sürüyor. Bu çatışmalı ilişkiler ortamında, çalışma yerinden başlayarak, günlük yaşamın hemen her görünüşü bir sorundur. Örneğin, büyük emekçi kitlesi, çalışma yerindeki ortamın mesleksel yaşamlarını sürdürmeleri bakımından çok önemli olduğuna pek haklı olarak– inanırlar; bunun gibi, kendi kişiliklerinin açılıp serpilmesi için, elde edecekleri **serbest zaman**a büyük değer verirler.

Ancak, şu da görülen bir olay: Dinlenmesiyle, eğlencesiyle, bütün bu serbest zaman etkinlikleri, kapitalist toplumlarda, kârından başka bir şey düşünmeyen kurumlarca düzenlenir; bir ayrı pazardır ki bu, kurumlar da genişlemesini isterler. Şimdi, söz konusu etkinlikler, kazanç yasasına göre biçimlenip geliştiklerinde, emekçi, serbest zamanının içeriğini belirtmekte özgür sayılabilir mi? Ayrıca emekçi, içinde ve işinden dolayı yabancılaşmışsa, çalışma dışında olan şey *(non-travail),* aslında bedensel, sinirsel ve manevi güçlerini "yeniden toparlama"dan başka bir şey olabilir mi?

Şu da sorulabilir: Sadece mülkiyetin hukuksal statüsü ya da emekle ilgili yasaların değiştirilmesinden her şeyi beklemek, insanın kendine yabancılaşmasının –belki daha da ince– başka biçimlerine yol açmayacak mı?

Böylece, sosyal yasalar kendilerini durmadan dayatır; bu da günlük yaşamda sosyal mücadele gerçeğini, özellikle de çalışma koşullarını, giderek bu çalışmanın bizzat kendisini sorun olarak yeniden çıkarır karşımıza. Üretim araçlarının mülkiyetinin statüsüne gelince, deneyimler göstermiştir ki, onu değiştirmek mutlaka bir siyasal iktidara bağlı olsa da, bu değişiklik, bizzat emekçilerin bu araçları yönettikleri ve onlar hakkında karar verdikleri, yani onlara gerçekten sahip oldukları sonucuna hemen götürmüyor bizi, götürmemeli de. Kısacası, en ileri kurumlar, ancak onları yaşatacak sosyal güçler ve kişisel yükümlülüklerle değer kazanırlar.

Böylece, emeğin gerçekliği çelişmeli ve karmaşık bir bütündür; insanın saygınlığı, çalışma ilişkileri ile üretimin sosyal ilişkileri, bu karmaşık bütünde yer alırlar. Öye olunca da, emek, ondan yoksun kalanlarca –insanın saygınlığına bağlı– bir hak olarak istenirken, onun çalışanlarca öylesine kötü karşılanmasına niçin şaşırmalı?

Bunun gibi, emek, aslında insanın insanlaşmasının tarihsel bir kanıtı iken, onun tanrısal bir lanet, akıl dışı bir olay, bir yabancılaşma nedeni olarak görülmesini de niçin garipsemeli?

Büyük sanatçıların yaratıcı etkinliğinde gördüğümüz, hemen her zaman şudur: Sevince varan yoğun bir çaba, bir aşama ya da tamamlayıp gerçekleştirme, ama asla ne bir sıkıntı ve acı, ne bir yaralanma ve gülünçlük!

Ne var ki, bir işçinin fabrikada, makine başında, üretimini sürdürürken aynı duygularla dolup taşması, aynı doygunluğa erişmesi, bir sanat eserinin yaratılışında olduğu gibi tek başına bir serüvenin eseri olamaz. Emeğin yeni bir insan çehresini biçimlendirmesi, tersine, bizzat emekçinin, kendisi gibi milyonlarca insanla beraber yürüteceği çok boyutlu **sosyal mücadeleler**in içinde gerçekleşebilir. Özetle, emeğin yeni insanı, topyekûn yaratılacak **daha insanca bir dünyada** ortaya çıkabilir. Böylesi bir insan o dünyanın ürünü olacaksa, söz konusu dünya da onu kuracak ellerin eseri olacak.

Emeğin yazgısı bu diyalektiğin dışında düşünülebilir mi?

DAHA ÇOK BİLGİ

François Barret, *Emeğin Tarihi* (çev. B. Kuzucu), May Yay., İst. 1970.

Max Beer, *Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi* (çev. H. Baş / C. Üstün), Kitaş Yay., İst. 1969.

Pierre Brizon, *Emeğin ve Emekçilerin Tarihi* (çev. C. Süreya), Onur Yay., Ank. 1977.

Alpaslan Işıklı, *Sendikacılık ve Siyaset,* 2 cilt, Öteki Yay., Ank. 1995.

S.İ. Popov, *Sosyalizm ve Hümanizm* (çev. V. Atayman), Sorun Yay., İst. 1979.

OLAYLAR VE GÖRÜŞLER

ELLERİMİZDEN ÖĞRENECEĞİMİZ ÇOK ŞEY VAR...

İnsan eli peş parmaklıdır.

Başparmak, işaretparmağı, ortaparmak, yüzükparmağı, serçeparmak.

Ben küçükken annem elimin ayasını okşayarak bir tekerlemeye başlardı:

Bahçe bahçe bahçecik, buraya konmuş bir serçecik...

Sonra başparmağımı tutardı:

Kuşu bu tutmuş...

İşaretparmağımı tutardı:

Bu kesmiş...

Ortaparmağımı tutardı:

Bu pişirmiş...

Yüzükparmağımı tutardı:

Bu yemiş...

Serçeparmağımı tutardı:

Bu da hani bana? diye bağırmış; bağırınca dövmüşler, dövmüşler, dövmüşler...

İşbölümü üzerine çoğu kişi annesinden ilk dersi böyle alır; biri tutacak, biri kesecek, biri pişirecek, biri yiyecek, hani bana diyeni dövecekler, dövecekler, dövecekler...

*

O zamanlar küçücüktü ellerim.

Minicikti parmaklarım.

Sonra büyüdüler, kalem tutar oldular; kalem tutunca, yazar oldular. Ne yazdılar?

İnsanın eşitliğini ve özgürlüğünü.

Ancak ellerim yazar olunca parmaklarımı karşıma çıkarmaya kalkışmasınlar mı?

Diyorlar ki:

– Sen özgürlük, eşitik diyorsun; ama parmaklarına bir bak!.. Beş parmak bir olur mu?

Ben de diyorum ki:

– Evet, beş parmak bir olmaz. Bu doğaldır. Ne var ki kol bedenin uzantısıdır. Parmak elin uzantısıdır. Yürekten kaynaklanan kan, her parmağın ucuna dek tüm bedene hakçasına yayılmaz mı? Hangi parmağın beslenmesi hangi parmaktan eksik? Sen toplumun kişilerine küçük yaştan beslenme ve eğitim eşitliği yaratırsan, hangi elin hangi elden üstün, hangi parmağın hangi parmaktan uzun olacağı hakçasına belirmez mi?

Özgürlük ve eşitlik, uygarlık yarışının kulvarlarıdır; insanlar orada yarışmalıdırlar birbirlerini geçmek için...

*

Çeşit çeşit el var...

Kimi fildişinden oyulmuş gibidir.

Kimi kaba saba...

Kimi temiz...

Kimi kirli.

Özgürlüğün elleri nasırlıdır.

Çünkü kralların saraylarını, derebeylerinin şatolarını o yapmıştır. İnsanların yaşadığı evleri, geçtiği köprüleri o yapmıştır. Saban tutan da odur, kalem tutan da odur. Özgürlüğün elleri, binlerce yılın uğraşıyla nasırlanmıştır.

Her kim ki özgürlüğü tanımak ister...

Çalışmalıdır.

Durmadan, dinlenmeden, usanmadan, yorulmadan, yakınmadan, sakınmadan çalışmalıdır. İnsan, elleri nasırlaşmadan, özgürlüğe hak kazanamaz.

Her hak bir uğraşın ürünüdür.

*

İnsan eli garip bir yaratıktır.

Kimi zaman yumruk olur...

Kimi zaman tokat...

Kimi zaman döver...

Kimi zaman okşar.

Yaşamın anlamını bilenler, ellerin değişimini yadırgamazlar. Bir bakarsınız yüzünüze doğru sallanan yumruk, açılmış, sıcacık bir el olmuştur, dostluğun elçisi gibi uzanıyor size...

Ellerimizden öğreneceğimiz çok şey var; yeter ki avuçlarımızdaki çizgileri okumasını bilelim.

(İlhan Selçuk, "Ağlamak ve Gülmek",
Dayanışma Yay., Ank., 1982, s. 9-10)

İŞÇİLERİN SESİ

Türkiye bugün Ankara'nın Kızılay Meydam'ndan yükselen sese kulak vermek zorundadır. Çünkü işçinin sesi başka sese benzemez. Ölüğünü emekten alan, yalansız dolansız, tok ve gür bir ses.

Duymamak, Türkiye çalışanlarının yalın gerçeğine sırt çevirmek demektir.

*

Yalın gerçek, emek açısından bakıldığında, hayal kırıklığı, aldatılmışlık, sendikasızlık, düşük ücret ve işsizlikten başka bir şey değil.

Son yirmi yılın ekonomik ve sosyal politikaları, vaat edilen ölçüde üretici bir Türkiye yaratmadı. Yatırım, nüfus artış temposunun gerisinde kaldı. Özelleştirme denen büyük aldatmaca ise şu ya da bu biçimde ortaya çıkan sermaye birikimini yeni üretim araçlarına yöneltmek yerine, eski üretim araçlarındaki kamusal mülkiyetin el değiştirmesine yaradı.

Ekonomik politikanın belki de en önemli, ama üzerinde hiç durulmayan büyük sakatlığı buradadır. Türkiye, biriken sermayesini yeni iş olanağı doğuracak alanlara akıtmak yerine, savurganlığın ve kötü vergi politikalarının yarattığı bütçe açıklarını kapatmak için kullanıyor.

*

Sosyal sonuçlar korkunçtur.

Herkese refah sağlayan bir Türkiye yerine rant gelirleriyle yuvarlanıp giden bir Türkiye'nin çalışan insanlarda yarattığı hayal kırıklığını ve bu aldatılmışlığın ardından gelen moral çöküntüsünü ayrıca anlatmaya gerek var mı? Akşama kadar ter döken insan, kendisini pencereden seyreden, ama repoda birkaç milyarı olduğu için kılını kıpırdatmadan daha çok kazanan bir başkasının bulunduğunu bilirse, emeğe olan saygısını yitirmez mi?

Daha da kötüsü, aynı ekonomik politikaların, bunlar karşısında ağırlığını koyarak kendini korumak ve emeğinin değerini almak isteyen insanları en değerli silahlarından yoksun kılmaya yönelmesidir. Yani, sendikasızlaştırma.

Özel ya da kamusal, genel olarak bütün işletmelerde taşeronlaştırma, sendikadan istifa koşulunu dayatma, işten çıkarıp asgari ücretle işe alma ve son olarak liman işletme haklarının devrinde olduğu gibi kamu malını birilerine "sıfır işçiyle teslim etme"!

*

Bu son hikâye, yani Antalya, Tekirdağ, Hopa, Rize, Giresun, Ordu ve Sinop limanlarındaki işletme haklarının satışa çıkarılması şimdiye kadarki rezaletin üstüne tüy dikmiştir.

Utanmadan, hukukun kafasını gözünü yara yara yapılan şu işe bakın: Çok açık biçimde kamu hizmeti, hem de tekel niteliğinde kamu hizmeti olan liman işletme hakkını, Danıştay denetiminden geçmesi gereken "imtiyaz sözleşmesi"yle değil de, adi sözleşmeyle yapmaya kalkışıyorlar!

Liman-İş Sendikası'nın genel başkanı, "Her türlü kaçakçılık ve yolsuzluk limanlardan yapılır; bugün liman ihalesini kazanan kişiler için de çeşitli yolsuzluk iddiaları söz konusudur" sözünü boşuna etmiş olamaz. Zaten, mafya kokusunun güvenlik hizmetlerine bile bulaştığı bir ülkede ekonominin temiz kalmış olması beklenebilir miydi? Her şey oradan kokuşmaya başlamıştır.

*

Böyle olduğu içindir ki, kirliliğe karşı en sağlam, en güvenilir ses de ülke ekonomisinin temel üretim gücünden, işçiden geliyor.

Bugün Ankara yürüyüşüyle, çarşamba günü Türkiye'nin bütün limanlarında yirmi dört saat sürecek olan "işyerini terk etme" eylemiyle.

Evet, kıyısından köşesinden, fabrikasıyla, barajıyla, termik santralıyla, limanlarına varıncaya kadar her şeyiyle Türkiye'yi satmaya, hem de mafya dökümlerine, yabancıya ve fırsat buldukça Cumhuriyet düşmanlarına satmaya yeltenenler, işçilerin bu sesine kulak vermek zorundadırlar. Çünkü, şairin dediği gibi,

"bir şafak vakti, karanlığın kenarından
onlar ağır ellerini toprağa basıp
doğruldukları zaman
en âlim aynalara
en renkli şekilleri aksettiren onlardır."

Renkten ve şekilden anlayan varsa tabii...

(Mümtaz Soysal, "İşçinin Sesi",
Hürriyet, 5 Ocak 1997)

SOSYALİZMİN BIRAKTIĞI BOŞLUK

Tamam, reel sosyalizmin çok eleştirilecek yanları vardı. Merkezi planlama genellikle kötü sonuç veriyordu. Baskıcı yönetimler insan haklarını zedeliyordu. İnsanlar sürgün ediliyor, öldürülüyor, gerçekler saptırılıyordu. Sosyalizm adına korkunç polis devletleri kurulmuştu. Beria gibi polis şeflerinin faşist SS şeflerinden bir farkı yoktu. Bilim, basın ve sanat özgürlükleri ayaklar altına alınıyordu...

Bunlar doğru. Doğru olduğu için de Doğu Bloku göçüp giderken arkasından yas tutan pek kimse olmadı. Sovyetler'de, Polonya'da, Çekoslovakya'da, Doğu Almanya'da, Yugoslavya'da, Romanya'da, Bulgaristan'da, Arnavutluk'ta on yıllardır sürüp giden rejimler bir anda yerle bir oldu. Dinamitlerle kontrollü olarak yıkılan binalar gibi, göçüverdi. Ardında hiçbir halk desteği bulamadan.

İnsanlık tarihinin en dramatik olaylarından birisiydi. Toz duman içinde yıkılan bu rejimlerle birlikte insanların binlerce yıllık bir düşü de yok oldu: Eşit ve rasyonel bir düzen kurma umudu, insanların yeryüzünde bir cennet yaratabilecekleri beklentisi, insanın yaratıcı potansiyellerini alabildiğine geliştirebileceği bir özgürlük ortamının mümkün olduğu inancı...

Sosyalizmin çöküşünü kutlarken bu umutların çöküşünü de kutlamış olduk. Ve bu umutlar uğruna savaşan, acı çeken, ölen ve öldüren milyonlarca insanın anısına dönüp, 'Kusura bakmayın, her şey bir hataymış, boş yere acı çekmişsiniz,' dedik.

İnsanlık tarihinin en dramatik hatasıydı bütün olup bitenler.

Ve bütün olup bitenlerin arkasında hep Moskova vardı. Hatayı yaparken de, hatadan dönerken de o gizemli güzel kent hep baş çekti.

Dün Müskova'dan gelen iki haber dikkatinizi çekmiştir belki. Birinci haber Azeri kökenli işadamı Telman İzmailov'un doğum günü partisiyle ilgili. Partide dört şarkı söyleyen Jennifer Lopez'e 2 milyon dolar ve pırlantalarla süslü altın bir mikrofon verilmiş!

İkinci haber, Moskova'da düzenlenen 'Milyonerler Fuarı'na ilişkin. Dubai'de bir ada, altından yapılmış bir emzik, elmas kaplamalı bir cep telefonu, cins atlar... Rusya'da sayıları 88 bini bulan dolar milyonerleri özel olarak davet edilmiş bu fuara...

Hey gidi Moskova, bu hallere mi düşecektin!

Kolay harcanan para kolay kazanılan para olmalı. Fakat, ister zor, ister kolay kazanılsın, sefaletin kol gezdiği şu dünyada insanların paralarını böyle harcamaları ahlaksızlık değil midir? Servet, toplumsal bir olgudur. Hiçbir zengin, tek başına üreterek servet edinemez. Her servetin arkasında binlerce çalışanın katkısı vardır. Harcamaya, toplumsal sorumluluk duygusu eşlik etmelidir.

Fakat nasıl olacak bu? Sosyalizmin öylesine zedelendiği bir dünyada bu önermenin ideolojik ve siyasal bir temeli kalmadı. Bu söylediğim nihayet ahlaki bir önermedir. Onu da kimsenin dinleyeceğini sanmıyorum.

Sosyalizmin yıkılmasının bıraktığı boşluk kolay kolay dolmayacak korkarım.

(Türker Alkan, "Sosyalizmin Bıraktığı Boşluk"
Radikal, 1 Kasım 2006)

KAPİTALİST ÖZELEŞTİRİDEKİ İKİYÜZLÜLÜK

İstanbul'daki Uluslararası Para Fonu, IMF ile Dünya Bankası, IBRD toplantılarında kapitalizm *"özeleştiri"* yaptı.

IMF Başkanı **Dominique Strauss-Kahn,** Dünya Bankası rakamlarına göre krizden sonra **90 milyon insanın ağır yoksullukla karşı karşıya kalacağını** söyledi.

Strauss-Kahn, sorunun sadece işsizliğin artması, insanların satın alma gücünün azalması olmadığını belirtti ve altı çizilmesi gereken şu uyarılarda bulundu:

"Düşük gelirli ülkelerde bu, bir ölüm kalım meselesi. Bu ülkelerde toplumsal huzursuzluklar, siyasi istikrarsızlıklar ve hatta savaş bile görülebilir."

Sanıyorum, vahşi kapitalizmin ve bu yapının sonucu olarak paradan para kazanmayı özendiren *"monetarist ekonomi politikalarının"* yarattığı tehlike bundan iyi dile getirilemezdi:

Açlık, siyasal istikrarsızlık ve savaş!

*

Peki, bu *"özeleştiri"* sonunda, toplantılarda alınan kararlar nedir, dünya kapitalist sisteminde yapısal değişiklikler mi öneriliyor?

Hayır!

Hatta tam tersi, IMF kriz üreten mevcut düzenin koruyucusu, denetleyicisi, *"bekçi köpeği"* durumuna getiriliyor.

Bu koruyuculuk ve denetleme işini nasıl yapacak?

1) Küresel düzeydeki bütün makroekonomik ve finansal politikalar üzerindeki etkisi yeniden düzenlenecek.

2) Daha fazla ülkeye borç verebilmesi için ülke kotaları, gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru yeniden düzenlenecek, kredi mekanizması esnek hale getirilecek, böylece küresel krizin ülkeler üzerindeki olumsuz etkisi azaltılacak.

3) Dünya ekonomisine yön veren ülkelerin kurduğu G20'ler ile yakın işbirliği gerçekleştirilecek.

IMF bu kararlarla mevcut kapitalist düzenin üreteceği krizlerin önlenebileceğini umut ediyor.

Üstelik bu umuda galiba **kendi de pek inanmıyor;** çünkü Strauss-Kahn aynı konuşmada *"küresel ekonominin 'son derece nazik' durumunun devam ettiğini, politika yapıcıların krizden çıkış stratejileri hazırlaması ve uygulaması gerektiğini ancak bu çıkış stratejilerinin uygulanması için henüz çok erken olduğunu"* belirtiyor.

Yani krizden çıkış için yeni stratejiler gerekli ama bu stratejilerin uygulanması için daha çok erken!

Güler misin ağlar mısın?

*

Aslında kapitalizmin bu çelişkisi temel bir açmazdan, yapısal bir tavırdan kaynaklanıyor:

Sovyetler Birliği çöktükten sonra kapitalist düzen kendine çekidüzen vermekten, vahşi niteliğini ehlileştirmekten vazgeçti.

Vazgeçmekle de yetinmedi, daha vahşi bir sömürünün mekanizmalarını oluşturdu.

Reagan-Thatcher dönemi **Chicago ekolünün monetarist politikalarının** denetimsiz egemenliğini başlattı ve bu dönem son krizle sonuçlandı.

Bu sonuç kaçınılmazdı çünkü ana mantığı üretime değil, para politikalarına ve dolayısıyla paradan para kazanmaya dayanıyordu.

Ayrıca *"devleti küçültün"* dayatmasıyla, artık insanların sosyal güvenliği, sağlığı, eğitimi gibi temel gereksinmeleri de devlet sorumluluğunun dışına atılmıştı.

Sendikalar etkisizleştirilmiş, sosyal güvenlik kurumları küçültülmüş *"sosyal refah devleti"* ilkeleri terk edilmişti.

Böyle bir düzenin devamı için alınacak önlemler ancak **açlık, siyasal istikrarsızlık ve savaş getirir.**

İşte İstanbul'da kapitalizmin günah çıkarmasının, sözde *"özeleştirisinin"* **ikiyüzlülüğü,** bu sömürü düzeninin yapısal devamını sağlamak çabasında yatmaktadır.

(Emre Kongar, "Kapitalist Özeleştirideki İkiyüzlülük", *Cumhuriyet,* 10 Ekim 2009)

AVRUPA'DA SOL NE GÖSTERİYOR?

Almanya'daki seçimlerde Sosyal Demokrat Parti (SPD) savaştan sonraki en büyük yenilgisini aldı.

Küresel ekonomik krizin faturasını **"koalisyon"** ortaklarının ödemesi kaçınılmaz gözüküyordu ancak Başbakan Angela Merkel liderliğindeki Hıristiyan Demokratlar (CDU) oy kaybını sınırlı tutma-

yı başardığı için yerini korudu. Seçimde önemli sıçrama yapan liberaller (Hür Demokrat Parti-FDP) Sosyal Demokratların yerine Merkel'le hükümet kuracaklar.

Böylece iktidar, Schröder'le başlayan sol iktidarlar döneminden sonra **"merkez sağ"**a geçmiş oluyor.

Avrupa'da muhafazakâr-sağ iktidarların yükselişi Kuzey'de İsveç'ten başlayarak, Hollanda, İtalya, Fransa gibi ülkelerden sonra Almanya seçimleriyle **"istikrarlı"** bir seyir izliyor.

İngiltere'de Tony Blair-Gordon Brown değişiminden sonra İngiliz İşçi Partisi'nin de ilk seçimde iktidarı kaybedeceğine yönelik göstergeler var; dünkü gazetelerde medya tröstü Murdoch'un **"yeni sol"**dan desteğini çektiğine ilişkin haberler vardı. Böylece Avrupa'da 1980'lerin **"Thatcherist"** eğilimlerine dönüşün ayak sesleri işitiliyor. Oysa küresel ekonomik krizin yol açtığı ekonomik durgunluk, işsizlik, gelecek kuşkusu, refah devletinin simgesi sağlık, sosyal güvenlik harcamalarının kesilmesi gibi uygulamalardan sonra **"tepki"** oylarının muhafazakâr-sağ hatta ırkçı partilere değil, **"sol"**a yönelmesi gerekirdi. Tam tersi oluyor. Merkez sol kaybediyor!

Solun liberalleştiğini, Almanya ve İngiltere örneğindeki gibi **"üçüncü yol"**a saptığını düşünen kitleler, küresel ekonomik krizin ağır faturasını sermayeyi doğrudan temsil eden partilere değil de, sermayeyle uzlaşarak programlarını sulandıran partilere, **"yeni sol"**a kesiyorlar.

Bir tek İspanya bu sürecin dışında kaldı.

Yunanistan'da seçim var.

PASOK, **"ulusalcı sol"** nitelemesine daha uygun bir parti görünümünde ve Papandreu liderliğinde kazanabilir.

Avrupa'da merkez sağın güçlenmesi; Türkiye'nin AB üyelik süreci önündeki, Merkel-Sarkozy duvarını biraz daha yükseltecek. Almanya'da Hür Demokratların desteğinin gelecekte ne denli etkili olacağını bilmiyoruz.

Türkiye'deki AB siyasetinin de **"sol ayağı"** zayıf.

AB politikalarını AKP taşıyor, CHP ise **"tam üyelik"** hedefini destekler görünmesine karşın, **"iktidarla olan mücadelesi"** nedeniyle reformlara set çekiyor. **"Kürt açılımı"**nda olduğu gibi eleştirel yaklaşıyor.

Avrupa solundan farklı olarak CHP'nin önemli bir şansı, ekonomik krizin geniş kitleler üzerindeki olumsuz etkileri, işsizlik, yoksulluk gibi nedenlerle ilk seçimde **"muhalefet"**in yükselecek olmasıdır.

CHP eğer **"milliyetçi sol"** yerine **"özgürlükçü demokrat"** bir sol parti vizyonu çizebilirse, muhafazakâr sağ-liberal politikaların alternatifi haline gelebilir.

Sol bugünkü Türkiye şartlarında da iktidara gelemezse, ne zaman ve nasıl gelir?

(Derya Sazak, "Avrupa'da Sol",
Milliyet, 2 Ekim 2009)

SORULAR

1. Emek, üretim sürecinde niçin başrolü oynuyor? Emek, niçin "bütün değerlerin kaynağı"dır? Emeksiz yaşayabilir miydik? Üretmek, neden bir erdemdir?
2. Emeğin, insanın insanlaşmasında oynadığı rol nedir? İlhan Selçuk'un deyimiyle, "Ellerimizden öğreneceğimiz çok şey" arasında neleri görüyoruz? (Okuma parçasına bakınız!)
3. Kapitalizmin emeğe getirdiği nedir? Getirmediği nedir? Protestanlığın, Sanayi Devrimi'nin doğuşuyla olan ilgisi nedir?
4. El emeği ile kafa emeği arasında ne gibi bir ilişki vardır?
5. Emek-sermaye çelişmesi karşısında, çözüm olarak sosyalizmin önerdiği nedir? "Daha insanca bir dünya" kurma konusunda, siz ne düşünüyorsunuz? (Türker Alkan'ın yazısını okuyunuz!)
6. "Sınıf mücadelesi bitti" diyebilir miyiz? Türkiye'de işçi sınıfının söyledikleri ve gücü niçin önemlidir? (Mümtaz Soysal'ın yazısını okuyunuz!)
7. Kapitalizm, özeleştiri yaparken nasıl bir ikiyüzlülük içindedir? Niçin? (Emre Kongar'ın yazısını okuyunuz!)
8. Avrupa solu ne gösteriyor? (Derya Sazak'ın yazısını okuyunuz!)

BİR DÜŞÜNCE, BİR TARTIŞMA

"Çalışma, bizden üç büyük eksikliği, can sıkıntısını, kötü alışkanlıkları ve yoksulluğu uzaklaştırır."

Fransız filozofu Voltaire'in (1694-1778) bu sözlerinden ne anlıyorsunuz?

DİLİN GÜCÜ

Kutsal Kitap, "Başlangıçta kelâm vardı" diye başlar. Dilin önemini göstermesi bakımından da almalı bunu. İnsan, alet yapan bir yaratık değil sadece, konuşan bir varlık da. İnsanın hayvanlıktan kopup insanlaşmasında, sonra da toplumun ve uygarlığın yaratılmasında dilin rolü büyük. Dil, bir kültürün öğesi olduğu kadar bütün bir kültürün de taşıyıcısı. Ve dil, bireyler arasında bir iletişim aracı; ama sıradan bir araç değil, toplumu etkiliyor, toplumdan etkileniyor. Bu süreçte dilin gücü ne, ya dil üstündeki gücümüz?

Daha başta, vaktiyle filozofları çok uğraştırmış olan ve bir yere de varmayan güdük bir sorunu, **dilin kökeni sorunu**nu bir yana bırakmalı. Dillerin gelişimini izleyebilmek için elimizde araçlar var; ama dilin ortaya çıkışını saptayabilmekte yeterli kanıtlara sahip değiliz. Önce şu bakımdan ki, dilsiz bir insan topluluğu düşünülemez: İnsanlar, birbirinden kopuk, tek başlarına yaşayamadılar ve daha ilk günden sosyal bir ortamda gözlerini açtılar. Öyle olduğu için de, dilin kökeni sorunu insanın kökeni sorunu ile iç içedir; onu, "İnsan nedir?" bölümünde alıp incelemek de bundan ileri geliyor. Buradan kalkarak, günümüzde insanla ilgili bilimlerin, "model"lerini dilbilimden almalarına şaşırmamalı; dilbilim, bugün çokça söylendiği gibi, bütün öteki insan bilimleri için bir "pilot" disipin olup çıkmıştır.

Dil konusu açıldığında, akla ilk gelen de, onun çeşitli işlevleridir.

DİL HANGİ İŞLEVLERİ GÖRÜYOR?

Dilin işlevlerinden en başta geleni, **iletişim**dir.

Ama bunu söylerken, dilin **insanı dışavurma** *(expressive)* **işlevini** de unutmamalı. Filozof Maurice Merleau-Ponty'nin

(1908-1961) dediği gibi, iletişimin hizmetinde olmadan önce, "insanın, yaşamı ve dünyayı selamlama tavrı"dır.

Söz, dünyayı belirtirken canlandırır da.

Bu dışavurma işlevine, dilin **bütünsel işlevi** gelip bağlanır: Söz, nesnelere egemen olmak, onları yönlendirmek ister bununla; artık var olmayanı dile getirir, kaybolup gitmiş olanı canlandırır. Öyle olduğu içindir ki, mitos, Yunancada bizzat söz demektir.

Söze sahip olan, belirlenen nesne ya da varlığa da sahiptir. Roma kentinin vaktiyle gizli bir adı vardı; kent, düşmanların büyüsünden etkilenmesin diye, rahipler büyük bir kıskançlıkla koruyorlardı bunu. Roma, "güç" anlamına Yunanca bir kelimedir; söz konusu kentin adı belki de Valentia idi ve Yunanca kelime bunu karşılıyordu.

Dilin **estetik işlevi** de, onun yine bu büyüsel anlamına bağlanabilir. Dilin söz konusu büyüleyici gücü şiirde korunup sürdürülmüş değil midir? Şairin söyleyişlerine Latince **carmina** denir ki, hayran bırakarak, coşturup bayıltarak büyülemek anlamınadır. Paul Valéry'nin *Charmes* adlı şiir kitabının adını böyle anlamalıdır.

Ne var ki, dilin dışavurma, büyüsel, estetik işlevleri de, temel koşul olarak, onun **iletişim işlevi**ni göz önünde tutar. Dille ne yapılmak istenirse yapılsın, hep bir dinleyici, bir seyirci çevresi içindir bu. Büyüsel eylemler de, büyücü ile kurbanı arasında belli bir ilişkiyi, bir iletişimi göz önünde tutarlar. Dil, bütün biçimleriyle, her zaman **insanların sosyal yaşamı**na sıkı sıkıya bağlıdır. Ve André Martinet'nin dediği gibi, "Dil dediğimiz aracın temel işlevi olarak, iletişimi görmeli!"

Öyle olduğu içindir ki, tek başına konuşan insan garipsenir: Ya bir sarhoştur o, ya çenesi düşük bir yaşlı, dahası bir deli diye bakıldığı olur kendisine; aslında, bu insanların sözleri, daha önceki normal bir sosyal yaşamın kalıntısıdır. Tek başına konuşan bir insanın kimi zaman bir bilgin ya da bir filozof olması da mümkündür: Ancak, bu halde, görünüştedir yalnızlık; belki bir kongre için tebliğ üstünde çalışıyordur, yeni çağrışımlara hazırlanmaktadır. Roman Jakobson'un dediği gibi, "Dil alanında özel mülkiyet yoktur, her şey toplumsallaştırılmıştır."

Böylece dil, **bilgilerin aktarılması** olarak görünür her şeyden önce. Ama bilgilendirmenin gerçekten insana has olup olmadığını yine de sormalıyız. Gerçekten, çağdaş bilim için, bilgilendirme kavramı pek geniştir: Bu, fizikçinin ya da enformatikçinin kavramıdır; ama öte yandan, hayvan psikolojisi ile uğraşanlar, örneğin sinek topluluklarında haberlerin alışverişinden söz etmektedirler.

Söze sıradan bir şey olarak bakıldığında, onun **maddi görünüşü** elde edilir: Bir dizi sesler ya da bireyden bireye değişen yazma biçimleridir bu. Ne var ki, her söz, genel olarak "anlam" diye adlandırılan, yani kendisinden başka bir şeye yönelmiş bir **kavramsal görünüşü** de içine alır.

Öte yandan ses ve büründüğü çizgi, sözün zorunlu bir varlık koşuludur, ama yeterli değildir; gerçekten, hiçbir sözü karşılamayan bir dizi ses ya da harfe rastlamak mümkündür, ancak –ses ya da çizgi– maddi bir görünüşü olmayan söze rastlanamaz.

Burada ilk yanıtlanması gereken sorulardan biri şudur: Söz, bir düşünceyi dile getirir mi? Eğer öyleyse, düşünce sözden önce midir?

DİL VE DÜŞÜNCE

"Dile getirme" kavramının günlük kullanılışı, **düşüncenin** söze oranla **önceliğini**, böylece dile getirilecek düşüncenin dolgul bir özgünlük taşıdığını daha baştan varsayar. O zaman şu kabul edilir: Dil, bir iletişim aracı ise, iç dünyamızın derinliklerinde öyle duygulanışlar olur ki, iletilemez durumdadır. Örneğin, aşkımın eşsizliği, "seni seviyorum"un basitliği içinde kaybolup gitme tehlikesi ile yüz yüze değil midir?

Bir ikinci durum, birincisinin savsakladığı bir noktaya değinecek, sözle düşüncenin karşılıklı etkisi üzerinde ısrar edecektir. Böylece, Hegel'e (1770-1831) göre, düşünce, sözü bir alet gibi kullanamaz, **söze bağımlı**dır o; yerinde, doğru, tam bir söz bulamamışsa, eksik kalır düşünce. Şöyle der filozof: "Gerçekten, genel bir inanışa göre, en yüce olan sözle anlatılamaz. Ne var ki, yüzeysel ve temelsiz bir kanıdır bu; çünkü gerçekte, dile sığmaz olan karanlık düşünce, mayalanma ha-

linde olan düşüncedir ve sözü bulduğu andadır ki aydınlığa kavuşur. Böylece, söz düşünceye, en yüce ve en gerçek varlığını verir."

Peki dille sözü birbirinden ayırmalı mı?

İsviçreli bilgin Ferdinand de Saussure (1857-1913), dilde, gerçek bir bilimin konusu olabilecek şeyleri ortaya koyabilmek için, birçok tez önermiştir. Daha sonra, dil üzerindeki araştırmalar geliştikçe, bütün bu tezler açık sorular olup çıktılar.

Saussure'ün üzerinde durduğu noktalardan biri şudur: Bir dilde, **dil** ile **söz**ü birbirinden ayırmalı. Dil, konuşanların iradesinin dışında, topluluk çapında bir olgudur; oysa söz, insanların söylediklerinin toplamıdır. Düşünüre göre, temel bir ayrımdır bu, çünkü yalnız dil bilimin konusu olabilir.

Bununla beraber, Chomsky reddeder bu ayrımı; çünkü ona göre, dilin yaratıcı gücünü sözle sınırlamakta ve böylece bizzat dilin "yaratıcılığı"nı savsaklamaktadır.

Temel sorulardan biri de şudur: Dili, **kendi başına** mı yoksa **toplumla ilişkisi içinde** mi incelemeli?

Saussure'e göre, tarih, sözler arasındaki ilişkiler ağının dışında kalır; böylece, bu ağı, gelişiminin belli bir anında eşzamanlı olarak incelemelidir. Ne var ki, dilden tarihin böylesine boşaltılmasını eleştirenler çıktı. Örneğin Bakhtin (1895-1975), her sözün nasıl birçok çelişik değerin damgasını taşıdığını gösterdi; öyleydi, çünkü bütün sosyal sınıflar, kendi çıkarlarını dile getirmek için aynı dili kullanırlar: Aynı "zenci" kelimesi, bugün, hem ırkçı sövgülerde hem siyahların ırkçı karşıtı istemlerinde yer alır. Böylece söz, "sınıf mücadelesinin içinde yer aldığı bir alan" olup çıkar.

Nereye kadardır dilin etkisi?

Dilbilimci Benventiste (1902-1976) şöyle der: "Önce dilimizin biçimlendirdiği bir evreni düşünüyoruz." Örneğin kimi Afrika dilleri, gökkuşağında, Fransızcadaki kadar renk sayısı görmüyorlar. Sözlük, kelimelerin topluluğu, gerçekliği kesip biçiyor. Nitekim Fransız Devrimi'ne değin, üç zümre birbirinden ayrılıyordu: "Soylular", "ruhban" ve "üçüncü zümre"; bu sonuncusunun içinde, dağınık biçimde olmak üzere, en sefil durumdaki serflerden en güçlü tacirlere değin, siyasal yaşamın dışına itilmiş olanlar bir araya geliyordu.

Sözlerin yaptığı değerlendirmeler, daha da sosyal açıklıklar taşırlar: Aynı kişiler, görüş açısına göre farklı, "direnişçi" ya da "terörcü" olarak adlandırılır.

Daha temele inerek söyleyelim. Bizim değerlerimiz, başlarda, belki de sosyal grupların adıydı: "Özgürlük", eski Atina'da, köleliğin zıddına bir sosyal statü idi; Nietzsche'nin bulup gösterdiği gibi, Avrupa dillerinin çoğunda, "bon" (iyi) kelimesiyle eşdeğerde kelimeler, başlarda "soylu" anlamına geliyordu.

Böylece dilde, gerçekliği bize betimleyen sosyal tavrımızı görürüz. Dil, herkesin hem bir bireysel kişililik, hem de toplumun bir parçası olarak yetişip oluştuğu bir tarladır. Sosyal üretimin başlıca mekânlarından biridir o ve, öyle olduğu için de, sosyal uyuşmazlıkların hem alanı, hem de oyunda ortaya sürülen şeydir.

Peki, dil üzerine etki mümkün müdür?

DİL ÜSTÜNDEKİ GÜCÜMÜZ NEDİR?

Dil üzerine etkinin ilk akla gelen biçimi, **resmî ve kuralcı kurumlar**dan gelenidir. Örneğin Fransa'da, Fransız Dili Yüksek Komitesi, yeni kelimelere izin verir ya da yasaklar; ünlü Fransız Akademisi, resmî sözlüğü kaleme alır ve öğretmenler, "İyi Fransızca"yı, yani kuralcı sözlük ve gramerlerin Fransızcasını öğrencilerin kafasına sokmaya çalışırlar. Ne var ki, devletin bu konuda gerçek gücü sadece idari metinlerle sınırlı kalır; kimi gelişmeleri yönlendirse bile, çoğu kullanımlar resmî yasaklara üstün gelirler.

Bu konuda, Türkiye'den de örnekler vermek mümkün. Günümüzde, dil uzmanları, dilsel kullanmalara karışmadan, **eldeki dili doğru yazmak ve anlamak** kaygısındalar; böyle bir tavır, dil kurumlarının gerçek sosyal görevini aydınlığa çıkarmaya da yarıyor.

Yazarlar yazarken, dilsel biçimleri değiştirmede bir güç ve sorumluluk sahibidirler. Siyasal partiler de, bir dönemin tartışmasında, sosyal sorunun büründüğü biçimi etkiliyorlar.

Yaşamın akışı içinde, birtakım önemli sözlerin **değer ve içeriklerini değiştirmek** de mümkün ve gerekli oluyor. Ör

neğin feministler, "kadın" kelimesini –"kadın sezişi", "analık içgüdüsü", "ebedî kadın", "kadının süs merakı" gibi– birtakım geleneksel deyimlerden çekip kurtararak, onu, olumlu bir değerlendiriş içinde, yeni deyimlerin içine yerleştirdiler: "Kadınların durumu", "kadınların kurtuluşu" gibi. "Feminizm" bile, vaktiyle taşıdığı anlamı taşımıyor bugün. Böylece, kadın haklarının savunulmasında yeni bir etki yaratılmış oldu. Kelimeleri de işin içine katan bu tür değerlendirmeler, ideolojik ve sosyal güç ilişkilerinde ağır da basıyor.

Çeşitli sosyal güçlerin kendi çıkarlarına en uygun biçimde tanımlamak istedikleri bir başka önemli sözün içeriği üzerinde de mücadele görüyoruz: Örneğin, işveren kuruluşları, "işten çıkarma hakkı"nı savunurken, sendikalar "çalışma hakkı"nın üzerinde direniyorlar. Sayılamayacak kadar çok başka benzeri mücadelelerden biri, "özgürlük" kelimesinin içeriği söz konusu olduğunda kendini gösterir.

Bu "dil mücadeleleri"nin bilincine varış, **dilin sosyal görevi,** onun somut biçimleri üstüne de bereketli –kuramsal, giderek ideolojik– tartışmalara yol açıyor; bu tartışmalar, söz konusu görevle ilişkili olarak, felsefenin ve öteki kültür biçimlerinin rolü üstündedir de. Sosyal alanda kendini üretmenin başlıca etkenlerinden biri olarak kaldığı içindir ki, dil görevimizdir bizim.

DAHA ÇOK BİLGİ

Ömer Asım Aksoy, *Gelişen ve Özleşen Dilimiz,* 4 bs., Ank. 1975.

Melih Cevdet Anday, *Dilimiz Üstüne Konuşmalar,* Ank. 1975.

Cevdet Kudret, *Dilleri Var Bizim Dile Benzemez,* Bilgi Yay., 2 bs., Ank. 1986.

Deniz Som, *Dilimizi Eşekarısı Soktu,* Güncel Yay., İst. 1996.

J. V. Stalin, *Marksizm ve Dil* (çev. S. Nuhoğlu), Evrensel Yay., İst. 1992.

Tahsin Yücel, *Dil Devrimi,* Varlık Yay., İst.

– *Dil Yazıları,* 2 cilt, 2 bs., Ank. 1988.

DİL BİLİNCİ

Ne kadar sağlıksız bir toplum olduğumuz sık sık belli olur.

Yalnız hastane önlerindeki kuyruklarla ya da kötü beslenmenin belirtileriyle değil, Anadolu kasabalarının hemen hepsinde serbest gezinen ve "çarşı delisi" denen zavallı insanlarımızla da. Toplumun bütününü saran gizli ruh hastalıkları ve toplu kompleksler de ayrı. Zaman zaman ille de Avrupalı sayılma tutkusu yüzünden düştüğümüz durumlar çok mu sağlıklıdır?

Ya dil şizofrenisi? Yani, dil konusundaki kararsızlığın yarattığı düşünme bozukluğu, gerçekleri değerlendirme sıkıntısı, kişilik çiftleşmesi?

Yabancı dil öğrenmenin doğruluğu ile yabancı dilde öğretimin yanlışlığını birbirine karıştırmış olan bir toplumun zorunlu eğitim gibi basit bir konuda bile nasıl bocaladığı, sağlıklı düşünemez duruma geldiği ortada değil mi?

*

Tam 720 yıl önce bugün 13 Mayıs 1277'de, Karamanoğlu Mehmet Bey, "Şimdengeru hiç kimesne Kapı'da, Divan'da, mecliste, seyranda Türk dilinden özge söz söylemesinler!" diye ferman buyurduğu zaman, sonradan bayramlarla, törenlerle kutlanacak bir iş yaptığının farkında değildi herhalde.

Türkmen, Türkçe konuşmayıp da nece konuşacaktı ki?

Sonraki yılların yöneticileri o zamanın Anadolu insanına çok doğal gelen bu tutumdan sapıp Arapçaya ve Farsçaya özenince dilin başına neler geldiği, Türkçenin nasıl körlenip kavram yoksulluğuna sürüklendiği hep biliniyor. Yine de Dil Devrimi'yle başlatılmış arayışın anlamını sezmeyen ve çağdaş bir bilim dili yaratma çabalarına uzak durup yabancı dilde öğretimi sürdürme kolaylığına kapılan eğitimcilerin yan çizişlerini anlamak kolay değildir.

*

Eski ikiliklerden henüz kurtulmuş bir toplumu yeni ikiliklerle ruh hastası etmeye kimin hakkı var? Mağaza adlarından dergi kapak-

larına, televizyon ekranlarından gazete başlıklarına kadar kullanılan İngilizce-Türkçe karışımı bu acayip sömürge dili, zaten yerli yerine tam oturmamış bir kültürü büsbütün yozlaştırmaz mı?

Aynı açıdan bakınca, şimdi "On bir yaşındaki çocuklara Arapça ezberletilsin!" diye tutturmuş olanlar da aynı türden bir başka ikileşmenin eşiğindedirler. Türk Müslümanlığını Arap Müslümanlığına benzetmeden yaşatmak, her şeyden önce kendi insanımızın kafasını berraklaştırmak ve sonra Doğu'dan Batı'ya bütün kültürlerin etkisine özgürce açmak mümkün değil midir? Arapça "cezb" kökünden gelen "meczup" sıfatı, içlerindeki saplantının "cezbe"siyle, yani dayanılmaz çekiciliğiyle akıldışı davranışlar gösteren insanlar için kullanılır.

Eğitimin temel amacı ise, insanların olaylara ve sorunlara sağlıklı bir kafayla yaklaşmalarını sağlamaktır. Sekiz yıllık kesintisiz zorunlu öğretim konusuna dil, ille de din eğitimi ya da yabancı dilde öğretim gibi saplantılar açısından değil, eğitimin temel amacı açısından bakmak yanlış tutumlara sağduyulu bir açıklık kazandıramaz mı? Çocukların daha sonraki öğrenim yollarını ve gelecekteki mesleklerini aileleriyle birlikte akıllıca seçebilmeleri için daha olgun bir yaşa gelmeleri kötü müdür?

*

Kafaların karıştığı ve toplu cinnete yaklaşıldığı günlerde, Avşar boyundan gelme bir Türkmen beyinin iç duruluğunu ve benlik gururunu anımsamak, belki bir "toplu tedavi" yolu olabilir.

Bu halk, yedi-sekiz yüzyıllık deneyimin ardından Karamanoğlu'nun o iç duruluğunu ve benlik gururunu büsbütün unutmuş olamaz. Gün, kendinden geçmenin değil, tam tersine, kendine sahip olmanın günüdür.

(Mümtaz Soysal, "Karaman Hastanesi",
Milliyet, 13 Mayıs 1997)

"TÜRKÇEM- BENİM SES BAYRAĞIM"

Tuhaftır: Toplumsal / siyasal yaşamımızdaki yozlaşmaya duyulan tepki, beklenmedik bir zaman dil alanındaki yozlaşmayı da gündeme getirdi. Doğaldır. Çünkü dil, Heidegger'in vurguladığı üzere, "insanın evi"dir.

Dil bilincini yitiren bir ulus, düşünme ve düşünce üretme yeteneğini de yitirir. Türkiye bu savın doğruluğunun en iyi gözlendiği, gözlenebileceği bir ülke. Büyük kentlerin anacaddelerinde biraz çevreye bakınarak yapılan bir yürüyüş, karşı karşıya bulunduğumuz durumun "vahametini" görmek için yeterlidir: Kebap lokantasının adı "Hanedan", berber dükkânının adı "Dallas". Televizyon kültürünün bağımlısı haline geldiğimizi, her türlü eleştiri duygusunu yitirdiğimizi bundan daha iyi ne gösterebilir?

Bir gazete bayisinin önünde durup, sergilenen derginin adlarını bir okuyun: Kendinizi bir yabancı ülkede sanırsınız. Eskilerin "gâvur hayranlığı" dediği durumu yaşıyoruz. Tanzimat'tan beri, bir türlü çözemediğimiz bir sorun bu. Dergiye "Güzellik" dense sanki değer yitirecek sanıyor, yabancı dilden bir ad arıyoruz.

Bu dil yozlaşması, toplumun çeşitli sınıf ve katmanlarının kültürel ve ekonomik beklenti ufkunun serbest piyasa ekonomisi çerçevesindeki genleşmesini yansıttığı kadar kimliksizleşme olgusunu da yansıtıyor. Adının anlamını bile bilmediğimiz lokantalarda oturuyor, kebap, lahmacun yiyoruz.

Yeri gelmişken basının da kendisine çuvaldızı dokundurmasında yarar görelim: Yeni teknolojiler farkına bile varılmadan yeni bir gazetecilik biçemi (üslubu) yarattı. Okurunu şaşırtmayı, onu sarakaya almayı hedefleyen, çokça da Tanzimat züppesini anımsatan bir biçem. Bu biçemin "in" ve "out" kıldıklarını, bellegi olan her okur saptayabilir. Kuşkusuz, her dilin içinde, özellikle bilim, felsefe, sanat yazılarında yabancı sözlük sızması vardır. Ne var ki, bu sızma sınırlıdır ve kimi zaman zorunludur. Ama gündelik yaşam yabancı diller tarafından kuşatılmış ise durum tehlikelidir.

"Düşünmeden konuşuyor" sözünde küçültücü bir anlam varsa boşuna değildir. Çünkü düşünmek, insanın en birinci edimi ve erdemidir. Ama önüne gelenin TV programcısı / sunucusu yapıldığı, iki saat diksiyon dersi almamış kişilerin haber okuduğu bir zamanda dil bilinci denen şey, çok kişiye komik görünebilir.

Fazıl Hüsnü Dağlarca "Türkçem, benim ses bayrağım" derken, işte bu bilincin gereğini anımsatmaktadır. Dil için ulusun kendisi kavga vermelidir. Bir zamanlar İngilizcenin istilasına uğrayan Fransızcaya Fransızlar böyle sahip çıkmışlardı.

Ama şimdi, demokrasi ve özgürlük beklentilerinin arttığı, devletin rolünün ve etkinliğinin azaltılmasının istendiği bir sırada, Türkçe-

yi yeniden yasayla korumak yoluna gidiliyor. Bu girişimin özellikle muhafazakâr çevrelerin tepsini çekeceği söylenebilir. Türkçenin arılaşmasından, durulaşmasından, bir bilim ve felsefe dili haline dönüşmesinden öteden beri hoşlanmamıştır bu çevreler. Hiç kuşkusuz aşırılıkları da bulunan Dil Devrimi, Türkiye'de siyasal arenanın başlıca figürlerinden biri olmuş, bitmez tükenmez ilericilik / gericilik kavgasının simgesi haline gelmiştir. Dilerim, bu yasa girişimi şoven bir kimlik edinmez.

Sorun, kendi dilimizi, kendi düşüncemizi üretebileceğimiz bir **ev** kılmaktır. Bu, yasalardan çok Türkçeyi her gün kullanan insanların görevidir.

Annemi toprağa vereceğim gün ana dilimi savunan bir yazı yazacağım hiç mi hiç aklıma gelmezdi.

(Ahmet Oktay, "Türkçem, Benim Ses Bayrağım",
Milliyet, 4 Ocak 1997)

DİL DEVRİMİNİN AMACI

Bizim karşıdevrimci bilginlerimizin ve bilgiç yazarlarımızın bilmedikleri, ya da bilmezlikten geldikleri bir şey var: XX. yüzyılda, Rus edebiyatında, XIX. yüzyılın büyük sanatçılarının çabalarıyla işlenmiş bir halk dili kullanılmaktadır. Stalin'in de işaret ettiği üzere, halkın dili bir "altyapı" kurumudur; "toplum hayatına anarşi getirmeden, toplum için dağılma tehlikesi yaratmadan, var olan dili yıkıp yerine yeni bir dil kurulamaz." Ama Türkiye'de durum, Rusya'dakine benzemiyor. Türkiye'de başlangıcı bilinmeyen bir zamandan beri sürüp gelen işlenmemiş bir halk dili; bunun üstünde, "Osmanlıca" adı verilen ve yalnız aydınlar arasında yazı dili olarak kullanılan yapma bir dil var. Arapça, Farsça, Türkçe ve Frenkçe sözcük ve dil kurallarının birleşmesiyle oluşan bu yapma dile, Ziya Gökalp, "Osmanlı Esperantosu" demişti. Türkiye'de, halkın konuşageldiği dil bir "altyapı" kurumu; fakat yalnız aydınların yazı dili olarak kullandığı Osmanlıca ise bir "üstyapı" kurumudur. Dil devriminin amacı, bugünkü deyimle, bir "kültür emperyalizmi"nin ürünü olan bu Osmanlı Esperantosu'nu, yani bu "üstyapı" kurumunu yıkmak; onun halk diline sızmış olan uzantılarını kazıyıp konuşma dilimizde bulunmayan kavramlar için, Türkçe ek ve köklerle yeni

sözcükler türeterek, onu zenginleştirip bir kültür ve sanat dili haline getirmektir.

(Cevdet Kudret, "Dilleri Var Bizim Dile Benzemez",
Bilgi Yay., 2 bs., Ank. 1986, s. 140)

OSMANLICA ÖVGÜCÜLERİ!

Yeni Yüzyıl gazetesi köşe yazarlarından Sayın Şiar Yalçın en sonunda baklayı ağzından çıkardı; hayranı ve tutkunu olduğu Osmanlıcaya övgüler yağdırdı.

Sayın Yalçın, gazetesinin 2 ve 9 Haziran tarihli sayılarında iki bölüm olarak yayımlanan *"Dil emperyalizmi diye bir şey yoktur"* başlıklı yazısının ikinci bölümüne *Encyclopaedia Britannica*'dan yaptığı şu alıntı ile başlıyor: *"Çok büyük sayıda Sami (Arapça) ve Hint-Avrupa (Farsça) kelimenin Türkçenin temel vokabülerine aşılanması Osmanlı Türkçesini doğurmuştur. Osmanlıca, onu yaratan kültür kadar melez olmakla beraber, ifade kudreti yüksek, esnek ve ender rastlanır bir haşmeti olan bir dildir."* Sayın Yalçın, söz konusu yazısında maddenin sonuna eklenen *"Bu dil daha çok idari ve edebi bir dildi ve nüfusun ancak onda biri tarafından konuşuluyordu"* tümcesini de aktarmak dürüstlüğünde bulunuyor ve yazısını şöyle sürdürüyor: *"Ama aydınların diliyle halkın dili arasındaki bu ayrılık okuma yazma oranının çok düşük olduğu o dönemlerde bütün millerlerin kaderi değil miydi? Biz bugün belki o ayrılığı kaldırdık, ama ne büyük kayıplar pahasına! Halkı o ifade kabiliyeti yüksek, esnek ve haşmetli dilin seviyesine yükseltecek yerde, aydınlarımızı o dilin zenginliklerini temessül etmekten alıkoyarak ve yazılarını altı bin kelimeyle sınırlayarak..."*

Sayın Yalçın'ın öve öve bitiremediği Osmanlıca gerçekten zengin bir dil miydi? Sözcüklerini sayıya vurursanız belki de öyle idi. Ama bu sözcükler ne mene şeylerdi? Her sözcük ayrı bir nesneyi ya da kavramı mı gösteriyordu? Hemen belirtelim ki hiç de öyle değildi. Osmanlıca, bir eşanlamlı sözcükler diliydi, bu dilde, Ziya Gökalp'in de vaktiyle belirtmiş olduğu gibi, her nesne ya da kavram için biri Türkçe, biri Arapça, biri de Farsça olmak üzere en az üç ayrı sözcük bulunuyordu: *"Güneş-şems-afitap ve hurşid", "ay-kamer-mah", "yıldız-necm-sitare", "gün-yevm-ruz", "gece-leyl-şeb", "göz-*

basar-dide", "el-yed-dest", vb. gibi. Şimdi sormak gerekir: Bu bir zenginlik midir, yoksa bir fazlalık mıdır? Her dil başka dillerden sözcük alır. Ama bunlar dilde karşılığı olmayan yeni nesne ve kavramlar için alınan sözcüklerdir: *Tren, vagon, istasyon, iskele, demokrasi, laik* vb. gibi. Osmanlıcadaki Arapça-Farsça alıntıların büyük çoğunluğu ise Türkçede karşılıkları olan sözcüklerdir. Bu da Arapların ve İranlıların suçu değil, Osmanlı okumuşunun (aydınının diyemiyorum, kusura bakılmasın!) suçudur. Anadili bilincinden yoksun Osmanlı okumuşu kendi diline değil, Arapçaya, Farsçaya hayrandı. O, altı yüzyıl boyunca Türkçe köklerden Türkçe eklerle hiçbir sözcük türetmemiş, bunun yerine Arapça ve Farsçadan toptan alıntılar yapmış ve dilini üç dilin karması melez bir duruma getirmiştir.

Osmanlı okumuşunun bağışlanmaz bir yanlışı da onun bu iki dilden sözcük almakla yetinmeyip Arapçanın ve Farsçanın dilbilgisi (gramer) kurallarını da almasıydı. *"Mekteb"* sözcüğünü almışsın, iyi ama niye *"mektepler"* diyemiyorsun da *"mekâtib"* diyorsun? *"Kitab"* sözcüğünü de almışsın, yine iyi, fakat niye *"kitaplar"* diyemiyorsun da *"kütûb"* diyorsun? *"Zâbit"* sözcüğünü almışsın, bu da iyi, ama *"zâbitler"* demek varken niçin *"zâbitân"* diyorsun? Dahası var: *"Askeri mektepler"* diyebilecekken Farsça tamlama ve Arapça dişilik kurallarına göre ne diye *"mekâtib-i askeriyye"* diyorsun? *"Nâm ü nişâne kalmadı fasl-ı bahârdan / Düştü çemende berg-i diraht i'tibârdan"* ya da *"Sâkıy, zemân-ı ıyş ü mey-i hoşgüvândır / Birkaç piyâle nûş idelüm nevbahârdır"* ya da *"Ey pâybend-i dâmgeh-i kayd ü nâm ü neng! / Tâkey hevâ-yi meşgale-i dehr-i bîdireng!"* Bunların neresi Türkçe, Tanrı aşkına? Evet, bir dil gerektiğinde başka dillerden sözcük alabilir, ama gramer kuralları alamaz, almamalıdır. Çünkü, bunu yaparsa kendi varlığı tehlikeye girer. Çünkü, bir dil ancak kendi dilbilgisi ile ayakta kalır.

Özetlemek gerekirse, anadili bilincinden yoksun Osmanlı okumuşu Arapça ve Farsçadan yaptığı toptan sözcük ve dilbilgisi kuralları alıntıları ile, Türkçeyi neredeyse yok olma durumuna getirmişti. Tanzimat'tan Meşrutiyet dönemine kadar süren sadeleştirme ve Cumhuriyet döneminde başlatılan özleştirme hareketleriyle Türkçe, işte bu yok olma tehlikesinden kurtulmuştur. Bu durumda Osmanlıcaya övgüler yağdırmak yerine Türkçe köklerden Türkçe eklerle yeni sözcükler türetmek ve dilimizin söz varlığını böyle Türk-

çe sözcüklerle zenginleştirmek daha doğru ve yerinde bir tutum olmaz mı?

(Talat Tekin, "Osmanlıca Övgücüleri!",
Cumhuriyet, 19 Ağustos 1997)

DİLİMİZ YENİ BİR İSTİLA KARŞISINDA...

'Bir devleti yıkmak istiyorsanız önce dilinden başlayın' demişti Konfüçyüs. 'Dil bozulunca iletişim de bozulur, halk birbirini anlamaz olur, yöneticilerle yönetilenler birbirinden kopar ve devlet yıkılır!'

Stalin'e göre de 'dil bir altyapı unsuru' idi.

Son yıllarda Türkçede izlediğimiz bozulmanın boyutları gerçekten korkulacak düzeyde. Bu işin içinde Türk devletini yıkmayı amaçlayan bir komplonun olduğunu sanmıyorum. Fakat Türkçeyle birlikte siyasal-kültürel yapımızın da özelliğini ve ulusal karakterini yitirmeye başladığı söylenebilir.

Tabii ki bir imparatorluk dili olarak Osmanlıcanın da sorunları vardı. Doğan Hızlan, *Hürriyet*'teki köşesinde dün yeni bir Türkçe sözlüğün çıkışını duyuruyordu. Yaşar Çabayır'ın hazırladığı 5 bin 744 saylalık sözlükte 245 bin sözcük bulunuyormuş. Öğretmenlik yapan Çağbayır'ı 39 yıllık bir maceraya iten şey, bir gün bakanlıktan gelen bir yazı olmuş: "Ekteki belgenin mümzi ve temhir kılınarak iadesi..." Meğerse 'mümzi' imzalama, 'temhir' de mühürleme anlamına geliyormuş!

Eski dilden dili yananların Türkçeyi kurtarmak için sözcükler hazırlaması elbette güzel ve övülecek bir şey.

Ama yetmiyor. Dilimizi Arapça ve Farsçanın tecavüzünden kurtardık, bu kez de Amerikancanın emperyalist saldırısına uğradı. Hele de televizyonların, bilgisayarın, internetlerin küreselleşmiş ortamında elimiz kolumuz bağlı halde olup bitenleri izlemekten başka bir şey yapamıyoruz!

Gün geçmiyor ki dilimizin burcundan bir taş daha düşmesin, bir anlam daha biçim değiştirmesin. Birkaç gün oluyor, dinci ve muhafazakâr bir gazetede haber başlığında 'versus' sözcüğünün kullanıldığını gördüm. Dilimizde olmasa anlarım, ama 'karşı olmak' gibi sıradan bir sözcüğün neden Amerikancası kullanılmış anlayamadım doğrusu.

Son zamanlarda artık sık sık kullanılır olan yeniyetmelerimiz oldu: 'Proses' veya 'prosedür' diyoruz. 'Süreç' veya 'işlem' dense konuşanın sırları mı dökülürdü, bilmem. Hatta Osmanlıca 'muamele' veya 'muamelat' bile denebilirdi.

Yeni ithal ettiklerimizden bir örnek de 'relaks' sözcüğü. 'Gevşeme'ye hepimizin gereksinmesi var aslında. Ama Frenkçesini kullanmak neden? Genç bir doktora, 'Bana müsekkin verir misiniz?' dediğimde şaşkınlıkla suratıma baktığını anımsıyorum: "Müsekkin nedir?" dedi. "Trankilizan" dedim, "Haa" dedi, "o mu!"

Gene son günlerde gözüme çarpan bir gazete başlığı 'İnovatif!' Yani 'yenilikçi!'

Aslında hepsinin Türkçede karşılığı var, yoksa da bulunabilir. Sıkça duyurduklarımız: 'Şov', 'şov biznıs', 'stendap', 'stendapçı'... Bu Amerikan keşfi gibi sunulan stendapçının bizim dilimizdeki karşılığının 'meddah' olması gerekmez mi?

Artık 'bakkal' kalmadı, hepsi 'market' oldu. Sonra da 'süper' ve 'hiper' marketler çıktı ortaya. 'Realiti şov'lar, 'sörvayvıl' sözleri gırla gidiyor. Birkaç gün önce 'formatör' diye bir sözcükle karşılaştım ve tam olarak ne anlama geldiğini de çıkaramadım doğrusu.

Gün geçmiyor ki dilimiz, kılık değiştirmiş vaziyetteki küçük müstevli sızmalarıyla karşılaşmasın. Kültür emperyalizmi kavramını pek sevmiyorum. Ama bu sızanlara karşı mücadele etmeliyiz. Konuşurken, yazarken 'şov biznes' yaparken...

(Türker Alkan, "Şov Biznes",
Radikal, 1 Haziran 2007)

SORULAR

1. Hayvanların ses ve hareketlerine dayanarak anlaşmaları ile insanın dili arasındaki fark nedir? Dil, insanda asıl neyin taşıyıcısıdır?
2. Dil, hangi işlevleri görüyor? Dünyada tek başımıza kalsaydık, dilimiz olur muydu?
3. Dil-düşünce diyalektiğine nasıl bakmalı?
4. Söz, aynı zamanda "sınıf mücadelesinin içinde yer aldığı bir alan" dır" da denir? Ne anlamalı bu sözden?
5. Dilin üstümüzdeki gücü açıktır; ama bizim onun üstündeki gücümüz nereye kadardır?

6. Türk dilinin, özellikle çağdaş tarihimizdeki gelişme ve değişikliklerin tablosunu nasıl çizersiniz? Bütün bunların sosyal ve fikrî nedenleri nelerdir? Türkiye'deki Aydınlanma hareketiyle dildeki gelişme arasında ne gibi bir ilişki kurulabilir? Çağdaş kültürümüzde "Dil Devrimi"nin amacı nedir? (Cevdet Kudret'in yazısını okuyunuz!)

7. Türkçede, özellikle son yıllardaki olumsuz gelişmeler hakkında ne biliyorsunuz? (Mümtaz Soysal, Ahmet Oktay, Talat Tekin ile Türker Alkan'ın yazılarını okuyunuz!)

BİR DÜŞÜNCE, BİR TARTIŞMA

"Dil, orman gibidir; ağaçlar çürür, orman kalır."

Alman şair ve yazarı Goethe'nin (1749-1832) bu sözlerinden ne anlıyorsunuz?

II
DÜŞÜNMENİN DİYALEKTİĞİ

DÜŞÜNCELERİMİZİN KAYNAĞI VE GÜCÜ

Biliyoruz, insan düşünür; üstelik, doğada ayrıcalığı bu onun. Ancak, söz konusu yalın gerçek, pek karmaşık da. Düşünmek, insanın düşünceler üretme, onları dışavurma ve aralarında bağlar kurma gücü. Romancı romanını yazarken, ressam resmini, besteci bestesini yaparken düşünür; hakkını isteyen işçi, oynayan çocuk da öyle. Böylece, düşünme çok boyutlu bir olay. Güzel de, nereden geliyor düşüncelerimiz? Daha önce ruhumuzun derinliklerindedir de, bilincimizde su yüzüne mi çıkıyorlar? Yoksa dış dünyayla ilişkimizin sonucu, iki zıt gücün, ruhla maddenin çarpışmasından doğan kıvılcımlar mı? Daha da genel bir soru: Öncelik kimde ve neye göre? Düşünülen nesne mi önce, yoksa nesneyi hedef alan düşünce mi?

Bütün bu sorular, birbirine zıt iki felsefe görüşüne yol açmıştır: **İdealizm,** düşüncelerin nesnelerden önce, bir ruhun ya da Tanrı'nın eseri olarak varolduğunu ve nesneleri belirttiğini ileri sürerken; **materyalizm**e göre, düşüncelerin kaynağı, canlı varlığın deneyimleri, giderek duyulur dünyadır.

Akıl ve mantık için de nesne önce gelir. Gerçekten, köpek olduğumuz hayvan dünyada olmasaydı, bir köpeği düşünme olanağımız olabilir miydi?

Öyle de olsa, yanıtlamada tüm güçlükler giderilmiş değil. Eski Yunan'dan başlayarak, bütün bir klasik felsefe, bu iki görüş arasında gezinip durmuştur. Konuya, Descartes'ın özgün açıklamasıyla girelim.

"DÜŞÜNÜYORUM, ÖYLEYSE VARIM"

Descartes'ın (1596-1650) önemi, dikkatleri, düşüncenin öznesi üzerine, üstelik yeni bir biçimde çekmesidir. Deneyle metafizik arasında bir yerde durur o. Şöyle düşünür filozofumuz: Çoğu nesne kuşkulanılır bir halde çevremizde; onları sadece duyularımızla tanıyabilirsek de, her zaman, başaramıyoruz bunu. Dış dünyanın varlığıyla ilgili olarak, yanılma tehlikesiyle yüz yüzeyiz hep. Ancak, nesnelerin gerçekliğini saptamada hiçbir şey yapmasam da, kendi gerçekliğim söz konusu oldukta durum farklıdır; çünkü varlığım, bir dış gerçeklik değil bizzat kendimdir. Kendimle ilgili soru sorduğumda, ondan kuşkulanamam; düşüncem aynı zamanda varolduğumu da gösterir. Varım, çünkü düşündüğümün farkındayım: **"Düşünüyorum, öyleyse varım."**

Nereden kalkıp nereye gelmiştir Descartes?

Filozof, "kuşku duyuyorum"dan yola koyulup, "düşünüyorum" aracılığıyla "varım"a ulaşmıştır. Birbirinden ayrı görünen bu üç an, tek bir andır aslında: Çünkü kuşkulanmak düşünmektir ve düşünebilmek için de varolmak gerekir. Descartes, şu önemli gerçeğe dayanıyor: Düşünmek etkinliktir ve etkinlik bana varlığımı tanıtlıyor.

Descartes'ın verdiği iki ders var: Birincisi, **kuşku**yla ilgili. Filozofumuza göre, kuşku, yanılma kaygı ve korkusunu dile getiriyor ve insanın kendi dışındaki dünyaya ilişkin güçsüzlük duygusunun, deyim yerindeyse yalnızlığının eseri. İnsan, bir hayvan olarak, kökünden kopmuş bir varlıktır, bir tehlikeyi yaşar. Ancak, hayvanın tersine, korku ve tehlikelerin üstüne yürür; çünkü, doğasındaki kaygı, güç ilişkilerini kendi yararına alt etmeye iter onu. İnsanın insanlığını niteleyen kaygıyı alt etme isteğidir. Düşünme bunun aracıdır. Öte yandan kuşku, insanın düşüncede alabildiğine yoğunlaşmış gücünü ortaya kor. Hayvan, doğal yaşamın rastlantılarına tâbi ve edilgenken, insan, düşüncesinden gücünü alan eylemiyle farklı bir konumdadır. Descartes'a göre, insanlık, onu **"doğanın egemeni ve sahibi"** kılan düşüncededir. İnsanı, kimi yönden Tanrı'yla eşit bir noktaya yükselten bu yeti, o temeldeki kaygıyı da siler. Böylece, beden hayvansalken düşünce insansaldır.

İkinci dersi de şu filozofun: İnsan, **düşünen bir nesne** olarak tanımlanabilir. O da ne? Bu nesnenin bütün belirtileri, kendimle ilgili kanıtlardır. Descartes'a göre, insan düşünen bir nesnedir; "yani kuşku duyan, kavrayan, belirleyen, yadsıyan, isteyen, ayrıca imgelemde bulunan ve duyan bir nesne." Bir "düşünen ruh" da diyebiliriz ona. Filozofumuz, düşünceleri de türlere ayıracak ve bu arada, Tanrı'nın kafamıza yerleştirdiği **"doğuştan düşünceler"** bulunduğunu da ileri sürecektir.

Descartes, görüldüğü gibi, "insan nedir" ve "düşünme nedir" sorularına önemli yanıtlar veriyor. Ne var ki, filozofun ortaya attığı bütün savlar daha sonra eleştirilecek ve yer yer reddedilecektir.

Şimdi konuya felsefe tarihinin bütünlüğü içinde eğilebiliriz.

DÜŞÜNCELERİMİZİN KÖKENİ

Düşüncenin tanımı, çeşitli felsefe sistemleri arasında, önemli bir sınır taşı niteliğinde. Gerçekten, ne kadar felsefe öğretisi varsa o kadar da düşünce tanımlaması vardır; ve öğretideki yeri de, merkezî ya da dolaylı, temel ya da türevselDir.

Platon'da, bu anlamda **İdea,** değişmez öz, somut nesnelerin ya da soyut kavramların ilk örneği, genel modelidir. İdea, aralarında çeşitlilik gösteren nesneleri aynı şeyler kategorisi içinde toplamamızı sağlar: Örneğin atlar arasında büyük bir çeşitlilik varsa da, biz onları daha önce zihnimizde at İdeası bulunduğu için aynı kategori içine sokarız. Soyut kavramlar için de aynı durum geçerlidir. Uzay ve zamanın ötesinde, öznenin dışında, kendiliğinden var olan İdealar ayrı bir dünya oluştururlar; gerçeklik ve değer derecesi bakımından somut nesnelerin çok yükseğinde mutlak gerçekliklerdir; doğmaz ve ölmezler, çoğalmaz ve azalmazlar ve öncesiz-sonrasızdırlar; bir merdiven halinde sıralanmışlardır, Güzel, Doğru ve, hepsinin de üstünde, İyi, tepede yer alırlar. Somut varlıklar, filozofun ünlü mağara örneğinde söylediği gibi, İdeaların yalnızca görünüşleri, solgun birer kopyalarıdır. Biz, duyularla değil, sadece ruhsal olarak anımsama yoluyla kavrayabiliriz onları; duyularla algılayabildiğimiz de yalnızca gölgeleridir.

Aristoteles ise, tersine, **duyulur dünyanın** *(monde sensible)* altını çizer. Ona göre, düşünceler, nesnelerin "biçimler"idir. Platon'un İdealar kuramını, mantığın ve biyolojinin kurucusu olarak sert bir eleştiriden geçiren filozof, düşünceler için ayrı bir varlık kabul etmeyip şöyle der: Ancak "tekilin varlığı" vardır, nasıl ki sadece "evrenselin bilimi" söz konusudur. Bize düşen, duyulur nesnelerin düşüncelerini (ya da biçimlerini) ortaya koymaktır; o düşüncelerle nesneler birbirine sıkı sıkıya bağlıdır; nasıl ki, her varlıkta, biçimle madde iç içedirler.

Anglosakson deneyci öğretisi (Locke, Hume, Stuart Mill), Platonizmi tersine çevirir: Örneğin John Locke'a (1632-1704) göre, insanın zihni, doğuşta **boş bir levha**dır *(tabula rasa);* onun üzerine, duyulur dünya izlenimlerini bırakır ve düşünce, bu izlenimlerin, yani somut deneyle algıladığımız gerçekliğin solgun bir kopyasıdır.

Söz konusu öğreti, felsefe tarihinde büyük bir dönüm noktasıdır.

Kant (1724-1804), Platonizmle deneyciliğin ayrı ayrı bölüştükleri, düşüncenin iki görüşünü, yani onun nesnel gerçekliği ile öznel gerçekliğini uzlaştırır. Gerçekten, ona göre, dünya, yapısı gereği deneysel sonsuz bir çeşitlilik gösterir. Biz de onu, **aklımızın** dayattığı **kendi biçimlerine göre** düşünebiliriz. Düşünceler ve kavramlar, biçimsel, soyut araçlardır; biz, onlara dayanarak somut, maddi dünyayı düzene sokarız. Dışımızdaki çeşitliliği yakalamaya bu evrensel aletlerle çabalarız. Her deney özeldir; ama düşünce, düşünce olarak evrenseldir: Örneğin, uzam düşüncesinin yeri, zaman düşüncesinin de saati yoktur; insan düşüncesinin de, ne giysisi, ne sakalı, ne de cinsiyeti vardır. Buradan kalkarak, şöyle der Kant: "Düşünce deneyimi aşar"; öyle olunca da, akıl sonsuzluğa açılır.

Düşüncelerin doğası söz konusu oldukta ortaya çıkan görüş ayrılıkları, düşüncelerin kökeni bahsinde de kendini gösterir: İdealist ve materyalist görüşler bugün de karşı karşıyadırlar. Özellikle dinci akımlar, birinci görüşün gölgesinde barınır ve serpilirler. Ama bu konuda asıl hatırlatılması gereken şu: Klasik felsefe, **beyin**le ilgili ciddi hiçbir araştırmanın yapılmadığı yüzyıllarda, düşüncenin kökenini tartışıp durmuştur; filozoflar içinse, beynin kendisi ikinci derecede bir sorun olarak görülmüştür. O yüzden de, ruhun ya da düşüncelerin, fizyolo-

jik hiçbir desteğe ihtiyacı olmadığı sanılarak tartışma sürdürülmüştür.

Oysa klasik biçimiyle bu yaklaşımın günümüzde fazla bir anlamı yoktur; çünkü, nörolojideki ilerlemeler eski savların çoğunu geçersiz kılmıştır. Örneğin, 80'li yıllarda yayımlanmış bir eser, Jean-Pierre Changeux'nün *Sinir Hücrelerinin İnsanı* (L'Homme neuronal), açık ve seçik olarak şunu koymuştur ortaya: Düşünce, maddi bir etkinliktir ve fizyolojik temeli de insan beyninde olup bitendir. Böylece çağdaş bilimin gözünde, düşünce ve eylemlerimizin yönlendiricisi olarak gösterilen ruh, metafizik bir kavramdır, yani bir gerçekliği yoktur.

Ne var ki, bu bilimsel doğruyu, felsefenin, özellikle de diyalektik materyalizmin aydınlığında yerli yerine oturtmalı. Gerçekten Marx ve Engels'e göre, idealizmin yanlışı şuradadır: O, düşüncelerin ya mucize olarak gökten düştüğüne inanır, ya da gerçekliği sıradan bir algıya indirger. Öte yandan, düşünceyi, ham ve hareketsiz maddeyle sınırlayan mekanist materyalizm de anlamsızdır. Bunun gibi, nesnel dış gerçekliği olduğu kadar, o gerçeklik içinde beynin etkinliğini yadsımak da doğru değil. Madde, bir bilimsel kavramdır; onu genişletmeli ve **pratikler alanı**na yaymalıdır. Bütün bu süreç içinde, düşüncelerin sosyal temellerine (dil, kültür, alışkanlıklar, örfler, vb.) eğilmeli; çünkü, toplum ve bireyi biçimlendiren tarihsel oluşumlardır bunlar. Maddesiz düşünce olmaz demek, **maddesel ve simgesel sosyal pratikler**le ilişki içindeki **psiko-fizyolojik süreç** olmaksızın düşünce olmaz demektir. Böylece, hiç olmazsa mantık yönünden, maddenin, düşünceye oranla bir önceliği vardır. Ancak, şu da doğrudur: Maddenin ürünü olan düşünce, maddeyi, yani içinden çıktığı gerçekliği de etkiler.

Burada düşünce ve diyalektik ilişkisine geliyoruz.

DÜŞÜNCE VE DİYALEKTİK

Ortaya çıkışı nasıl açıklanırsa açıklansın, düşünce, **insanın fikrî dinamizmi**ni dile getirir.

Hegel (1770-1831), bu dinamizmin yasalarını göstermiştir ki, onun felsefeye en büyük katsıdır. Filozofa göre, söz konusu dinamizm **diyalektik**tir ve birbirini izleyen **tez, antitez** ve **sen-**

tez halinde, çelişmeleri aşa aşa gelişir ve yetkinleşir. Diyalektik, Hegel'in bakışıyla hareket halindeki düşünceyi temsil eder; nesnelerin süreci, işte bu düşüncedeki diyalektik sürecin etkisi altındadır ve onunla belirlenir.

Hegel'in düşünce planında öngördüğü bu diyalektik dinamizmin aslında madde planında olduğunu söyleyen Marx ve Engels, başaşağı gösterilen bir gerçeği ayakları üstünde oturttuklarını ileri sürer; kurdukları yeni bir dünya görüşünün, **diyalektik materyalizm**in yöntemini çıkaracaklardır bundan. Onların gözünde, çelişme asıl madde, giderek tarihsel bir gerçeklik olarak sınıfsal plandadır. Diyalektik gelişme de, işte bu **sınıfsal çelişmeler**in aşılması yoluyla kendini gösterir. Düşünceler, giderek onlardaki gelişme de, söz konusu sınıf gerçekliğinin ve mücadelelerinin damgasını taşır.

Tarihin akışını ve ilerlemesini başka türlü açıklayamayız.

Buradan kalkarak şu gerçeğin de altını çizmeli: Hangi felsefe görüşünü kabul edersek edelim, düşüncelerin büyük gücü ve etkisi var. Özellikle çağımızda, örneğin ilerleme, çevre, demokrasi, insan hakları, adalet ve hukuk gibi temel fikirlerin oynadıkları rolü göz önüne getirelim. Düşünceler, hele hele –kimi zaman aldatıcı ve saptırıcı!– **ideolojiler** halinde ortaya çıktıklarında, insanları arkasından sürükleyip götürmektedir. Denecek odur ki, düşüncelerle savaşıyor ve düşüncelerle kazanıyoruz. Bizden ayrı olmaları şöyle dursun, düşünceler, bizi yaşatan sosyal ortamın besleyici kanallarıdır. Onlar perde üzerinde dilsiz imgeler değil, insanlar gibi hareket eden **dinamik güçler**dir. Öyle oldukları için de, dünyayı yöneten düşüncelerdir demek pek de yanlış olmaz.

Dünyayı yöneten, ama aynı zamanda dünyayı sarsan da...

Bir toplumda **fikir özgürlüğü**nün önemi buradan geliyor.

Ama bütün düşüncelere hoşgörüyle bakılacak mıdır?

Daha sonra da tartışacağız, ancak şimdiden hatırlatmış olalım: Demokrasiler, çağımızda birer hoşgörü rejimleridir; düşüncelere yararlı ya da yararsız, zararlı ya da zararsız gibi kaypak ölçütleri kullanmadan saygı göstermek zorundayız. Ama her düşüncenin de, demokrasinin kurallarına uymak gibi bir görevi var; onlara saygısızlığın başladığı noktada, hoşgörü de biter.

Arda Denkel, *Bilginin Temelleri,* Metis Yay., İst. 1984.
Terry Eagleton, *İdeoloji* (çev. M. Özcan), Ayrıntı Yay., İst. 1996.
Doğu Ergil, *İdeoloji ve Milliyetçilik,* Turhan Kitabevi, Ank. 1993.
Ufuk Uras, *İdeolojilerin Sonu mu?,* Sarmal Yay., 3 bs. İst. 1996.
Cogito Dergisi, "Öyleyse Descartes" özel sayısı (sy. 10, 1997).

OLAYLAR VE GÖRÜŞLER

TÜRK DEVRİMİNİN DEĞERLERİ NELERDİR?

Türkiye, 50 yıllık çok partili rejimini ve üzerindeki bütün baskılara karşın bugünkü demokratikleşmesini esas olarak Kemalist Devrime borçlu görünmektedir. Türkiye, bu devrimin emperyalizm ve ortaçağ kurumlarına karşı verdiği mücadeleden geçerek, özürlü de olsa bugünkü siyasal ve kültürel düzeyine ulaşabildi, bireyin ve sivil toplumun önünü açabildi.

Ata / Türk Devriminin, önderin yaşamı ve tek partili otoriter rejimin ömrü ile sınırlı olacağı sanısı vardı. Çok partililik koşulları bu kazanımların esasta dayanıklılığını ortaya koydu. Bugün Türk Devriminin kazanımları ve ana düşüncesi, antifanatizm, aydınlanma, çağdaşlaşma, ilerleme ve laikleşme gibi çağrışımlarla yüklü bir "kuvvet-fikir" *(idée-force)* durumuna gelmektedir. Bu niteliğiyle de ülkenin düşüncc ve siyaset yaşamının, asıl önemlisi de sivil toplum güçlerinin ortak ve merkezi buluşma alanı olmaktadır.

Gerçekten de, büyük çoğunluğuyla kamuoyu odakları ve kurumları (basın, yayın, partiler, sendikalar, dernekler, üniversiter yaşam, meslek kuruluşları, vb.), demokrasi ve insan hakları sorunlarının aşılmasında, Türk Devriminin getirdiklerini birer engel olarak değil, asgari tramplen olarak algılamaktadır.

İlginçtir ki, genel eğilimleri bakımından tutucu profiller veren siyasal ve partisel yaşam da bu çerçevenin dışında değildir. Bugün, dinci sağ dışında, muhafazakâr karakterli ve önemli kitle desteğine sahip bulunan partiler de bu merkezi görüşe bağlıdırlar.

Bir yabancı gözlemcinin işaret ettiği gibi, Kemalist reformlar başlangıçta milyonlarca insanın günlük yaşamını pek etkilememişti.

1950'den sonra meydana gelen gelişmeler ve bunların yanı sıra etkin siyasal partilerin ve seçimlerin varlığıyla, bu reformlar daha etkili ve katılımcı bir şekilde yaşanmaya başladı. Kemalizm ya da Atatürkçülük böylece, bir anlamda *"ılımlıların ideolojisi"* haline dönüşmekte, bazı istisnalar dışında partileri ve sivil toplum güçlerini, onu değilse bile onun mirasını benimsemeye itmektedir (P. Stirling, "Cumhuriyet Türkiyesinde toplumsal değişme ve toplumsal denetim", *Bildiriler ve Tartışmalar* içinde, Türkiye İş Bankası Yay., s. 574).

(Bülent Tanör, "Kuruluş Üzerine 10 Konferans",
Der Yay., İst. 1966, s. 246-248)

JAKOBENİZM, DOGMATİZM, POPÜLİZM

Gelecek yıl, Cumhuriyet'in 75'inci yılı. Ben de 65 yaşında olacağım. Yani benim çocukluk ve ilk gençlik anılarım, bir dönüşüm ve değişim döneminde oluşmuş bulunuyor. Atatürk öldüğünde beş yaşındaydım. Öğrenim yıllarımda din dersi yoktu ama askerlik zorunlu dersti.

Din dersi yoktu. Ne var ki, ortaokulda iken, tarih öğretmenimizin izniyle yapılan bir ders içi tartışmada, dinin ilerlemeyi engellediğini iddia ettiğimde, dindar muhaliflerimin sadece itirazlarına ama okul yönetiminin disiplin cezasına muhatap oldum. 1946-47'li yıllarda öğrenciler arası bu hoşgörü ortamı, Müslümanlarla, onların katlini vacip görmeye başladıkları laiklerin birbirlerini boğazlamaya hazırlandıkları bugünlerde, insana inanılmaz geliyor. Ama böyle.

Sorun şu: O günlerden bu günlere nasıl geldik? İTÜ mezunu, yani fizik / matematik gibi doğal bilim okuyan Erbakan ile makro ve mikro iktisat, dahası ekonometri bilen kadrosu, o gülünç "Adil Düzen" projesini nasıl üretebildiler? RP'ye ekonomik / toplumsal bunalım dolayısıyla değil sadece dindar oldukları için oy verenler, Cezayir'deki katliama olduğu gibi Sivas'taki katliama da nasıl duyarsız kalabildiler?

"Şeriat elden gidiyor", Patronalı Halil'in de Namık Kemal'in de sloganıydı. Osmanlı-Türk toplumu tarihinin hiçbir döneminde demokratik olmadı. Cumhuriyet yönetimi İttihat ve Terakki'nin yön-

temlerini olduğu gibi benimsedi diye düşünüyorum: Jakobenizmi ve popülizmi. Çünkü başta Atatürk ve Bayar, şu ya da bu ölçüde ve biçimde İttihat ve Terakki ile ilintiliydiler. Bugün RP'nin torununun torunu olduğu İtilaf Fırkası da dogmatizmin temsilcisiydi. Hem Kemalist hem dinci söylem içinde yer almakta sakınca görmeyen şovenist Türkçülük de buraya dahil edilmelidir.

Jakobenizm, dogmatizm, popülizm: Günümüzün sorunları, bu üç ideolojik / politik eğilimden kaynaklanıyor. Kemalist jakobenizm, uygun koşullar belirdiğinde bile, manevi dünyanın önemini anlayamadı ve dinsel yaşamın daha demokratikçe düzenlenmesine olanak vermedi. O günlerin siyasal konjonktürü dolayısıyla komünizm fobisini aşamayan tek parti yönetiminin popülizmi, yani oy kaygısı köy enstitülerinin kapatılmasını sağladı. (Bugün Enstitülerin teokratik devletin önünü kesici bir güç olduğunu geç de olsa anlayabiliyoruz). Kurtuluş Savaşı'na katılmış olmasına rağmen Batı'ya açılmayı öngören modernist Cumhuriyet'e karşı olan Hoca'lar ise daha ilk günden dogmatizmi körükledi, demokratik ilkeler çerçevesinde bir uzlaşmayı istemedi ve yalanı benimsedi. Çünkü istedikleri dün de bugün de ümmet değil devlet.

Bugün karşılaştığımız bunalımın sorumluları arasında İnönü, Bayar ve Menderes de var. Komünizme karşı da iktidarın kaybına karşı da dinle çare aradılar. Manevi ve dini yaşamı demokratikçe düzenleyemediler ve cehaletin isteklerine ödün verdiler. Ama İslamın proletaryası şuna emin olabilir: Bir RP iktidarında fukaranın donu bir yine yamalı ama Erbakan'ın gündelik entarisi Versace markalı olacaktır.

(Ahmet Oktay, "Fukaranın Donu",
Milliyet, 8 Ağustos 1977)

DİNCİLİK VE TOTALİTERLİK

Sudan televizyonunda çalışanların üç ay içinde evlenmeleri istendi. Çünkü Peygamberimiz, "Müslümanların arasında en kötüsü bekârlardır" buyurmuş. Afganistan'da Taliban örgütü, kadınların sokağa çıkmasını yasakladı. Televizyonu, radyoyu, sinemayı, müzik dinlemeyi, oyun oynamayı yasakladı. Taliban, uçurtma uçuran çocukları dayaktan geçirdi, uçurtmalarını parçaladı. Erkeklerin tıraş olmaları

da yasaklar arasında. Tıraş olmamak yetmiyor, sakal uzatmak da zorunlu. Köse olanların takma sakal kullanmaları istendi.

Bunlar yeni şeyler değil kuşkusuz. Benzer yasaklar, dinci yönetimlerin işbaşında bulunduğu pek çok ülkede yıllardır geçerli. Bu yasakların hepsini siyasal iktidar koymuyor. Toplumun kendi baskısıyla gelen yasaklar da var. "Bizim oralarda," demişti Güney Pakistanlı bir arkadaşım, "Kadınlar hayatlarının sadece iki döneminde sokağa çıkarlar: Birisi on yaşına kadar çocuklukta, diğeri de artık çok yaşlandıkları zaman. Kalan dönemde evden dışarı adım atmaları yasaktır."

Bir toplumda yaşayan insanların yarısı, hiç suçu olmayan diğer yarısına ömür boyu hapis cezası veriyor. Sırf onlar kadın olduğu için! Böyle bir şey bilim-kurgu filmlerinde anlatılsa, inanır mıydınız?

*

Siyaset bilimcileri, "otoriter" ve "totaliter" yönetimler arasında ayrım yaparlar. Buna göre, otoriter yönetimlerin sadece muhalefeti susturmaktan ve iktidarda kalmaktan ibaret sınırlı amaçları vardır. Oysa totaliter yönetimlerin amaçları çok daha geniştir. Bu yönetimler, toplumun bütün kesitlerini, ideolojiyi, eğitimi, basını, özel kuruluşları, sivil toplum örgütlerini, hatta kişinin özel yaşamını denetim altına almayı amaçlar. Aile bağları, ana-baba-oğul ilişkileri, dini inanışlar, her şey totaliter yönetimin gözetimi ve yönlendirmesi altına girer. Propagandadan kaçıp kurtulmanız mümkün değildir. Her an, her yerde "abiniz sizi gözetlemekte"dir.

İslam dini, "yöneticilere itaat edin" ve "danışarak yönetin" türünden bir-iki hükmün dışında, aslında kamu yönetimine ilişkin pek bir ipucu vermez. Bu nedenle, "İslami yönetim biçimi" veya "İslam devleti" türünden bir şey de yoktur.

Fakat İslam, özel hukuk alanını ve günlük yaşam biçimini sıkı sıkıya düzenler. Bu nedenle, İslamı bir ideoloji düzeyine indirgeyerek devlet yönetimine gelen kişilerin totaliter bir tarzı benimsemeleri neredeyse bir zorunluluk olmaktadır. Sudan'da, Afganistan'da, İran'da, Suudi Arabistan'da izlenenler, bu nedenle rastlantı değildir. Bunlar totaliter rejimlerdir ve ideolojileri gereği böyle olmak zorundadırlar. Eğer totaliter bir tarz benimseyemeyecek olurlarsa, insanların günlük yaşamlarını istedikleri gibi sürdürmelerine, kadınların istedikleri gibi dolaşmalarına, kızların istedikleri gibi giyinmelerine, erkeklerin ak-

şamları kafayı çekmelerine izin vermek zorunda kalacaklar ki, bu durum dini anlayışın öngördüğüne karşıdır.

*

Dinci-İslamcı ideolojinin getireceği düzen hiçbir zaman demokratik olmayacağı gibi (zaten böyle bir iddia ve istekleri de yok), sıradan otoriter bir yönetim de olamayacaktır.

İslamı siyasete aktardığınız zaman, çağdaş totaliter sistemlerin en hasından biriyle karşı karşıya geleceksiniz demektir!

(Türker Alkan, "Dinciliğin Totaliter Boyutu",
Radikal, 17 Ekim 1996)

ÇAĞDAŞLAŞMA TARİHİMİZİN BİR EKSİĞİ: LİBERAL FELSEFE

(...)

Dünyaya açılma sürecimizde liberalizmin giderek artan bir şekilde gündeme gelmesinin anlamı nedir? Bir ihtiyaç mı, bir komplo mu?

Bizi derinden etkilemiş olan Fransız Devrimi'nin Jakoben nitelikli "bilimin ve aklın mutlak doğruluğu" anlayışı, bilim ve akılcılık adına totaliter ideolojilere kaynaklık etmiş, analitik düşünceye ve ekonomik gelişmeye de zarar vermiştir.

Buna karşılık, "bilimde kuşkuculuk" ve "hür birey" anlayışı liberalizmde ifadesini bulmuştur. Liberalizm hayata "ak" ve "kara", ya da askerlerin savaş planlarındaki gibi "mavi kuvvetler" ve "kırmızı kuvvetler" diye cepheleştirerek bakmaz, analitik mantıkla bakar. Bu sebeple, bir liberal, "yarasa, hurafe, ilerici, gerici, aydınlık, karanlık" gibi Jakoben laflara itibar etmez.

Gelişen, çeşitlenen ve dünyaya açılan Türkiye'ye artık Jakoben kavramlar dar geliyor; cepheleşmeye, karşılıklı radikalleşmeye, böylece analitik düşüncenin engellenmesine sebep oluyor.

Şu rekabet çağında kendi firmalarını "gerici" ilan eden, rejimin temel kavramlarına askerî kurullarda tarif getiren bir yapılanma, tabii ki, liberalleşme gereğini artırıyor.

Liberal olmak şart değil. Sağcı ya da solcu... Muhafazakâr ya da devrimci... İslamcı ya da laik olabiliriz...

Sağ, sosyal adaleti soldan öğrenmedi mi? Sol, piyasayı sağdan öğrenmedi mi? Şimdi asker ve "cephe"lere girmiş sivil, hepimiz, hür ve analitik düşünmeyi liberal felsefeden öğreneceğiz. Zaten çağdaşlaşma tarihimizin eksiği buydu.

(Taha Akyol, "Liberal Aşı",
Milliyet, 14 Ağustos 1997)

SORULAR

1. Düşünme, niçin karmaşık bir olaydır? Düşüncelerimizin kaynağı olarak, "idealist" ve "materyalist" görüşlerden hangisini daha gerçekçi buluyorsunuz? Platon'un, Descartes'ın, Locke'un, Kant'ın ve Changeux'nün çözümlemeleri hakkında ne düşünüyorsunuz?
2. Düşünce ve diyalektik ilişkisini nasıl koymalı?
3. İdeolojiler hakkında ne düşünüyorsunuz?
4. Dinciliğin, özellikle dinci-İslamcı ideolojinin "totaliter" boyutunu göz ardı edebilir miyiz? (Türker Alkan'ın yazısını okuyunuz!) Jakobenizm, dogmatizm, popülizm ve liberalizm nedir; tarihimizde nasıl yer tutuyorlar? (Ahmet Oktay'la Taha Akyol'un yazılarını okuyunuz!)
5. Bizde liberal düşünceli partilerin iktidara geldiklerinde, demokrat-devrimci düşüncelerin düşmanı kesilmesinin altında ne vardır? (Taha Akyol'un yazısını okurken, hatırlayınız!)
6. Türk Devrimi, hangi ana düşünceleri çağrıştırıyor? Söz konusu devrimin ideolojisi olan Kemalizm hakkında ne düşünüyorsunuz? (Bülent Tanör'ün yazısını okuyunuz!)

BİR DÜŞÜNCE, BİR TARTIŞMA

"Düşünceler yığınlara işleyince maddi bir güce dönüşürler."

Alman filozofu Karl Marx'ın (1818-1883) bu sözlerinden ne anlıyorsunuz?

ALGI, BELLEK VE İMGELEM

Nesneleri duyularımız aracılığıyla algılarız; onlarla ilgili izlenimleri ve algıları belleğimizde saklarız; ayrıca, bir nesneyi, o nesne karşımızda olmaksızın tasarımlama yetimiz var. Doğada, bu üç yetiye de bir arada sahip olan tek canlı, insandır. Ancak algı, duyusal izlenimlerden mi ibarettir, yoksa onlardan daha fazla bir şey, bilinçli bir farkına varış, duyumları bilince iten bir olay mı? Bellek, beynimize işlenmiş ve varlığını tekrarlarla sürdüren bir izler sistemi mi? Ya imgelem? Nesnenin asıl kendisi gözlerimin önünde olmadığı halde, onunla ilgili şu zihnimde canlandırdığım imgeler de ne?

Batı dillerinin çoğunda **perception,** bizim de vaktiyle Arapçadan gelen– **idrak** kelimesiyle karşıladığımız algı, çevremizdeki nesnelerle karşılaşmamızdır: Çeşitli duyu organlarımıza dayanarak, yani görerek, işiterek, dokunarak, tadarak gerçekleşir bu karşılaşma; ne var ki, "görüyorum" dediğimiz anda bile, öteki duyular da karışır işe, görüşü tamamlar ve kimi zaman onun yerine geçer. Böylece çeşitli duyular eşgüdüm halindedir. Öte yandan algı, sıradan bir kabulleniş, çevreden gelen alelade bir etkileniş, bir uyarılma değil; şimdi, şu anda yerinde duran bir nesnenin fark edilişidir. Bellek ve imgelem, geçmişteki olguları ya da şu anda yerinde bulunmayan nesneleri canlandırır gözümüzde; algı ise, şimdiki anda da varlığını sürdüren bir gerçekliğin nesnel olarak ayırdına varıştır.

Peki, böylesi bir fark edişi belirleyen ne?

ALGI DERKEN NEYİ ANLAMALI?

Dış dünyadan her an bize gelen yığınla uyarıdan, çeşitli organlarımıza dayanarak, görme, işitme, dokunma, tatma biçi-

minde, pek küçük bir bölümünü alıkoyarız. Bu duyuların *(sens)* biyolojik, yani yaşamsal bir anlamı vardır. Ne var ki algı, duyumların *(sensation)* bir sentezi değildir. Gerçekten, duyuların bir verisi olarak görülen duyumlarla, daha ileri psişik bir görev olarak bakılan algıyı birbirinden ayıran klasik görüş bütünüyle yapmadır; çünkü saf, katıksız bir duyum yoktur.

Öte yandan, algıya, aklın bir işlevi, fikri bir yorum olarak bakmak da yanlıştır. Descartes'ın (1596-1650), arkasından da Lagneau (1841-1894) ile Alain'in (1868-1951) bağlandıkları bu görüşün yanlışlığı şurada ki, algıda, yargıya *(judgement)* alabildiğine ağırlık tanımakta, ama onu asıl doğuran şeyi, dünya içindeki bedenimi göz ardı etmektedir. Oysa, algının alanını, giderek algının yapısını belirleyen, Merlean-Ponty'nin (1908-1961) dediği gibi bedenimin nesnelerle ilişkisidir.

Böylece, esas olan, bedenin deneyimidir.

Gerçekten, algı, bedenimde köklerini salmıştır. Çünkü beden, eski Yunan felsefesinin ya da klasik felsefenin sözünü ettiği gibi, ruhun şifa bulmaz bir yarası değildir. Platon'u (İÖ 428-348) hatırlayalım: *Phedon*'da, doğrunun ve değerlerin aranışı içindeki ruhu bozup çürüten bir mezar olarak bakar bedene. Öyle olunca da, ona göre, asıl değeri, ölümsüz ilkeyi bedenin hapsinden çekip kurtarmalıdır. Oysa, modern düşüncede, beden, dünyaya karışmanın ve orada gerçekten varolmanın bir aracıdır; bir mezar olmak şöyle dursun, gerçekliğe asıl açılışı o dile getirir. Buradan kalkarak diyeceğiz ki, bedensel deneyim her türlü algının koşuludur. Bedenin birliğidir nesnenin birliğini belirleyen; nesneleri, dünyayla aynı kumaştan yapılmış bedenimle algılıyorum.

Peki algı, nesnelerle ilişkimizde nasıl oluşuyor?

Yüzyılımızın başlarında, **biçim** (Gestalt) **psikolojisi**ni ortaya atanlar, algıda bütünlüklerin ve yapıların önemini belirtirler. Onlara göre, algıda aklın rolünü abartmamalı; öyle bir nesneler dünyasına gözlerimizi açarız ki, bütün bunlar, alışkanlıklarımızdan, bilgi ve yargılarımızdan bağımsız, "iyi biçim" yasasına göre birden düzene girer, gruplaşırlar; en yalın ve tutarlı yasa da budur. Dağınık duyumlardan yola çıkarak algılanan bir biçimi ortaya koyan akıl değildir; biçim duyulmuştur ya da birden algılanmıştır: "Algı, bir duyumlar bütünü değil, tersine her algı bir bütünün birden algılanışıdır." Daha sonra, bu gö-

rüş de eleştirilecektir: Algı, aklın bir eylemi değildir kuşkusuz; ancak algılayanın istek ve alışkanlıkları da rol oynar.

Dilin önemi ne algıda?

Biçimlerin oluşumu, nesnelerin algısı, dilden, kelimelerle adlardan bağımsız değildir. Sürekli kelime aranışı içindeki çocuk örnektir bu konuda. Onun nesnelere dokunup durmadan "Bu ne?" diyen "ad açlığı", aslında nesnelerin canlandırılmasına, onların tanınmasına, algısına bağlı; çünkü, adları bilmek, nesneleri güzelce canlandırmak ve onları daha iyi algılamak demek. Alman filozofu Ernst Cassirer'in (1874-1945) altını çizdiği bir noktadır bu: Adlarla donanan çocuk, dünyayı canlandıracaktır gözünde.

Özetle, algıda asıl rolü oynayan bireyin kendisidir; etkilenen odur. Ancak algı, "başlayan bir bilim" değildir; bilmeye, bilgiye doğru atılmış bir ilk adımdır; sürekli değişen bir dünya ortamında bitmemiş bir şeydir, giderek görecedir. Algılanan dünya, bizim sevincimizle gülümser, kaygılarımızla yüzünü buruşturur, bu yanıyla da duygularımıza benzer. Ama bilim dünyası da değildir o. Böylece, algıda bulunan, kendini dünyanın merkezinde sanıyorsa bilmelidir ki, düşüncelerinin merkezi kendisiyle beraber değişecektir ve mutlak merkez diye bir şey de yoktur.

BELLEĞİN GÜCÜ

İnsan, geçmişin bilincinde olmadan yaşayabilir miydi?

Dışımızdaki nesnelerle ilgili izlenimleri ve algıları belleğimizde saklarız. Yaşarken, her an güncelliğini yitirir; ele avuca sığmayan esrarlı bir noktada da bellek kendisini belli eder. Ermiş Augustinus'un (354-430) deyimiyle "sonsuz genişlikteki bir tapınak" olan bellekte, iyi-kötü anılarımız, ama daha da önemlisi olanca deneyimlerimiz bulunur. Belleğimiz bütün zenginliğimizdir. Geçmişin işlevini o yüklenmiştir. Toplumlar için tarih ne ise, insan için bellek de odur.

Tarihsiz de yaşanmaz belleksiz de.

Asıl anlamıyla belleği **alışkanlıklar**dan ayırmalı. Alışkanlıklar, kendiliğinden etkilerini gösterirler; bir yerde bilincimizin dışındadırlar ve ezberlenmiş ders gibi öğretici, giderek ya-

pıcı bir yanları yoktur. Oysa bellek, **anılar**ımıza bağlıdır. Anılarımızda belli bir yer ve an vardır; geçmişimizden bir parçadır canlanan, su yüzüne çıkan belli bir zaman dilimidir. Artık yola koyulan alışkanlığın mekanizması değil, geçmişle bir yüz yüze geliş, onun bilincine varmadır. Alışkanlıklar insanda ve hayvanda ortaksa, anı insan soyuna özgüdür.

Nasıl saklanır anılar ve sürer?

Bergson (1859-1941), *Madde ve Bellek* adlı eserinde (1896), alışkanlıkları bedenimizde yuvalanmış görürken, anılar için "madde dışıdırlar" *(immatériel)* der; onların bedensel ya da nörofizyolojik mekanizmalara indirgenemeyeceğini ileri sürer. Bergson'un düşüncesi geçerliğini uzun süre korusa da, nörofizyolojinin bugünkü verileriyle uzlaşmıyor; günümüzde genel olarak kabul gören şu: Belleğin "izler"i, bütün beyin zarına ve kafa içinin de büyük bir bölümüne dağılmıştır; böylece bellekle ilgili her "iz", birçok yerde bulunmaktadır. Buradan kalkarak anı, giderek bellek, bir manevi olgu da olsa, tüm beyne dağılmış nöronlardan, yani maddeden ayrılmaz haldedir.

Bütün bunlar kadar önemli olan, **belleğin işlevleri**dir: Bellek sayesinde, varlığımla yaşadığımı birleştirebiliyorum; varlığımın asıl ilgi merkezini yakalamam, giderek kendi kendimin farkına varmam böyle gerçekleşiyor. Günlük yaşamımızda dağılıp parçalanırız; kendimizi yeniden bulup yaşamımızın çeşitli görüşlerini bir senteze ulaştırmak, bellekle mümkün oluyor. Buradan kalkarak kişiliğimizi bulmak, kimliğimizi yakalamak bellek sayesindedir.

Ya **unutma**nın işlevi?

Yaşamımızdaki onca ruhsal olguyu, onların içinde batıp boğulmadan nasıl saklayabiliyoruz? Unutarak! Burada söz konusu olan, elbette sıradan unutkanlıklar değil. Bellek, geçmişi asıl anlamıyla ayakta tutmak için, ayırıp ayıklıyor. Bu anlamda unutma, belleğin bir hastalığı değil, yaşamın bir koşuludur.

Nietzsche (1844-1990), unutmanın bu olumlu işlevi üzerinde özellikle durur. Ona göre, zaman zaman bilincin kapılarını ve pencerelerini kapamalı; içinde bulunduğumuz andan yararlanmamızı engelleyen anıları arkalara itmelidir. Unutmanın sağladığı bu boş levha (tabula rasa) olmazsa, geçmişin hapsinde kalırız. Hiç unutmayan insan, geçmişçe kıskıvrak bağlan

mıştır ve bunun sonucu olarak güçsüzlüğe adaydır; onda her şey sürer ve etkiler ve bütün olaylar çürümüş bilincinde izler bırakır. Böylece unutma, kafa sağlığının, mutluluk ve yaşamın bir koşuludur.

Ondan olacak, Dıranas, *Olvido*'da haykırır:

Ey unutuş! Kurtar bu gamlardan beni.

Unutmanın böylesi yararları üstünde Freud'la Bergson da durur.

Geçmişin taşlaşmasıyla aramıza mesafe koyan bu unutma zorunluluğu, belleği küçümsemeye de götürmemeli. Auguste Comte'un (1798-1857) haklı olarak söylediği gibi, insanlığın tarihinde canlılardan çok ölüler vardır. Bu ölüler olmaksızın bir hiçiz; geçmişe geçmiş olarak da saygı borçluyuz. Bellek, Pascal'in (1623-1662) deyişiyle, yalnız "aklın bütün eylemleri için gerekli" değil, geçmişin anlamına varmak ve toza ve toprağa karışmış kuşakların yaptıklarını kavramak için de zorunludur. Bellek, bir bağlılık ve borçtur: Bir "hatırlama ödevi", geçmişe karşı bir saygı ödevi vardır. Yeniye –ne olursa olsun– tutkun, daha doğrusu "yenilik hastalığı"na uğramış bir modern dünyaya, belleğin bu ödevini nasıl da hatırlatmaz oluruz? Devlet ve toplumun, yurttaşlarının belleğine ihtiyacı vardır; onsuz ne devlet ayakta kalır, ne toplum yaşar.

İMGELEMDEKİ YARATICILIK

Batı dillerinin çoğunda –Latinceden gelme– **imagination,** bir nesneyi, o nesne karşımızda olmaksızın tasarımlama yetimizi dile getiriyor. Vaktiyle kullandığımız –Arapça kökenli– **muhayyile** de aynı anlamda; hayal ve düş dünyamızı belirtiyor. Nesnenin asıl kendisi gözlerimin önünde olmadığı halde, onunla ilgili şu zihnimde canlandırdığım imgeler de neyin nesi?

İmgelemde, önce iki türü birbirinden ayırmalı: Vaktiyle görüp de karşımızda olmayan nesneleri hayalimizde canlandırmaya, **tekrarlayıcı imgelem** deniyor; gerçeklikte hiçbir şeye denk düşmeyen imgeler yaratma ise, **yaratıcı imgelem** oluyor. Asıl üstünde durulan da, bu ikincisi.

İmge, öteden beri kavramdan ayrılmıştır: Kavram soyutken imge somuttur. Bayezit Kulesi'ni tasarlıyorum derken, hayalimde belli somut bir şeydir canlandırdığım.

Klasik felsefe (Descartes, Pascal), imgeleme, yanlışın ve düzmecenin kaynağı, giderek aklın düşmanı olarak bakmıştır. Yüzyılımızda bu tutumun son temsilcisi Alain'dir ki, imgenin varlığını yadsır.

İmgeleme asıl anlamıyla yaklaşan düşünürlerden biri Jean-Paul Sartre (1905-1980) olmuştur. Ona göre, imgelemde önemli olan, onun aşkın *(transcendance)* bir nitelik taşımasıdır: Filozofumuzun **imgeleme yönelmiş bilinç** *(conscience imageante)* dediği şey, yaşadığımız dünyayı bir aşma hareketidir; bunu yapabilen özgürdür. Böylece Sartre, imgelem ile özgürlük arasındaki derin bağı ortaya koyar: İmgelem, dünyadan yakasını sıyırmak ve ona uzaktan bakmaktır; gerçekliğin her bakımdan mahpusu olarak kalacak kişi, hiçbir zaman özgür olamayacaktır.

Ancak, imgeleme yaratışın ve buluşun yetisi olarak asıl eğilen, filozof Gaston Bachelard (1884-1962) oldu. Ona göre, imgelem, gerçeklikle ilgili değil, gerçekliği aşan imgeler oluşturma yetisidir. Asıl imgelem, **"gerçeküstü"**nün alanında gezinir; yaratış ve buluşa o götürür; başta şairlerin, yazarların ve sanatçıların imgelemi bu türdendir. Öte yandan, bu anlamda imgeleme sahip olmayan bir politikacı nedir? Yeni ufukların fethine gidemeyecek sıradan bir eylemci! Böylesi bir imgelemi olmayan bir bilgin nedir? Henüz bulunmamış yasaları hiçbir zaman bulamayacak kısır bir zekâ! Vaktiyle Charles Baudelaire'in (1821-1867) "yetilerin kraliçesi" dediği bu yaratıcı imgelem olmadan hiçbir şey olmaz.

Yepyeni bir dünyayı yaratan odur.

İmgelemin bu ayrıcalığı üzerinde Freud da durmuştur.

Özetle imgelem, bir "düşsel alan"ın varlığını gösterir: Bu alan, yalnız ütopyada, sekste ve ideolojide değil, mitoslardan bilime değin, dünyayla olan bütün ilişkilerimizdedir de. İmgelem, dünyada hiçbir şeyin mutlak olmadığını öğretir bize. Hepimizin "İspanya'da şatolar"ımız vardır: Gerçekliğin bilimiyle düşselin şiiri arasında bir yerde kuruludurlar...

DAHA ÇOK BİLGİ

Arda Denkel, *Bilginin Temelleri,* Metis Yay., İst. 1984.

Ünsal Oskay, *Çağdaş Fantazya. Popüler Kültür Açısından Bilim-Kurgu ve Korku Sineması,* Ayko Yay., Ank. 1982.

OLAYLAR VE GÖRÜŞLER

ALGILAMA YETENEĞİ

Toplumumuzun algılama yeteneği, Aziz Nesin'in ortaya koyduğu aptallık oranından sonra daha çok tartışılır hale gelmiştir. Tartışılan genellikle algılama yeteneğimizin azlığı değil, Aziz Nesin'in oranının düşüklüğüdür. Belki de hepimiz kendimizi az da olsa akıllılar grubuna sokarak, aptallık oranının daha yüksek olduğunu savunuruz.

Toplumumuzun algılama yeteneği konumunda en iyi gözlemleri, finansman kurumlarında, özellikle bankalarda müşteri ilişkilerini yürütenler, müşterilerle doğrudan ilişki kuranlar yapmaktadırlar. Öyle vatandaş öyküleri anlatmaktadırlar ki, Şener Şen'in bir banka reklamında birkaç tuşa basmasını öğrenerek para yatırması, para çekmesi, havale yapması üzerine, *'Dahi miyim? Neyim?'* sorusunu sormasına hak vermek gerekmektedir. Gerçekten ATM'lerden hızlı işlem yapabilenler, kendilerini dahi sanabilirler.

Genelde düşünme tembelliğimiz var. Bunu iş yaşamında, öğretim kurumlarında da gözlüyoruz. Şablon çözümler, hazır mönüler, iyi veya kötü adımlar veya olumsuz olarak vereceğimiz kararlar için hazır, belirli ölçüler arıyoruz. Yorumun, kararın, bize bırakılmasından genelde kaçınıyoruz, hazır çözümler kolayımıza geliyor. Öğrenim hayatımızda, kitaplardaki, dersteki örneklerin, sınavda ya aynısının veya benzerinin sorulmasını istiyoruz. Değişik sorular, yorumun, kararın bize bırakılması, genelde huzursuz ediyor. İş hayatımızda da hazır reçeteler arıyoruz. Bir tuşa basalım, bir hazır mönü bulalım, sonuca gidelim istiyoruz. İrdelemek, doğru mu diye araştırmak, neden-sonuç ilişkisi kurmak genelde kaçındığımız zihinsel faaliyetler.

Toplumun algılama yeteneğinin azlığından, düşünme tembelliğinden, politikacılar öteden beri yararlanıyorlar. Toplumu oyalayacak, gerçekleşmeyecek vaatlerde bulunarak, kamu kesesinden ufak

çıkarlar elde ederek, kendilerine büyük yararlar sağlıyorlar. Bu yararın yalnız maddi olması gerekli, kişisel doyuma ulaşıyorlar. Refah Partisi iktidarını önlemek için DYP'ye, ANAP'a oy verenler, gelişmeleri nasıl algılıyor ve değerlendiriyorlar? Seçim öncesi uyarıları anımsıyorlar mı?

Bir eksikliğimiz de işimize gelmediğini düşündüğümüz uyarıları dikkate almak. Bu nedenle uyarılar da yararlı olmuyor. Bildiğiniz kadarı ile yeteneğiniz ölçüsünde toplumu uyarıyorsunuz. Politikacılar konusunda, bankerler konusunda, izlenen yanlış politikalar konusunda, hatta medyanın promosyon, tanıtım konusundaki tutumunda uyarılarda bulunmaya çalışıyorsunuz; kimi servetini, birikimini, kendisini banker diye yaftalayanlara kaptırıyor, kimi gerçekleşmeyecek düşler peşine düşerek oyu ile ülke başına dert (gaile) açıyor, kimi bedava mal alacağım diye peşin para ödeyerek daha pahalı belki de kalitesiz geç teslimli mal alıyor. Uyanık, halkı karalamada bir sakınca görmeyen, toplumun algılama konusundaki yavaşlığından insafsızca yararlanan işadamları, politikacılar, medya kazanıyor.. kaybeden sürekli toplum oluyor.

Toplumun irdeleme, neden-sonuç ilişkileri kurma, algılama yeteneğini geliştirmeden, sorunlarımızı çözebileceğimizi düşünemiyorum. Şimdiye kadar da çözemedik. İçinde bulunduğumuz aşamadan da toplumun büyük bir bölümünün mutluluk duyduğunu sanmıyorum.

Algılama yeteneğimizi geliştirebilir, doğru tanılar koyabilirsek, bazı dertlerden denemeden de, zaman yitirmeden de kurtulabiliriz.

(Öztin Akgüç, "Algılama Yeteneği",
Cumhuriyet, 7 Temmuz 1996)

YAŞAM TUZAĞI

Nereden elime geçti bilmem, Abdülhak Şinasi Hisar'ın Varlık Yayınları'ndan çıkan *Boğaziçi Yalıları* adlı kitabına gece yarısı takılıverdim:

"... eski yalılar yıkılmadan, büyük korular parçalanmadan, yalı bahçelerinin çiçekleri solmadan, hanımlar kadife veya atlas feraceleri ve [illegible] yaşmaklarını çıkarmadan ve kayıklarının arka tarafından su [illegible] tavuskuşu kuyruğu gibi rengârenk şallar kaybolma

dan, hamlacılar küreklerini bırakmadan ve kayıklar sulardan silinmeden, pazar kayıkları kablettarih mahlûklar arasına karışmadan, mehtap gecelerinde aşkın destanlarını okuyan hanendelerle sazendeler susmadan ve birbirlerini gözleyen gözler kapanmadan, çeşmelerin akar suları kesilmeden ve yaldızlı kitabeleri okunmaz hale gelmeden, kız çocukların ilahilerini dinleyenlerin gözyaşları kurumadan, mezarlıkların uhrevi servileri devrilmeden, evliya mumları sönmeden, bütün rüyaları tabir olunmadan evvel Boğaziçi tam bir kıvam, bir güzel ve mükemmel âlem demekti. Fakat şimdi denilebilir ki, Boğaziçi hususiyetlerinin hepsi de birer birer, akraba ve sevgililerimiz gibi ölmüşler ve kendilerinden bize ancak birer mazi hatıra kalmıştır. Bunları ancak yâd edebiliriz."

Kitabın yayın tarihine baktım:

1954...

Düşündüm ki 1954'te bile İstanbul Boğazı kimi özelliklerini koruyordu.

Ya şimdi?..

*

Abdülhak Şinasi Hisar'ın geçmişi anan kitaplarında sık sık yinelenen bir sözcük var:

"Malihülya..."

"Hülya dolu" demek:

"... yalılar, sularla öyle hemhal olurlardı ki, nasıl, bir ud görünce o daha sükût ederken bile biz biraz musiki duyar gibi olursak, bu yalıları görünce de biraz Boğaziçi sabahı, Boğaziçi akşamı, gecesi, mehtabı, rüyâsı ve hülyası duyardık."

Geçmişe özlem, insanda yaşlandıkça yoğunlaşan bir güzel duygu değil mi!..

Adı ne:

Nostalji!..

Abdülhak Şinasi Hisar, bu duyguyu sanata dönüştürmüş bir ilginç kalem!..

Üstad şimdi yaşasaydı, Boğaziçi'nin bugünkü haline baktıkça ne düşünürdü?..

O güzelim kayıklar gitmiş, yerine azgın canavarlar gibi sürat motorları gelmiş; petrol tankerleri dakikada bir suları altüst ederek geçiyor. Boğaz, leylak, sümbül, akasya değil, mazot kokuyor.

Peki, yalılar?..

Hisar anlatıyor: *"Bu yalılar, önlerinden kayıkla geçilirken Binbir Gece Masalları saraylarına benzerlerdi. Bu yalılar, eski zaman kadınlarının adeta feracelerinin renklerine, çiçek ve reçel renklerine, gül, çiçek renklerine, yavruağızı, kavuniçi, karanfil kırmızısı gibi tatlı renklere bürünürlerdi. Ve hepsi de mahrem bir hayatın mahfazası olurlardı."*

*

Yaşamak kısa ve gelgeç bir süreç.

Geçmişe özlem, kişinin yaşamında zaman geçtikçe damak tadına dönüşüyor.

Ne var ki insan, dün yediği acı biberi bugün anımsadığında ağzı yanmaz...

İyi ki yanmaz!..

Ölen sevgilisini her anımsadığında, sevdalı ilk günkü acıyı duysa, hayata dayanamazdı.

İşkence tezgâhından geçmiş kişide, işkence acısı, artık belleğin defterinde acısız bir sayfadır.

Hayat, geçmişte değildir; gelecekte pusu kurmuş bizi bekliyor...

Ölüm de o pusulardan birinde tuzağını kazmış değil mi?..

(İlhan Selçuk, "Yaşam Tuzağı",
Cumhuriyet, 26 Temmuz 1997)

MARS'I HAYAL ETMEK...

Mars günlerini hayal ettiniz mi hiç? Komşu gezegende gün, her sabah –Türkiye saatiyle– 8.30'da doğup, gece 23'te batıyormuş.

Somon rengi topraklar, kahverengi gökyüzü, vahşi tekdüze bir güzellik ve saatte 500 km'yle esen yelin sesi ya da derin sessizlik.

En çok o kuyu gibi derin sessizliği garipserdim herhalde. Bir an için şöyle, "Kâşif"in yanı başında durduğunuzu düşünün: Kulaklarınıza, yalnız garç, gurç diye ağır ağır hareket eden uzaktan kumandalı bir oyuncak cip ve bilgisayarların elektronik uğultusu gelecek. Başka ne bir ses, ne bir nefes... Sinir bozucu değil mi?

Mars deyince, işte şimdi aklıma bu hayaller geliyor.

Spielberg'in filme aldığı "E.T."yi yaratan "special-effect" usta Carlo Rambaldi nitekim, "hayallerin" her şeyden önemli olduğu

söylüyor. *"Uzay araştırmalarında her şey, onca hayalle başlar"* diyor Rambaldi: *"Mesele işin ruhunda. Teknik arkadan gelir. Mars üzerindeki bu müthiş cip nasıl da sevgili E.T.'me benziyor? O da dünya ile sürekli temas kuran küçücük cip gibi, hep kendi gezegenini aramak istiyor ve 'eve telefon etmeliyim' diyordu."*

Gelişme ve ilerleme, özgürce düşünüp sınırsız hayal kurmakla başlıyor başka deyişle. Düşünce ve hayalleri iğdiş eden toplumlar, teknoloji yaratamıyor.

Bizim parçası olduğumuz, Şark-İslam dünyasında geçerli olan perspektif, halbuki, bunun tam tersi. Gözler yalnız "güç simgesi" şatafatlı teknolojiler üzerinde toplanmış. "Eller aya, biz yaya" hayıflanmaları gerçekte, hep o "güce", "teknoloji" ve o teknolojiyi yaratan "imkân ve paraya" imrenmekle sınırlı. Mars'a dek ulaşan hayallerin ardındaki ruh ve özgürlüğü sorgulayan yok.

Mars'a robotun indiği ilk gece, NASA Genel Müdürü Dan Goldin, TV kameraları önündeki ilk konuşmasında, o "ruhu" anlattı halbuki. Ve:

"Kâşif" dedi Goldin, *"Risk almak ve farklılıktan korkmayan Amerikan felsefesinin ürünüdür. Bu ülkeyi kuran ve yaratan da, tam da işte bu – o tüm engellere meydan okuyan 'anti-konformist' felsefe olmuştur."*

Ekran önünde, beni ipnotize eden Mars üzerinde yürüyen o küçücük araç değil, Dan Goldin'in kendisi oldu bu yüzden. "Mars randevusu" gibi olağandışı bir olayı gerçekleştiren biri gibi değil de, ödevini iyi yapmış bir öğrenci gibi konuşuyordu NASA Genel Müdürü.

Söylediklerinde din ve milliyetçiliğin abartılı tonları yoktu. Sıradan Amerikalı görüntüsündeki Golombek, Smith, Cooper, Wong gibi diğer ekip arkadaşları da, gene sıradan Amerikalılar gibi giyinmişlerdi. Birinin kafasında bir beyzbol şapkası vardı. "Kâşif"i yönlendiren mühendis, araştırmacı, uzman ve bilim adamları, "laci" takım elbiseleriyle değil, zaferi kısa kollu gömlek ve tişörtlerle kutladılar.

Geçen yıl, Guyan'ın başkenti Korou'dan izlediğim Türk-Sat'ın gökyüzüne fırlatılışını düşündüm birden. Korou uzay üssü de, ilk başta California'daki Pasadena üssünden farklı görünmüyordu. Uyduyu biz yapmamıştık, fırlatan biz değildik. Yalnızca parayı vermiştik. Ankara'dan Korou'ya dek –hepsi de VIP listesinde seyahat eden– 30-40 kişilik heyetimize, üsteki başarılı operasyondan önce birer posta mavi boncuk dağıtılmış, ardından –bizimle birlikte uzaya bir uydu fırlatan Araplarla birlikte– "Yaa Allah, yaa Bismillah"lar çekilmiş, sonra herkes elindeki Türk bayraklarını sallamıştı.

Mars operasyonunu biz gerçekleştirseydik, verilecek Kuran-Bayrak söylevlerini bir düşünün! Havaya ateş açılarak yapılacak silahlı kutlamaları düşünün! Maazallah kaç kişi ölürdü?

Pasadena, bu anlamda bize Mars'tan daha uzak. Özgün bilim ve demokratik bir ulusun imajı ile karşılaşıyoruz, Pasadena'dan gelen tüm görüntülerde. Vergi ödeyenlerin parasına özen gösteren, torpille değil liyakatla işleyen, geçmişte değil gelecekte yaşayan ve en önemlisi de özgürce düş kuran bir ulusun imajının izdüşümleriyle karşılaşıyoruz her defasında.

Bu yüzden Mars'ı hayal etmek, Pasadena'yı hayal etmekten daha kolay geliyor bana.

(Nilgün Cerrahoğlu, "Mars Hayalleri",
Milliyet, 11 Temmuz 1997)

SORULAR

1. "Algı" derken neyi anlamalı? Ona, aklın bir eylemi olarak bakabilir miyiz? Algıda dilin önemi nedir? Çocuklardaki "ad açlığı" nereden geliyor? Algılama yeteneğimizin azlığı nelere yol açıyor? (Öztin Akgüç'ün yazısını okuyunuz!)

2. "Bellek", hangi işlevleri görüyor? "Tarihsiz de yaşanmaz, belleksiz de" derken ne anlatılmak istenir? Alışkanlıklarımızla anılarımız arasında ne fark vardır? "Unutma"nın işlevi nedir? Geçmişi özlerken niçin gelecekteki yaşamı da göz ardı edemeyiz? (İlhan Selçuk'un yazısını okuyunuz!)

3. "İmgelem", hangi özellikleriyle karşımıza çıkıyor? Asıl imgelem niçin "gerçeküstü"nün alanında gezinir ve niçin asıl yaratıcı odur? İmgelemin bize gerçekte öğrettiği nedir? İspanya'da kaç şato kurdunuz? Mars'ı hayal ederken, başka neleri de düşünmeden edemiyoruz? (Nilgün Cerrahoğlu'nun yazısını okuyunuz!)

BİR DÜŞÜNCE, BİR TARTIŞMA

"İnsan dünyada hayal ettiği müddetçe yaşar."

Büyük Türk şairi Yahya Kemal'in (1884-1958) bu sözlerinden ne anlıyorsunuz?

KENDİ KENDİNE DÜŞÜNMEK: BİLİNÇ

Bilinç, bireyin tek başına düşünme yetisidir. Başkası benim yerime düşünüp karar verebiliyorsa bilinçsizim demektir. Her insanı, gerçek, doğru ve iyi olanın son yargıcı kılan bilinç, ortaya çıktığı ölçüde iki soruyla karşılaşır: Kişi, kendi görüşünü aşıp dünyayı nesnel biçimde görebilir mi? Böylesine görebilmek için, kişi, herkesi kendisine has kılan şeyden vazgeçmek zorunda mıdır?

Bilinç, kişinin tek başına düşünme yetisidir dedik. Bu tanımın yalın görünüşünde bir çelişki vardır: Gerçekten, her bilinç, bir yandan, **tek başına bireyin düşünme yetisi**dir; öte yandan, düşünce dünyasına girebilmek için, her bilinç, kelimelerle, alışkanlıklarla ve düşünme biçimleriyle, kısaca **başka bilinçlerden gelen bütün bir kültürle** beslenmeli ve biçimlenmelidir.

Bu karşıt anlamlı iki bileşenden **iki güçlük** doğmaktadır: Başkalarının kelime ve düşünceleriyle eğitilmiş olan bilincim, benim özgünlüğümü yapan şeyi nasıl dile getirebilir? Tersine çevirip soralım: Tek bir bireyin, kendi varlığı ve özel gelişmesine ilişkin bilinci, kendisine gerçek ve iyi olarak görünen şey hakkında başka bilinçlerle nasıl olur da uzlaşabilir? Farklı bir söyleyişle, bir kişinin bilinci, kendi öznelliğini feda etmeden nesnelliğe varması mümkün müdür?

BİLİNCİN NİTELİKLERİ

Önce, her bilinç **bireysel**dir.

Gerçekten, düşündüğüm şey benimkidir, çünkü ben düşünüyorum onu. Buna karşılık, şunun da farkına varıyorum: Düşüncelerime doğrudan doğruya erişebilen kişi yalnız benim; ve başkasına, düşündüğümü –düşündüğüm gibi– anlatmakta büyük güçlük çekiyorum.

Herkes bunun farkına varır bir gün.

Rousseau *İtiraflar*'ında, başından geçen bir olayı anlatır: Haksız olarak, küçük bir kabahat işlemiş olmakla suçlanır bir gün; ama şaşırarak görür ki, suçsuzluğunu, başkaları doğrudan doğruya fark edip anlayamıyorlar. Oysa kendisi, düşüncelerinin açık bir kitaptakiler gibi okunabileceğini; o başkalarının düşüncelerini ne denli kolaylıkla anlayabiliyorsa, kendi düşüncelerinin de aynı kolaylıkla anlaşılabileceğini sanıyordu. Ne var ki, hiç de öyle olmamıştır. Acı bir saptamadır yaptığı: Bilinçler arasında ayrılık vardır.

Gerçekten her bilinç bireyseldir.

Öte yandan, bilinç, başkasının giremeyeceği bir kale, kapısı kolaylıkla açılamayacak bir dünya, "vicdan" denen özel bir yerdir. Kişiliğime ait ne varsa, onların sığınağıdır; çünkü başkası, beni anlamak için çabalasa bile, kendime has duygularımı ve düşüncelerimi, kendi öznelliği ile dile getirecektir. Her **bilincin tekniği ve benzersiz oluşu,** iletişime engel oluşunda –acı biçimde– hissedilir. Ne var ki, bu benzersizlikte, saygınlığımızın damgasını görmeli önce; çünkü bilinç, her bireyi, yerine başkasının konulamayacağı bir kişi yapıp çıkar.

Kuşkusuz bilinç, bireyin böyle aşılamayacak bir tapınağı olarak görülmedi her zaman. Ancak, birçok ülkede, bilincin haklarının kimi alanlarda hakem olması, sonunda kabul edildi: Örneğin, aşkta duygusal yeğlemeler zorlamanın konusu olamazlar ve dinsel kanılardaki içtenlik bir vicdan sorunudur. Hoşgörü ilkesi de, her bilincin özel ve öznel oluşu düşüncesinden doğar; öyle olduğu için de, bilinçler arasında farklılık, normal bir kural olarak görülmeli.

Ne var ki, bireysel bilincin hakları, ister istemez kişisel olan duygu ve inançların alanı ile sınırlı değildir. Sokrates'ten Descartes'e ve onlardan sonra gelenlere değin, filozofların çoğu, her bilincin **kendi kendisinin yargıcı** olması ve **gerçeğe doğrudan kendisinin gitmesi** hakkını savunmuşlardır. Bütün düşünce eylemleri –istemek, anlamak, hatırlamak, hatta yanılmak!– o düşüncelerin bir tür yargıcı ve sorumlusu olan bir bireye aittir.

Ancak, bilincim başkasıyla olan ilişkilerimin yargıcı olduğuna göre, şunu bilmem önem kazanır: Ne konuda başkaları gibiyim ve böylece onları anlayabilirim; ve ne konuda onlardan farklıyım ve böylece onları anlamama tehlikesiyle yüz yüzeyim!

Kesin olan şu: Başkalarından farklıyım ve kendime benziyorum.

Gerçekten, **bireyin kimliği** şuradadır önce: Başka hiç kimseyle karıştırılamaz o. Bilinçli iki insanı, yaşı, karakteri, zevkleri gibi gözle görülebilir farklılıklarının ötesinde birbirinden ayıran şey, onlardan her birinin başkasından başka biri olduğudur.

Birine "bir başkası"nı hissettiren bu başkalık dışında, her birinin kimliği, varlığının değişik anları boyunca **hep aynı kalmasıdır**. Kuşkusuz, bedensel görünüş ve karakterin çizgileri değişebilir; yeni nitelikler ortaya çıkabilir ya da eskiler kaybolabilir. Ne var ki, "değiştim" derken bile, bu değişikliklere karşın, varlığını sürdüren aynı "ben" olduğumun bilinci içindeyim. Kişiselliğimdeki bu süreklilik bilincinin ilk koşulu, deneyimimin bütün anlarını birbirine bağlayan **bellek**tir. Kimi belleğini yitirme biçimlerinde olduğu gibi, bazı akıl hastalıklarında görülen, işte bu "kimlik bağı"nın kopuşudur.

Böylece, birey, **çifte bir kimlik**'in damgasını taşır: Başkasından farklıdır ve kendisine benzer kalır; bunun, bireyler arasındaki ilişkilere değgin birtakım manevi sonuçları vardır.

BİLİNÇ NE YAPIYOR?

Bilinç, bireyi saygıya değer ve sorumlu kılar.

Gerçekten, ilk sonuç şudur: Birey, eşi benzeri olmayan bir varlık olarak, **korunmalı**dır. Değiştirilebilen nesnelerin tersine, bir insanın fiyatı yoktur, ya da sonsuz bir değeri vardır onun. Ve öyle olduğu için de, yaşamı ve düşünceleri üzerindeki hakları güvence altında olmalıdır.

İkinci olarak, her birey, zaman içinde bir tek ve aynı kişi olarak kalıyorsa, **borç ve yükümlülükler altına** girebilir o. Ondan, vaatlerini tutması, sorumluluğunu üstlenmesi istenecektir; kısacası ödevleri olacaktır onun.

Bilinç yoluyladır ki kişiyizdir biz; insan olarak, onur ve saygınlığımızı sağlayan odur. Ne var ki, bilincin haklarına saygı, onun yanılmaz olduğu anlamına gelmiyor. Söylemek bile fazla, yanlış yapabilir o! Önemli olan, kişinin başkalarının hatırlatmalarından önce, kesinlemelerinden sıyrılıp yanlışını kendisinin görmesi. Sokrates'e göre, bilgeliğin en yüce belirtisi şu-

dur: "Kendini tanı!" Her insanı, bilincinin hayallerini eleştirmeye çağıran bu formüldür.

Bilincin başta gelen yanılgısı da, özerk, yani **bütün bağların dışında** sanmasıdır kendisini. Bilinç, böyle yaparken, üç şey hakkında, istekler, dil ve toplum karşısındaki bağlılıklarını bilmez haldedir.

Bilinç, önce düşündüklerinin **isteklerden bağımsız** olduğunu sanır.

Gerçekten, düşüncelerimizi bedenimizden soyutlayabileceğimizi söyleyenler çıkmıştır; bunun gibi, herkes, düşünceleri hakkında tam bir bilgi sahibi olabilir denir. Oysa, Freud (1856-1939), kendimizi tanımak ve yönlendirmek yolunda yeteneğimize güvenmenin pek yanıltıcı olduğunu göstermiştir. Nitekim, kimi zaman bize garip gelen, ancak kovamadığımız ve bize despotluğunu dayatan düşüncelerle karşılaşırız: Kendilerini dizginleyebildiğimizi sandığımız istekler denetimden sıyrılır; bilemeyeceğimiz biçimlerde yaşamımızı zehirlerler. Bunalımlar, acılar ya da saplantılar böyledir.

Özetle "ben", kendi evinin efendisi değildir.

Sonra bilinç, düşündüklerinin **dilden bağımsız** olduğunu sanır.

Gerçekten, düşündüğümüz zaman, genellikle kelimelere dikkat etmeyiz: Aklımızın, düşünceleri kendi kendine oluşturduğunu ve ikinci bir aşamada da, onları dile getirip başkalarına iletmek için kelimeleri araştırdığını sanırız. Ne var ki, belli bir zaman çerçevesi içinde ve özel bir dilin anlayışı içindedir ki, kişisel düşüncelerimiz oluşur. Sonunda dil, bilincin farkına varmadığı bir damgayı vurur ona. Ayrıca, şu ya da bu gruba has konuşma biçimleri, kendi çevresindeki insanlara klişeler, basmakalıp düşünceler, hazır lop söyleyişler dayatır; bunların hepsi de, bilmeden, onların kendilerini dile getirme, giderek düşünme biçimlerini belirler.

Son olarak, bilinç, görüşlerinin **sosyal kökeninden bağımsız** olduğunu sanır.

Gerçekten, dil kadar, başka sosyal olgular da belirler bilinci. İnsanlar, genellikle kendi görüşlerini serbestçe seçtiklerini sanırlar; toplumun örgütlenişini etkileyenin, kendi ahlaksal düşünceleri, siyasal görüşleri, dinsel inançları olduğunu düşünürler. Karl Marx, düşüncelerimizle içinde yaşadığımız toplum

arasındaki ilişkiye bütünüyle başka biçimde yaklaşır, insanların görüşlerinin, hiç de onların özgürce düşünmelerinin ürünü olmadığını söyler; ona göre, bireylerin inançlarını ve düşündüklerini, onların **belli bir sosyal sınıfa ait oluş**ları belirler. Şöyle yazar Marx: "Sosyal varlığı belirleyen bilinç değildir; sosyal varlıktır ki bilinci belirler." Böylece, çatışma halindeki sınıfların iktisadî çıkarları, insanların bilincini biçimlendirir ve insanlar bunun bilincinde değillerse, daha da etkileyicidir süreç.

Ama gerçekliğin bir başka yüzü de şudur ki, bilinç kendi özel istekleri, dili ve çıkarları karşısında bağımlılığını kabul etmez haldedir; dahası bilinç, kendi özel görüşlerini, nesnel hükümler olarak alma eğilimindedir. Bir an gelir ki, bu eğilim, onu sonunda **hayal içinde** yaşamaya mahkûm edip çıkabilir; ve bilinç, bu engellerin üstünden kendi yordamıyla aşamaz. Örneğin, bir sinir hastalığına tutulmuş kişi, varlığını altüst eden ve bilinçaltına atılmış düşüncelerin farkına tek başına nasıl varabilir?

Kuşkusuz, psikanaliz üstüne yazılmış kitapları okuyarak olmaz bu. Kendini tanıma isteğinin bireyin bizzat kendisinden gelmesi gerekir. Ne var ki o kişiyi, bilincini araştırmaya yüreklendirmekle de, kendisini aydınlıkta görmenin araçları ona verilmiş olmayacaktır.

O zaman ne kalıyor?

Şu: Kendini tanıma, **başkasının bakışı**ndan geçer. Freud'a göre, bilinçaltına geçmiş eski isteklerini hatırlayamayan hasta, hekiminin kişiliği üzerinden aktararak yeniden görür onları ve böylece tekrar bilince taşımış olur bu istekleri. Böylece, bilincin azat edilmesi bireysel bir çabadır ama, yine de başka insanların müdahalesini gerektirir. Seçimini bile bile yapan bir birey de, başkaları önünde, yaşamının manevi sorumluluğunu –bilinçli olarak– üstlenebilir durumdadır artık.

Özetle, bilinç, hayal içinde yaşamaya mahkûm değildir.

KARŞILIKLILIK İLKESİ

Hem öznel hem de nesnel olabilmek için, bilinç, **"karşılıklılık"** ilkesine uyar.

Gerçekten, bireyin kendisi hakkındaki düşüncelerden, boş inançlardan ve abartmalardan sıyrılabilmesi için, kendi düşün-

cesine tanıdığı haklara başkalarının da sahip olduğunu kabul etmelidir. Kuşkusuz, o başkaları da, kendi öznelliklerinin sınırları içindedirler; ne var ki, bilinçler arasındaki diyalog, onları, herkes için akla yatkın bir aranışın içine çekip alacaktır.

Birbirlerini **karşılıklı olarak denetim** altına alma kaygısıdır ki, bilginin bütün alanlarında öznel saptırmaların üstesinden gelme olanağını sağlar.

Hiç kimse, aklı yatmadıkça, bir başkasının düşüncesini gerçek diye kabul etmek zorunda değildir. Ancak **diyalog yoluyla**dır ki, birbirinden farklı bilinçler arasında bir uzlaşma mümkün olabilir; çünkü, diyalog sayesinde, bilinçler, aynı fikir alışverişi kurallarını uygularlar.

İşte, bu karşılıklılık ilkesinden esinlenerektir ki, ahlak alanında evrensel çapta şu altın kural ortaya konmuştur: "Sana yapılmasını istemeyeceğin bir şeyi sen de başkasına yapma!" Hiçbir bilinci bir başkasına tâbi kılmayan bu dili kullandığında, herkesin bilinci başkalarının bilinci ile uzlaşır.

DAHA ÇOK BİLGİ

Hoimar v. Ditfurth, *Bilinç Gökten Düşmedi, Bilincimizin Evrimi* (çev. V. Atayman), Cumhuriyet Kitapları, İst. 2007.

Sigmund Freud, *Psikanaliz Üzerine* (çev. A. Avni Öneş), Say Yay., İst. 1981.

Yellowles, *Ruh ve Akıl Bozuklukları,* Varlık Yay., İst.

OLAYLAR VE GÖRÜŞLER

BİLİNÇ NEDİR?

Bilinç nedir acaba?

Önce 'bilgi' değildir. Bilgiyi herkes bir biçimde edinir.

Sel gelip her yanı basar, önüne geleni sürükler, can kaybı olur, evler yıkılır.

Bu bilgiyi televizyon kanalları verir, gazeteler yayımlar. İşte, bilgi budur.

İnsanlar bunu öğrenir de ne olur?

Felakete uğrayanlar yanıp yıkılır.

Uzakta olanlar üzülür, başlarına gelmediği için de gizlice rahatlar.

Sonra ne olur?

Ahlar vahlar, ölen ölür, kalanlar başına gelenlerle boğuşur.

Ertesi günler haberler küçülür, yeni olaylar gelir, olay toplumsal bellekten uzaklaşır.

Yeni olaylar gelir, yeni haberler gündeme girer.

Bir süre sel yatakları konuşulmuştur.

Bir süre imar planları değişiklikleri eleştirilmiştir.

Bir süre doğal afetler suçlanmıştır.

Bir süre kaderden söz edilmiştir.

Bir süre sorumlular aranmıştır.

Sonra her şey bulanıklaşır, silinir gider.

*

Bu, bilgilenmektir.

Bu zihinsel işlem orada kalmıştır.

Geçmişe bakılmamıştır, geleceğe uzanmamıştır.

Bilinçsizliğe bir sayfa daha eklenmiştir.

1999 depremi de böyle olmuştur.

Toprak kaymaları böyle olmuştur.

Çığ felaketleri böyle geçip gitmiştir.

Bilinçlenmeyen insan sonunda bilinçsiz toplumu yaratmıştır.

Tehlikeli cehalet demiştik.

Bir örneği de budur.

*

Bilinç nedir ki?

Bilinç neyin neden olduğunu merak etmek, anlamak için çaba harcamaktır.

Bilinç, dere yataklarına konut yapmanın cinayet olduğunu bilmektir.

Bilinç, dere yataklarını imara açan belediye yetkililerini seçmemektir.

Bilinç, dere yataklarına imar izni verenlerin cezalarını verebilmektir.

Bilinç, dere yataklarına yapılmış evleri satın almamaktır, bu evlerde oturmamaktır.

Bilinç, sorumluların kim olduğunu öğrenmek, yakalarına yapışmaktır.

Bilinç, başına gelenlerin insanların açgözlülüğünden olduğunu anlamaktır.

Bilinç, kendini açgözlülükten kurtarmaktır.

Bilinç, hem dere yataklarını imara açan hem de sonra bunu eleştirenleri tanımaktır.

Bilinç, bu suçluları cezalandırmak, bir daha göreve getirmemektir.

Bilinç, uygar olabilmektir.

Bilinç, sürü olmamaktır.

Bilinç, ne yaparsa yapsın *'benim adamımdır'* diye birilerinin peşinden gitmemektir.

Bilinç, doğruyla yanlışı ayırabilmektir.

Bilinç, düşünebilmektir.

Bilinç, öğrenebilmektir.

*

"Bize bir şey olmaz abi."

"Herkes öyle yapıyor."

"Benim adamım var, hallederim."

İşte, sana olanlar oluyor, anlamıyorsun.

Böyle yapa yapa başın dertten kurtulmuyor.

Senin adamın hiçbir şeyi halletmiyor.

Bu kültürle olan biten budur.

Einstein'ın sözüdür derler:

"Nedenleri değiştirmedikçe sonuçların değişeceğini sanmak akıl maklıktır..."

(Erdal Atabek, "Bilinç Nedir ki?",
Cumhuriyet, 14 Eylül 2009)

TOPLUMSAL ÖRTÜLÜ BİLİNÇ VE SÖMÜRÜ

Bir iş görürken ya da trafikte ne zaman sıra oluşsa, daima stresle girerim. Bunun nedeni, sıraya girmek değil, fakat sıra düzenini korumak için olağanüstü bir çaba gösterme gereğinin ortaya çıkacağı kesinliğidir

Yeşilköy Havalimanı THY bürosunda bilet tarihini değiştirmek için sıra bekliyordum. Önümde bir kişi işlem yaptırıyor. Tam o sırada, yandaki masaya da bir görevli geldi ve ben ona geçmek üzere hareketlendim. Görevli kişi oturup bilgisayarını açsın diye beklerken, yandan genç bir iş kovalamacısı derhal pencereye yanaştı ve talebini söylemeye başladı. Kendisine, öbür sırada bir süredir beklediğimi, sıranın bende olduğunu söylediğimde, verdiği cevap pek anlamdı idi: *"At yarışında da burun farkı ile kazanılır!"* Atlar bunu duysa herhalde çok üzülürler! (Belki de gururlanırlar!)

Yine benzer bir örnek, geçen gün bir postanede sıra beklerken başıma geldi. İşin garibi, ben sıra kavramını ilke olarak savunduğum için, yetkililer dışında, ilgili-ilgisiz herkes, hatta sonradan gelen ve tartışmanın nedenini bilmeyen biri de karşı tarafa geçti. Her an yüzlerce traji-komedinin yaşandığı böyle bir toplulukta nasıl olur da bir tane Aziz Nesin çıkar, doğrusu hayret! Belki de Nesin haklı idi!

Doğal olarak, sadece iki olay tüm toplumsal davranış tipolojisini ya da patolojisini göstermez. Fakat bu tür olaylarla hemen herkes, bankamatikler önünde, alışverişte vb. gibi her durumda inanılmaz bir vurdumduymazlıkla karşı karşıya kalıyorsa, bunlar, belirli bir toplumsal örtülü bilincin birer yansımaları olarak görülebilir, hatta görülmelidir.

Bu denli şaibe altındaki siyasilerin arkasından insanlar niçin gidiyor? Bu olay, sadece basit bir çıkar ilişkisi ya da tehdit veya korku mu? Belki neden bunlardır. Keşke öyle olsa idi, çözüm yolları daha ulaşılır ve kolay bulunurdu. Durum, bence, maalesef daha vahim! Ben öyle düşünüyorum ki, bu karmaşadan, belirli bir boyuta gelene dek, herkesin belirli bir çıkarı ya da umudu var. Olası uygun bir düzen ile ne zaman geleceği belli olmayan refahın, karmaşa ortamında (bireyci liberal karmaşa) kısa sürede ele geçirilebileceği düşünülmekte, hatta buna inanılmaz bir biçimde inanılmaktadır! Toplumsal örtülü bilinç, bu biçimde kodlanmamış olsa, 1980 politikaları ve onun mimarlarına toplumun bakışı farklı olurdu ya da böyle bir bakışa sahip toplumda zaten bunlar çıkamazdı. Yine aynı mantıkla, şaibe altındaki siyasilerin el-etekleri öpülmez, bunlara oy verilmezdi. Belki de o siyasileri hayalimizde koruyoruz. Zira onlar, hayalimizde yaşattığımız, fakat korkup da dışarı vuramadığımız duygu ya da özlemlerimizi korkusuzca gerçekleştiriyorlar. Böylece hem bizim hayalimizi süslüyor hem de korkularımız yenmede ve kısıtlarımızı aşmada bize güç kazandırıyor.

O zaman izlenecek yol belli. Birincisi sistemi korumak, ikincisi ise bu sistemde üst düzeylere çıkmak temel amacımız olmalıdır! İşte bu düşünce mekanizması, sistem yanlısı, fakat avantacı tipini oluşturmaktadır. Ufak bir grup, bir yandan toplumun kaymağını yerken, diğer yandan da altta kalanlara parıltılı umutlar yaratmaktadır.

Bu düşünce sistematiği, beni, basit bir sıra kuralından trafiğe, oradan da siyasete dek uzanan karmaşanın özünde, kaynağa yönelik kapkaççı davranış patolojisinin yattığı görüşüne götürmektedir. Umarım, yanılıyorumdur! Böyle bir patoloji, kaypak bir zemin üzerinde, psikolojik olarak dirençsiz, kişilik olarak zayıf bireyler oluşturma eğilimi taşır. Böyle bir topluluk, henüz vatandaş olmamış, kendi kararlarını oluşturabilecek yetkinliğe ulaşmamıştır. Bu bireyler, içlerindeki babalarını öldürüp kişiliklerine ulaşmamışlardır (Bu ifade değerli bir meslektaşıma aittir). Sonuçlar ortada: *"Baba beni kurtar!"* çığlığından, kendi yarattığımız canavarlarla savaşmayı başkalarına bırakmamıza ya da *"anamız", "bacımız"* gibi vıcık vıcık yoz ifadelere uzanmaktadır.

Böyle bir ham malzeme şimdi de dinsel baskı ile daha yoğun bir sömürü değirmeni altına itilmektedir.

"Özgürleşen vatandaşların" kendi vicdan ve kafalarının kabul ettiği dini öğrenmek ve onu uygulamak hakkı, demokrasi çığırtkanlığı altında, tüm resmî eğitim sisteminin imam-hatipleştirilmesi oyunu ile kasten karıştırılmakta ve topluma dayatılmaktadır.

(İzzettin Önder, "Toplumsal Örtülü Bilinç ve Sömürü", *Cumhuriyet,* 28 Mayıs 1997)

İNANÇLA BİLİNÇ İKİLEMİ

İnançla bilinci doğru yerlere koymamış, birbirine karıştırmış bir toplum kültürünün gelgitleri yaşanıyor. İnanç sahibi olmayı *'aydınlanmak'* sayan bir anlayışla bilinç sahibi olmayı *'inanmak'*la açıklayan düşünce, kendi kargaşa ortamını da yaratıyor. Bugünkü çalkantıların temel nedeni budur.

Tekkeler, tarikatlar, zaviyeler, dergâhlar, buraların şeyhleri, hocaları, mürşitleri, müritleri, dervişleri, muhipleri, müdavimleri, buralarda yaşanan zikirler, ayinler, sohbetler, el verişler neyi anlatıyor? Bütün bunların İslam diniyle, Kuran'la bağlantıları nedir? İslam ül-

keleri, kendi içinde neleri yaşıyor? Bugünün dünyasında varoluşu hangi donanımla, hangi disiplinle arıyor? Kendi içinde hesaplaşmasını yaşayamayan, dünyanın değişimine nasıl ayak uyduracağını bilemeyen, bunu yapmak mı yapmamak mı gerektiğini açıklama güçlüğü çeken bir *'inanç sistemi'*, kendi kimliğini kesin kabul, kesin red tavrıyla karşılamak zorunda kalıyor. İslami kimlik, kendisini toplum hayatında daha rahat ifade ettikçe kendi içine yönelik tartışmaları da artacaktır. İslam cemaati içindeki grup normları daha çok tartışılacak, kimin *'daha doğru?'*, kimin *'daha aslına sadık'*, kimin *'daha imanlı'* sayılacağı ayrılıklara, suçlamalara, çatışmalara dönüşecektir. Bu arada sapma suçlamaları, sahtecilik savları, yorum anlaşmazlıkları olması da doğal sayılmalıdır. İnanç dünyası, doğal olarak kendi kaynaklarını, kendi yöntemlerini geçerli sayma üzerine kurulmuştur.

Bilinmeyen, bunların hepsini de Batı dünyasının yaşamış olduğudur. Kilise yüzyıllar boyunca dünyadaki hayata egemen olmuş, kendi kurallarını –çok daha katı olarak– uygulamış, istemediğini aforoz etmiş, suçladığını engizisyon mahkemelerinde işkenceyle öldürmüş, cadı dediklerini yakmıştır. Yüzyıllar boyu sürüp giden bu egemenlik çok kanlı mezhep çatışmalarına dönüşmüş, papa ile krallar arasındaki savaşlar sonucunda Kilise, dünyadaki hayata egemen olmaktan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Batı uygarlığı, yüzyıllar boyu süren kanlı Katolik Kilisesi egemenliğinden kurtularak, kralların ve asillerin sultasıyla çarpışarak feodalizmden kapitalizme geçebilmiştir. Asiller sınıfının kral korumasındaki sultasından burjuvazi sınıfı eliyle kurtulmuş, kapitalizmin yarattığı işçi sınıfıyla da toplumsal bir denge kurabilmiştir. Bugünkü gelişmiş kapitalizm, böyle bir dengenin sonucunda kurulmuş, dünya işlerine karar vermek de endüstri toplumunun yetiştirdiği *'kendi kararını veren bireyler'*in hak ve yükümlülüğüne devredilmiştir.

Türkiye, Batı uygarlığına katılmak, onun uygarlık ölçülerini alıp uygulamayı *'onlar gibi yaşamak'* sanan, onlar gibi yaşarsa *'onlar gibi olacağı'*nı düşünen bir yolla harekete geçmiştir. Buradaki yanılgı, uygarlık düzeyi denen yaşama biçiminin, endüstri toplumunun yarattığı kültürün ürünleri olduğunu görememek ya da bunu beklemeye zaman tanımamaktır. Böylece, tarım toplumunun geleneksel kültürü içinde *'Batı uygarlığı'*nın sonuçları yaşatılmak istenmiştir. Bugün Batı'dan almaya çalıştığımız özgürlüklerin, insan haklarının, demokrasinin toplum tarafından özümsenememesinin nedenleri buradadır. Laiklik de böyledir. Hayatında *'yetkin birey'* olmamış, aile kültüründe,

eğitim sürecinde, iş hayatında, toplum içinde *'birey olma ihtiyacı'* duymamış kişilerin laik bir toplumda yaşama isteği de olamaz. Hayatı boyunca birileri tarafından *'korunmaya muhtaç'* yaşamış insanların hep *'güvenecek birisini, güvenecek bir yeri'* araması kadar doğal bir şey olamaz. Bunun ailede aranmasını *'aile bağlılığı'* sayan, okulda aranmasını *'iyi öğrenci'* sayan, politik liderde aranmasını *'iyi partili'* kabul eden, devlette aranmasını *'iyi vatandaşlık'* olarak ödüllendiren bir sistemde, elbette din kurumlarında aranması da *'iyi dindarlık'* olacaktır.

Türkiye, tarım toplumunun geleneksel kültürünü ekonomi planında, sosyal planda, eğitim planında, sosyal kurumlar planında değiştirememiştir. Böyle olduğu için de, *'kendine ait yetkin birey'* yetişmemiş, eğitim düzeyi ne olursa olsun, bireyler *'güvenilir bir yere ait olduğu zaman rahat eden korunmaya muhtaç kişi'* olmaktan çıkamamıştır.

Böyle olunca da, Batı yandaşlarının önemli bir bölümü Amerikan taklitçiliğine kaymış, Batılı olmayı kapitalist mekanizmanın işe yarar bir çarkı olmak saymışlardır. İslam yandaşları da, ait olma ihtiyacını kendilerinden olmayan her şeye karşıt olma duygusuyla, toplumda önce koloni olma, sonra da siyasal iktidara egemen olma biçiminde hedeflemişlerdir.

Bu arada, geleneksel kültürün bir bölümü de *'arabesk kültür'*e kaymış, toplumun bütünü bu karmaşanın ya seyircisi olmaya, ya izleyicileri olmaya zorlanmıştır.

Atatürk, bu topluma bilinci anlatmış, bilinçli olma yolunu göstermiş, bu yolun hedeflerini açıklamıştır. Ama bu kültür, Atatürk'ü bile *'inanç'* olarak anlatmış, *'inanç'* olarak açıklamıştır. *'Atatürk'e inanmak'* sözü bile bu çelişkiyi anlatmak için yeterlidir. Atatürk inançla değil, bilinçle anlaşılmalıdır.

Bu toplumda en büyük sıkıntıyı çekenler, insanlık uygarlığının ne olduğunu bilen, Batı'yı da Doğu'yu da eleştiri süzgecinden geçiren, kapitalizmin hiçbir sorunun çözümü olmadığını bilen, ama bu koşullarda seslerini duyuramayan aydınlanmış insanlarımızdır.

Ama hiç unutulmasın, geleceğe kalacaklar, onların yaptıkları olacaktır. Gelecek, geçmişin yanlışlarını bağışlamaz.

(Erdal Atabek, "İnançla Bilinç İkilemi",
Cumhuriyet, 13 Ocak 1997)

SORULAR

1. Bilinç, "bireyin tek başına düşünme yetisi"dir derken ne anlıyoruz? Bilincin nitelikleri nelerdir?

2. Bilinç, niçin kişiyi saygıdeğer ve sorumlu kılar? Sokrates'in "kendini tanı!" öğüdü neye bir çağrıdır?

3. Bilinç isteklerden, dilden, sosyal kökenden bağımsız olabilir mi? Biz, hayal içinde yaşamaya mahkûm olabilir miyiz?

4. Bilinç, hem öznel hem de nesnel olabilmek için, niçin "karşılıklılık ilkesi"ne uymak zorundadır? Bunun, ahlak alanında vardığı altın kuralı nedir?

5. "Toplumsal örtülü bilinç ve sömürü" ile "inançla bilinç ikilemi" hakkında ne düşünüyorsunuz? (İzzettin Önder ile Erdal Atabek'in yazılarını okuyunuz!)

BİR DÜŞÜNCE, BİR TARTIŞMA

"Sosyal varlığı belirleyen bilinç değildir; sosyal varlıktır ki bilinci belirler."

Karl Marx'ın bu düşüncesi üstüne ne düşünüyorsunuz?

AKLIN PAYI

İnsanın bir özelliği de akılla donanmış olması; hayvanın içgüdüsü, insanın aklı var. Ama nedir akıl? Akıl, bilip tanımayı, yargılamayı ve ilkelere göre davranmayı sağlayan insana özgü bir yetenek; aklını kullanmak, bu anlamda içgüdüye, duyguya, tutkuya ve imgeleme karşıt oluş. Sonra, doğru davranmayı, doğru yargıda bulunmayı sağlayan bir düşünme biçimi akıl ve bir ilkeler bütünü. Akıl bir ideal, bir tavır, bir yöntem. Ve insanın ayrıcalığı doğada. Ama nerede başlar bu ayrıcalık, nerede biter?

Akıl, içgüdüye, duygulara, tutkulara ve imgeleme sırtını çevirip, bireyin kendisi kadar, başkası için de doğru olanı araştırmadır. Ne var ki burada "doğru" nitelemesini, gerçekle ilgisi kadar, ahlak ve hukukla ilgisi bakımından da anlamalıdır; öyle olduğu için de, bir düşünmenin doğruluğundan, bir kararın haklı ya da adil oluşundan söz edilir.

Ama önce nedir aklı doğru olanı araştırmaya götüren?

Şu: İnsan bilinci, her zaman aklî olmaktan uzaktır; hayal eder o bilinç, düşler, sanır ve aldanır, heyecanlanır, kızıp öfkelenir, isteklerine gerçek diye bakar. Bireysel bilinçler, aklı bir yana bırakıp aralarında sanat, mitoslar ya da inançlar aracılığıyla iletişim kurabilirler. Bununla beraber, aklın yardımı olmaksızın, görüş ayrılıklarını bir sonuca bağlayamazlar. Akıl gereklidir her şeye karşın, toplum yaşamının her alanında, herkese kendini doğru diye dayatanı tanımlamak için, herkesçe kabul edilen bir araç elde olmazsa, beraberce yaşamak mümkün olmaz.

İşte felsefe de, bu gerekliliği göz önünde tutup o aracı son olanaklarına değin kullanmaktan başka bir şey değildir; o araç, bilgi, ahlak ve politika alanında doğru olan ne varsa, onlar üstüne sorular sorar.

Özetle akıl, bilinçlere kural hizmetini görür.

Bir konuda yığınla farklı görüş olduğunda da, nesnel olarak doğru, yani adil ve gerçek olanı tanımlayıp ortaya koyar.

Daha baştan beri böyle mi oldu?

AKLIN HAKEMLİĞİ YENİDİR

Gerçekten, akıl her zaman işe karışmadı; ondan önce, başka düşünce biçimlerinin egemenliği altında yaşadı insanoğlu ve akıl, mitoslardan, mistik ve büyüden kopa sıyrıla gelişip demokratik bir toplumun gereklerine uyarlı hale geldi. İsa'dan önce 6. yüzyılda Yunanistan'da aklın değer kazanması, demokrasi ile ortaya çıkan bir siyasal ihtiyaca yanıt verir; Atina sitesi, yurttaşlarına özgürlük ve eşitlik tanırken, özgür ve eşit bireylerin kullanabilecekleri, inanca değil bir düşünceyi izleyen yargılamaya seslenecekleri, tartışıp birbirlerini etkileyebilecekleri, doğru ve adil olan üzerinde anlaşabilecekleri bir araç da bulmak gerekti. Ortak iyiliği düşünmede ve ona karar vermede tek araç, akıl olabilirdi; herkesin kendi fikirlerini sergileyip hasmının itirazlarına yanıt verdikleri bir diyalog, bir zıtlar tartışması böyle mümkündü.

Gerçekten, akıl kavramının karşılığı olduğu genellikle kabul edilen Yunanca **logos,** hem saymayı bilmek hem de bilgi edinme yetisi anlamlarına gelir; ve dünyanın çeşitliliğini örgütleyen, düzene koyan ve var olanı kavramaya yönelen bir mantık ölçütü bulunduğu düşüncesi buradan kaynaklanır. Herkes için aynı olan şeyi akıl yoluyla ortaya koymanın; akla dayanan doğru düşünme tekniğinin, yani mantığın eski Yunan kültürüyle başlamasının anlamı budur.

Ortaçağda ise, aklın, ancak **inanca oranla** bir değeri vardır.

Descartes'la (1596-1650) birlikte, dinsel inançtan sıyrılmış akılsal bir düşünce, onun yöntemi yeniden ortaya çıkar; çünkü, aynı zamanda bilimsel düşünceyi kurmak gerekiyordu. Malebranche'a (1638-1715) göre, akla saygı duymak, doğrunun ve bilginin ölçütü olarak gereklidir. Leibniz (1646-1716) gibi o da, inançtan bağımsız olarak aklın gücünü hiçbir şey sarsmaz, diye düşünür. Kant (1724-1804), aklı en yüksek bilgilerin alanı olarak görür ve akıl ahlakın kurallarını da koyar. Rousseau'ya

(1712-1778) göre, akıl, toplumsal yasaların yol göstericisi ve ölçütü olmalıdır.

Modern çağda **akılcılık,** ete kemiğe böyle bürünür.

Ve **Aydınlanma** hareketiyle de iç içedir.

Nedir akılcılık?

Var olan hiçbir şeyin insan aklının kabul edebileceğine aykırı bir açıklamasının olamayacağını ileri sürmek; öte yandan, dünyayı oluşturan ögelerin anlaşılabilir bir nedenselliğe ve değişmez yasalara bağlı olduğunu düşünmek. Bu nitelikleriyle akılcılık, **bilimin din karşısındaki bağımsızlığı** adına girişilen mücadele ile iç içedir.

Akılcılığın karşıtı **akıldışıcılık**tır.

Akılcılık, 19. yüzyılın başlarında, Hegel'le (1770-1831) diyalektik yöntemle karşılaşıp zenginleşir; o yüzyılın ortalarından başlayarak da, devrimci bir dünya görüşünün, Marksizmin içinde yerli yerine oturur. Bu süreç içinde, akla karşı olan akımların aynı zamanda karşı-devrimci bir misyon yüklendiklerini hatırlatmaya gerek yok.

Sartre, yıllar önce, "Marksçı felsefenin ağır basması, akıl üzerine düşünmeyi bir yana bıraktırmamalı; tam tersine, insanı daha iyi anlamaya yönelik bir yeni aklın doğmasına yol açmalıdır" diyordu. 20. yüzyıl biterken, bu "yeni akıl"ın aranışı, akla karşı akımların ağır bastığı bir ortamda oluyor; görünüş odur ki, daha bir süre de öyle olacak.

EVRENSELİ YAKALAMAK

Akıl, ortak iyiliği düşünmede ve ona karar vermede tek araçtır. İnanca değil, bir düşünceyi izleyen yargılamaya seslenir; herkesin kendi gerekçelerini sergileyip hasmının itirazlarına yanıt verdikleri bir diyalogdan ve bir zıtlar tartışmasından doğar varmak istediği sonuç.

Akıl, bir anlamıyla **bilinçlere kural** hizmetini götürür.

Ancak, birbirinden farklı yığınla görüş olduğunda, nesnel olarak doğru, yani adil ve gerçek olanı nasıl tanımlamalı?

Akıl, her özgür insan için doğru olanı önerir.

Ne var ki, yeni bir güçlük baş gösterir burada: Bir **aklın özgür olup olmadığı** ya da doğru olarak düşünmesini engelleme-

yen bozucu etkilere tâbi olup olmadığı nasıl bilinecektir? Özgür olmak için, bir akıl, yabancı öğeler işin içine girmeksizin, sadece kendi kuralını izlemelidir. Aklın tanıdığı bu kural, **mantık**tır. Bir akıl, hiçbir dış otoriteye tâbi değilse, esrarlı hiçbir şeyin etkisi altında bulunmuyorsa, tanıtlanmamış hiçbir düşünceye katılmıyorsa, heyecanlardan ve duygulardan sıyrılarak düşünüyorsa, özgürdür.

Ama aklım bütün insanların aklı mıdır?

Bütün daireler, büyük olsun küçük olsun, biçim olarak birbirlerinin aynıdırlar; ama imgelemleri farklı, fikrî canlılıkları ve bellek güçleri birbirine hiç benzemeyen onca insan için aynı şeyi söyleyebilir miyiz?

İnsansoyu, akla sahip diye, tek bir kalıptan mı çıkmıştır?

Gerçekten, düşünen insanlar, başkalarındaki aynı aklı kullandıklarını sanırlar ister istemez. Descartes, 17. yüzyılda şöyle yazıyordu: "Tam anlamıyla sağduyu ya da akıl denen, iyi düşünme ve doğruyu yanlıştan ayırma gücü, doğal olarak bütün insanlar arasında eşittir." Gerçekten akıl, tanımı gereği, bütün insanların akılları için geçerli kural, herkes için ortak görüştür. Bir başka söyleyişle, ister bilim, ister hukuk ya da ahlak olsun, düşüncenin bütün alanlarında, doğruluğun tek ölçütü, şu evrensel değerdeki kuraldır: Kanıtlarının çürütülemez niteliğiyle kendisini **bütün insanlara** dayatan şey, aklîdir, usa uygundur.

Bu evrensel gereklik, ahlak için de söz konusudur.

Nitekim, bütün ahlakların temelinde, kendimize yapılmasını istemediğimiz bir şeyin başkasına yapılmasının doğru olmadığı düşüncesi yatar.

Ahlak bahsinde ayrıca üzerinde duracağız bunun.

Yargılamada bu evrenselliğe varabilmek için, düşünmenin yolu üzerinde öznel ne varsa, bir yana bırakılmalıdır: Bir yandan, bedenden ve kalpten gelenler kanıt yerine geçemezler. Böylece akıl, zorunluluk gereği, kişisel olmayan ve soyut bir düşünce biçimidir. Sınırı varsa budur onun!

Matematikte, daha da açık olarak görülür bu. Matematikte, bir tanıtlama, onu destekleyen muhakeme kendi çıkış noktalarını bütün açıklığıyla ortaya koyuyorsa doğrudur. Söz konusu tanıtlama, kullandığı terimlerin anlamını –inceden inceye– tanımlamalı ve işlem boyunca da değiştirmemeli; bir aşamadan ötekine, mantığın kabul ettiği kurallara göre geçmeli;

çıkıştaki ve varış noktasındaki düşünceler, aralarında çelişmemeli. Son olarak ve özellikle ileri sürülen gerekçeler, eleştiriye ve olası bir reddedişe tâbi tutulmalı. **Kuşkunun sınamasına** sunulan ve ona karşı direncini sürdüren bir şey akla uygundur ancak. Bu açıklık, tutarlılık ve eleştiri koşullarına saygı sayesindedir ki, matematik düşünme, zorunlu olarak insanların uzlaşmasına götürür.

Ancak, yaşamın bütün görünüş ve alanları akıl kuralına tâbi tutulabilir mi? Başka değerleri kurtarmak için onu sınırlamak gerekir mi, yoksa yazgımızı olduğu gibi onun ellerine mi bırakmalıyız?

AKIL VE BAŞKA DEĞERLER

Hemen şunu söylemeli: Aklı sınırlamayı istemek, akla karşı bir şiddet eylemidir.

Gerçekten, özgür akıl, **her şeyi araştırmak, tanımak ve açıklamak** ister ve onun gözünde hiçbir şey mutlak sır halinde değildir. Vahyedilmiş ve tartışılmaz Tanrı kelâmı üzerine kurulu dinler, savundukları kutsal değerlerin eleştirici aklın karşısında sarsılacağı korkusuyla, özgür araştırma anlayışına karşı çıkmaya kalkabilirler. Nitekim, tarihte örnekleri de vardır bunun: Eski Atina'da, Sokrates ölüme mahkûm edildi ve ceza yerine getirildi; çünkü yurttaşları, sitenin tanrıları üzerinde düşünmeye kışkırtıyordu filozof. Günümüzde batılı toplumlarda, aklın, hiçbir tabuyla karşılaşmaksızın, her şeyi araştırıp açıklamakta sınırsız bir hakka sahip olduğu kabul edilir. Tanıtlanması mümkün olmayan inançlar adına ona sınırlar ve yasaklar koymak, düşünce özgürlüğüne karşı tam bir **şiddet eylemi**dir.

Akla yakışan, düşmanlarıyla savaşmasıdır; çünkü akıl, onları, başkalarını göz önünde tutarak ve başkalarının düşünme hakkına saygı duyarak düşünmeye zorlar. Bu anlamda, akıl, **insanlık için evrensel saygı**nın temellerinden biridir. Akıl, her insana, kendi kendine düşünme hakkını tanır; bütün öteki insanların haklarını mümkün kılan da bu haktır. Bunun gibi akıl, insanın kendi üzerine eğilme çabasının işaretidir. Son olarak akıl, ne denli hoşa gitmez olursa olsun, gerçekliğin yüzüne doğrudan doğruya ve açıkça bakma cesaretidir.

Bunları yaparken, akıl, eleştiriye de açık tutar kendini; çünkü görece ve geçici sonuçlara sahip olduğunu bilir.

Peki, zekânın öteki adımları karşısında tavrı ne olacaktır?

Gerçekten, felsefe, **aklın hakları** kadar **sınırları** üzerinde de düşünür; ve böylece aklın, nesnel ve evrensel biçimde düşünebilmek için vazgeçmesi gereken şeyi bilir. Felsefe, aklın sınırlarının bilincinde olarak, öteki düşünce biçimlerinden gelen manevi değerleri ilgiyle inceler; ve insanlığın sanata, dinlere, mitoslara, düşlere neler borçlu olduğunu da bilir. Freud (1859-1939), akılcılığa yaptığı o ünlü övgüde, bütün bu zenginliklerin salt akli araçlarla hiçbir zaman elde edilemeyeceğini belirtir ve aklın, insan yaşamına tek başına biçim verme ve anlam kazandırma ayrıcalığına sahip olmadığını söyler.

Kısacası akıl, **insanın öteki yaratışları**na saygı duyar, dahası esinlenir onlardan.

Bunu söylerken şuna da dikkatleri çekmeli: Günümüzde, özellikle **köktendincilik**ten gelen hoşgörüsüzlük, bağnazlık, dogmatizm, giderek saldırganlık, aklın ve onun –nice acılar pahasına kazanılmış– laik mevzilerinin karşısında yeni bir tehlike olarak belirmiş bulunuyor. İşler daha da kötüye sarıp aklın kalesi düştüğü gün, insanlığı yeni bir ortaçağ bekliyor demektir. Böylesi bir ortamda, Feyerabend'in yaptığı gibi "akla veda" etmek değil, ona daha titizlikle sarılmaktan başka çare yoktur.

Uyanık olmak, aklın da bir gereği değil midir?

DAHA ÇOK BİLGİ

Max Horkheimer, *Akıl Tutulması* (çev. O. Koçak), Metis Yay., İst. 1986.

Henri Serouya, *Mistisizm-Tasavvuf,* Varlık Yay., İst.

Vecihi Timuroğlu, *İslam'ın "Akl"a Bakışı Üzerine Bir Deneme,* Sosyal Yay., İst. 1996.

Roger Trigg, *Akılcılık ve Bilim. Bilim Her Şeyi Açıklayabilir mi?* (çev. K. Yerci), Sarmal Yay., İst. 1996.

Varlık Dergisi özel sayıları: "Akla Veda"nın Zamanı Geldi mi? (1995, sy. 1055); Çağımız ve Aklın Sınırları (1995, sy. 1056).

Bilim ve Ütopya Dergisi, "Aydın Metafizikleri", (sy. 20, 1996).

AKLINI KULLANMASINI BİLMEK NEDİR?

(...)

Bilindiği gibi, inanç, fikir ve bilgilerimizin ezici çoğunluğunu başta ana babalarımız olmak üzere– başkalarından devşiririz. Bunu yaparken de onların doğru olup olmadıklarını araştırmayız. Çoğumuzda bir "inanma sorumluluğu" duygusu olmadığı için, özellikle toplumda yaygın ve saygın olan fikirleri yanlış –hatta "saçma" da olsalar– benimseyiveririz. Böylece hiç denetlemeden kafamıza soktuğumuz inanç ve fikirler, tıpkı virüsler gibi, düşünme mekanizmamızı ele geçirip bizde bir tür "inanma bağımlılığı" oluştururlar. Böylece başkalarının üretmiş olduğu fikirleri, sorgusuz-sualsiz kabul etmekle kafamızı –farkına varmadan– onların buyruğu altına sokmuş oluruz.

Her bağımlılık bir tutsaklıktır, ancak hiçbir bağımlılık –uzun vadeli sonuçları bakımından– düşünme bağımlılığı kadar zararlı, hatta tehlikeli olamaz, zira içgüdüsel olmayan bütün davranışlarımızı genellikle inançlarımızla fikirlerimiz belirler, dolayısıyla davranışlarımızın "yararlı" sonuçlar vermesi, büyük ölçüde onların "güvenilebilir" olmasına bağlıdır. Yediği mantarın zehirli olup olmadığını araştırmayan veya bir caddede sağına soluna bakmadan karşı tarafa geçmeye kalkan bir kişi, "ölüm" riskini göze alıyor demektir. Yanlış inançlar veya temelsiz fikirler bazen yalnız kişiyi değil, toplumu, hatta bütün dünyayı felakete sürükleyebilir.

İnsanı en kolaylıkla tutsak alan inançların başında dini inançlar, daha sonra ahlaki kurallar, ondan sonra da siyasal öğretiler gelir, zira bunların hepsi korku, umut, özlem gibi güçlü duygularımızı etkileyerek davranışlarımızı belirlemeye çalışırlar. Hele bunlar bir toplumda geleneksel birer kurum haline geldiler mi, bir tür kutsallık veya dokunulmazlık kazanırlar; ondan sonra da kimse onların "inanılmaya değer" olup olmadıklarını araştırmaya cesaret edemez. Bu, özellikle monoteist dinlerin dogmaları için geçerlidir. Zira bu dogmalar, Tanrı tarafından –peygamberler aracılığıyla– insanlara "açıklanmış" tartışılmaz doğruluklar diye sunulduğu için, onların doğruluğunu tartışmak, "suç" sayılır. Suçlu sayılma, dolayısıyla kovuşturulma korkusunun "inanç bağımlılığı"nı daha da güçlendireceği apaçık. Bu nedenle, insanları her tür inanç bağımlılığından kurtarmak, başka bir

deyişle, onlara düşünme özgürlüğü kazandırmak, demokratik bir eğitimin baş amacı olmak gerekir.

Buna eğitimin "aydınlatma" görevi de diyebilirsiniz. Burada aydınlanma sözcüğü, "aklını kullanmayı öğretme" anlamına geliyor. Bu halde önce "Aklını kullanmasını bilmek nedir" sorusuna cevap vermemiz gerekiyor. "Akıl", kısaca "güvenilir bilgi edinme yeteneği" diye tanımlanabilir. Bu anlamda "akıl", sağ-duyu'nun çok daha gelişmiş biçimine verilen bir ad olsa gerek. Bilindiği gibi, sağ-duyu, beş duyumuzun yardımıyla yapmış olduğumuz deneme ve yanılmalara dayanarak nelere inanabileceğimiz, dolayısıyla nasıl davranmamız gerektiği konusunda edindiğimiz bazı düşünme alışkanlıklarına verdiğimiz bir ad. Bu alışkanlıklar bize her zaman doğruyu bulma imkânı vermezse de yanılmalarımızı en aza indirmemize yardım eder. Örneğin köylü –eski denemelerine dayanarak– toprağı ne zaman sürmesi, tohumu ne zaman ekmesi gerektiğini iyi kötü bilir, ancak ani bir su baskınını önceden tahmin edemeyebilir, zira bu çok daha geniş bir bilgi birikimine sahip olmasını, bu bilgilerden mantığını kullanarak ve bir sürü karmaşık hesaplar yaparak sonuçlar çıkarabilmesini gerektiren bir iştir. Bu örnekten de anlaşılacağı gibi, akıl, sağ-duyunun kapasitesini çok aşan bir yetenek.

Aklın bir başka özelliği de sağduyuya her zaman güvenilemeyeceğini bulup ortaya çıkarmasıdır. Örneğin, insanoğlu, bin yıllar boyunca gözlemlerine güvenerek bütün gök cisimlerinin yerin çevresinde döndüklerini sanmış, ancak Copernicus'un uzun akıl-yürütmeleri sonucunda burada bir perspektif yanılsamasına düştüğünü anlamıştır. Nitekim, akılda işe yalnız mantık (yani geçerli çıkarımlar yapabilme yeteneği) değil hayal gücü de karışıyor. Ne var ki, nasıl bazen sağduyuya güvenmemek gerekiyorsa hayal gücünün aşırı atılımlarını duyu verileriyle (gözlem ve deneyimlerle) denetlemek, bu şekilde onun gerçekle olan bağlarını koparmasını önlemek gerekiyor.

Buraya kadar söylediklerim daha çok aklın güvenilir bilgi üretme işindeki kullanımıyla ilgili. Daha çok bilim adamlarını ilgilendiren bu aktif kullanımdan başka, aklın bir de fikir-tüketicisi durumunda olanları ilgilendiren pasif bir kullanımı var. Burada temel kural, her yeni fikir veya iddia karşısında ilkin şüpheci bir tavır alıp o fikir veya iddianın inanılmaya değer olup olmadığını araştırmak! Bunun nedeni açık: İnsanoğlu, oldum olası sayısız boş inanç ve temelsiz fikir üretmiş. Bunlar arasından bazıları –özellikle dini ve ahlaki inançlar– cahil halk yığınları tarafından benimsenmiştir. Bir fikri ne kadar çok in

ını benimserse, bazı kişilerde o fikrin doğru olması gerektiği izlenimi uyanır, oysa genellikle bunun tam tersi geçerlidir. Bu nedenle akıllı bir insanın özellikle bu tür fikirler karşısında kuşkuya kapılması ve kendine şu soruyu sorması gerekir: "Bu fikir her türlü şüpheyi ortadan kaldıracak kadar iyi belgelenmiş mi?" Bu anlamda aklını kullanmasını bilmek, insanın hiçbir iddiayı denetlemeden –doğru olup olmadığını araştırmadan– kabul etmemeyi alışkanlık haline getirmiş olması demek. Herkes her iddiayı kendisi denetleyemez elbet, ancak o zaman da en güvenilir uzmanların görüşüne başvurmak gerekir.

Burada en önemli nokta, bir fikri bize hoş göründüğü veya işimize geldiği veya başkaları doğru bulduğu için değil, doğru olduğu için kabul etmeye özen göstermektir. Bunu yapamayan bir kişi, inanılmaması gereken fikirlerin tutsağı olmaya mahkûmdur.

(...)

(Hüseyin Batuhan, "Düşünce Özgürlüğü ve Eğitim", *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1995)

"KUTSAL GERÇEK" OLABİLİR Mİ?

Tekniğin, bilimin bunca gelişmiş, ilerlemiş olduğu bir çağda, tepeden inme doğrular, gerçekler diye öne sürülen, insan doğasına aykırı; donmuş kalmışlığı simgeleyen, ama en sudan bir incelemede ilerlemiş olmayan inanışların, yani boş inançların, eğitilmemiş, kişilikten yoksun insanlara kutsal diye yutturulması, geri kalmış ülkelerin yazgısını oluşturur.

Bu konuda, Fransız sosyalist dehası Jean Jaurès, 11 Şubat 1895'te Fransız Ulusal Meclisi'nde laik öğrenim üzerine verdiği söylevde, dinsel esinlere olan saygısını da hesaba katarak şunları söylüyor: "*Ama her şeyden önce korunması gereken şey, insanın, tüm önyargılar, tüm acılar ve tüm savaşımlar ortasında kazandığı paha biçilmez iyilik,* kutsal gerçek *diye bir şeyin, üstün* düşünce özgürlüğü *düşüncesidir; iç ve dış hiçbir gücün, hiçbir dogmanın, insan aklının sonsuz çabasını, sonsuz araştırmasını sınırlayamayacağı düşüncesidir; yine bu düşünce, insanlığın evrende, büyük bir soruşturma komisyonu olduğu; bunu hiçbir yönetimin, hiçbir göksel ve yersel müdahalenin sınırlayamayacağı ya da saptıramayacağı düşüncesidir; yine bu düşünce, bizlerden gelmeyen her gerçeğin bir yalan olduğu düşüncesidir.*"

Bu güzelim güzeli söylev, uzayıp gidiyor, Jean Jaurès'in dünyaca ünlü konuşma ustalığıyla... Bunca doğruyu, üstün bir *söylev* becerisiyle dile getiren bu eşi bulunmaz adam da, tıpkı bizim canımız Uğur Mumcu gibi "faili meçhul" bir kurşunlanmanın kurbanı olmuştur.

Biz yine dönelim, kutsal gerçek diye bir şey olmadığı düşüncesine: Bir gerçek ya da gerçek diye bellenen, belletilen bir gerçek yoktur aslında, ama bir dönemin gerçeği diye belletilen şey, eğitimsiz halk topluluklarına aşılanınca, ayıkla pirincin taşını durumuyla karşı karşıya kalıyoruz.

Kutsallaştırılmış gerçekler arasında, dinsel alanda sözümona din ulularının akıl almazlığında söz sahibi olanlar, adına şeyhülislam denen kimi geri kafalıların fetvaları büyük rol oynamıştır hep.

Bu konuda, ibretlik bir örnek sunmak istiyorum size, 'kutsal gerçekliğe saplanmışlık'ın örneği olarak.

Hafız Hızır İlyas Ağa'nın *Tarih-i Enderun, Letaif-i Enderun* adlı yapıtında 1829-30 yılları ile ilgili olaylardan en ilginci şu: II. Mahmut dönemini yaşıyoruz. Padişah ilerici bir adam, ama, çevresi bağnazlarla dolu. Şöyle diyor İlyas Ağa: *"Bu dönemde büyük kısmı cahil, bir kısmı ise geleneksel bağnazlık ve ikiyüzlülük eğilimini sürdüren Osmanlı ricali, II. Mahmut'a yardımcı olabilecek yetenekte değildiler. Bazıları sınırlardaki yenilgileri zafer diye göstermeye çalışmaktadırlar. Bazıları, doğan prensesler için altın serpilmesine karşı çıkarlar. Sorumlular yıldız falına bakıp savaş planları yapar ya da savaşa girilip girilmeyeceğini şeyhlerden sorarlar. Bir Nakşibendi şeyhi savaşı kazanmak için adı Muhammet olan yetmiş kişiyi bir araya getirip yetmiş bin kez kelimei tevhid okutur.*

Padişaha girişmek istediği reform hareketlerinde yardım edecek olan Hüsrev Paşa ise gizli bir gericidir. Tarihler bu zatın Bab-ı Âli'ye setre pantolonla geldiğini, konağına döndüğü zaman çakşır, mintan ve kavuk giydiğini anlatmaktadır."

Görüyorsunuz: Osmanlı dönemi, kutsal gerçek adına işlenen sayısız aptalca girişimlerle dolu bir dönemdir, daha önceki ve daha sonraki dönemlerde olduğu gibi...

Ben diyorum ki, gerçek diye bellenen bir görüş, inanış kutsallaştı mı, ondan hayır gelmez, şer gelir. Atatürk devriminin gerçeği, bir devinim, yenilenip yenilenip tazelenen bir gerçektir. Geleceğe yönelik gerçeklere kulaç atma gerçeğidir. Tıpkı Einstein'ın sonsuza dek gerçek peşinde, yeni yeni gerçekler peşinde koşmayı insanın ka-

deri sayan görüşünün kutsallığı gibi. Kutsallık dondurulmuş gerçeklerde değil, durmadan yenilenen, doğup doğup tazelenen gerçeklerdedir.

(Vedat Günyol, "Kutsal Gerçek Dediğin", Güne Gün Katmak, *Milliyet Yay.*, İst. 1995, s. 60-62)

AKIL VE İNANÇ

Jean Jaurès, 1910 yılında Fransız Millet Meclisi'nde yaptığı bir konuşmada "çağdaş toplumlarda, ki bu toplumların bütün kurumlarında kendini gösteren fikir ve yaşama ilkesi, akıllı ve eğitilebilir insan kişiliğinin değerlendirilmesinde *aklın* moral ve toplumsal etkinliğine duyulan inançtır" diyor ve şunları ekliyor: "Akıl devrimi ancak uzun bir çaba, uzun bir hazırlık, yüzyılların savaşı ile gerçekleşebilir." (*Sosyalist Anlayış,* ss. 77 ve 81-82, çev: A. B. Kafaoğlu / Y. Tuncer, Toplum Yayınları, 1966)

Köktendinciliğin sadece Türkiye'de değil başka ülkelerde de belli ölçüde yeniden kazandığı *hayatiyet,* akıl devriminin gerçekleştirilmesi için daha çok yıllar gerekeceğini gösteriyor bana kalırsa. Hiç kuşkusuz radikal İslam da teknolojinin öneminin, artık onsuz olunamayacağının *bilincindedir.* Dahası *pazar ekonomisine* inanmaktadır. Dolayısıyla adil düzen *talebini* bu çerçeve içerisinde öne sürmektedir. Bu yanda *tesettür defileleri* düzenlenmekte bir yanda daha çok cami, daha çok imam istenmektedir. Gerçi, sistemin *dışına* çıkmayı düşünenler vardır. Örneğin, İsmet Özel şunları yazmaktadır: "Modernleşme çabasındaki bir ülkenin ulaşabileceği en üst sınır, o ülkeye sistemin (dünya sistemi, daha da çok kapitalizm -A. O.-) biçtiği 'yer' olabilir ancak. Dolayısıyla en çok ileri gitmiş bulunan ülke metropolün istediği yerde 'kalan' ülkedir." (*Zor Zamanda Konuşmak,* s. 160. Dergâh Yayınları, 1984) Ama kendini iktidarın adayı gören RP, banka faizinden de repodan da yararlanacak kadar *sistemi benimsemiş* durumdadır.

Bugün radikal İslama destek veren yoksul kesimlerin zamanla bu gerçeği anlayacağı öne sürülebilir. RP, *eşitlikçi* ve *özgürlükçü* bir toplum anlayışını savunmamaktadır. "Çıkar çatışması kavramını kabullenmiş olduğu için toplumsal eşitsizliği de öngörmüş olmaktadır. Serbest piyasa ekonomisi içinde sömürenler ve sömürülenler, yöne-

tenler ve yönetilenler varlıklarını koruyacaklardır. Ruşen Çakır'ın sözleriyle, RP 'yoksun ve yoksul' kesimlerin temsilcilerinin politik yükselişlerine izin vermiyor. Yani yoksulların oylarıyla (tıpkı diğer partiler gibi) müteahhitleri, avukatları, mühendisleri vb. milletvekili veya belediye başkanı yapan RP, 'yoksulların sesi' olma yoluna gitmiyor." (*Ne Şeriat Ne Demokrasi,* s. 129, Metis Yayınları, 1994)

Demokrasiyi *birincil* hedef olarak görmeyişleriyle Radikal İslam ile dünyadaki yeni liberalizm ve yeni tutuculuk akımlarının bir noktada birleştikleri söylenebilir. Siyasal katılım alanının genişletilmesi, bölüşüm adaletinin yaygınlaştırılması, eşitlik ilkesinin amaç bilinmesi konularında hemen hepsi aynı isteksizliğe sahiptir bu yaklaşımların. Büyük maddi-manevi sıkıntılar içinde yaşayan yoksul sınıf ve kesimler, Tanrı'nın adaletine iman eder, acılarına ve yoksunluklarına dinde bir teselli ararken, mevcut *eşitsizliklerin meşrulaştırıldığını* ne yazık ki fark edemiyorlar. İman iç yaşamımızla ilgili bir sorundur. Dünyanın işleri ise ancak demokrasi ve özgürlük ortamında çözülebilir. Dahası; insanlara vaat edilmiş bir dünya yok. İnsanların kendi özgür iradeleriyle, mücadeleleriyle *kurabilecekleri* bir dünya var sadece.

Eşitlikçi ve özgürlükçü bir toplum *ütopyasına* sahip çıkmadıkça, yoksulluğa, acıya ve mutsuzluğa mahkûmuz demektir. Vaatler ve sloganlarla somut, gündelik yaşamımızın gerçekleri ne kadar uyuşuyor?.. Yasalar, kararlar, uygulamalar kimden yana çalışıyor? Hep bu soruların yanıtlarını aramalıyız. Bu iş ise öğrenmeyi, eleştirel olmayı, sorgulamayı gerektiriyor. İnanç coşturur elbet, ama akıl *özgürleştirir.* Akıldan özgürleşmenin koşulu bile akıldır.

(Ahmet Oktay, "Akıl ve İnanç",
Milliyet, 24 Kasım 1994)

SORULAR

1. "Akıl" derken nasıl bir yetenek anlaşılır? Akıl ne sağlar ve niçin gereklidir bize? Aklını kullanmasını bilmek nedir? (Hüseyin Batuhan'ın yazısını okuyunuz!)

2. Aklın hakemliği, tarihte hangi koşullarda işin içine girmiştir? Modern Çağ'da "akılcılık" nasıl ortaya çıkar ve niçin "Aydınlanma" ile iç içedir?

3. Bir aklın özgür olup olmadığının ölçütleri nelerdir? Kuşku, akla neyi sağlar?

4. Aklın her şeyi araştırmak, tanımak ve açıklamak hakkı var mıdır? Akla sınırlar ve yasaklar koymak, niçin bir şiddet eylemidir? Aklın saygı duyacağı başka değerler var mıdır?

5. "Kutsal gerçek"ten ne anlıyorsunuz? Böyle bir gerçek olabilir mi? (Vedat Günyol'un yazısını okuyunuz!)

6. Eşitlikçi ve özgürlükçü bir toplumun yaratılmasında, akılla inanım rolleri nedir? (Ahmet Oktay'ın yazısını okuyunuz!)

7. Yaşadığımız yıllarda aklın karşısında beliren tehlikeler nelerdir? "Köktendincilik" hakkında ne düşünüyorsunuz?

BİR DÜŞÜNCE, BİR TARTIŞMA

Alman filozofu Feyerabend'ın "Akla Veda" düşüncesi üstüne ne düşünüyorsunuz?

DOĞRU DÜŞÜNME SANATI: MANTIK

İnsan, bütün canlılar içinde, düşünebilen ve düşündüğünü başkalarına anlatıp aktarabilen tek varlık. Herkes düşünür, her birimizin düşündüğü yığınla şey vardır. Ancak, herkesin düşündüğü ve teker teker her düşündüğümüz mutlaka doğru mudur? Değilse, düşünmenin ilkeleri nedir? Düşüncelerde, yargılamada doğruluk, düzgünlük, tutarlılık, mantık dediğimiz bir bilimin konusu. Mantık, her şeyden önce "doğru düşünme sanatı." Öğrettiği ne onun ve çağımızda hangi içerikle karşımıza çıkıyor?

Büyük Alman filozofu Kant, yaşadığı yıllarda (1724-1804), mantığın, Aristoteles'le sonuçlanmış ve en yetkin biçimini almış olduğunu söylüyordu. Kant'tan bu yana, mantıkla ilgili pek büyük gelişmeler olsa da, onun kurallarını ilk kez saptayan, gerçekten Aristoteles oldu. "Doğruya varmak için, zihnin uymak zorunda olduğu genel düşünme yasaları ve işlemleri"nin üzerine eğilmenin böylesi eskilere varışı, mantığın insan yaşamındaki önemini gösteriyor.

Niçin önemlidir mantık? Ve hangi ihtiyaca yanıt verir?

MANTIK GERÇEĞİ

Biliyoruz: İnsan düşünen bir varlıktır ve dile yansır düşünce. Her düşünce ise, ister gündelik ve hazırlıksız olsun, ister bilimsel olsun, birtakım **işlemler**e dayanır; bu işlemler olmadan bilgi edinilmez. Söz konusu işlemlerin doğru olarak yürütülebilmesi ve geçerli olabilmesi için, her zaman zorunlu birtakım kurallar olmalıdır.

Mantık, bu kuralları koyuyor, onların bilimi.

Ama onları dayatan ne?

Söz konusu kurallar, bir hevesin ürünü değil. Başta insanın doğa ile sürekli ilişkisinin ve toplum içinde yaşamasının gerekliliği onlara yol açmıştır. Doğa ve toplum, bize istediğimiz gibi davranamayacağımızı öğretir; düşüncelerimizde, yargılarımızda bir doğruluk, düzgünlük ve tutarlılık olması gerektiğini hatırlatır.

İnsana "mantıklı" olmayı doğa ve toplum dayatmıştır.

Özetle, yaşamın ürünüdür mantık!

Kimi zaman yanlışı hemen fark ederiz: Birisi bize, "Bir şey, hem ak hem kara olabilir mi?" diye sorsa, hiç beklemeden "Olamaz" diye yanıtlarız. "Parça, bütünden küçüktür" saptamasına da derhal katılırız. Zihnimiz, doğruyu yanlıştan ayırt etmede bize yardımcı olur.

Kimi zaman, bir bilgi birikiminden yola çıkarak doğruyu yanlıştan ayırırız: Birisi, dünyanın düz olduğunu ve güneşin onun çevresinde döndüğünü ya da suyun 50 derecede kaynadığını ileri sürse, tanıtlanmış gerçeklere dayanıp dünyanın yuvarlak olduğunu ve güneş çevresinde döndüğünü; suyun da, 50 değil 100 derecede kaynadığını belirtiriz.

İlk örneklerde aklımız, sonrakilerde ise deneyin inandırıcılığı işin içine girmektedir.

Bir insanın, ya kendi kafasında tertiplediği, ya da başkasının söylemiş bulunduğu bir düşünce karşısında irkilip, "Acaba bu doğru mudur, yoksa yanlış mı?" diye sorabildiği an, o insanın zihninde mantık başlamış demektir.

Mantık, böylece **doğruyu bulmanın yollarını** gösteriyor.

Mantık, aynı kökten gelen **nutuk** kelimesi gibi Arapçadan ve anlaşılan seslerle söz söylemek demektir; terimin Yunanca karşılığı olan **logos** ise, zihindeki bir düşüncenin dile getirilmesi, akıl ve söz anlamlarına gelir.

Konumuzun psikoloji ile ilgisi ne?

Mantık, düşünme olayı ile ilgili. Ancak aynı olay, birçok ruhsal olgu gibi psikolojinin de konusuna giriyor. Ne var ki psikoloji, olgun ve kusursuz insanda olduğu kadar, çocukta ve akıl hastalarında da, zihnin çalışmasını, giderek düşünme işlemini gözler. Oysa mantık, aynı konuda "olan"ı değil, "olması gereken"i arar; ele aldığı insan, kusursuz ve yetkin insan, yalın ve ideal insan, onun düşünüşüdür.

Ancak, psikolojinin gerçek bir bilim haline gelişi, 19. yüzyılın sonlarına rastlar; toplum olaylarını inceleyen sosyoloji de böylesine gençtir. Mantık, Aristoteles'le başladığına göre, düşünen insan için mantığa ihtiyaç öteki bilimlerden önce ortaya çıkmış demektir. Niçin öyle? Çünkü, insanlığın yaşamında **sağlam bir düşünme temeli** kurulmadan öteki bilimlerin doğması imkânsız olamazdı.

Ne var ki, Aristoteles'in yaşadığı çağın bilgilerine göre kurulmuş olan mantık, yüzyıllar sonra psikoloji, sosyoloji ve bütün öteki bilimlerle ilişkisini kurmuş ve onlarla birlikte gelişmiştir. Böylece, bilimler ilerledikçe, onların gerçeğe ulaşmak için izledikleri yol ve yöntemler de mantığın konusu olmuştur. Öyle olduğu için de, mantık, aynı zamanda "bilimler bilimi" diye adlandırılır.

Mantık, akıl yürütmeden başlayarak, düşünmenin ilkelerini koyar.

İlk yaptığı da bunlar olmuştur.

DÜŞÜNMENİN KURALLARI VE AKIL YÜRÜTME

Düşünen insan, **akıl yürüten** *(raisonnement)* ve **hüküm veren** (juger) bir insandır. Ne var ki, hüküm vermek ve akıl yürütmek, kavramlar ya da genel ve soyut fikirlere dayanmak zorundadır.

Hüküm verme, aslında, **bir kavramlar zincirlenişi**dir.

Aristoteles'e göre, temel rol oynayan akıl sayesinde, ilkelerden sonuçlara varılır. Bu sonuçların zorunluluğu ve evrenselliği tartışma götürmez. Akıl, çıkarsamalar yapmayı mümkün kılar; tümden gelir, tüme varır. Özellikle bilimde, bilimsel araştırmalarda, **bütünlüğü sağlayan tümdengelimdir:** Bilimsel araştırmaya, kavramsal, giderek mantıksal bir çerçeveye bağlı kalarak, yani tümdengelimle başlanır; tümevarımla bilgiler toplanır, bu arada elmalarla armutların toplanamayacağı da görülür, ama sonunda gerçeğin açıklanışı tümevarımla olur. Böylece, "tümdengelim öncüdür, tümevarım artçıdır." (Doğan Erginer, Bilimsel Yöntem ve Bütünlük, *Cumhuriyet Bilim Teknik*, 1997, sy. 512, s. 4)

Akıl yürütmenin bir örneği **kıyas**tır.

Kıyas, iki esas ileri sürülünce, zorunlu olarak bir üçüncünün ortaya çıkmasını sağlayan bir akıl yürütmedir. Üç önermeden kuruludur kıyas: Bunların ilk ikisi öncüller, üçüncüsü de vargıdır. Öncüllerin ilki, kapsamı en büyük olan terimi içinde bulundurduğundan "büyük önerme" adını alır; ikinci öncülde, kapsamı en küçük olan terim bulunduğu için, "küçük önerme" diye adlandırılır; ayrıca bir "orta terim" vardır ki, bu hem vargının geçerli olmasını sağlar, hem de iki öncül arasında bağ ödevini görür.

Kıyasın pek bilinen örneği şudur:

Bütün insanlar ölümlüdür (büyük önerme)

Sokrates bir insandır (küçük önerme)

Böylece Sokrates ölümlüdür (vargı).

Vargı, öncüllerde içerilmiş bulunduğu için, kıyasa dayanan akıl yürütmenin elde ettiği sonuç sağlam ve güvenilir bir vargıdır; bu vargı, doğrudur ve doğruluğu üstüne tartışılamaz.

Ve işte, geleneksel mantığın üç ilkesi:

1. **Aynılık ilkesi:** Buna göre, bir şey kendinin aynıdır. Bir bitki bir bitkidir; bir hayvan bir hayvandır. Yaşam yaşamdır, ölüm de ölüm.

2. **Çelişmezlik ilkesi:** Buna göre, bir şey, aynı zamanda hem kendisi ve hem zıddı olamaz. Bir bitki bir hayvan değildir, bir hayvan da bir bitki. Yaşam ölüm değildir, ölüm de yaşam.

3. **Atılan üçüncü ilkesi:** Buna göre, birbirine zıt iki olasılık arasında, bir üçüncüye yer yoktur. Bir canlı ya hayvandır ya bitki: Üçüncü bir olasılık düşünülemez. Yaşamla ölüm arasında da birini seçmelidir: Bir üçüncü hal olamaz.

Bütün bunların önemli, ama bir yerde biçimsel olduğunu unutmamalı!

Mantık, ilkçağ boyunca, bu biçimsel içeriğiyle, bilimi, bu "tabula logica" (mantık cetveli), sadece kıyasın kurallarına uyan birtakım kavram bileşimleri haline getirdi. İskolastik, yani ortaçağda geleneğe körü körüne bağlı sözde felsefe de, bütün bir ortaçağ boyunca, biçimsel mantığın kılı kırk yaran sayut tartışmalarından kurtulamadı (İslam mantığı da tam bir ortaçağ mantığıdır ve sonunda bir medrese mantığı olmaktan öteye geçememiştir). Bilim hakkındaki yeni görüşe uygun düşen yeni bir mantık ise, ancak Bacon ve Descartes sayesinde kurulabildi. O zamandan beri, özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda

mantık köklü değişikliklere uğradı. Böylece, örneğin simgesel mantık, lojistik, bilim mantığı, sezgisel mantık, çok değerli mantıklar, diyalektik mantık gibi yeni akımlar ortaya çıktı. Bu mantıklar, kuşkusuz Aristoteles'in biçimsel mantığından pek uzaktır; ama öyle de olsa, onunla kimi ilişkileri olduğu unutulmamalı.

İçlerinden **diyalektik** üzerinde ayrıca durmak gerekir.

MANTIK VE DİYALEKTİK

Mantığın, klasik biçimiyle, yüzyılların birikim ve deneyimini yansıttığı bir gerçektir. Günlük yaşamda pek işe yaramadığı da açıktır: Yağmur yağarken şemsiyesiz dışarıya çıkanın, ıslanacağını akıl etmesi gerekir. Ayrıca başka kolaylıklar da sağlar bu mantık: Sınıflandırır, ayırıp farklılaştırır, yerli yerine koyar her şeyi.

Yeter mi? Karmaşık gerçekliği çözer mi bu?

Geleneksel mantık, özünde yanlış değildir; ama belli sınırlar içinde geçerli olan bir şeyi o sınırların dışında uygulamaya kalktığımızda, gerçekliğin daha da derinliklerine inmek istediğimizde yanlışlara varma tehlikesi yok mudur?

Gerçeklik, durağan değildir, hareket halindedir; öte yandan bu hareket, iç çelişmelerin sonucu değişmelere yol açar.

Nasıl yaklaşmalı bu sorunlara da?

Onlara yaklaşmanın yolu **diyalektik yöntem**dir denir.

Geleneksel mantık, gerçekliğin sadece görünüşünü bize verir, bu haliyle de biçimseldir. Diyalektik yöntem ise, daha ötesine gider; bir **sürecin bütün görünüşleri**ne ulaşma amacındadır. Diyalektik yöntemin düşünme yasalarına uygulanmasına da **diyalektik mantık** adı verilir.

Diyalektik, düşünce tarihinde, kökü pek eskilere, ta Herakleitos'a kadar giden bir düşünme biçimi. Yunan filozofu, her şeyin hareket ve değişme içinde olduğunu söylüyor; ve bir ırmağa ikinci kez girildiğinde, yeni bir suyla yıkanılacağını belirtiyordu. Modern düşünce tarihinde, özellikle Alman filozofu Hegel (1770-1831), bu düşünceyi, bambaşka tarihsel koşullarda yeniden ele alır ve onu, kuralları belli bir düşünme yöntemi haline getirir: Filozofa göre, gerçek, olup bitmiş ilkelerin toma-

rı değildir; tarihsel süreç, bilginin daha alt derecelerinden daha üst derecelerine bir geçiş içindedir ve her türlü değişmenin iticisi de, zıtların birbiriyle mücadelesidir.

Arkasından Marx gelir; Hegel'in sistemindeki "idealist kabuğu" –apayrı gerekçe– atıp, "aklî çekirdeği", yani diyalektiği alıkoyduğunu belirterek, onu, kendi sisteminin, bir dünya görüşü olarak **diyalektik materyalizm**in yöntemi diye kabul eder.

Nedir ilkeleri bu son biçimiyle diyalektiğin?

Birinci ilke şudur: Tarihte ve toplumda her şey bir **süreç** içindedir; bu süreçlere bölüp parçalayarak değil, bir **bütün halinde** bakılmalıdır; ve söz konusu bütünde, her şey, karşılıklı etkileme yasasına tâbi olarak **birbirine bağlı**dır.

Diyalektiğin ikinci ilkesine göre, her şey **değişme halinde**dir; değişme evrenseldir ve **sürekli bir gelişme** gösterir. Öyle olmasaydı, insan soyunun mağara döneminden kurtulması, giderek uygarlığı yaratması mümkün olamazdı. Tarih, daha aydınlık bir gelişmeye doğru yürümüştür, daha da yürüyecektir.

Üçüncü bir ilke ise, ısınan suyun 100 derecede kaynaması ve buhara dönüşmesi gibi, tarihte ve toplumda nicel değişikliklerin **nitel değişiklikler**e yol açtığını belirtir. Bu zorunlu nitel değişiklikler, tarihte **devrim** olarak ortaya çıkarlar.

Peki nedir bu değişikliklerin itici gücü?

Diyalektiğin bir dördüncü ilkesine göre, tarihte ve toplumda, her değişme, zıtların, bir başka deyişle **çelişmelerin mücadelesi**nin eseridir. Bu çelişmeler içseldir, yenileyicidir ve bir arada bulunurlar. Düşüncelerde değişikliğe yol açan da onlardır.

Marx ve Engels, diyalektik yöntemin bu ilkelerinin aydınlığında tarihe bakarlar; kapitalist burjuva toplumların çözümlemesini de yine öyle yaparlar. Onlara göre, bu çözümleme bize göstermektedir ki, kapitalizmin iç çelişmeleri eninde sonunda bir başka topluma, sosyalist, giderek komünist bir topluma dönüşmenin hazırlayıcısıdır: Burjuvazi ile proletarya arasındaki zıtlık, proletaryanın, **sosyalizm adına** yapacağı bir devrime varacaktır.

Diyalektik, bir düşünme yöntemi olarak, değerini ve önemini bugün de koruyor.

Füsun Altıok, *Niçin Diyalektik?,* Aydın Yay., İzmir, 1980.

Ernst von Aster, *Bilgi Teorisi ve Mantık* (çev. M. Gökberk), Sosyal Yay., 3 bs., İst. 1994.

İsmail Beşikçi, *Bilim Yöntemi,* Komal Yay., İst. 1976.

Aydın Çubukçu, *Mantık ve Diyalektik,* Yurt Kitap-Yayın, Ank. 1989.

Doğan Ergun, *Yöntemi Bulmak. Türkiye'de Toplumsal Bilimlerin Bunalımı,* Gerçek Yay., İst. 1993.

Lucien Goldmann, *Diyalektik Araştırmalar* (çev. A. Timuçin / M. Sert), Kavram Yay., İst.

Doğan Özlem, *Mantık,* Ara Yay., İst. 1991.

Bertrand Russell, *Mistisizm ve Mantık,* Varlık Yay., İst.

Cavit Orhan Tütengil, *Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod,* Ayko Yay., İst. 1981.

Hasan-Âli Yücel, *Mantık Dersleri,* İnkılap ve Aka Yay., İst. 1980.

Bilim ve Ütopya Dergisi, "Matematik Nedir?" (sy. 13, 1995).

OLAYLAR VE GÖRÜŞLER

GÜNCEL YAŞAMDA İNSANLAR NASIL KARAR VERİYOR?

'İnsanların nasıl karar verdiği?' pek çok araştırmanın konusu olmuştur.

Çünkü, birey olarak yaşamımızı, topluluk olarak da geleceğimizi ilgilendiren konu budur.

Oy vermeden su kullanma biçimine, otomobil kullanmadan meslek seçimine kadar yaşamımızın her alanı *'kendi seçim kararlarımız'*a dayanır.

Siyasal parti çalışmalarından pazarlama amaçlı reyon düzenlemelerine kadar her alan bu sorunun yanıtını arar: *'İnsanlar nasıl karar verir?'*

Karar verme süreçlerinde elbette insanların *'yetişme biçimleri', 'eğitimleri', 'topluluk kültürleri', 'yaşanan dönemin değerleri', 'kişisel durumları'* gibi pek çok etken rol oynar.

Genelde, insanların çoğunluğu *'akıllı'* olmak yerine *'kurnaz davranmayı'* yeğler.

'Akıllılar' genelde düşünenlerdir ve uzun vadede toplumla birlikte kazanmayı seçerler.

'Kurnazlar' ise kısa vadede kendi kazandıklarına bakarlar ve toplum onları ilgilendirmez.

Küreselleşme ve onun ülkemizdeki en iyi temsilcilerinden birisi olan **Turgut Özal**'ın mantığı da budur: Sen kendi işine bak, paçanı kurtar, gerisini düşünme!

Küreselleşme ve kapitalizm, *'akıllı olmak'* yerine *'kurnaz olmak'* değerini koyduğu için de şimdi yaşanan değer kaymasında bizi şaşırtan olgular yaşanmaktadır.

Şimdi, *'günümüzün başarılı kurnazı'*nın özelliklerine bakalım:

Kısa vadeli düşünme. Mesajı *'sen, kendi yaşadığına bak'.*

Kendi çıkarını düşünme. Mesajı *'bu işten senin çıkarın ne?'*

Çevresine bakmama ve öğrenmeme. Mesajı *'aldırma, sen kendi yaptığına bak'.*

Geçmişi unutarak yaşama. Mesajı *'dün dündür, bugün bugündür. Geçmişten sana ne?'*

Geleceği görmeme, görmek istememe. Mesajı *'iyi olur iyi, sen kalbini ferah tut'.*

Küçük yaşam çemberinde yaşama. Mesajı *'sen kendi paçanı kurtar, ailene bak, gerisi seni ilgilendirmez'.*

Topluluğa uyma. Mesajı *'önde gidip seçilme, arkada kalıp ezilme, ortalarda yürü, görünme'.*

Plan program yapamama. Mesajı *'plan da neymiş, kaderin neyse o olur'.*

Zamanı kullanamama. Mesajı *'zamandan bol ne var? Bir mazeret uyduruver'.*

Yaptığı işe güvenmeme, bunu örtmek için de çok güvenirmiş görünme. Mesajı *'ben yaptığıma bakarım, gerisi vız gelir'.*

Günümüzün insanına verilen *'değer mesajları'* bunlardır.

Buna uygun insanları yetiştirmek için de pek çok kitap yayımlanmakta, seminerler yapılmakta, reçeteler yazılmaktadır.

'Akıllılar' ise uzun vadeli düşünmenin, toplumlarıyla birlikte kazanmanın, ortak mutluluğu seçmenin *'gerçekten akıllılık'* mı, yoksa *'örtülü aptallık'* mı olduğunu sorgulamak zorunda bırakılmaktadır.

*'Kurnazlar'*ın çoğunluğunda *'akıllı'* tanımına giren azınlık kendisini giderek yalnızlaştıran değişimin ne olduğunu kavradıkça kötümserliğe sürüklenmektedir.

Günümüzün sistemi, *'insan'*ın yerine *'para'*yı, *'akıllı'*nın yerine *'kurnazlığı'*, *'doğrucu olma'*nın yerine *'kandırma'*yı koymaktadır.

Sistemin yarattığı *'kurnazlar'* ile sisteme karşı çıkan *'akıllılar'* arasında kalıp ne yapacağını kestiremeyenlerse *'doğaüstü güçlere sığınarak'* bir başka dünya ile yaşamaya çalışmaktadırlar.

Günümüzde dinlerin, tarikatların, din dışı inanç topluluklarının daha da büyümesinin, daha da yaygınlaşmasının nedenlerini burada aramak gerekiyor.

İnsanlar, kurnaz olmanın pek de *'ahlaklı bir tutum olmadığını'* seziyor, ama sisteme uymadıkları zaman *'kaybeden'* olacağını düşünerek farkında değilmiş gibi yapıyorlar.

İnsanlık adına yapılacak iş, insanı değersizleştiren sisteme karşı çıkmaktır.

Bu sistem küreselleşme adı altında saklanan yeni emperyalist-kapitalist sistemdir.

İnsanların aklına ipotek koyan sistem budur.

'Yeni emperyalist-kapitalist sistem', bizim neo-demokratların sandığı gibi geçmişin ezberi değildir, yaşayan ve yayılan bir gerçekliktir.

Ülkenin içine sürüklendiği bulanık suyu bilincin berraklığında görelim.

Ülkemizde oynanan oyunları da net olarak anlayalım.

Siyaseti de, seçimleri de, geleceğimizi de bilinçle anlatalım.

Gelecekteki rotamızı doğru bir bilinçle çizelim.

(Erdal Atabek, "İnsanlar Nasıl Karar Verir?",
Cumhuriyet, 6 Ağustos 2007)

NİÇİN DİYALEKTİK?

Çağımızdaki aşamasıyla felsefenin amacı artık sadece dünyayı yorumlamakla kalmayıp, aynı zamanda onu değiştirmek, ileriye doğru dönüştürmektir. İnsanın, toplumun, doğanın ve tarihin yapısına uygun bir işlevi gerçekleştirebilmek için felsefeye doğru bakmak, onu doğru kullanmak gerekiyor.

Öyleyse, bugün felsefeyle uğraşırken öncelikle yapılması gereken iki iş vardır. Bunların ilki, yukarıdan beri yanıltıcılığını ortaya koymaya çalıştığımız yapay, monografik düşünme yolundan kaçın-

mak, felsefe sorunlarına ve ürünlerine, onları tarihsel, toplumsal, ekonomik temellerinden soyutlamaksızın, bütünsellikleri içerisinde eğilmek, karşıtlıkları, koşutlukları, etkileşimleri değerlendirip yorumlayarak ilerlemek oluyor.

İkincisi ise, bilimlerin belli bir aşamadan önceki düzeylerinde, onların verilerini değerlendirip yorumlamaya elverişli olan, fakat artık süresini doldurup işlevini tamamlamış bulunan metafiziği, hiçbir geçerliliği kalmamış bir yöntem olarak tamamen terk etmektir. Çünkü metafizik, durağanla (statik), içerisinde hiçbir karşıtlık bulundurmayanla, "mutlak"la, hiç değişmeyecek olanla uğraşır. Konusu, şeylerin değişmeyen özü, mutlak, birbirinden bağımsız, soyutlama ürünü fenomenler, aşkın *(transcendent)* varlık türünden şeylerdir.

Bilimlerin çağımızda ulaştığı aşamada ise hiçbir şeyin durağan, birbirinden bağımsız, başlangıcı-bitimi sınırlandırılmış olmadığını artık hiçbir kuşkuya yer olmaksızın biliyoruz. Şu halde metafizik de; sürekli değişim, dönüşüm, etkileşim, karşıtlaşım ve oluşum halinde olan varlığı, yapay olarak durdurmakla, gerçeğin yapısına aykırı bir yaklaşım benimsemektedir. Doğada, insanda, toplumda, tarihte, yaşamda, sözün kısası hiçbir yerde karşılığı ve yansıması bulunmayan "Mutlak"lar varsayarak, bu "farz-ı muhal"lerle uğraşmanın adı elbette felsefe olmayacaktır.

Felsefenin, bilimlerin ve düşüncenin yönetimi diyalektik bir yöntem olmak zorundadır. Çünkü konularının yapısı diyalektiktir. Yani her var olan, bir değişme ve gelişme süreci içerisinde yer almaktadır. Çelişme, devindirici güç olarak bu sürecin temel fenomenidir. Bu sürecin öbür süreçlerle ve her sürecin hem kendi içerisindeki, hem başka süreçlerdeki adımlarla organik ilişkisi vardır. Bu örgünün içerisinden belirli bir "tek" çıkartıp akışı durdurarak ona ve sadece ona bakmak olanaksızdır.

Bütün bunların bilimsel doğrular olduğundan şüphe edilmesinin artık ciddiye alınamayacağı çağımızda, felsefenin ancak diyalektik olarak kavranabileceğini ve anlamlandırılabileceğini söylemek ise öyle sanırım ki, yan tutmanın ötesinde ve ondan farklı bir şeyi dile getirmektir.

(Füsun Altıok, "Niçin Diyalektik"
Aydın Yay., İzmir, 1980, s. 10 [illegible]

Yazının başlığındaki "İslamcı aydın" tabirini özellikle ve tasnif kolaylığı olması bakımından kullanıp (") içine aldım. Aslında bu zevatın, kimi TV programcılarının demokrat olmanın icabı sayarak adlarına rezervasyon yaptığı "köşebaşı popçuları" olduğunu biliyoruz.

Ne fikirleri asırların süzgecinden geçip bugünü aydınlatan Müslüman düşünce adamlarıyla benzerlikleri var, ne de günümüzde İslam dünyasının karşı karşıya olduğu sorunlara çözüm üretmek için kavga veren aydınlarla senkron tutturmuşlukları.

Muhammed El Masarı (Suudi Arabistanlı hukukçu), Muhammed Gennuşi (Tunuslu muhalif lider), Abdülkerim Suruş (İranlı sosyolog) günümüzden isimler. Bir teki bile kalemini dört kadın alma hakkı için kullanmış değil. Cemil Meriç, Erol Güngör, Taha Akyol bizden isimler. Onlar da, nefsani isteklerine kılıf olacak ayet-hadis bulmak için çırpınanların düzeyine hiçbir zaman inmediler.

Ama köşebaşı popçusu bu hazretlerin akılları fikirleri bacaklarının arasında ve kadında; işleri güçleri kadın. "Kaç tane alsak, dörtlesek de mi saklasak, nasıl örtsek..."

Her konuda ellerindeki tek kriter nefsani arzuları. Heveslerine uygun ya da işlerine gelen şeyler için "yedekte" hadis dahil kaynakları var; olmasa da "inancı pekiştirmek için hadis uydurmak caizdir" yollu Kadızade artığı mantık yetişiyor imdada. Maksat hazretlerin gönülleri hoş olsun.

*

Mesela demokrasiye muhalifler. Gerekçesi Kuran. "Hüküm ancak Allah'ındır" ayetini dayıyorlar önümüze. Ayet, "Kıta sahanlığı hakkında kanun çıkacaksa bunu ancak Allah çıkartır" manasına gelmiyor elbette. Ama özenilen model, halkın reyiyle seçilmiş parlamentonun kanun yapmasına değil, "Ayetullah" ya da benzer sıfatlı ruhban sınıfının iradesini hâkim kılmaya dayandığı için, ahalinin ihtiyacı ve tercihi kıymet ifade etmiyor bunların gözünde.

Öbür taraftan Kuran'da, "Mülk ancak Allah'ındır" ayeti de var. Ama bu kez demokrasiye hayır derken sarıldıkları mantık, işlerine gelmiyor. Çünkü yorumun sonunda tapu var. O yüzden doğruyu benimsiyorlar. Ve tabii ki, bu benimseyiş doğrudan yana olduk-

larından değil, sonucun mülkiyet tutkularına uygunluğundan kaynaklanıyor.

*

İçlerinden bazıları şu ara çok rahatsız. Besbelli, devri Refah'ta "düzenden adil bir pay" arzusuyla eleştiriyi askıya almış olmasının sıkıntısını ve zihin karışıklığını yaşıyorlar. Son göz attıkları kitapla sahneye çıkıp dini konulara yabancı sol aydınlara ahkâm keserek ilgi çekegelmiş bu "aydın" tipler içinde savunmada ölçüyü kaçırıp dalkavukluğa başlayanlar bile çıkıyor.

Köşebaşı popçularından biri, geçenlerde Ortadoğu'daki bütün ülkelerin Türkiye'den daha demokrat olduğunu yazdı. Bakınız; Türkiye'den daha demokrat ülkeler hangileriymiş:

Malezya, Pakistan, Mısır, Ürdün –sıkı durun– İran, Suriye, Irak!

Biraz fazla değil mi?

(Avni Özgürel, "İslamcı Aydın" Masalı,
Radikal'den naklen Hürriyet, 17 Şubat 1997)

SORULAR

1. Mantık, "doğru düşünme sanatı"dır; ama bunu dayatan nedir?
2. Doğru düşünmenin kuralları nelerdir? Bilimsel araştırmada bütünlüğü sağlayan nedir?
3. Geleneksel mantığın üç ilkesi nelerdir?
4. Bunlar, çağımızın büyük sorunlarını çözmede niçin yetersizdir ve "diyalektik yöntem" niçin zorunludur? (Füsun Altıok'un yazısını okuyunuz!)
5. Yaşadığımız dünya ve toplumda insanlar nasıl karar veriyor? (Erdal Atabek'in yazısını okuyunuz!)
6. "İslamcı aydın" hangi çelişmelerle doludur? (Avni Özgürel'in yazısını okuyunuz!)

BİR DÜŞÜNCE BİR TARTIŞMA

"Mantık matematiğin gençliği, matematik ise mantığın olgunluk çağıdır."

İngiliz filozofu Bertrand Russell'ın (1872-1970) bu sözlerinden ne anlıyorsunuz?

III
GERÇEKLİKLE İLİŞKİLER

BİLİM NEYİ ANLATIYOR?

Bilim doğaya, topluma ve insana egemen, deneyle ya da gözlemle ortaya çıkarılmış zorunlu yasalar, onların araştırılması. Doğa, toplum ve insan böylesi yasalarla çevrili. Olayların asıl gerçekliğini bize gösterdiği için de büyük saygınlığı var bilimin; bu bakımdan hemen hemen rakipsiz. Ama sadece pratik ve teknik sonuçlarıyla mı önemlidir o? Bilim, deneyin ve gözlemin çocuğu ve aklın da dostu olarak, eğitici, giderek bir yol gösterici de değil mi?

Ama her şeyden önce, ne için bilim yaparız?

Kendiliğinden bilgilerimiz vardır: Dış dünyadan duyularla ediniriz ve gerçekliğin bir fotoğraf üzerinde sıradan kaydedilmesine benzer onlar. Çocuğun, ilkel insanın böyle bilgileri vardır ve pek de yardımcı olurlar onlara. Bellek, geçmişteki birçok duygulanışların anısını sürdürür; bu anı bir yol göstericidir ve onun sayesinde tuzaklardan korunmuş olur ya da doğal ortamın sunduğu olanaklardan yararlanılır. Örneğin, eli ateşe değip bir kez onun acısını tatmış olan çocuk, sakınmayı öğrenir ve bir daha ateşe yaklaşmaz.

Bilimsel bilgi ise, bunun ilerisinde ve başka gereklerin ürünüdür.

BİLİMSEL BİLGİNİN YAPISI

Kendiliğinden bilgi, ister istemez **sınırlı** ve **dayanıksız**dır. Gerçekten, birbiri ardı sıra gelen olayların sıradan kaydedilişi, onlar arasındaki bağlılığı açıklamaz bize; ve böylece, çocuğun "soru çağı" denen –aşağı yukarı– üçüncü yaşından başlayarak, zihnî anlama ihtiyacına da yanıt vermez olur. Öte yandan, kendiliğinden bilgi sağlam öngörülere de kapı açmaz:

Vaktiyle birbirini izlemiş iki olaydan, onların gelecekte de birbirlerini izleyecekleri sonucu çıkmaz.

İşte, bilimsel bilgi, gerçekliğin sıradan bir fotoğrafını aşıp, saptanan olayların arkasında onları birbirine bağlayan bağları araştırır; gerçekliği örten kabuğu soyup atar bir tür ve içerdeki **genellik** ve **süreklilik** çekirdeğini bulup ortaya çıkarır.

Ne var ki, kolay değildir bunu yapmak!

Çünkü, çevremizdeki olayların çoğu, bir ölçüde "tekil"dirler. Tarihsel olaylar için bu zaten böyledir: Diyelim Malazgirt Savaşı bir kez olmuştur ve bir daha hiç olmayacaktır. Günlük yaşamımızın bütün olayları için de, aşağı yukarı aynı şeyi söyleyebiliriz. Özetle, birbirinin aynı iki çiçek ya da iki taşa rastlayamayacağız. Ancak, işin içine bir parça daha eğildiğimizde şunu görürüz: Söz konusu "tekil" olayların durup dinlenmeden akışının altında, düzenlilik, kurallara uygunluk vardır ve tekrarlanıp dururlar. Gerçeklik, her noktasında ve zamanın her anında, yığınla yasanın birbiriyle karşılaşmasından oluşmuştur; ve bu yasalar, sonsuz bir çeşitlilik içinde birbirlerine karışır giderler. İşte, bilimin konusu, bu **yasaları**, bu **süreklilikleri**, bu **düzenlilikleri** arayıp bulmaktır.

Buradan kalkarak, bilimsel bilgi, kendiliğinden bilgiye oranla çifte bir üstünlük içindedir: Bir yandan, en azından bir bölümüyle, bizim **anlama arzumuz**a yanıt verir; öte yandan, belli bir ölçüde olayların akışını **önceden görme**mizi sağlar ve biz de, yerine göre onların gelişini önler ya da tekrarlanışını isteriz.

Şunu da belirtmeli: Bilgin, çıkış noktası olarak kaba, ham, işlenmemiş gerçekliğin gözleminden hareketle, onu ayrıştırır, çözümler ve sonunda genel ve soyut bir kavrama varır. Böylece bilim, kendiliğinden bilgiden farklı olarak, bir **yorumlama** ve **soyutlama** çalışmasıdır ki, ne çocuğun, ne de ilkel insanın yapabileceği bir şeydir.

Öte yandan, olaylar arasındaki değişmez bağlılıkların arınışına ve formüllendirilişine girişmek, üstü kapalı olarak, doğada bir düzenin bulunduğunu; her zaman her yerde yeniden görülebilecek yeknesek zincirlenişlerin olduğunu varsaymak demektir. Bu anlamda, bilim, kaçınılmaz olarak **gerekirci** (determinist)'tir. Bu gerekircilik olmasaydı, o gerçeklikle ilgili

hiçbir yasa da olmayacaktı, giderek bilim olasılığı bulunmayacaktı.

Ama bilim diye bir şey vardır; doğa gibi, toplum ve insan da onun konuları arasındadır.

Burada en önemli sorunlardan biri **yöntem sorunu**dur.

YÖNTEM SORUNUNUN ÖZÜ

Doğadaki gerçeklik olsun, sosyal gerçeklik olsun, bilimin onun üzerine eğilip yasaları bulup çıkarması, yöntem sayesindedir.

Yöntem, **gerçeğin ya da doğrunun araştırılmasında tutulan yol**dur; **kuşku**yla başlar işe ve elde ettiği sonucun da **görece** olduğunun bilinci içindedir.

Yöntem, bilimin can damarıdır, onsuz bilim olmaz.

Burada önemli birkaç noktanın altını çizmeli.

Birincisi şudur: Toplum içinde insan eylemlerini yönlendiren yasalar fizik dünyaya kendini dayatan yasalardan pek farklı, yani daha sınırlı, daha bükülgen, daha az zorlayıcı olduğu için, her iki bilim alanının yöntemleri de birbirinden farklıdır denir. Örneğin doğa bilimlerinde **deney** söz konusu iken, sosyal bilimlerde **gözlem** ağır basar daha çok. Nedeni de, sosyal bilimlerde, insanların özgür iradeleri girer işin içine. Böylece, bu ayrım göz önünde tutulmak koşuluyla, **her bilimin kendine özgü yöntemi** vardır.

İkinci olarak, bilim, olayların incelenmesinden yola çıkar. Doğa bilimlerinde bu inceleme, bir **varsayım**la başlar; varsayım, önceden verilmiş bir hüküm, ama olaylara denk düşen bir açıklamadır. Varsayımdan, yine deneyle bir kanıtlamaya, bir **doğrulama**ya gidilir. Bilimsel yasaya böyle varılır. Bu yasaların belli bir sistem içinde toplanışıyla **bilimsel kuram**lar (teori) ortaya çıkar.

Ancak unutulmasın: Bilimsel yasa ya da kuramlar, her zaman sınırlanabilir; dogmatik değil, **genel tartışmaya hep açık**tırlar. Böylece, bir bilimsel yasa bir başka bilimsel yasayla çürütülebilir; bir bilimsel kuramın yerini –yine bilimsel– bir öteki alabilir. Bilim tarihi bunun sayısız örnekleriyle doludur ve bilimsel bilginin inandırıcılığı da bundan ileri geliyor.

Üçüncü olarak, doğada, **cansız nesneler**in tanınması için ortaya konan bir bilimsel yöntem, **canlı varlıklar** söz konusu oldukta doğrudan geçerli değil. Bir fizik ya da kimya olayını incelemek başka, diyelim kurbağaları incelemek başkadır. Canlı varlıklar, çok daha karmaşık gerçeklikler sergiliyorlar. Bu gerçekliklerin, canlı diye "esrarlı" hiçbir yanları yok; ama onlara yaklaşım da karmaşık bir yönteme götürüyor. Özellikle biyolojide gördüğümüz budur.

İnsan, bilimin konusu olabilir mi?

17. yüzyıldaki bilimsel devrim, yalnız doğa bilimleriyle sınırlı kalmadı; deneyim, giderek gözlem, insan ve toplumla ilgili olaylara da uygulanır oldu. O yüzyıldan bu yana, karşımızda **insan bilimleri** denen dallı-budaklı bir bilim alanı var: Antropoloji, ekonomi politik, sosyoloji, psikoloji, psikanaliz, bugün birer bilim dalı ve her biri kendine özgü yöntemler geliştirmiş durumda. Bunu söylerken, insan bilimleri alanında, bilgi kuramı (epistemoloji) bakımından bugün de hüküm süren –bitip tükenmez– istikrarsızlığı; sınırlar, yöntemler ve okullar arasındaki uyuşmazlığı ve bütün bunların yol açtığı bölünmüşlüğü de hatırlatmış olalım. Ama bu, insanı ve toplumu bilimin dışında saymak şöyle dursun, onları gün geçtikçe daha fazla bilimsel alanın içine sokuyor.

Ancak şu nokta da önemlidir: Günümüzde bilim, **son derece uzmanlaşmış** niteliğiyle, sıradan insanların gözünde içine girilemez bir yapıya sahip. Halk, anlayamadığı şeylerden uzaklaşıp daha kolay anlayabildiği düşüncelere yöneliyor; ayrıca düzenden, yani kapitalizmden ve giderek tüketim toplumunun doğasından gelen yığınla eksikliği bilimden biliyor.

Bu **bilim ve halk kopukluğu** giderilmelidir.

Son olarak önemli bir nokta da şudur: Çağımızda bilim teknikle iç içe, birbirinden ayrılmaz haldeler. Teknik, başka araştırma alanlarını açmanın araçlarını veriyor bilimin emrine. Örneğin, daha önce mikroskop bulunmuştu; bugün o elektronik mikroskopa dönüşmüştür. Bunun, örneğin biyolojik araştırmalara kazandırdığı olanakları hatırlatmaya gerek yok. Buna karşılık, bilimsel deneyin de yeni aletlere ihtiyacı vardır. Teknisyenle araştırıcının bu işbirliği, **tekno-bilim**e götürmüştür. Buradan kalkarak, bilimin kuramsal ilke ve yöntemlerine de dayansa, **teknik bilgi** ve onun öğretimi kadar, bilimle tekni-

ğin iç içe örgütlenişinin de iktisadi ve sosyal örgütlenişle doğrudan bir ilişki içinde olduğunu söylemeli; tekno-bilimin gelişimi ve ortaya koyduğu ürünlerin pratikte insanlara sağladığı yararları belirleyen şey, son bir çözümlemede iktisadi ve sosyal düzen oluyor.

Bilim adamı, yöntemine uyup gerçeğin arkasından koşarken şarlatanlara karşı da mücadele içindedir.

BİLİM VE ŞARLATANLIK

Doğa ve toplumda olayların asıl gerçekliğini bize gösterdiği için büyük saygınlığı var bilimin ve bu bakımdan hemen hemen rakipsiz. Ama sadece pratik ve teknik sonuçlarıyla değil, deneyin ve gözlemin çocuğu ve aklın da dostu olarak, **eğitici,** giderek **yol gösterici** bir niteliği de vardır onun.

Nasıl?

Bilim kuşkudan, sıradan değil yöntemli kuşkudan yola çıktığı, vardığı sonuç da görece, yani şimdilik doğru olduğu için, **mutlak**a, **kestirmece**ye, ister istemez karşıdır. Sürekli aramış içinde olduğundan, **yeniliğe açık**tır bilim; yeni ve daha ileriye doğru düşüncelerin ve olanakların kapısını açar insanların önüne.

Buradan kalkarak ve pek haklı olarak denir ki, bir toplumsal **eğitim,** bilimsel yöntemlere göre yapılmalı ve bilimsel gerçeklerin üstüne kurulu olmalıdır. Eğitimin böylesi nitelikler taşımasından üstelik devlet sorumludur. "İyi yurttaş" kadar, bilimsel düşünme alışkanlığı edinmiş "sağlıklı kafa" yetiştirme de ancak böyle mümkündür. Bir toplumda **laik eğitim**in erdemini dile getiren bir kanıt da budur.

Ne var ki, bilimin saygınlığını –ondan yanaymış gibi görünüp– sömüren yığınla **"şarlatanlık",** eskiden beri toplumlarda sürdürülüp durur. Zamanımızda böylesi davranışlar daha da yaygındır: Yeni astronomi girişimleri; jeoloji, biyoloji, arkeoloji ve tarihle ilgili bilinmeyen gerçekleri yutturmaya kalkmalar; "okkültizm", ya da gizli şeyleri meydana çıkarma sanatı; spiritizma, parapsikoloji, tıp dünyasına kadar bulaşan şarlatanlık örnekleri sayılamayacak kadar çoktur. İşin içine, yerleşmiş boş inançların baskısı, sıradışı olayların karşı konulmaz çekiciliği,

özlemsel düşünüş, hele hele yanlış ve kötü eğitim de girince, meydan böylesi sahtekârlıklara iyice açılmış olur.

Bilim adına bunlarla mücadele edilmelidir.

Bir başka saptırma **dinci çevreler**den gelmektedir: Bilimin attığı dev adımları reddetmenin güçlüğü içinde, Batı'da ve Doğu'da din çevreleri, bilimle dini aynı şeylermiş gibi gösterme çabası içindedirler; günümüzde İslamcı çevrelerin, "İslam dini akıl dinidir", "Bilimsel buluşların hepsinin Kuran'da yeri var" gibi savları pek bilinir. Oysa kısır girişimlerdir bunlar; Kuran da dahil, hiçbir din kitabında hiçbir bilimsel buluşun yer almadığı –ve almasının da mümkün olmadığı– gerçeği bir yana, bilimle din birbirine zıttır, uzlaşamazlar. Çünkü, bilimde ve dinde, başta **temel tavır ayrılığı** vardır: Bilimde kural "belgelemek" ya da "kanıtlamak", dinde ise "inanmak", "iman etmek"tir. Dinsel tavırda "seçme özgürlüğü" tanınmaz; şundan ki, Tanrı'nın kefil olduğu bir şey, "kuşku ve tartışma" konusu olamaz. Bilimsel tavır ise, her sav karşısında kuşkucu olmayı –Hüseyin Batuhan'ın deyişiyle– "bir tür bilgi ahlakı sayar." Sonra, bilimde **yasallık** ve onun araştırma ve denemeyle bulunup doğrulanır oluşu var; dinde ise **doğaüstü, söylenti** ve **yorum!**

Böylece ilk fark bir **yöntem farklılığı** oluyor.

Hemen eklemiş olalım: Bu söylediklerimiz, her iki alanda gerçekliğe yaklaşımın farklılığı bakımındandır. Yoksa, dine inanan bir kimsenin bilim yapamayacağı, ya da bilim adamının mutlaka dinsiz olması gerektiği gibi bir sonuç elbette ki yanlıştır. Nitekim, özel yaşamında dine inanan yığınla bilim adamı vardır.

Başka ayrılıklar da var bilimle din arasında...

Özetle, bilimle din uzlaşmaz, felsefeyle de uzlaşmaz din. Ama bilimle felsefe arasında böyle bir zıtlık yoktur; çünkü her ikisi de, özgür aklın işlediği konulardır ve dogmalara karşıdırlar. Özellikle çağımızda, felsefe, bilimsel verilerin çok daha geniş sentez potalarında eritilmesidir; öyle olunca, felsefe, yaşadığımız bu bilim çağında daha da zorunludur. Bilim, insanoğluna gerçeği gösteriyorsa, felsefe de ufuk kazandırıyor; dinci çevrelerin bilimle flört ederken felsefeyi horlamalarının altında yatan budur.

Taha Akyol, *Bilim ve Yanılgı,* Milliyet Yay., İst. 1997.

Hüseyin Batuhan, *Bilim ve Şarlatanlık,* Yapı Kredi Yay., 2 bs., İst. 1994.

Albert Bayet, *Bilim Ahlakı,* Say Yay., İst.

J.D. Bernal, *Marx ve Bilim* (çev. O. Arman), Bilim ve Sosyalizm Yay., Ank. 1974.

J. Bronowsky, *Bilim ve İnsanın Değer Yargıları,* Varlık Yay., İst.

Paul K. Feyerbend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi,* Metis Yay., İst. 1985.

Lucien Goldmann, *İnsan Bilimleri ve Felsefe* (çev. A. Timuçin / F. Aynuksa), Kavram Yay., İst. 1977.

Nusret Hızır, *Bilimin Işığında Felsefe,* Adam Yay., İst. 1985.

Thomas S. Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* (çev. N. Kuyaş), Alan Yay., 4 bs., İst. 1995.

Jacques Monod, *Rastlantı ve Zorunluluk,* Dost Kitabevi, İst. 1983.

Bertrand Russell, *Bilimden Beklediğimiz,* Varlık Yay., İst. Aynı yazarın: *Din ile Bilim* (çev. A. Göktürk), Say Yay., 6 bs., İst. 1994.

Bilim ve Ütopya Dergisi, "Kuantum Dünyası" (sy. 22, 1996); "Tarihten Günümüze Sahte Bilimler ve Şarlatanlık" (sy. 10, 1995); "21. Yüzyılda Bilim" (sy. 39, 1997).

OLAYLAR VE GÖRÜŞLER

BİLİMİN DEĞER YARGISI YOKTUR

– Bilimle dinin fazla karıştırıldığına inanıyor musunuz?

– Bence tamamen ayrı iki alan. İkisini karıştıranlar da var, karıştırmayanlar da. Biraz kişiye bağlı.

– İnsanlar neden bilime daha çok ilgi duymaya başladı?

– Son yıllarda astronomi ve kozmolojiye ilginin arttığı doğru. Bunun bir nedeni, aya gidilmiş olması. İnsanlar televizyonlarında aya ayak basan adamı gördüler. Ama belki daha derin bir neden de var. İnsanlarda teknolojinin ötesinde bir anlam bulma arayışı daha yoğunlaştı. 17-19. yüzyıllarda yani aydınlanma çağında bilimin insana mutluluk getireceği inancı vardı. Bilim her şeyin cevabıydı adeta. Bizim yüzyılımızda bunun olamayacağı anlaşıldı. Büyük bir düş kırıklığı yaşandı.

– *Neden? Çok mu şey bekledik, yoksa bir şeyler mi aksadı?*

– Bilim insana iyilik kadar kötülük de getirebilir. Bilimin kendi içinde iyi kötü diye bir değer yargısı yoktur.

– *Yani nasıl kullanıldığı mı önemli?*

– Evet. Atom bombası yapmak istiyorsanız, bilim size nasıl yapılacağını gösterir. Ama bu bombayı yapıp yapmamanız gerektiğini söylemez. O bir değer yargısıdır.

– *İşler orada mı raydan çıktı?*

– Bu yüzyılda fark ettik ki bilim iyilik kadar kötülük de getirebilir. Onunla ne yaptığınıza, ne karar verdiğinize, nasıl bir dünyada yaşamak istediğinize bağlı. Mesela teknoloji, çevre kirliliği getirdi. Bunu azaltmaya çalışmalıyız. Eğer buna gerçekten karar verirsek bilime ihtiyacımız var. Ama önce karar vermemiz gerekiyor. Bilim veremez bu kararı.

(Nilüfer Kuyaş'ın Hubert Reeves ile söyleşisinden,
Milliyet, 14 Kasım 1996)

DİN İLE BİLİMİ KARIŞTIRMAMALI!

Yargıtay Başkanı Müfit Utku'nun Adli Yıl'ın açılışı vesilesiyle yaptığı konuşmada şeriatı ve aklı ayrı tutması, şeriatçıların tepkisine yol açtı.

Milli Gazete, Erbakanvari abartmasını patlatıverdi: "Dünyadaki tüm icatların mucitleri Müslümanlar"mış, *Milli Gazete*'nin yazdığına göre.

Televizyon, mikroskop, teleskop, uzay mekiği, artezyen kuyusu ve daha bilmem neler neler, dini kaynaklardan yararlanarak yapılmış. Bu iddialar yeni değil kuşkusuz. Daha geçenlerde Erbakan Hoca da, "NASA bilim adamları Kur'an okuyarak uzayı fethediyorlar" dememiş miydi?

Bunları okudukça üzülüyorum. Ülkemin okumuş-yazmış takımı, aralarında bilim adamı da bulunan bu kişiler, nasıl olur da bu kadar gülünç duruma düşerler, bilemiyorum.

Aslında pek ciddiye alınacak, üzerinde tartışılacak şeyler değil yazılıp çizilenler, ama birkaç noktayı irdelemeden geçmemek gerekiyor.

"Kuran'a dayandırılan" buluşların, tümüyle zorlama yorumlarla açıklandığını görüyoruz. O kadar yapmacık ve insan aklına hakaret

oluşturan yorumlarla bu "icatlar" dini temellere dayandırılıyor ki, böyle bir yaklaşımla evrende her şeyi tek bir kitaba bağlamak her zaman mümkündür.

Ve neden bu "icatlar" çok önceleri Müslüman "âlimler" tarafından ortaya konmamış da, "gâvurlar"ın buluşundan sonra Kuran'daki yeri keşfedilmiş, bu basit nokta da nedense pek tartışılmıyor.

Bu tartışmaları yapanlar, çağdaş buluşları, "bir fikrin akla gelmesi" gibi çocukça bir olay olarak görüyorlar galiba. Televizyondan bilgisayara, lazere, gen teknolojisine, uzay teknolojisine, tıbbi gelişmelere, telefona, otomobile kadar "buluşlar" kişisel dehalara değil, örgütsel süreçlere bağlanmış bulunuyor artık.

Bir konu üzerinde, yüzlerce kişi, yıllarca çalışarak, son derece gelişmiş aygıtları kullanarak, pozitif bilimlerin yöntemlerinden, kuramlarından ve kavramlarından yararlanarak, bu buluşları gerçekleştiriyorlar. Ve hiçbir buluş, gerçekleştiği noktada kalmıyor, sürekli çalışmalarla daha gelişmiş noktalara doğru evrilip duruyor.

Bütün bu süreçte, ne dinin, ne büyünün, ne okuyup üflemenin, ne de insan aklını dışlayan zorlama yorumların yeri vardır.

Bilimsel-teknolojik yaratıcılık, çağımızda toplumların en güç ve refah kaynağı olmuştur. Ve teknolojinin temelinde bilim yatmaktadır, din değil.

Dünyadaki buluşların dağılımına bakılırsa, Müslüman ülkelerin de maalesef en arka sıralarda yer aldığını görürüz. Buluşların kökenini dini bilgilerde aramaya devam edecek olursak, bu gerilikten kurtulmamız da mümkün olmayacaktır.

Teknolojik buluşlar için dini kaynak gösterenler, bu çabaları ile dini güçlendirdiklerini sanıyorlar. Oysa, tam tersine, bu tür tartışmalarla, dine en büyük kötülüğü yapmaktadırlar.

Amaçları, pozitif bilimlerin ve teknolojinin çağdaş toplumda kazandığı saygınlıktan yararlanarak dinin savunusunu yapmaktır.

Oysa, din, kendi alanında kaldığı sürece, ne bilimin, ne de teknolojinin saygınlığına gereksinme duymadan kendisini savunacak güce ve kaynaklara sahiptir.

Varoluş, Tanrı, ölüm, yaşamın anlamı gibi salt dinsel alanlarda kaldığı sürece, dinin geçerliliğini koruması için bu tür savunmalara hiç gereksinmesi olmayacaktır.

Ne zaman ki dini kendisine özgü olan alandan çıkarıp, siyasetin ve bilimin alanına sokarsınız, işte o zaman kendinizi gülünç duruma

düşürecek, dine de yarardan çok zarar verecek bu tür saçmalıklarla uğraşmak zorunda kalırsınız.

Akılsız dost hikâyesi...

(Türker Alkan, "Din ile Bilimi Karıştırmayın!", *Milliyet*, 30 Eylül 1996)

İSLAM VE BİLİM

Gazetelerin yazdığı doğruysa Erbakan, Kuala Lumpur'daki İslam Üniversitesi'ndeki bir konuşmasında şöyle buyurmuş: *"Modern bilimin temelinde İslam âlimlerinin buluşları yatıyor. İnsanlar rakamları bilmezlerdi. Bu buluşlar için Batı'dan patent hakkı istense ayaklarındaki donları kalmaz. Bugün Batılılar Ay'a gidiyor, ama nasıl? NASA'daki âlimler Kuran dersi alıyor. En mükemmel teleskopları yapmış, uzayın sırlarını çözememişler. Biri, 'Kuran'a bakın!' demiş, o zaman çözmüşler."*

Eğer bu sözleri kara cahil bir cami hocası söylemiş olsa, güler geçerdim. Zira bunlar eleştiriye bile değemeyecek kadar saçma sapan sözler, ama bunları söyleyen kişi vaktiye İTÜ'de yıllarca ders vermiş bir "profesör." Üstelik şu anda Türkiye'nin "başbakanı", dolayısıyla söylediklerinde gerçek payı olduğunu düşünenler bulunabilir, bu nedenle hem sözlerinin düpedüz birer "hezeyan" olduğunu göstermek hem de bu vesile ile bazı aklı başında kişilerin bile düştüğü "önyargılara" parmak basmak istiyorum.

Gerçi 9-12. yüzyıllar arasında İslam dünyasında da birçok filozof ve bilim adamının çıktığını, bunların özellikle matematik, astronomi ve tıp dallarında zamanlarının bilimine önemli katkılarda bulunduğunu bütün bilim tarihleri yazıyor. Ancak Erbakan'ın bundan kalkıp, "Modern bilimin temelinde İslam âlimlerinin buluşları yatıyor" demesi ciddiye alınamayacak kadar gülünç bir iddia. Herkesin bildiği gibi modern bilim Euklides'lerin, Archimedes, Hippokrates ve Ptolemaios'ların başlatmış oldukları bir araştırma geleneğini devam ettiren Copernicus, Galileo, Harvey, Kepler ve Newton gibi bilim adamlarının eseri.

"İnsanlar rakamları da bilmezlerdi" iddiasına bir anlam vermek çok güç. Rakamlar sayıların sembolleri olduğuna göre yazının keşfiyle birlikte rakamların da ortaya çıkmış olduğu apaçık. Yok, sayın pro-

fesör "sıfır" sembolünün ilkin İslam matematikçileri tarafından kullanılmış olduğunu kastediyorsa, son derece yanılıyor.(*)

Patent konusunda söylediklerini hiç kimsenin ciddiye alacağını sanmıyorum. Ancak Batılıların Ay'a gitmek için "Kuran dersi aldıkları"nı söylemesi psikiyatri kitaplarına geçecek bir "hezeyan" örneği olsa gerek. Uzayın sırlarını da teleskoplarla değil, "Kuran okuyarak" çözmüş oldukları iddiası da bundan geri kalmaz. Meğer biz okullarımızda boş yere Newton'un hareket ve çekim yasalarını, Kepler'le Galileo'nun astronomi buluşlarını okuturmuşuz. Baksanıza, bütün bu bilgiler Kuran'da varmış da tam 14 yüzyıl boyunca bundan –"Müslüman" bilim adamları da dahil– kimsenin haberi olmamış!

Şaka bir yana, benim bu yazıyı yazmakta amacım elbet akıllıca bir ortaokul öğrencisinin bile derhal görebileceği bu tür saçmalıkları sergilemek değil. Asıl amacım, bu vesileyle, yalnız Erbakan gibi her türlü bilim ve din kültüründen yoksun kişilerin değil, bazı "okumuş" kişilerin de kafasında yer etmiş olduğundan kuşkulandığım önyargılara değinmek.

Bunlardan biri din ile bilimin "bağdaşmaz" olduğu inancı. Bu, dinden ve bilimden ne anladığımıza bağlı. Bence soyut biçimde "din"den ve "bilim"den söz etmek anlamsız. Tek tek din ve bilim adamlarının düşünüş ve davranışlarına bakmak en doğrusu. Tarihe baktığımızda, filozof ve bilim adamları arasında pek çok "dindar", din adamları arasında da birçok ün yapmış bilim adamı olduğunu görürüz. Öte yandan, dini inançlarını bilimsel görüşlerle uzlaştıramayan, hatta bilime düşman olan dindarlar olduğu gibi, aynı nedenle dini küçümseyen, hatta tümüyle yadsıyan bilim adamları da var.

Dindarlar arasında, Erbakan gibi, kutsal kitaplarda her türlü bilginin "gizli" olduğuna inananlar da var. Bunların, peygamberlerin "her şeyi bilen" insanlar olması gerektiğini düşündükleri anlaşılıyor. Oysa hiçbir peygamberin böyle bir iddiası yok, olamaz da, zira onların amacı insanlara bilgi iletmek değil, bazı ahlak kuralları koyarak onların birbirlerine karşı "insanca" davranmalarını sağlamak. Gerçi kutsal kitaplarda evrenin, dünyanın, insanın ve öteki canlıların oluşumu ile ilgili bazı "teoriler" de yer alır, ama bunlar halkın hayal-gücünün yarattığı fanteziler, bugünkü deyişle, "mythos"lardır. İlk açıklama denemeleri sayabileceğimiz bu "yaratılış" mythoslarının modern bilimin açıklamalarıyla bağdaşmadığını biliyoruz. Nitekim, kutsal kitaplarda anlatılanların yanlış olamayacağında ayak direten bağnaz din adamları, bunlarla ters düşen görüşleri savunan (G. Bruno ve Ga-

lileo gibi) bilim adamlarını bazen acımasızca kovuşturmuşlardır. Onların bu tutumunu onaylamasanız bile, "tutarlılığından" ötürü anlayışla karşılayabilirsiniz; ama bu gerçekler ortada dururken, Erbakan gibi kalkıp, modern bilimin bütün buluşlarının –hiç değilse nüve halinde– Kuran'da var olduğunu iddiaya kalkarsanız, bu yaptığınıza düpedüz "dini şarlatanlık" denir. Peygamberleri "bilim adamı" kılığına sokmak, ancak "cahil" hocalarda bağışlanabilecek bir aymazlıktır.

Bir başka önyargı da, "İslam bilimi" veya "Müslüman bilim adamı" deyimlerinde geçen "İslam" veya "Müslüman" sıfatlarının görevini yanlış yorumlayıp "İslam dini" ile "bilim" arasında bir tür göbek bağı olduğunu sanmaktan kaynaklanıyor. Oysa bir bilim adamı Müslüman olabileceği gibi, Hıristiyan, Musevi de olabilir; "dinsiz", hatta "ateist" de. Nitekim, Eski Yunan'da filozoflarla bilim adamlarının ezici çoğunluğu dinsiz, bir kısmı da ateist idi. Bugün de öyle. Ancak bir bilim adamı "dindar" olduğu zaman bile bilim yaparken "dinsizmiş gibi" davranmak, yani dini inançlarını bir yana bırakmak zorundadır. Bu dediğim İslam bilim adamları için de geçerli. Nitekim "İslam bilim adamları" "Müslüman" oldukları, yani Kuran'da yazılanlara inandıkları için değil, dinsizmiş gibi davrandıkları ve davranabildikleri ölçüde, bilime katkıda bulunabilmişlerdir. Erbakan'ın yaptığı gibi, modern bilimin Kuran'dan kaynaklandığını iddia etmek, Einstein'ın bilimsel başarılarını "Musevi" olmasında aramak kadar gülünçtür.

Birinci maddede belirtmeye çalıştığım gibi, bilimle dinin "uzlaşamaz" olduğu inancı daha çok dini dogmalara körü körüne bağlanan ("bağnaz" dediğimiz) din adamlarıyla "dinsiz" veya "ateist" bilim adamlarının uzlaşmaz tutumlarından kaynaklanıyor. Bu iki insan tipi arasında bazen düşmanlığa kadar varan bir antipati olduğu apaçık. Ancak dini inançlarını bilimsel fikirleriyle uzlaştırabilen insanlar da var. Demek ki her şey sonunda bir "mizaç" (temparament) sorunu.

Bu ikinci tip insanlar arasından bazen büyük bilim adamlarının çıktığını görüyoruz. Ancak insanı asıl şaşırtan bunlardan bazılarının "bilimi yayma" misyonunu da yüklenmiş olmaları. Bunun Batı dünyasında Abbé Nollet ve Abbé Pluche gibi birçok örnekleri var. Ama bence en ilginç örnekler İslam dünyasından çıkmış. Aklıma ilk gelenler El-Mansur, Harun Reşit ve oğlu El-Memun adlarındaki halifeler. Asıl görevi İslam dinini yaşatmak, hatta "yaymak" olan bir dini liderin bu görevlerinden daha çok kendisini felsefeyle bilimin tanınmasına verebilmiş olması ilk bakışta çok şaşırtıcı. Herhalde adını saydığım

bu halifeler, felsefeyle bilime içten bir merak duymuş olmalılar ki, çeviri büroları kurup Eski Yunan filozoflarının belli başlı eserlerini (Yunanca asıllarından veya Süryanice çevirilerinden) Arapçaya çevirtmişler ve bu sayede Batı dünyası Eski Yunan felsefesini tanıma fırsatı bulmuş!

9-12. yüzyıllar arasında Arap ülkelerinde yaşayan "İslam Rönesansı"nı bu aydın kafalı halifelere borçlu olduğumuz bence şüphe götürmez. Ancak burada geçen "İslam" sıfatına bakıp bu Rönesans'ı "İslam dini"ne mal etmeye kalkmak, ancak Erbakan gibilerinin tenezzül edebileceği bir aldatmaca örneği! Tekrar ediyorum: Hiçbir kutsal kitap insanlara "bilgi iletmek" amacıyla yazılmamıştır, peygamberlerin de böyle bir iddiaları yoktur. Nitekim, İslam filozofları da Eski Yunan (kısmen de Roma) düşünürlerinin eserlerini okuduktan sonra çoğu zaman bu eserleri yorumlamakla yetinmişler. Bazen de bunlara orijinal katkılarda bulunmuşlar. İslam filozofları arasında İslamın dogmalarını felsefi ve bilimsel görüşlerle uzlaştırmayı deneyenler de olmuş, ama bunlar ne İsa'ya yaranabilmişler ne Musa'ya. En sonunda İmam Gazali adında bir ilahiyatçı çıkıp "insan aklının yanlışların kaynağı olduğunu", doğruya ancak "iman"la (yani Kuran'la) varabileceğini iddia etmiş ve bu görüşün İslam fikir dünyasına egemen olmasıyla birlikte aydın kafalı halifelerin önayak olduğu "İslam Rönesansı" da tarihe karışmış.

Türkiye'nin "makûs talihi"ne bakın ki, bugün hükümetin başında İmam Gazali'ye kırk defa rahmet okutacak bir "profesör" bulunuyor. İmam Gazali bilimin gereksiz, hatta tehlikeli bir uğraş olduğuna inanıyordu. Bizim sayın profesörümüz ise o kadar geri kafalı değil; ama son derece becerikli, zira şapkanın içinden canlı bir tavşan çıkarıveren sihirbaz gibi, Kuran'dan modern bilimin bütün bilgilerini şıp diye çıkarıveriyor. "Ne sihirdir, ne keramet, el çabukluğu marifet" diye asıl buna denir işte!

(*) Bu konuyu merak edenler 31 Ağustos 1996 tarihli *Bilim ve Teknik Eki*'nde çıkan Sayın Ömer Aslan'ın "Sıfırı Kim Buldu?" başlıklı yazısına bakabilirler (sayı 493, s. 10).

(Hüseyin Batuhan, "İslam ve Bilim",
Cumhuriyet, 22 Ekim 1996)

EVRİM, ELEME VE DEMOKRASİ

Dünyada son yıllarda görülen hızlı değişimin kaynağı, bilim ve teknolojideki gelişmelerdir.

Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin *"yaşam suyu"* da bilimsel çalışma özgürlüğünün tam anlamıyla var olmasıdır.

Ülkemizde bilimsel çalışmaların, özellikle toplumsal bilimlerde, *"yasakçı"* bir anlayışın kıskacında tutulduğu bilinmektedir. Son günlerde ise fen bilimleri alanında ilginç bir tartışma yaşanıyor. TÜBİTAK'ın Charles Darwin üzerine ünlü bir yapıtı dilimize kazandırmasına karşı, yoğun bir saldırı başlatıldı. Hiçbir bilimsel araştırmaya dayalı olmadan, üstelik adlarının önüne prof. dr. ya da doç. dr. yazan kimilerinin *"fetvasıyla"* bilime saldırı sergilendi. TÜBİTAK'ın çalışma alanı fen bilimleridir. Öyle anlaşılıyor ki *"bilim düşmanlığı"* girişimlerinden fen bilimleri de payını alacaktır.

Öncelikle belirtelim ki kimi gerçekten geri kalmış beyinlerin tersini yaymak istemelerine karşın, Darwin'in *"Türlerin Kökeni"* (1859) adlı çalışması, etkisini giderek artan bir biçimde sürdürüyor. Evrim Kuramı ekonomiden genetiğe, bilim felsefesinden doğrusal olmayan karmaşık dizgelere dek hemen tüm bilim dallarında uygulama alanı buluyor. Hızla değişim yaşanan bir ortamda, evrim kuramlarının irdelenmesi, yenilenmesi ve geliştirilmesinden daha doğal ne olabilir? Doğallıkla, Darwin üzerine yapılan araştırmalarda son yirmi yılda bir *"patlama"* olduğu, bilim dünyasında özenle vurgulanıyor. *"Evrimsel ekonomi"* kuramı alanında önemli gelişmeler yaşanıyor, dernekler kuruluyor, dergiler çıkarılıyor.

Türkiye'de *"hoşgörülmeyen"* işte bu tür gelişmelerdir. Bu nedenle olacak hükümet, TÜBİTAK, YÖK ve tüm üniversiteleri tam anlamıyla kendi sultasına almak için yoğun bir uğraş veriyor. Elde edilmek istenen yalnızca bu kuruluşlardaki *"kadrolar"* ya da *"parasal olanaklar"* değildir. Hükümetin amaçladığı, bu kurumların asıl işlevlerinden, daha doğrusu *"varlık nedenleri"* olan bilimsel araştırmalardan daha çok uzaklaşmalarıdır. Günümüzde Evrim Kuramı'na saldırının başka hiçbir anlamı olamaz.

*

Evrim Kuramı *"doğal eleme ilkesine"* dayanır. Doğada *"en iyi"* ve başarılı *"uyum"* sağlayabilenlerin yaşadığı, varlığını sürdürdüğü, bunu başaramayanların da elendiği öngörülür.

Türkiye'de evrim kuramı aslında işlemiyor; daha doğrusu, tam anlamıyla *"tersine"* işliyor.

Türkiye'de giderek artan oranda ailenin parasal durumuna bağlı hale gelen eğitim düzeninin, toplumun en yetenekli çocuklarını ve gençlerini seçtiği ve öne çıkardığı söylenemez. Kimi yeteneksizlerin yalnız parasal güçleriyle *"yükseldiği"*, yeteneklilerin de yoksullukları nedeniyle elendiği bir eğitim düzensizliği egemendir. Bu düzensizlik çok büyük ölçüde ilkellik ve fosil üretiyor. Bilim adamı ve sanatçı olarak uluslararası düzleme çıkabilecek değerleri seçemeyen, yetenekli gençlerini ya işsiz ya da sıradan işlerde çürüten bir yapı söz konusudur. Eğitim düzeni yeteneklere göre seçme yapabilseydi, ne ilkokuldan üniversite sonrasına uzanan uzun çizgide kendisi bu ölçüde geri kalır ne de başta kamu yönetimi olmak üzere topluma yön veren birimler bu ölçüde *"niteliksizliğin"* ve yetersizliğin en alt çizgisinde kalırdı.

Ülkemizde kurumların genel olarak iç işleyişlerinin de yetenek ve becerilere dayalı olduğu öne sürülemez.

*

Doğal seçimin hemen hiç işlemediği, daha doğrusu tam anlamıyla tersine işlediği yer, çok büyük çoğunluğuyla siyasal partilerdir. Oysa asıl siyasal partilerde *"partinin program ve tüzüğüne"* bağlı kalmak koşuluyla düşünce canlılığı ve çözüm üretimi esas olmalıdır, ancak bu yolla *"toplumun önü açılır"*, yeni politikalar üretilir, tartışılır ve yaşama geçirilir. *"Doğal işleyiş"* budur. Böyle olmayınca partiler, toplumun sorunlarından uzak, içine kapanık, içlerinde yarasalar uçuşan eski binalara dönüşmüş bulunuyor.

Son günlerde TBMM'de bulunan sol etiketli iki partide, DSP ve CHP'de olanlar, aslında örgüt içi devingenliğin, canlılığın ve doğal eleme süreçlerinin yokluğundan kaynaklanıyor. Birleşme bir yana bu partiler, yaşanmakta olan *"ülkeyi karanlığa sürükleyen gelişmeler"* karşısında, kendi aralarında işbirliği bile yapamıyorlar.

Bu noktalara nasıl gelindiğinin çok yeni ve somut bir örneği geçen günlerde CHP'nin İzmir İl Başkanı Osman Özgüven ve il yöneticilerinin görevden alınmalarıyla bir kez daha görüldü. Partinin, geleneksel olarak en üretken birimlerini söküp atmasının kimlerin ekmeğine yağ sürdüğünü, yerel yönetimlerde yaşananlar ve hükümetin yaptıklarıyla toplum acıyla her gün yaşıyor.

Yetersizliklerin birikiminden demokrasinin doğması kolay olmuyor.

(Yakup Kepenek, "Evrim, Eleme ve Demokrasi", *Cumhuriyet,* 17 Şubat 1997)

SORULAR

1. "Kendiliğinden bilgi" ile "bilimsel bilgi" arasında ne gibi farklılıklar vardır?
2. "Bilimsel yasa"lara varmak niçin bir yöntem sorunudur? Her bilim dalının kendine özgü yöntemi vardır derken ne anlaşılır? Bilim-teknik ilişkisine nasıl bakıyorsunuz?
3. Bilim, "değer yargısı"nda bulunur mu? (Hubert Reeves ile söyleşiyi okuyunuz!)
4. Eğitim, niçin bilimsel yöntemlere dayanmalı ve bilimsel doğruların üstüne kurulmalı?
5. Bilimi sömürmek isteyen şarlatanlık örneklerine neler gösterilebilir? Dinci çevreler ne türlü bir saptırmaya gidiyorlar? Din ile bilim birbirine niçin karıştırılmamalı? (Türker Alkan'ın yazısını okuyunuz!); İslam ve bilim ilişkisini koyarken hangi yanlışlardan kaçınmalı? (Hüseyin Batuhan'ın yazısını okuyunuz!)
6. Günümüzde Darwin'in evrim kuramına karşı saldırının anlamı nedir? (Yakup Kepenek'in yazısını okuyunuz!)

BİR DÜŞÜNCE, BİR TARTIŞMA

"Hayır, bizim bilimimiz bir yanılsama değildir. Ama bilimin bize veremediğini başka bir yerden elde edebileceğimizi düşünmek: İşte budur yanılsama!"

Sigmund Freud'un (1856-1939) bu sözlerinden ne anlıyorsunuz?

TEKNİK, İNSANLIĞIMIZDAN BAĞIMSIZ MIDIR?

Teknik, insan soyunun doğa üzerindeki egemenliğinin ilk biçimi ve tarihi de, insanın taşı yonttuğu ya da cilaladığı yüzbinlerce yıl öncesinden başlıyor; çağımızda da harikalar yaratıyor, daha da yaratacak. Ne var ki, doğal ve insansal ortamı da durmadan altüst eder halde bir süredir; tehlikeli işler yapıyor ve bizzat uygarlığa meydan okuyor. Karar vermek zorundayız: Bu tehlikeler karşısında, ilerlemeyi durdurmadan, kör gidişe hayır demenin yolları nedir? İnsan olarak sorumluluğumuz, önce neyi dizginlememizi emrediyor bize?

Düşünce tarihinde birbirini izleyen ve biri ötekine zıt **iki felsefe** arasında bölünmüş haldeyiz. İsa'dan önce 4. yüzyılda, Yunanistan'da Aristoteles, doğayı, onu değiştirmeyi ya da aşmayı aramaksızın, ülkü olarak alma konusundaki gerekçelerini sergiliyordu. Buna karşılık, 17. yüzyılda, iyimser bir teknik felsefesi kuran İngiliz filozofu Francis Bacon'un (1561-1626) yanı sıra, Fransa'da Descartes (1596-1650), bilim ve teknik sayesinde oluşacak bir başka mutluluk ve bilgelik geleceğini haber verir: O gelecekte, bilim ve teknik, "doğanın sahipleri" kılacaktı insanları.

Konuya daha yakından eğilmekte yarar var.

YARIŞAN İKİ ÜLKÜ: DOĞA VE İLERLEME

Eski Yunanlıların sloganı, **doğayı olduğu gibi bırakmaktı**.

Gerçekten, eski Yunanlılar, doğa karşısında insan güçlerinin ne denli aşağı düzeyde oluşunun bilincindeydiler. Volkanların patlamaları, sel basmaları ya da depremler karşısında ne yapabilirdik ki? Onların ilk duygusu, insanın doğaya zorunlu

olarak baş eğmesi oldu; başvurulacak tek şey vardı: Onunla **uyuşup anlaşmak** ve **yararlanmak** ondan!

Aristoteles, ne olursa olsun, doğayı aşılmaz bir yetkinlik içinde görür. Zanaatçının yapacağı en iyi şey, öykünmektir ona. Aletler organları kopya eder: Maşa, eli örnek alır, koltuk değneği bacağı. Lambanın ayağı, levyenin kolu, testerenin dişi demez miyiz bugün de? Ne var ki, doğal ile onu sürdüren –imal edilmiş– bir nesne arasında esaslı bir fark vardır Aristoteles'e göre: Bir bitkinin tohumunda o bitkiye yaşam verecek her şey bulunur; oysa marangoz, tahtaya, mobilyanın biçimini vermek zorundadır. Doğal olan şeyde, kendi üreyişinin, çoğalışının nedeni olduğu gibi gizlidir ve herhangi bir dış etki onu bozmuşsa, kendiliğinden oluşup yenilenir. Böylece, kırılan kemik kaynar ve yara kabuk bağlar. Öyle olduğu içindir ki, eski Yunanlılara göre, tıp diye "doğal" tıp vardır olsa olsa; hekim, hastayı hastalığa karşı koruyacak süreçleri kolaylaştırmaktan fazla pek bir şey yapmaz.

Bugün bile kimi hastalıkların sağaltımı bu şemaya uyar; onları iyileştirmek için, bir parça sağduyu ve çokça da sabır gerekir. Doğayı kendi haline bırakmalı diye düşünülür; olsa olsa, onun kendi dengesini yeniden bulmasında ve işleyişinin yoluna girmesinde orta halli araçlarımızla yardımcı olabiliriz. Bu görüş, "homeopati!" adı verilen tıpta yeniden ortaya çıkacaktır ki, hastaya –mümkün olduğu kadar– az ilaç vermekten ibarettir.

Eski Yunanlıların görüşünün karşısına, modern tasarı gelip dikilir: **Doğaya egemen olmak**tır bu!

Beş yüzyıla yakın bir zamandır, bilim ve teknikteki sürekli ilerlemenin damgasını vurduğu modern dünya, doğa üstüne anlayışımızı tepeden tırnağa değiştirdi: İlkçağla ortaçağ insanlarının doğaya karşı duydukları –neredeyse– dinsel saygıyla bir kopuş oldu; 17. yüzyılda, Descartes'ın felsefesiyle tamamlandı bu kopuş.

Descartes'a göre, uçsuz bucaksız bir mekanizmadan başka bir şey değildir doğa ve esrarlı hiçbir güce başvurmadan akılla açıklanmalıdır o; ister bitkilerin açılıp serpilişi, ister yıldızların hareketi ya da damarlarda kanın dolaşması söz konusu olsun, böyledir bu. Böylece insan, bilimin kendisine sağladığı bilgilerden yola çıkarak, yaşamın zembereklerini tanıyabilir ve iyi bir

mühendisin elindeki parçalar ve aletlerle yaptığı gibi, doğayla oynayabilir. **Doğanın sahibi** gibi davranmayı ve onu **istediği gibi kullanma**yı engelleyecek hiçbir şey yoktur önünde insanın; öyle ki, gerektiğinde, bir efendiye nasıl uyulursa doğayı da buna zorlayabilir.

Descartes, *Yöntem Üstüne Deneme* adlı eserinde (1637), bilim ve teknik konusundaki iyimserliğinin gerekçelerini sıralar: Özellikle tıptan, bedensel ve ruhsal hastalıkları, yaşlılığın sorunlarını yenmesini bekler; bunun gibi, tıp, bedensel rahatsızlıkların ortaya çıkardığı kötü huylar ve tutkulardan arındırarak, bizi ahlakça daha bilge yapmalıdır.

Şu da var ki, Descartes'ın felsefesinin haber verdiği ve geçerli saydığı bilimsel ve teknik uygarlık, ancak pek yakın tarihlerde günlük ufkumuzun içine gelip girmiştir. Örneğin, tıp alanında bilim ve teknikten edindiğimiz yararlar, büyük bölümüyle, Pasteur'ün mikroplara karşı açtığı savaş, daha da yeni bir tarihte sulfamidlerin ve antibiyotiklerin bulunuşuyla, bir yüz yıllık geçmişe sahiptir sadece. Aslında, Descartes'ın *Yöntem Üstüne Deneme*'yi yazdığı devir göz önünde tutulursa, cesurca bir şeydi yaptığı; çünkü, o yıllarda, Molière'in komedilerinde görüp bol bol güldüğümüz gibi, hekim olmak için Latince bilmek ve barsakları boşatmakla kan almak hemen hemen yetiyordu ve öyle olunca da, geri kalanını doğaya bırakıp hastayı avutmaktan başka yapacak bir şey yoktu.

Descartes'ın eseri ya da İngiliz filozofu F. Bacon'un *Novum Organum*'u (1620) gibi çalışmalar, anlayışlarda devrim yaptı ve bilimsel ve teknik modern uygarlığa giden yolu açtılar. Teknik ilerlemelerin, çetin ve alçaltıcı işlerden başlamak üzere, insanı yazgısından ve dünyadaki bütün mutsuzluklardan kurtarabileceği umut edilir oldu. Gerçekten, tâ ilkçağda Aristoteles, işleri otomatlara yaptırma mümkün olduğunda kölelere ihtiyaç kalmayacağını söylemişti. 19. yüzyılda makineciliğin ortaya çıkıp ilerlemesi, arkasından üretkenlik ve otomasyonda atılan büyük adımlar, uzun bir süre ütopya olarak görülmüş bir şeyi elimizin altına koymuşa benzer: Nankör çalışmayı ortadan kaldırmak ve bunun sonucu olarak, böylesi bir uğraşı yüklenmiş olanların da tutsak durumuna son vermektir bu.

Ancak, ne var ki...

Ne var ki, 20. yüzyıl, geçmiş yüzyılların teknik ilerleme karşısındaki kayıtsız şartsız iyimserliğini tersine çevirdi.

Bir yandan, İkinci Dünya Savaşı sırasında, teknik en korkunç **yıkıp yok etme çılgınlıklarına** hizmet etti. Hiroşima ile Nagazaki'ye atılan iki atom bombasının sonuçlarını hatırlatmaya gerek var mı? Atomu parçalamak gibi, insan zekâsının doğa üzerindeki en büyük fetihlerinden biri, ilk adımda bombaya dönüştürülmüş bulunuyordu. Bugün bile, tekniğin, yönetimlerin sistemli olarak işledikleri kitlesel cinayetlere iyiden iyiye yardımcı olduğu oluyor. Hayvanlar da yakasını kurtarabilmiş değildir bu saldırıdan: Doğanın otla beslenmeye götürdüğü sığır ve davar türüne, bol ürün ve çok kazanç adına, et ve kemikten yapma hayvansal unu yedirerek yol açılan "deli dana" olayının ve onun neden olduğu korkunç hayvan kıyımının sonuçları, en yakın bir örnek olarak bugün de gözlerimizin önünde değil mi?

Öte yandan, normal zamanlarda bile, doğaya ve hayvanlara egemen olma iradesi, gitgide **insan ilişkilerine** de uygulanıyor; ve bunun sonucunda öyle bir dünyaya varılıyor ki, insanlara orada, teknik olarak nesne diye, yani değerleri bakımından değil yararları açısından bakılıp yaklaşılıyor.

Böylesi bir teknik anlayışa karşı filozof Marcuse'nin (1898-1979) daha da geliştirdiği eleştiri, 1968 Mayısında **kapitalist toplumun tartışılmasına** yol açtı; ve söz konusu toplum, insan yaşamını üretime ve tüketime feda etmekte, insan ilişkilerini araç haline getirip üzerlerinde baskı kurmakla suçlandı. Onlara ek olarak, şunları da sorabiliriz kendimize: Tekniğin mantığı bizi insanlığımızdan uzaklaştırmaya mı götürüyor? Ya da teknikteki kimi ilerlemelerin olumsuz sonuçlarına bakıp akılın ve hukukun da yardımıyla yeni bir hümanizma kurmamız mümkün değil midir?

İlerlemenin yol açtığı sonuçlara bakıldığında, tekniğin yararlarına **körü körüne inanış** pek çocukça görünüyor bugün: Dünyamızın çevresel dengeleri bozulmuştur; devletin bireyler üzerinde uyguladığı aşırı denetimin tehlikeleri vardır; işsizlik bunalımlarıyla yüz yüzeyiz; doğal döllenmede serüvenci yolla

ra gidiliyor; yaşam biçimleri, anlayışlara oranla pek hızlı değişiyor.

İnsanları **kökünden koparma** duygusuna yol açıyor bütün bunlar da!

Bugün kimi çevreciler, dünyamızın değiştirildiğini bile söyleyip esef ediyorlar ve ona, haklara sahip bir varlık olarak bakmayı –olanca hızla– öğrenmek gerektiğini ilan ediyorlar. Tekniğin sunduğu yeni olanakların kimi zaman bizi içine attığı karışıklıkta, şu da soruluyor: Doğaya dönmemiz ve onu örnek diye almamız daha bilgece bir davranış değil midir?

Ne var ki, örneğin yapay döllenme konusunda tekniğin sağladığı olanaklar söz konusu olduğunda, insana nasıl davranılması gerektiğini hatırlatacak olan doğa mıdır? Doğanın, iyilik kötülük konusunda bir kaygısı yoktur, insanın seçimleridir bunlar. Doğa, başarıdan başka bir ilke tanımaz ve çoğu kez de en güçlünün yasasının dayattığı bir başarıdır bu.

İlerlemeyi durdurma düşüncesine gelince, tehlikesiz ilerleme kadar hayalcidir o da. Çünkü, yaşayışımızı ve örflerimizi altüst eden yeniliklerin yol açtığı sonuçlara karşı tepkiler ne olursa olsun, unutulmamalıdır ki insan, çalışma ve yaşam biçimlerini sürekli değiştirirken, kendisini de durmadan değiştirmektedir. Karşılıklı olarak işlemektedir bu süreç; onun sağlayacağı önemli katkılar vardır.

Ayrıca, **sorumluluğun payını** nasıl unutabiliriz?

İNSANIN SORUMLULUĞU: EGEMENLİĞİNİ DİZGİNLEMEK

İnsanlık, teknik ilerlemeyle maddi güçsüzlüğünden sıyrılırken, önüne dikilen dev sorunların karşısında hareketsiz de duramaz; geriye sorumluluk diye bir şey kalmıştır.

Sorumluluk: Bu konu üzerinde özellikle durmalı!

Hayvan ne iyi ne de kötüdür, iyilikle kötülük arasındaki zıtlığı bilmez, böylece masumdur hayvan; oysa insan, yaptığı iyilik ve kötülükten manevi olarak sorumludur. Bu manevilik, ya da daha doğru olarak bu manevi sorumluluk, insana bütün saygınlığını sağlar. Ve bu sorumluluk, bütün insanlara karşı saygılı davranmaya zorlar kişiyi.

O kadar mı?

Ya doğaya, ya öteki canlılara ve hayvanlara?

İnsanın yeryüzünde tek başına egemen olduğu, hele hele evrenin merkezi olduğu inancı, sağlam temeller üzerine oturmuyor. Farklı bir yerimiz var, doğru, ancak doğanın dışında değiliz; dahası, onun, sorumluluklarının bilincinde olması gereken bir "uzantı"sıyız.

Tekniğin sorunları karşısında buradan kalkarak ne yapmalı?

İnsanlık, donandığı güçleri dizginlemeli; o güçleri, insanın manevi gereklerine tâbi kılmalıdır. Varlığımızın temel referanslarını değiştiren her yenilik, sakıncasız olanla yasaklanmış olanı dile getiren yeni hukuk kurallarına yol açacaktır zorunlu olarak. Bu kurallar, **insan yaşamının her biçimine mutlak saygı** gibi, uygarlığın temel ve geleneksel değerleri üstüne topluca eğilip onları düşünmeye götürebilir. Bu düşünme, toplumda değerlerin seçimini sosyal yaşamın merkezine oturtuyorsa, teknik ilerleme uygarlığın büyük çapta ilerlemesinin nedeni olacaktır. Bu olmazsa, teknik ilerlemeyle, ağır biçimde yolundan sapmış bir yaşam biçimine doğru, gözü kapalı sürüklenmiş olacağız.

Teknik, en delice isteklerimiz de dahil, bütün arzularımızı gerçekleştirmeye itiyor bizi; bilinçsiz ve çaresiz arkasına takılıp gidemeyiz onun. Şunu unutmamalıyız ki, insanız biz, yani canlı ve ölümlü, özgür ve uygar varlıklarız; insanlığımızın anlamında ise, **doğal sınırlarımızı kabul etmek** ve **ahlaksal sınırlarımızı** da **yaratmak** vardır. Ayrıca, sorumluluğumuz yalnız bugün için de değil, **gelecek kuşaklar**a karşıdır da.

Onlara insanca bir toplum bırakmak zorundayız.

Ama aynı zamanda anlamını yitirmemiş bir doğa da...

Bu amaca ulaşmanın, hiç kuşkusuz toplumun yapısına ilişkin gerekleri var. Kapitalist toplumda kazanç hırsı ve onun tüketim toplumu anlayışı, başlı başına bir engel değil midir?

Öte yandan, eğitime büyük görevler düşüyor.

Sanata düşen görevler de var mı bu konuda?

DAHA ÇOK BİLGİ

Michel Henry, *Barbarlık* (çev. I. Ergüden), Ayrıntı Yay., İst. 1996.

Ata Soyer / Evren Balta, *Hekimlik, Tıbbî Etik ve İnsan Hakları*, Türk Tabipleri Birliği Yay., İst.

Bilim ve Ütopya Dergisi, "Tıp Ahlakı Ameliyat Masasında" (sy. 8, 1994); "Genler Modern Put mu?" (sy. 15, 1995); "Doğa Korsanlığı, Gen Hırsızlığı" (sy. 18, 1995).

OLAYLAR VE GÖRÜŞLER

YENİ DEVRİM

'Devrim' sözcüğünün talihsiz bir yanı var: 'Devirmek' kökünden geliyor ve devrimlerin olumsuz yanını öne çıkarıyor.

Tıpkı 'bozulmak', 'karışıklık' anlamına gelen 'ihtilâl' gibi.

Oysa devrimlerin yıktıkları kadar yapmaları da mümkündür! Bu kavramın Batı dillerindeki karşılığı olan 'revolution' sözcüğü 'revolve' (dönme, devretme) kökünden geldiği için daha makbul olabilir.

'Devrim' kavramının iki farklı kullanımı var. Birincisi siyasal anlamda devrimdir: Bir toplumdaki sosyal, siyasal, ekonomik yapıyı kısa bir zamanda, bilinçli olarak ve köklü biçimde değiştirmek anlamına gelir. Sovyet Devrimi, Fransız Devrimi, Kemalist Devrim... gibi. Burada asıl vurgu siyasal olanadır.

'Devrim'in ikinci kullanımı teknolojik, ekonomik, toplumsal yapılarda gözlenen köklü değişimlerdir. 'Sanayi devrimi' gibi...

'Devrim' kavramının her iki kullanımı da birbiriyle yakından ilgilidir. Fakat ikinci kullanımdaki 'devrim' daha uzun süreye yayılmış, daha beklenmedik sonuçlar yaratan bir süreçtir.

Şu anda yaşadığımız 'çoklu devrim' süreci gibi.

Evet, birden fazla devrimi aynı anda yaşıyoruz.

Bir tarafta 'iletişim devrimi'... Yaşamın hemen her kesimine giren bilgisayarlarla, elektronik cihazlarla, internetle, cep telefonlarıyla, uydu yayını yapan televizyon kanallarıyla son 15-20 yılda yaşam biçimimiz köklü biçimde değişti. Ve bu değişim hızlanarak süreceğe benzer.

Diğer tarafta 'biyolojik devrim'...

Gün geçmiyor ki bu alanda yeni bir gelişme olmasın. Kök hücreler, genetik mühendisliği, yapay organlar... Yepyeni yaşam biçimleri sunuyor.

Kalp cerrahı olan bir arkadaşım geçenlerde kök hücre devriminden söz ederken, "Gelecekte bizim cerrahi yöntemlerimizi barbarlık olarak görecekler" diyordu.

"Kök hücrelerin yardımıyla sorunların çoğu çözülecek!"

Yaşlanma konusunda çalışan bir bilim adamı da, 'sonsuz yaşam!' müjdesi veriyordu!

Dünkü gazetelerde yer alan haberlere bakın: 'Laboratuvarda sperm üretildi. Erkekliğin sonu mu?'

'Plastik materyalden yapay beyin hücresi.'

'Organ nakli ilacında gençlik iksiri umudu!'

Her gün bunlara benzer gelişmeler oluyor. Sessiz ve kansız bir devrim yaşıyoruz!

Teknolojideki bu değişimlerin hem siyasal, hem de toplumsal sonuçlar doğurması beklenmelidir.

Yeni yaşam biçimleri, yeni ahlak normları, yeni ideolojiler, yeni insan modelleri...

Eli silahlı devrimcilerin ve gerillaların çağı geçiyor.

Günümüz devrimcileri laboratuvarlarda, beyaz önlükleriyle yeni bir dünya yaratıyor.

Henüz parametrelerini bilemediğimiz bir dünya!

(Türker Alkan, "Yeni Devrim",
Radikal, 10 Temmuz 2009)

YENİ TEKNOLOJİLER – BİREYLEŞME Mİ? SÜRÜLEŞME Mİ?..

Kulağında kulaklıklarla yürüyen gençler çoğalıyor.

Yolda, otobüste, vapurda, her yerde.

Kendi müziğini dinliyor. Başka hiçbir şeyi duymuyor, duymak istemiyor.

MP3 teknolojisi. Küçücük bir kutucuğa sıkıştırılmış müzikler.

İnternet.

Kendi seçtiğiniz her şeyi ekranınıza getiriyor.

Bireyleşmeyi kolaylaştırıyor mu?

Herkesin kendi seçimini yapmasına olanak veriyor mu?

Beklenen buydu.

İnternet, hızlı iletişimdi, dünyanın hızlı haberleşmesiydi.

Artık *'internet demokrasisi'* çağı başlıyordu.

Bu beklenti gerçekleşti mi?

Şimdilik hayır. İlerisini söylemek kehanet olur, yanlıştır.

Şimdilik görünen, sürüleşmeye daha çok benziyor.

Gençlerde aynı saç modelleri görülüyor.

Genç erkeklerde kısa kesilmiş, jöleyle dikleştirilmiş saçlar.

Genç kızlarda birbirine benzer, mahcup değişikliklere cesaret edilmiş aynı modeller.

İhmal edilmiş görüntüsü verilmiş özenli giyimler.

Bermuda pantolonlar, şortlar, parmak arası sandaletler.

İslami kesimde de yaygın moda yenilikleri.

Parlak renkli türbanlar, giderek göze çarpıcı pardösüler.

Caddelerde aynı adı taşıyan yan yana dükkânlar.

Starbuck's Cafe'ler, Tekno-Sa'lar, Mango'lar, Dexter'ler, D&R'lar.

Hayaller ekrandan, dedikodular dizilerden, acılar haberlerden.

Yeni teknolojinin tutsakları artıyor.

Gözler ekranlarda, kulaklar telefonlarda.

Görünenden başkasını görmeyen gözler.

Söylenenden başkasını duymayan kulaklar.

Tam bir tektipleşme.

Toplumsal bir yönlendirmenin sessiz kurbanları.

Küresel manipülasyon.

Pazar ekonomisinin ustalıkla yönettiği küresel sürüleşme.

Dünyanın şurasında burasında küçük başkaldırılar.

Bunlara hiç önem vermeyen iletişim saldırısı.

Toplumları sürüleştirme çabaları.

Alışverişten başka hiçbir şey düşünmeyen sürüler yaratma stratejisi.

Hızla değişen teknoloji artık pazarın emrinde.

Reklamlar, çağın yeni amentüleri.

Markalar, çağın yeni kutsal öğretileri.

Alışveriş merkezleri yeni tapınaklar.

Çocuklar, gençler, kadınlar, erkekler, orta yaşlılar, yaşlılar.

Kilo verin, incecik olun, çok yaşayın salgını.

Çok yaşayın, çok alışveriş yapın.
Piyasayı canlandırın.
Ama sakın ha! Tasarruf falan yapmayın, ekonomi çöker.
"Neden çok yaşayayım?" diye sormayın.
Çok yaşayın, çok paranız olsun ki çok alışveriş yapın.
Bakın sizin için neler yapıyoruz?
Gelin, görün, deneyin, alın, gene alın, çok alın, hep alın.
Kredi kartlarını kullanın.
Siz almazsanız biz ne yaparız?
Koşun, alışveriş sürülerine katılın.
Yoksa kendinizi mutsuz hissedersiniz.
Alışveriş yapmazsanız depresyona girersiniz.
Yeni teknolojileri deneyin.
Geç kalmayın, mahcup olmayın.
Başka da hiçbir şey düşünmeyin.
Sürüleşin. Sürüleşin...

(Erdal Atabek, "Yeni Teknolojiler – Bireyleşme mi? Sürüleşme mi?", *Cumhuriyet,* 10 Ağustos 2009)

İNSANOĞLUNUN SUYU ISINIYOR!

Birleşmiş Milletler tarafından 1988 yılında oluşturulan Hükümetler Arası İklim Değişikliği Uzmanlar Grubu'nun 19 yıllık çalışma sonucu hazırlayıp 2 Şubat 2007'de kamuoyuna sunduğu 21 sayfalık rapor, suyumuzun ısındığını ortaya koyuyor. Grup ilk raporunu 2001 yılında açıklamıştı. O gün yapılan uyarıların daha ciddi düzeyde yinelendiğini görüyoruz.

Eğer yeryüzünü ve gökyüzünü bu hızla kirletirsek, dünya başımıza yıkılacak. Hazırlanan senaryoların biri ötekinden beter. Sıcaklığın bir derece artması bile yaşamın altüst olmasına yetiyor. Daha az soğuk günler, daha sıcak geceler, seller, kasırgaya dönüşecek fırtınalar, yıkıcı kuraklıklar...

Rapora göre, 20. yüzyılın ortasından bu yana dünyada meydana gelen olumsuzlukların yüzde 90'ında insanoğlunun parmağı var. Bu tümceyi okur okumaz aklıma Kızılderili Reisi Seattle'ın, kabilesinin yaşadığı toprakları satın almak isteyen ABD Başbakanı'na 1885'te yazdığı mektup geldi.

İşte 19. yüzyıldan, 21. yüzyılı gören mektubun özeti...

*

Gökyüzünü, toprağın sıcaklığını nasıl satın alabilir ya da satabilirsiniz? Bunu anlamak bizler için çok güç... Çam ağaçlarının pırıldayan iğneleri, vızıldayan böcekler, ak kumsallı kıyılar, karanlık ormanlar ve sabahları çayırları örten buğu, halkımın anılarının ve yüzlerce yıllık deneyimlerinin bir parçasıdır.

Ormanlardaki ağaçların damarlarında dolaşan su, atalarımızın anılarını taşır. Biz buna inanırız...

Washington'daki büyük reis bizden toprak istediğini yazıyor. Bu bizim için çok büyük bir özveri olur...

Çayırın ve ırmakların suyu bizim için yalnızca akıp giden su değildir; atalarımızın kanıdır aynı zamanda. Bu toprakları size satarsak, bu suların ve toprakların kutsal olduğunu çocuklarımıza da öğretmeniz gerekecek.

Biz çayırları ve ırmakları kardeşlerimiz gibi severiz...

Biliyorum, beyazlar bizim gibi düşünmezler. Beyazlar için bir parça toprağın ötekinden ayrımı yoktur. Beyaz adam topraktan almak istediğini almaya bakar ve sonra yoluna devam eder. Çünkü toprak beyaz adamın dostu değil, düşmanıdır... Beyaz adam anası olan toprağa ve kardeşi olan gökyüzüne, alınıp satılacak şeyler gözüyle bakar. Onun bu ihtirasıdır ki toprakları çölleştirecek ve her şeyi yiyip bitirecek. Beyaz adamın kurduğu kentleri de anlamayız biz Kızılderililer. Bu kentlerde huzur ve barış yoktur. Bir çiçeğin taçyapraklarının açarken çıkardığı tatlı sesler, bir kelebeğin kanat çırpışları duyulmaz...

Ben bir vahşiyim. Başka türlü düşünemiyorum. Yaylalarda cesetleri kokan binlerce buffalo gördüm. Beyaz adam trenle geçerken vurup vurup öldürüyordu bunları. Dumanlar püskürten bir demir atın buffalodan daha değerli sayılışına aklım ermiyor. Biz yalnızca yaşayabilmek için öldürürüz hayvanları. Tüm hayvanları öldürecek olursanız nasıl yaşayabilirsiniz?

Canlıların yok edildiği bir dünyada insanın ruhu yalnızlıktan ölür gibi geliyor bize. Unutmayın, bugün canlıların başına gelen yarın insanların başına gelir...

Bir gün bakacaksınız ki; göklerdeki kartallar, dağları örten ormanlar yok olmuş. Yabani evcilleştirilmiş ve her yer insan kokusuyla dolmuş.

İşte o gün insanoğlu için yaşamının sonu ve varlığını sürdürebilme savaşımının başlangıcı gelip çatmış olacak.

*

Kızılderili reisi Seattle'ın mektubu, dünyanın içinde bulunduğu durumu BM'nin raporundan çok daha acı ve gerçekçi biçimde anlatmaya yetiyor. Reis Seattle, BM raporunu duyduysa bulutların üzerinden acı acı gülümseyip söylenmiştir:

"Gidecek başka dünyanız var mı? Doğayı yok etme pahasına kazandığınız milyarlarla bir gezegen satın alabilir misiniz, temiz bir atmosfer edinebilir misiniz?"

(Mustafa Balbay, "İnsanlığın Suyu Isınıyor!",
Cumhuriyet, 19 Şubat 2007)

SORULAR

1. Tarih boyunca doğa karşısında felsefenin tavrı, başlıca hangileridir?

2. Tekniğin yararlarına örnek olarak neleri gösterebilirsiniz? Düşüncelerin yayılmasında ne gibi roller oynadı teknik ve oynuyor? Günümüzde nasıl bir "çoklu devrim" yaşıyoruz? (Türker Alkan'ın yazısını okuyunuz!) Tekniğin insanlık dışı etkileri olarak verilecek örnekler hangileridir? Bunda kapitalizmin de payı var mı? (Erdal Atabek'le Mustafa Balbay'ın yazılarını okuyunuz!)

3. Tekniğin sorunları karşısında ne yapmalı? Doğaya egemenliğimizi başka ne ile dizginleyebiliriz?

4. "Kopyalama" ne getirecek?

BİR DÜŞÜNCE, BİR TARTIŞMA

"Nötronların zincirleme tepkisine, aydınlığın ve uyanıklığın zincirleme tepkisiyle karşı çıkalım!"

Albert Einstein'ın (1879-1955) bu sözlerinden ne anlıyorsunuz?

ANLAMA BİÇİM VERMEK İÇİN SANAT

Sanat, anlamlı biçimlerin özgür yaratılışıdır. İnsan, yeryüzünde göründüğü andan başlayarak besinle ve sanatla yaşadı ve esaslı hiçbir şey de bu gerçeği değiştirmiş değil. Ne var ki sanat, ciddilikten uzak, yararsız, düşsel, hatta ahlak dışı olmakla suçlanır kimi zaman. Öyle olunca, uğraşlarımız arasında bize en az yarar sağlayan, en az akli ve en az ahlaksal olan bir şey, nasıl olur da bizi alabildiğine insanlaştıran bir etkinlik olabilir?

Biliyoruz, sanatsız bir uygarlık hiçbir zaman olmadı.

Tarih öncesinin insanları, mağaralara sığınmış bir halde, duvarlara resim yapmakla uğraştılar; çevrelerindeki dünyaya, inançlara ve isteklerine hissedilir bir suret vermek gerekliymiş gibi...

Bununla beraber, bu zorunluluk apaçık değildir; çünkü, hiçbir yararcı işlevi yoktur sanatın. O, **biçim**ini göz önünde tutup **sadece zevk almak için** eserler yaratmaya dayanan, gerçekten **insana has** bir etkinliktir: Zevk, amacıdır onun, biçim de gerçek içeriği. Ressam Maurice Denis'nin (1870-1943) hatırlatmasıyla söylersek: "Bir tablo, aslında, bir savaş atı, bir çıplak kadın ya da herhangi bir öykü olmadan önce, belli bir düzene göre devşirilmiş renklerle kaplı düz bir yüzeydir."

Bir eserin görünüşteki teması –portresi yapılan kişi, tuvalde belirlenen bu peyzaj, bir kitabın ya da bir filmin anlattığı öykü– ne denli önemli olursa olsun, sadece biçimi ve kendine özgü araçlarladır ki, sanat eseri bir anlam ve heyecan yaratır. Ünlü heykeltıraş Rodin (1840-1917), eksenlerden, plan ve açılardan söz ederek, eski Yunan heykelinde, sonra da Rönesans'ta insan bedenine verilen farklı biçimin, her defasında nasıl bir uygarlık ve yaşam idealine biçim verip dile getirdiğini pek güzel açıklar.

Böylece, sadece zevk vermek amacıyla özgürce yaratılan bir eser, biçimiyle, ülkülerimize ve isteklerimize hissedilir bir biçim, daha da genel olarak, dış dünyayı algılamamıza **insansal bir biçim** kazandırarak, yaşamımızda esaslı bir rol oynayabilir.

Daha da ayrıntısına gidersek, ne verir sanat bize?

SANATIN VERDİĞİ NEDİR?

Anlamlı biçimlerin özgürce yaratılması demek olan sanat, ülkülerimize, isteklerimize ve dünyayı algılamamıza biçim verir.

Gerçekten sanat, her devirde kutsala, görünmez olana, hissedilir bir görünüş kazandırır; Afrika'nın heykelcikleri, din müziği, ya da resimde *Piétà* teması üstüne biçem ve esin değişiklikleri bunun birer tanığıdır.

İçimize atıp bastırdığımız ve aklın –belki hiç– erişemeyeceği arzularımız, öyküler, mitoslar ve imgelem gücümüzün harekete geçirdiği başka düşsel kurgular aracılığıyla, sanatta dile gelirler.

Son olarak, sanat, dış dünyanın temsili, onun algılanması ve duyulması yolunda, yeni biçimler önerir durmadan; algılama organlarımızı, kulağımızı, gözümüzü ve bütün duygusal alıcılarımızı, bu arada düşüncemizi eğitir ve geliştirir. **Sanatın** bu **"eğitici" rolü**ne yığınla örnekten biri olarak şunu hatırlatalım: Besteci Stravinski (1882-1971) 20. yüzyılın başlarında ortaya çıktığında, kulağa hoş gelen ne varsa karşı duruyor denip çağdaşlarının bir bölümünü çileden çıkarmıştı. Oysa, durum değişti sonradan, insanlar irkilmez oldu: Çünkü, Stravinski kulağımızı değiştirmiş ve müzikte güzel düşüncesini altüst etmişti. Sanatçı istediğinde, çirkin olan güzel olabilir mi?

Olumlu yanıt veriyoruz bu soruya.

Bütün canlı varlıkların duyu organları, yararları açısından nesnelerin biçimini algılamaya yeter. Ne var ki, insan dışında hiç bir canlı, **kendisi için** bir **biçim**in arkasında değildir. Buna karşılık, insanların dünyasında, her yapay nesne bir biçime bürünür ve az çok duyarlı olduğumuz bir anlamla da yüklüdür bu biçim. İçinde barındığımız evler ve yerler, kullandığımız nesneler, giydiğimiz giysiler, bir **biçimler evreni**nde yaşatırlar bizi ve söz konusu biçimler de sanattan doğmuş ya da ondan esinlenmişlerdir.

Doğal dünya ile ilgili **algılayışımız** da sanattan gelir: Sadece zevki kültürle biçimlenen insan içindir ki, doğa güzel ya da çirkindir, kayıtsız ya da heyecanlıdır, üzgün ya da sevinçlidir; çünkü algılama salt fizyolojik bir şey değildir bizde. Hepimiz kafamızla ve –bir bölümüyle– içinde yüzdüğümüz eğitim ve kültürden doğan biçimler çerçevesinde algılarız. Bir buket çiçek, bir şarap, bir koku ya da bir görünüm: Her insan, belli bir kültüre bağlı çerçeveler içindeki zevkle algılar ve değerlendirir bunları; hiçbir hayvanın, hiçbir zaman bu tür bir çerçevesi olmayacaktır. Böylece, yazar Oscar Wilde'a (1854-1900) katılıp şunu kabul etmek gerekir: Doğayı, ona bir anlam vererek algılamayı sanat öğretiyor bize.

Peki, buradan kalkıp şu paradoksu ciddiye alarak sorabilir miyiz: İnsanların yaşamı, hatta doğa, sanata mı öykünürler?

Sanat, dünyayı hissetme biçimimizi değiştirir ve zenginleştirir hep: Başta ressamlardır ki, nesnelerin ya da eylemlerin en basit, en sıradan güzelliklerini görürler ya da tasarlarlar. Böylece, ne kadar az figüratif olursa olsun, bizi dünyadan koparmak değil, **dünyaya duyarlı kılmak** için yapılmıştır sanat. Gündelik gerçeklik, çıkış noktalarımızın, alışkanlıklarımızın ve ihtiyaçlarımızın dışında belirdiği, bir yeni dikkati uyandırdığı andan başlayarak, **yükseltici** bir rol oynar sanat.

Bu arada sanatçıya sağladığı ne sanatın?

André Malraux (1901-1976), "Ölüm, yenilmez yazgısı insanın; onu alt edebileceğimiz tek yol sanattır. Sanat, yazgıya karşıdır" diyor. Buradan kalkarak, sanatçı, ölüme karşı savaşan ve umudunu daha güzel, daha insanca bir dünyaya bağlamış bir kişiden başka ne olabilir?

Sanat, dünyayı algılamamızdan, değerlerimizden ve yaşamımızın güzelliğinden –büyük ölçüde– sorumlu olduğuna göre, onun çerçevelerinin öğrenilmesi herkesin eğitiminde büyük bir yer tutmalı.

SANAT, AHLAK VE GERÇEK

Düşsel alana ait olan ve böylece gerçekliğe uygun bir kopya –hiçbir zaman– önermeyen sanat, kafadan uydurma olduğu gibi gerçek de olabilir. Flaubert'in (1821-1880) *Madame Bo-*

vary'si, aslında yaşamış kişiler üstüne tam bir röportaj olmasa da, alabildiğine gerçekçi bir edebiyata aittir. Romanın açık sözlü metni, aşk duyguları dünyasını –bütün açıklığıyla– gözlerimizin önüne serer. Buna karşılık, eserin kahramanı olan Emma Bovary'nin beslendiği edebiyat, romanesk ve ona hayali bir yaşam düşleten edebiyattır. Böylece kurgu, arındırıcı ya da aptallaştırıcı, gerçek ya da yalancı olabilir.

Ne var ki sanat eseri, **toplumdaki ahlakı** da kaygı edinmez kendine; tersine, ahlakın reddettiği ve toplumun mahkûm ettiği duyguları ya da düşleri dile getirmek üzere, saygın bir formül koyar ortaya: Çünkü sanata has ahlak, toplumun ahlak değerlerinin desteklenmesi ya da onlara karşı çıkan bir çizgide yer almaz; sanatın dürüstlüğü kullandığı usullerdedir.

Başka bir deyişle, sanat, kendine göre gerçek ve ahlakidir.

Böylece, bir sanat eserini **denetlemek** tehlikelidir.

Gerçekten toplum, savunduğu erdemlerin bir kurgu eserince umursanmadığını gördüğünde, cinayet duygularının propagandasını nasıl bastırıp cezalandırıyorsa, sanatçının eserini de öyle denetleme eğilimindedir. Bununla beraber, bir kışkırtma ile bir sanatsal kurgu arasındaki farkı göz önünde tutmalıdır; hayal etme özgürlüğü, sıradan propaganda eserleriyle aynı sınırlamaya tâbi tutulamaz. Bir ya da iki yüzyıl önce dışlanmış –kitap olsun resim olsun– yığınla eser vardır ki, bugün kabul edilmiştir, hayranlık duyulur karşılarında, dahası okullarda okutulup incelenir. Çirkin ya da irkiltici diye bellediğimiz bir şeyin edebiyata ve resme girmesi, bir uygarlık olayı olup çıkabilir.

Sanatçıyı, belli bir sanat anlayışının, diyelim "gerçekçilik"in güdümüne bağlamak da bir başka tehlikedir sanat için. Gerçekçiliğin sınırlarını belirlemenin güçlüğü bir yana, "yaşamın gerçeği sanatsal gerçekçiliğe sığındırılamayacak kadar derin, yüksek, geniş, ayrıntılıdır. Bütün anlayışları, akımları kışkırtan, ortaya çıkaran da odur."

Ünlü "Sanat sanat için midir yoksa toplum için mi?" tartışmasında ise, "Sanat sanat içindir" diyenlere karşı, "Sanat toplum içindir" diyenlerin hatırlatacakları, başta Albert Camus'nün (1913-1960) şu sözleri olamaz mı? "Dünya aydınlık olsaydı, sanat olmazdı."

SANAT, SANATÇI VE SESLENDİKLERİ

Çoğu kez şöyle denir: Sanatçı, esinlenmiş bir kişidir, duygulanış biçimini eserinde dışa vurur; okuyucular, dinleyiciler, seyirciler ise, kendi duyarlıklarıyla bu mesajı almaktan başka bir şey yapmazlar. Böylece sanat, **iki ruh hali erasında en kısa yol**dur olsa olsa. Bütün bunlar doğrudur, şu şartla ki: Sanatçının duyguları ve heyecanları, önce özel bir dildeki maddelere ve işaretlere dönüşmek zorundadır. Ressam Cézanne (1839-1906) şöyle diyor: "Gördüğüm gibi resmediyorum ve pek güçlü duygulanışlar içindeyim." Yine o ekliyor: "Sanatçı için görmek, duymak ve tasarlamaktır, duyup tasarlamak ise birleştirmektir; çünkü sanatçı, kuş gibi heyecanlarını şakımaz, besteler." Böylece, sanatçının heyecanı ile karşısındakilerinin heyecanı arasında, **bir sanatın özel dili**nin ve **yaratışın dolambaçları** vardır; yaratılan eserin biçimi ise anlamın somut hale gelmesidir.

Her sanat dalının **yaratma araçları** ve kendine has **dile getirme biçimi** vardır: Böylece denebilir ki, müzik, seslerin bir ritme sokuluşu; heykel, planlara, eksen ve açılara göre, maddenin hacimlere kavuşturulması; fotografi görüntü ile ışığı uzlaştırma ve sinema araya belli bir öyküyü de sokma; dans, bedenin hareketlerini bir ritimle ortaya koyma; tiyatro, insansal olayları oyuncular marifetiyle sahneye aktarma; şiir ise, kelimelerin belli bir düzene göre canlı seslerle dile getirilişidir.

Her sanat, özel araçlarla kendini ortaya koyarken, **bir dil olarak** görülebilir; ancak, dilin kelimelerinden farklı olarak, bir sanat eserinin biçimleri kendilerini doğrudan doğruya açıklayıp anlatırlar.

Şu nokta da önemli: Zevk yargıları, **devirlere, kültürlere ve sosyal kesimlere göre** değişirler. Ancak, böylesi yargıların nesnel hiçbir temeli olmadığını söylemek de doğru değildir. Kuşkusuz herkes, bir eseri sevmekte ya da sevmemekte serbesttir; ama öyle de olsa, bilgili ve görgülü bir sanat meraklısı, bir eserin biçiminin hangi noktada yenilik getirdiğini, o eserin daha öncekilerden çok daha fazla bir şeyi dile getirmeyi başardığını, bir başka kişiden daha da yerinde olarak görüp ortaya koyabilir. Bu durumda şunu kabul etmeliyiz: Bizim duyma yeteneğimizi zenginleştirdiğine ve yaşamı daha ilginç kıldığına

göre, bir sanat eseridir karşımızdaki. Zevk, yani okuyucuların, dinleyicilerin ve seyircilerin bu eser karşısında edindikleri beğeni, bir **kültür olayı**dır aslında; biçimsel yenilik eserde olsun olmasın böyledir.

Bir başka önemli nokta da şudur: Bir sanat eserini değerlendirirken, övündüğümüz şu ya da bu uzmanın arkasından körü körüne gitmek yerine, sanattan kendimiz zevk almalıyız; herkesin kişiliğine göre değişse de, bu **bizzat edinilen şey**in üstünde ayrıca durulmalıdır. Dahası var: Sanat eserinde neyin aranması gerektiğinin araçları, anahtarları da verilmelidir.

Kültürsüzlük, kendiliğinden bir dile getirişe götürmez kişiyi.

Sanatın diline aşina olmayan, müziğe kulak vermemiş, plastik sanatların biçimlerine merak salmamış; aynı temayı işleyen iki sesi, iki tabloyu, iki yorumu birbiriyle karşılaştırmamış bir kişi, bir sanat eseriyle kişisel ilişkiye girmekte, bunları bilen birisinden daha az şanslıdır. Sanata aşina olmak, insanlığımızın bütün biçimlerine duyarlı kılar bizi.

Buradan kalkıp, tek ülkü diye bize etkili olmayı dayatma tehlikesini taşıyan tekniğin karşısında, tam bir özgürlük içinde biçimler yaratan sanat kurtaracak uygarlığı dersek, bir abartma sayılabilir mi bu?

DAHA ÇOK BİLGİ

Nejat Bozkurt, *Sanat ve Estetik Kuramları*, Sarmal Yay., İst. 1995.

Aziz Çalışlar, *Günümüzde Sanatsal Kültür ve Estetik*, Cem Yay., İst. 1983.

Fethi Naci, *İnsan Tükenmez-Gerçek Saygısı*, Adam Yay., 2 bs., İst. 1997.

Ernst Fischer, *Sanatın Gerekliliği* (çev. C. Çapan), Payel Yay., 8 bs., İst. 1995.

J. Freville / G. Plehanov, *Sosyalist Açıdan Toplum, Sanat ve Eleştiri* (çev. A. Bezirci), Yön Yay., 4 bs., İst. 1991.

Attilâ İlhan, *Gerçekçilik Savaşı*, Bilgi Yay., 2 bs., Ank.

Ahmet Oktay, *Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları*, BFS Yay., İst. 1986.

Anna Seghers, *Gerçekliğin Evrensel Mirası* (çev. A. Cemal), De Yay., İst. 1984.

B. Suchkov, *Gerçekçiliğin Tarihi* (çev. A. Çalışlar), Bilim Yay., İst. 1976.
Afşar Timuçin, *Felsefeden Estetiğe,* Hayal Yay., İst. 2008.
İsmail Tunalı, *Sanat Ontolojisi,* Sosyal Yay., İst. 1984.
Stefan Zweig, *Sanatta Yaratıcılığın Sırrı,* Remzi Kitabevi, İst.

OLAYLAR VE GÖRÜŞLER

SANATIN KAYNAĞI CÜRETTİR...

Picasso (Pikaso), "Ben aramam, bulurum" dermiş. Hoş söz! Kendisindeki büyük güce güvenen bir kişinin sözü, meydan okur gibi bir söz... Ama bilmem doğru mu?

"Kimse aramadan bulamaz" demeyeceğim, şunu düşünüyorum: Sanatta aramak, bulmak var mıdır? Şair olsun, ressam olsun, bestekâr olsun, sanat adamı aramaz, bulmaz, cesaret eder, cüret eder. Aramak, bulmak bilim alanında olur. Bilgin, doğanın yasalarını arar, birtakım olayları inceleyip onların sebeplerini bulur, bunlara dayanarak yeni şeyler ortaya kor. Sanat eri ise bunu yapmaz. Picasso, kübizm çığırını kurarken ne aramış? Ne bulmuş? Kübik eserler meydana koymaya cesaret etmiş, cüret etmiş, bunu göze almış. Güçlü bir kişi olduğu için de beğendirmiş, kabul ettirmiş yaptıklarını. Yaptıklarında güçlü kişiliği belirmiş de onun. Onun kişiliği ancak kübizm çığrı içinde mi belirebilirdi? Hayır. Başka çığırlarda da göstermiş kendini, büyük bir sanat eri olduğunu belli etmiş. Yalnız o değil, öteki ressamlar için de öyle. Onların da büyükleri, değerlileri kübizm çığırında olduğu gibi başka çığırlarda da göstermişler kendilerini. Güçsüzleri bir şey başaramamışlar.

Bilimde olduğu gibi sanatta da bulmak olasıydı. Picasso'nun yolunda giden her kişinin güzel eserler verebilmesi gerekirdi. Bir bilginin kurduğu yoldan gittiniz mi, onun bulduğu yasaları uyguladınız mı, siz de bir şeyler yapabilirsiniz, yanılmazsınız. Sanatta öyle mi oluyor? En büyüklerin arkasına düşüyorsunuz, yaptığınızın bir değeri olmuyor.

Büyük sanat eri, çağının istediği güzelliği arar, bulur diyoruz. O da doğru değil. Doğru olsaydı, onu bir kişi değil, birkaç kişi de bulabilirdi. Orhan Veli'nin şiiri tutunuverdi, yayılıverdi. Çağımız o şiiri is-

tiyordu da onun için mi? Çağımız o şiiri isteseydi, Orhan Veli'den önce, onunla birlikte, yahut ondan sonra, o şiiri başkaları da arayıp bulurlardı. Hayır, öyle olmadı. Orhan Veli öyle yazmaya cesaret etti, göze aldı öyle ölçüsüz, uyaksız, şiir dışında kalmış konular üzerine yazılar yazmayı. Bunları şiir diye kabul ettirdi, o konuları şiire soktu. Aramadı, bulmadı, bir denemeyi ortaya attı. Büyük sanat eri, çağının istediği sanatı arayıp bulmaz, kendi yaptığını çağına "İşte budur senin istediğin!" diye verir, kabul ettirir.

Sanatın kaynağı cürettir. Ama asıl büyüklerin, gerçekten bir kişilikleri olanların cüreti yeni bir güzellik yaratır.

(Nurullah Ataç, "Aramak, Bulmak",
Günce, 1972)

SANATTA GERÇEKÇİLİK NEDİR?

Yalnız toplumsalcıların değil, siyasal bir düşünceyi savunan neredeyse bütün yazarların, uzun bir süre, gerçekçilikten yana tavır almaları, yanlış bir kanının yerleşmesine yol açtı: Yaptıklarında toplum sorunlarını işleyenlerin gerçekçi yazın çerçevesinde kalmak zorunda oldukları sanılıyor.

Oysa yüz elli yıllık bir geçmişi olan gerçekçi yazının öncesinde de, dışında da, sonrasında da yazarların toplum sorunlarına ilgisiz kalmadıklarını biliyoruz.

"*Sanat toplum içindir*" anlayışı gerçekçiliğin sınırlarına sığdırılamaz. Öte yandan gerçekçilik de bu anlayışın güdümünde değildir. Toplum sorunlarına uzaktan yakından değinmeyen pek çok gerçekçi yapıt var...

Nedir gerçekçilik?

Varlığın insan bilincinden bağımsız, nesnel olduğuna inanmak mı?

Bu işin felsefesi...

Günük yaşamı, dışımızdaki dünyayı, görünen ayrıntılarıyla betimlemek mi?

Bir bilimci gibi gözlemlemek mi dış gerçekleri?

Sanatların özelliklerine göre bu sorulara değişik yanıtlar verilebilirse de, genelde, dış dünyanın olduğu gibi yansıtılmasından söz edilecektir.

Ama yazında gerçekçilik dış dünyanın olduğu gibi yansıtılmasından çok başka bir şey: Yansıtılanı okurun gerçek olarak algılaması gerekiyor.

Yazar gördüğü bir şeyi anlatabileceği gibi hiç görmediği, kafasında yarattığı bir şeyi de anlatabilir. Okur anlatılanların yaşamda olabileceğine inanıyorsa o yapıt gerçekçidir.

Biliyorsunuz, insanların başından geçen bazı şeylere, anlattıklarında kimse inanmaz.

Ortada bir gerçek vardır... Yaşanmıştır... Ama anlatırsınız, inanmazlar...

Böyle bir durumda yazar direnemez...

Çünkü yazında önemli olan okurdur. Okur inanmıyorsa, yapıt gerçekçi değildir.

Kısacası, yaşamdaki inanılmazlıklara gerçekçi yazında yer yoktur...

Peki, yalnızca dokunulan, görülen şeylere mi *"gerçek"* diyeceğiz?

Gündelik yaşamdaki konuşmaları koyuyoruz yazılarımıza, sevgimizi, öfkemizi, özlemlerimizi, kaygılarımızı, tedirginliklerimizi, korkularımızı anlatıyoruz... Bunlar dokunulan, görülen şeyler değil...

Ya düşlerimiz, onlar neden gerçek sayılmasın!..

Gerçekçiliğin sınırları bu yoldan gidilerek coşumculuğu da içerecek kadar genişletilebilir...

Aslında yaşamın gerçeği sanatsal gerçekçiliğe sığdırılamayacak kadar derin, yüksek, geniş, ayrıntılıdır. Bütün anlayışları, akımları kışkırtan, ortaya çıkaran da odur. Sanatlar yüzyıllardır onu görmeye, anlamaya, yorumlamaya, aktarmaya çalışıyorlar. Bu amaçla çeşitleniyor, kendi içlerinde türlere ayrılıyor, dünyaya binbir açıdan bakıyorlar.

Melih Cevdet Anday daha geçenlerde sanatçılar aracılık etmedikleri için Bafa Gölü'nü göremediğini yazıyordu. Rasih Güran da Çamlıca'daki Altunizade köşkünün bahçesini Van Gogh'un düzenlediği kanısındaydı.

Yaşamın gerçeği karşısında sanatsal gerçekçilik çok sınırlı kalır...

Böyle bir sınırlılıkta ise Melih Cevdet Anday'a Bafa Gölü'nü göstermek de, Rasih Güran için Altunizade köşkünün bahçesini düzenlemek de çok güçleşir.

Yeni aranışları zorlayan, sanatsal gerçekçilik dışına kayılmasına yol açan, kanımca, çeşitlenme özleminden önce, yaşamın gerçeğini anlama, yorumlama, anlatabilme özlemidir.

Yapıtlarında toplum sorunlarını işeyen, bir bildirisi olan yazarların günümüzde eskiyle karşılaştırılamayacak kadar geniş olanaklara kavuştukları, çeşitlenen sanatlaştırma yöntemleriyle istedikleri her şeyi söyleyebilecek duruma eriştikleri düşünülürse, onlardan gelecek bir *"gerçekçiliğe kapanıp kalma"* isteğinin tam bir aymazlık olacağı açıktır.

Ayrıca, bilindiği gibi, bir yazın yapıtının başarısı önemli bir şey söylemekten değil, söyleyiş özelliklerinden gelir... Bu tartışılması gereksiz bir doğrudur...

Ama hemen şunu da ekleyelim: Bir şey söylemeden yazmak, söyleyiş özelliklerine herhangi bir olumlu katkı yapmaz.

Yalnız şu var: Önemli sözler eden yazarların, yazdıklarını kolay beğenme, yeterli bulma sakıncaları her zaman daha yüksektir...

(Memet Fuat, "Gerçekçilik",
Cumhuriyet, 26 Haziran 1996)

SANAT VE KÜLTÜR ULUSLARARASIDIR

Türkiye'de 1960'ların ikinci yarısından, özellikle de sol muhalefetin güçlendiği 1970'lerden sonra yazın ve sanat alanında en canlı tartışmalardan birini ulusal kültür konusu oluşturmuştu. İşin tuhafı, ulus ve halk gibi sözcüklerin elastikiyeti dolayısıyla hem sağ hem de sol, öz benliğe ve kaynaklara dönülmesinden söz ediliyor, kendimize özgü bir sanat ve kültür yaratılmasını istiyordu. Tartışma sırasında en çok kullanılan sözcüklerden biri de emperyalizm idi. Kültür Emperyalizmi sinemacılardan romancılara, solcu söylemin merkezi kavramı olarak korundu. Gençler bilmeyebilir: Osmanlı kültürünün değerini öne süren Kemal Tahir'i tutanlar Tahiri'ler, halk kültürünü batılı değerlere eklemlemeye çalışan Sabahattin Eyüboğlu yandaşları ise Eyubi'ler olarak anılıyordu.

Bir uzun curcuna yaşandı. Garip kuramlar ortaya atıldı. Kemal Tahir'in *Devlet Ana* adlı kitabı ilk Türk Romanı olarak nitelendi. Sanki Ahmet Midhat Efendi, Halit Ziya, Hüseyin Rahmi, Reşat Nuri, Halide Edip, Yakup Kadri, kendi zamanlarının Türk toplumunun sorunlarını en canlı biçimde dile getirmemişlerdi.

Kültür Emperyalizmi düşüncesinin vahim sonuçları, Çin Kültür Devrimi sırasındaki uygulamalarda somut biçimde gözlenebildi. Kitleleri canlandırıcı bir öğe olarak kullanılmak istenen kimi siyasal slo

ganlar insanlığın ortak kültür mirasının yadsınmasına yol açabilecek gibi görünüyordu. Beethoven dahil bu kültürün malı olmuş pek çok sanatçı yasaklandı. Yasayla kültür yaratma girişimleri, genellikle saçmalıklarla son buluyor.

Bu yüzden "milli kültür, öz kültür" sözlerinin kafa karıştırıcı olduğunu söylemek gerekir. Ulusal özellikleri yok sayamayız elbet. Ama belli bir coğrafyaya, tarihe, dile sahip her ulusun şairi, romancısı, bestecisi, yapıtında kendiliğinden biçimde ulusunun, toplumunun duygu ve düşüncelerini de yansıtır. İlle de "milli sanat" diye tutturmanın anlamı yoktur. Bu konuda ısrarlı olanın mutlaka siyasal ve baskıcı amaçları var demektir.

Melih Aşık *Milliyet*'teki köşesinde yazdı: RP Yozgat Milletvekili Kâzım Arslan, Kültür Bakanlığı bütçesi görüşülürken şöyle dedi: "Artık öz kültürümü koyun ortaya, benim olan sanatı getirin. Bana ne senfoniden, bana ne çağdaş müzikten. Klasik Türk müziğini getirin." Ardından da elbet Itri'nin, Dede Efendi'nin, Hacı Arif Bey'in adları geliyor her zamanki gibi.

Senfonik müziğe hayır alaturkaya evet, "lied"e hayır türküye evet demenin mantıklı zeminini oluşturmanın olanağı yoktur. Sanat ve kültür meşruiyetini yasalardan, tepeden inmeci programlardan değil sanatçının özgürce yaratımından ve bu yaratımın benzersizliğinden, özgünlüğünden alır. Sadece Türkiye'de değil dünyanın hemen her ülkesinde opera sevmeyen insanlar vardır. Buna rağmen bir tür olarak opera varlığını sürdürür. Çünkü hem opera yazmak isteyen besteciler hem opera dinlemek isteyener vardır. RP milletvekili Mozart'ı, Bach'ı, Berg'i değil Itri'yi, Dede Efendi'yi dinleyebilir. Ama ben yasakçı bir kafanın Itri'yi ve Dede Efendi'yi de sevebileceğini, anlayabileceğini pek sanmıyorum. Ufku dar olan, piyasanın, ortalamanın ötesine geçemez.

Sanat / kültür özgürlük içinde var olur. Dahası, toplumun yaşam biçimi zevkleri, beklentileri dönüştürür. Örneklerini ister beğenelim ister beğenmeyelim, pop müziği bu toplumdan sürgün etmenin olanağı kalmamıştır artık. Türkü söylendiği gibi pop şarkılar da söylenecektir. İsteyen minyatür yapabileceği gibi isteyen de kavramsal işler üretecektir.

İnfiratçı bir ulusal kültür zaman aşımına uğramıştır. Kültür uluslararasıdır. Homeros da, Konfüçyus da, Dante de bizimdir, Yunus Emre de, Mevlana da, Attar da. Dar kafalılığı aşmak gerekiyor.

(Ahmet Oktay, "Ulusal Kültür",
Milliyet, 19 Aralık 1996)

ESTETİKSİZ YAŞAM?..

O yıllarda İstanbul'un "kibar semti" sayılan Şişli'de oturuyorduk. 43'üncü İlkokul'un beşinci sınıfındaydım. Bizim sokakta üç beş kapı ötede, pek alımlı bir kadın vardı, yürürken herkesin gözü üstünde kalırdı. Bir gün evde tartışma açıldı. İçimizde kimileri, kadını güzel bulmuyorlardı. Ben de lafa karışmak istedim. Çok genç yaşta ölen büyük ağabeyim dedi ki:

– Sen daha küçüksün, estetik ölçülerin yeterince gelişmemiştir.

Dondum kaldım.

Ne demek istemişti?.. 12 yaşımın belleğine işleyen bu sözleri unutamadım.

*

Lise son sınıfta felsefe ve mantık derslerinin yanı sıra elimize beyaz kaplı bir kitap tutuşturdular; kapağının üstünde bir sözcük yazılıydı:

"Estetik!.."

Merakla okumaya başladım, algılanması zordu, güzelin doğasını ve güzelliğin kurallarını inceleyen bir felsefe dalıydı estetik; ama, insan bir kez daldı mı, çıkamıyordu. Konu sanatla o denli iç içeydi ki, yalnız okumayla sınırlanan estetik bilinci, sınırlı kalıyordu.

*

Estetikten yoksun bir yaşamla ömrünü noktalayan insan hiç yaşamamış sayılabilir; ancak bu estetik bizde bazı hanımların doktorlara "yaptırdıkları estetik" değildir.

Estetiği en çarpıcı yöntemle nasıl özetlemeli?..

Okula gitmiş herkes Joconde'u bilir, tarih kitabında bu hanımın resmini görmüştür. Rönesans'ın ünlü ressamlarından Leonardo da Vinci'nin Joconde'un yüzüne işlediği gülümseyiş, dillere destandır.

Çocukluğumda hep kendi kendime sordum:

– Peki Joconde kadın olarak güzel mi?..

Sonra ikinci soru:

– Bu güzellik, sinemada seyrettiğimiz kadın yıldızların güzelliğine niçin benzemiyor?..

Ünlü ressamların tablolarındaki kadınlar canlansalar, ortalıkta nasıl dolaşabilirler?.. Sanatın estetiğiyle sıradan insanın kafasındaki

güzellik kavramı kesişmez. Sokaktaki adamın güzellik ölçüleri başkadır.

Bugün bizim televizyonlardan güzel adına topluma yansıyan bayağılığa, estetik bilinci gelişmiş biri nasıl katlanabilir?..

Estetik, "güzellik" ile "çirkinlik" arasındaki çelişkinin ürettiği duygudur; ama, bu konudaki bilincin derinleşerek felsefedeki içeriğini kazanması bir kültür işidir; beyin teri dökmeden, estetiğe ulaşmak olanaksız...

Bir de yüzyılların kuşaktan kuşağa aktardığı miras var ki, bu katılımın ne demek olduğu Avrupa'da dolaşırken göze çarpar. Kent estetiğini oluşturan ve koruyan ortak bilinç, Batı'nın yerleşim birimlerinde yapılardan, sokaklardan, meydanlardan, heykellerden, bahçe duvarlarından, damlardan, ağaçlardan, vitrinlerden, şehri süsleyen afişlerden, dükkân ve mağaza tabelalarından yansır.

Birleşik estetik duygusunun ortak bilincinde yaşar Avrupa'nın kentlisi...

Bizim ortak hayatımız ve kentlerimiz ise çoğunlukla çirkinlikler sergiliyorlar.

Terör kan döküyor...

Geçim derdi, yoksulluğun cenderesinde insan ruhunu boğup kurutuyor.

Estetikten söz açmanın sırası mı?..

Sırası!..

Çünkü estetik, bir kocaman beton yapının yüzünü kaplayan reklam panosunda yoktur da, tahtaları kararmış bir ahşap evin balkonundaki sardunya saksısında vardır.

Yazıyı bir soruyla noktalıyorum: Yoksa gün geçtikçe estetikten uzaklaşıyor muyuz?..

(İlhan Selçuk, "Estetiksiz Yaşam?",
Cumhuriyet, 21 Şubat 1996)

SORULAR

1. Sanat aslında nedir ve ne yönüyle insana has bir etkinliktir?

2. Sanatın bize sağladıkları nelerdir? Sanatın "eğitici" rolüne ne gibi örnekler verebilirsiniz?

3. Sanatçıyı yaratışa götüren nedir? Nurullah Ataç'ın yazısındaki açıklama hakkında ne düşünüyorsunuz?

4. Sanatta "gerçekçilik"ten ne anlaşılmalıdır? (Memet Fuat'ın yazısını okuyunuz!) Bir sanat eserini, hangi gerekçeyle olursa olsun yasaklamak niçin tehlikelidir?

5. Sanat ve kültür her şeyden önce niçin uluslararasıdır? (Ahmet Oktay'ın yazısını okuyunuz!)

6. Estetik nedir ve yaşamımızda nasıl bir yer tutar? Estetikle ilişkilerimiz ne durumdadır? (İlhan Selçuk'un yazısını okuyunuz!)

BİR DÜŞÜNCE, BİR TARTIŞMA

"Bir tek doğru olsaydı aynı temada yüz tablo yapılmazdı."

Ünlü ressam Pablo Picasso'nun (1881-1973) bu sözlerinden ne anlıyorsunuz?

IV
YAŞAMA ANLAM VERMEK

DİN NASIL BİR DÜNYA VAAT EDİYOR?

Her inanan, kendi dininin Tanrı buyruğu, hem de onun son biçimi olduğuna inanır ve öyle söyler; bir Budist, bir Musevi, bir Hıristiyan için olduğu gibi, bir Müslüman için de böyledir bu. Dine, dışardan ve bilimsel açıdan bakanlar ise, hangisi olursa olsun, onun, belli sosyal koşulların bir ürünü olduğunu bilir. Sosyal olduğu kadar tarihseldir de din; insanlığın gelişmesinde de belli bir aşamada ortaya çıkmıştır. Nasıl? Hangi ihtiyaca yanıt verir din? Tarih boyunca nasıl bir rol oynadı ve bugün vaat ettiği nedir insanlığa? Ve yakıcı bir soru: Din ve devlet ilişkisi nasıl olmalı?

Din, insanın "kutsal"la, ya da daha somut bir deyişle "Tanrı"yla ilişkili inançlarının ve bu inançların kapsadığı **dogmaların** ve **ibadet biçimlerinin** tümü. Başta, mutlaka bir "kutsal"a ya da temel bir varlık olarak "Tanrı"ya –"çok tanrıcılık"ta tanrılara– inanç var; onun yanı sıra da, dogmalar ve tapınmanın çeşitli biçim ve görünüşleri. Dinleri, örneğin bir İslamlığı Hıristiyanlıktan ayıran da, daha çok bu dogmaların içeriği ve ibadetlerin türü. Yalnız "kutsal"la yetinen, örneğin Budizm gibi tanrısız bir din olabilir; ama dogmasız ve ibadetsiz din olamaz.

Din denince anlaşılan, aşağı-yukarı bu!

Yanıtlanması gereken ilk önemli soru da şu: Din denen olguya yol açan ne?

DİNSEL İNANIŞIN KÖKENİ

Dinin kökenini açıklama çabası ilkçağ düşünürleriyle başlar. Sofist filozof Keoslu Kritias'a göre din, insanları ahlak ve

adalete yöneltebilmek amacıyla, onları korkutmak için uydurulmuş. Platon da, bir bakıma bu açıklamadan esinlenip, *Devlet* adlı ünlü eserinde, yönetenlerin yönetilenlere devlet yararına söylemesi gerekli kimi "güzel yalanlar"dan biri olarak bakıyordu dine. Ya tanrılar? Sonraki Yunan düşünürlerinden biri olan Euhemeros'a göre, tanrılaştırılmış birer insandı onlar da.

Rönesans'la beraber, dinleri incelemede yeni bir dönem başlar. Ancak, dinin kökeniyle ilgili olarak gerçekten yeni sayılabilecek yorumlar, 18. yüzyılda görülür. Bu yorumlar, o yüzyıldan başlayıp 19. yüzyılı içine alacak biçimde, **felsefe sistemleriyle** de beslenir: Herder, Schleiermacher, Kant, Fichte, Hegel, Fuerbach, Marx, Comte, bu felsefi çıkışların akla ilk gelen temsilcileridir. Bir tarihten sonra, çeşitli yöntemlere dayanan **bilimsel yorumlar** belirir: Bir dil bilgini olan Max Müller, dini "dilin bir hastalığı" sayar. E. Tyler, dinin kaynağı olarak "ilkel animizm"i; W. Robertson Smith, S. Reinach ve başkaları "totemizm"i; J. G. Frazer "büyü"yü; E. Durkheim "toplumun düzeninin emredici hükümleri"ni; Levi-Bruhl ise "kolektif psikoloji"yi görürler. Psikanalizin kurucusu Sigmund Freud'a göre ise, üç ana işlevi vardır tanrıların: Doğanın uyandırdığı dehşeti uzaklaştırmak, insanı yazgının acımasızlığı ile barıştırmak, toplu yaşamanın insana dayattığı acıları ve yoksunlukları ödünlemek!

Bütün bunların arasında, **Marksizmin yorumu** özel bir önem taşır: Bilindiği gibi, Alman filozofu Hegel'e göre, din, insan ile "mutlak" arasındaki ilişkinin, gerçeği simgesel biçimde dile getiren anlatımıydı. Hegel'in bu idealist yorumu, maddeci felsefenin, başta da Ludwig Fuerbach'ın (1804-1872) eleştirisiyle karşılaştı: Ona göre din, insanın özlemlerinin manevi dünyadaki izdüşümü; insanın kendi kendine yabancılaşması; insan gerçekliğinin hayal konusu dinsel dünya ile gerçek dünya biçiminde ikiye bölünmesiydi; dinin özü, "insanın özü"nün yansımasıydı.

İşte, Marksizmin din çözümlemesi, önce bu kavramların eleştirisinden yola çıkar: Fuerbach'ı, "insanın özü"nü tek tek her bireyin doğasında bulunan bir soyutlama gibi görmekle eleştiriyordu Marx; ona göre, insan, içinde yer aldığı sosyal ilişkilerinin bir bütünüydü. Sınıflı toplum, dünyanın tersine çevrilmiş ve yabancılaşmış bilinci olarak, dini kaçınılmaz olarak ya-

ratırdı; çünkü, bu toplumun kendisi, tersine çevrilmiş, yabancılaşmış bir dünyaydı. Marx'ın deyişiyle, dinsel sıkıntı, bir yandan gerçek sıkıntının "anlatımı", bir yandan da gerçek sıkıntıya karşı bir "protesto" idi. Din, ezilmiş insanın iç çekişi, taş yürekli bir dünyanın ruhuydu.

Öte yandan Engels, dinleri sahtekârların uydurması sayan görüşlere karşı çıkarak, onların, kitlelerin özlemlerini kavrayan insanlarca kurulduğunu vurguluyordu. Engels'e göre, din, insanların günlük yaşamına egemen doğal ve sosyal güçlerin doğaüstü güçler biçimine dönüşüp onların zihnine yansımasıydı.

Din, Marksizme göre, adaletsiz düzenin yol açtığı acılara karşı, ezilen kitleler için bir "sığınak"tır gerçi; ne var ki, ölümden sonra "öbür dünya"da ödüllendirme adına, uysallığı, yazgıya boyun eğmeyi vaaz ederek, ezilenleri dünyayı değiştirmeden vazgeçirip edilginliğe iter; böylece, gerçekten adil ve insani bir düzenin kurulmasının önüne geçerek, sonunda sömürü düzeninin sürmesini sağlar, giderek payandalar onu. Marx "din, halkın afyonudur" derken bunu kastediyordu. Öte yandan din, doğada ve toplumda olan biteni Tanrı iradesi gibi göstererek; olayları yönlendiren nesnel yasaları reddederek; dünyayı tanıma olasılığını yadsıyarak, doğanın ve toplumun yasalarını tanımalarını önler insanların, giderek bu yasaların ortaya konmaları halinde kendilerine sağlayacağı yararların önünü tıkar. Bu bakımdan da, bir yerden sonra hep bir ilerleme düşmanı olmuştur din.

Böylece, çokça söylendiği gibi, ne ezeli ne de ebedidir din: Toplumun gelişmesinin belli bir anında ortaya çıkmıştır; bu gelişmeyle beraber, çeşitli nedenlerle biçimden biçime girmiştir; tarih planında geçicidir, kendisini yaratan sosyal koşulların ortadan kalkmasıyla da kaybolacaktır bir gün.

İşte, Marksizmin din olgusu için söyledikleri!

Kendisine yönelteceğimiz eleştiri ne olursa olsun, Marksizmin, din olgusuna, gerçeklerden yola çıkan bütünlüğüne bir açıklama getirdiği ortada. Bu bütünlüğü göz ardı eden her görüş eksik kalmaya mahkûmdur; "vaaz"lar ise, dini açıklayamıyor.

Dinin kökeni kadar önemli bir başka konu, **hoşgörü ilkesi** ve onun doğuşudur.

BASKI VE ZULÜMDEN HOŞGÖRÜYE

Eski Yunanlıların belki en önemli özelliği, düşünme ve tartışma özgürlüğünün tarihte ilk yaratıcısı olmalarıdır. Ne var ki, Roma İmparatorluğu'nun son döneminde uğradığı baskı ve zulmün arkasından Hıristiyanlığın resmî devlet dini olarak kabul edilmesinden sonra, bütün bir ortaçağ boyunca, din adına aklın zincire vurulmuş olduğu da bir gerçektir. O çağda ve onu izleyen birkaç yüzyıl, John Bury'nin deyimiyle "Mihrap ile tahtın insanlığın ilerlemesine suikast için kurdukları o uğursuz birleşme", insanlara kök söktürür. Kilise, baskıyı kurallaştırır; Engizisyon, "kurtuluş ancak bizim dinimizdedir" dogması adına cehenneme çevirir toplumları. Sıradan insanların yanı sıra bilim adamlarına, bir Galilei'ye çektirilen acıları; Engizisyonun öldürttüğü ünlü bilginleri, bir Bruno'yu, bir Vanini'yi, bir Servet'yi nasıl unutabiliriz?

Ne var ki Rönesans ve arkasından Reform'la bir büyük adım atılır: Bireyin istediği dine ve mezhebe inanması kabul edilerek, geçmişin inanç tekeli yıkılır. Batı'da Katolikliğin karşısına Protestanlığın dikilişi, pek önemli bir tarih olayıdır. Böylece, hoşgörünün ilk büyük zaferi **dinsel hoşgörü** ile başlar. Konuya bir felsefe kavramı olarak ilk değinen de, 15. yüzyılda Nicolaus Cusanus (1401-1464) olur ve *De Pace Fidei* adlı eserini yazar.

Olan, aslında şudur: Bizim bugün "hoşgörü" diye adlandırdığımız, "başkalarının –paylaşmasak da– düşünce ve yaşam biçimlerini anlayışla karşılama" tavrı, batılı dillerde "tolerans" kelimesiyle karşılanıyor. Söz konusu kelimenin türediği Latince **tolerare** ise, "katlanmak" demek. İşte bu "katlanma", önceleri, başkalarının dinsel inançları için oluyor. Ne var ki, bir dinin çeşitli mezhepleri ya da çeşitli dinler arasında çıkan kavgalarda sığınılan kavram, daha sonra otoritenin bilime ve felsefeye karşı koğuşturma ve sansür yoluyla sürdürdüğü baskı önünde sınırlarını genişletir ve düşüncenin öteki alanlarına doğru yayılır. Batı'da özellikle Aydınlanma hareketinin, bireyci ve liberal düşüncenin üzerinde önemle durduğu bu kavram, bu geniş anlamıyla, yani **düşünme ve açıklama özgürlüğü** adıyla, bugün Batı demokrasisinin özü olarak bilinir: Buna göre, şiddetle başvurmadıkça, her düşün

ce ve inanç serbestçe dile getirilir ve örgütlenme hakkına sahiptir.

Bu çileli süreç boyunca, bugün ulaşılmış bir başka gelişme de şu: Dinde mezhepler arası, giderek dinler arası çatışmaların yerini, bir "diyalog" anlayışı almış durumda. Bu uygar tartışma, inananlarla materyalistler arasında da ağır ağır yerini alıyor.

Ancak, şunu da hatırlatmalı: John Bury'nin sözünü ettiği "mihrap ile tahtın insanlığın ilerlemesine suikast için kurdukları o uğursuz birleşme"nin yerine, yüzyılımızda akla ve düşünce özgürlüğüne, giderek insanlığın ilerlemesine "suikast" için başka "uğursuz birleşmeler" görüldü: Bu bakımdan emperyalizm ile faşizme, son yıllarda köktendinci akımları da eklemeli.

LAİKLİK GERÇEĞİ

Kökeni ne olursa olsun, bir gerçek de şu: Din, toplumlarda en yaygın kurumlar arasında. Milyonlarca insan, Tanrıya ya da bir başka "kutsal"a inanıyor; şu ya da bu ölçüde, dininin emirlerine uyup ibadetini yerine getiriyor.

Çağdaş devlet, bunu yasaklamak şöyle dursun, **inanç ve din özgürlüğü** adıyla temel hak ve özgürlükler arasında sayıyor; anayasa ve kanunlarıyla koruyor. İnanç özgürlüğü, **inanmama özgürlüğü**nü de kapsıyor. İnandığını ya da inanmadığını öğretme ve yayma etkinlikleri de, korunması gereki hak ve özgürlükler arasında.

Hemen hatırlatmalı: Çağımızda devletin görevi, bütün hak ve özgürlükler için olduğu gibi, bunları da hiçbir ayrım gözetmeksizin "koruma"dır. Böylece, devletin, genellikle din, özel olarak da belli bir din ve mezhep adına tavır koyması hoş görülemez; aksi halde davranışı, başka din ve mezheplerin aleyhine bir sonuç yaratır ki, "inanç ve din özgürlüğü"nü, başka bir deyişle "vicdan özgürlüğü"nü çiğneme sonucuna varır.

Söz konusu ilke **laiklik** diye adlandırılır ki, devletin, her şeyden önce, inançlar, giderek dinler ya da mezhepler karşısında "yansızlığı" demektir ve bu niteliğiyle, çokça ileri sürüldüğü gibi, dinsizlikle hiçbir ilgisi yoktur; ayrıca ilke, şu ya da bu

uygulama farklılıklarıyla, bütün çağdaş ülkelerde yürürlüktedir. Doğup gelişmesi Batı dünyasında da olsa, ilke, Türkiye'den Japonya'ya kadar bir yaygınlık kazanmıştır, böylece evrenseldir.

Niçin öyledir?

Çünkü laiklik, modern toplumların ürettiği bir kurumdur ve demokrasi ile iç içedir.

Gerçekten, batılı toplumlarda, bilimsel gelişme ile onun üretime uygulandığı, yani teknolojik gelişmenin başladığı, giderek çağdaş sanayi toplumunun palazlandığı bir ortamda, dinle çatışma kaçınılmaz olmuştur. Feodal topluma göre biçimlenmiş ve onun değerlerini temsil eden Hıristiyanlık, yükselen akılcılık ve pozitif bilimle sanayinin gerekleri karşısında bir ayak bağı olup çıkmıştır. Böylesi bir durumda, dinin devlete ve topluma müdahalesi ister istemez sınırlandırılacaktı. Bunun sonucudur ki, dinle devletin alanları ayrılmış ve din, bir yerde insanların vicdanıyla ilgili bir sorun olup çıkmıştır. Birey, aynı zamanda demokratik gelişmeyle de, yeni bir mevzi kazanmıştır.

Laiklik ve demokrasi: İşte, tarihin beli bir gelişmesine bağlı olarak, birbirine sıkı sıkıya bağlı iki kurum!

İslam dünyası, bir bütün olarak böylesi bir gelişmeye yabancı kalmıştır. Tek bir ülkede, laik ve demokratik reformu yaşamış Türkiye'de, dinci düşünce demokratik arenaya çıkar çıkmaz, ilk karşı durduğu değerler de laik ve demokratik değerler oluyor; ve sanayileşmeden yana olduğunu söylerken bile, onun felsefesine ters düşen ümmetçi ve şeriatçı bir toplumun mantığıyla düşünmektedir; "milli ve manevi değerler" perdesi altında savunulan da yine ümmet toplumunun değerleridir.

Çağdaş tarihimizin bir çıkmazı mıdır bu?

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılından başlayarak tarihimiz, bir demokratikleşme ve laikleşme tarihidir; asıl ivme de, 1923 Devrimi'yle gerçekleşir. Terslik, elbette bu süreçte değildir, onu başka noktalarda aramalı. Ama ne olursa olsun, yaşamın yasası bu konuda da kendisini dayatacaktır. Mücadelenin seyrini belirleyecek olan da, başta demokratik ve laik güçlerin ısrarı olacaktır.

Albert Bayet, *Dine Karşı Düşüncenin Tarihi* (çev. C. Süreya), Varlık Yay., İst. 1970.

Ruşen Çakır, *Ayet ve Slogan. Türkiye'de İslamî Oluşumlar,* Metis Yay., İst. 1990.

Attilâ İlhan, *Hangi Laiklik?,* Bilgi Yay., Ank. 1995.

R. Maublanc / M. Cachin, *Felsefe, Bilim ve Din* (çev. A. Bezirci), 4 bs., Evrensel Yay., İst. 1993.

Olivier Roy, *Siyasal İslamın İflası,* Metis Yay., İst. 1994.

Bertrand Russell, *Neden Hıristiyan Değilim?,* Varlık Yay., İst. Aynı yazarın: *Din ile Bilim* (çev. A. Göktürk), Say Yay., 6 bs., İst. 1994.

Tarık Z. Tunaya, *İslamcılık Akımı,* Simavî Yay., İst. 1991.

Bilim ve Ütopya Dergisi, "İnsan Tanrı'yı Nasıl Yarattı?", (sy. 4, 1994); "Allahın Evrimi", (sy. 14, 1995).

Cogito Dergisi, "Laiklik" özel sayısı (sy. 1, 1994).

Yazın Dergisi, sy. 71, Haziran 1996.

OLAYLAR VE GÖRÜŞLER

CUMHURİYETİN TEMEL FELSEFESİ

Düşündürücü olan, ömrü neredeyse üç çeyrek yüzyılı dolduracak bir Cumhuriyetin din ve devlet ilişkileri konusunda çoktan aşılmış olması gereken bir ikileme yeniden düşmüş olmasıdır.

Daha doğrusu, düşürülmüş olması.

Çünkü, Türkiye Cumhuriyeti'nin bu konuda yanlış ilkelerle yola çıktığı söylenemez. İkilem, başlangıcın anlamını sezememiş olan siyasal kadrolar yüzünden aşılamıyor.

*

Neydi Cumhuriyetin karşı karşıya bulunduğu temel sorun?

Çok büyük çoğunluğu Müslüman olan bir toplumda dine dayalı olmayan "ulusal egemenlik" kavramını yerleştirmek ve bu noktadan hareketle çağdaş bir düzen yaratmak. En kısa biçimiyle "din ve devlet işlerinin ayrılması" diye tanımlanan laiklik bu çabanın adı oldu.

Amacın gerçekleştirilmesi, Cumhuriyetin kurucularını Batı toplumlarında bulunmayan bir güçlüğü aşmak zorunda bırakıyordu.

Oralarda, zaten başlı başına büyük bir sorun olan ulusal egemenlik sorunu hiç olmazsa dinin özüyle çatışmaya girmeden başarılabilirdi. Gerçi, uzun yüzyıllar boyunca "kilise"nin gücünü kırmak için uğraşmak gerekmişti; ama, Hıristiyanlığın başlangıç ilkelerine inildikçe, İsa'nın "Sezar ve Tanrı" ayrımından kalkarak "yeryüzü krallığı" ile "gökyüzü krallığı"nı ayrı düşünmek mümkün olabiliyordu.

Oysa, eski Anayasa hukukçusu Ali Fuat Başgil'in dediği gibi, *"İslam'da din ve dünya için ayrı ayrı hakikat yoktur. İnsan fiilleri bu iki âlem için aynı bir kanuna, yani şeriate bağlıdır."*

Cumhuriyet, ilk bakışta aşılamayacak kadar büyük olan böyle bir engeli, çevresinden dolanarak, dini düpedüz karşıya almadan, onun etkisini azaltacak yöntemlerle aşmak yolunu seçmişti. Bir yandan, "genel idare" içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı yoluyla, inançlara saygılı, hatta o inançlar doğrultusunda kamu hizmeti vermeye çalışan devlet, bir yandan da hukuku ve eğitimi din dışı temellere dayandırıp dinin "kişisel vicdan" dışındaki alanlardan çıkarılmasını sağlayacaktı. Aksi takdirde, bir başka eski Anayasa hukukçusunun, Bülent Nuri Esen'in deyişiyle, *"toplum, siyasi sorumluluğu olmayan fiili bir iktidarın emirlerine göre yaşatılmak istenecekti."*

Oysa, Cumhuriyet, halka karşı siyasal sorumluluğu olan bir düzen kurmayı amaçlamaktaydı.

*

Dinin özünü bile etkileyecek nitelikte böylesine muazzam bir hedefi gerçekleştirmek elbette hukuk ve eğitim alanlarında büyük ve köklü çabalar gerektirmekteydi.

Hukuk alanında gerekenlerin yapılmadığını söylemek zordur. Ama, eğitimde?

Orada, hedefler tam gerçekleştirilmeden tavsamazlar, zayıflamazlar, hatta geriye dönüşler söz konusu.

Sonuç, Cumhuriyetin temel felsefesinden ve onun "ulusal rönesans" anlayışından yoksun kuşakların ortaya çıkmasıdır.

Böyle olmasaydı, paniğe kapılmadan, devlet düzeni ile din arasında ayrıntıya ilişkin başka uzlaşmalar sağlayarak ikilemi yumuşatmak kolaylaşabilirdi.

Örneğin, bayram tatillerine uyulan bir ülkede Ramazan'daki çalışma saatlerinin de din gereklerine uygun olarak ayarlanması niçin büyük sorun olsun? Ama, temel ikilem eğitim yoluyla aşılamadığı

devlet düzeni Cumhuriyet inançları zayıflamış insanların ciddi tehdidi altına girdiği için, olabiliyor.

Cumhuriyet, bunları çoktan geride bırakıp daha anlamlı sorunların peşinden koşabiliyor olmalıydı.

(Mümtaz Soysal, "İkilem",
Hürriyet, 14 Şubat 1997)

İSLAM VE LAİKLİK

Mümtaz Soysal'ın geçen cuma *Hürriyet*'te çıkan yazısı, İslam ve laiklik ilişkilerini irdelemek için iyi bir çerçeve vermiştir. Gerçekten sürekli önyargılarla çatışma konusu yapılan bu meseleyi, artık analitik zihniyetle ve yeni sentezlere ulaşmak amacıyla araştırma konusu yapmak gerekiyor.

Mümtaz Hoca, yaygın bir görüşü tekrarlıyor: Hıristiyanlıkta "Tanrı'nın hakkı" ve "Sezar'ın hakkı" ayrımı, ya da "gökyüzü krallığı" ve "yeryüzü krallığı" ayrımı ile laiklik mümkün olmuştur. Mesele bu kadar basit değildir, ama geçelim.

Bizde ise, Soysal, Ali Fuad Başgil'den alıntı yaparak, *"İslamda din ve dünya için ayrı hakikat olmadığını, insan fiillerinin bu iki âlem için aynı bir kanuna, yani şeriata bağlı olduğunu"* söylüyor.

Öyleyse, İslamla laiklik bağdaşmaz!

Bu, vuruşan iki ucun ortak kanaatidir!

Ve laikler, devlet gücünü kullanarak, Soysal'ın deneyimiyle, "dinin 'kişisel vicdan' dışındaki alanlardan çıkarılması" için; İslamcılar ise devleti ve hukuku din alanına almak için çatışıyorlar işte!

Hukukumuzun büyük isimlerinden rahmetli Başgil, İslamda din ve dünya bütünlüğünü, ontolojik (kevnî) anlamda kullanmıştır. Öyledir ve öyle olmalıdır da! Zaten büyük ve dinler ve felsefeler insanoğlunun ve ontolojik bütünlük ihtiyacına cevap verir: Mümin çalışırken de, yardım ederken de, ticarette dürüst davranırken de "Allahın rızasını kazandığını" düşünür, mutlu olur.

Çünkü "Şeriat", çalışkanlık, yardımlaşma, ticari dürüstlük gibi birçok erdemleri de emretmektedir.

Bu anlamda İslam ve genelde bütün dinler, hayatın her alanını kapsar.

Sorun siyaset ve hukuk alanındadır. Başgil, *Din ve Laiklik* adlı mükemmel eserinde diyor ki: *"Din ile devlet münasebetleri İslam dininin iktisadi hükümlerinden değil, sırf amelî (pratik) hükümlerindendir... Mademki, bu hükümler iktisadi değil, amelîdir ve mademki dinin amelî hükümleri zamanın ve hayat şartlarının değişmesiyle değişir; o halde dün olduğu gibi bugün de din ile devletin birleşmesi lazım gelmez."* (Sf. 137)

Gerçekten, İslamda "Allah hakkı" ve "kul hakkı" gibi, "aklî" ve "naklî" gibi, "nass" ve "örf" gibi, "diyanî" ve "hukukî" gibi Hıristiyanlıktan çok daha zengin kavramlar ve ayrımlar vardır. Bu sayede çok büyük bir "içtihat" alanı ve devletin dinden bağımsız, rasyonel kurallar koyduğu çok geniş bir "örfî" yasama alanı mevcuttur.

Mecelle yazarı Cevdet Paşa, Osmanlı'daki modern kanunlaştırma hareketlerini bu "örfî hukuk" kavramına dayandırmıştır.

İslamda "hukikî" nass sayısı pek azdır. Bu bakımdan "örfî hukuk" alanı çok geniştir ve Osmanlı'da zirveye ulaşmıştır.

Hz. Ömer gibi bir büyük Halife, Kur'an-ı Kerim'in mesela ganimet ve yabancılarla evlenme konusundaki hükümlerinden farklı kurallar koymuş, gerekçe olarak da "şartların değişmesi"ni göstermiştir.

İslamda "bir ortam için konulmuş hüküm, farklı bir ortam için uygulanmaz... Nass bile maslahat (kamu yararı) ile çatıştığı zaman, maslahat esas alınır."

Bu konularda Prof. Hayreddin Karaman'ın *İçtihat* adlı eseri ve Doç. Dr. Mehmet Erdoğan'ın *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi* adlı kitabı, din-laiklik araştırmaları bakımından olağanüstü derecede değerli kaynaklardır.

Laikler "dinin kişisel vicdan dışındaki alanlarından çıkarılması" radikalizminden vazgeçerek, dinin toplumsal ve kamusal alandaki özgürlük talebini kabul etmelidir.

İslamcılar ise devletin, siyasetin ve hukukun din egemenliğine girmesi iddiasını terk etmelidir.

Soysal, dini bayramlarda resmî tatil yapan laik devletin, Ramazan'daki çalışma saatlerini de din gereklerine göre ayarlamasında laiklik açısından sakınca görmüyor ama, "Laiklik tehdit altında olduğu için" bunun gerçekleşmeyeceğini belirtiyor.

Evet, laikliği tehdit eden bir din anlayışı ile, dinin toplumsal ve kamusal alanda tezahürlerini yasaklayan bir laiklik anlayışı yerine; karşılıklı liberalleşme ve demokratikleşme gerekiyor.

Bunun için, iki ucun da "İslam laiklikle bağdaşmaz" şeklindeki önyargıdan kurtulması lazımdır.

(Taha Akyol, "İslam ve Laiklik",
Milliyet, 16 Şubat 1997)

163'ÜNCÜ MADDE

28 Şubat 1997 gününde toplanan Milli Güvenlik Kurulu (MGK), hükümetin dikkate almasını istediği önlemleri içeren bir bildiri yayımlamış ve bu bildiri oybirliğiyle kabul edilmiştir. Bildiri'nin 4. maddesinde şöyle denilmiştir: *"Toplantıda bilhassa anayasa ve Atatürk milliyetçiliğine bağlı demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti olarak belirlenen Türkiye Cumhuriyeti devletine karşı çağdışı bir kisve altında zemin oluşturmaya yönelik rejim aleyhtarı faaliyetler de gözden geçirilmiş, Türkiye'de laikliğin sadece rejimin değil aynı zamanda toplum huzuru ve demokrasinin de teminatı ve bir yaşam tarzı olduğu 'saptanmış', aksine davranışların toplumumuzda huzur ve güveni bozarak yeni gerginliklere ve yaptırımlara neden olacağı değerlendirilmiştir..."*

MGK, alınması uygun gördüğü önlemler sonucunda 20 maddeden oluşan ikinci bir bildiri hazırlamış, bunları Başbakan ve Başbakan Yardımcısı'na göndermiştir. Bu ikinci bildiride, *"Türk Ceza Yasası'nın 163. maddesinin kaldırılmasından sonra aşırı dinci akımlara yönelik önlemlerde bir aksama olmuştur. Bu eksikliğin giderilmesini sağlayacak bir yasal düzenleme yapılmalıdır"* denilmiştir.

Milli Güvenlik Kurulu'nun yukarıya alınan saptamaları, değerlendirme ve önerileri, öteden beri, bu alanda uzman anayasa hukuku profesörlerinin ve bizim savunageldiğimiz düşüncelerdir.

163. maddenin amacı nedir? Bu madde, *"laikliğe aykırı olarak, devletin içtimai ve iktisadi veya siyasi veya hukuki temel nizamlarını, kısmen de olsa dini esas ve inançlara uydurmak amacıyla cemiyet tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimseleri"* cezalandırmıştır. Maddenin dördüncü fıkrası da *bu amaçla "veya siyasi menfaat veya şahsi nüfuz temin ve tesis eylemek maksadiyle dini veya dini hissiyatı veya dince mukaddes tanınan şeyleri alet ederek"* her ne suretle olursa olsun propaganda yapanlara ceza yaptırımı getirmiştir. Görülüyor ki Ceza Yasası'nın bu maddesi, Anayasanın 2. maddesinde tanımla-

nan demokratik ve laik cumhuriyeti gerici (irticai) girişimlere karşı güvence altına almak ve olası saldırılara karşı korumak amacıyla düzenlenmiştir.

163. madde bir yandan laikliğe karşı eylemleri yaptırım altına alırken vatandaşların din ve inanç özgürlüklerini de korumuş, bu özgürlükleri de güvence altına almıştır; başka bir deyişle, maddenin amacı, anayasanın güvencesi altında bulunan din ve inanç özgürlüğünü sınırlamak değil, laiklik ilkesine aykırı olarak devletin temel düzenini dinsel inançlara uydurma, yani şeriat devleti kurma girişimlerini önlemektir. Temelde laikliğin niteliklerinden biri de din, vicdan ve inanç özgürlüğünü sağlayan ve onu güvence altına alan bir ilke olmasıdır.

Türk Ceza Yasası'nın değiştirilmesi hakkında Adalet Bakanlığı'nca hazırlanan raporda bu amaçla ilgili ilginç bir saptamaya yer verilmiştir: *"Devlet nizamını, dini esaslara uydurmak isteyen bir cemiyet, vicdan ve din hürriyetine en geniş tahdidi (sınırlamayı) getirmiş olur, koymuş olur. Millet efradının (bireylerin) tam bir vicdan hürriyeti ile dilediği dine intisap etmesi ancak devlet nizamının dinlerin müdahalesinden masum (korunmuş) kalmasıyla mümkün olur."* (TBMM *Tutanak* dergisi, c. 20, s. 18).

Başbakan'ın geçen günlerde ileri sürdüğü *"163. madde insan haklarına aykırı olduğu için kaldırılmıştır"* savı gerçek dışıdır ve sadece laiklik karşıtı girişimleri gözlerden saklama amacı gütmektedir. Maddenin gerekçesi ve düzenlenme amacı bu savı yalanlamaktadır.

163. maddenin kaldırılış nedenine gelince: İktidarda bulunan sağ partiler öteden beri halkın din duygularını kendi politikalarına alet etme ve oy avcılığı yapmada yarış içinde oldular. Onlar için önemli olan iktidar olma ve iktidarın nimetlerinden yararlanmaydı. 1950'lerden bu yana (özellikle) sürekli laiklik ilkesinden tavizler vererek, hatta onu bir kenara iterek bugünlere doğru yol aldılar. Başta Öğretim Birliği Yasası olmak üzere devrim yasalarını yok saydılar. Kuran kursları ve gereğinden çok fazla imam okulları açarak şeriat devletine giden yollara taş döşediler. Turgut Özal bu yolu daha da açmak için Ceza Yasası'nın laiklik ilkesini koruyan, şeriat devleti kurma girişimlerini cezalandıran, bu niteliğiyle devrimci bir madde olan ve yukarıda niteliği ve amacı açıklanan 163. maddesini kaldırdı. Bununla da kalmadı, Terörle Mücadele Yasası'nın 23. maddesiyle 29 Nisan 1336 (1920) tarihli Hıyaneti Vataniye Kanunu'nu da kaldırdı. Bu tür yasama çalışmalarının gerçek maksadını anlayabilmek için bu yasa-

nın birinci maddesinin 2. ve 3. fıkralarını okumakta yarar vardır. Buna göre: *"Dini ve mukaddesatı diniyeyi siyasi gayelere esas ve alet ittihazı maksadıyla cemiyetler teşkili memnudur. Bu kabil cemiyetleri teşkil edenler veya cemiyetlere dahil olanlar hain-i vatan addolunur"* (Fıkra 2). *"Dini veya mukaddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek şekli devleti tebdil ve tağyir veya cemiyeti devleti ihmal veya dini veya mukaddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek her ne suretle olursa olsun ahalinin arasına fesat ve nifak ikası için gerek münferiden ve gerek müçtemian kavlî veya tahrirî (sözlü ya da yazılı) veya fiili bir şekilde veya nutuk iradı veyahut neşriyat icrası suretiyle harekette bulunanlar kezalik (yine) hain-i vatan addolunur."* (Fıkra 3)

Turgut Özal ve yandaşları, düşünce özgürlüğünü gerçekleştirme ve Ceza Yasası'nın 140, 141, 142. maddelerini kaldırma maskesi altında 163. maddeyi ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nu kaldırmış ve bugünkü şeriat devletine doğru gidişin önünü açmıştır... 163. maddenin düşünce açıklama özgürlüğü ile ilgisi yoktu. Halkın din duygularını siyasete alet etmenin, laik demokratik cumhuriyeti yıkarak yerine şeriat devleti kurma girişimlerinin düşünce açıklama özgürlüğü ile ilişkisi olamazdı. Bu, aynı zamanda bir anayasa suçunu oluşturabilirdi.

Nitekim Türkiye'nin yetiştirdiği ve üniversitelerde görev yapan özgün öğretim üyeleri Prof. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Prof. Bahri Savcı, Prof. Muammer Aksoy, Prof. Turan Güneş, daha sonraları Prof. Mustafa Altıntaş ve biz, 163. maddenin devrimleri koruyan bir hüküm getirdiğini ve kaldırılmaması gerektiğini savunduk.

Gelişmeler bu değerlendirmeleri haklı çıkardı. MGK'nın bildirisinde gündeme getirdiği 163. maddenin niteliği, amacı ve kaldırılış nedenleri bunlardır. Görülüyor ki 163. maddenin Ceza Yasası'ndan çıkarılması, laiklik karşıtı örgütlenme, eylem ve girişimleri yaptırımsız ve başıboş bırakmıştır.

(Halit Çelenk, "163'üncü Madde",
Cumhuriyet, 6 Mart 1997)

LAİK TÜRKİYE NASIL LAİK KALABİLİR?

İslamcı mantık böyledir işte, sonunda gelip bir yere toslar ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanı misali **"Bazı yerlerde, futbol maçı seyreder gibi 'Türkiye laiktir, laik kalacak' diyorlar"** der. Hızını

alamaz, laiklik ve cumhuriyet gibi kavramlar üzerindeki tartışmaların toplumu kamplara böldüğünü ileri sürer (*Zaman*, 15.11.06). Tartışmayı açanların kendisi ve takım arkadaşları olduğunu unutarak ve unutturmak için...

Soya çekim diye bir şey var, armut dibine düşer. Refah Partili ağabeyleri, hocaları da **"Mum söndü"** gibi, **"Glu glu dansı"** gibi benzetme yapmayı severlerdi. İmam-hatip belagatı ancak bu kadar olur!

*

Başbakan **R.T. Erdoğan** söylediklerinin havaya ve suya yazıldığını sanıyor. Sanmasın. Söyledikleri halkın ve Cumhuriyet'in belleğine kazınıyor. **R.T. Erdoğan "laik cumhuriyet"**siz bir demokrasi istiyor. Başbakan'ın **Mehmet Barlas** ağabeyi **Emre Kongar**'ın gözünün önünde zaten bu demokrasinin isim babalığını yaptı bile: **"Şeriat Demokrasisi."**

Laiklik ve **Cumhuriyet** tekin değildir. Kimsenin rütbe ve sıfatına saygı duymaz!

Sorun gene **"Vekiller"** ile meccani ve akçeli **"Fetvacılar"** ile... **"Laiklik"**i kadın haklarına, kadının emansipasyonuna, türbana indirgiyorlar. Türk kadınına bütün haklarını vererek onun özgürleşmesini sağlayan kuşkusuz Cumhuriyet Devrimleri'dir. Kadınlar yeterince özgürleşemedilerse, hâlâ törenin ve geleneklerin değirmen taşında öğütülüyorlarsa bunun tek sorumlusu Cumhuriyet'e karşı direnen feodal ve dinsel cemaat yapıları ve zihniyetleridir. Bu zihniyetler son kale olarak **"türban"**a sığınmaktadırlar.

Laikliği zenginlerin ideolojisi olarak tanımlayan ulema da eksik değil ülkemizde.

İslamcılık ininden çıkıncaya kadar Türk kadınının laik cumhuriyet ile herhangi bir sorunu yoktu. Kadını İslamcı cemaat ve aile zulmünden kurtarın, o neyi seçeceğini çok iyi bilir!

*

Laiklik, kuşkusuz, bazı kadınların türbanına indirgenemez. Ayrıca, laiklik karşısında anti-laik tercihler ve yaşam tarzları **çoğulculuk** olarak gösterilemez. Cumhuriyet'in kadın ve kadının türbanı diye bir sorunu yoktur. Cumhuriyet düşmanı İslamcı cemaat ve tarikatların kadın ve türban sorunu vardır. Anayasa Mahkemesi, Yargıtay ve Danıştay kararları ile, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararları ile bu konuda tartışma bitmiştir.

Cumhuriyet'in kuşkusuz sorunu ve sorunları var. Bunlardan belki en önemlisi imam-hatip liseleri; AKP hükümetinin, Seyyid Kutub ve Müslüman Kardeşler'in izinden giderek devlet ve toplumun yeniden İslamileştirilmesi programını uygulamaları.

Seyyid Kutub'un reçetelerini 'laikliğin liberalleşmesi' olarak sunan fetvacılar, hayra girip bir de imam-hatipler hakkında bir fetva verseler... Örneğin *Milliyet* yazarı **Taha Akyol**'a sorsak: İHL neyin liberalleşmesi acaba?..

*

Gelelim işin doğrusuna, "Türkiye laiktir laik kalacak"ın anlamı şudur: Türkiye ulusal devlettir ve ulusal devlet olarak kalacak; Türkiye üniter devlettir ve üniter devlet olarak kalacak; laiklik ulusal birliğin çimentosudur; modern demokratik devletin bileşeni (kompozanı) ve birleştirenidir; ulusal bağımsızlıktır!.. Biraz da bu açıdan bakıp kafacıklarımızı yoralım!

İslamcı efendiler! Cumhuriyet, kadın terzisi ve kadın berberi değildir. Çağdaş insanlık projesidir.

(Özdemir İnce, "Türkiye Laiktir Laik Kalacak'ın Anlamı",
Hürriyet, 23 Kasım 2006)

'PASİF LAİKLİK' MASKARALIĞI...

Türkiye karşıt rüzgârların çarpıştığı bir boğazda kendine çıkış arıyor sanki.

Toplumun ağırlıklı tercihi bellidir: Atatürk'ten miras düşünce sistemi onu medeni dünya ile beraber olmaya yöneltiyor.

Ama diğer yanda din sömürüsü, radikal milliyetçilik ve bölücülükten hız alan cereyanlar yoldan çıkma riski yaratıyor.

Oysa Türkiye elli yıllık kıdeme ulaşmış demokrasisi ile istikrarsızlıklar yaşamaya mahkûm olmadan ve zaman kaybetmeden yolunda yürüyebilmeliydi.

Bunun için öncelikle demokrasi sayesinde elde ettiklerinin kadrini kıymetini iktidar partisinin takdir etmesi gerekirdi.

Rejimle çatışmak yerine tek başına iktidar imkânının güven duygusu ile başarılarını çoğaltmaya çalışması daha akıllı bir tercih olurdu.

Öyle olmadı. Dinle oynamaya devam ettikleri için Anayasa Mahkemesi'nde "laikliğe karşı eylemlerin odağı" olmaktan hüküm giydiler.

Bu tecrübe bile iyiliğe vesile olabilirdi.

Mesela AKP iktidarı o maceracı defteri kapatıp, gerçekten rejimle kavgasına son vermiş bir merkez sağ parti kimliğini sahiplenebilirdi.

*

Ama hayal kurmamak lazım; bağımsız medya üstüne çullanarak demokrasinin temel değerleri ile kavgadan vazgeçmeyen bir iktidar böyle bir dönüşümü gerçekleştiremez.

Anayasa Mahkemesi'nden çıkan mahkûmiyet Demokles kılıcı gibi tepede sallandığından din sömürüsü AKP için ağır risktir. Yeni bir kapatma davasına davetiye çıkarmamak için laikliğe muhalefet doğrudan değil, dolanarak yapılıyor.

AKP'nin anayasa operasyonları için sürekli danışmanlığından yararlandığı Prof. Ergun Özbudun işte bu hizmet için yeniden sahneye çıkmıştır.

İngiliz meslektaşı Prof. William Hale ile birlikte yazdıkları kitapta Ergun Özbudun "Kamu düzenini bozmadıkça bir dinin kamudaki görünürlüğünü yasaklamak doğru bir şey değil" diyor.

Kamuda örtünmeye izin vermediği için Türkiye'deki laikliği "militan, dayatmacı laiklik" diye yerin dibine batırıyor, "Türkiye pasif laikliğe geçmelidir" diyerek türban amigoluğu yapıyor.

Efendim kadın hâkimler türban takmamalı imiş ama milletvekilleri ve üniversiteli kızlara yasak olmamalıymış. Fransa'da bile bu boyutta yasak uygulanmıyormuş.

*

Türban konusunda bir rövanş hazırlığının işaret fişeği sayılabilir Özbudun'un açıklamaları.

Anayasadaki değiştirilemez laiklik ilkesinin yeni tanımlar icat edilerek delinmesi mi, aşındırılması mı; ne derseniz deyin; ama din istismarını yeniden güncel hale getirme arzusu çok açık kendini belli etmektedir.

Çünkü bu sömürü silahının parlatılıp kuşanılması zamanı, yani seçim vakti gelmektedir.

Prof. Özbudun hiçbir Avrupa ülkesinde türban yasağı bulunmadığını söylerken her toplumun kendi şartlarına uygun modelleri üretmek zorunda olduğunu unutuyor.

Siyasal İslam, sözünü ettiği hiçbir toplumda rejim tehdidi doğurmuyor.

İşte o sebeple başka hiçbir Batı ülkesinde benzeri bulunmayan Diyanet İşleri Başkanlığı Türkiye'de vardır ve önemli bir örgüttür.

Özgürlüklerine sahip çıkan toplumun laiklik üstündeki oyunlar karşısında pasif seyirci olmaması gerekir.

Çünkü siyasetin dümen suyuna giren ve "pasif laiklik" maskaralığını üreten bilim adamları yarın "negatif laiklik" ucubesini de icat edebilirler!

(Güngör Mengi, "Laiklik Törpüsü!",
Vatan, 24 Eylül 2009)

SORULAR

1. Dini nasıl tanımlayabiliriz? Dinsel inanışın kökeni ile ilgili görüşler nelerdir? Bunlar arasında Marksizmin söylediklerini nasıl buluyorsunuz?

2. Dinler karşısında hoşgörü hangi koşullarda ortaya çıkmıştır ve içeriği nedir? İslam ve hoşgörü ilişkisine nasıl bakmalı?

3. Laiklik nedir, ne değildir? Dışarda ve bizde hangi nedenlerin ürünüdür? Türkiye'deki sorunlarına nasıl eğilmeli? (Mümtaz Soysal ve Taha Akyol'un yazılarını okuyunuz!). Ceza Yasası'nın kaldırılmış 163. maddesinin yeniden yürürlüğe konulması hakkında ne düşünüyorsunuz? (Halit Çelenk'in yazısını okuyunuz!)

4. Laik Türkiye nasıl laik kalabilir? (Özdemir İnce'nin yazısını okuyunuz!)

5. "Pasif laiklik" konusunda ne düşünüyorsunuz? (Güngör Mengi'nin yazısını okuyunuz!)

BİR DÜŞÜNCE, BİR TARTIŞMA

"İnsan olunuz, Tanrı da Tanrı olacaktır!"

Avrupa'daki köylü savaşlarının ünlü lideri Thomas Müntzer'in (1489-1525) bu sözlerinden ne anlıyorsunuz?

AHLAKIN GÜCÜ

Ahlak, bir topluluğun ya da bir bireyin, iyi ile kötü üstüne verdiği bir değer yargısı. Vaktiyle Kant, "neyi bilebiliriz" diye sorduktan sonra, "nasıl davranmalıyız" diye de ekliyordu. Gerçekten, davranışlarımızda iyi ile kötüyü birbirinden nasıl ve hangi ölçüte göre ayıracağız? Kendimize, ailemize, mesleğimize, yurdumuza, giderek insanlığa karşı ödevlerimiz nelerdir? Onları yerine getirmediğimizde ya da eksik yerine getirdiğimizde nelerle karşılaşırız? Kısacası, nasıl ahlaklı olabiliriz; ayrıca olmak zorunda mıyız?

Başta gelen bir özelliği şu ahlakın: Ahlak, bir kişinin davranışlarıyla ilgili bir değerlendirme olsa da, onun ölçütleri kişi doğmadan önce toplumda yerleşmiştir. Ahlak, kişinin başkalarıyla ilişkileri içinde söz konusudur; başkalarıyla ilişki içindedir ki, bir insan, bencil ya da yüce gönüllü, sahtekâr ya da dürüst, yalancı ya da doğru sözlü, tek kelimeyle iyi ya da kötüdür. Özetle ahlak, bir **toplumun içinde** ve o **topluma göre** bir anlama sahiptir; bu niteliğiyle toplumda, aynı toplum içinde de çağdan çağa değişikliklere uğramıştır.

Tıpkı hukuk ve din gibi.

Ne var ki, hukuk ve dinden de farklıdır ahlak. Ama hangi noktalarda?

AHLAK, HUKUK VE DİN

Bir ansiklopedinin *(Ana Britannica)*, "ahlak" üstüne verdiği genel bilgilere dayanarak söylersek, bireyin, toplumun öteki bireylerine karşı ödevlerini gösteren nesnel ya da toplumsal ahlak kuralları, yazılı olmadığı için biçimsel bakımdan hukuktan farklı olsa da, gene de **ahlakla hukukun örtüştüğü,**

dahası **özdeşleştiği** durumlar vardır. Toplumun genel ahlak anlayışına ve sosyal vicdanına uygun düşmeyen hukuk düzenlemeleri, kendilerinden beklenen sosyal işlevi yerine getiremeyeceği için uzun ömürlü olamaz. Ahlakla hukuk kuralları arasındaki özdeşlik kimi konularda pek belirgindir: Örneğin adam öldürme, hırsızlık, sahtecilik, dolandırıcılık, rüşvet alıp verme gibi ahlakça kötü görülen eylemler, hukukun da yasakladığı ve suç sayarak cezalandırdığı eylemlerdir. Öyle durumlar da vardır ki, hareketsiz kalmak, ahlak bakımından kötü sayıldığı gibi, hukukun da yasakladığı bir eylem olup çıkar: Örneğin terk edilmiş, yardıma muhtaç bir çocuk bulan kimsenin, onunla ilgilenmesi ahlak yönünden bir ödevdir ve bundan kaçınmak ahlaka aykırı sayılır; öte yandan, terk edilmiş küçük bir çocuğu bulup da yetkili kamu görevlilerine bildirmemek, birçok ülkenin ceza yasasında suç sayılmıştır. Bunun gibi, bireyler, yardım etmediklerinde yoksulluğa düşecek kan hısımlarına, hukukun gereği yardım etmekle yükümlüdürler. Hukuk ile ahlak arasındaki ilişki, kimi zaman hukukun ahlak kurallarına **yollama**da bulunması biçiminde ortaya çıkar; böylesi bir halde ahlak kuralları, hukuk düzeninin ayrılmaz bir ögesi olur: Örneğin, kimse özgürlüğünü başkasına devredemeyeceği gibi, kanunlara ya da genel ahlak ve adaba aykırı olarak sınırlayamaz da. Ayrıca, örneğin hekimik gibi, topluma karşı önemli ödevler içeren mesleklere ilişkin düzenlemeler de, **ödev etiği** (deontoloji) adıyla, bir hukuk kuralı haline gelir.

Buna karşılık ahlak, **yazılı olmaması** ve kural koyucunun devlet değil bireyler olması bakımından hukuktan ayrılır. Öte yandan, hukuk, bireylerin sadece eylemlerine yönelirken, ahlak, yeme-içme kurallarından cinsiyet ilişkilerinin düzenlenmesine değin uzanan **geniş bir yaşam alanında,** insanların birlikte bulunduğu hemen her durum için kurallar içerir. Hukuka aykırı davranışların karşılığı, yaptırım olarak tazminat ya da "ceza"dır; ahlaka aykırı davranışlar ise, "kınama", giderek "toplum dışına itme" biçiminde tepki görür. Ahlak kuralları, bireylere, önce "yetiştirme" aşamasında aileleri aracılığıyla, yapmaları ve yapmamaları gereken davranışların öğretilmesiyle aktarılır ve uygulanır; daha sonra, bireyin çevresindeki çeşitli toplum kesimleriyle bu aktarma ve uygulama sürdürülür.

Ahlakın temel dayanağı, bireylerde geliştirilen ve "kötü" davranışla uyandırılan "utanma" duygusudur.

Ahlak, tarih içinde yer yer dinlere bağlı olarak ortaya çıkmış ve her din, belirli bir yaşama biçimi öngören bir ahlak anlayışını barındırmıştır. Öyle de olsa, ahlak kuralları din kurallarından ayrıdır: Ahlak, aslında **insanların kendi aralarındaki ilişkileri** konu edinirken, dinler insanların "kutsal" sayılan ve inanç konusu olan doğaötesi güçlerle olan ilişkileriyle ilgilidir. Ahlaka aykırı bir davranış "ayıp", dine aykırı bir davranış ise "günah" olarak nitelenir. Bu bakımdan, ahlakın yaptırımı bu dünyada gerçekleşirken, dinin yaptırımı bir "öte dünya" ile ilgilidir.

Hukukun arkasında devlet gücü, dinin arkasında da Tanrı var. Ama ahlakı dayatan ne?

AHLAKIN GEREKLİLİĞİ NEREDEN GELİYOR?

Ahlak, düşünce tarihinde çeşitli açılardan tartışılmıştır. Ahlaklı olmanın temelinde hangi ilkelerin bulunduğu ya da bulunması gerektiği ya da hangi davranış türlerinin "ahlaklı" ("iyi"), hangilerinin "ahlak dışı" ("kötü") olduğu gibi sorular, Eski Yunan'dan beri felsefenin konusu olmuştur. Rönesans ve Aydınlanma'yla başlayan gelişme içinde de, büyük ölçüde Hıristiyanlığa bağlı Batı ahlak sistemleri önemli değişikliklere uğramış, katı kurallardan uzaklaşılarak **"özgürlükçü"** ve **"akılcı"** bir **ahlak anlayışı**na yönelinmiştir.

Bu süreçte en önemli yeri tutan da Kant'ın ahlak çözümlemesidir.

Nedir söylediği?

Königsberg'li filozof, kendisinden önceki bütün ahlakları, bir çıkar gözettikleri, bir yarar düşüncesinden yola çıktıkları için eksik bulur. Gerçekten de birey, iyiliği, dünyadaki ya da öbür dünyadaki mutluluk umuduyla yapmaktadır her zaman. Oysa Kant'a göre, ahlaksal değer, iyiliği eğilim sonucu değil de **ödev olarak** yapmakta aranmalıdır. Kant'ın ahlakı, insanlarda ortak bir nitelik bulunduğu düşüncesine dayanır: Bu nitelik, yasaya uyması gereken **"iyi niyet"**tir. "Ahlakı örneklerden türetmek ona yapılabilecek en kötü hizmettir," der ve gerekçesi-

ni de şöyle belirtir: "Çünkü, bana önerilen her örneğin, özgür bir örnek, yani bir model olmaya layık olduğunun bilinmesi için, daha önceden, ahlaklılık ilkelerine göre yargılanması gerekir ve bu örnek ilk ağızda hiçbir zaman ahlaklılık kavramını sunamaz bize." Demek ki ahlak, deneyimlerin ya da çıkar gözetmenin tüm etkilerinin dışında, *a priori* olarak, ancak **aklın ilkelerinin üzerinde** temellendirilebilir. Bundan dolayı, iradenin bağımsız olması ve evrensel iradeye saygıdan dolayı ve bu saygı içinde ahlaka uygun biçimde davranması gerekir. Kant'ın ahlakı koşulsuz buyruklara dayanır ve bu da şöyle dile getirilir: "Öyle davranmalıyım ki, seçimim, bir evrensel yasa olsun!"

Kant, bu açıklamasıyla ahlak düşüncesinde bir "devrim"e yol açmış da olsa, sonraları eleştirildi: Hegel, "Kantçı ahlak, her ahlakın temeli olmakla birlikte, bütünsellikten uzaktır," diyordu; ve "ahlakın, gerçek olarak ancak devlet (siyaset) içinde düşünülebileceği"ni ileri sürüyordu.

Buradan kalkarak, **siyaseti düşünmeden ahlakı düşünmek** olanaksız hale geldi.

Nitekim, ahlakı bireylerin toplum içindeki davranışlarını ve yaşamını belirleyen kurallar topluluğu olarak gören Marx ve Engels de, ahlakı siyasetten ayırmadılar. Onlara göre bu kurallar, **toplumun iktisadi gelişim düzeyi**ne ve **sınıflar arası ilişkile**re bağlıdır ve ahlak, bir sosyal grubun maddi yaşam koşullarının sonucudur. Kapitalist üretim biçimine bağlı **insan sömürüsü,** evrensel bir ahlakla temelden zıtlık içindedir; bu evrensel ahlak, özgürlük içinde saygınlığa yönelik özlemiyle, maddi yaşamın gereklerini karşılama özlemi arasında bireyin parçalanmasını istemez. Böylece, ekonomi politikle ahlak arasında, olsa olsa çelişik bir ilişki, bir **yabancılaşma ilişkisi** olabilir.

Ahlaka bu Marksist bakış sonraları daha da geliştirilecektir.

Aynı süreç içinde "ahlaklılık" kavramı sorgulanacak, Nietzsche ile ondan etkilenen Varoluşçuluk akımının temsilcileri, yaşadıkları toplumu eleştirerek **ahlaktan bağımsız, özgür** bir yaşam biçimi önereceklerdir.

Yüzyılımızda ahlak, daha çok bireyin toplum karşısındaki durumu açısından ele alınmıştır. Bir yandan teknolojik uygarlık ile refah toplumu ve bunlara bağlı hukuk devleti anlayışı, öte yandan bilginin yaygınlaşması, bireyin genel olarak toplum

ve ahlak yargıları karşısındaki durumunu güçlendirmiştir. Ne var ki, kimi çağdaş düşünürler, özellikle de Foucault (1926-1984), bunun görünüşte olduğunu, aslında toplumda yaygın ahlakın birey üzerindeki egemenliğini dolaylı yollardan güçlendirerek sürdürdüğünü söylüyorlar.

Günümüz felsefesinde, genel olarak "iyi-kötü" kavramları ve belirgin ahlak kuralları **dil içinde** oynadığı rol açısından ele alınırken, ahlakın niteliği **toplum-birey ilişkileri çerçevesinde** tartışma konusu olmayı sürdürmektedir.

Ayrıca, ahlakın önünde olmadık tehlikeler de belirmiştir.

AHLAKIN ÖNÜNDEKİ TEHLİKELER

Fransız filozofu Henri Bergson'un (1859-1941), *Ahlak ile Dinin İki Kaynağı* adlı ilginç bir eseri vardır. 1932'de yayımladığı kitabında, filozof, kendi ahlak ve din felsefesini açıklar. Bergson'a göre, iki tür ahlak vardır: **Kapalı ahlak,** yani kişisel olmayan, toplum baskılarından doğan, otomatizm halini almış tabulardan kurulan ve kişisel durumları göz önünde bulundurmayan ahlak; ve **açık ahlak,** yani insana özgü, esnek, değişik kişilikleri hesaba katan ve böylece evrensel bir çağrı biçimine yükseltilebilecek ahlak. Seçkinlerin, kahramanların, ermişlerin ahlakı olan bu açık ahlak, önyargı ve görenekleri yıkarak, aslında bir özgürlük yaratıcısı, yaşamın her türlü yaratıcı gelişmesinde kendini belirten, onu ileri götüren yaşama atılımına bağlı yeni bir düzen kurar. Bergson, dini de ikiye ayırır aynı biçimde: **Statik** ya da **dural din,** yani dogmaların ve cansız mitosların içinde donmuş din ve **dinamik din,** yani özgür, açık, canlı, mistisizmin, geniş bir evrensel sevgi akışı içinde yaşama, ruha ve Tanrıya kavuştuğu din.

Bergson'un kendi felsefesini yansıtan eserinin eleştirisini bir yana bırakıp, sadece şu kapalı/açık ahlak deyimlerinden yola çıkarak söylemiş olalım: Dünya çapında bir olay, **köktendincilik,** çağdaş bütün kazanımlara sırt çevirip geçmişin değerlerine dönerek ve onları sıkı sıkıya uygulamaya dökerek, dural bir din anlayışının yanı sıra, yeniden bir kapalı ahlakın savunuculuğunu yapıyor. "Türban", bunun en sivri örneğidir; asıl dikkat edilmesi gereken, demokratik değerlerin en önemlilerinden bi-

ri olan kadın-erkek eşitliğinin, daha da genel olarak kadın haklarının karşı karşıya bulunduğu tehlikedir. Söz konusu gelişmeye karşı ileri sürülebilecek yığınla soru arasında başta geleni de şudur:

Açık toplumda kapalı ahlak yürüyebilir mi?

Ahlaka karşı başka tehlike kaynakları da var: 20. yüzyıl biterken, dünyamızın iki kutuplu olmaktan çıkıp tek kutuplu hale gelmesiyle, **Yeni Dünya Düzeni** adıyla ortaya salınan ideoloji, yalnız "ihraç" edildiği ülkelerde değil, kendi yurdunda da, "liberalizm" adına, ekonomiyi "mafya"laştırarak, siyaseti kirleterek, toplumların ana kurumlarını soysuzlaştırmaktadır. Bu ülkelerde "Temiz toplum / Temiz siyaset" çağrılarının altında yatan bu kaygıdır.

Söz konusu ideolojinin savunuculuğu yaptığı **"Yükselen Değerler"**, özelleştirmeleri özendirerek, sosyal devlete karşı çıkarak, sendikal mücadeleyi küçümseyerek, toplumların emniyet sübaplarıyla oynamaktadır. Bunun, ahlakın maddi temellerinde açacağı gedikler korkunçtur.

Bütün bunlara karşı çıkmak, bir ahlak ödevidir aynı zamanda. Ahlak ödevinin en zorlayıcı özelliklerinden biri de, ertelenmeye gelmemesidir. Fransız filozofu Alain (1968-1951), "Bugün, şimdi hemen, tek tutamağımız budur" diyor. Beklemek, ertelemek ve vazgeçmek sayılır; vazgeçmek ise, zamanın efendisi değil, kölesi olmayı seçmek demektir.

DAHA ÇOK BİLGİ

Türker Alkan, *Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaksızlık,* Bilgi Yay., Ank 1993.

Georges Batallie, *Edebiyat ve Kötülük* (çev. A. Sönmezay), Ayrıntı Yay., İst. 1997.

Sigmund Freud, *Cinsiyet ve Psikanaliz,* Varlık Yay., İst.

Erich Fromm, *Kendini Savunan İnsan* (çev. N. Arat), Say Yay., İst 1982. Aynı yazarın: *Sahip Olmak ya da Olmamak* (çev. A. Arıtan), Arıtan Yay., 2 bs, İst. 1980.

François Grégoire, *Büyük Ahlak Doktrinleri* (çev. C. Süreya), Varlık Yay., İst.

John Nuttall, *Ahlak Üzerine Tartışmalar. Etiğe Giriş* (çev. A. Yılmaz), Ayrıntı Yay., İst. 1997.

Frédéric Paulhan, *Ahlakın Ahlaksızlığı* (çev. M. N. Ecer), Remzi Kitabevi, İst. 1969.

Bertrand Russell, *Evlilik ve Ahlak*, Varlık Yay., İst.

Afşar Timuçin, *Ahlaksızlık Üzerine Kendimle Konuşmalar*, Bulut Yay., İst. 2006.

OLAYLAR VE GÖRÜŞLER

AHLAK CAN VERİYOR...

Bir beş yıl geçti bile... Berlin Duvarı'nın yıkılışından bu yana beş yıl geçti. Ama hiç kimse, o tarihte içine girdiğimiz bu dönemi nasıl nitelemesi gerektiğini bilmiyor. Duvar yıkıldığında "yeni bir dünya düzeni" doğacağını söyleyenler çoktu. Ama bunların hepsi aldandı. 1989 depreminin doğrudan ya da dolaylı biçimde harekete geçirdiği belli başlı gelişmeler, yani Almanya'nın birleşmesi, Körfez Savaşı, Sovyetler Birliği'nin dağılması, Yugoslavya'daki çatışmalar, Birleşmiş Milletler'deki bunalım, herhangi bir yeni düzenin geldiği yargısı için yeterli olmuyor. Aksine dünya daha tehlikeli ve daha karışık olmuş, belirsizlikler artmış, korkular ve korku verici olaylar daha kuvvetlenmiştir. Vaclav Havel'in dediği gibi "her şey olabilir ama belli tek bir olanak yok. Duyumlarımız böyle..."

Bugünün dünyasının çehresini belirleyen ana çizgiler nelerdir? Bu korkunç geçiş döneminin ana çizgileri nelerdir? İlk planda şudur: Haberleşmenin hızlanmasını ve ulaşımla ilgili endüstrilerin olağanüstü gelişmesini sağlayan bir teknoloji patlaması. Bunlar gitgide daha güçlü bir biçimde endüstrileşmiş dünyanın ekonomik motorunu oluşturmaktadır. Sesle, çizgiyle ve resimle anında dünyanın bir ucundan öbürüne anlaşma sağlama olanağı ortaya çıkıyor. Bu devrim, mesafeleri küçültüyor, sınırları ortadan kaldırıyor, gezegenimizi küçültüyor. Görmeli-işitmeli medya uydular yoluyla masalsı biçimde ileri atılıyor, ülkeleri ve kıtaları kaplıyor, yasakları ve sansürleri deliyor, hegemonik bir kültürü yaygınlaştırıyor.

Buna bir tepki olarak ulusalcı ya da dinsel politik kıpırdanmalar, özellikle bugünkü gelişmelerle fakirleşmiş ülkelerde yeniden doğuyor. Çünkü zengin ve fakirler arasındaki fark korkutucu bir hızla de-

rinleşiyor. Son otuz yılda en zengin ülkelerle en yoksullar arasındaki fark beş kat artmış bulunmaktadır. Bugün bir milyar insan günde beş frank ile geçiniyor; iki milyar insan içecek temiz su bulamıyor ve üç milyon çocuk kötü beslendiği için her yıl ölüyor. Özellikle Siyah Afrika bir lanetli kıta görünümünde. Dünyanın en kötü durumdaki ülkeleri burada, üstelik birbiriyle savaşıyor (Liberya, Somali, Angola, Rwanda).

Bu görüntüye, çevrenin gitgide elverişsizleşmesini, dünya kaynaklarının yağmasını, megapollerin (Sağlıksız Dev Şehirler) patlamasını, silah ve uyuşturucu trafiğinde mafyacıların güçlenmesini ve kirlenmenin artışını eklemek gerekir. Ayrıca, hastalıkların sınırlar ötesine taşması sonucu salgınlar, sera etkileri, çölleşmeler ve yerini yurdunu bırakan insanların yığınsal göçleri var.

Bunlar arasında en belirleyici olgu olarak küreselleşme kendini göstermektedir. Olgu özellikle ekonomi ve finans alanlarında açığa çıkıyor. Bu görünüşüyle küreselleşmenin dış ticareti geliştiren olumlu yanlarının yanında zararlı sonuçları da vardır: Kökünden kopma, uluslararası kuralsızlaşma, serbest değişim bölgelerinin ve sosyal dampingin genişlemesi, yarışmada aşırı gelişmenin getirdiği zararlı sonuçlardır.

Büyük kısmıyla bugün dünyadaki ekonomik krizin temel nedenleri buradadır. Bu bunalım kendini temel bir çizgiyle gösterir: İnsanlara iş bulmadan (istihdamsız) büyüme. Endüstrileşmiş ülkelerde yaşayan 24 milyon işsiz, yeniden ekonomik büyüme eski temposuna ulaşsa bile iş bulabileceklerine inanmazlar. Küreselleşmenin bu çarpık çizgisinde piyasa ve onun yasaları en büyük egemen durumdadır. O ünlü "görünmeyen el" sadece ekonomik ve finansal mübadeleleri değil insanların her çeşit faaliyetini despotik bir biçimde yönetir ve sahneye koyar. Her şey "piyasa malı" haline gelebilecek niteliktedir.

Rekabet azdıkça onu kullanan işletme sahiplerini hileye iter. *Affairisme* (üçkâğıtçılık) yaygınlaşır, açgözlülük artar ve kural saymazlık, edepsizlik yaygınlaşır, rüşvet alıp yürür. Bu gerçek, bu tehlikeli eğilim karşısında Devlet zayıflamıştır. Özellikle "Rahim Devlet", bu niteliği doldurmak için artan maliyet nedeniyle ve ne yapsa fakirliğin ve ayrımcılığın ortadan kalkmayacağı düşüncesiyle ortadan çekilir.

Fransa'da ve dünyanın her yanında devlet ve siyaset adamları, demokrasinin, erdem ve sosyal bazı değerler ve moral kurallarına dayalı bir ahlak projesi olduğunu unutmuşlardır. Karmakarışık bir siyaset coğrafyasında kendilerine bir reklam merkezi oluş-

turma dışında bir şeyle ilgilenmezler. Ama can çekişen ahlaktır, insanlardan bu çerçevede, onmaz dertlerine kendilerinin çare bulması istenir.

(Ignacio Ramonet, "Ahlak Can Veriyor",
Le Monde Diplomatique'in Ekim 1994 sayısından çeviri,
Varlık, 1994, sy. 1046)

'AÇIK TOPLUM'DA 'KAPALI AHLAK' YÜRÜMEZ!

Yoksa siz de onlardan mısınız?

Hani çok bilmiş, çok yaşamış halleriyle, yok sakallarını okşayarak; hem 'serbest teşebbüs'ten, 'açık toplum'dan yana olduklarını söyleyip hem de 'sıkı' bir ahlak anlayışını savunurlar; 'muhafazakârlığı', temel hayat felsefesi olarak benimserler! Toplumsal diyalektiğin, böyle bir mantığa imkân tanımadığını, oldum olası yazmışımdır; pazar ekonomisi, önce geleneksel feodal ahlakı dağıtmadı mı, dağıttı, üç kişilik çekirdek aileyi yarattı çünkü.

"... üretim kapalı ekonomide, büyük aile içerisinde yapılır, üretilen, büyük aile içinde tüketilirken, sorun yok; üretim kitleselleşti mi, artık kapalı aile ekonomisinin sınırlarını aşıyor, pazar için, piyasa için yapılmaya başlıyor; erkek ücretli emek karşılığında piyasa için üretime koşulurken, kadının görevi evde kalıp çocuklarına bakmak, evin işlerini görmek! Al sana karı-kocalı 'aşk yuvası'nın kökeni! Bu küçük birimin büyük aileden niye ayrıldığını sorarsanız, sebep yine aynıdır; piyasaya çıkardığın malı kim tüketecek, elbette toplum; aileyi kalabalık tuttun mu, acaba bazı önemli ürünlerin tüketim alanlarını iyice daraltmış olmaz mısınız?" (*Kadınlar Savaşı*, 1992, s. 7)

Başka deyişle, çok aileye çok araba, çok kat, çok buzdolabı, çok televizyon satılabilir; ama iş orada kalmaz, erkeğin ardından kadın da çağdaş üretime katılır, yani ekonomik bağımsızlığını elde eder, o andan itibaren 'aşk yuvası' çekirdek ailenin de, onun ahlakının da temelleri sarsılmaya başlamıştır, çünkü:

"... kadın kendini geçindirmek için koca aradığı sürece, aşk tek ve kutsaldır, evlilik ise dokunulmaz bir kurum; ama kadın toplumsal ortamda ekonomik güç sahibi olup erkek düzeyine ulaşınca, kurumlaşmış evlilik yerine 'serbest aşk' eğilimi ağır basıyor." (Aynı eser, s. 8)

Uzun sözün kısası, 'açık toplum'da 'kapalı ahlak' yürümez.

Herkes, Japonya'nın çok gelişmiş bir 'serbest teşebbüs' ülkesi olduğunu da bilir, son derece 'muhafazakâr' olduğunu da! Oysa bakın Japonya'da neler oluyormuş:

"... günümüzde kadın erkek arasındaki cinsiyet savaşları da kızıştı ve dünyanın en geleneksel toplumlarından Japonya'yı da etkiledi. Newsweek Dergisi, 'evlilik cefasına değmez' sloganını benimseyen Japon kadın ve erkeklerinin, 'kutsal birliktelik' arayışı yerine, hayatın keyfini çıkartmayı yeğlediklerini yazdı...

"... derginin yazısına göre, ülkenin önde gelen gazetelerinden Asahi Shimbun'un yaptığı bir kamuoyu yoklaması, cinsiyetler arasındaki uçurumun sessizce derinleştiğini ortaya koydu: Japon kadınları, erkeklerin beşte üçünü 'güvenilmez', benmerkezci, can sıkıcı, kaba, ruhsuz, 'hayatlarına sanki bir elkitabı yön vermiş' şeklinde niteliyor. Peki, çalışan, tatile kendi başına giden, her istediği yere 'takılan' bir kadın, herhangi bir erkekle yaşamını paylaşabilir mi? Tokyo'da, 35 yaşındaki bekâr bir işadamı, 'böyle şeyleri yapmış bir kadını, eş olarak asla kabul etmem' diyor." (*Hürriyet*, 6 Ağustos 1992)

Ne demek bu? 'Serbest Teşebbüs', Japonya gibi 'muhafazakâr' bir toplumda bile 'kapalı' ahlakı çatlatmış, kabuğunu kırmış: Kadınlar da, erkekler de, 'kendi hayatlarını' yaşamak istiyorlar! Haberi okuyunca, sözünü ettiğim yazıyı düşündüm, demiştim ki:

"... kendisi de mal ya da hizmet üreten kadın, bu yoldan ekonomik özgürlüğüne ve bağımsızlığına kavuşunca, artık aile 'üçgenini' kolayca kırıp, kendine özgü bireysel tüketim ortamı yaratıyor. Batılı gelişmiş ülkelerde yalnız yaşayan kadın çok! Peki anlamı ne bunun, aile biriminden ayrı olarak satın alınmış otomobil, buzdolabı, kat, televizyon vs. değil mi? Aynı malları erkek de kendisi için alacağından, davranış, 'Sistem'in son derece işine geliyor." (Aynı eser, s. 9)

Başka bir yazımda ise, ulaştığım sonuç şu: *"... toplumun ekonomik tabanı değişecek de, ahlak anlayışı aynı kalacak öyle mi? Böyle bir şey görülmemiş, o da elbet değişecektir. (...) Ümmet toplumundan millet toplumuna, dinsel ahlaktan laik ahlaka geçiş, her topluma damgasını basmaktadır, kuşkusuz bizim toplumumuza da basacaktır."* (Aynı eser, s. 133)

İşte, Japonya'ya basmış!

(Attilâ İlhan, 'Açık Toplum'da 'Kapalı Ahlak' Yürümez! Hangi Laiklik? *Bilgi Yay.*, Ank. 1995, s. 91-94)

Bugünlerde sık başvurduğumuz bir atasözümüz var, "Yalancının mumu yatsıya kadar yanar" diye. Ama Fransa'nın yaşayan en büyük düşünürü Jacques Derrida'ya göre, bu yatsıyı boşuna bekliyor olabiliriz, çünkü yalancının mumu süresiz yanık kalabilir.

Atasözündeki iyimserlik, yani gerçeğin er ya da geç ortaya çıkacağı ve yalana karşı zafer kazanacağı inancı, gene Derrida'ya göre, biraz safdillik olabilir.

İstanbul'da verdiği ilginç konferansta, felsefe tarihinde aynı iyimserliğe kapılmış olan düşünürlerden örnek veren Derrida, "Gerçeğin hep daha radikal şekilde saptırılacağı ve bu çarpıtmanın sonsuza dek geçerli kalabileceği olasılığını göz ardı edersek, yalanla başetmemiz, yalanın tarihini anlamamız, hatta kısaca tarihi anlamamız imkânsızlaşır" dedi.

Ünlü felsefecinin ele aldığı konu, yalanın etik yani ahlaki (teorik) tarihiyle, yalanın politik (pratik) tarihi arasında giderek büyüyen uçurumdu.

Derrida'yı dinlerken, sadece benim değil, salondaki herkesin aklında, Türkiye'de politikaya yalanın ve aldatmacanın ne kadar dehşet verici ölçüde girdiği düşüncesi vardı kuşkusuz.

Ama Derrida'nın mesajı tam da bu noktada önemliydi: Yalan karşısında dehşet duymak, hayıflanmak bir işe yaramıyor.

Politika olarak yalan

Bizim de Derrida gibi muhteşem bir bilgelikle, muazzam bir düşünce gücüyle yalanın anatomisini çıkarmamız, felsefesini yapmamız, kendi ülkemizdeki tarihini incelememiz, her an gözlerimizin önünde değişen yöntemlerini analiz etmemiz, yalana karşı duracak kanıtları ve tanıklıkları bulup açıklamamız gerekiyor.

Derrida'nın böyle bir etik araştırmasına girişinin nedeni, yalanın politika aracı olarak kazandığı modern özellikleri, klasik yalan tanımlarını aşması ve yeni tanımlara gerek duyulması. Kendi deyimiyle "Yalanın yeni, modern sınırlarını, daha doğrusu sınırsızlığını tanımlamak gibi bir görevle karşı karşıyayız." Çünkü söz konusu olan, kişilerin değil devletlerin yalanı. Çünkü kişilerin yüz yüze birbirlerini aldatması değil, devletin halkı aldatması yahut gerçekleri çarpıtması söz konusu.

Derrida bu konuda bilhassa 20. yüzyılın politik yalanlarına karşı en büyük fikir mücadelesini vermiş düşünürlerden birini, Hannah Arendt'i örnek verdi. Gerek Nazi savaş suçlularının uluslararası hukuka göre yargılanmasındaki bazı boşluklara, gerekse ABD'nin Vietnam politikasındaki yalanlara dayanarak, Arendt'in "modern politikada yalan" üzerine geliştirdiği teoriyi ele aldı.

Arendt'e göre, modern politikada yalan "tam, kesin ve mutlak" hale gelmiş; bir bakıma tarih mutlak yalana dönüşmüştür. "Yalanın bu mutlaklığı, olguların modern kitlesel propaganda teknikleriyle tahrif edilmesinden kaynaklanır." Örneğin Amerikan yönetimi, 1960'larda basını yanıltarak Vietnam'daki politikasını "temiz" göstermeye çalışmıştır. Adenauer, Nazizm'in barbarlığından toplumun sadece "küçük bir yüzdesinin" etkilendiğini ileri sürmüştür...

Arendt'in bu örneklerden vardığı sonuç gerçekten çarpıcıdır: Politika aracı olarak yalan, artık gerçeği gizlemekle yetinmemekte, gerçeği bozmakta, yani yok etmektedir.

Derrida bu örneklere bir yenisini ekledi ve Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'ın göreve geldikten sonra bir açıklama yaparak, İkinci Dünya Savaşı sırasında Yahudilerin sınırdışı edilerek ölüm kamplarına gönderilmesinde Fransa'nın suçunu resmen kabul ederek insanlık için küçük bir ilerleme kaydettiğini hatırlattı.

Ardından da sordu: Yıllarca bu sorumluluğu reddeden önceki cumhurbaşkanları yalancı mıydı? Öyleyse yalanı söyleyen özne kimdi? Yalan kime söylenmişti. Devlet kendi meşruiyetini tanımlamak için yalana ve şiddete başvurduğunda tepkimiz ne olmalı?

"Tabii ki devletin bütün haklarını inkâr etmesi beklenemez ama gerçeği çarpıtmasını önlemek de görevimizdir" dedi Derrida: "Sonsuz bir tartışmayı sürdürmek, kanıtları, tanıkları ve arşivleri yaşatmak, hep yeniden başlamak zorundayız."

Üniversitelerin, aydınların ve yargının, politik yalanın yeni sınırlarını tanımlamak görevini taşıdığını söyledi. "Devlet her yalan söylediğinde, evrensel aklı ve genel iradeyi değil, sınırlı bir çıkar grubunu temsil ediyor, bir sosyal gruba karşı diğerini savunuyor demektir," dedi.

Modern yalan

Ve modern yalanın en feci boyutunu vurguladı: "Modern politikada yalan, tarihi yaşamış olanların gözünün içine bakarak tarihi ye-

niden yazmaktır. Kurgu artık gerçeklikle ilişki kurmuyor, gerçekliğin yerini alıyor. Yeni çareler bulmak, yeni tepkiler geliştirmek zorundayız."

Derrida'ya göre, yalan hâlâ insanların iradesine bağlı. Hâlâ temelde kasıtlı olarak başkasını aldatma, bilerek yanıltma iradesinden, yani kötü niyetten kaynaklanıyor. "Yalanın bu kesin tanımından vazgeçersek, ne etik, ne hukuk ne de politika ayakta kalamaz, yok olur."

Konferansın sonunda, Derrida'nın bugün yaşayan en önemli etik kuramcılarından biri olduğuna bir kez daha karar verdim. Tıpkı 1994'te yayınladığı *Marx'ın Hayaletleri* adlı kitabında, yeni dünya düzeninin haksızlıklarına karşı yeni bir özgürlük enternasyonali önerdiği gibi, bu kez de uluslararası bir etik seferberliğinden söz ediyordu. Önerdiği strateji ise, gerçeğin ne olursa olsun galip geleceği saflığına kapılmadan, gerçeğin kutsallığına inanmaya devam etmek.

Ve Derrida'dan ayrılırken bir kez daha hissettim ki, Türkiye'de bugün gerçeği çarpıtan herkese, kim olursa olsun dönüp, gözünün içine bakarak "yalan söylüyorsun" diyecek medeni cesarete ve bunu kanıtlayacak bilgi birikimine acilen ihtiyacımız var.

Yalancıların mumu sönsün diye beklemek yerine, biz söndürmeliyiz. Derrida'nın mesajı da buydu.

(Nilüfer Kuyaş, "Yalancının Mumu Sönmeyebilir",
Milliyet, 15 Mayıs 1997)

Ek bilgi: Yukarıdaki izlenim ve saptamalar, filozof Jacques Derrida'nın, davetli olarak geldiği İstanbul'da, Fransız Kültür Merkezi'nde verdiği, "Yalanın Tarihi: Yalanın Durumu, Devlet Yalanı" konulu konferans dolayısıyladır.

AHLAKİ CESARET EKSİKLİĞİ

Genellikle kişi olarak, toplum olarak övünürüz. Ancak övündüğümüz niteliklere, erdemlere sahip miyiz? Bunu sorgulamayız. Eksikliklerimizi görmezlikten gelip üstünü örtmeye çalışırız. **Mevlana** yılında Mevlana'nın ünlü sözünü dilimize persenk etmişizdir: *"Ya olduğun gibi görün ya da göründüğün gibi ol."* Ancak bu etik kurala uymak cesaret gerektirir: Biz genelde *"Olduğundan farklı görün, göründüğün gibi de olma"* ilkesini davranışlarımızda benimser ve uygularız.

Toplumu, daha da kötüsü kendimizi kandırmaya çalışırız; kandırma, kendini sorgulamama, insanın kendisiyle yüzleşmemesi, sonuçta hatalı davranışların, etik kurallara aykırı davranışların sürmesine yol açar. *"Bedeli ne olursa olsun her zaman doğruyu söyle; yaptığı yanlışı saklayan, gizleyen yanlış yapmayı sürdürür"* öğüdünü biliriz, ancak uygulamaktan kaçınır, doğru bildiğimizi söylemenin maliyetine çoğu kez katlanmaktan korkarız.

Toplumumuzda, yerkürede haksızlıklar varsa, güçlü görünenler, güçlüler pervasız davranıyorlar. Bunda bizlerin gerekli cesareti göstermemesinin büyük payı vardır. Gerekli cesaret gösterilmediğinde, güçlü olanlar, haksız olduklarını bile bile, güçlerini kötü kullanmayı sürdürür, güçlerini gösterirler. Haksızlığa karşı çıkmak, tepki vermek, güçlüleri ne ölçüde engeller? Kesin bir öngörüde bulunmak zordur, ama en azından haksız davranışın bir maliyeti olduğunu görerek kendilerini bir ölçüde frenlerler.

İnsanları cesaretli davranışlara özendiren, cesareti kutsayan özlü sözler vardır. **Ovidius**'un *"Cesaret tüm silahları yener"*, **Victor Von**'un *"Dünya cesurlarındır"* gibi özlü sözleri ne ölçüde gerçekçidir? Bilinmez, insana abartılı gelebilir, ama cesaret göstermek, korkarak, korku etkisiyle sürekli ödün vererek, yalakalık yaparak yaşamaya yeğlenmelidir.

Çeşitli vesilelerle şu gerçeği yineleriz: *"Başkalarına karşı yapılan haksızlıklara karşı durmayanlar kendilerine haksızlık yapıldığında yalnız kalırlar."* Ancak kişi olarak, toplum olarak, ülke olarak, bu öğüdün gereğini yerine getirmeyiz. Yerine getirsek bile yine de yalnız kalabiliriz. Bir beklenti ile etik cesaret gösterilmemelidir. Bize haksızlık yapıldığında toplumdan, çevreden bir tepki gelmeyebilir, etkili bir tepki gelmeyebilir, tepki veriliyormuş gibi bir gösteri de yapılabilir. Bu tür davranışların etik değerlere saygılı bir kültürün oluşmadığı, yerleşmediği her toplumda gözlenmesi doğaldır. Bunlar göze alınacak, **Tevfik Fikret**'in dizesinde olduğu gibi, *"Hak bellenen yolda gerekirse yalnız yürünecektir."*

Cesaret, doğru bildiğini söylemek, doğru değerlere sahip çıkmak, hak bellenen yolda gerektiğinde yalnız yürümek, etik değerlere saygılı bir kültürün gereğidir. İyi, yaşanabilir bir dünya için böyle bir kültürün oluşmasına gayret etmek gerekir. Dünyadaki ikiyüzlülüğe, takıyyeye, yalakalığa, güçlü karşısında ezikliğe, ufak çıkarcılığın zekâ, işbilirlik sa yılmasına bakarak insan umutsuzluğa, yazılanların, yapılanların boş ol duğu kaygısına kapılabilir. **Albert Camus**'nün bir tümcesi insana umut

olabilir: *"Kışın ortasında nihayet içimde asla yılmayan bir yaz olduğunu öğrendim."* Hepimizin içinde böyle bir yaz olabilir. Aslında ahlaki cesaret eksikliğimizi yenebilecek bir içsel gücümüz oluşmalıdır.

(Öztin Akgüç, "Ahlaki Cesaret Eksikliği",
Cumhuriyet, 4 Mart 2007)

SOSYAL SORUMLULUK...

Ekrandaki baba ağlıyor: *"Ne yaptıksa çocuğumuzu uyuşturucudan kurtaramadık. İki yıldır peşinde koşuyoruz, artık yapacak bir şeyimiz kalmadı. Bize yardım edin!"* Anne de ağlayarak *"Ona kızamıyorum"* diyor. Neden kızamadığını bilmiyoruz. Anne şefkatini mi anlatıyor, kendi yanlışlarını mı düşünüyor, bilemiyoruz. Baba şunları ekliyor: *"Hata yapmışız, el bebek gül bebek büyüttük, yanlış yapmışız."* Oğul, lise öğrencisi, 16 yaşında. İçler acısı bir durum. Çocuklarımız ne çok tehlikenin içinde yaşıyorlar. Uyuşturucular, içkiler, cinsel yanlışlar, internet tuzakları, daha nice tehlike, nice yanlış yol sapakları.

Sorumsuzluk, bilinçsizlik, kendini disipline sokamama yanlışları, her şeyi hazır bulma kolaylıkları, hak etmeden elde etme hırsları, bencillik, kolaycılık, fırsatçılık. Hepsi var, dahası da sırada bekliyor.

Bugün bayramın birinci günü. Ailelerin birbirini görmeleri, sevgilerini saygılarını paylaşmaları geleneğinin yaşandığı gün. Ama bu aile için bayram yok. Daha nice aile için bayram sevinç getirmiyor.

Nerede yanlış yapıyoruz?

Neden yanlış yapıyoruz?

Yanlışlarımızı neden göremiyoruz?

Temel yanlışlarımız insan yetiştirmede. Çocukluktan başlayarak doğru yetiştiremediğimiz insanımız ergenliğini de, erişkinliğini de *'yetkin birey'* olamadan yaşamaya çalışıyor. Üç önemli eksiklik, yetkinleşmeyi engelliyor:

- Akılcı davranmayı bilememek,
- Duygularını yönetememek,
- Dayanıklı olmamak.

Onun için de *'sorumluluk almak'* gibi, *'amacını bilmek, hedefini saptamak'* gibi, *'zamanı doğru kullanmak'* gibi, *'duygularını tanımak, onları yönetmek'* gibi, *'azimli olmak, sebatla sürdürmek'* gibi yetkinlik niteliklerini kazanamıyoruz.

Çocuklarımızı *'el bebeği, gül bebeği'* gibi yetiştirip onların bütün sorunlarını çözmeyi annelik babalık sanıp sonra *'nerede yanlış yaptık acaba'* diye dövünüyoruz.

Bireysel sorumluluğunu öğrenmemiş kişi, elbette toplumsal sorumluluğunu da bilmiyor, kendini hiçbir şeyden sorumlu saymıyor.

Oysa, *'sosyal sorumluluk'*, kendinden başkalarına karşı da sorumlu olduğunu bilmektir. Kendine, ailesine, toplumuna, dünyaya karşı sorumluluk duyan insanlar yetiştirmek, toplum olabilmenin de anahtarıdır.

Bireyleri yetkin olmayan topluluklar, *'toplum'* olamazlar, topluluk olarak kalırlar.

'Toplum', örgütlü, dayanışmacı, amaçları, hedefleri olan topluluklardır.

Topluluk ise gelişigüzel bir araya gelen, birlikte hareketleri de süreğen olmayan kalabalıklardır.

Büyük **Atatürk,** *"Fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür insanlar yetiştiriniz"* dediği zaman *'yetkin birey'*i tanımlıyordu. Bu *'yetkin bireylerle'*, yeni kurulmuş Cumhuriyetin *'ilelebet payidar olacağını'* söylüyordu. Kulluktan yurttaşlığa geçen insanların kuracağı yeni toplumun Türkiye'sini müjdeliyordu.

Bugünün tarikatlar, şeyhler, emirler topluluğunun *'cemaati'* elbette Cumhuriyet ideallerinin toplumu değildir. Şeriata sürüklenen ülkenin insanlarına bu sürüklenişin egemen dış güçlerin oyunu olduğunu anlatmak da yeterli değildir.

'Yetkin birey' yetiştiremediğimiz zaman *'çağdaş toplum'*umuz da olamayacaktır.

Toplumun gidişi de ya *'inanç toplumunun itaatli insanlarına'* ya da *'sorumsuzluk içindeki insanın günübirlik yaşamına'* göre biçimlenecektir.

Bir hafta sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş bayramını kutluyoruz.

Türkiye ne şeriata gidecektir ne de postmodern toplum karmaşasına yönelecektir.

Türkiye, kendisine 1923'te açılan yolda yürüyecektir.

Akılcı, duygularına egemen, dayanıklı insanlarıyla nereden geldiğini bilecek, nereye gideceğini bilecek, ortak aklın yolunda ilerleyecektir.

Sosyal sorumluluk bilinci de budur.

(Erdal Atabek, "Sosyal Sorumluluk",
Cumhuriyet, 23 Ekim 2006)

SORULAR

1. Ahlak nedir, nasıl bir değer yargısıdır? Hukuk ve dinden farklı olarak nasıl bir yaptırım uygular?

2. Ahlakın gerekliliği nereden geliyor? Kant'ın ahlakla ilgili açıklamaları için ne düşünüyorsunuz? Onları olsa olsa hangi açıdan eleştirebiliriz?

3. Bergson'un *Ahlak ile Dinin İki Kaynağı* adlı eseri hakkında ne düşünüyorsunuz? "Açık toplum"da "kapalı ahlak" yürür mü? (Attilâ İlhan'ın yazısını okuyunuz!)

4. Ahlakın önüne dikilmiş tehlikeler olarak neleri görüyorsunuz? (Ignacio Ramonet'nin yazısını okuyunuz!). Toplumumuzda bir "Ahlaki cesaret eksikliği"nden söz ediliyor; buna nasıl karşı çıkabiliriz? (Öztin Akgüç'le Erdal Atabek'in yazılarını okuyunuz!)

5. Politika ve yalan ilişkisi hakkında ne düşünüyorsunuz? (Nilüfer Kuyaş'ın yazısını okuyunuz!)

BİR DÜŞÜNCE, BİR TARTIŞMA

"İnsan yaşamayı seçmişse, o yaşam içerisinde kendi ahlakını da oluşturmak zorundadır."

Albert Camus'nün (1913-1960) bu sözlerinden ne anlıyorsunuz?

ÖZGÜR VE BİRLİKTE YAŞAMAK

İnsanlar doğanın kölesi olmaktan kurtulduktan sonra, toplumda şiddetin yerine de hukuk kuralları koymuşlar. Ama tarih de gösteriyor ki, çoğu kez iktisadi bağımlılık içinde ve siyasal baskının altında yaşamışlar. Dünyamızın büyük bir bölümünde bugün de sürüyor bu. Özgür olduğumuza inanırız ve özgürlük, haklarımızın en olağanı diye görünür bize. Ancak ne demektir özgür olmak? Özgürlük ve toplum birbiriyle uzlaşabilir mi? Uzlaşırsa hangi koşullarda? Çağımızda özgürlük ne gibi tehlikelerle yüz yüzedir ve niçin?

Önce şu sorunu çözmeli: İnsanların hayvanlardan daha özgür olduğuna takılanlar vardır. Sorarlar: Hayvanlar içgüdülerinin arkasından gitmek zorundalar, ama insanın da **özgür bir irade**yle hareket ettiğini söylemek mümkün müdür?

Eskiden "cüzi irade", şimdi "elinde olma" ya da "yapabilme gücü" *(libre arbitre)* diye adlandırdığımız bu soruna hemen olumlu yanıt vermek ne denli güçse, onun siyasal özgürlüğümüzü doğrudan ilgilendirdiğini kabul etmek de o denli kolaydır: Gerçekten, irademiz bize bir seçme sağlayamayacak biçimde önceden belirlenmiş olsaydı, eylemlerimizin sonuçlarından, düşen ve birilerini yaralayan bir taştan ya da ısıran bir köpekten daha fazla sorumlu olamazdık. Daha fazla sorumlu olamayınca da, daha saygın olamayacaktık; ve yönetenler, sıradan insanlar olarak bize istedikleri gibi davranma hakkını kendilerinde göreceklerdi. Böylece insanlar, kendilerine, hayvanlar ya da makineler gibi davranılamayacağını ileri sürebiliyorlarsa, bu hak, onların serbest bir iradeye sahip oluşlarından ileri geliyor.

Ayrıca, toplum bize sorumluluklar yüklüyorsa, seçme özgürlüğümüzü varsaydığı içindir.

Nereye varacağız buradan?

Şuraya: İnsanlar özgür doğarlar; ama doğduklarında da bütün bir tarih ve toplum, özgürlüklerinin koşullarına damgalarını vurmuşlardır.

ÖZGÜRLÜK, TARİH VE TOPLUM

Özgürlük, kavram olarak birkaç yüzyıllık bir öyküdür.

Ortaçağın en karanlık günlerinde bile, özgürlük, her yeni mezhep ya da tarikatın dile getirdiği bir özlem de olsa, 17. yüzyıla gelinceye değin, bireyin siyasal hakları sorunu ortaya atılmış bile değildir. Yaygın görüş şu idi: İnsan, doğumundan ölümüne değin, cemaatine, ailesine, sitesine, halkına ya da dinine aitti. Halkın egemenliğin sahibi diye bilindiği eski Atina demokrasisinde bile, birey, kendisi için değil, yurttaşı olduğu sitesi için vardır. Miladi çağın başlarından beri, Hıristiyan Kilisesi'nin kurucusu Ermiş Paulus'un dile getirdiği şu düşünce dayatılmıştı: "Her İktidar Tanrı'dan gelir" ve bize de düşen ona boyun eğmektir.

İşte, 17. yüzyılladır ki, **doğal hukuk kuramı,** bireyin kendi grubuna ya da onun başında bulunana böyesi –dayatılmış– bağımlılığına karşı çıkar: Siyasal iktidarın meşru kaynağı, Ermiş Paulus'un ve Kilise'nin dediği gibi Tanrı değil, bizzat insanlardır. O yüzyıldan başlayarak gelişecek olan bu görüştür. Ne var ki, bugün bile, bütün insanların özgürlükleri ve hakları en son 1948 Evrensel İnsan Hakları Bildirisi'yle ilan edildiği halde, her bireyin kendi yaşamını özgürce belirleme hakkına sahip olduğu düşüncesine karşı çıkan yığınla devlet, kilise ve parti vardır.

İnsanların özgür doğdukları ve daha doğuşlarında, ilke olarak, bir topluluğa her türlü bağlılığın dışında bulunduklarını kabul edilse de, şu soruyu tartışmak gerekecek yine de: Bu doğal denen özgürlüğü toplum halindeki yaşamla nasıl uzlaştırmalı? Siyasal iktidarın çıkardığı yasalar, tanımı gereği, insanların özgürlüğüne yönelmiş bir zorlamalar tomarı değil midir?

Genel olarak, özgürlüğe, kimsenin karşı çıkamayacağı, aklımıza esen her şeyi yapma diye baktığımız için, sivil düzeni ve onun yasalarını özgürlüğümüze bir engel olarak görürüz.

Kimi insanlar da vardır, hiçbir baskı ve yasaklamanın olmadığı bir düzeni düşlerler: Onlara göre, anarşi, yani bir iktidarın olmayışı, toplum çapında bir uyuşmazlık ve düzensizliğe değil, tersine, ahenge yol açacaktır. Anarşistler, Bakunin'den (1814-1878) yola çıkarak, şunu söylerler: İnsanlar arasında şiddetin tek sorumlusu, yasalar ve devlettir; onlar olmazsa, insanlar, doğaları gereği de, aralarında anlaşıp yardımlaşacaklardır. Nitekim, Rabelais'nin (1483-1553) *Gargantua*'sında düşlediği Thélème manastırında böyledir: Orada tek kural diye "istediğini yap!" ilkesi uygulanır ve bu, insanların birbirine karşı –kendiliğinden– iyi yürekli olmalarına yol açmıştır.

Kimi insanlar da, bir başka gerekçeyle, yasalara karşı çıkar ve doğada olduğu gibi toplumda da en güçlünün yasasına dönülmesini isterler. Platon'un ünlü *Gorgias* adlı diyalogunda Kallikles adlı konuşmacının yaptığı budur: Kallikles, insanların koydukları yasalarla güce tapan doğa yasası arasında bir zıtlık görür ve tek adil olarak –ve alabildiğine de tutarlılıkla– bu sonuncusunu savunur.

Toplumda doğal özgürlüğün bu çeşitli yandaşlarına İngiliz filozofu Hobbes'un (1588-1679) verdiği yanıt şudur: Herkes için özgürlük, devletin ve yasaların olmadığı bir toplumda, vahşete yol açacaktır. Böylece, sınırlı ama yasanın güvence altına aldığı bir özgürlüğü, sınırsız ama başkalarının özgürlüğüyle yok edilebildiği için havada bir özgürlüğe yeğler filozof; hukukça çevresi dar, ama uygulamada sağlama bağlanmış bir özgürlük en iyisidir ona göre.

Ne demek bu? Yasa, doğal özgürlükten –kısmi de olsa– bir özveride bulunmamızı mı istiyor?

J. J. Rousseau (1712-1778), o görüşte değildir: Ona göre, yasa, doğal özgürlüğü sınırlamaz, topluma aktarır ve gerçekleşmesi amacıyla, toplu, ortaklaşa bir özgürlüğe dönüştürür onu; yasa, doğal özgürlüğümüzü, yeni bir biçimde, olduğu gibi bize geri verir. Filozofun tasarladığı doğal durumda, özgürlük, kişilerin birbirlerine bağımlı olmamalarıydı; toplumda ise, insanlar bir yasaya uyuyorlarsa, hiç kimse bir başkasının iktidarı altına düşmeyeceği için, bu özgürlük yeniden elde edilmiş olur.

Bundan çıkan sonu da şudur: **"Yasasız özgürlük yoktur."**

Oyunun kurallarını düşünürsek, böylesi bir sonuca sırt çevirmeyiz: Sporda ve topluca oynanan oyunlarda, mutlaka sı-

nırlayıcı ve yasaklayıcı kurallar vardır ki, hiç de oyuncuların önünde engeller olarak görülmezler, tersine oyunun düzenini sağlarlar. Yasa ve kural, oyunun anlamını ortaya koyar ve herkesin, başkalarının özgürlüğü ile gerçekleşebilecek özgürlüklerinin çerçevesini belirler.

ÖZGÜRLÜK VE DEVLET

Çağdaş insan hakları bildirileri ile çoğu anayasa, doğal hukuk anlayışından esinlenmiştir: Her insan özgür doğar. Ama birey, polisi, ordusu, adliyesi ve daha birçok kurumlarıyla iktidarı elinde tutan devlet karşısında, özgür kalmak için ne yapacaktır?

Bu noktada, doğal hukuk yandaşları birbirinden farklı düşünürler ve şu görüşler arasında tartışma hiçbir zaman son bulmamıştır:

– **Liberal görüş,** bireyin devlet yararına kimi özgürlüklerden vazgeçmesini kabul eder; şu şartla ki, devlet de, bireylerin özgür girişimlerine saygı duyacak biçimde örgütlenmelidir. Bu liberal devlet, kendisini ilgilendirmeyen alanlarda ne yasa çıkarabilir ne de onlara müdahalede bulunabilir: Ticaret, özel yaşam ya da vicdanlara ilişkin konular böyledir.

Devletin yetkisi, onların sınırlarında durur, aşamaz onu.

– Hobbes'un savunduğu **despotik görüş**ün söylediği işte şudur: İnsanlar birbirlerine karşı öylesine tehlikelidirler ki, liberal devlet, sınırlı yetkileriyle, toplum için de bireysel özgürlükler için de yıkıcı iç savaşları önleyebilecek gücü bulamaz kendisinde. Böylece, özgür doğmuş olan birey, kişilerin ve malların güvenliğini gerektiği gibi sağlaması için, bütün doğal özgürlüğünü bir despotun ellerine bırakmalıdır. Özel yaşam alanında bu güvenlik, tek gerçek özgürlüktür.

– Fransız Devrimi'ni derinden etkilemiş olan **J. J. Rousseau'nun siyasal düşüncesi**nin özelliği şudur ki, liberalizme de despotizme de karşı çıkar: Toplumda "genel irade"ye, halkın başlı başına bir kişilik kazanan bu gücüne, mutlak demokratik bir hükümran olarak bakar. Bir kişiye bağlı olmayan bir despotuktur bu ve içinde, bireyin hakları ile siyasal topluluğun hakları eriyip birbirine karışmıştır.

Çağdaş demokratik düşüncenin gelip vardığı nokta nedir?

Çağdaş demokratik düşünce, toplumda, iki özgürlük biçiminin bir arada varlığını kabul etmiştir: Bunlar da, **bireyin insan olarak ve yurttaş olarak hakları**dır. Birey, insan olarak kendi özel dünyasında istediği gibi yaşayabildiği ölçüde özgürdür; aynı birey, yurttaş olarak, bütün ötekiler gibi, başta seçimlerde elinde tuttuğu oy bülteniyle de, siyasal iktidarın oluşumuna katılır ve ondan bir parçaya sahip olduğu için özgürdür. 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi olsun, 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirisi olsun, özgürlüğün işte bu iki anlayışını uzlaştırırlar: Her ikisinde de, özgürlük, devletin ve onun yasalarının amacı durumundadır.

Bireyin insan ve yurttaş olarak sahip olduğu hakların önemini, 20. yüzyıldaki totaliter deneyimler yeterince öğretti. Öyle de olsa, eksik kalan bir şey yok mu bu özgürlük tanımlamasında?

ÖZGÜRLÜKLER BİR BÜTÜNDÜR

Özgürlüklerin anayasa ve yasalara girmesinin, başta hukuk güvenceleriyle donatılmasının önemine diyecek yoktur. Ama özgürlükler **iktidasi ve sosyal dayanaklar**dan yoksunsa, hukuksal koruma soyutta kalmış olmaz mı?

Maddi olanakları elvermediği için yerinden kıpırdayamayan işçiyle küçük memurun seyahat özgürlüğü ne anlama gelir?

Ya da yoksul bir ailede doğması nedeniyle okuyamayan bir çocuk için eğitim özgürlüğü neyi kurtarır?

Örnekleri çoğaltabiliriz.

Konu, bir yerde, toplumda gelirlerin dağılış biçimine, giderek sınıfsal farklılık ve eşitsizliklere kadar dayanır. Daha da genel bir söyleyişle, bir toplumda sosyal adalet yoksa, ya da yeterince uygulanmıyorsa, özgürlükler maddi temelden yoksun demektir. Buradan kalkarak, Marksistler, kapitalist yani eşitsizlikler üstüne kurulu bir toplumda, çoğu özgürlüğün burjuvalar için "gerçek", ama emekçiler için "biçimsel" bir anlama geldiğini ileri sürmüşlerdir ki, yanlış değildir.

İşte, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde yapılan çoğu anayasanın, olsa olsa devleti sınırlayan **"klasik" özgürlükler**le yetinmeyip ona görevler yükleyen **"iktisadi ve sosyal haklar"**la donanmaları, böylesi bir çelişmeye son verme amacıyladır. Öyle olduğu için de, günümüzde, devletin "demokratik"liğini tamamlamak için, onun sadece "hukuk devleti" olmasıyla yetinilmez, aynı zamanda "sosyal devlet" olması da istenir.

Özgürlüklere maddi bir temel sağlamada, kuşkusuz önemli bir aşamadır bu.

Ama konuyu yalnızca kapitalizmle sınırlar ve sosyalizme kadar uzanan köklerini tartışma dışı tutarsak, yeni bir soyutlama içine düşmüş olmaz mıyız?

Bu gerçeği saklı tutarak eklemiş olalım: Özgürlükler için en büyük tehlikelerden biri, onun **demokratik bir rejim**den yoksun bırakılmasıdır. Günümüzde, demokrasinin sosyal eşitsizlikleri ve uyuşmazlıkları ortadan kaldırmadığı için yurttaşların soğuk tavırlarıyla karşılaştığı bir gerçektir. Unutulan şudur: Demokrasi, bunları ortadan kaldırmanın aracı değil, böylesi bir gelişmenin fikrî zeminini uyanık tutmanın ve güvenceye bağlamanın çerçevesidir. Özellikle yüzyılımızda yığınla deneyim göstermiştir ki, demokratik tartışmanın olmadığı, ya da kesintiye uğradığı hallerde, bundan yararlanan hiç de özgürlüğün kendisi olmuyor.

Yine günümüzde, **şoven milliyetçi ve köktendinci akımların** sokağa döküldüğü bir sırada, topluma sundukları geriye dönük mesaj, bir yerde demokrasi aleyhtarı bir nitelik de taşıyor. Özgürlüğün bu yeni düşmanlarına karşı en etkili mücadeleyi verecek olanlar ise, başta demokrasinin etkin ve uyanık yurttaşlarıdır. Nâzım Hikmet'in, özgürlüğü bütün boyutlarıyla dile getirdiği şu dizelerin anlamını en iyi kavrayanlar da onlardır:

Yaşamak bir ağaç gibi tek ve hür
Ve bir orman gibi kardeşçesine,
Bu hasret bizim.

John Bury, *Düşünce Özgürlüğünün Tarihi* (çev. D. Bartu), İst. 1978.

Erich Fromm, *Çağımızın Özgürlük Sorunu* (çev. B. Güvenç), Gündoğan Yay., Ank. 1995.

Orhan Hançerlioğlu, *Başlangıcından Bugüne Özgürlük Düşüncesi,* Varlık Yay., İst. 1966.

Münci Kapani, *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları,* Bilgi Yay., 2 bs., Ank. 1991.

Emre Kongar, *Herkesten Bir Şey Öğrendim,* "Emre Kongar Kitabı", (Söyleşi, F. Andaç), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İst. 2009.

Joël Kovel, *Tarih ve Tin. Özgürleşme Felsefesi Üzerine Bir Deneme,* (çev. H. Pekinel), Ayrıntı Yay., İst. 1996.

Bülent Tanör, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu,* BDS Yay., 3 bs., İst. 1994.

OLAYLAR VE GÖRÜŞLER

ÖZGÜRLÜK VE AKIL

(...)

Özgürlükten söz edebilmek için kişinin elinde birden çok seçenek (alternatif) olması gerekir. Bu anlamda "özgürlük" kişinin değişik beğeni, inanç, düşünce ve davranış türleri arasından istediğini seçebilmesi demektir. Ancak insanlar genellikle çevrelerinde kendilerine benzeyen kişiler görmek isterler. Özellikle ana babaların genetik bakımdan zaten kendilerini andıran çocuklarını duyuş, düşünüş ve davranış açısından da kendilerine benzetmeye çalışmaları bundandır. Yasalar da bu hakkı kendilerine tanımış olduğundan, bazen bu eğilimlerini despotluk derecesine vardıran ana babalara rastlanmaktadır.

Bu nedenle çocuğun kendi kişiliğini bulabilmesi ve geliştirebilmesi için ona çok daha zengin ve çeşitli uyarımlar sunan aile dışı çevreyle tanışması gerekmektedir. Ancak bu çevreye girdikten sonra çocuk ana babasının hoşuna gitmeyen seçimler yapmak isteyebilir. İşte o zaman çocuğun "seçim özgürlüğü" gündeme gelir. Ana ya da baba, örneğin yeni modaya uyarak kısa etek giymek isteyen genç kızının bu isteğini hoş karşılayacak mı, yoksa onu kendi zevkine uymaya mı zorlayacak?

Görüldüğü gibi "hoşgörü" başkalarının seçim özgürlüğünü tanıma anlamına geliyor. Hoşgörünün tersi davranışlara ise "hükmetme"

arzusu ya da içgüdüsü yol açar. Genellikle ana babaların zekâ ve bilgi düzeyi ne kadar düşük, kültür ufku ne kadar dar, duyarlılıkları ne derece yüzeysel ise, çocuklarına hükmetme, yani onları kendilerine benzetme arzuları da o derece güçlü olur. Hükmetme içgüdüsünün bazı ana babalarda çocuklarının özgürlüğünü kısıtlamakla kalmadığını, çocuklarına söz geçiremeyen ana babaların onları bazen en ağır biçimde cezalandırmaya kalktıklarını görüyoruz. Bunun en korkunç, en insanlıkdışı örneği, birkaç yıl önce Colmar'da yaşayan bir Türk ailesinin, genç Fransız arkadaşları gibi davranma cüretini gösteren 15 yaşındaki kızlarını kendi ağabeyine boğdurtmaları olayıdır. Bu da gösteriyor ki birçok şey gibi özgürlük de aileden başlar.

Ana babalar (çocuklarının 'ahlaki' eğitiminden sorumlu oldukları bahanesiyle) sadece onların davranışlarını kendi istekleri doğrultusunda etkilemeye kalksalar yine iyi; çoğu ana baba onların estetik zevklerine, inanç ve düşüncelerine karışmaya da hakları olduğunu sanırlar. Nitekim hükmetme içgüdülerini çocuklarının meslek, hatta eş seçiminde bile dizginleyemeyen, bu yüzden de gereksiz aile dramlarına yol açan ana babaların sayısı az değildir. Çocuklarının kendi doğal eğilim ve yeteneklerini gerçekleştirmek istemelerini hoşgörüyle karşılayan, hele bunu yüreklendiren ana baba yok denecek kadar azdır. Böylece hükmetme içgüdüsünün "eğitim" maskesi altında ana babaya tanınan yasal bir hak gibi algılandığını görüyoruz. Oysa ana babaların eğitsel yetkilerinin çocuklarını hukuk yasalarının öngördüğü biçimde "iyi birer yurttaş" olarak yetiştirmekle sınırlı kalması gerekir. Bu sınırı aşan her müdahale, çocuğun seçim özgürlüğüne, yani kendi olma hakkına tecavüz demektir. Genetik açıdan hiçbir insan özgür değildir, o ancak kültür dünyasında özgür olabilir. Ama ne yazık ki gerçekte insanın insana hükmetmek istemesi yüzünden pek az kişi bu dünyada özgürlük denen nimetten pay alabilmektedir.

Aslında hiçbir insan özgürlüğünün kısıtlanmasından hoşlanmaz, ama çok az insan başkalarının özgürlüğünü kısıtlama dürtüsüne karşı koyabilir. Özellikle ana babalar, çocuklarını kendi istem ve özlemleri doğrultusunda eğitmeyi ahlaki bir görev gibi algıladıkları için, bu tür bir dürtüye kapıldıklarının farkında bile değildirler. Toplum da bu durumu normal karşılar. Gerçi yasalar ana babaların çocuklarının beden ve ruh sağlığına zarar verebilecek davranışlarını yasaklamıştır, ama onlara kendi beğeni, inanç ve düşüncelerini aşılamalarına herhangi bir kısıtlama getirmemiştir.

Ben ise hükmetme içgüdüsünün en **sinsi** biçimde 'aşılama' *(in doctrination)* sözcüğüyle dile getirdiğim manevi baskı ya da şartlan

dırma süreciyle ortaya çıktığı kanısındayım. Bana göre inanç ve fikir aşılama hiçbir şekilde bir eğitim yöntemi değildir, zira eğitim, eğitilen kişinin aklına hitap ederek yürütülmelidir, çünkü kişi ancak o zaman özgür istemini devreye sokmak imkânını bulur. Burada akıl ve istem (irade) kavramlarının yakın ilişkisi üzerinde ayrıca durmaya gerek görmüyorum, zira aklın işe karışmadığı bir yerde istemden, dolayısıyla özgürlükten söz edilemeyeceği bence apaçık.

(...)

(Hüseyin Batuhan, "Eğitim ve Özgürlük I",
Cumhuriyet, 5 Haziran 1995)

HÜRRİYETE DOĞRU

Gün doğmadan,
Deniz daha bembeyazken çıkacaksın yola.
Kürekleri tutmanın şehveti avuçlarında,
İçinde bir iş görmenin saadeti,
Gideceksin;
Gideceksin ığrıpların çalkantısında.
Balıklar çıkacak yoluna, karşıcı;
Sevineceksin.
Ağları silkeledikçe
Deniz gelecek eline pul pul;
Ruhları sustuğu vakit martıların,
Kayalıklardaki mezarlarında,
Birden,
Bir kıyamettir kopacak ufuklarda.
Denizkızları mı dersin, kuşlar mı dersin;
Bayramlar seyranlar mı dersin, şenlikler
[cümbüşler mi?
Gelin alayları, teller, duvaklar, donanmalar mı?
Heeey!
Ne duruyorsun be, at kendini denize;
Geride bekleyenin varmış, aldırma;
Görmüyor musun, her yanda hürriyet;
Yelken ol, kürek ol, dümen ol, balık ol, su ol;
Git gidebildiğin yere.

ORHAN VELİ

HÜRRİYETE ÖVGÜ

Boşuna değil dökülen kan
Hatıran daha aziz çıkacaktır
Bu felâket senelerinden
Asırlardır bu böyledir
Bütün kötülükler geçer
Yaşar iyi ve güzel olan

Sen çalışmanın ve düşünmenin hakkısın

Kanunların, nizamların üstünde
Talihisin insanlığın
Her sevgi hayatla biter
Yalnız senin aşkın kalır
Genç çocuğa babadan

Boşuna değil dökülen kan
Şehirlerde, köylerde çocuklar büyüyecektir
Daha zeki daha çalışkan
Bütün acılar unutulacak
Şarkılar daha yürekten söylenecektir.

Yıkılan evler köprüler
Daha sağlam kurulacaktır tekrar
Yeniden fabrikalar yükselecek
Tarlalar genişleyecektir.

Boşuna değil dökülen kan
Tarihin akışından anlıyorum
Kuvvet zamanla yıkılır
Yalnız senin uğrunda ölür insan
Yarası acımadan.

NECATİ CUMALI

EĞER

Eğer herkes çıldırmış, seni suçlarken...
Başını dik tutmayı,
Eğer herkes senden kuşkulanırken...
Kendine güvenmeyi,
Ama bu kuşkuları da hoşgörüyle karşılamayı,
Eğer beklemeyi ve beklemekten bıkmamayı,
Veya hakkında yalan söylenirken...
Yalan söylememeyi,
Ya da senden nefret edilirken...
Nefret etmemeyi,
Ve yine de insanlara tepeden bakmamayı...
Çokbilmişlik taslamamayı...
Başarabiliyorsan:

Eğer düş kurmayı...
Ve düşlerine tutsak olmayı,
Eğer düşünmeyi...
Ve düşüncelerini ihtiras haline getirmemeyi;
Eğer hem Zaferi hem de Felaketi göğüslemeyi
Ve bu iki sahtekâra da eşit davranmayı;
Eğer söylediğin gerçeklerin üçkâğıtçılar tarafından
Aptalları tuzağa düşürmek için çarpıtıldığını duymaya dayanmayı,
Ya da yaşamını adadığın eserlerin yıkıldığını gördüğünde
Eğilip, kırık dökük araç gereçlerinle onları yeniden inşa etmeyi
Gerçekleştirebiliyorsan:

Bütün kazanımlarını bir yere toplamaya
Ve hepsini bir yazı-turayla riske atmaya,
Ve kaybettiğinde yeniden baştan başlamaya
Ve kayıpların hakkında tek bir söz etmemeye;
Eğer yüreğin, sinirlerin ve kasların...
Yok olduktan sonra bile
Onları yeniden dönüşün içine zorlamaya,
Ve içinde onlara "Dayan!" diyen...
İradeden başka hiçbir şey kalmamışken dayanmaya...
Gücün yetiyorsa

Eğer erdemlerini koruyarak kalabalıklarla konuşmayı,
Ya da insanlığını unutmadan krallarla birlikte yürümeyi becerebiliyorsan,
Eğer ne düşmanların ne de sevgili dostların seni incitebiliyorsa;
Eğer herkes sana güveniyor ama yapamayacağın şeyleri beklemiyorsa,
Eğer acımasızca geçen her dakikanın her saniyesini...
Bir uzun mesafe koşucusu gibi hakkını vererek yaşayabiliyorsan,
İşte o zaman Dünya ve içindeki her şey senin olur,
Ve daha da önemlisi...
Sen artık Adam olmuşsundur oğlum.

RUDYARD KİPLİNG
(Çevirmen: Emre Kongar)

SORULAR

1. Özgür olmak ne demektir? Aklın işe karışmadığı bir yerde özgürlükten söz edilemez, demek doğru mudur? (Hüseyin Batuhan'ın yazısını okuyunuz!)

2. Özgürlüklerin modern tarihte doğup gelişmesi nasıl bir yol izlemiştir? Doğal hukuk kuramının rolü ne olmuştur bu gelişmede?

3. Özgürlük ile devlet ilişkisini nasıl koymalı? Özgürlük ile "özgürleştirme" arasında hangi hallerde sıkı bir ilişki vardır? Aslında, özgürlükler niçin bir bütündür?

4. Orhan Veli ile Necati Cumalı'nın ekteki şiirleri, iki farklı özgürlük anlayışını işliyorlar. Nedir onlar? Nâzım Hikmet'in, metnin sonundaki dizeleriyle anlattığı nedir?

5. Rudyard Kipling'in, "Adam" olması için oğlundan bekledikleri neler?

BİR DÜŞÜNCE, BİR TARTIŞMA

"Yaşamaya olduğu gibi özgürlüğe de, ancak onu her gün yeniden fethetmek zorunda olanlar layıktır."

Alman şair ve yazarı Goethe'nin (1749-1832) bu sözlerinden ne anlıyorsunuz?

MUTLULUK DERKEN ARADIĞIMIZ NEDİR?

Mutluluk, en yalın deyimiyle, yaşamdan tam hoşnut olmadır; sürekli bir kıvanç hali de diyebiliriz. Filozoflar, yüzyıllarca yaşamın amacı olarak sundular onu; çağımızda, olumsuz koşullar içindeki insan, mutluluğu düşünürken ister istemez kötümser. Sorular da ona göre soruluyor: Özgür insan, zorunlu olarak mutlu mudur? Tek başına akıl mutluluğa götürür mü, yoksa mutluluğu aramak diye özel bir çaba mı harcamalı? Yalnız başımıza mutlu olamayacağımıza göre, mutluluk, bireyi de aşan bir siyasal sorun mudur? Buradan kalkarak, şunun da sorulduğu olmuştur, oluyor da: Mutluluk bir hak mıdır?

İlginçtir, mutluluk anlamına Yunanca **eudaimonia,** Latince **felicita,** İngilizce **happiness,** Almanca **glückseligkeit,** Fransızca **bonheur,** Arapça **saadet** kelimeleri, kökenlerinde bolluğu, zenginliği, güçlülüğü ve başarılı olmayı dile getirirler. Türkçe **mut** kelimesi de, bütün isteklerin dile getirilmesi anlamınadır. Böylece, mutluluk kavramı, bolluk içinde yaşama isteğinden doğmuştur. Felsefe tarihinde, bütün ilkçağ kasik felsefesine damgasını vuran ve mutluluğa insan yaşamının amacı olarak bakan bir anlayıştan, Hıristiyanlıkla beraber, dünyamızı mutsuzluğun dünyası olarak gören –daha çok kötümser– bir anlayışa geçilmiştir.

YAŞAMIN AMACI OLARAK MUTLULUK

İlkçağ Yunan felsefesi, doğanın kökeni üstüne yapılan ilk araştırmaların arkasından insana yönelmiş ve hemen bütünüyle bir mutluluk felsefesi, giderek bir mutluluk ahlakı olmuştur.

Ne var ki, o yüzyılların filozofları, konuya bireysel açıdan eğil mişlerdir; hemen hepsinde de, mutluluk, bir **"ruhsal rahatlık"** anlamınadır.

Önce, şu ayrımlar önemlidir: Tam ve eksiksiz bir doygun luk durumu olarak mutluluk, aslında duygusal bir anlam taşı yan **haz**dan farklıdır. Birincisi, mutlak ve sürekli rahatlığı dile getirirken, ikincisi zamanla sınırlıdır. **Sevinç**ten de farklıdır mutluluk: Birincisi, bir coşkuya, daha güçlü bir duygulanışa geçiştir, oysa mutluluk bir geçiş değildir; sevinç dinamik bir hal ken, mutluluk daha çok durağandır.

Sonra, mutluluk bir **uyumu** dile getiriyor: İnsanın değerle riyle nesneler arasında bir birlik, bir bağdaşmadır o.

En yüce iyilik diyebilir miyiz ona?

Hemen bütün ilkçağ filozofları, bu soruya olumlu yanıt vermişlerdir. Aralarındaki farklılık, mutluluğa götüren araçlar bakımındandır.

Aristoteles (İÖ 384-322), mutlulukta yaşamın amacını görür açıkça. *Nikomakhos'un Ahlakı* adlı eserinde, eylemlerimizin en yüce amacı nedir sorusuna, mutluluk diye yanıt verir. Mutluluksa, ona göre, insanın en yetkin eylemi olarak, kendi iç dünyasına dalmadır. Böyle bir eylem içindeki bilge, mutlu insanı temsil eder. Bu yaklaşım, eski Yunan düşüncesinin idealidir ki, daha sonra Batı uygarlığı hayli uzaklaşacaktır ondan.

Epikuros da (İÖ 341-270) mutluluk ahlakına inanır; ancak, ona varış yolu bakımından, Aristoteles'ten alabildiğine farklı düşünür. Gerçekten, Epikuros özellikle **hazcı** bir filozoftur; çünkü, onun ahlak anlayışında en yüce iyi, hazdır; yaşamın amacıdır o. Bununla beraber, bütün hazlar hoş görülemez; gerçekten mutluluk, hiçbir şeyin bozmayacağı bir **"ruhsal barış"**tadır. Bilgenin, her durumda serinkanlılığını sürdüren özgür ruhu, kimi hazları reddetmeyi bilir. Epikuros, üç istek türünü birbirinden ayırır: Bunlar, ne doğal ne de gerekli olan istekler (örneğin şan-şöhret aramak); zorunlu olmasa da doğal olan istekler (örneğin nadir bir yiyecek); son olarak, doğal ve zorunlu isteklerdir (örneğin acıktığında yemek gibi). Ahlakın uygun gördüğü tek istek türü bu sonunculardır. Böylece, Epikurosçu bilge, mutluluk deyince, bir **"ruh dengesi"**ni ve **"düşünce dinginliği"**ni anlar.

Eski Yunan ve Roma'da –İsa'dan önce III. yüzyılla İsa'dan sonra II. yüzyıl arasında– gelişen bir felsefi öğreti olarak Stoacılık da, bir mutluluk ahlakı önerir. Stoacıların en tanınmış olanlarının, Seneka'nın, Epiktetos'un ve Markus-Aurelius'un anlayışına göre, mutluluk, koşullar ne olursa olsun, görüş ve düşüncelerinde **özgür kalmak**tır; tahtta olsun zincire vurulmuş olsun, özgürlüğünü sürdürmektir esas olan. Stoacı bilge, ruh barışını, iradesi sayesinde tutkuların saldırısına karşı korur. Böylece, Epikurosçuluk olsun Stoacılık olsun, önemli ortak noktalara sahipler; özellikle de, mutluluk derken **ruhsal özgürlüğü** anlıyorlar.

Ne var ki, Hıristiyanlık bir kötümserlik parantezi açacak, onu dünyasal bir mutluluk anlayışı izleyecektir.

DİNSEL MUTLULUKTAN DÜNYASAL MUTLULUĞA

Hıristiyanlık, kötümser bir mutluluk anlayışına yol açar: Mutluluk deyince, **dinsel bir mutluluk** anlaşılır artık. Bu mutluluk Tanrı'nın bir bağışıdır ve ölümden sonra gerçekleşir. Mutluluğun gerçekleşme alanı bu dünyadan "öbür dünya"ya göç etmiştir. Hıristiyanın gözünde, asıl mutluluk diyarı işte o dünyadır; bu dünya ise, bir mutsuzluk ve deneme ülkesidir. İnsanlar, yaşarken de Tanrı'ya gönül verip onun bağışını bekleyerek mutlu olabilirler ancak; "öbür dünya"da mutlu olmak, bu dünyada mutsuz olmakla elde edilecektir. Böylece, ilkçağın mutluluk ahlakının; insanla doğa, yaşayanla gerçeklikler, özgürlükle tanrısal düzen arasındaki derin uyumun yerine, **selamet** ve **umut** geçmiştir. Eski Yunan'ın gerçekliğe bir bütünlük içinde bakışı, Hıristiyanlığın parçalanmış ve acı çeken dünyasıyla yer değiştirmiştir: Hıristiyan, iki dünya arasında bölünmüş haldedir ve mutsuzdur.

Yeniçağ, felsefenin bütün temel kavramlarına olduğu gibi mutluluk kavramına da yeni anlamlar getirir; kimi düşünürlerde ilkçağ ve ortaçağın bilgelik ve erdem anlayışından izler sürse de, mutluluğa, değişen sosyal koşullarla beraber, filozoflar yeni boyutlar kazandırırlar. Örneğin Hobbes (1588-1679), mutluluk kavramını, ilk kez ortaçağın dinsel öğeleriyle ilkçağın bilgesel öğretilerinden ayırmaya çalışırken, bir yenilik getirerek, bireysel mutluluğu **toplum içinde** değerlendirir.

Aynı değerlendirmeyi, Hobbes'un kimi düşüncelerine karşı çıkarak da olsa, sürdürenler olacaktır: Örneğin İngiliz filozofu Richard Cumberland'a (1631-1718) göre, erdem, Hobbes'un dediği gibi korkunun değil, bir sevginin sonucudur; bencilliğin değil özgeciliğin vardığı bir noktadır; bir güvenlik ihtiyacı değil, bir mutluluk ihtiyacıdır; bir devlet buyruğu değil, bir Tanrı'ya yönelme eğilimidir; bir duygu işi değil, bir akıl işidir.

Daha yakından bakıldığında nedir erdem dediğimiz?

İngiliz William Wollaston'a (1659-1724) göre, erdem, doğru bir yargıdır. Bir başka İngiliz düşünürü Samuel Clarke'a (1675-1729) göre, erdem, nesnelerin doğal niteliklerine uygun davranmaktır. Bir başka İngiliz Shaftesbury (1671-1713), erdeme estetik açıdan bakar: Ona göre erdem, güzelle iyinin uyuşmasıdır. Ne var ki Shaftesbury, erdem konusunda, hem estetikçi, hem de toplumcudur: Ona göre, insan tek başına ne iyi, ne de kötüdür; insan ancak toplum içinde iyi ya da kötü olabilir, bencil ve özgecil içgüdüleri ancak toplum içinde gelişebilir, ahlak bakımından yargılama gücünü de böyle elde edebilir. Şu halde, Shaftesbury'ye göre, erdem, sosyal bir eğitim işidir.

Shaftesbury'nin yolunda yürüyen birçok İngiliz düşünürü vardır; akıl ölçüsü, akla uygunluk zorunluğu hepsinde ortaktır.

Ama asıl İngiliz filozofu David Hume'dur ki (1711-1776), konuya bir başka derinlik getirecektir: Ona göre, bir davranışın erdemli ya da erdemsiz olduğunu sadece aklımızın ölçüsüyle çıkaramayız; ölçümüz, akıldan çok bir duygu ölçüsüdür. Ölçüyü başkalarında bulup kendimize uygularız; duygudaşlık, bizi başkalarının iyiliğine götürür. Böylece erdem, toplum içinde doğal bir duygudaşlıktır.

Voltaire (1694-1778), ünlü *Felsefe Sözlüğü*'nde, kısa ve özlü bir tanımlama getirecektir: "Erdem, benzerine iyilik etmektir."

Bütün bu gelişmelere baktığımızda, Kant'ın mutluluk için söyledikleri, kendine özgü bir anlam taşır. Ona göre, ahlak emredici yasalardan oluşur, ama mutluluk olsa olsa bir umut konusudur; dahası, belki de hiçbir zaman gerçekleşmeyecek bir ideal olarak ortaya çıkar o.

Bu kötümserlik, 19. yüzyıl boyunca çoğu kez belli edecektir kendini. Örneğin, bir Schopenhauer (1788-1860), gerçekli

ğin nasıl kötülük ve acı ürettiğini durup durup söyleyecektir. 20. yüzyılda Freud da, mutluluğun ne tür acıların ağır baskısı altında olduğunu belirtecektir.

Bu kötümserlik ortamında nasıl ele almalı mutluluğu?

Friedrich Nietzsche'nin (1844-1900) söyledikleri dikkat çekicidir: Ona göre Zerdüşt, o üstün insanın habercisi, edilgin ve sıradan bir mutluluğa olsa olsa tiksintiyle bakar; çünkü böylesi bir mutluluk, her türlü etkin bir erdemden ve idealden yoksundur. Bunun gibi, "son insan"ın, Nietzsche'in deyimiyle, modern uygarlığın alçaltıp yaratıcı iradeyi çekip elinden aldığı insanın ihtiyatlı mutluluğuna olduğu kadar, Tanrı'dan gelecek bir selamet düşüncesine de karşı çıkmalı. Böylece, dinamik bir mutluluğun aranışı içinde olmalıyız; bu tür bir mutluluk anlayışı başarıya götürebilir insanı.

Buraya kadar anlattıklarımız, mutluluğun –Hıristiyanlığın yol açtığı– dinsel bir çerçeveden dünyasal bir çerçeveye oturtulmasının öyküsüdür. Bu gelişmenin önemi elbette küçümsenemez. Ne var ki konu, yine de birey planında kalıyor, bireyin içinde yaşadığı toplumu, giderek sistemi –adını koyarak– tartışmış olmuyoruz.

Önemli olan, onun da adını koymak!

YENİ BİR DÜNYAYI YARATMANIN MUTLULUĞU

Fransa'da Devrim'in tam orta yerinde çıkarılmış 1793 Anayasası'nın 1. maddesi, şöyle diyordu: "Toplumun amacı ortak mutluluktur." Bunun önemi şurada ki, madde, mutluluğu bireysel bir dilek olmaktan çıkarıyor, anayasanın güvenceye bağladığı bir ortaklaşa hak durumuna getiriyordu. Çünkü toplum, teker teker insanların mutluluğunu sağlayamaz; onun yapabileceği, olsa olsa yığınla mutsuzluk engelini ortadan kaldırmak, bu arada eşitliği sağlamaktır.

Böylece, bireysel mutluluk, bir **sosyal tasarı**dan soyutlanamaz. Kişinin mutluluğu ile sosyal ve siyasal düzen arasında diyalektik bir bağ vardır. Düzenin insansal ölçüler taşımadığı bir yerde, bireylerin mutluluğu havada kalmaya mahkûmdur. Buradan kalkarak denecektir ki, mutluluk, bireyselle toplumsalın bağımlılığı içinde gerçekleşir. Bireysel mutluluk, ancak top-

lumsal mutlulukla mümkündür; çünkü bireyin özgürce gelişmesi, herkesin özgürce gelişmesine bağlıdır.

İşte tam da bu noktada, düzeni -adını koyarak- sorgulamak önem kazanıyor.

Böylece, şu soruların yanıtları üzerinde düşünülmelidir: Demokrasinin olmadığı, insan haklarının güvenceye bağlanmadığı, özellikle yaşam hakkının istendiği gibi çiğnenip fikir özgürlüğünün gerçek anlamıyla uygulanmadığı bir ülkede, insanların özgürce gelişmesi, giderek kişinin mutluluğu mümkün müdür?

Daha da önemlisi, kapitalizm, hemen her yerde "mutlu azınlık"lar yaratıp büyük kitle için sömürüyü sürdürür; ayrıca yol açtığı tüketim toplumu sıradan zevkler ve onların yüzeysel mutluluklarıyla yaşamı doldururken, insanlar da zengin olma tutkusunun güdümünde ve sonu gelmez bir yarışta birbirini çiğner dururlar.

Peki, kapitalizmi tartışmadan, insanları sıradan mutluluklardan kurtarmak nasıl mümkün olabilir?

Kişi, böyle bir düzende, kendi mutluluğu kadar başkalarının mutluluğunu da isteyen bir varlık olabilir mi?

Öyle anlaşılıyor ki, her şey, **yeni bir dünyanın yaratılmasına** bağlı. Bir azınlığın değil, bütün insanların insanca yaşayacakları yeni bir dünyanın kurulmasıyladır ki, sadece kimi insanların değil, en çok sayıda insanın gerçekten mutlu olmalarının kapısı açılmış olur; ayrıca, böylesi bir dünyayı yaratmanın mutluluğunu da tatmalı insanlar.

Geleceğe dönük bir sosyal tasarının ögelerinden biri budur. Bu yolda, topkekûn bir sosyal değişikliğin menzillerini işaret eder, kadıraçlarını gösterirken, eğitime büyük görevler düşüyor. Daha güzel ve insanca bir dünyayı kurmak, içinde yaşadığımız dünyada olacaktır. Böylece en korkunç şeylerden biri, eğitimin, dünyasal bir mutluluk yerine, ya da onun yanı sıra, dinsel bir mutluluğun sahte cennetlerine inandırır yönlendirmeler taşımasıdır. Bu, yalnız bugünkü mutluluğu gölgelemez, yarınların mutluluğuna götürecek adımları da tökezletir. Şu içinde yaşadığımız yıllarda, köktendinci akımların, içinde yüzdükleri sığlıkları insanlara dayatmaya kalkarken, bir yandan da eğitime el atıp "laik alan"ı sınırlandırmaya kalkmalarının anlamı ve bunun gelecek için taşıdığı tehlikeler üzerinde iyiden iyiye durmak gerekir.

DAHA ÇOK BİLGİ

Alain, *Mutlu Olma Sanatı*, Varlık Yay., İst.

Orhan Hançerlioğlu, *Başlangıcından Bugüne Mutluluk Düşüncesi*, Varlık Yay., 2 bs., İst. 1969.

André Maurois, *Yaşama Sanatı*, Varlık Yay., İst.

Bertrand Russell, *Saadet Yolu*, Varlık Yay., İst.

OLAYLAR VE GÖRÜŞLER

DİYALEKTİK AÇIDAN MUTLULUK

Mutluluk sorunu insan kadar eski olsa gerektir. Bir o kadar da yaygın ve ilgi toplayan bir sorun. Ne sözler söylenmiştir mutluluk üzerine, ne yazılar yazılmıştır! Ona kavuşma tutkusu nasıl coşkuyla dile getirilmiştir. Kimileri; "Yakalayıp yakalayıp elimizden kaçırdığımız ey esâtirî kuş! Seni ne zaman göğüs kafesimize hepsedebileceğiz? İçimizde çırpınan kanatlarının sesini duyacağımız günler gelecek mi?" gibilerden adeta gizemci bir özlemi haykırırken, kimileri de; "İnsan için mutluluk yoktur. İçimizi dolduran sadece acıdır ve bu acıdan kurtulma çabaları boşunadır. Çünkü çabaladıkça daha çok acı duyarız" diyerek çevrelerine kötümserlikten bir ağ örmüşlerdir.

Mutluluk türlü felsefelerin olduğu kadar, gündelik yaşamın da sorunu olagelmiştir hep. Mutluluk üzerine söylenenler, yazılanlar, verilen formüller, reçeteler öyle çok ve çeşitlidir ki, bunları şöyle bir toplayıp üzerlerinde düşünmek insana neredeyse olanaksız gelir. Oysa bir çırpıda sıralanabilecek birkaç öze değgin sorunun cevabını ararken bu karmaşık ve karanlık durumdan sıyrılabilir kişi. Örneğin; mutluluk bir yaşama biçimi midir, bir tavır alış mıdır? Anlık mıdır, sürekli midir? Durgun mudur, atılımlı mıdır? Kavramsal mıdır, olgusal mıdır ve giderek, amaç mıdır, yoksa araç mıdır? Bunlara bir cevap ararken düşüncemizi daldan dala konmaya bırakmaz da, bir yönteme sokarsak ilkin şunu söyleyebiliriz: İki türlü mutluluk vardır. Daha doğrusu birbirine hiç benzemeyen iki durum vardır ki, her ikisine de mutluluk adı verilmektedir. Şu halde bunlardan biri sahtedir. İşte sözünü ettiğimiz bu iki mutluluğun sahte olanı; gerek kişilerin, gerekse kitle-

lerin önüne amaç olarak yerleştirilen bir aldatıcı ve uyuşturucu balon dur. Bu balon; tuzu kuru olmayı, gününü gün etmeyi, sorumsuzca gev şemeyi, bana dokunmayan yılan bir yaşasın düsturunu şiar edinmeyi ve bu türden erdemsizlikleri kapsar. İnsana insanlığını yadsıtacak böylesine yoz bir mutluluğun üstünü çizelim bir kez. İçi hepten boşal mamış, kafası ve yüreği yozlaşmamış bir insan için değildir bütün bun lar. İnsanın özüne aykırı bir hazıra konuculuk ve orada duruculuktur. Mutluluk üzerine en kolay bir yana atılacak, bununla birlikte çok da ha yaygın olan bu anlayışı, ya da anlayışsızlığı geçelim hele.

Öbürüne gelelim. Bu da ana çizgileriyle, insanın içinde bulundu ğu bütün çelişkileri, çatışmaları aşıp bir uyuma varması, kendisini te dirgin edip duran sorunlara birer çözüm, ya da en azından birer çö züm yolu bulması durumudur. Şimdi biraz daha içine girelim bu tanı mın. İnsanın çelişkileri, çatışmaları nelerdir? Bunları saptayalım ön ce. İnsanın doğayla çatışması vardır, olagelmiştir bir kez. Sonra top lumsal çelişkileri vardır, sınıfsal çelişkileri vardır. Nihayet kendi ken disiyle çelişir ki, iç çatışması vardır. Öyleyse insanın yaşamı birkaç yönlü bir mücadele, bir savaştır. Hem de öyle bir savaş ki, alanların sınırları kesin çizgilerle çizilmemiş, karşılaşılan bu çelişkiler birbirin den bağımsızca birer çerçeveye alınmamıştır. Yani kişi, "Dur hele, önce doğayla çatışmamı bir halledeyim, sonra sınıf mücadelemi vere yim, onu da bir iyice sonuca bağlayayım, sonra toplumsal kurumlarla ilişkilerimi düzenleyeyim, ondan sonra da kendi iç çatışmamı çözüm ler, sonunda da derin bir oh çekerim" diyemez. Bu alanlar birbirleri içine girmiş, aralarında zorunlu bağıntılar ve etkileşmeler olan bir bü tündürler ve kısacası bunların hepsi kül olarak yaşamdır.

İnsan tekinin kendi önündeki sınırlı zaman süresi, bu mücadele lerin adımlarından oluştuğu gibi, insanlık tarihi de aynı mücadelele rin aşamalarından oluşur. Nasıl toz pembe bir tarih yoksa, toz pembe bir yaşam da olmayacaktır. Olmamalıdır da. Çelişkilerin, çatışmaların olmadığı bir durum, bir ileri adımın atılamayacağı bir durumdur, du rağan bir durumdur, yapay bir durumdur. Akla da, olgulara da aykı rıdır. Yine tanımımıza dönelim; mutluluk kişinin her türlü çelişkisini aşması, çatıştığı şeylerle (bu ister doğa, ister toplum, ister kendi ben liği olsun) bir uyuma varması ise, demek ki sonsal ve sürekli bir du rum değildir. Bir aşama, deyim yerindeyse, bir uğrak noktasıdır. Son ra bu nokta bir başlangıç olacak, yeni bir atılım, yeni bir mücadele do ğacak ve bu böyle sürecektir. İşte insanın vazgeçilmez değeri olan ya ratıcılık, bu sürecin ürünüdür. Bilimde olsun, sanatta olsun, eylemde

olsun ne yapılmışsa, bu sürecin itici gücü ve yaratıcı atılımıyla yapılmıştır. Bilimsel kuramların, sanat yapıtlarının ve her türlü devrimin oluş yasası budur. Bu, akılla kurulmuş, gerçeğe izdüşümü olmayan, kavramsal bir kurgu da değildir. Yaşanan olayların, tarihsel akışın izlenmesinden çıkarılan ve hep yinelendiği saptanan düzenli bir yasallığın iskeletidir. Başlangıç, onun yadsınması, sonra bir atılımla bunların bir biçimde birleştirilmesi, sonra varılan sonucun yeniden başlangıç olması!

İşte bu süreç, yaratıcı ve devrimci bir süreçtir. Mutluluk dar anlamda; atılımların sonunda bir yere varıldığında duyuluyorsa, geniş anlamda; insan, özüne uyan işlevini yürüttüğü sürece, yani bütün mücadelesi boyunca mutludur. Çünkü her adımda kendini gerçekleştirmekte, aşmakta, yeniden yaratmakta, yabancılaşmalarından biraz daha, biraz daha sıyrılmaktadır.

Bütün bunlardan sonra başlangıçtaki sorularımıza cevaplar getirmenin sırası gelmiştir sanırım. Mutluluk, dinamizmini kendi içinde taşıyan, atılımlı, yaratıcı bir süreci yaşayan kişinin, somut gerçeklerle ve yaşamla bağını koparmaksızın özünü gerçekleştiren, kendini yeniden ve tekrar yaratan kişinin etkinliğidir. Böyle bir yöntemle bakıldığında, artık bir "zümrüdü anka" olmaktan çıkmış, somut bir yaşama biçimi, yaşama karşı elle tutulur bir tavır ve sağlıklı, erdemli bir amaç olarak tanımlanmıştır.

(Füsun Altıok, "Niçin Diyalektik",
Aydın Yay., İzmir, 1980, s. 13-15)

ÜRETMEK VE PAYLAŞMAK

İnsanların ne denli mutsuz olduğu dikkatinizi çekiyor mu? *"İnsanlar neden mutsuz"* diye bir soru sorarsanız olasılıkla alacağınız yanıt, *"Mutlu olacak ne var ki?"* olacaktır. Bu soru da, bu yanıt da doğru gibi görünüyor. Gerçekten de *"mutlu olacak ne var?"* İster dünyaya bakın, ister ülkenize ve yakın çevrenize, sizi mutlu edecek bir şey göremiyorsunuz. Dünya, kaynakları paylaşmanın türlü dalaverasıyla uğraşıyor. Devletler birbirine gizli düşman, ülkeler birbirinden kopuk, insanlar diliyle, diniyle, rengiyle, kültürüyle birbirinden ayrılmış. Her ülke kendine özgü sorunlara boğulmuş, mutluluk kanalları tıkanmış, kişisel ilişkiler çıkar kaygılarıyla gölgelenmiş. Yakın çevrenizde

bile iletişim kopuklukları yaşanıyor. Gündelik sorunlarla çevrilmiş, sınırlı bir hayat yaşamanın sıkıntısını duyuyorsunuz.

Nedir bu? Hayat bunun için mi yaşanıyor? İçinizdeki yaşama sevincini neden duyamıyorsunuz? İnsanlar neden bunları hiç düşünmüyor?

Sevgi, sevinç, neşe, coşku nerede? Kimileri için dönme dolap beygirinin hayatına benzeyen bir kısırdöngü, kimileri için ne yapacağını bilmeden ancak bildiklerini yapan bir çembere dönüşen hayat, yaşamanın hangi rengini taşıyor?

Ne gariptir ki bu sorular için ne paneller yapılıyor, ne sempozyumlar düzenleniyor, ne de sorun kabul ediliyor. Oysa, belki de yaşama mutluluğunun önündeki en büyük engel bu sorunu görememektir. İnsanların bilemediği, göremediği, düşünemediği nedir?

*

Üretmek ve paylaşmak...
Görülmeyen, bilinmeyen, yapılmayan bence budur.
Üreten ama paylaşmayan, bencil ve zalim olmak zorundadır.
Üretmeyen ama paylaşan ise çıkarcı olmak zorundadır.
Üretmeyen ve paylaşmayan ancak zorbalıkla yaşayabilir.
Üreten ve paylaşan mutlu olur, mutlu eder, mutluluk yaratır.
Üretimi ve paylaşımı engellenen şiddete başvurur.
Üreten ama paylaşamayan bencilliğin yalnızlığında kavrulur.
Üretmek ve paylaşmak...
İnsan olmanın, insanca yaşamanın yolu budur.
Belki bütün sorunların çözümü de burada yatmaktadır.

*

Duygularınızı üretiyor ve paylaşıyor musunuz?
Düşünce üretiyor ve paylaşıyor musunuz?
Sevinç üretiyor ve paylaşıyor musunuz?
Güven üretiyor ve paylaşıyor musunuz?
Neşe üretiyor ve paylaşıyor musunuz?
Bugünü üretiyor ve paylaşıyor musunuz?
Yarını üretiyor ve paylaşıyor musunuz?
Kendinizi üretiyor ve paylaşıyor musunuz?
Kendinizden başkalarını üretiyor ve paylaşıyor musunuz?
Bilgi üretiyor ve paylaşıyor musunuz?
Yeni bir renk üretiyor ve paylaşıyor musunuz?

Yeni bir çizgi üretiyor ve paylaşıyor musunuz?
Yeni bir alan üretiyor ve paylaşıyor musunuz?
Yeni bir hayal üretiyor ve paylaşıyor musunuz?
Dostluk üretiyor ve paylaşıyor musunuz?
Aşk üretiyor ve paylaşıyor musunuz?
Her şeyi yeniden yorumluyor ve paylaşıyor musunuz?

*

"Üretmek" sözüyle yalnız işi ve parayı mı anlıyorsunuz?
"Paylaşmak" denince aklınıza miras mı geliyor?
Ne verdiğinizden çok, ne aldığınız mı önemli oluyor?
Nasıl yaşadığınız, ne yaptığınızdan daha mı önemli?
Böyleyse, size öğretilenleri yaşıyorsunuz ve mutsuzsunuz.

*

Bu yazıyı Attila Ergür'e adıyorum. O, *"üretmek ve paylaşmak"* için yaşadı, üreterek ve paylaşarak yaşadı. Dünyada böyle insanların olması, böyle insanların yaşaması ne güzel.

Böyle insanlar yaşayacak ve çoğalacaktır.

Üretenler ve paylaşanlar dünyanın güzellikleri olacaktır, dünyanın güzelliklerini artıracaktır.

İşte o zaman, dünya insanların dünyası olacaktır.

(Erdal Atabek, "Üretmek ve Paylaşmak",
Cumhuriyet, 7 Temmuz 1997)

YÜZLER NEYİ ANLATIR?

İnsansal, doğal, kentsel her fizyonomi, belirgin bir tinsellik yansıtır. Bir mahallenin devinen bir bedeni olduğu gibi bir tini de vardır. Yaşayanların giyim kuşamları, jestleri, ses tonları, konuşma ve yeme içme biçimleriyle oluşturduğu Fatih ya da Eyüp'ün bedeni, üst gelir grupları ile yeni küçük burjuvazinin ve yeni bohemlerin oluşturduğu Ulus Mahallesi ve Ortaköy'ün bedeninden farklıdır. Fatih'in Eyüp'ün mahviyetkâr tini Ulus'ta, Ortaköy'de hazcı bir tine dönüşür.

Kaza haberinin ertesi günü gazetelerde Adalet Ağaoğlu'nun fotoğrafına bakarken, o yüzün arkasını, daha doğrusu çok derinle-

rini görmeyi, daha bir ay öncesinde ölümü, kendi ölümünü düşlemiş olan 35 yıllık dostumun darbeyi aldığı anda aklından, kalbinin içinden geçenleri bilmeyi ne kadar istedim. Tinsel dünyanın bütün o karmakarışık, dingin ve ürkütücü, melekler ve canavarlarla dolu yaşamını bir yüze bakarak anlamamız olanaksız ama. O yüzde, sadece harflerin, sözcüklerin, cümlelerin, hayallerin peşini kovalayarak geçirilmiş bir ömrün sessizliğini dinledim ben de o fotoğrafta. Kendi id'imin karanlık bölgelerinden gelen sesleri duyar gibi oldum. Dilerim, Adalet Ağaoğlu, çabucak toparlanıp biraz anlatır o anı.

Sonra, açlık grevindekilerin ölüm haberleri ve fotoğrafları geldi. Onlardan biri olamayacağımı bile bile, gözlerimin ferinin yavaş yavaş söndüğünü, gövdemin dermansızlaştığını, görme duyumu yitirdiğimi düşledim. Öyle yatağımda yatarken, zalim ve acımasız dünyaya, insanlara karşı nefret mi kayıtsızlık mı beslemem gerektiğini bilemedim. Ölmeye yatmışken, insana dış dünya belki de hiçbir anlam ifade etmiyordur. Belki de bütün dikkat son soluğun çıkacağı, Siyah Melek'in geleceği ana yönelmiştir. Bura'nın ötesi'ne yönelik bir metafizik soru belirmiştir belki ilk ve son kez olarak.

Eyleyen, devinen, arzulayan, beklentisi olan insanların fizyonomisi, hiç kuşkusuz daha betimleyici, daha ele vericidir. Canlı insanın yüzü Sait Faik'in mask'ından elbette ki daha çok şey açıklar. On beş yıl önceki fotoğrafımla yeni çekilmiş fotoğrafım arasında binlerce ayrıntı, binlerce alıntı, binlerce düş, kısaca neredeyse bir tarih bulunmaktadır. Hem o günkü adamım hem değilim.

Dinsel duyguların olduğu kadar devlet gücünün ve kurumsal olduğu kadar törel baskıların sonucunda toplumsal kökenimizin perhizci, itaatkâr, mütevekkil bir kişilik ideolojisi kurduğunu düşünüyorum. Sabri Ülgener'in Osmanlı dönemi "iktisadi insam"na ilişkin çözümlemelerinde bu yönde zengin malzeme bulunmaktadır. Bu ideoloji Cumhuriyet'le birlikte kırılmış, Özal dönemi ve sonrasında çığırından çıkmış bir hedonizme uç vermiş ve gündelik yaşam pratikleri, geleneksel anlamındaki eleştirel ve karşı koyucu ögelerinden yoksunlaştırılmış bir karnavaleske dönüşmüştür.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devretmiş büyükler yüksek sesle konuşmayı, yüksek perdeden gülmeyi ayıp saymışlardır. Bu anlayışın toplumsal içerimleri olduğu gibi dinsel içerimleri de vardır. Dogmatik mümin de köktenci mutasavvıf da gülme ile günah arasında bir ilişki kurmuşlardır. Gülme, öte dünya ve ahiret korkusunu zayıflatıcı,

itikadı güçsüzleştirici bir adım sayılmıştır. Birçok yöneticinin asık suratlı olmasının nedeni, sanırım bu. Çünkü dünyasal ve tanrısal iktidarın temsilcileri sayıyorlar kendilerini.

Bakın Türkeş'e, Yılmaz'a, Kazan'a, Tayyip Erdoğan'a ve ötekilere. Ne kadar az tebessüm ediyor, ne kadar çabuk kızıyor, tahammülsüzlük gösteriyorlar. Tebessüm ettiklerinde ise fizyonomi bir anda yapaylaşıyor. Tebessüm maskeye dönüşüyor. Gülmeyi en iyi becerebilen Erbakan için de aynı şeyi düşünüyorum. Gerçek kişiliğine öfkelendiği zaman kavuşuyor. Yüz kasları gerildiği, omuzlar dikleştiği, ses tonu tehditkârlaştığı zaman asıl Erbakan beliriyor. Onların aradığı taşılsı bir katılık belki de. Otorite, kendisine bu katılık aracılığıyla meşruiyet kazandırıyor herhalde.

Ama insan direnme gücünü ancak neşede bulabilir gibi geliyor bana. Çileci'ye karşı Schiller'in sevincini çıkarmak gerekir. Gülebilen, eğlenebilen insan, kendiliğinden biçimde katlanmamayı da öğrenir çünkü.

Adalet Ağaoğlu hem güler hem mücadele ederdi. Doğru bildiklerini, inandıklarını sevinç duymadan savunamazdı. Yeniden aydınlık kahkahasını duymak istiyorum.

(Ahmet Oktay, "Fizyonomiler",
Milliyet, 1 Ağustos 1996)

KAHKAHALAR DEVRİME KARŞI

Bütün totaliter düzenler gülmeye karşıdır. En çok da dinci totaliter olanlar.

İran'ın yeni Cumhurbaşkanı Hatemi de, *"Sokaktaki insan gülmek istiyor, eğlenmek istiyor, devlet buna karışmasın"* diyor.

"Hayat, çalışmak ve eğlence demek. İran'da ikisi de yok. Bize bunlardan hiç değilse birini verecek misiniz? Bizler, sizin de kızınız sayılırız" diye sesleniyor kadınlar Hatemi'ye, *"Bizleri daha mutlu etmek için bir planınız var mı?"*

Genç kadınların ve erkeklerin mutlu olmak için istediği şeyler de öyle çok fazla değil. Bizim günlük yaşamımızda dikkat bile etmediğimiz ayrıntılar:

"Türk şarkıcıların şarkılarını çok seviyoruz. Onların kasetlerini yasaksız dinleyebilecek miyiz? Acaba sizin de sevdiğiniz bir Türk şar-

kıcı var mı? Bir delikanlı olarak saçlarımı briyantinlediğimde neden uyarılmak zorunda kalıyorum? Kısa kollu gömlekle resmî dairelere gitmek ve resmî işlerimi takip etmek mümkün değil. Biz neden mesela bir karakola uzun gömlekle gitmek zorundayız? Kravat takmak neden ayıp ve günah?

"Devrim Muhafızları bizlere sanki suçluymuşuz gibi bakıyor. Saçlarımız uzunsa da suç, kısacıksa da. Kız arkadaşımla dolaşmaktan vazgeçtik, erkek arkadaşlarımızla toplu olarak gezdiğimizde bile durdurulup sorgudan geçiyoruz."

Başka biri soruyor: *"Sokaklara renk ve neşe gelmesi kaç yılımızı alacak?"*

İnsanlar gülmek istiyor. Gülmek devrime karşı mıdır? İranlı gençler, "Hah hah ha!" deseler, mollarşi yıkılır mı? Belki.

"İyi, ama orası İran, mollalar var, Şii inancı var, bizim şeriat düzenimiz daha farklı olacak" mı dediniz?

20 Mart 1997 tarihli *Akit* gazetesinin "Fıkıh" köşesinde bakalım bu konuda ne diyor:

"Çalgı aletlerini kendi arzusu ile dinlemesi ben-i adem için ma'siyettir. Onun için zevklenmek, küfran-ı nimettir" hadisi şerifini esas alan Hanefi fukahası 'Müzik çalmak ve isteyerek dinlemek caiz değildir' hükmünü Zahirur rivaye olarak benimsemiştir. Cihada teşvik için vurulan kös, düğünlerde çalınan zilleri olmayan tef (müzik olarak değil, ilan olarak belirlendiği için) *istisna kabul edilmiştir. Başkasına dinletmek ve rızkını o yolla temin etmek caiz değildir."*

Bizim dincilerin cihat amacıyla "kös ve zilsiz tef" dinleyebilirsiniz diye izin verdiğine bakmayın siz. Yarın iktidara gelseler, millete kös bile dinletmeyeceklerinden emin olabilirsiniz.

Neden mi? Çünkü müzik, dans, eğlence, gülme, totaliter düzenlere karşıdır. Çünkü gülmek, insan olmaktır. İnsan **"gülen hayvandır."** Ağlayan hayvan çoktur. Fakat, insan dışında gülen bir hayvan yoktur.

Bütün İran halkı çılgınca dans edip kahkahalar atmaya başlasa, mollaların işi biter, inanın bana.

(Türker Alkan, "Kahkahalar Devrime Karşı",
Radikal, 14 Ağustos 1997)

SORULAR

1. Mutluluk, en yalın deyimiyle nedir? Özgür insan, zorunlu olarak mutlu mudur? Tek başına akıl mutluluğa götürür mü?

2. Mutlulukla ilgili olarak, ilkçağ filozofları ile modern çağ filozofları nasıl bir açıklamaya gitmişlerdir? Mutluluğu "dünyasal bir çerçeve"ye oturtmak niçin önemlidir?

3. "Mutlu olmak sanatı" deyiminden ne anlıyorsunuz? Mutluluk öğretilebilir mi?

4. Diyalektik açıdan mutluluk nasıl ele alınır? (Füsun Altıok'un yazısını okuyunuz!) Bireysel mutluluk, bir sosyal tasarıdan, "üretmek ve paylaşmak"tan, giderek yeni bir dünyayı yaratmanın mutluluğundan soyutlanabilir mi? (Erdal Atabek'in yazısını okuyunuz!)

5. Friedrich Nietzsche'nin, "dinamik bir mutluluğun aranışı içinde olmalıyız" görüşü hakkında ne düşünüyorsunuz?

6. Mutluluğu insanlarda en çok anlatan nedir? Yüz ve gülmek, neleri dile getirir? (Ahmet Oktay'la Türker Alkan'ın yazılarını okuyunuz!)

BİR DÜŞÜNCE, BİR TARTIŞMA

"İnsanları mutlu ediniz, onları en iyi varlıklar haline getirmiş olursunuz!"

Fransız şair ve yazarı Victor Hugo'nun (1802-1885) bu sözlerinden ne anlıyorsunuz?

AŞK İMİŞ HER NE VAR ÂLEMDE

Mutluluk kaynaklarımız arasında önemli bir yeri var aşkın. Aşk, insanın belli bir varlığa, bir nesneye ya da evrensel bir değere derinden bağışlanışı; daha da yaygın anlamıyla, bir kimsenin genellikle karşı cinsten birine duyduğu tutku ve/ya da cinselliğe dayanan eğilim. İnsan soyunun en güçlü duygularından biri, belki de birincisi aşktır. Edebiyatın eskiden beri en çok işlediği konuların başında o gelir; dini ve felsefeyi de daha baştan etkilemiştir. Ama niçin bu bağlanış? Doğasında ne var onun ve nereden geliyor yoğunluğu? Kişiye ve topluma sağladığı, yaşamın anlamına kattığı ne aşkın? Öte yandan, çoğu yerde yasaklarla çevrilmiş olmasına ne anlam vermeli?

Aşkı karşılayan Yunanca **filia, eros, agape;** Latince **amor, caritas;** Almanca **liebe,** Fransızca **amour,** İngilizce **love,** Türkçe **sevgi,** insanın derinden bağlanışını dile getiriyorlar. Türkçe için hatırlatmış olalım: Arapçadan da gelse, aşk dilimize kök salmış bir kelime; ayrıca, her aşk bir sevgi ise de, her sevgi bir aşk değildir; sevgi, aşkın ilk basamağıdır; böylece, dildeki yerini koruyup kelimeyi dışlamamalı. Öte yandan, birbirinden farklı aşk anlayışları var; düşünce tarihinde ise, aşkı yaratıcı ve yüce bir güç olarak gören düşünürler ve çağlar olduğu gibi, ona olumsuz bir gözle bakanlar da olmuştur. Ancak, gerçek şu: Aşk, insan soyunun imgeleminde, en eski zamanlardan beri var; ortaya ilk çıkışında da masallar ve efsanelerle sarmaş dolaş...

AŞK, MİTOLOJİ VE EDEBİYAT

Eski Yunanlılar, evreni tanrıların yarattığına inanmazlardı; onlara göre, evren tanrıları yaratmıştı. Başlangıçta, boşluk

anlamına **Khaos** vardı. Ondan, önce **Gaia,** yani toprak ana oluşur; Göğü, Dağları ve Denizleri o doğuracaktır. Titanlar, Yer'le Gök'ün çocukları, Tanrılar da torunlarıydı. Ne var ki, Khaos'tan hemen sonra **Eros** da ortaya çıkar; evrende birleşme ve üretmeyi sağlayan doğal güç odur.

Platon'un *Şölen* adlı diyalogunda, herkes kendine göre aşkın, ya da sevginin tanımlamasını yaptıktan sonra, Sokrates, bir kadın kâhin, Mantineia'lı Diotima'nın görüşlerini anlatır. Diotima'ya göre, Eros, Tanrıça Yoksulluk (Penia) ile, aslında her derde deva, hüner anlamına gelen Tanrı Bolluk'un (Poros) oğluymuş. Aşkın karakteri, anasıyla babası arasındaki karşıtlığın sonucu olarak şöyle anlatılır eserde: "Bollukla Yoksulluktan doğan sevgi'nin talihi de ona göre olmuş. Sevgi her şeyden önce ve her zaman yoksuldur, çoklarının sandığı gibi hiç de öyle ince ve zarif değildir, tersine kabadır, pistir, evsiz barksız, yalınayaktır, açıkta, dağda, bayırda, kapı önlerinde, yol köşelerinde yatar, kalkar. Ne yapsın anasına çekmiş, yoksulluktan kurtulamaz. Babasına çeken tarafıyla da hep güzelin, iyinin peşindedir, yürekli, atılgan, dayanıklıdır, yaman avcıdır, hep tuzaklar kurar, fikirlere, buluşlara düşkündür, büyücülükte eşsizdir. Aslında ne ölümlü, ne ölümsüzdür. Bakarsın aynı günde bolluk içinde gelişir, yaşar, birdenbire de ölür, sonra yine babasının tabiatı gereği bir çaresini bulup dirilir. Bir şeyin eline geçmesiyle elinden kaçması da bir olur. Böylece sevgi her zaman ne yokluk içindedir, ne de varlık içinde." Açıkça görüldüğü gibi, aşkın hiçbir zaman kanmadığı, hep arayan, arzulayan bir duygu olduğu dile getirilmiş oluyor bu parçada (Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü,* s. 115-116).

Daha sonra Eros'la ilgili başka efsaneler uydurulmuştur. Denebilir ki, hiçbir tanrı Eros gibi zaman ve mekâna göre değişik biçimlerde yansıtılmamıştır; ve hiçbir tanrı Eros denli şairlere konu olmamıştır. Böylece Eros, başlarda evrensel bir tanrı iken, insanları oklarıyla kovalayan ve yaralayan, kanatlı, alaycı ve yaramaz, giderek tehlikeli bir çocuk biçimine girmiş, bu biçimiyle de günümüze değin sanatın konusu olagelmiştir. Unutmadan eklemiş olalım: Eros'un kimi zaman gözleri bağlıdır; "Aşkın gözü kördür" deyimi buradan kaynaklanır.

Efsaneyi bir yana bırakarak, **tarihte ve edebiyatta aşk** üstüne şu kısa bilgiyi vermekle yetinelim: Baba otoritesine ve er-

keğin üstünlüğüne dayanan eski Yunan ve Roma toplumunda, kadının, bugünkü anlamıyla aşk esinlettiği pek seyrek görülür. O toplumlarda kadın, yalnız yüz ve beden güzelliği dolayısıyla arzulanırdı; gerçek aşka konu olmaz, sadece devlete yurttaş sağladığı için saygı görürdü.

İlkçağın aşk kavramı **iki büyük etki** altında değişti: Bu etkiler, Hıristiyanlık (kutsal Meryem'e tapma) ile, kadını savaşta, işte ve tehlike karşısında erkeğin eşiti ve yoldaşı durumuna yükselten Kuzey uluslarının töreleri idi. Hıristiyanlık ile Kuzey uluslarının törelerinden **"şövalyece aşk"** doğdu: Yani aşk, büyük eylemlerin esinleyicisi, onur kaynağı; kadın da onur dağıtan bir varlık, başka bir söyleyişle, savaşçının "bilinci" oldu.

Ne var ki aşkın bu yüce biçimi çok geçmeden bozuldu; kadının soylu durumu, ilkçağda olduğu gibi erkeğinkinin altında kaldı. "Şövalyece aşk", yeniden **maddi aşka** ve **romansı kadın düşkünlüğü**ne dönüştü. Aşkın ilkçağdaki sadeliğine dönmek isteyen Fransız Devrimi bir yana bırakılırsa –çapkınlık, romantizm gibi değişik biçimler almakla beraber– aşk, bu temel biçimiyle günümüze değin geldi. Kadının daha bağımsız bir duruma yüceltilmesi, erkeğin onu gitgide daha az küçümsemesi ve psikoloji bilimindeki ilerlemeler aşk sorununun verilerini değiştirmede yardımcı oldu.

Türk edebiyatında, **İslamdan önce ve sonra** büyük farklılıklar gösteren aşkın ele alınışı ayrı bir bahistir. Konuya gerçekçi yaklaşım, bizde de çağdaş edebiyatımızda, siyasal ve sosyal değişikliklerle iç içe olmuştur.

Aşkın felsefeye vuran gölgesi nasıl?

AŞK VE FELSEFE

Aşkı, bir düşünce terimi olarak ilk alan, eski Yunan filozofu Empedokles'tir (İÖ 492-İÖ 432). Ona göre, evreni dolduran hareket, **aşkla tiksintinin çatışması**ndan doğmuştur. Toprak, su, hava, ateş, bu ilk maddelerden insana kadar, bütün nesne ve varlıklar söz konusu çatışmanın ürünüdür. Başlangıçta aşk vardı; sonunda da aşk kazanacak çekişmeyi: Tiksintiyi yenecek, bütün maddeler yine bir bütünlükte birleşecekler.

Ondan sonra gelen filozoflar aşkın niteliği üzerine eğilirler: Sokrates, Platon, Aristoteles, Stoacılar ve Plutarkhos için aşk, **en yüce ve en ince duygu** demekti. *Şölen*'de anlatılan Platon'un aşk kuramı özellikle ünlüdür: Filozofumuza göre, aşk, güzelliğin doğurduğu bir çekiciliktir, gerçek güzellik ise düşünce ile kavranan güzelliktir. Yeryüzünde duyusal güzellikler, gerçek güzelliğin yalnızca kaba birer taslağı, solgun birer yansımasıdır. Özellikle Descartes ve Spinoza gibi klasik filozoflarda ise, aşk bir **tutku**dur ve kişi onu dizginlemek için aklını kullanarak, duru ve temiz bir duygu haline getirmelidir.

Plotinos, Ermiş Augustinus ya da Pascal gibi mistiklerde her çeşit aşk Tanrı sevgisine dönüşür ve her şeyin son nedeni olan "bir tek sevgi vardır."

İslam tasavvufunda aşka yaklaşım, daha başka inceliklere bürünür: Sufiler, dünyanın ve canlıların yaratılışını aşk ile açıklarlar. Onlara göre, Allah, bilinmek ve sevilmek için bu evreni yaratmıştır. Sufilere göre iki türlü aşk vardır: a) **Mecaz aşkı** (aşk-ı mecazi), geçici suretlerden birini sevmektir. Şehvetsiz ve gerçek aşka (hak aşkı) erişmek için bir köprü, bir araç olmak koşuluyla, bu geçici aşk da hoş görülür; çünkü, herkeste gerçek aşka yetenek yoktur, mecazi sevgi bir alışkanlık ve yetenek kazandırır, insanı gerçek aşka hazırlar. b) **Hak aşkı** (aşk-ı hakiki), mutlak varlığı, yani Allah'ı sevmektir. Bu, uzun yollardan geçip birçok manevi sınavları atlattıktan sonra mümkün olabilir. Söz konusu aşamaya varmış bir kimse, her şeyde Hüsn-i Mutlak'ı (Tanrı'nın mutlak güzelliği) görür; kendi içine de eğildiğinde, orada Vücud-i Mutlak (Allah) tecelli eder. İşte, Hak ile bir olmak denilen "fena fillah" budur.

Modern felsefede, aşk konusuna çok daha başka bir açıdan eğilip onu kurduğu sistemin bir parçası haline getiren Ludwig Feuerbach'tır (1804-1872). Bu konudaki düşüncelerini, filozof, *Hıristiyanlığın Özü* (1841) ile *Geleceğin Felsefesinin Temelleri* (1843) adlı eserlerinde geliştirir. Söylediği de, Orhan Hançerlioğlu'nun özetlemesiyle şudur: "Önceleri insanlar, kendi niteliklerinin fantastik yansımaları olan tanrılar yaratmışlardır. Bu tanrılar insanlık düzenini kurmaya yetmediler. Oysa, bu düzeni ancak insanın başka insanlara duyduğu bağlılık kurabilir. Bu bağlılık en yetkin biçimine aşk'ta ulaşır. Hele cinsel aşk, bu duygusal insan bağlılığının en yoğun biçimidir.

Dostluk, acıma, özveri (fedakârlık) gibi çeşitli eğilimler yetkinliği cinsel aşkta beliren aşkın görünümleridir. Aşkı kutsallaştırmak gerekir, çünkü insanlar arasındaki bütün sorunlar aşkın gücüyle çözülebilir. İnsanlar aşkın gücüyle bütün acılarından kurtulabilirler." (*Mutluluk Düşüncesi,* s. 129-134) Bu düşünceler, Feuerbach'ın, "idealist düşçülük"e saptığı noktalardan birini gösterse de, "aşkı kutsallaştırmak" adına bir filozofun söyleyebileceği en güzel sözler arasındadır.

Bununla beraber, Schopenhauer (1788-1860), Nietzsche (1844-1900) ve Hartmann (1882-1950) gibi kötümser filozoflar, aşkı, insan soyunu sürdürmek amacıyla kurulan bir **tuzak** olarak görürler.

Ancak, öte yandan Herbert Spencer'in (1820-1903), aşk duygusu üzerine, pek ünlü bir çözümlemesi vardır ki, hatırlatmadan edemeyeceğiz. Spencer'e göre, cinsel sevgide yer alan ögeler şunlardır: Duygulanma, hayranlık, beğenilme sevgisi, kendine değer verme, sahip olma zevk ve duygusu, daha büyük bir eylem özgürlüğünün verdiği zevk, sempati coşkunluğu.

Son olarak, çağımızın bir büyük filozofu olan Max Scheler'in (1874-1928) felsefesinde, aşkın, temel kavramlardan biri olduğunu söyleyelim. Bedia Akarsu'nun özetlemesiyle, "Scheler'in baş sorunu olan kişiliğin asıl özü sevgi olduğu için, insanları birbirine bağlayan da sevgidir; kendi içine çekilmiş ayrık yaşayan kişi değil, dünyaya ve insanlara sevgi ile yönelen kişi, yine böyle kendisi gibi sevebilen kişilerle kendini bir-duyan kişi değer taşır." (*Felsefe Terimleri Sözüğü,* s. 158)

Aşkın, insanlara ve topluma verdikleriyle ilgili düşünceleri –aşağı yukarı– görmüş bulunuyoruz.

Ama aşkın özellikle toplumdan bekledikleri yok mu?

AŞK ÖZGÜRLÜK İSTER

Fuzulî, **"Aşk imiş her ne var âlemde / İlm bir kıylü kal imiş ancak"** derken, aşkın yüceliğini ve biricikliğini en güzel biçimde dile getirmiştir.

Aşk, evet ama, şu soru ilk anda yanıtlanmayı bekler: En büyük değerin para olarak görüldüğü, her şeyin onunla öl-

çüldüğü düzenlerde, aşkın uyanıp gelişmesi nasıl mümkün dür?

Kapitalizm, giderek tüketim toplumu, her şeyi sıradan bir hale getirip indirgerken, aşkın, yaşamın bu çok boyutlu olgusunun insanlar arasında yer etmesinin koşullarını da en aza indirmiş oluyor. Oysa aşk, bir **"donanım sorunu"**dur; Erich Fromm'a (1900-1980) göre de, bir "verme etkinliğidir, almak değildir." Bencil ve sıradan duyguların arkasından koşup giden insan, üstelik donanımı da yetersizse, neyi verebilecektir başkalarına?

Daha da önemlisi, **aşkın karşısındaki tabular**dır ki, özellikle feodal ahlak anlayışının ağır bastığı yerlerde, bütün yoğunluğuyla yaşanır. Feodal ahlakın, aşk için özellikle kızın ya da kadının önüne yığdığı engelleri belirtmeli. Feodal ilişkilerin bir ürünü olan büyük dinlerin, bu arada İslamın kadın-erkek ilişkilerine getirdiği sınırlamalar, kadına dayattığı kısıtlı bir yaşam biçimi, çoğu duyguyu öldürürken, aşkı da öldürüyor. Tabular, cinselliği bir fetişe dönüştürürken, yarattığı aşırı gerilim ortamında yalnız bireylerin yaşamını tehlikeye düşürmekle kalmıyor, toplumun ruhsal sağlığını da bozuyor. Şair Fikret Demirağ'ın ünlü şiirindeki şu dizeler, en başta feodal ahlakın ağır bastığı toplumlar için doğrudur:

Sevgi bazı düzenlerde
bir yaralı kekliktir
uçar iken kanadından vurulur
Gider gelir bir yürek ağlar gecede...

Ne yapmalı kekliğin öylesine vurulmaması için?

Yığınla kurumla beraber, aileden başlayarak eğitimin yapacağı çok şey olsa gerek. Ama asıl köklü değişiklik, değişen toplumla birlikte örf ve âdetlerin, giderek zihniyetlerin bürüneceği yeni bir çehreyle ortaya çıkacak galiba. Fikrin önüne dikilen yasaklar kadar aşkın önüne dikilen yasakların da, bir yerde insanın özüne çevrilmiş öldürücü oklar olduğu böyle böyle anlaşılacak. Ancak, daha şimdiden, aşkın düşmanlarına karşı bir sloganımız da şu olamaz mı?

"Aşkıma dokunma!"

Melih Cevdet Anday, *Sevişmenin Güdüklüğü ve Güncelliği*, Çağdaş Yay., 3 bs., İst. 1994.

Duygu Asena, *Aslında Aşk da Yok*, Milliyet Yay., 35. bs., İst. 1996.

Pierre Burney, *Aşk* (çev. A. Ekmekçi / A. Türker), İletişim Yay., 2 bs., İst. 1993.

Cevat Çapan (derleyen), *Dünya Yazınından Seçilmiş Aşk Şiirleri*, Adam Yay., İst. 1993.

Erich Fromm, *Sevme Sanatı* (çev. Y. Salman), Payel Yay., 10 bs., İst.

Doris Lessing, *Gene Aşk* (çev. Tomris Uyar), Can Yay., İst. 1997.

Richard Lewinsohn, *Cinsi Âdetler Tarihi* (çev. E. Gürol), Varlık Yay., İst. 1966.

Herbert Markuse, *Aşk ve Uygarlık* (çev. S. Çağan), May Yay., İst. 1968.

André Morali-Daninos, *Cinsel İlişkiler Tarihi* (çev. S. Tiryakioğlu), Varlık Yay., İst. 1974.

José Ortega y Gasset, *Sevgi Üstüne* (çev. Y. Salman), Yapı Kredi Yay., İst. 1995.

Cemal Süreya, *100 Aşk Şiiri*, Yön Yay., 2 bs., İst. 1991.

Hilmi Ziya Ülken, *Aşk Ahlakı*, İst. 1931.

Cogito Dergisi, "Aşk" özel sayısı (sy. 4, 1995).

OLAYLAR VE GÖRÜŞLER

AŞK, ŞİİRİMİZİN MERKEZ İMGESİ

Büyük bir şiir olan Divan şiirine, aşka çağrı diye bakabiliriz. 16. yüzyılın bütün büyük şairleri (Fuzulî, Bâki, Hayalî, Nef'i) aşkı baş tacı etmişlerdir. Özellikle Fuzulî'nin elinde aşk yüce bir anlam kazanmıştır. Bâki ile de doruklanmıştır. Aşk, Divan şairlerinin sanki her şeyidir: Her yerde, her şeyde onu görürler, onu bilirler.

Özellikle de bütün yüce, kutsal bildiğimiz ne varsa onun adı olup çıkmıştır aşk. İki insanın yaşadıkları, birbirlerine karşı duydukları sevginin anlamını aşmıştır.

Sevgi, Divan şairlerini sanki korkutmuştur. Bu yüzden de ona yeni bir anlam verme gereği duymuşlardır. Bir "idealar" dünyası kurmuşlardır. Her şeyden önce de erişilmezdir. Şairler sanki resullerdir; gaipten sesler, imler alıyorlardır.

Sevgili, bu dünyada yaşayan biri değildir. Onu bu dünyaya neredeyse yakıştıramazlar. Bir kavramdır. Yalnızca bilinç tasarımıdır. Bunu hem 15. yüzyılın, hem de 16, 17, ve 18. yüzyılların şiiri için söyleyebiliriz.

Kısaca, sevgili kadın değildir; yaşayan bir varlık da değildir. Ama vardır: Var olamıyordur.

Öte yandan onsuz bu dünyanın hiç mi hiç bir anlamı yoktur; her şey boştur, geçicidir onsuz. Üstelik sevgiliden gelecek her yıkıma boyun eğilir, buyur edilir:

Yâ rab belâ - yı aşk ile kıl âşinâ beni
Bir dem belâ - yı aşktan etme cudâ beni

Tanzimat şiiri (Namık Kemal, Ziya Paşa, Muallim Naci) neredeyse aşka kapalı kalmıştır. Bir ağırlık verilmez. Onlar için yenilik gereklidir, izlekler sıralarını beklemelidirler.

Gene de gerek Ziya Paşa, gerek Namık Kemal aşka övgüler yağdırmıştır. Ama bu Divan şiirinin yapısının dışına çıkmamıştır.

Yalnız Abdülhak Hamit, yalnız onun *Makber*'de aşkı yeryüzüne indirdiği sezilecektir:

Sen öldün ölüm güzel demektir.
Kaç şekle girer o yâr içimde.

Sarabernar'da da şöyle diyecektir Hamit:

Ne zaman istese güzeldir o.

Böylece sevgili bir "idea" olmaktan kurtulacaktır.

Tanzimat'ın Batı'ya açılış serüveni Servet-i Fünun ile de sürecektir. Batı gerçekçi anlayışı Tanzimat'ta romana sızar *(Sergüzeşt; Celal Bey, Dilber Aşkı)*. Ama genelde aşkın romanda boy göstermesi için de Servet-i Fünun'u bekleyeceğiz. İlk kez Batı anlamında bir romanla karşılaşacağız: *Aşkı Memnu. Aşkı Memnu,* adından da anlaşılacağı gibi yasak/aşk romanıdır.

Servet-i Fünun'da şiirde aşk konusuna dönersek, sevgili yeni bir kılığa girmiştir: Yere ayağı basar ama, soluk, uçucudur. Sağlıklı da değildir, sararmış solmuş bir sevgilidir. Daha çok da romantiktir.

Aşkın şiire gerçekten girmesi için Yahya Kemal ile Ahmet Haşim'i bekleyeceğiz. İlk kez Yahya Kemal'de sevgili gerçek anlamda bir kadındır. Özellikle de 'vuslat' sevgilisidir. Etli, butlu, sağlıklı, olgun, güzel, dahası kösnüldür; bir insandır.

Cânan aramızda bir adındı
Şirin gibi hüsn ü ana unvan
Bir sahile hem şerefti hem şân,
Çok kerre hayalimizde cânan
Bir şiiri hatırlatan kadındı

Ahmet Haşim'de ise aşk bütün doğasıyla yeni anlamına kavuşur:

Dönsek mi aşkın şafağından,
Gitsek mi ekâlim-i leyâle
Bizden daha evvel erişenler
Ağlar bugün evvelki hayâle.

Necip Fazıl, Nâzım'la da aşk, gerçek bir tutkuya dönecektir. Bütün varlığıyla da bize karışacak, onu gökyüzünde aramaktan kurtulacağız. Neredeyse her yerde bulacağızdır da: Ama duyarlı, duyarsız, afet, belalı, çılgın, yıkık, deli, vazgeçilmez, erişilmez, ölümsüz. Yalnız şiirlerinin konusu olmakla da kalmayacak bütün yazınsal türlerin göstergesi, simgesi, metaforu, merkez imgesi olacaktır.

Orhan Veli ile de girip çıkmadığı yer kalmayacaktır: Sevgili artık yolda koluna girivereceğimiz herhangi biri olacağı gibi, bir genelevde de rastlayacağımız bir güzeldir; sevgili, bir insandır; onsuz olamayacağımızdır. Oktay Rifat'da ise bütün güzelliği, bütün büyüsüyle karşımıza çıkacaktır:

"Sizi ilk gördüğüm vakit sokakta, evlerin yağmuru daha dinmemişti. Havada kiremitler uçuşuyor, duvarlar gürültüyle göçtükçe, sessiz karıncalar yağıyordu üstümüze. Gök gibi dağ gibi adsız bir haliniz vardı sizin. Güldünüz bana. Bir insan akrepsiz bunca güzel olabilir."

(İlhan Berk, "Aşk Şiirimizin Merkez İmgesi",
Milliyet, 9 Kasım 1996)

AŞK FETİŞİZMİ

14 Şubat gününün Sevgililer Günü olduğunu birkaç yıl önce keşfedip hemen de benimseyiverdik.

Böylesi günler genellikle bir soruna eğilmek, ona dikkat çekmek için düzenlenir: Verem Savaş Günü, AIDS'le Savaşım Günü, Dünya Açlar Günü vb.

Sevgililer Günü'nün doğumunda da böylesi bir öykü var: Eski Roma İmparatorluğu'nda askerlerin evlenmelerinin yasaklandığı bir dönemde St. Valentine adlı bir rahip gizlice nikâhlarını kıyarak sevenlerin gönlünü yapmış.

Günümüzde böylesi bir sorun yok. Sevenlerin sevdiğine kavuşmasına engel bir yasal düzenleme kalmadı yeryüzünde.

Günümüzde sorun insanların kendisi.

Sevgililer Günü nedeniyle gazetelere verilen sevgi duyurularına baktım da bana hiçbir şey söylemedi.

Daha doğrusu olumlu bir şey söylemedi. Duyurulardan insanlarımızın sevgi içinde olduklarını düşünemedim. Daha çok bir şımarıklıktı ortaya dökülen.

Hoş, insanlarımızın ruh durumlarını anlamak için özel bir dikkate gerek yok. Neye baksak nasıl bir toplumsal kişilik parçalanmasına uğradığımız hemen görülüyor.

Nurdan Bernard'ın yazdığına göre, bayram dinlencesinde Paris'e giden bir yurttaşımız, evsiz hayvanlar yuvasından bir köpek almış. Ülkemiz sokaklarındaki binlerce evsiz hayvan "itlaf" ekiplerince öldürülürken bunlardan birini alıp hayatını kurtarmak aklına gelmeyen insanımızın, Paris'in, üstelik de bakım altındaki evsiz hayvanlarına ilgi duyması nasıl açıklanabilir?

Yüzyılımızın insan üstüne en fazla kafa yormuş düşünürlerinden biri olan Erich Fromm, *Sevme Sanatı* (çev. Yurdanur Salman, Payel Yayınları, 10. basım) adlı kitabının daha önsözünde: *"sevginin, belli bir olgunluğa erişmeden, rastgele herkesin tadabileceği bir duygu olmadığı"*nı söyler. Ardından da *"bütün kişiliğini yaratıcı yönde geliştirmedikçe sevme çabalarının boşa çıkacağını, komşusunu sevme yetisi, gerçek alçakgönüllülük, gözüpeklik, inanç ve disiplin olmadan sevgide doygunluğa eremeyeceğini"* ekler.

Fromm'a göre sevgi bir verme etkinliğidir, almak değildir. *"Çok şeyi olan değil, çok veren zengindir."*

Kitapta insanın varolma sorunu olarak görülen sevginin, kardeş sevgisi, anne sevgisi, cinsel sevgi, kendini sevme ve Tanrı sevgisi gibi türlerinin aslında nasıl bir bütün oldukları uzun uzun anlatılır.

Sonunda sorun gelip içinde yaşadığımız alışveriş dünyasının sevgisinin gelişmesine uygun olup olmadığı sorusuna dayanır.

En büyük değerin para olduğu, her şeyin onunla ölçüldüğü toplumsal düzenlerde bu değerlerle yetiştirilen insanlar ne yapsın? Bu çemberin kırılma aracı eğitimdir, kültürdür. Ülkemizde durum içler acısı. Yıllardır tırpanlana tırpanlana ne eğitim kalmış, ne öğretmen. Üretim ilişkilerinde alışveriş kurallarının egemen olduğu Batı ülkelerinde, okullar aydınlanma için vardır. Bırakın üniversiteyi, lise bitirmiş bir gençle felsefe de tartışabilirsiniz, edebiyat da. İnsanlığın bütün kültürel geçmişini ders olarak okumuş, tanımış, bilmiştir. Sonrası artık onun seçimidir.

"Hiçbir şey bilmeyen hiçbir şeyi sevmez. Hiçbir şey yapamayan, hiçbir şeyden anlamaz. Hiçbir şeyden anlamayan insan değersizdir. Oysa anlayan hem sever, hem her şeye karşı duyarlı olur, hem de görür. Bir şeyde ne kadar çok bilgi varsa, o kadar büyük sevgi vardır."

Nasıl, Ruhi Su, *"Türkü söylemek benim için bir aşk halidir"* demişse, bütün insanlar için de hayatın bütünü bir aşk hali olmalıdır. İnsanın sevgiyi kendinde bulamadığı sürece, başkalarında da bulabilmesi olanaklı değildir.

Günümüz dünyasında aşkı yaşamak ya da yaşayamamaktan önce bir aşkı yaşayabilecek donanıma sahip olup olmamaktır insanların sorunu.

Peki ya Karacaoğlan nerden öğrendi aşkı dersiniz?

Sabahın güneşi günden ileri
Ben seni severim tenden ileri.

(Turgay Fişekçi, "Aşk Fetişizmi",
Cumhuriyet, 19 Şubat 1997)

AŞK ÖZEN İSTER

Yunanlı arkadaşım altmış küsur yaşındaki Sofia ile yetmiş yaşındaki aşkının birlikte yaşayıp yaşamama konusundaki sıkıntılarını aradan bir sizlere de aktarıyorum. Son yazımda, adamın Sofia'ya "ikimi-

zin yaşındaki insanlar sabah uyanınca kimseye görünmemeli" dediğini yazmış, "bu söz içimi titretti, adamın son derece duyarlı biri olduğuna karar verdim..." demiştim.

Sevgili Gülay Göktürk geçen haftaki yazısında bu sözden çok rahatsız olduğunu belirterek, "bu söz içimi titretmedi, fena halde ürpertti. Bunu söyleyen adamın da duyarlı değil tam tersine insafsızlık derecesinde duyarsız biri olduğuna karar verdim" diyordu. Gülay, bu görüşün, toplum hayatını bir tiyatro sahnesi gibi görmekle eş olduğunu anlatarak, "sevgilisini olduğu gibi, çırılçıplak, her türlü maskeden, her türlü süsten püsten, hileden hurdadan ve aldatmacadan arınmış bir halde, kendi olarak görmeye dayanamıyor... Yaşlanmayı ve onun doğal sonucu olan çirkinleşmeyi, büyük bir kabahat, topluma karşı bir suç gibi gören anlayışın vardığı en uç nokta bu olsa gerek..." diyor.

Hem Gülay'ı hem de beni okuyan dostlarımın çoğu, "aslında ikiniz de haklısınız" dediler, "ama Gülay zaten var olan durumu yazmış, sen biraz düşlerde gezmişsin..."

Gülay'ı ürperten söz benim içimi titretti çünkü ben aşk/sevgili ilişkisine çok farklı bir gözle bakıyorum. Sevgilimi dostlarımla aynı kefeye koyamam. Aşk uçucu, kaçıcı bir şey, belki de onun için böylesine farklı ve güzel. Aşkta, dostlarına davrandığın gibi doğal davranırsan, ne yazık ki aşk bu doğallığı kabul etmiyor, çünkü âşık kişi âşık olduğunda hep farklılık, güzellik hatta mükemmellik arıyor.

Gülay Göktürk'ün savundukları zaten hep yaşanılan şeyler... İnsanlar evleniyor, her şeylerini açık ve seçik ortaya döküyor, paylaşıyor, bunun da adına hayat arkadaşlığı deniyor. Benim tercihim ise hayat arkadaşlığı değil. Eğer hayat arkadaşı isteseydim, kardeşimle, teyzemle, arkadaşımla paylaşırdım hayatımı. Ben aşkı, yani heyecanı, coşkuyu, tutkuyu, şehveti, şefkati tercih ediyorum, çünkü bu duygular, hayatımızdaki "öteki"lerden bizi ayırıyor, bu duygular, aşkı yaratıyor ve farklı kılıyor. O nedenle ben, kız kardeşimin yanında olduğu gibi, yüzüm kremlenmiş, saçlarım bigudili, üzerimde sabahlığım, yani Gülay'ın deyimiyle, "kendim olarak" çıkamam sevgilimin karşısına. Sevgilimin beni çok yakın bir dost, iyi bir arkadaş, aman ne şeker şey diye görmesini istemem çünkü. Böyle olursa, o aşk'lıktan çıkar, başka bir şey'e dönüşür. Benim ise "sevgili"den beklediğim tek şey "aşk"... O başka şey'ler her yerde, herkeste bulunabilir.

İşte bunun için insanın âşık olduğu kişiye olabildiğince hoş görünmeye çalışması, onun beğenisini hep diri tutmak için çabalaması,

hilecilik hurdacılık, aldatmaca hiç değil, tam tersi çok yoğun bir duyarlılıktır.

Yaşlanmayı suç gibi görmek andavallığının bu adamda olmadığına eminim. Ben de aynen Sofia'nın yetmiş yaşındaki sevgilisi gibi, çirkin, bakımsız, kötü durumda sevgilime görünmek istemiyorum, ona özen gösteriyorum. Onun da "en doğal halleri"ni, bakımsız, çirkin taraflarını görmek istemiyorum. Göz kenarlarımdaki çizgileri seviyorum, onun saçındaki beyazları da... Yaşlanmayı büyük bir keyifle yaşayamayan insanları kınıyorum. Ama sevgilim beni çizgilerimle, kırışıklarımla, beyaz saçlarımla, hep güzel görsün, beğensin istiyorum. Onunla arkadaş olmayı değil, aşkı yaşamayı düşlüyorum.

Bu, ona olan aşkıma gösterdiğim özenin kanıtıdır.

(Duygu Asena, "Aşkımın Kanıtı",
Milliyet, 26 Temmuz 1997)

AŞKIN YASAĞI OLMAZ

İzmirli Yalçın Hacıoğlu ile Deniz Alsancak'ın Boğaz'ın serin sularında ölümle noktalanan yaşamöyküsü, bir başka toplumsal acının habercisi. Yalçın'la Deniz, ayrı ayrı iki mutsuz evliliğin tarafları. Yaptıkları mutsuz evlilikler, onları birbirlerine yaklaştırıyor.

Ancak bu yaklaşma ve dostluk, onların ölümlerini de beraberinde getiriyor. Çünkü, her ikisi de evli ve aşkları *"yasak."* Çünkü toplumun ahlak değerlerine göre, yanlış bir iş yapmışlardı. Toplum tarafından lanetlenecek bir işe girişmişlerdi.

"Sokak" dergisinde 1990 yılında çalışırken çocuklar, duvara *"Aşk anarşisttir"* diye Cemal Süreya'nın bir dizesini yazmışlardı. Bu söz ne kadar doğru pek kestiremiyorum, bence *"Aşk özgürlüktür'* demek daha anlamlı. Yasak aşk sözcüğü bile yanlış bir kavram. Aşkın yasağı olmaz. İki insanın, birbirlerini sevebilmesi için hiçbir önkoşul olmaz. Aşkın kuralı, koşulu, engeli olmaz. Bir insan bir insanı sevebilir. Bu sevgi, onun en insani, en doğal eğilimi olarak ortaya çıkar

Aşk, yasaklar üstü bir duygu. Gelin görün ki gündelik yaşamda kazın ayağı öyle değil. İki insanın yüreklerinden kopup gelen aşkı doya doya yaşayabilmesi için bir yığın engelle ölümüne boğuşması gerekir. Önce toplumsal ahlak tabuları karşınıza dikilir. En başta gelen ahlaki itiraz *"başkasını aldatma"* gerekçesiyle karşınıza çıkar.

İki insanın birbirini sevmesi, yalnızca o iki insan arasındaki bir ilişkiyi ifade eder. Üçüncü kişiyi ancak dolaylı yoldan ilgilendirir. İnsanların beyinleri, duyguları ve bedenleri kendisine ait. Burada üçüncü kişiye her bağımlılık iddiası bir geriliği ifade eder.

Dünyada ve Türkiye'de ne yazık ki özgür bir sevginin koşulları oluşmadı. Öncelikle ekonomik ve sosyal bir kurum olan ailenin yarattığı ilişkiler ağı, büyük çoğunlukla aşkı giderek öldürüyor. Karşılıklı çeşitli bağımlılıklar, aileyi zaman zaman hapishaneye çeviriyor ve insanlar çaresizlik içinde kalıyorlar.

Bir insanın bir başka insana ömür boyu bağımlı kalması, en başta insani duyguları köreltiği için insani olmayan bir sonuç yaratıyor. Ailenin varlığı durumunda her yeni ilişki yeni bunalımlara neden oluyor.

Bu bunalımlardan çoğu zaman da kadın zararlı çıkıyor. Ekonomik egemenliği elinde bulunduran erkek, bu durumda, kendisini yeni aşklar konusunda daha bağımsız hissediyor. Kadın, birçok kez erkeğin bu çıkışlarına karşı koyamıyor ve içinde bulunduğu duruma razı oluyor. Türkiye'de bir başka kadınla ilişkisi olan erkeklerin sayısı küçümsenmeyecek ölçüde çok. Bunu çevrenize bakarak kolayca saptayabilirsiniz.

Asıl felaket kadının bir başka erkeği sevmeye kalkışmasıyla başlıyor. Çünkü bu durumda aşk egemenliği de erkeğin elinden çıkmış oluyor. Çok sayıda aile içi cinayetlerin temel nedenlerinden birisi kadının erkeği terk etmesiyle gerekleşiyor. *"İhanet eden kadın"*ı öldürmek, toplumda kolaylıkla destek bulabiliyor. Erkeğin bir başka kadını sevmesi, toplumsal ölçülere göre zaten *"ihanet"* kategorisi içine girmiyor. *"Kadın erkeğin elinin kiridir"* deyişi de bu anlayışı yansıtıyor. Geçen aylarda Adıyaman'da bir *"yasak aşk"* yaşayan genç kızın dramını hepiniz hatırlarsınız. Bu ilişkide *"namusu kirlenen"* kişi, kız ve ailesi görüldüğü için kızın ailesi *"namuslarını temizlemek"* amacıyla kızı öldürdüler. *"Yasak aşk"* kavramı, Türkiye gibi ahlak ve gelenek ölçüleri oldukça geri olan bir ülkede daha acı sonuçlar yaratıyor. İzmirli Yalçın ve Deniz'in *"yasak aşkları"* nedeniyle felakete sürüklenmeleri, Avrupa ülkeleri gibi gelişmiş bir evrende pek rastlanmaz. Orada da aşkın yarattığı çeşitli acımasızlıklar yaşanmakla birlikte, bu kadar acımasız ölçüler geride kaldı.

Türkiye, aşkın da adam gibi yaşanamadığı, erkek egemen ölçülerinin hayatı zehir ettiği bir ülke. Her yasak kavramı sonunda yaşama mal oluyor.

Bir gazete ekinin köşesinde şunlar yazılabiliyor: *"Toplumun onaylamadığı yasak ilişkiye giren bir kişi, sonuçlarını tahmin edip, ne*

lerle karşılaşacağını bilir. Ya sonuçları önemsemez ya da sonuçlarına katlanır... Kadınların çoğu aşk söz konusu olduğunda son derece mantıksız davranıyorlar. Hatta biraz saf."

Bir kadın yazarın bunları söylemesi, Türkiye'nin nerelerde olduğunu da gözler önüne seriyor. *"Sonuçlarına katlanır"* ne demek? O sonuçları kim belirliyor? Geri toplumsal değerler. Erkek egemen değerler. Bunu onaylıyor muyuz? Bunlara karşı çıkamayacak mıyız? Eğer kadınlar bu değerlere karşı çıkmayıp boyun eğerlerse bu geri değerler nasıl aşılacak?

Öncelikle aşkın yasağı aşması ve kabul etmemesi gerekiyor. Buna da ancak kadınlar öncülük edebilir. Erkek egemenliğe de böylece darbe vurulmuş olur.

Yasaksız aşklar, eşit ve özgür dünyanın ideali. Aşk yasak olduğu sürece, özgür bir dünya olamaz.

(Oral Çalışlar, "Yasak (!) Aşk İntiharları",
Cumhuriyet, 3 Ağustos 1996)

SORULAR

1. Aşkı nasıl tanımlarsınız? Aşkta, asıl ağır basan nedir? Aşkın, niçin mutluluk kaynaklarımız arasında önemli bir yeri vardır?

2. Tarih boyunca aşk, mitoloji ve edebiyat niçin ve nasıl iç içe olmuştur? Bizim edebiyatımızda, aşk, niçin "şiirimizin merkez imgesi"dir? (İlhan Berk'in yazısını okuyunuz!)

3. Aşkın felsefedeki yeri ne olmuştur? Örneklerle anlatınız!

4. Günümüzde, aşkı yaşamada "donanım" eksikliği hakkında ne düşünüyorsunuz? (Turgay Fişekçi'nin yazısını okuyunuz!) Aşk, özen bekler mi? (Duygu Asena'nın yazısını okuyunuz!)

5. Aşkın çoğu yerde yasaklarla çevrilmiş olmasına ne anlam vermeli? Aşk, yasak kaldırır mı? Aşk yasak olduğu sürece özgür bir dünya olabilir mi? (Oral Çalışlar'ın yazısını okuyunuz!)

BİR DÜŞÜNCE, BİR TARTIŞMA

"Sevmek bir sanattır."

Amerikan filozofu Erich Fromm'un (1900-1980) bu sözlerinden ne anlıyorsunuz?

ÇEVREMİZ, KENTLERİMİZ VE EVLERİMİZ

Bir canlı olarak doğal bir çevrede yaşarız; köylerden çok kentlerde toplaşmışız; içimizdeki "marjinal" öğeler bir yana, evlerde otururuz. Yaşamımızın doğal ve insansal "mekân"ı budur. Ne var ki, bu üç olgu da sorunlarla doludur çağımızda. Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamamız gerekirken, bu koşullar gitgide kayboluyor. Bunu önlemenin yolu nedir? Kentlerimiz, doğadan koparken, sosyal, kültürel ve moral bir kirlenmiş içindedir de. Nasıl giderilmeli bu? İçinde günlük yaşamımızın geçtiği evlerimiz kuşatma altındadır. Onları insansal bir ortama nasıl kavuşturabiliriz?

"Mekân" *(espace)* üstüne sürdürülen felsefe tartışmalarında, çevre, boş ve sorunsuz nitelikleriyle "soyut mekân"a sokulurken, içinde günlük yaşamımızın akıp gittiği kentlerimiz, özellikle de evlerimiz, "yaşanmakta olan" "somut mekân"a dahil edilmiştir. Ne var ki, uzayın derinliklerini bir yana bırakalım, dünyamızı kuşatan yakın çevrenin geçirdiği olumsuz değişiklikler, onu soyut olmaktan çıkarmış, yaşamımızı doğrudan ilgilendiren somut bir gerçeklik haline getirmiştir. Buradan kalkarak, "çevre" baş sorunumuzdur bizim. Kentlerimiz ve evlerimizle ilgili yapacağımız bir tartışma, çevreyi dışarda bırakıyorsa soyutta kalmaya mahkûmdur.

Konulara çevre ile girmek zorundayız.

ÇEVRE GERÇEĞİ NEDİR?

Birleşmiş Milletler'in Stockholm'de topladığı Dünya Çevre Konferansı'nın yayınladığı 5 Haziran 1972 tarihli bildirinin şu satırları pek dikkat çekicidir:

"Çevre, her iki yönüyle de, yani hem doğal çevre, hem de insan yapısı çevre olarak, insanoğlunun esenliği ve temel insan haklarından yararlanması için ve hatta yaşamın kendisi için gereklidir"; "İnsanın onurlu ve huzurlu bir yaşama izin verecek nitelikte bir çevrede, özgürlük, eşitlik ve elverişli yaşam koşulları içinde yaşaması temel hakkıdır."

Bildirinin, hemen görüleceği gibi, altını çizdiği önemli kavramlar var: **"Doğal çevre"** ile **"insan yapısı çevre"**; ve çevrenin bir **"temel insan hakkı"** olarak algılanması böyledir.

Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının bir insan hakkı değerini kazanması, giderek dünyamızda çevre bilincinin gelişmeye başlaması, pek eski bir olgu olmayıp son 25-30 yılın bir sonucudur. Hiç kuşkusuz, böylesi bir gelişmede, çevre sorunsalının kendisinden kaynaklanan dayatıcı etkiler kadar, insan hakları alanında son yıllarda gördüğümüz uluslararası çapta ilerlemelerin de büyük payı var: 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nden başlayarak, birçok uluslararası sözleşme, şart ve senet, bu belgelere imza atan devletlerin, çevreyi bir insan hakkı olarak algılamakta görüş birliği içinde olduklarını da ortaya koymuştur. Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu'nun 1990 Ekimi'nde Oslo'da yaptığı toplantının "Çevre Hakları ve Sorumlulukları" adını taşıması da, konunun önemini açıkça ortaya koyuyor.

Çevre sorunlarına bütünlüğüne eğilen Haziran 197' Stockholm Konferansı'nın arkasından, 1992 Haziranı'nda Rio de Janeiro'da toplanan daha da kapsamlı bir konferansı hatırlatmalı.

Niçin bu hareketleniş ve özellikle de şu son yıllarda?

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, barışı güvenceye alan ilkeler ve kurumlar yaratılırken, yeryüzünün doğal ve kültürel değerlerini yok edecek bir "kalkınma" politikası da yürürlüğe sokulmuştur. "Paylaşılan" bir dünya coğrafyasında kalkınma adına insafsızca harcanan kaynaklar, 70'li yıllara gelindiğinde şunu gözler önüne sermiştir: Dünya savaşlarını önlemek yetmiyor; salt "iktisadi büyüme"ye önem veren yarışa da son verilmezse, insanlık, bu kez yitirilen "yaşam kaynakları" bakımından da "topyekûn bir yıkım" tehlikesiyle yüz yüze gelecektir. Her şey bir yana, tepemizde delinmiş "ozon tabakası"nın altında yaşıyoruz; insanoğlunun geleceği şimdiden tehlikede

70'lerle başlayan hareketlenişin altında bunlar var.

Bir "çevre hakkı"nı kabul etmek elbette önemli bir adımdı.

Ama yeterli midir?

Hem "doğal çevre"ye, hem "insan yapısı çevre"ye sahip çıkmak, birey için de toplum için de, başta bir **bilinç ve kültür sorunu**dur; onu insanlar arasında yaygınlaştırıp kökleştirmek gerekir; bu bakımdan okullardan başlayarak yapılacak çok şey var.

Ne var ki, onun kadar önemli olan, devletlerin ve uluslararası kuruluşların soruna sahip çıkmalarıdır; bu arada, toplumdaki gönüllü kuruluşların da örgütlü katkıları küçümsenmemeli.

Ama bütün bunlar temeldeki asıl önemli şeyi de gözden kaçırmamalı: Çevrenin sorunlarını yaratan ve onu gitgide çözülmez kılan, **kapitalizm**in kendisidir. Onun ulus ve uluslararası çaptaki sömürü ve yağmasına son vermedikçe, başka sorunların yanı sıra çevre sorunları da çözümsüz kalacaktır; böylece çevrenin kurtuluşu için mücadele, insanlığın kapitalizmden kurtuluşu için verdiği mücadelenin bir parçasıdır.

Peki, ya kentlerin başına gelenler?

KENTLER NEREYE GİDİYOR?

Köyün, nerede bulunursa bulunsun, çevreyle uzlaşma diye bir derdi olmamıştır; çünkü kendisi, konumu gereği doğanın içindedir.

Ama kent için öyle değildir.

Ya da şöyle söylemek daha doğru: Batı'da sanayi öncesi kent, doğa ile ilişkisini yakından sürdürüyordu; kentle kırsal birbirinden uzaklaşmamıştı. Ne var ki sanayileşme, bu ilişkiye kopukluk getirir. Sanayi, ister eski kentte kurulmuş olsun, ister yeni bir kentin doğuşuna yol açsın, fabrika bacalarının dumanı, sanayi atıkları, gürültüsü, giderek her şeyiyle, doğanın aleyhine çalışır.

Şu da var ki, Batı'da, özellikle 19. yüzyıldan başlayarak, planlama, onun yanı sıra da, bir teknik ve bilim dalı olarak **şe-**

hircilik doğar ve imdada yetişir. Bunun sonucu şu olur ki, çevreyle belli bir uzlaşmaya gidilir: Yeşil alanlar, parklar titizlikle korunan yerler olur. Lévi-Strauss'un sözünü ettiği, "insansallıkla hayvansallığı birbirinden kesinlikle ayırmayı" kendinde bir hak olarak gören "uğursuz bir dönem"e son vermeye çalışılır: Kent içinde hayvanat bahçeleri, kent dışında yaban yaşamı koruma önem kazanır. **"Doğal miras"**ı koruma, ister istemez **"tarihsel miras"a da sahip çıkmak**la iç içedir.

İkisinden de ödün verilmemeye çalışılır.

Öyle de olsa, batılı kenti sorunsuz kent olarak görmemeli. Avrupası ve Amerikası ile Batı şehirciliğinin tarihi dün de sorunlarla doluydu, bugün de öyledir; çünkü kent, nerede olursa olsun, karmaşık sorunların merkezidir.

Doğu'nun kentleri de doğa ile kucak kucağa gelişip serpilmiştir. Örnekleri Osmanlı İmparatorluğu'ndan ve İstanbul'dan başlayarak sergilediğimizde çok şey anlatmış oluruz. Sadece şu bile yeterlidir: Modern mimarlığın öncülerinden, aynı zamanda büyük şehirci Le Corbusier İstanbul ile New York'u kıyasladığı bir yazısında, geleceğin kentlerinin bir "ahtapot gibi genişleyeceğini" söylüyor ve "New York, bu barbarlar kenti, kaçınılmaz yolu şimdiden gösteriyor: Gökdelen. Çelik ve güçlendirilmiş beton!" diyordu. Şunları da ekliyordu Le Corbusier: "Hücreler (konutlar) yirmi, kırk, altmış katlı yapılara sokulacak. Oysa ortalama boyu 1,70 m. olan insan, böyle bir kentin muazzamlığına alışmakta güçlük çekecektir." İstanbul'a âşık olan ünlü mimar, insanla kent arasında denge kurulması gerektiğini hatırlattıktan sonra ekler: "Şehir plancısı arşivlerini karıştırırsa, böyle bir ölçeği; insanın gereksinimlerini karşılayabilen, ona sevinç, dinlenme, güzellik ve sağlık sağlayabilecek bir aracı bulabilir: Ağaç. İstanbul bir meyve bahçesidir, bizim kentlerimiz ise taş ocakları." (Ahmet Oktay'ın, "Ağacın Ruhu" adlı yazısından naklen, *Milliyet,* 18 Temmuz 1996)

Bu örneği öteki kentlere de yaymak mümkün.

İstanbul, Cumhuriyet'in başlarından 1950'ye kadar, "planlı" bir kenttir. Ne var ki, o tarihten başlayarak, bütün bir yurt çapında kırsaldan kente göçün saldırısına uğrar ve düpedüz yağmalanır. Değerli çevreci ve şehirci Oktay Ekinci'nin "İstanbul'u Sarsan On Yıl" dediği 1983-1993 yılları arasında olanlar

ise, özellikle korkunçtur: Kent, tarihsel siluetini yitirirken, eşsiz doğasını da yitirir; sosyal ve kültürel dokusu olumsuz yönde değişir.

İstanbul, her yönden "tükenen" bir kent bugün.

Onun başına gelenleri, rakamları biraz daha düşük tutarak Ankara, İzmir, Bursa ve daha başka büyük kentler için de söyleyebiliriz; ama böylesi bir yağmanın **toplumu çürüteceği** de açıktır.

Değerli bir sanat tarihçisinin, Doğan Kuban'ın yukarıda sözünü ettiğimiz kitaba yazdığı tanıtma yazısındaki şu satırlar, kentlerimiz, giderek toplumumuz için ürkütücüdür: "Yağma yasası toplumun kaderini neredeyse kendi başına çizecek kadar güçlendi. Ahlaki erimeyi, fiziksel çöküntü izleyebilir. Gerçi kırsallıktan yeni çıkmış, fakat kentlileşmemiş toplumun değişme sürecinde yaratıcı bir potansiyelin var olduğunu da kabul edebiliriz. Bu kadar zengin bir tarihi olan bizimkisi kadar büyük bir toplumun bu çözülmeyi aşacağına da inanmalıyız. Fakat o günler gelene kadar toplum çok ağır bir bedel ödüyor, çocuklarımız daha da ağır bir bedel ödeyebilirler."

Eklenecek ne olabilir ki bu satırlara?

EVİMİZ: ASIL "MUTLU MEKÂN"IMIZ

Kent, sosyal olarak yaşadığımız bir gerçeklik; evimiz ise, bireysel ve somut gerçekliğimizi çevreler. Yurtta yurttaş, kentte şehirli, evde insanız. Bu üç nitelik, birbirinin içine geçtiği, bir potada eridiği haller dışında, üç ayrı değerdir ve kişinin gelişmesinde rol oynar. Yurtsuz insan, kentten dışlanmış insan kadar, evsiz insan da bir dramı yaşar.

"Kloşar" ya da "hipilik", marjinaldir.

Ve bütün sosyal gerçeklikler gibi, evin de mekân olarak boyutları ve anlamı tarih boyunca değişip durmuştur. Köleci dönemin efendisi; feodalin senyörü, köylüsü, serfi; kapitalistin malikânesiyle proleterin damı, ayrı ayrı sosyal, giderek siyasal gerçekliklerdir. Vaktiyle devrimci, "Saraylara ölüm, kulübelere özgürlük!" diye haykırdığında, sloganı bir yakıştırma değil, bir düzensizliğe adil bir çözüm arama ihtiyacının dile getirilişidir.

İmparatorluk Türkiyesi'nden bir örnek vermek gerekirse, 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçilirken, "büyük aile" çözülüp parçalanır; karı-koca ve çocuklardan oluşan "küçük aile", ya da yüzyılımızın asıl ailesi ortaya çıkar. Bunun, mekândaki görünümü "konaktan apartımana" geçiştir ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'ndan (*Kiralık Konak,* 1922), Melih Cevdet Anday'a (*Aylaklar,* 1965) kadar, büyük yazarlarımızın kaleminde anlamı işlenmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası, "gecekondu"yu sokmuştur yaşamımıza: Mimari olarak, dahası iktisadi, sosyal ve siyasal farklılıktaki insan malzemesiyle. Şu son yıllarda, özellikle büyük kentlerin "varoş"ları konuşuluyor. Bütün bu farklılıkların üzerinde durulmalıdır; sadece, sınıfsal özelliklerini gözden ırak tutmadan...

"Ev"in iktisadi, sosyal ve kültürel yaşamımızdaki yeriyle, şiire yansıyan özelliklerini, Ahmet Oktay, "Bir İzlek: Ev" başlığıyla, *Milliyet*'te ciddi bir incelemeden geçirdi (26 Haziran, 10 Temmuz 1997).

Konu, gerçekten önemli ve çok boyutludur.

Fransız filozofu Gaston Bachelard (1884-1962), *Mekânın Poetikası* adlı eserinde (1957), şairlerin ürünlerinden yola çıkarak, "mutlu mekân"ı inceler: Aslında evimizdir bu; doğduğumuz ev, ya da düşlediğimiz ev. Filozof, hasım güçlere karşı savunmaya çekilmiş o evin çeşitli köşelerini gözden geçirip değerlendirir: Odalarını, şarap mahzenini, çatı arasını ve başka şeyleri; arkasından, "nesneler evi" dediği çekmeceleri, dolapları. "Minyatür"le "samimi sonsuzluk", küçükle büyüğün diyalektiğini geliştirir ve filozof "dışardan ve içerden diyalektik" diye adlandırır bunu.

Bachelard'ın deyimiyle "hasım güçlere karşı savunmaya çekilmiş" de olsa, evin düşmanları eskisinden çok daha zorlu: Pencerelerimizden dolan hava, günden güne bozulan çevrenin zehirleriyle dolu; yalnız maddi değil, manevi bir kirleniş içindeki kentin şiddet ve gürültüsünden de huzursuz haldeyiz; akşamları düğmesini çevirdiğimiz televizyon, çözülen bir dünyanın ve toplumun haberlerini iletirken, gelecekle ilgili iç açıcı hiçbir şey söylemiyor ve sanata daha çok ihtiyacımız olduğu halde, esirgeniyor bizden.

Evimiz işgale uğramıştır bir tür...

Bruce Brown, *Marks, Freud ve Günlük Hayatın Eleştirisi* (çev. Y. Alogan), Ayrıntı Yay., İst. 1989.

Göksel Demirer, *Çevre Sorunları ve Kapitalizm,* Sorun Yay., İst. 1992.

Mehmet Arif Demirer, *Ekopolitika,* Anahtar Yay., İst. 1992.

René Dumont, *Dünya Nereye Gidiyor?* (çev. M. Ökmen), Varlık Yay., İst. 1974. Aynı yazar ve yayınlardan: *Uçurumun Kenarındaki Dünyamız* (çev. S. Tiryakioğlu), İst. 1976.

Oktay Ekinci, *İnsan Hakları ve Çevre,* Anahtar Yay., İst. 1992. Aynı yazarın yayınlarından: *İstanbul'u Sarsan On Yıl* (1983-1993), İst. 1994; *Dünden Bugüne İstanbul Dosyaları,* İst. 1995; ve *Bütün Yönleriyle Taksim Camisi Belgeseli,* Çağdaş Yay., İst. 1997.

Yücel Gürsel, *Demokratikleşme Sürecinde Kent ve İnsan,* E Yay., İst. 1990.

İbrahim Kaboğlu, *Çevre Hakkı,* İmge Yay., 3 bs., Ank. 1996.

Ruşen Keleş, *Kentleşme Politikası,* İmge Yay., Ank. 1990.

Ruşen Keleş / Can Hamamcı, *Çevrebilim,* İmge Yay., Ank. 1993.

İsmet Sungurbey, *Hayvan Hakları. Bir İnsanlık Kitabı,* 2 bs., İst. 1993.

Cogito Dergisi, "Kent ve Kültürü" özel sayısı (sy. 8, 1996).

OLAYLAR VE GÖRÜŞLER

ÜRETMENİN ERDEMİ

Mayısın ikinci yarısı Ankara'da - İç Anadolu'da *"iğde kokuları"* mevsimidir. Arada mevsimler kayar, iğde kokuları haziran dan gün alır.

İğde çiçeklerinin üstüne bir de yağmur yağarsa; insanı sırılsıklam eder...

İğde ağaçları kışın saklambaç oynar, yazın köşe kapmaca...

İncecik siyaha çalan dallar kışın karında, yağmurunda adeta görünmez olur. Orada bir iğde ağacı olduğunu neredeyse unutursunuz.

Yaza doğru birden pelerinlerini açmış gibi çıkarlar ortaya. Her köşede bir iğde ağacı görürsünüz. *"Sahi burada bir iğde ağacı vardı"* dersiniz.

Bir de çiçeğe durdular mı, kendileri görünmeden kokuları gelir. İğde çiçekleri beyaz-yeşil karışımı yaprakların arasında küçük sarı renkli bir filiz gibi durur. Bir bebeğin serçe parmağının tırnağından daha küçük çiçeklerin dört kanadı öylesine simetrik durur ki, doğa mühendisliğine şaşırmadan edemezsiniz... *"O güzelim kokular şu incecik çiçeğin içinden mi geliyor?"* diye koklayıp mırıldanmadan edemezsiniz...

*

İğde çiçekleri usul usul dökülüyor, meyveye duruyorlar. Çiçek uçlarının hemen altındaki boğum hafiften kabardı. Birkaç hafta içinde boğum büyüyecek, farklı farklı meyveye dönecek.

Kaç yıldır inceler, izlerim onların meyveye duruşunu... Öylesine mükemmel bir dönüşüm ki, tarifle anlatılacak gibi değil...

O kadife minicik parmak kadar un çuvalını; o güzelim meyveyi kim yiyecek? Hatta yiyen olacak mı? Yoksa yaz sonu usul usul dibine mi dökülecek?

Hiç bunları sormadan yüzlerce binlerce meyvesini kımıl kımıl büyütmeye başladı iğde ağacı...

Kim bilir o kökler topraktan neler çekip gövdeye uzatıyor bu günlerde?.. Gövde özsuyunu dal uçlarındaki meyveciklere ulaştırmak için nasıl bir devinim içindedir?

Bir gün toprakta bir mineral olup köklerle buluşmak, sonra gövdeden dal uçlarına kadar yolculuk etmek isterdim.

Geçen gün iğde çiçeklerinin kaçı meyveye durmuş diye bakarken, az yüksekteki dallardan birinin ucunda odunsulaşmış bir sallantı gördüm. Geçen yılın iğdesi... Düşmemiş, öylece duruyor. Anlaşılan ağaç da git dememiş!

Bir dalda geçen yılın meyvesi; kurumuş sallana sallana çevreye bakıyor. Bir dalda binlerce yeni meyve tomurcuklanmış, büyümek için sabırsızlanıyor...

*

İnsanın doğadan öğreneceği ne çok şey var. İğdeden eriğe, kestaneden duta ağaçların meyveye durması çok şey öğretmiştir bana.

Keşke insan; bir ağaç kadar doğal düşünebilse, doğal kalabilse. Yaşama böylesine verici ve karşılık beklemeden bakabilse...

Belki de doğanın başlıca yasası şu:

Üretmek...

Ana nasıl üretmek? Karşılıksız ve sevgiyle üretmek.

Ne diyor **Sait Faik;** *"Bir insanı sevmekle başlar her şey..."*

Üretmek için önce üretmeyi sevmek gerek. Bir ağacın binlerce milyonlarca meyveye durması gibi çaba harcamak gerek...

Özünde insanın ülkesini sevmesi de böyle bir şey. Ülkesi için karşılıksız çaba harcamak, verebileceği her şeyi vermek... Ülkesini karşılıksız seven bir insan başka bir ülkeye, başka bir ulusa da düşman olamaz... İğde ağacı sevinçle meyveye dururken karşıdaki eriğe niye kızsın!

İnsanın hiçbir karşılık beklemeden ülkesini sevebilmesi...

İnsanın hiçbir karşılık beklemeden vatanı için canını bile verebilmesi...

Ne büyük meyvedir...

Ne büyük doğumdur!

(Mustafa Balbay, "Meyveye Durmak",
Cumhuriyet, 10 Haziran 2007)

FIDEL CASTRO NELERİ HATIRLATIYOR?

Konferansın saygıdeğer katılımcıları,

Sorularımız bu bölgelerde yaşamış olan antik çağ filozoflarınınkilerle aynı değil. İnsan türü, ki yüz binlerce yılda ancak bir milyarlık bir nüfusa ulaşmıştı, bu yüzyıl içinde altı katına ulaşmıştır ve yalnızca beş yıl içinde altı milyarı aşacaktır.

Bu devasa, demografik patlama adil bir dünyada değil, yüzyıllarca süren sömürgecilik, kölelik ve ekonomik sömürünün ardından meydana geldi. Bazıları her şeye sahiptiler, diğerleri hiçbir şeye. Sözde "tüketim" toplumları –ki biz dünyanın beşte dördünü oluşturan aç ve muhtaca bir hakarettirler– sömürenlerin alın teri ve kanı üzerine inşa edilmişlerdir.

Gezegeni neredeyse mahvedip, havayı, denizleri, ırmakları ve toprakları zehirleyenler, şu anda insanoğlunu kurtarmak konusunda pek az kaygılanıyorlar. Bugün bu toplantıya gelmiş ülkelerden kaç tane devlet ve hükümet başkanı katılıyor?

Günümüzde, ümitsizlik Üçüncü Dünya ülkelerinde kök salıyor. İnançlarını yitiriyorlar. Toplumsal gelişme ve çevre gibi diğer hayati meseleler tartışıldı ve farklı bir biçimde cevaplandırıldı, en azından resmî olarak.

Hem iç, hem dış göç hareketleri ülkelerin içinde ve dışında aynı dengesiz ve adaletsiz gelişmeden kaynaklanıyor. Eğer bu anlaşılmazsa, insan yerleşmeleri sorunları ve muhtemel çözümleriyle ilgili hiçbir şeyin anlaşılması mümkün olmayacak.

Bugün global ekonomi ve teknolojik ilerlemeyle ilgili çok laf var. Ama, bütün bunların ne işlevi var, eğer insanoğlunun sorunlarını çözmüyorsa, eğer zengin ülkeler daha da zenginleşip ve fakirler daha da fakirleşiyorsa? Yalnızca bugün dünyada yaşayan insanlar için değil, her yıl insanlığa doğan nerdeyse yüz milyon için eğitim, sağlık, gıda, barınak ve iş sağlamak için hangi kaynaklarımız var?

Eğer kapitalist gelişmiş ülkelerdeki endüstriyel dönüşüm ve teknolojik devrim daha da büyük işsizlikle sonuçlanıyorsa, biz, yerkürenin terk edilmiş evlatları için geriye ne kalıyor?

Bu toplantıda biz, temel olarak kentlerdeki insan yerleşmelerini tartışıyoruz, ancak gıda üretiminin gerçekleşmesi ve insanlar için yeterli yerleşmelerin sağlanması gereken kırsal kesimleri terk etme eğilimini unutamayız. Şehir ve kırsal yöreler arasındaki eşitsiz şartlar zengin ve yoksul ülkeler arasındakilere benziyor. Bu alanların çaresiz yaşayanları şehirlere göç ediyor ve gecekondu mahallelerinde, dolup taşan barakalarda (kulübelerde) ve kasvetli mahallelerde yaşıyorlar.

Yalnızca Latin Amerika'da, tahminen yirmi yılı ancak aşan bir süre içerisinde, nüfusun yüzde seksen beşi kentlerde yoğunlaşacak. Biz, Latin Amerika ve Karayib insanları, bu dehşet verici tahminlerle ilgili sorunlarla nasıl başa çıkacağız? Gerekli su kaynaklarını nerede bulacağız? Vazgeçilmez gıdaları nasıl güvence altına alacağız? Yüz milyonlarca kabiliyetli insana hangi işleri sunacağız? Bu insan kitlelerine nasıl bir eğitim vereceğiz? Bu hesaplanamayan kitlelerin yaşam şartları ne olacak? Onlara hangi uygun iskân güvencesini vereceğiz? Çevrenin geri dönülmez kötüleyişini nasıl önleyeceğiz? O devasa metropollerde, kısıtsız suç, uyuşturucu kullanımı, çocukların sömürülmesi ve toplumun ahlaki çürümesi, nasıl kontrol altına alınacak? Bu yönetilemeyen kümelerin sefalete, sıhhatsizliğe, ölüme, açlığa ve sömürüye dayanmaları daha ne kadar mümkün olacak?

Yoksa, acaba hükümetler bununla ilgilenmiyorlar mı? Devlet bağlarını bu sorunların çözümü sorumluluğundan koparabilir mi? Barınmayı insanoğlunun temel haklarından saymamak adil mi?

Küba, bu konferansta en haklı fikirleri savunan ve en aşikâr geçekleri ifade eden hükümet ve hükümet dışı kurumların temsilcilerini dikkate almaktadır.

Sermayenin (fonların) yeterli olmadığı iddia edilemez. Sözde soğuk savaş sonrasında milyonlarca ve milyonlarca doların silahlara ve askerî eylemlere harcanması, silah ticaretinin artışı nasıl mümkün oluyor? İnsanlık nasıl böyle aldatılabilir?

Tüm gücümüzle, temiz hava soluma, kirlenmemiş su içme, iyi bir iş bulabilme, sağlıklı gıdalarla beslenme, eğitilme, sağlığımıza bakılma ve diğerleri daha zenginken, daha az fakir olma hakkımızı talep etmeliyiz.

Orman (jungle) adamı gibi olmadığımızı ilan etmeliyiz, ormanlar pek kalmadığına göre. Her ailenin uygun bir barınağı olması ve bunun insanoğlunun evrensel haklarından biri kabul edilmesi yalnızca adildir. Ne de olsa, hepimizin yaşamaya ve onuruyla yaşamaya hakkı var ve bir yanda haksız ve suç unsuru ekonomik engeller kabul edilmezken, insanlarımız için çalışmamıza –hepimizin– izin verilmeli; sömürülmemeliyiz, yağmalanmamalıyız, küçümsenmemeli, itici yabancı düşmanlığı ile muamele edilmemeliyiz.

Toplantılar gerçekleştirmeye, çabalamaya ve gerçeklerimizi dünyaya duyurmaya devam edeceğiz; çoğunlukta olan bir dünyayız ve dünya ne efendilere, ne intihar politikalarına baş eğer; dünya, bencil, deli, sorumsuz bir insan azınlığının onu yok oluşa sürüklemesini kabullenemez.

Teşekkür ederim.

(İstanbul Habitat II İnsan Yerleşimleri Konferansında,
"Küba Devlet Başkanı Fidel Castro'nun Konuşması",
Mülkiyeliler Birliği Dergisi, 1996, sy. 192, s. 29-30)

İSTANBUL'DA İMAR FAŞİZMİ

Bir mimar dostumuz "Roma'dan, Bizans'tan bu yana **İstanbul**'u hiç kimse bu kadar istila etmemiş, zarar vermemiştir" diyordu. 3. köprü üzerine söylüyordu bunu ve "İktidar partisinin İstanbul Büyükşehir Belediyesi her şeyi **'planlayarak'** ve **'uyutarak'** yapıyor" diyordu.

Bunun ilk uygulaması yeni ilçelerle gerçekleştirildi. Avrupa yakasındaki **GOP** ve **Küçükçekmece** sınırları küçültüldü; **'bakir'** bir alan olarak **Arnavutköy, İstanbul**'un en büyük ilçesi oldu.

Karadeniz kıyılarından **Küçükçekmece** Gölü'ne kadar bir **'rant coğrafyası'** yaratıldı. (Belki **Kilyos**'tan Küçükçekmece'ye bir kanal açarak vapur seferleri koyarlar.)

Geçenlerde **Büyükşehir Meclisi**'nde, **Arnavutköy** sınırlarına alınan **İkitelli**'nin dibindeki **Hadımköy** de yeni sanayi bölgesi ilan edildi... Cilalanmaya ve parlatılmaya hazır bir ilçe. Terkos Gölü **Arnavutköy**'ün merkezinden gözle görülebilir. 'Benim çevreme yoğunluk getirmeyin yoksa size su biriktiremem' demek istiyorcasına ormanların ucundan bize bakıyor.

CHP İl Başkanı **Gürsel Tekin**'in açıklamasıyla 3. köprünün bu bölgeden geçeceği ortaya çıktı. Yeme de yanında yat!.. Ormanları delerek Arnavutköy'den geçerek **Kınalıköprü**'ye varacak.

Tekin eğer bu planı açıklamasaydı, daha nelerin kotarılmak istendiğini daha sonraları öğrenebilecektik.

Bunlar hep göz göze oldu; bilenler de bundan **'pay'** aldıkları için karşı çıkma cesaretini gösteremediler.

Arnavutköy'den Silivri'nin Kınalıköprü hattına kadar olan güzergâhta kimler tarlaları kapattılar? İçinde hangi ünlü **AKP**'liler var.

Keşke bunlar tapularını üzerine gösterseler.

Başbakan'ın **TOKİ**'si ve Büyükşehir'in **KİPTAŞ**'ı –ve müteahhitleri– ne kadar yeşil alan varsa -Rami Kışlası'nın yerini de unutmayın– kapattılar. Yargı durdurdu ama **Ataköy** sahillerinin başına da neler geleceğini göreceğiz.

Örneğin **Rami Kışlası**'nın yeri bir üniversite olamaz mıydı? **'Kütüphane'** adı altında ille de mi konut... İlle de mi artık bıkkınlık noktasına gelen **AVM?**

Mimar ve kentbilimci **Ahmet Vefik Alp** yazıyor, konuşuyor.

"3. köprünün İstanbul'u çölleştireceğini" söylüyor.

Asfalt, beton ve kiremit **İstanbul**'u daha çok ısıtacak.

Kadir Topbaş, köprünün güzergâhının Beykoz-Tarabya arasında olacağını doğrulamak zorunda kaldı.

Alp, projeyi değerlendirirken **"İstanbul**'un, nefes almasını sağlayan kuzey bölgesinin artık betonlaşacağını" açıkladı. Bu çevresel bozulma riski, **Topçular-Kınalı** arasında büyük etkiler doğuracak.

Dört gün önce askıdan inen 1/100.000'lik **İstanbul** planında **–Topbaş** tarafından **'İstanbul'un Anayasası'** olarak nitelendirilliyor– köprü ile ilgili bağlantılar, yollar yer almadığı için, plana **'yamanacak'**... Bu durum, şehir plancılığı bakımından kabul edilemez bir cidiyetsizlik değil midir?

Geçmişte 2. köprüde (FSM) de aynı uygulama yapılmış, transit geçiş olacağı öngörülmüş ancak betonlaşmanın önüne geçilmemişti. Aynı senaryo 3. köprüde de sahneye konulacak gibi görünüyor.

Silivri projelerle **'şişirilmeye'** başlandı, bu yığılmayı 4. köprü bile önleyemez.

İstanbul ve **Trakya** üç köprü ile doğudan batıya birer **'Bağdat Caddesi'** haline dönüşürse kimse şaşırmasın. En önemlisi de **İstanbul'**un imar rantı kimlerin kasasına ve cebine gidiyor!

(Yalçın Bayer, "İmar Faşizmi",
Hürriyet, 21 Ağustos 2009)

KENT KÜLTÜRÜ VE KOYUN

Koyun köyde ve kentte aynı kokar. İstanbul 'hemşerisi kentlileşemedi' demek, bayram bağlamında 'İstanbul köy gibi kokuyor' anlamına geliyor. Oysa halkımızın güzel bir âdeti var: Gelen misafirlerin eline kolonya damlatılır. Bu dışarıdan gelenin elini temizlemesi için değil, odaya güzel bir koku saçmak içindir. Güzel kokulu bir peçete el silmek için de verilirdi. Daha eskiden gülsuyu ikram ederlerdi. Acaba İstanbul ve bütün kentlerimiz bayramı gülsuyu ya da lavanta kokusuyla mı karşılasalar, yoksa koyun gübresi ve ahır kokusuyla mı?

Uygar toplum bunun yanıtını biliyor. İstanbul'da her gün yenen et kurban bayramında olduğu gibi, kent içindeki boş arsalarda ve çayırlarda kesilirse İstanbul'a bir kent denilebilir mi? Ne özgün kültürümüz olduğunu bütün dünyaya göstermek için, 2010 yılının kurban bayramında, bütün Avrupa'yı davet edip koyun, gübre ve kan kokusunu özgün kültürümüzün kentselleşmiş kokusu olarak tanıtabilir miyiz? Beykoz işi şişelere bu kokuyu doldurarak satabilir miyiz?

Köylünün bazen kenti, bazen üniversiteyi ve devleti işgal ettiği söylenince 'bu demokrasidir' deniyor. Bu bağlamda köylü sözcüğünün kullanılması, kuşkusuz doğru değil. Ne var ki bu köylü kente göçmüş fakat köy ve taşra davranışlarını taşımayı sürdürdüğü için, kentlinin sahip olması gerekenlere henüz sahip olamamış kişi oluyor. Bu sorun kişisel değildir. Kişi her zaman bunu aşabilir. İstanbul'da koyun keserken köydeymiş gibi davranmak politik egemen bir grup tarafından yapılıyor. Kent ortamının niteliklerini bilen, duyarlı ve bilinçli bir toplumun buna izin veremeyeceği açıktır. Bu yaygın uygula-

ma ancak bu kokudan rahatsız olmayanların vurdumduymazlıkları sonucu olabilir.

Kentlileşemeyenler sayıca kente egemendir. Gerçi her tür egemenlik demokrasi denen politik sürecin sonucudur. Fakat bundan ahır ve gübre kokusunun bir hafta boyunca kente sinmesinin bir demokrasi gösterisi olduğu sonucuna varılamaz. 'Humour' boyutunu bir yana bırakırsak, büyük kentte her köşeyi mezbahaya çevirmenin demokratik bir hak olduğunu savunamayız. Öyle olsaydı, Taksim parkında, Maçka parkında ya da Yıldız parkında sürü otlatmak da demokratik hak olurdu.

Bu tür tartışmaların çokluğuna bakılırsa Türkiye'de demokrasi sorunu kentin ortasında açık salhane yapıp yapmama gibi özgürlükler üzerine oturuyor. Kaçak yapı özgürlük değildir. İzin almadan evinizi bile boyayamazsınız. Ama kentin yarısından çoğu kaçaktır. Park yasağı levhasının altında park yapan araba saymakla bitmez. İzinsiz orman kesemezsiniz. Ama orman alanlarında, üniversiteden büyük sitelere kadar her yapı vardır.

*

Doğanın insandan daha duyarlı olduğunu belirten İspanyol doğa bilimcisi ve çevrecisi Joaquin Araujo, abartılı bir tüketim yaşamının insan zekâsını da tehlikeye soktuğunu söyler. Ona göre tüketime yönlendirilip açlığa mahkûm edilen cahil toplumlar bu zekâ fukaralarıdır. Bu, olasılıkla demokrasiyi de tehlikeye sokmuştur. Burada en tehlikeli şeyin, uygulanıyormuş gibi gösterilen demokrasi olduğu söylenebilir. Faşizm, komünizm ve demokrasi, geleceği tehlikeye sokuyorlarsa, bunlar dışında kalan tek iktidar aptalların hegemonyasıdır. Son krizden sonra "George Bush ve dostları gibiler dünyayı tehlikeye sokuyorlar," diye düşünenler çoğaldı.

10-15 milyonluk bir kenti, kurban bayramında mezbahaya çeviren kırsal kültürlülere bunları anlatmak zordur. Kuran, kurban edin diyor, etrafı kokutun demiyor. Kent dışında geçici olarak kurulacak mezbahalarda bu sorunu çözememiş bir kent idaresi var. Bu bilgisizlik olamaz. İlkel menfaatlere göz yummak olur, ya da köylülük olur. Bir dev metropolü kokutabilen bir toplumun başka şeyleri kokutmaması için bir neden yoktur. O yüzden Türkiye'de bunun gibi sayısız sorun var.

Bütün bu olayları aralarındaki ilişkileri anlamadan birbirinden bağımsız olgular olarak görmek kırsal kültürün özelliği ve azgelişmiş

lik göstergesidir. Açıkta koyun kesme sağlıksız bir kasaplıktır. Türkiye'de et kesmenin kuralları çoktan saptanmıştır. Etrafı saran koku ise çağdaş kent uygarlığı için utanç verici bir ilkellik örneğidir. Hepimiz çocukluğumuzdan bu yana koyunun boynuna bıçağın vurulup kan fışkırmasından dehşete düşen pek çok insan görmüşüzdür. Pek çok operatör de kan görmenin tatsız bir his olduğunu söylerler. Akan insan kanı üzerine geniş bir edebi birikimimiz var.

İspanyol çevreci J. Araujo, bir bakıma her kültürden insanın binlerce yıldır söylediği bilgelikleri, bir gazeteciyle konuşmasında şöyle özetlemiş:

"Kişilerin bilincine hitap etmekten başka yapabileceğimiz bir şey yok. Aşırılığı bırakın. Kontrolsüz bir spekülasyon her şeye egemen. Her şeyi doğaya göre çok pahalıya mal ediyoruz. Dünyanın verdiğinden fazlasını istemeyelim. Tüketicilik aşırı olmamalıdır. Ekolojik felsefenin temel ilkesi borçlu olmamaktır. Gezegene borçlu kalınmaz. Biz gelecek kuşakların haklarını yiyip onları açlığa mahkûm ediyoruz."

Bu sözlerin açıkta koyun kesmekle ilişkisi var mı? Kanımca var. Bu görüntü tüketici, spekülatif ve sözde dinsel yaşamın panayırıdır. Kurban bayramında koyun kesmek, cami yapmak gibi, bir gösteriye dönüşmüştür. Sürecin kendisi ise kentsel yaşamın kurallarını hiçe saymaktadır.

Koyunu böyle kesenlerle çirkin camiler yapanların, trafik kurallarına uymayanla kaçak inşaat yapanların aynı nitelikte davranışların sahipleri olduğunu anlamayan çoktur. Dünya insanların ilkel davranışlarıyla dolup taşıyor. Uygarlık ilkel güdü gösterilerini engelleyen gelişmelerin toplamı, bir tür perdesidir. Kavgada, cinayette, savaşta ve tüketim yarışında zaman zaman yırtılır. Sadece paraya ve sömürüye odaklanmış bir dünya, ne yazık ki, en ilkel davranışları da canlı tutmaktadır.

(Doğan Kuban, "Kent Kültürü ve Koyun",
Cumhuriyet Bilim ve Teknik Eki, 19.12.2008)

İNSANLAR VE HAYVANLAR

"Batılı insan, özellikle tarihin son dört yüzyılında, insansallıkla hayvansallığı birbirinden kesinlikle ayırmayı bir hak olarak benimsemekle, birinden aldığı her şeyi ötekine vermekle uğursuz bir dönemi

başlattığını, durmamacasına daraltılan bu sınırın insanları da birbirinden uzaklaştırmaya ve gittikçe daha sınırlı bir azınlık yararına, bir insanlık ayrıcalığı istemeye yarayacağını, bu insanlığınsa, ilkesini ve kavramını özsaygıdan aldığı için, daha doğar doğmaz çürüyeceğini anlayamamıştır."

Lévi-Strauss'un bu sözleri ne denli yinelense az, çünkü bizi çağımızın insanının yıkıcı edimlerinin, kimi insan toplulukları da işin içinde olmak üzere, nice türlerin soyunun tüketilmesinin kökenine götürüyorlar. Hiç kuşkusuz, insanlar hayvanlardan her zaman nerdeyse sınırsızca yararlanmışlar; üstelik, batılı insana özgü bir tutum da değil bu. Ama Lévi-Strauss bu sözleri söylerken, gözlerinin önünde, Avrupa'dan uzaklarda, *"insanlık adına"* ve *"insanlık yararına"* yapıldığı söylenen kızıl ve kara derili kıyımları vardır; onun için, insanın çürümesinin kaynağı da ötekini *"düşman"* bile saymadan öldürme, ötekinin uzun çabalar sonunda, belli bir dünya görüşü doğrultusunda kurduğu zenginlikleri *"farklı"* diye ya da küçük ve geçici çıkarlar uğruna yok etmek ya da başka yere dönüştürmektir. Ama işin içine conquisador'ların eylemini sokalım, sokmayalım, *"insansallıkla hayvansallığı birbirinden kesinlikle ayırmayı bir hak olarak benimseme"*nin bizi bindiğimiz dalı kesmeye yönelttiğini, bu arada, hiç de doğal, hiç de insanca olmayan araçlarla, doğayı budadıkça, kentlerimizi büyüttüğümüz ölçüde doğadan uzaklaştıkça, bitki ve hayvanlarla ilişkilerimizi nerdeyse temelinden değiştirdiğimizi söylememiz gerekir. Kendi yaşam ortamımıza şöyle bir göz atmak bile bunu saptamak için yeterli: Onları değil, indirgenmiş biçimlerini yeğliyoruz artık: Kaçtığımız ya da yok ettiğimiz bahçelerin ve ormanların bıraktığı boşluğu saksı çiçekleriyle doldurduk, artık iyiden iyiye koptuğumuz hayvanlarla ilişkimizin yerini de birkaç hayvan türüyle, kedi, köpek, kafes kuşu ve süs balığıyla sürdürdüğümüz kuşkulu ilişkilerle.

Ne var ki, yalnızca *"kafes kuşu"* ya da *"süs balığı"* sözcükleri bile onlarla ilişkimizin ve onlara duyduğumuz gereksinimin türünü göstermeye yetiyor. Bu bitkilere ve bu hayvanlara yaşamsal bir gereksinimle bağlı olmadığımızdan, birer *"süs"* olarak, daha çağrıştırıcı bir deyişle, birer *"lüks"* olarak sokuyoruz onları yaşamımıza, nerdeyse doğal özelliklerine ters düştükleri ölçüde benimsiyoruz. Akvaryumdaki balık, doğal yaşamın uzak bir göstergesi olmaktan çok (bu yaratıkların doğal sulardan gelmediklerini çok iyi biliyoruz), evin görüntüsünün bir parçasını oluşturuyor. Nice yüzyıldır insanın ayrıcalıklı yoldaşı olarak değerlendirilmiş olan at, bugün bir kumar ve oyalan

ma aracına indirgenmiş durumda: Ya yarışlarda koşuyor ya da sırtında hiçbir yere gitmeyen insanları taşıyor. Kediyle köpekse, daha çok birtakım ayrıcalıklı türlerden geldikleri, hatta belli eğitimlerden geçip belli beceriler kazandıkları, başka bir deyişle, doğalarından ya da doğallıktan uzaklaştıkları ölçüde değer taşıyor bizim için. *"Lüks"* nitelikleri gittikçe daha ağır basıyor.

Hiç kuşkusuz, yalnızca bugüne ilişkin bir özellik değil bu, XIX. yüzyıl Fransası'nın seçkin çevresinin gönül ve eğlence yaşamını anlatan bir kitapta okuduğumuza göre romantik dönemde seçkin semtlerde *"moda"* armağan *"tazı"*dır; insanlar *"mücevher"* ya da *"çiçek sepeti"* sunar gibi tazı sunarlar sevdiklerine; sokaklarda dişili erkekli, irili ufaklı tazılar koşup durur. Musset'nin çok sevimli bir dişi tazısı vardır, hüzünlü ozan Lamartine de Doğu yolculuğundan çok çekici ve çok *"akıllı"* tazılarla dönmüştür. Ne var ki, moda gerçek gereksinimlerden uzaklaştığı ölçüde kısa ömürlüdür: Çok geçmeden tazının tahtına uzun ve dalgalı tüylü bişon, onun tahtına bodur buldog, onun tahtına da kaniş yerleşir. Bugün de, bir arabanın ön ya da arka penceresinden, biblo ya da oyuncak boyutunda köpeklerin birden kımıldadığını görerek şaşırıp kalıyoruz. Yararsızlığın, yani *"lüksün"* son perdesi!

Ama günümüzün yaşamı birtakım hayvanlar için mutlu işlevler de yaratmıyor değil. Örneğin, sokakta, her biri ipini bir başka yana çeken iki kanişin ardından güçlükle yürüyen gün görmüş bir yaşlı hanımla karşılaştığımız zaman, kökeni öyle bile olsa, lüks, süs ya da gösteriş gelmiyor usumuza; biliyoruz ki, yaşlı hanımın fazlasıyla gereksinim duyduğu, ama çok ender ulaşabildiği insan ilişkilerinin, artık semtine uğramaz olmuş evli oğlun, kızın, torunun, gelinin ya da yeğenin, hiçbir işe yaramasa da insana can yoldaşı olan evlatlığın yerini onlarla dolduruyor; onlar da, yaramaz torunlar gibi, büyük hanımın oturup kendini dinlemesine, bacak ve göğüs ağrılarına kulak vermesine bir an bile olanak bırakmıyorlar. Peki, köyden kente göç yarışının gittikçe hızlandığı şu son yıllarda, sayıları her geçen gün biraz daha artan, ama insanlar gibi ekmek kavgasına girişecek yerde, apartman eşiklerinin mermerleri üzerinde çile doduran Sivas-Kangallara ne demeli?

Onlar hangi yitirilmiş ya da bulunmuş, ama her iki durumda da kuşkulu işlevi gerçekleştirmeye geldiler ki?

(Tahsin Yücel, "İnsanlar ve Hayvanlar",
Cumhuriyet, 30 Temmuz 1996)

SORULAR

1. Çevre gerçeği nedir? İnsan için ne bakımlardan önemlidir o?

2. Çevre ve sorunları özellikle son 25-30 yılda niçin bütün ilgileri üzerinde toplamıştır? Bu ilginin olumlu sonuçları olarak neleri görüyorsunuz? Ve daha neler gerekiyor?

3. Kentlerimiz nereye gidiyor? Onların sorunlarını, başlıca hangi nedenlere bağlamalı? "Kent yerleşme biçim ve sorunları" ile "kentlilik bilinci" hakkında ne düşünüyorsunuz? (Fidel Castro'nun yazısını okuyunuz!)

4. İstanbul hangi nedenlerle, bir "imar faşizmi" yaşıyor, neler yapmalı? Üçüncü köprü üstüne ne düşünüyorsunuz? (Yalçın Bayer'in yazısını okuyunuz!)

5. Kentlerimiz, kurban kesmesi ile neler kaybediyor? Kurban etme neyin sonucudur? (Prof. Doğan Kuban'ın yazısını okuyunuz!)

6. Hayvanlarla ilişkilerimiz doğallıklarını niçin yitirmiştir; onları yeniden sağlam temeller üzerine nasıl kurabiliriz? (Tahsin Yücel'in yazısını okuyunuz!)

BİR DÜŞÜNCE, BİR TARTIŞMA

"Hayvan sevgisi uygarlığın göstergesidir; hayvanları koruma, insanlığımızın mihenk taşıdır."

Büyük Türk hukukçusu İsmet Sungurbey'in bu sözlerinden ne anlıyorsunuz?

V
GEÇMİŞTEN GELECEĞE

TARİH İÇİN İNSANCA BİR GELECEK

Hayvanlardan farklı olarak, insanlar, hep birlikte sosyal ortamlarını ve siyasal kurumlarını üretiyorlar. Bu üretimin kesintisiz akışına tarih diyoruz. Her kuşak, geçmişin mirasından yola çıkarak, insanlığın serüvenini sürdürüyor. Peki tarihi yönlendirmek mümkün mü, yoksa bir yazgı diye boyun mu eğilecek ona? Geçmişin trajedileri sonunda ilerlemelere mi varıyor, yoksa bir anlamdan yoksun mu bu tarih? Bir insanın geleceği başkalarının geleceği ile iç içe olduğuna göre, tarihe sırtımızı çevirebilir miyiz?

Önce bir gerçek: **Tarihi insanlar yapıyor,** ama tarih **acılar ve felaketler** getiriyor onlara; öyle ki, mutlu halklar tarihi olmayan halklardır denir. Bireyler ve halklar, zalim bir tarihin güçsüz kurbanları gibi...

Peki insanlar, doğadan gelen felaketleri teknik yoluyla göğüslemesini bilmişler de, daha insanca bir topluma varmak için tarihin akışını nasıl olmuş da değiştirememişler ve bugün de bunun güçsüzlüğü içindeler?

Yaşamı, içgüdülerine katı katıya bağlı hayvanlardan farklı olarak, insanda hiçbir şey doğal ve değişmez değil. Böylece, örneğin çocuğun, yaşlı insanların ya da kadının statüsü kültürlere, yörelere ve çağlara göre değişiyor. Ne var ki, her insan topluluğu, geçmiş tarihinden, varlığının sosyal ve coğrafi çerçevesini, dilini, inançlarını, örf ve âdetlerini, siyasal rejimini, kısmen kimliğini alıyor. Geçmiş tarih, günümüz üzerinde öylesine bir ağırlığa sahip ki, atalardan kalma siyasal, dinsel ve dilsel dirençler, kökü yüzyıllara uzanan sınır anlaşmazlıkları, bugün bile acımasız çatışmalara yol açan düşmanlık gerekçeleridir.

Tarihi insanlar yapıyor, doğru, ama insanları da tarih!

Güzel de, kim **sorumlu** olacak olan bitenden?

TARİHTEN KİM SORUMLUDUR?

Savaşların birbirini izlemesi, toplumla ilgili yeni ve dramatik sorunların ortaya çıkışı, **gelecek** hakkında bir **güçsüzlük duygusu**na yol açıyor. Çeşitli kanıtlar bu duyguyu haklı çıkarır gibi:

Önce politika, yurttaşların değil, dünyamızın güçlülerinin bir işi olup çıkmış halde.

Öte yandan, görünüş o ki etnik kökenleri, devletleri, ideolojileri ya da dinleri adına insanları birbirinin karşısına diken alışkanlıklar, çıkarlar ve tutkular hiç değişmeyecekmiş gibi; ve bu da, sonsuz bir çılgınlığın sahnesi olmaya mahkûm ediyor tarihi.

Ayrıca, barışçı ve demokratik olma amacını taşıyan bir dünyanın içinde bile, gelecek, sonucunu kimsenin önceden sezemeyeceği yığınla etkene bağlı: İktisadi konjonktüre, mali dalgalanışlara, teknolojik yeniliklerin sonuçlarına...

Şunu da ekleyelim: Bugün sorunlar, bir ölçüde, ulusal sınırların dışında çözüme bağlanıyor; karar merkezleri uzaklarda, sıradan insanların elinin erişemeyeceği yerlerde. Öyle ki, bireyler harekete geçmeye karar verdiklerinde bile, girişimleri engelleniyor ya da kimsenin daha önceden görmediği, istemediği sonuçlara varıyor.

İnsanlığın yazgısı diye kestirip atabilir miyiz bu durumu?

Sıradan bir yurttaşın tarihin akışını etkilemesindeki güçlük yadsınamaz bir gerçek. Ama ilerde olabilecek kötü gelişmeleri önlemek için herkesin –kendi gücü ölçüsünde– çaba harcaması da gerekir; olan bitene seyirci kalmanın gerekçesi yoktur. **Çağmıza,** giderek **gelecek kuşaklara** karşı sorumluyuz.

Kuşkusuz, tek başına yurttaşın gücü zayıftır, ancak tek başına kalmamayı deneyebilir o. Kuşkusuz, sorumlular ve yöneticiler karar verme iktidarına sahiptirler; ama kendi halklarının iradeleri karşısında "kadiri mutlak" da değiller. Kuşkusuz, veriler çok, durumlar karmaşık, ancak tarih önünde görevden çekilmeyi bağışlatmaz bu.

Böylece, yöneticilerini kendi adlarına suç işlemekte serbest bırakan halklar da sorumludur olan bitenden ve tarihin bugün de geçerli bir dersidir bu.

Özetle, **insanlar** tarihin tek sorumlularıdırlar.

Gerçekten, **insan eylemlerinin bütünü** değilse, nedir tarih? Hele hele tanrısal bir kaynağa bağlı mı o? Doğaüstü güçlerin insanları kullanıp biçimlendirdikleri inancına sırt çeviren, önce eski Yunanlılar oldular. Siyasal yazgılarını topluca ele almaya karar verdiklerinde, geçmişlerini herkesin gözü önünde tartışmak ihtiyacını duydular; geçmişten neyi alıkoyacakları ve onda ne türlü yeniliklere gitmeleri gerektiği konusunda hep birlikte bir seçime varmak amacıyla yaptılar bunu. Bunun için de, kendi ortak geçmişleriyle başka halklarınkini –hatır gönül dinlemeden– incelemeye kalktılar. Tarih dediğimiz, insan toplumlarının geçmişini nesnel olarak aydınlatıp yerli yerine oturtma girişiminin, ilk kez Yunan tarihçileriyle başlamasının anlamı budur.

Peki nasıl olacak bu yerli yerine oturtmak geçmişi?

Başka bir deyişle, tarihi nasıl tanıyıp anlayabiliriz?

TARİHİ TANIMAK VE ANLAMAK

İnsan, tarihe sahip olduğunu bildiği içindir ki, birbirine koşut ya da birbirinden farklı gelişmeleri karşılaştırabilir, olan bitene bugüne oranla biraz gerilerden bakabilir ve kendi tarihini özgürce etkilemeye girişebilir.

Teknik, nasıl doğal olayların tâbi olduğu yasaları arayarak doğaya egemen olabilmişse, tarihi etkilemek için de **sosyal olayların gerçek nedenleri**ni anlamalı; tarihin oyuncularının görünürdeki nedenlerinin arkasında bulunan güçleri tanımalıdır. Böylece, bir savaşın patlak verişini açıklamak için, çeşitli etkenlerin ağırlıklarının ne olduğu aranacaktır: İktisadi çıkarlar, milliyetçi tutkular, devletlerin büyüme düşleri, dinsel çelişmeler, bir dile ve toprağa bağlılık...

Ne var ki, bir şeyi değiştirebilmek için onu anlamak yetmez; bize ilerleme diye görünenle, bir gerileme olarak mücadele edilmesi gereken şey hakkında da karara varmalı. Peki tarih, onu hangi **hedefler**e doğru ilerletmemiz gerektiği konusunda bize bir şeyler söyler mi? Bir başka deyişle, geleceği isteklerimiz doğrultusunda yöneltebilmek için geçmişten ders alabilir miyiz?

Tarih felsefeleri, örneğin Kant'ın, Hegel'in ya da Marx'ın geliştirdikleri, genel görüşlerdir; ve evrensel tarihin karmaşasından, bir zorunlu anlam, insanların bilinçli iradelerinden ba-

ğımsız bir son hedef çıkarıp ortaya koymak isterler. Hegel'e göre, en aptalca olaylar bile, tarihi aklın egemenliğine doğru yönlendirmekte katkıda bulunur. Marx'a göre ise, tarih kaçınılmaz olarak, üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin olmadığı, sosyal sınıfların bulunmadığı, çelişmesiz ve böylece devletsiz bir topluma doğru yürümektedir.

İnsanların geleceği hakkında peygamberlik taslamak mıdır bu?

Filozof Merleau-Ponty'nin (1908-1961) dediği gibi, tarih felsefelerinin yanılgısı, toplumların evriminin temel etkenini bulduklarını ileri sürmeleri ve bundan gelecek için belli bir öngörüye gitmeleridir. Ama bunun tersini kabul etmek, toplumların rastlantılara bağlı olarak, gelişi güzel ya da rüzgârın önündeki sonbahar yaprakları gibi savrulup uçuştuklarını söylemek mutlak bir kuşkuculuğun içine düşmek olmaz mı? Hayır, tarihe hiçbir şeyin temel olmadığını, ne zaman olursa olsun her şeyin olabileceğini söylemek yanlıştır. Tarihsel (sosyal) olaylar da, tıpkı fiziksel olaylar gibi, bir determinizme tâbi. Ne var ki, **sosyal determinizm**in dayandığı bütün yasalar bilinmedikçe, isabetli öndeyilerde bulunmak mümkün değil. Güçlük, buradan kaynaklanıyor.

Öte yandan, sosyal (tarihsel) olayları **tanrısal istek** ya da **buyruklar**la hiç açıklayamayız. Tarihin akışını dinden yola çıkarak gerekçelerle açıklamaya kalkma dönemi çoktan kapanmıştır; yüzyılımızda ise, Arnold Toynbee'de (1889-1975) olduğu gibi, toplumların geleceğini Tanrı'da ve dinde bulmak, isteri istemez şu ya da bu dine yontmak sonucuna varıyor ki, hiç de inandırıcı olmuyor.

İnsanlar, tarihin akışına bakıp **ortak dersler** çıkarıyor, **ortak özlemler**e de varıyorlar. Gerçekten, tarihte çoğu insanı mutsuz eden olaylar (savaşlar, baskılar, vb.) yanında, insanı mutlu etme amacına yönelik gelişmeler de oluyor. İnsanın insana hükmetmesini elden geldiğince azaltmak, dolayısıyla onları düşünce ve eylemlerinde elden geldiğince özgür kılmak, Fransız Devrimi'nden bu yana filozofların en çok önem verdikleri hedefler arasında yer alıyor.

Bugün devletlerin çoğu bu değerlerin arkasındadır; bizzat kendileri onlara saygı duymadıkları zaman bile böyledir. Köleliğin, ırkçı ayrımcılığın, işkencenin, zayıfların aşağılanmasının

dünyamızdan yok olup gitmediği bir –acı– gerçek de olsa, eskiden kabul edilip yerinde görülen bu tür uygulamalar, artık saklanıyor, yani açık açık "yaptık, ettik, iyi de oldu!" denmiyor, denemiyor.

Faşizmin yenilgisinin arkasından, Birleşmiş Milletler'in 1948'de kabul ve ilan ettiği **İnsan Hakları Evrensel Bildirisi,** eskiden beri insanların mutsuzluğuna yol açmış olan bütün fikir ve davranışlara son verilmesi arzusunu yansıtıyor.

Tarihten çıkarılan ortak dersler, varılan ortak özlemler, dedik.

Ama özellikle hangileri?

HUKUK VE ÖZGÜRLÜK EVRENSEL DEĞERLERDİR

Demokrasi, 20. yüzyılda, totaliter rejimlerin büyük saldırısıyla karşılaştı, ama her şeye karşın ayakta kalmasını bildi. Ne var ki, bir başka cephede saldırıya uğramıştır o.

Gerçekten, yaşadığımız yüzyılın sonlarında, etnik, dinsel ya da milliyetçi bir temele dayanan hareketler, bu demokratik hukuk ve özgürlük değerlerini yeniden tehlikeye atmışlardır. İlerlemeye düşman bu hareketler, bir tür altın çağ olarak baktıkları idealleştirilmiş bir geçmişe yüzlerini çevirmiş halde, bir restorasyon düşleyip öneriyor ve onda bütün kötülüklerin mucizevi bir çözümünü buluyorlar. Onlara göre, demokratik ülküler, evrensel boyutlarda değildir ve sadece Batı dünyasının değerleridir. Öyle olduğu için de, dini mutlak ve tartışılmaz bir siyasal ideal haline getirerek, bütün çağdaş düşüncelerin, insan haklarının, vicdan özgürlüğünün ve kadın-erkek eşitliğinin karşısına dikilmişlerdir.

Kültürel göreliliğin (rölativizm) yandaşlarına bakılırsa, bu saldırılara verilecek hiçbir yanıt yoktur. Gerçekten, her uygarlığın kendi kültürünü koruyup sürdürmesi gerektiğinden yola çıkan bu görüş, söz konusu uygarlıkların kendi manevi değerlerine bağlı kalabileceği sonucuna varıyor. Bu koşullarda, kişi hakları, kadınların statüsü ya da vicdan özgürlüğü, şu ya da bu kültürün bir parçası olmamışsa, buna karşı çıkılmaz. Bu bağlamda tarih, her biri kendi kimliğinin üstüne kıskançlıkla kapanmış ve onu sürdürmek isteyen topluluklardan ayrı bir gelişme olabilir olsa olsa.

Bu görüşün karşısında yer alan **evrenselci görüş** ise, özgür ve eşit bireylerden oluşmuş tek bir insanlık öneriyor; o insanlıkta, bireylere, farklılıklarına karşın değil, bu farklılıklara saygı adına yer verilecektir, yeter ki insan kişiliğinin hakları ve saygınlığı her şeyden öne hesapta tutulsun! Evrenselci görüşe göre, insanlık tarihinin amacı şudur: Kültürleri, dilleri ve gelenekleriyle birbirinden farklı, ama insanlığın ortak kural ve değerleriyle birleşmiş toplumlar arasında işbirliğini gerçekleştirmek bir gün!

Umutlarımız arasında niçin olmasın bu da?

Öte yandan, söz konusu demokrasilerin kendi yurtlarında bile, yine yüzyılımızın sonlarında, her yurttaşın politikaya, giderek tarihe bizzat katılması konusunda beli bir kuşkuculuk görülüyor. Bununla beraber, hukuka ve özgürlüğe saygı, etnik topluluklar arası boğazlaşmalara, devletler arası uyuşmazlıklara, işsizliğe, dışlamaya, yeni teknolojilere bağlı etik seçmelere, özetle çağımızın bütün sorunlarına, **yurttaşların etkin biçimde müdahalesi**ni içeriyor. Dahası, tarih **dünya çapında** olduğundan, onun hukuksal ve siyasal dramlarına çözümler de dünya çapında olmak gerekir.

İnsanların geçmişte kazandıkları ve bize miras olarak bıraktıkları haklara ve özgürlüklere bağlandığımız ölçüde, onlara kayıtsız kalmaktan da kaçınırız. Bu değerleri savunmak ve daha ilerilere götürmekle yükümlüyüz. Böylece, vaktiyle söylendiği gibi, bugün de demokrasinin demokratlara ihtiyacı vardır: Tarihe **"insanca bir gelecek"** sağlamada rolü büyük onların...

DAHA ÇOK BİLGİ

Ali Boratav (der.), *Tarih ve Tarihçi. Annales Okulu İzinde,* Alan Yay., İst. 1985.

E. H. Carr, *Tarih Nedir?* (çev. M. G. Gürtürk), Birikim Yay., İst. 1980.

Emre Kongar, *Tarihimizle Yüzleşmek,* Remzi Kitabevi, İst. 2007.

Joël Kovel, *Tarih ve Tin. Özgürleşme Felsefesi Üzerine Bir Deneme* (çev. H. Pekinel), Ayrıntı Yay., İst. 1996.

Victor Nezmanov, *Tarihin Mantığı* (çev. M. G. Gürtürk), Sorun Yay., İst. 1979.

Salih Özbaran, *Osmanlı'yı Özlemek ya da Tarihçilik Tasarlamak*, İmge Yayınları, Ank. 2007.

Alban G. Widgery, *Tarih Boyunca Büyük Öğretiler* (çev. G. Soytürk), Milliyet Yay., İst. 1971.

Tahsin Yücel, "Tarih ve Toplum", *Türk Aydınları ve Kimlik Sorunu* (haz. S. Şen), Bağlam Yay., İst. 1996, s. 6.

Bilim ve Ütopya Dergisi, "Avrupa Merkezci Tarih Safsatası" (sy. 21, 1996).

OLAYLAR VE GÖRÜŞLER

TARİH HER SABAH YENİDEN BAŞLAR YAZILMAYA...

Emeğin en yüce değer sayıldığı, insanın insan tarafından sömürülmediği bir barış dünyası, farklı renklerden, ırklardan, dinlerden, dillerden bir kardeş bahçesi...

Sınırsız, özgür...

Böyle bir dünya değil miydi, düşlediğimiz, özlediğimiz, kurmayı umut ettiğimiz?

Olmadı, yenildik. Kıyımlardan geçtik. Ömürlerimizi darağaçlarında, yıllarımızı demir parmaklıklar ardında, sürgünlerde bıraktık. İhanetler gördük, büyük ihanetler...

Yenilgimizi, ölümlerimizi, yiten yıllarımızı, uğradığımız ihanetleri *'tarihin sonu'* ilan ettiler. Duyulmuş en büyük yalandı, ama inananlar da çıktı bu en uzun kuyruklu yalana, belki korktuklarından, belki de böylesi işlerine geldiğinden inandılar, döndüler.

*

Nasıl inanılabilirdi bu yalana, tarihin sonunun geldiğine? Üstelik de tam tersine, yeniden başlıyordu tarih, onların sonunu ilan ettikleri yerde, o noktada. Hem hamam aynı, tas aynıyken nasıl inanılabilirdi bu safsatalara.

Öyle değil mi?

Yozlukları ve yozlaşmalarıyla, **Karl Marx**'ın, **Friedrich Engels**'in kemiklerini mezarlarında ters döndüren *'reel sosyalizm'* çürüyüp çökmüş, yıkılmışken, dünya tek kutuplu bir avlağa dönüşmüş, emperyalizm 'küreselleşip' insanlık üzerinde eskisinden çok daha acımasız,

çok daha ölümcül bir sömürü sultası, kendi çıkarına yeni bir dünya düzeni kurmuşken...

*

Emperyalizm hiç bu kadar çıplaklaşmamış, ölümcül yüzünü hiç bu kadar açık göstermemişti. Vietnam'da batağa saplandığından bu yana. İşte yalanlarla, dolanlarla işgal edilen, kan gölüne çevrilen komşumuz Irak, birbirine düşürülen her soydan, her inançtan Iraklılar, bitmeyen, bitirilmek istenmeyen ölümler...

Her şey o kadar ortada ki!

Ne var ki emperyalizme karşı olmak yetmiyor tek başına kurtuluş için, özgürleşmek, özgür yaşamak için; Iraklıların da, bizim de, dünya insanlığının da gerçeği bu, aynı. Emperyalizmden kurtulabilmek için kapitalizmi yenmek gerekiyor önce, kapitalizmi yenerek emeği özgürleştirmek gerekiyor.

*

Kapitalizme karşı savaşım vermeden, emeği özgürleştirmeden insan da, ülke de kurtulamaz, demokrasi de kurulamaz. O barış dünyası, o sınırsız kardeş bahçesi hiç gerçekleşemez.

Bu acılı dünyada tek başımıza kalsak da ütopyalarımızdan, başka bir dünyaya dair hayallerimizden vazgeçmeyelim, derim ben.

Unutmayalım ki, tarih her sabah yeniden yazılır. Sonu yoktur tarihin, insanlık yaşadıkça da gelmeyecektir sonu.

*

22 Temmuz günü sandık başına gittiğimizde, oyumuzu kullanırken düşünelim:

Kim, kimler kurtuluşa, özgürlüğe, barış dünyasına, kardeş bahçesine dair ütopyamızı, hayallerimizi paylaşıyor?

Kim, kimler bir insanlık suçu olan emperyalizme, onun zemini olan kapitalizme karşı savaşımı öngörüyor?

Kim, kimler emeğin özgürlüğünden, emeğin kurtuluşundan, insanın insanı sömürmediği bir dünyadan yana?

Gerisi laf-ı güzaf, inanın bana.

(Deniz Kavukçuoğlu, "Tarih Her Sabah Yeniden Başlar Yazılmaya",
Cumhuriyet, 20.6.2006)

Mesleğim yağmalanıyor, meslektaşlarım yağmalanıyor, ben yağmalanıyorum. Türk tarihi, Türkiye tarihi, İslam tarihi yağmalanıyor; Osmanlı özlemi uğruna, yüzyıllar öncesine dönebilmek uğruna –tarihçiliğin benimsemediği yakıştırma ve **post-modernizm'**in alacakaranlığında üretilen belirsizlikler zerkiyle oluşturulan beklentiler peşinde– tarih yağmalanıyor. Cumhuriyet süreci yok sayılmaya çalışılıyor adeta; kimi zaman nefret tohumlarıyla beslenip bir devrim silinip atılmak isteniyor.

Tarih belgesel sinemada uçuşuyor, televizyon sohbetlerinde duman oluyor, gazete köşelerinde dogmalaştırılıyor, politikacının eğilip bükülmesiyle çığırından çıkartılıyor. Bir bilim, bir o kadar da edebiyat dalı olan tarihin, artan sayılarını bilemediğim kişi ve kuruluşlarca bu denli sorumsuzlaştırıldığına, politikacılar ve medya mensupları tarafından ve onlara taşeronluk yapan güya ilahiyat ve bilim saçan kimi akademisyenlerce bu kadar bayağılaştırıldığına, ideolojik kullanım yolunda bu derece saptırıldığına tanık olmadım şimdiye kadar; bu denli şaşırmadım 50 yıla dayanan tarihçilik deneyimlerimle.

(...)

Eylül 1980 darbesinin eğitim ve öğretimde, Türk Tarih Kurumu'nun işlevinde, yetkilerinin uzandığı yerlerde tarih üstüne indirilen darbeye karşın, özellikle kitapçılarda görünmeye başlayan çevirilerin de işaret ettiği üzere, tarih araştırması ve öğretiminde açılan ufukların müjdesini alır gibiydim aynı zamanda. Bir yandan da, liseler için hazırlanmış tarih kitaplarının verdiği rahatsızlıkları ve üniversite dünyasında yaşanılan inzivayı bir parçacık giderebilme yolundaki katkılarımla avunmaya çalışıyordum. Lakin tarihçiliğimizin istenilen düzeyi yakalaması, kurumsallaşması, özgürlüğü tadabilmesi hiç de kolay görünmüyordu. Andığım bu süreç ve onu izleyen yıllar için düşüncelerini yansıtmış olan **Tahsin Yücel'**in şu birkaç tümcesiyle yetinmek istiyorum:

"Son yıllarda resmî tarihe karşı çıkalım derken, ilginç tarih anlayışları geliştirdik. Kimi yazarlarımız, tarihi bir süreç, iyi ya da kötü yönde bir gelişim değil de bir değişmezlik, sonsuz bir duruş, duruşun kendisini de insanın ve toplumun doğal koşulu olarak algılıyor, böylece her türlü değişimi tarihten kopma olarak değerlendiriyor. Tarihten kopma dedikleri şeyi de yüz kızartıcı bir çürüme gibi yapıp çıkıyorlar. Tarihsel gelişimi tümden yadsımadıkları zaman da yapay ve

tutarsız bir gelişim çıkarıyorlar karşımıza. Bunun sonucu olarak herkes kendince bir köken, kendince bir doruk, kendince bir süreklilik öneriyor. Örneğin birinciler arasında, kendisi de sizinkinden pek farklı bir dil kullanmamakla birlikte, Kanuni Sultan Süleyman **döneminin saray diliyle konuşup yazmamayı kuşaklar arasındaki kopukluğu derinleştirme, dolayısıyla ulusu değişmez iççağrısından saptırma gibi görenler var. Bir tansık gerçekleşse de o dil geri gelse, her birimiz başımıza bir kavuk, sırtımıza bir kaftan geçirsek, cümle küffar önümüzde diz çökecek. İkinciler arasında, kendini Kanuni Süleyman'ın,** II. Abdülhamit'**in,** Turgut Özal'**ın kalıtçısı ve sürdürücüsü sayıp da 29 Ekim 1923'ü ve sonuçlarını Türk toplumunun yaşamında bir karabasan olarak niteleyenler var...**"

(Salih Özbaran, "Medya Tarihçiliği",
Cumhuriyet, 1 Şubat 2009)

ERMENİ SORUNU EMPERYALİZMİN OYUNCAĞI MI?

Bunca yıldan, bunca kâğıt ve mürekkepten sonra bir kez daha **soykırım** ve **tehcir** sözcüklerinin evrensel anlamlarını tartışacak değilim. Bıktım, gına geldi! Bu konuda kimse ile diyaloğa girecek, uzlaşma zemini arayacak da değilim. Çünkü karşımda diyaloğa girilecek, uzlaşma zemini aranacak kimse yok. Sadece önyargılı despotlar var!

Hal ve gidişlerine bakıyorum da, mümkün olsa, TBMM'nin Ermeni soykırımını resmen kabul etmesiyle de yetinmeyecekler, "inkâr"ın cezalandırılmasını bile isteyecekler.

*

Tarihçi, Prof. Dr. Kemal Karpat, 1 Haziran 2009 tarihli *Milliyet* gazetesinde, Sevim Demiray'a çok önemli şeyler söylüyor:

1. Ermeni nüfusu o dönemde 2,5 milyon değil, 1 milyon 400 bin idi. (İngiliz arşivinden elde ettiği bir mektupta Ermeni patriğinin "Çünkü biz Ermeni nüfusunu bazı yerlerde iki defa saydık" dediğini ileri sürüyor.)

2. Sürgünün (tehcirin) yapıldığı 1915'te Rus orduları Bolşevik ihtilali nedeniyle geri çekilme kararı aldı. O tarihte Rus ordusuyla beraber, onların güvencesi altında yaklaşık bir milyon Ermeni geri çekildi.

"Geri çekildi", Osmanlı sınırının dışına çıktı, yeni kurulan SSCB'ye çekildi anlamına geliyor. Tıpkı Çukurova'da olduğu gibi.

Ama son dönem Osmanlı tarihini Prof. Dr. Kemal Karpat değil, Orhan Pamuk, Murat Belge, Cengiz Çandar ve Hasan Cemal çok daha iyi bilirler!

*

Fransa'nın Ermeni gailesinde oynadığı başrolü, Gürbüz Evren'in **"Emperyalizmin Oyuncağı Ermeni Sorunu"** (Karınca Yayınları) adlı kitabında okuyunca dişlerinizi gıcırdatabilirsiniz (s. 58-79).

Başrol oyuncusu sadece Fransa değil kuşkusuz, Rusya var, İngiltere var, Almanya var, ABD var, Protestan misyonerler var.

Gürbüz Evren de Prof. Dr. Karpat gibi, Ermeni nüfusu konusunda önemi düzeltmeler yapıyor:

"Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde yaşayan Ermeni nüfusu hakkında Ermeni yanlısı çevreler ve Ermeniler tarafından çok çelişkili ve abartılı rakamlar verilmiştir. Oysa gözlerden kaçan ya da bilinçli olarak göz ardı edilen, gizlenmeye çalışılan bir gerçek vardır. Bu da 1897-1903 yılları arasında 'Osmanlı İstatistik Umumi İdaresi Müdürü' olarak görev yapan kişinin Mığırdıç Sınabyan isimli bir Ermeni olduğudur. Müdür Sınabyan döneminde yapılan nüfus sayımlarında ortaya çıkan Ermeni nüfusu, 1897 yılında 1.042.374 ve 1903 yılında başlayıp 1906 yılında tamamlanan sayıma göre de 1.050.523 olarak belirlenmiştir. En son 1914 yılında yapılan nüfus sayımıda ise Ermeni nüfusunun 1.299.007'ye ulaştığı görülür. Bu rakamlara bakıldığında soykırım iddiasıyla ortaya çıkanların ileri sürdüğü 1,5-2 milyon ölü rakamının ne kadar gerçekdışı olduğu görülmektedir." (s. 135)

*

Ermeni tehciri, Ermeni göçleri kuşkusuz trajik olaylar. Ben de kabul ediyorum bunları. Ama Ermeni tarafının ve yandaşlarının karşı tarafı dinlememe inadı insanın tepesini attırıyor. Bir de ve daha önemlisi: Türk'ün Türk'e ettiği bir buğuz var ki anlatılmaz, sadece marazlı, hastalıklı sözcükleriyle tanımlanabilir.

(Özdemir İnce, "Emperyalizmin Oyuncağı Ermeni Sorunu", *Hürriyet,* 14 Haziran 2009)

BİR DİNLER ÇATIŞMASINA MI GİDİYORUZ?

Samuel Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" adlı makalesi 1993'te *Foreign Affairs* dergisinde yayınlandığında büyük gürültü koparmıştı.

1940'larda George Kennan'ın "Soğuk Savaş" dönemini haber veren makalesinden sonra, en çok ilgi gören makale, Huntington'unki olmuş! Kennan gibi Huntington da mı geleceği görüyor?! Dünya bir dinler çatışmasına mı gidiyor?!

Huntington'un *"Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Oluşması"* adlı 360 sayfalık kitabı yeni yayınlandı. Tanıtım yazısında ünlü diplomat Kissinger diyor ki:

"Batı'nın önde gelen siyaset bilimcilerinden Huntington, bu kitabı ile, önümüzdeki yüzyılın küresel gerçeklerinin anlaşılması için iddialı bir çerçeve sunuyor."

Huntington, bütün olaylara kendi teorisini kanıtlama tutkusuyla bakıyor. Onun bu yönünü başka bir yazımda eleştireceğim.

Huntington'un gerçekçi kanıtları arasında, Avrupa'nın Hıristiyan kulübü olduğunu söyleyen Jacques Delors ve 'Alman Şansölyesi' gibi şöhretler de var! (sf. 28, 215)

Türkiye'nin AB'ne giremeyeceğini söyleyen Huntington diyor ki:

"İslam, İslam olarak kaldıkça ve Batı da Batı olarak kaldıkça, iki büyük medeniyet ve hayat tarzı arasındaki bu temel ihtilaf, onların gelecekteki ilişkilerini belirleyecektir, tıpkı geçen 14 asırda olduğu gibi..." (sf. 212)

Yani İslamın doğuşundan beri Hilal-Haç çatışması!

Büyük tarihçi Runciman yazıyor:

"(Putperest) Pers orduları 611'de Antakya'yı, 613'te Şam'ı zaptetti ve 614'te Filistin'e girdi. Ülkeyi yağma ve tahrip ederek önüne çıkan kiliseyi yıktı... Bütün kiliseler ve evler yıkıldı. Hıristiyan ahali yaşa cinsiyete bakılmadan Persler ve Yahudiler tarafından öldürüldü. Rivayete göre 60 bin Hıristiyan öldürülmüş, 35 bini de köle olarak satılmıştı."

Bu sırada İslam, Hz. Peygamber ve arkadaşlarından ibaret yeni bir dindir. Müslümanlar, putperest Perslerin Bizans'a karşı kazandığı bu zaferden ve tek tanrılı Hıristiyanların uğradığı zulümlerden derin üzüntü duymuşlardır.

Kur'an-ı Kerim'in "Rum suresi" tam bu sırada inmiştir:

"Rumlar mağlup oldular. (Ama) birkaç yıl sonra muhakkak galip gelecekler... Ve o gün müminler sevineceklerdir..."

Kur'an'ın mucizesi! Bizans İmparatoru Herakleios 622'de karşı taaruza geçerek Persleri mağlup etmiştir... (Bkz. Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi,* I, sf. 8-9)

Akdeniz çevresi, İslam'dan önce de imparatorlukların çarpıştığı bir jeopolitik havzadır: Mısır, Hitit, Helen, Sasani, Pers, Roma ve Bizans... İslam da bu jeopolitiğe Emevi, Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluklarıyla girdi. Avrupa'nın karşılığı ise Haçlı Seferleri, sonra da sömürgecilik oldu.

Huntington'un gelecekteki dinler çatışması için kullandığı "14 asırlık çatışma"nın sebebi, "İslamın İslam olması, Batı'nın Batı olması" değil, bütün süper güçlerin çatışma alanı olan bu jeopolitikteki egemenlik siyasetleridir.

Farklı coğrafyalara, Afrika ve Hint Okyanusuna İslamın girişi ticaret yoluyla olmuştur!

William Pfaff, Huntington'un "önyargıları ve tarafgirliği tırmandıran" teorisini eleştirirken, insanın akıl ve iradesini kullanarak din çatışmalarını önleyebileceğini vurguluyor (*I. H. Tribune,* 23 Ocak 1997).

Hilal ve Haç, teolojilerinden dolayı savaşmazlar. Aksine, Kur'an, Hıristiyanları "ehl-i kitab" saymış, zaferlerini müminlere müjdelemişti!

Günümüzde, egemen güç olan Batı ve bilhassa, 'ortaçağ' geçmişi olduğu için Avrupa, kendi siyasi kimliğini "Hıristiyan" olarak sınırlar ve Müslüman ülkeleri dışlarsa, gerçekten "medeniyetler çatışması"nı kışkırtır.

Türkiye'ye karşı "medeniyet" şovenizmi yapan Delors'lar, Kohl'ler, Bolkestein'lar, Martens'ler evrensel çapta "vebal" altına giriyorlar!

(Taha Akyol, "Medeniyetler Çatışması",
Milliyet, 23 Mart 1997)

SORULAR

1. Tarih nedir ve ne sağlıyor insanlara? "Mutlu halklar tarihi olmayan halklardır" sözü doğru mudur?

2. "Tarih Her Sabah Yeniden Başlar Yazılmaya" hükmü niçin doğrudur? (Deniz Kavukçuoğlu'nun yazısını okuyunuz!)

3. "Tarihe girmek" ne demektir? Resmî tarihten ne anlıyorsunuz? Tarihçilik niçin gerçek anlamıyla eski Yunanlılarla başlamıştır? Ve bugün de ciddi bir iş, bir bilim işi olsa da bir "medya tarihçiliği" de türemiştir. (Salih Özbaran'ın yazısını okuyunuz!)

4. Tarihi yönlendiren etkenler nelerdir? Tarihte "büyük adam"ların rolü nedir? Tarih bir "tekerrür" müdür, yoksa yürüdüğü belli bir hedef var mıdır? Tarihten ders almak mümkün müdür?

5. Tarihte olan bitenden kimler sorumludur? (Bir örnek olarak, Özdemir İnce'nin yazısını okuyunuz!)

6. Tarihte hukuk ve özgürlük niçin evrensel değerlerdir?

7. Günümüzde Amerikalı Samuel Huntington'un ortaya attığı "Uygarlıklar çatışması" hakkında ne düşünüyorsunuz? Bu görüşün altında yatan asıl yanlış nedir? (Taha Akyol'un yazısını okuyunuz!)

BİR DÜŞÜNCE, BİR TARTIŞMA

"Tarihin sonu, insanları ezen baskının sonu demektir."

Fransız filozofu Eric Weil'in (1904-1977) bu sözlerinden ne anlıyorsunuz?

POLİTİKANIN AMACI

"Hileli ya da kaba yollarla yürütülen bir yığın çıkarcı eylem": Politikanın, hele hele zamanımızda ve kitlelerin gözünde şöhreti bu. Kötü bir şöhret! Oysa toplumun ihtiyaçlarını ve çıkarlarını, düşünülüp taşınılmış biçimler altında ve yurttaşların katılımıyla örgütlemek, toplum için de bireyler için de, niçin yüksek bir amaç olmasın? Engellerle karşılaşıyorsa bu, nereden geliyor? Kurumların, demokrasinin, giderek çağdaş devletin bunalım içinde olmasından mı?

Çağımızın bu önemli sorularına yanıt vermeden önce, politikanın anlamı, amacı ve nitelikleri, kısaca "ne olduğu" üzerinde durmak gerekir. Yanıtların sağlığı, başta buna bağlıdır.

Nedir politika?

Bağımsız kent-devletlerden (site) oluşan eski Yunan dünyasında, hem kenti hem devleti belirten **polis** kelimesinden türetilmiş politika, sitenin yetki alanına giren şeyleri dile getiriyordu. Terim günümüzde, insan topluluklarının, özellikle de devletlerin yönetimi ile ilgili sanat ve uygulamaları belirtiyor; bütün bunlar, aynı zamanda bir bilim konusu ki, o da "politika bilimi" diye adlandırılıyor. Aynı anlamda olmak üzere, Türkçede de –Arapça kökenli– "siyaset" kelimesini de kullandığımız oluyor.

Politikanın ne olduğu sorusuna, eski çağlardan bu yana çeşitli yanıtlar verilmiştir. Bütün bunlar, **iki değişik ve karşıt görüş** çevresinde toplanır; daha doğrusu, politikanın birbirinden bütünüyle farklı ve birbirine zıt iki ayrı yönünü yansıtırlar.

İKİ POLİTİKA ANLAYIŞI

Bir anlayışa göre, politika, toplumda yaşayan insanlar arasında bir **çatışma,** bir **mücadele** ve **kavga**dır. İnsanlar yaradılış-

ları, daha sosyal ve iktisadi durumları bakımından, değişik düşünce ve çıkarlara sahiptirler. Politikanın temelini oluşturan işte bu farklılıklardan doğan çatışmadır; hedefi ise, **iktidarın ele geçirilmesi**dir. Çatışan güçler, bu yolladır ki kendi görüş ve çıkarlarını gerçekleştirirler. Buradan kalkarak, politika, Amerikalı siyaset bilimci Harold Laswell'in tanımlamasıyla, "Kimin, neyi, ne zaman, nasıl elde ettiğini" belirleyen bir etkinliktir.

Bunun karşısındaki bir anlayışa göre, politikanın amacı, her şeyden önce toplumda bütünlüğü sağlamak, özel çıkarlara karşı koyarak **genel yararı** ve **insanların "ortak iyiliği"ni gerçekleştirmek**tir. Buradan kalkarak, politika, herkesin yararına olan bir toplum düzeni kurma çabasından başka bir şey değildir.

Bu iki karşıt yorumdan her biri gerçeklerin ancak bir yönünü yansıtıyor. Burada Duverger'ye de katılarak diyebiliriz ki, politika, gerçekte hem bir çatışma ve iktidar kavgasıdır, hem de –en azından bir ölçüde– toplumun bütün üyelerinin yararına olabilecek bir düzen yaratma aracıdır. Böylesi bir tanımlama, politika ve onun ana konusu olan iktidar gibi karmaşık ve çok yönlü bir olguyu daha iyi kucaklayabiliyor.

Bu geniş açı içinde olmak üzere, şu noktaların altını çizmeli:

Her şeyden önce politika, zaman ve mekân bakımından **evrensel ve sürekli** bir nitelik taşır. Eski çağlardan bugüne, politika toplumlarda hep olmuş. Sonsuza değin olacak demek midir bu? İleriye dönük olarak, olsa olsa bir tartışma konusudur bu soru. Ama bugün için önemli olan, otoriter rejimin ve çevrelerin politikayı sürgit kötü görmek ve göstermek eğilimine karşı çıkarak, açık ve serbest tartışma ortamını savunmaktır; çünkü politikanın yasaklandığı ya da kısıtlandığı ortamlarda, bir başka politika uygulanıyor demektir.

İkinci olarak, politika, bir görüş ve çıkar çatışması, bir iktidar mücadelesidir; ama bu çatışma ve mücadele, en azından bir anlaşma temeli üzerinde olmalıdır ki, bu temel, **sosyal barış ve düzen**dir. Tersi, kaba güç ve şiddete kadar uzanır; şiddetin ve silahlı çatışmanın baş gösterdiği yerde ise politika biter, savaş başlar.

Üçüncü olarak, politika, sadece bir çatışma değil, aynı zamanda bir **uzlaşma**dır da. Bu, görüşler arasında tam bir denge kurulduğu anlamına gelmez; uzlaşma, çoğu kez etkileme gücü daha fazla olan grubun lehinedir.

DEVLET VE DEMOKRASİ

Politika, derneklere varıncaya değin devletin sınırları içinde olduğu gibi, uluslararası ilişkilerdedir de. Ama en yoğun politika, **devlette siyasal iktidar adına** olanıdır; çünkü asıl o iktidarın eylemleridir ki, bütün bir yurt içinde yaşayan birey ve kuruluşları etkiler.

Çağdaş uygar ülkelerde, politika **demokratik bir zeminde** gelişir; ancak, "Cumhuriyetsiz bir demokrasi"de, tarihsel dayanaklardan yoksun kalır. Bunun en canlı örneği de Türkiye'dir.

Demokrasinin dayandığı ilkeler neler?

En geç Fransız Devrimi'nin arkasından başlayan ve ileri-geri savruluşlarla yürüyen bir gelişme sonucu, siyasal iktidarı elinde tutacak kişilerin, **anayasalı** bir rejimde, bir **seçim**den çıkarak, başta parlamento olmak üzere, **temsili organlarda** yer almaları, demokrasinin pek bilinen bir ilkesidir.

Seçim, **genel oy**a dayanan bir usulü izler.

Bunun yanı sıra, siyasal iktidarı sınırlayan ve anayasalarca güvenceye bağlanmış **insan hak ve özgürlükleri** önem kazanıyor. Söz konusu özgürlükler, kişinin insan ve yurttaş sıfatlarından doğan ve "klasik özgürlükler"den "iktisadi ve sosyal hak ve özgürlükler"e doğru evrilmiş bir yelpaze içinde, pek çeşitlidir. Devlet, bu hak ve özgürlükler için vardır, denir; ilke onlardır ve iktidarın onlarla sınırlı olmasıdır.

Hak ve özgürlükler içinde en başta gelenleri de, **yaşam hakkı** ile, **düşünce özgürlüğü**dür; bu sonuncu özgürlük, kişinin düşündüklerini serbestçe iletme ve yayma haklarını içine alır. Onlar olmadan, sadece bir seçim uygulaması ve parlamento yaşamı, demokrasi söz konusu olduğunda, göstermelik ileriye gitmez; seçim ve parlamento, bir ülkede serbestçe yapılacak bir "fikir tartışması"nın sonuçlarını iktidara yansıtmak için vardır. AKP iktidarının, bu ilkelere bakıp Türkiye'yi alıp getirdiği nokta da önemlidir.

Yeterli mi bir demokrasi için bunlar?

Çağdaş devlette bir başka temel ilke demokrasiyi payandalıyor ki, o da **laiklik**tir. Demokrasi, laik bir zeminde doğal sonuçlarını ortaya koyabilir, yeşerip çiçeklenebilir.

Nedir laiklik?

Devlet iktidarının, din ve inançlar alanına şu ya da bu yolla dokunmaması, onlar karşısında yansız kalmasıdır; ama öte yandan, şu ya da bu din ya da inancın, devlet iktidarına gölgesini düşürmemesidir.

Bir yerde, **din ve devlet ayrılığı**dır laiklik.

Biraz daha açarak söyleyelim: Demokrasi, her şeyden önce, hangi neden ya da amaçla olursa olsun "kişinin kişiye tahakkümü"nü önlemeye yönelik bir yaşam felsefesidir. Bunun sonucu olarak, din adamlarının kendi inançlarını bireylere zorla kabul ettirmelerini önlemek için –bu olasılıktan korkulan ülkelerde– "laiklik" ilkesi kabul edilmiştir, Fransa'da olduğu gibi. Buna karşılık, İngiltere gibi rahiplerin siyasal iktidarı ele geçirmek –hiç değilse büyük ölçüde etkilemek– iddia ve eğiliminde olmadıkları ülkelerde, laikliğin sözü bile edilmemekte. Bireylerin her türlü inanç ve fikirlerinde özgür olmaları ilkesine dayanan demokrasilerde, devletin din özgürlüğünü sağlamakla yükümlü olduğu apaçık. Devlet adamlarının, politikacıların, dini inançlarından ötürü toplumun herhangi bir katmanına ayrıcalık tanımaması söz konusu burada.

Özellikle eğitimde bu ilkenin uygulanması pek önemlidir.

Türkiye'de, toplumun "cemaatler bataklığı"na dönüşmesi; "demokrasinin önündeki en büyük engel" olan tarikatların başını alıp gitmesi, ülkenin ne tür tehlikelerle burun buruna geldiğini de göstermiyor mu?

Özetle, demokrasiyle laiklik, laiklikle eğitim, çağdaş devlette etle tırnak gibi birbirine bağlıdırlar. Bu iç içelik, başta vicdan özgürlüğünün korunması olmak üzere bir ilke sorunu olup, çokça söylendiği gibi dinsizlik demek değildir.

Bir toplumda **siyasal katılma** da, ancak bu temeller üzerinde amacına ulaşabilir.

SİYASAL KATILMA

Bir süredir "yeni dünya düzeni" diye propagandası ısrarla sürdürülen şeyin tersine, ırk, din, dil ayrımı gözetmeksizin yurttaş eşitliğine dayalı **ulusal devlet,** günümüz dünyasında hâlâ en gerçekçi, en geçerli çerçeve olarak kalıyor.

Sağlıklı bir siyasal katılmanın da çerçevesidir bu.

"Halk tarafından yönetim" formülünde dile gelen klasik demokrasi kuramı, **bütün ergin yurttaşların özgür ve eşit iradeleriyle** toplum yönetimine katılmaları anlayışına dayanır. Ne var ki, çağdaş demokrasilerde uygulamanın bu "ideal" anlayışa tam olarak uygun düştüğü ileri sürülemez.

Bağımsız bir siyasal yeğleme ne dereceye kadar vardır? Yapılan araştırmalar, bunun sınırlı olduğunu ve birçok kimselerin siyasal yeğleyişlerini **başkalarına göre** ayarladıklarını gösteriyor: Evli kadınların genellikle kocalarının seçimlerini benimsemeleri, çoğu kişinin bağlı oldukları sosyal grupların tutumlarına uymaları gibi. Ayrıca, çeşitli sosyal baskıların bireylerin iradeleri üzerinde etki yarattıkları da bir gerçektir.

Öte yandan, politik alandaki tutum ve davranışlara, akıl ve bilgiden çok **duygusal etkenler**in, **görenek ve alışkanlıkları**n yön verdiği de unutulmamalı. Bunun sonucudur ki, özellikle genel kültür düzeyi düşük toplumlarda, önemli bir yurttaş kesimi, kendi gerçek çıkarlarının bilincine varmaksızın seçimlere katılabiliyor.

Yurttaşların karşısına çıkan **sorunların** gittikçe daha **teknik ve karmaşık niteliğ**ini de belirtmeli. Öyle olunca da, seçmenlerin rolü, partilerce kotarılıp kendilerine sunulan aday listeleri arasında, şunu ya da bunu yeğlemeden ileri gidemiyor.

Ama bütün bunlar, siyasal katılmanın bir değer taşımadığı anlamına gelmez.

Çağdaş çoğulcu demokrasilerde seçim, siyasal katılmanın tek yolu değildir. Böylesi bir katılma, günümüzde **örgütlenmiş gruplar kanalıyla** da (partiler, baskı grupları) yürütülüyor ve kişisel düzeydeki katılıma oranla daha büyük bir ağırlık taşıyor.

Siyasal etkilemede **kamuoyu**nun oynadığı rol de unutulmamalı.

Siyasal iktidarlar, çağımızda, kamuoyundan gelen istek ve baskılar karşısında duyarlıdırlar; kimi zaman yoğunlaşan baskılara ister istemez boyun eğdiklerini gösteren birçok örnek de vardır. Amerika Birleşik Devletleri'nde "Watergate skandalı"nın arkasından Başkan Nixon'un görevinden ayrılması; 1956 yılında Süveyş harekâtı fiyaskosundan sonra, İngilte-

re'de Anthony Eden hükümetinin yerini terk etmesi; yine Birleşik Devletler'de, "İrangate skandalı" olarak adlandırılan, İran'a gizli silah satışının ortaya çıkmasının arkasından Başkan Reagan'ın girişilen hareketin yanlışlığını kabullenip bütün sorumluluğu yüklendiğini açıklaması, kamuoyunun baskısı sonucudur.

Kamuoyunun oluşmasında, özellikle basın ve televizyonun, daha da toplayıcı bir adlandırma ile **"medya"**nın oynadığı rol pek önemli günümüzde. Ama bunu söylerken, büyük çıkar gruplarının, sermaye çevrelerinin, dahası mafyaların, pek az istisnasıyla medyaya el atarak onu egemenliği altına aldığı, kimi zaman ulusal ve tarihsel en önemli konuları çarpıttıkları, kamuoyunu ters doğrultularda saptırmaya çalıştıkları gerçeğini de unutmamalı. Öte yandan, medyanın güçlenen mali yapısıyla birlikte, "dördüncü kuvvet" yerine "tek kuvvet" olmayı yeğleyişi; medyadaki güçlenmeyi yakından izleyen politikacıların da bu güçten kendi çıkarları doğrultusunda yararlanmak isteyişleri ve iki gücün uzlaştıkları noktalarda işbirliğine gidişlerini gösteren belgeler var elimizde.

Medyanın, günümüzde halk yığınlarının istek ve eğilimlerini dile getirecek yerde, onları kendi kişisel çıkarları doğrultusunda etkilemeye kalkışan "medya patronları"na karşı ne yapılabilir?

Politikacı medya işbirliğinin nasıl önüne geçilebilir?

Bunları etkisizleştirmek, en başta demokrasinin sözcülüğünü içtenlikle yapan çevrelere, düşünür ve yazarlara düşen bir görevdir. Onların dışında, sansür ya da yasaklamaların getireceği bir şey yoktur. Vaktiyle Rousseau (1712-1778), "Eğer tanrılardan oluşan bir toplum var olsaydı, bu toplum kendini demokratik yoldan yönetirdi" demişti. Filozof, bu sözü, demokrasinin belki de hiçbir zaman ulaşılamayacak bir ülkü olduğu anlamında söylemiştir. Ne var ki, insanlar söz konusu ülküyü tam olarak gerçekleştiremezlerse de, ona az çok yaklaşabilirler.

Bu yaklaşmanın mutlaka yasaklamaları içerdiğini nasıl söyleyebiliriz ki?

Roma Aybay (ve başkaları), *Demokrasi Kültürü,* Aybay Yay., İst. 1996.

Maurice Duverger, *Politikaya Giriş,* Varlık Yay., İst.

Orhan Erinç, *Medya ve Politika,* Çağdaş Yay., İst. 1996.

Geoff Hodgson, *Sosyalizm ve Parlamenter Demokrasi,* İletişim Yay., İst.

Alpaslan Işıklı, *Küreselleşme ve Demokratikleşme,* Tüze Yay., 2 bs., Ank. 1996.

Özdemir İnce, *Yedi Canlı Cumhuriyet,* Cumhuriyet Kitapları, 2 bs., 2009. Aynı yayınevinde, *Cumhuriyetsiz Demokrasi,* 2009; *Demokrasisiz Demokrasi,* 2009.

Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş,* 2 bs., Ank. 1978.

Mehmet Ali Kılıçbay, *Doğu'nun Devleti, Batı'nın Cumhuriyeti,* Gece Yay., Ank. 1992.

Emre Kongar, *Demokrasi ve Laiklik,* Remzi Kitabevi, İst. 2006.

Emre Kongar, *Demokrasimizle Yüzleşmek,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008.

Barrington Moore, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri* (çev. Ş. Tekeli / A. Şenel), V. Yay., Ank. 1989.

Ahmet Oktay, *Medya ve Hedonizm,* Yön Yay., İst. 1995.

Demir Özlü, *Siyasî Yazılar,* BDS Yay., İst. 1993.

Philippe Schlesinger, *Medya, Devlet ve Ulus* (çev. M. Küçük), Ayrıntı Yay., İst. 1994.

A. Schumpeter, *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi,* Varlık Yay., İst.

Taner Timur, *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi,* İmge Yay., Ank. 1996.

Ergin Yıldızoğlu, *Globalleşme ve Kriz,* Alan Yay., İst. 1996.

Bilim ve Ütopya Dergisi, "İletişim Devrimi mi, Medya Diktatörlüğü mü?", (sy. 3, 1994).

Cogito Dergisi, "Şiddet" özel sayısı (sy. 6-7, 1996).

OLAYLAR VE GÖRÜŞLER

BAŞTAKİLER VE BİZ

Geçenlerde eski bir dostum,

– Politikacılarımız, son genel seçimlerde halkımızın partiler arası ortak hükümetler kurulması buyruğunu verdiğine inanıyorlar, nerden çıkarıyorlar bunu? diyordu.

Beni bir düşüncedir aldı; gerçi politikacılarımız konuşmalarında "tablo" ("ortaya çıkan tabloya göre") ya da "model" (koalisyon modeli) diyerek bize gerçekten böyle buyruk verildiğini kanıtlamak istiyorlarsa da, halkımızın bir araya gelerek böyle bir buyruğu hazırladığını kimse savunamaz. Yurttaşımız seçim sandığına giderken oyunu vereceği partinin kazanmasını, demek iktidar olmasını istiyordu. Şimdi onlar "Başımıza nerden çıktı bu koalisyon belası!" diye dertlenmektedirler. Halk, hiçbir yerde, karmaşık umarları sevmez; çünkü izleyicisi değildir politikanın, ardını kollamaz, ne sonuç verecek diye merak etmez.

Hadi şunu da deyivereyim; halk hiçbir zaman politikayı benimsemez, ülkeyi yönetmeye, ya da ülkenin yönetimine ağırlığını koymaya kalkmaz, bu işi başkalarına bırakır.

Kimdir o başkaları?

"Demokrasi", eski Yunanlıların ortaya attığı bir sözcük, "halk yönetimi" demek. Şunun şurasında, bilemediniz, iki bin beş yüz yıl olmuş konuşulalı. Elbet zamanla daha da geliştirilmiş o söz; Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluşu sırasında, "Halkın, halk için, halk tarafından yönetimi" (Lincoln) biçimini almış. Ne ilerlemedir bu!

Öyle ama, bana sorarsanız, halk hiçbir yerde yönetimi ele almamış, ya da ele alma isteğini göstermemiştir; bu erki hep başkalarına, soylulara, zenginlere, gözü karalara, serüvencilere bırakma eğiliminde olmuştur. Böylesi daha rahattır da ondan.

Benden "halk"ın tanımını isteseniz, derim ki, "halk, rahatını kollayandır."

"Halk bencildir" mi demek istiyorum?

Yo, öylesine başımızdan büyük önermelere girmektense, alçakgönüllü davranalım, küçük, sadece, anlaşılır nedenlerden yola çıkalım.

Sözgelişi Kölecilik Dönemi'nde, köle olmak mı daha iyi idi, yoksa köle sahibi olmak mı?

İçinizden "Köle olmaktansa köle sahibi olmayı yeğlerdim" dediğinizi duyar gibi oluyorum; ama bunu yüzünüze vurmak istemem. Köle olmak acı ise, köle sahibi olmak utanç verici değil midir?

Ama biz burada konumuzun ahlaksal yanları üzerinde durmayı bir yana bırakarak, köle ile köle sahibi arasındaki doğrudan ilişkiyi ele alalım.

Egemen olan diyor ki:

– Buyruklarım doğrultusunda çalışacaksın.

Köle de diyor ki:

– Sen de benim aşımı vereceksin.

Kölecilik düzeni tarihe karıştı; ama buyuran ile buyurulan arasındaki ilişkinin yapısal ırası sürdü gitti.

Ortaçağda buyurulanın adı artık "toprağa bağlı köylü" idi, buyuranın adı da "senyör" (bey, ağa) idi, bey, köylünün çalışmasını denetliyor, vakti gelince payını ondan alıyor; buna karşılık köylü de korunmasını ve adaleti beyden bekliyordu. İki yan da, aralarındaki işbölümünün temel kurallarına sıkı sıkıya uyuyordu.

İşçi-işveren ilişkisinde de benzeri yapısal özellikler bulunuyor elbet; başka bir deyişle adlar, tanımlar değişse de buyuran-buyurulan çifti süregidiyor. Oysa biz, adların, tanımların değişmesine "ilerleme" diyoruz. Çünkü kölecinin yerini prens alıyor, prensin yerini zengin, aristokrat, kral, daha sonra işveren, anamal alıyor; ve ilerleyen, eşitliğe kavuşan emekçi, aşını istemeyi, adalet istemeyi sürdürüyor.

Demokrasiye gelindiğinde buyuran-buyurulan ilişkisi öylesine karmaşıklaşır ki, eski adlar, tanımlar nerdeyse tanınmaz olur.

Sözü unutmayalım; buyuran ile buyurulan sanki ortalıktan çekilmiş, onların yerini eşit hak ve hukuktaki yurttaşlar almıştır. Bizi kimler mi yönetecek? Köleci değil, prens değil, kral değil, işveren-zengin-anamal değil, seçtiğimiz kişiler.

İşte demokrasinin erdemi ortaya çıktı.

Karşımda siyasal partiler dizilmiş duruyor, bunlardan istediğimi seçmekte özgürüm.

Konu geliştikçe benim düşüncelerim de değişiyor mu yoksa? Yazımın başlarında "Halk hiçbir zaman politikayı benimsemez, ülkeyi yönetmeye, ya da ülkenin öynetimine ağırlığını koymaya kalkmaz" diyen ben değil miydim?

Bendim, evet, öyle düşünüyorum. Halkımız seçimle başkalarına bırakıyor yönetimi.

Kimdir o başkaları?

Bilmiyor. Belki de eskiden tanıdığı, bildiği kişilerin çocukları, torunları... Okumuş yazmış, yabancı diller öğrenmiş, acayip birtakım kişiler. Bir yönetici sınıf.

Demokrasi, bu ideal toplum yönetenlerle yönetilenlerin cennetidir.

Ama halk böyle düşünmez.

Yabancı görür yöneticileri kendine.
Gerçekten bağlanmaz onlara.
Kuşku ile bakar.

Montaigne "Baştakiler ve Biz" adlı denemesinde şöyle diyor: *"Bizi yöneten, dünyayı ellerinde tutan kimselerin bizim kadar akıllı olması, bizim yapabileceğimiz kadarını yapması yetmez. Bizden çok üstün değillerse, bizden çok aşağı sayılırlar. Çok şeyler vaat ettikleri için çok şeyler yapmak zorundadırlar."*

(Melih Cevdet Anday, "Baştakiler ve Biz",
Cumhuriyet, 9 Şubat 1996)

TOTALİTER STRATEJİ MAĞDURİYETİ SEVER

– Refah Partisi'nin iktidardan uzaklaştırılması, hatta hakkında kapatılma davası açılması akılcı mı?

– Refah'ı kapatmak için artık çok geç. Eğer bu partinin tüzüğünde gerçekten anayasaya aykırı maddeler var idiyse, daha parti kurulduğu zaman kapatma yoluna gidilmeliydi. Ayrıca bu hiçbir işe yaramayacak çünkü İslamcılar derhal yeni bir parti kuracaktır. Bence en önemli olan şey Refah'ı mağdur gibi göstermemek, çünkü mağdur görünmek bu partinin stratejisinin zaten bir parçası. Refah'ın siyasi söylemini kullananlar zaten kendilerini "Cumhuriyet tarafından mağdur edilmiş" yahut "Batılılaşmanın kurbanı olmuş", geleneklerin yitirilmesinden zarar görmüş bir kesim olarak göstermeye çalışıyorlar. Genel olarak mağdur görünmek de zaten totaliter stratejilerin en önemli unsurlarından biridir.

*

Sivil toplum uyandı

– Ordunun rolü hakkında ne düşünüyorsunuz?

– Refahyol koalisyonunun iktidardan uzaklaştırılmasının sadece orduya fatura edilemeyeceğini hatırlatmakta yarar var. Sivil toplum da ilk defa büyük ölçüde seferber oldu ve yeni bir olgunluğa eriştiğini gösterdi. "Aydınlık için bir dakika karanlık" eylemi bunun bir örneği. İş dünyasından tepkiler geldi, kadınlar yürüyüş yaptılar. Basının büyük bölümü de bu koalisyona karşı tavır aldı.

– İslamcılarla ordu arasındaki mücadelede entelektüellerin rolü ne oldu?

– Türkiye'de Silahlı Kuvvetler'le İslamcıların ilişkilerini incelerken çok dikkatli olmak gerekiyor. Türkiye'de, Osmanlı'dan bir miras olarak, son derece güçlü bir merkeziyetçi devlet var. Bu nedenle aydınlar da uzun süre devletle özdeşleşmek durumundaydılar, kendilerine böyle bir "kapı kulu" rolü biçilmişti çünkü. Ancak, 1980'lerden itibaren bu anlayış çökmeye başladı. Aydınların hiç değilse bir bölümü, devlete fazla yakınlaştıklarını fark ettiler ve Türkiye'nin en büyük sorunlarından birisinin sivil toplumun zayıflığı olduğunu anladılar, politik olarak bağımsız tavır alabilecek güçte özerk örgütlenme yok denecek kadar azdı ülkede.

Aydınların bu şekilde devletle aralarına mesafe koymaya başlamaları, onlarda aynı zamanda devlete karşı olan her tavrı destekleme eğilimi de yarattı. Bence bazı aydınlar bu şekilde Refah'ın normalleştirilmesine katkıda bulundular ve bunu yaparken bu partinin totaliter yapısını yansıtan işaretleri biraz göz ardı ettiler. Bence Türkiye'de aydınların Refah'la ilgili analizlerinin bir başka zaafı da, İkinci Dünya Savaşı'nın dinamiklerini pek az bilmeleri. Türkiye, iki dünya savaşı arasında Avrupa'ya hâkim olan siyasi havadan epey uzaktı. Bu nedenle Refah Partisi'nin antisemit yani Yahudi düşmanı damarı yeterince öne çıkarılmadı ve totaliter eğiliminin bir belirtisi olarak ele alınamadı.

– Refah Partisi ile Avrupa'daki Hıristiyan Demokrat partiler arasında yapılan kıyaslamalara ne diyorsunuz?

– Hıristiyan Demokratları Refah'la kıyaslamak onlara hakaret etmektir bence. Mesela Belçika'da Hıristiyan Demokratlar'ın kadınlara oy hakkı yahut işçilere grev hakkı gibi ilerici icraatları oldu. Refah Partisi ise açıkça bir dava güdüyor, o da Cumhuriyet "parantezini" kapatmak. Bunu da zaten pek gizlemiyorlar. Geçenlerde Paris'e gelen bir İslamcı gazeteci bize Cumhuriyeti artık bitirmenin iyi olacağını açıkça söyledi. İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Tayyip Erdoğan da *"Demokrasi bizim için bir amaç değil araçtır"* dedi. Seçmenin yüzde yirmisinin oy vermiş olması Refah Partisi'ni demokrat bir parti yapmaya yetmez. Bu sadece toplumun bir bölümünün başka bir şey özlediğini gösterir, o kadar.

Laiklik tepeden inmedi

– Siz laikliğin 1923'te başlamadığını, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bazı gelişmelerle devamlılık gösterdiğini savunuyorsunuz, biraz açıklar mısınız?

– Osmanlı İmparatorluğu'nda din bir devlet kurumuydu. Ulema sınıfı tamamen devlet içindeydi, din adamları devlet tarafından eğitilip atanıyordu. İstanbul'la, Babı Âli'yle, vergi tahsildarlarıyla simgeleşen devlet, halktan uzaktı; din de öyle. Devlet sonradan meşruiyet temelini değiştirdiği zaman, bunu halka kabul ettirmekte çok zorlanmadı. Kemalist reformların önünde bu açıdan büyük bir engel yoktu bence.

19. yüzyılda Tanzimat'la başlayan reformlar sadece bütün Osmanlı tebaası arasında eşitlik tesis etmekle kalmıyor, aynı zamanda bireyin mülk ve güvenlik haklarını devletin garanti ettiği bir düzen başlatıyordu. Osmanlı dönemindeki İslamla Refah'ın ideolojisi arasında devamlılık olmadığı gibi, Osmanlı döneminde Yahudi düşmanlığı gibi bir söylem de yoktu.

(Nora Şeni, "Totaliter Strateji Mağduriyeti Sever",
Milliyet, 12 Temmuz 1997)

DİNCİLER DEMOKRAT MIDIRLAR?

Refahlı iktidar deneyimi ne anlama geldi? Bundan nasıl ders çıkarmalıyız? Bu konuyu etraflıca tartışmak, hem demokratik kurumların işleyişini tekrar rayına oturtmak bakımından hem de (siyasetimizin kalıcı bir öğesi olan) Refah'ın yerini belirlemek ve bundan sonraki gelişmelere hazır olmak için gerekli gözüküyor.

Bu tür tahlillerden birisini, geçenlerde Refah'a yakın bir çizgisi olan *Türkiye* gazetesinin yazarlarından Rahim Er yaptı:

"Başkalarını suçlayarak işin içinden çıkamayız. Refah'ın nerede hata yaptığını incelemeliyiz" diyor. "Bize göre RP, zinde güçler, zinde kalemler ve zinde sermayeyi zamanında ve yeterince rahatlatamamıştır. RP'nin demokratik kimliği ön plana çıkartılamadı. RP'nin bir Müslüman demokratik hareket olduğu kanaati uyandırılamadı.

Bazı kesimlerde, dindar kitlenin demokrasiye karşı olduğu gibi yanlış ve yaygın bir kanaat var. Demokratik haklar herkesten önce

dindar insan için bir nimetken bu hakların kaynağına husumet duymak mümkün mü? Bu sebeple Müslüman demokratik kimlik mümkündür. Ve gereklidir. Ve zaruridir. Fakat yanlış imaj silinemeyince bütün dindarlar ziyan görmüştür. Bu imajı yenilemeden iktidar olmanın çok da mühim olmadığı kanaatindeyiz."

Sayın Er'in bu kanısını ben de yürekten paylaşıyorum. Refah, demokratik bir yöntemle iktidara gelmesine karşın, kendisinin demokratlığı konusunda kimseyi ikna edemedi.

Fakat bu konuda RP'yi eleştiren Rahim Er bile *"Dindar kitlenin demokrasiye karşı olduğu gibi yanlış bir kanaat var"* diyerek topu taca atıyor. Ben bugüne kadar *"Dindarlar demokrasiye karşıdır"* diyen ne bir satır okudum, ne de tek bir cümle işittim. Nereden çıkıyor bu gerçekdışı ifadeler?

Demokrasiye karşı olanlar, dindarlar değil "dinciler"dir. Siyaseti dine indirgeyen ve dini siyasetin basit bir aracı düzeyine düşürenlerdir. Dini sadece bir inanç ve yaşam biçimi olarak değil, ideolojik bir mücadele silahı olarak görenlerdir.

"Gelişimiz kanlı da olabilir, kansız da" diyenlerdir. *"Demokrasi bizim için basit bir araçtan başka bir şey değil"* diyenlerdir.

Anayasayı Kuran'a, hukuku (Osmanlı'da bile görülmedik biçimde) salt şeri hükümlere bağlamak isteyenlerdir.

Farklı inanışta olanları otellere doldurup yakanlar ve bunları savunanlardır.

İran'daki, Suudi Arabistan'daki, Libya'daki rejimlere hayranlığını her fırsatta belirtenler, ülkemize düşmanlığını gizleme gereği bile duymayan Kaddafi'nin komutan yardımcısı olanlardır.

"Ben Türk kimliğinden utanıyorum, bir milyarlık nüfusu olan Müslüman kimliğini benimsiyorum" diyen, RP'nin yan kuruluşudur.

'Demokrasi'nin bir beşeri düzen olduğunu, Siyonizme hizmet ettiğini, ilahi düzen gelince zail olacağını yıllardır yazıp çizenlerdir. *"Yasayı Tanrı yapar, kul yapamaz"* diyenlerdir.

Bütün bunlar (gizli kapaklı değil, yazılı çizili olarak) ortada dururken, ne dincilerin demokratlığını savunabilirsiniz ne de dincilerin antidemokratlığını eleştirenleri 'dindar kitleye karşı' olmakla suçlayabilirsiniz. Her ikisi de insafa sığmaz.

(Türker Alkan, "İktidardan Düşünce Demokratlık Kolaydır", *Radikal*, 12 Temmuz 1997)

AKP MODELİ "DEMOKRATİK AÇILIM!"

AKP iktidarı "Açılım" üstüne "Açılım" yapıyor. Ermeni Açılımı, Kürt Açılımı, Demokrasi Açılımı... Bütün bu "Açılım" furyasının hem arka planı, hem temeli önce devletin sonra da toplumun "Demokratikleştirilmesi" ilkesine dayalı. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Amerika'da, dünya kamuoyuna bu açılımları anlatıyor.

Peki, AKP demokrasi konusunda ne denli samimi? Yedi yıldır Türkiye'yi yöneten AKP iktidara geldiği günden beri ülke daha mı demokratik oldu, yoksa toplum daha mı çok baskı ve denetim altında? Herkes dinleniyor... Herkes izleniyor... Özel telefon konuşmaları, hiç ilgilerinin olmadığı dava dosyalarında teşhir ediliyor...

Bununla yetinilmiyor, hukuka dayalı olmayan bu kayıtlar özel olarak medyaya sızdırılıyor...

İnsanlar karalanıyor, lekeleniyor... Sabahın köründe kapısı çalınanlar, "Sütçüdür, apartman görevlisidir" diyemiyor...

"Acaba beni de mi almaya geldiler" diye korkuyor...

Silivri'deki tutukevinde sadece ülkenin değil, dünyanın en ünlü cerrahları suçlarının ne olduğunu bilmeden yatıyor...

Gazeteciler, yazarlar, siyasal parti yöneticileri, rektörler, profesörler, bütün baroları ve Hâkimler Savcılar Yüksek Kurulu'nu ayağa kaldıran tartışmalı kararlarla hapiste tutuluyor...

Bu arada Hrant Dink, AKP iktidarı zamanında herkesin gözleri önünde öldürülüyor...

Bu cinayetteki istihbarat zafiyetini yazan gazeteci, katil zanlısından daha yüksek bir ceza istemi ile yargılanıyor...

AKP iktidarı her yere hâkim. Tüm ülkeyi yeniden biçimlendiriyor. Bürokrasiyi, adaleti, üniversiteleri yeniden düzenlemekle yetinmiyor: Yeni sermaye grupları yaratıyor...

Kendine yakın bir medya oluşturuyor... Bu çerçevede Türkiye'nin ikinci büyük medya grubuna el koyuyor... Sonra onu kendine yakın bir sermaye grubuna yine devlet bankalarından sağlanan destekle satıyor... Tam bu ortam içinde, Doğan Grubu'na eskileriyle birlikte toplam beş milyar liraya ulaşan bir ceza kesiliyor. Böylece adalete ek olarak maliye de toplumun üzerinde bir tehdit gibi kullanılıyor.

Beş milyar lira sadece Doğan Grubu'nun değil dünyada da pek çok şirket değerinin çok üstünde.

Oysa adalet ve maliye, vatandaşın sığınağı... Canının ve malının garantisi. İcabında hükümete karşı, devlete karşı bireyi, vatandaşlık hakları çerçevesinde savunacak mekanizmalar.

Bu cezadan sonra artık hiçbir sermaye grubu, özellikle de hiçbir medya grubu kendini güvende hissedemez... Bu ceza serbest piyasa koşullarında özgür girişimciliği tehdit ediyor... Aslında özgür ve objektif medyanın ipini çekiyor!

"Ermeni Açılımı, Kürt Açılımı, Demokratikleşme Açılımı" yapan AKP iktidarının Türkiye'yi getirdiği "Demokratik nokta" işte bu.

AKP modeli "Demokratik Açılım"(!) Silivri Cezaevi ve Doğan Grubu cezası üzerinde yükseliyor!

(Emre Kongar, "AKP Modeli Demokratik Açılım",
Cumhuriyet, 26 Eylül 2009)

ÖZGÜRLÜK, EŞİTLİK, KARDEŞLİK

Sadece 1789 Büyük Fransız Devrimi'nin değil aynı zamanda bütün insanlığın kendini adayabileceği en büyük ülkü olan **Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik** şiarının başarılı olamamasının gerisinde ABD'yi kuran insanların atlatamadıkları travmalar var:

Merkezi ve güçlü devlet korkusu, Avrupa'dan göç edenlerin otoriter kilise (Merkezi Roma Kilisesi) korkusu ve "devlet otoritesine karşı" halk ve bağımsız kiliselerin işbirliği.

Beyaz göçmenlerin Kuzey Amerika anakarasına birlikte götürdükleri Kapitalist Protestan Ahlakı yaşamakta olduğumuz "para" krizinin mayası oldu.

Dizginsiz para kazanma hırsı, sınırsız özgür girişim (hür teşebbüs) ruhu ve piyasa tapıncı... Bu ruh ve inanç "devlet"in bir tür testi olduğunu zaman zaman unutur. Unuttuğu zaman testi ya çatlar ya da kırılır; o zaman bir feryat-figandır başlar, "devlet" korumasından imdat istenir.

*

Ruhunda ve kafasında devlet travması virüsü taşıyan bireye tanınan "sınırsız ve denetimsiz bireysel girişim ve mülkiyet özgürlüğü", demokrasinin temel ilkeleri olan **eşitlik** ve **kardeşlik**'i silip süpürür. Silip süpürdü! Silip süpürecek!

Özgürlük'e **Eşitlik** ve **Kardeşlik** eşlik etmez ise, özgürlüğün eşitlik ve kardeşlik gibi kaygıları olmaz ise faleket ve kaos olur!

Pierre Schoendoerffer'in **"Krala Veda"** (Can Yayınları, Çev: Ö. İnce) adlı romanının başında çok anlamlı bir alıntı vardır:

"Seçebilen bir insanın vatanı, engin bulutların geldiği yerdir." (André Malraux, "Altenbourg'un Ceviz Ağaçları).

"Özgürlük! Ne yapmak için?"

Hümanizmi gözden çıkarmış, hümanizm mayası eksik özgürlük vebaya, AIDS'e dönüşür! Şimdi sormanın tam sırası: Özgürlük ama ne için, ne yapmak için?

Dilediğini yapmak; piyasa ekonomisinin ve "hür teşebbüs"ün önünü ardına kadar açarak ("ortak iyilik ve ülkü olan") demokrasiyi yaralamak, yok etmek için değil kuşkusuz.

Berlin Duvarı'nın yıkılmasından ve komünist blokun çökmesinden sonra, özgürlük duygu ve tutkusunu insanileştiren "eşitlik" ve "kardeşlik" testileri tamamen parçalandı. Birbiriyle hiçbir ilişkisi bulunmayan "devlet" ve "toplum ve kamu" kavramları düşmanca karşı karşıya getirildi. Sanki toplumsal olan, kamusal olan devlet kimliğinin içinde yer alıyordu.

Devleti küçültelim, devleti güçsüzleştirelim derken, toplumsal ve kamusal olanı yok ettiler. Birey/devlet çelişkisi kuşkusuz belli bir yere kadar birey lehine desteklenebilir; devlet aygıtı odaklı anayasa yerine, birey odaklı anayasa savunulabilir.

Ancak devlet niyetine toplumsal ve kamusal olanı bireyin karşısına koyarsanız anarşi başlar.

Şu anda yaşamakta olduğumuz parasal-ekonomik bunalım bu anarşinin sonucudur.

*

Demokrasi için, toplumsal barış ve refah için özgürlük, eşitlik ve kardeşliğin bir arada bulunması gerekmektedir. Sosyal hukuk devletini ancak bu üçlünün ortak gücü yaratabilir. Bunun için de devletin insancıl hakemliğine gereksinim vardır. Ama ne yapmak için?

Eşitlik ve kardeşliği yok etmeyen bir özgürlük; özgürlük ve kardeşliği öldürmeyen eşitlik için! Bu ideal düzen ancak kardeşlik sayesinde, "kardeş devlet" sayesinde sağlanabilir. "Kardeş devlet"i kurmaya Türkiye neden öncülük etmesin?!

(Özdemir İnce, "Özgürlük, Eşitik, Kardeşlik",
Hürriyet, 8 Kasım 2008)

SORULAR

1. Politika deyince anlaşılan nedir? Halkın politika karşısındaki tavrı için neler söylenebilir? (Melih Cevdet Anday'ın yazısını okuyunuz!)

2. Devlet ve demokrasi çağımızda niçin iç içedir; ve bu iç içeliğin yol açtığı kurum ve ilkeler nelerdir? "Yaşam hakkı" ile "düşünce özgürlüğü" konusunda ne düşünüyorsunuz?

3. Laiklik, çağdaş devlet ilkeleri içinde niçin yaşamsaldır? Bu konuda Türkiye'de sürdürülen mücadelenin geçmişte ve günümüzdeki görünüşü nedir? (Nora Şeni ile yapılmış söyleşiyi okuyunuz!) Dinciler, demokrat olabilirler mi? (Türker Alkan'ın yazısını okuyunuz!)

4. Türkiye'de demokrasi, "Cumhuriyetsiz" olarak alındığında, nasıl anlamını kaybeder, soyutlaşır? Giderek soysuzlaşır?

5. Türkiye'de, demokrasinin içine düştüğü bunalımın nedenleri nelerdir? AKP modeli "Demokratik Açılım"ı nasıl buluyorsunuz? (Emre Kongar'ın yazısını okuyunuz!)

6. Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik, niçin "bütün insanlığın kendisini adayabileceği en büyük ülkü"dür? (Özdemir İnce'nin yazısını okuyunuz!)

BİR DÜŞÜNCE, BİR TARTIŞMA

"Politika, akla uygun bir eylemin düşüncesidir."

Fransız filozofu Eric Weil'in (1904-1977) bu sözlerinden ne anlıyorsunuz?

HUKUK NE SAĞLIYOR?

Hukuk, zora dayanan ilişkilerdeki belirsizliğin yerine kuralın egemenliğini geçirir. Nasıl yaşayabilir bir toplum? O toplumda rollerin ve yerlerin, yararların ve yükümlülüklerin, yetkilerin ve ödevlerin dağılımını hiç kimsenin tehlikeye düşürmeyeceğine, insanlar inanıyor, inanabiliyorsa değil mi? Toplumda durup oturmuşluk, düzenlilik, önceden kestirilebilirlik, giderek güvenlik böyle sağlanabilir ve bunlarsız hiçbir girişim de başarıya ulaşamaz. Peki hukuk, bu düzen ihtiyacına hangi araçlarla yanıt verebilir?

Hukuk, bu düzen ihtiyacına **üç yolla** yanıt verebilir:

– Bir toplumda yaşayanların neleri yapabilip yapamayacaklarını, nelerle yükümlü olduklarını ve bunlara uymamazlığın kendilerine nelere mal olacağını belirleyen –yasalar ya da örf ve âdetler– biçimindeki kurallarla;

– Uyuşmazlıklar olduğunda, onlarda hakemlik edip, söz konusu kurallara uygun olarak giderimleri ve cezaları kararlarla saptayabilen mahkemelerle;

– Bu kararları gerçekten yerine getirebilecek insansal ve maddi araçlarla.

Hukukun bu üç bileşeni üzerinde ayrı ayrı durulmalı.

HUKUKUN ÜÇ BİLEŞENİ

Söz konusu üç koşul bir arada olmadığında, herkes, uğradığı haksızlığı değerlendirmede, karşılığını seçmede, onu bizzat yerine getirmede, kısacası **öcünü alma**da kendini yetkili görecektir. Bunlar sonucu ise bellidir: Yeni bir kurban arama çılgınlığı, öce karşı öç, yakınların sahneye çıkması, arkasından bir salgın hastalık gibi, şiddetin –sıçraya sıçraya– bütün bir topluluğa yayılması...

Oysa, barbarlıktan uygarlığa geçiş, öcün yerini, cezalandırıcı belli bir hukuk sisteminin almasını gerektirmiştir. Kutsal Kitap'ın "Göze göz, dişe diş" diyen –ünlü– kısasa kısas yasasıyla, öcü geçerli saydığı söylenir. Filozof Emmanuel Lévinas'ın (1905-1995) yorumuna göre, bu kural, aslında, şiddeti bir düzene sokmak, ona bir ölçü getirmek, giderek herkesin kendi keyfine göre zincirlerinden boşanması yerine, taşkınlıkları sınırlamak yolunda ilk girişimlerden biridir.

Öcün tuzaklarından kurtarmıştır insanoğlunu.

Ne var ki, öçten yakayı iyice sıyırabilmek için, kişilerin elinden, **kendi davasının yargıcı** olma yetkisini de çekip almak gerekiyordu; çünkü, bugün de yürürlükte olan bir kurala göre, bir uyuşmazlıkta "hem yargıç hem taraf" olunamaz.

Uyuşmazlık içindeki tarafların arasına bir üçüncü kişinin, yani **yargıcın girmesiyledir ki hukuk başlar.** Çatışmak için iki kişi yeter, ama hukukun egemenliği altına girmek için üç kişi olmalıdır. Bu yargıç, söz konusu uyuşmazlığı çözmek amacıyla, tarafların karşılıklı savlarını incelemekle yükümlüdür. Titizlik isteyen bir iştir bu; davayı ağırlaştırdığı ve yararsız biçimciliklere boğduğu suçlaması da yapılsa, "usul"le ilgili kurallar bu titizliği sağlarlar ve önemlidirler. Ayrıca, hakemliğini dayatabilmek için, yargıç, kişininkine kat kat üstün bir gücü, yani **devlet gücü**nü kullanır. Son olarak, hakemliğinin kabul edilebilmesi için, yargıç, taraflardan mutlak bağımsız, yani yansız olmalıdır.

İşte bu koşullardadır ki adaletten söz edilebilecektir.

Ancak, insanlar adil oldukları için hukuk ortaya çıkmıştır anlamına gelmemeli bu. Aslında insanlar bu ilkeleri kabul etmişlerse, karşılıklı olarak birbirlerine zarar vermemekte ve bireyler için güvenliği, toplum için de tutarlığı sağlama bağlamakta yarar görmüşlerdir de ondandır. Önce eski Yunanistan'da ve daha sonra da Roma'da ortaya çıkan bu hukuksal uygulamalar, **adalet düşünce**sinde anlamlarını bulur yavaş yavaş; söz konusu adalet düşüncesi hakkında da, ilk filozoflar akli bir açıklama getirmişlerdir.

Ne anlaşılır adalet deyince ve nedir temel koşulları onun?

Sorun şudur: Toplumda, yararları ve yükümlülükleri paylaştırmak için, insanlar zordan çok hukuka başvurmuş. Ancak, böylece kurulan düzenin kabul edilebilmesi için, onun **adil** de olması gerekir. Bir düzen, eğer sadece güçlülere yarar sağlıyorsa, uzun süre katlanılamaz ona. Peki herkesin istediği o adalet kavramı üzerinde nasıl anlaşmalı?

Şuradan başlamalı: Yığınla insan aynı suçu işlemişse, aralarından birini ötekilerden daha ağır cezalandırmak adaletsiz görülecektir. Bir felaketin kurbanları aynı zarara uğramışlarsa, onlardan birine ötekilerden daha az tazminat ödemek adaletsiz sayılacaktır. Bütün bu hallerde akla gelen **eşitlik ilkesi,** şöyle belirtilebilir: "Birbirine benzer durumlarda benzer biçimde davranmalı!"

Bu ilke tartışılmaz görünür, çünkü akla uygundur.

Böylece, eşitlik adaletin başta gelen ilkesidir.

Ancak, öyle durumlar da vardır ki, herkese aynı işlemi yapmak adaletsiz olacaktır. Bir ailede doğru olan, her çocuğa aynı cep harçlığını vermek değil, tersine onu yaşlara ve ihtiyaçlara göre dağıtmaktır. Bunun gibi, bir işletmede, sorumlulukları ve ücretleri, yapılan işe ve yetkilere göre bölüştürme akla uygun görünür. Böylece, **orantılı olma,** adalet düşüncesini tamamlar.

Aristoteles'ten gelen bu eşitlik ve oranlı olma kurallarıyla, adil bir ceza, hakkaniyete uygun bir tazminat ve bölüştürme mümkün olacaktır.

Ne var ki, bu iki kural, bir adil kararı dayatmakta yetersizdir; çünkü, belirgin hiçbir içerikleri yoktur onların. Örneğin, eşitlik ilkesi, aynı hırsızlığı yapmış iki kişinin aynı cezaya çarptırılmaları gerektiğini bize söyleyebilir. Ancak, bu kural, hırsızlıkla ilgili adil bir cezanın niteliği hakkında hiçbir şey anlatmaz bize. Gerçekten ne ceza vermeli bu halde? Para cezası mı, hapis mi, elini kesme ya da ölüm cezası mı?

Aynı şey, orantılı olma kuralı için söylenebilir. Bilindiği gibi, cezalar, suçun ağırlık derecesiyle oranlı olmalıdır. Peki nasıl ölçmeli bu ağırlığı? Ya da, bir emekçinin ücretini, yeteneklerine ya da ihtiyaçlarına, yeteneklerine ya da yaptığı hizmetlerin yararına göre mi değerlendireceğiz? Ve bu ölçütleri dü-

zenleyip ayarlamak düşünüldüğünde, her birine hangi önemi vermeli?

Kimilerine göre, bütün bu sorulara yanıt vermek, değer yargılarında bulunmaktır ki, üzerlerinde genel bir anlaşma olanağı mümkün değildir; değildir, çünkü bunlar, çağın duyarlılığı, kültürel alışkanlıklar, bir dinden oluş, çıkar farklılıkları, vb., gibi çeşitli ve değişken durumlara ilişkin görüşlerdir olsa olsa. Böylece, bu göreceliğin (rölativizm) yandaşlarına göre, **adaletin evrensel bir tanımı** yoktur. Öyle de olsa, bu kimseler toplumun, birtakım hukuksal değerlerin ya da kuralların kabul edilerek onlara bağlanması ihtiyacında olduğunu yadsımıyorlar.

O yüzdendir ki, bu görüşe göre, adaletle ilgili felsefi bir düşünceyi boşuna arayacak yerde, bir sözleşme ile yetinmek en iyisidir: Pozitif hukukta, başka bir deyişle yerleşik yasalarda olan şey adil olarak görülecektir. Vaktiyle Hobbes'un (1588-1679) kabul ettiği ve bugün de **hukuksal pozitivizm** diye adlandırılan bu görüşe göre, yürürlükteki yasaları uygulayan karar adil olan karardır.

Bu anlayışın iki yararı var: Bir yandan, adalet düşüncesini bitip tükenmez tartışmalardan kurtarıyor ve mahkemelere işlerini etkin biçimde yürütme olanağı sağlıyor; öte yandan, her yurttaşa, yazgısının, karşısına çıktığı yargıcın görüşlerine bağlı olmadığı güvencesini veriyor, çünkü yargıç, yasa koyucunun saptadığı kuralı uygulamakla yetinecektir.

Güzel de, hukuku yasaya indirgemek doğru mudur?

HUKUK YASAYA İNDİRGENEMEZ

Adaleti pozitif yasalarla bir tutmak birçok itirazlara uğruyor:

Önce, yasa –tanımı gereği– genel olduğundan, karşılaşılabilecek bütün durumları önceden göremez. Öte yandan, yargıç, görevinin olağan uygulamasını sürdürürken, bir yasayı mekanik olarak uygulama yerine, hakkaniyete başvurma gereğini duyduğu anlar olur; yani yasanın öngörmediği bir halle karşılaştığında, böylesi bir durumla yüz yüze kalsaydı yasa koyucunun sorunu nasıl çözebileceğini yargıç kendisine sorar, sormalıdır da.

Bir ikinci neden de, hukuku, yürürlükteki yasalarla bir tutmamızı engeller. Gerçekten, yasalar açıkça insanlık duygularını incitiyor ya da zamanla bu hale düşmüşlerse, adalet duygusu onlara karşı çıkmamızı emreder bize. Fransa'da Vichy Rejimi'nin 1940'ta kabul ettiği Yahudi aleyhtarı yasalar buna verilecek örneklerden biridir. Bunun gibi, Nürnberg'de 1945'te, insanlığa karşı suç işleyenler yargılandı. Ne var ki, bu suçlar, yasal olarak, yani Alman Nazi rejiminin pozitif hukukuna tam bir uygunluk içinde işlenmişti. Yasaya uygunluk, sadece yasallığı dile getiriyor. Ancak, yasal olma, her zaman "meşru" olma, yani akla, adalete ve hakkaniyete uygun olma değildir.

Son olarak, bir alan vardır ki orada devletlerin yasalarına dayanılamaz, uluslararası hukuk alanıdır bu. Gerçekten, ortak bir yasayı dayatabilecek bir dünya devleti yok. Ne var ki bu, çeşitli devletlerin, ticarete, denizlere ya da savaşa uygulanabilecek bir hukukun kimi genel ilkelerinde –ağır ağır da olsa– bir uzlaşmaya gitmelerini engellemedi. Uluslararası hukukun karşılaştığı açık engellere karşın, bu hukukun günün birinde kendini tam olarak dayatacağı umudu yok olmuş da değil. Böylece, uluslarüstü kurumlar, bir devletin, örneğin kendi uyruğundaki insanları kıyıma uğratmasını önleyebilecek bir gün.

Hukukun, fazla genel olduklarında, insanlık duygularını incittiklerinde, yasalara saygıya indirgenemeyeceğini gördük. Ne demektir bu? Yasaların üstünde, yani pozitif hukukun üstünde, kendisini dayatan bir **üstün hukuk**un bulunduğunu kabul etmek değil de ne?

Kimi filozoflara göre, bu üstün hukuk, ya da "doğal hukuk", her insanın vicdanında yazılıdır ve değişmez.

Ancak, böyle bir hukuk varsa, nasıl oluyor da halklar birbirinden farklı yasalar kabul etmişlerdir? Şu yanıt verilebilir bu soruya: Birbirinden farklı yasaların ötesinde, kimi genel ilkeler vardır; onlar henüz her yanda kabul edilmiş olmasalar da, bir gün evrensel olarak tanınma yeteneğini taşırlar. Bunu söylemek, her ülkeye ve her döneme has özel yasaların bütün ayrıntılarını bu ilkelerden çıkarmak anlamına gelmez. Ama yine de, bu doğal hukukun ilkeleri, **İnsan Hakları Evrensel Bildirisi**'nde dile getirildikleri biçimleriyle, mutlak emirler verir-

ler; öyle ki, hiçbir ülkenin hukuku, adaletsizliğe düşmeden onları çiğneyemez.

Buradan kalkarak şunu da belirtmiş olalım: Doğal hukukun çağımızda İnsan Hakları Bildirileri yoluyla bir tür somutlaşarak ortaya koyduğu bütünlüğü, geçmişten kalan hiçbir dinde göremiyoruz. Özellikle İslamda, insan hakları, İslamcıların bütün iddialarının tersine, alabildiğine eksik bir tablo gösterirken, var olanlar da, hele hele kadın hakları söz konusu olduğunda çağımızın isteklerine ters düşmektedir. Bunun gibi, İslamcıların, hukuku (şeriat) dine bağlamaları, özünde kutsal ve değişmez olan din kuralları arasına onu da sokmaları, yapısında değişirlik bulunan hukuka pek yabancı bir yaklaşım biçimidir. Böylesi bir yaklaşım, hukuku, altından kalkamayacağı bir yük altına sokmak olur. Ayrıca, tarihsel bir gerçek olarak biliyoruz ki, İslam ve şeriat, hiçbir zaman bir ve aynı şey de olmadı, olamazlardı da.

İnsan ilişkilerinde, bir yandan dostları bir araya getiren bir yatkınlık vardır; onun karşısında da, bilmeksizin birbiriyle çatışan düşmanların farklılığı ya da karşılıklı kini. Bu iki uç arasında, hukuk, başkasına saygılı ve iletişime, tartışmaya ve uyuşmazlıkların barışçı çözümüne açık, akla uygun bir mesafe koyar. Hukuku, **hümanizmanın bir ögesi** yapıp çıkan da, işte bu değerlerdir.

DAHA ÇOK BİLGİ

Taha Akyol, *Medine'den Lozan'a. "Çok Hukuklu Sistem"in Tarihteki Deneyleri,* Milliyet Yay., İst. 1996.

H. Arendt (ve başkaları), *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik* (çev. Y. Coşar), Ayrıntı Yay., İst. 1997.

Halit Çelenk, *Hukuk,* Süreç Yay., İst. 1986. Aynı yazarın: *Umut Hangi Dağın Ardında?,* Çağdaş Yay., İst. 1993.

Dieter Duhm, *Kapitalizmde Korku* (çev. S. Şölçün), Ayraç Yay., Ank. 1996.

Monique / Roland Weyl, *Gerçekte ve Eylemde Hukukun Payı* (çev. Ş. Yalçın), İst. 1974.

OLAYLAR VE GÖRÜŞLER

KORKU VE KAYGI

"Korku", nesnel bir tehlikeye karşı duyulan sağlıklı, koruyucu tepkidir. Saldırgan bir köpeğe karşı duyulan korku, kişinin kendini koruyucu bir davranışta bulunmasına yol açar. *"Kaygı"* ise nesnel bir tehlike olmadan da sanki bu tehlike varmış gibi kişinin ürkmesidir ki sağlıksız bir tepki demektir. *"Kaygılı kişi"* her köpeğin saldırgan olduğunu düşünerek köpeğe karşı sürekli bir ürkme duyar. Bu kişinin köpeğe karşı olan davranışları artık onun bütün hayatını etkiler, bir yerde köpek bulunması olasılığıyla tedirgindir, hareketleri sınırlıdır, aşırı bir duyarlık ve çekingenlik gösterir.

Korku ve kaygı önce güven duygusunu ortadan kaldırır, kişi kendini güvensiz bulur. Bu durumda hayata katılımını azaltır, çekinik kalmayı yeğler, ilgi alanım daraltır, kendine ve herkese karşı bir güvensizlik geliştirir.

Bu konunun bizim için özel bir önem taşıdığını düşünüyorum. Yaşam kültürümüz içindeki *"harekete geçirici etki"*nin (motivasyon) başında *"korku ve kaygı"* geldiği için bu konu üzerinde durmalıyız.

Çocukları ceza tehdidiyle büyütüyoruz. Öğrencileri başarısızlık korkusuyla yetiştiriyoruz. Kadınları suçluluk duygusu altında tutuyoruz. Çalışanları işsizlik korkusuyla ürkütüyoruz. İnsanlarımızı sokakta kalma, yalnız kalma, yaşlanma, parasız kalma korkusuyla harekete geçiriyoruz.

Bütün bunların etkileri genişleyen halkalar gibi insanlara yön veriyor, yol gösteriyor, onların hedeflerini belirliyor. Artık insanlar kendilerini neyin mutlu edeceğini düşünmekten vazgeçiyor, daha çok para kazanmanın peşine düşüyor. Nasıl olursa olsun başlarını sokacak bir evlerinin olmasını istiyor. Çocukların geleceği için kendi bu günlerinden vazgeçmeyi doğru buluyor. Sorumluluklarını sınırlandırıyor, yaşama alanlarını daraltıyor.

İnsanlar kendileri için *"güvenli duygu adacıkları"* oluşturuyor ve orada yaşıyorlar. Bu kimileri için *"aile ve akrabalar"*dır, kimileri için *"arkadaş grubu"*dur, kimileri için *"eskiden tanıdıkları"*dır, kimileri için bir *"tarikat"*tır. *"Güvenli duygu adacıkları"*, çevreleri izolebantla sınırlandırılmış bir yaşama bölgesidir. Kentler büyüdükçe bu adacıkların sayıları çoğalıyor ve buralarda yaşayan insanlar daha

yalıtılmış bir hayat sürerek yitirdikleri güveni sağlamaya çalışıyorlar.

Stanley Schanchter, korku ve kaygının toplumsallaşma üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Vardığı sonuçlara göre, *"korku"* içindeki insanlar yalnız kalmayı istemez, kendi durumundaki insanlarla birlikte olmayı yeğlerler. *"Kaygı"* içindeki insanlar ise bunu paylaşamadıkları için kendi başlarına kalmayı seçerler. Kendine benzeyenle birlikte olmak, kendine benzemeyenden uzak kalmak isteği *"korku ve kaygı"*nın ürünüdür.

Eğer bir toplumu *"korku ve kaygı"* yönetiyorsa orada hiçbir kurumu, hiçbir mekanizmayı bunun dışında tutamazsınız. Bu durumdaki bir toplumun yönetilişleri, arayışları da buna uygun olacaktır. O nedenle de toplumun orduyu, parlamentodan daha güvenilir bulması şaşırtıcı değildir. O nedenle de toplumun dinsel inançlara, milliyetçilik duygularına yönelmesi şaşırtıcı değildir. O nedenle de toplumun gazetelerin dağıttığı kuponlara koşması şaşırtıcı değildir. O nedenle de toplumun söylenen yalanlara bile bile inanır görünmesi, o yalanlara katılması, giderek o yalanların bir parçası olması şaşırtıcı değildir.

Bir toplumu *"korku ve kaygı"* yönetiyorsa bütün kişisel ve sosyal davranışlar bu etkileşimin içinde, buna uygun biçimler kazanacaktır. Yeni *"güvenli duygu adacıkları"* oluşturulacak, insanlar kendileri için yeni güvenli yaşama bölgeleri oluşturacaktır.

Politikanın tıkandığı yeri de burada aramak gerekiyor.

*

"Korku ve kaygı" yönetiminde egemenlik halkın elinde olmadığı gibi, devletin ve siyasal iktidarların elinde de olamaz. Artık iktidar gücü *"korku ve kaygı"* yaratan her türlü güç gruplarının eline geçmiştir. Korku ve kaygıyı yenmenin yolu da bu güç gruplarından birisi olmaktan geçer. Toplumdaki bütün mekanizmalar böyle bir oluşumun peşine düşer.

Eğer bir toplumun hapishanelerinde bulunan insanlar can güvenlikleri olmadan yaşıyorsa, eğer bir toplumun insanları bir caddede karanfille dolaşamıyorsa başka bir ölçüt aramak gerekmez.

Artık uygar bir toplum olmanın ilk ölçütü *"korku ve kaygı"*yı ortadan kaldırmak sayılmalıdır.

(Erdal Atabek, "Korku ve Kaygı",
Cumhuriyet, 24 Haziran 1996)

"ÇOK HUKUKLULUK"TAN "TEK HUKUKLULUK"A

• *Çok hukukluluğun tanımı nedir?*

Çok hukukluluğun, ifade edenleri tarafından da, literatür olarak da kullanılan anlamı şu: Kişilerin dini inançlarına göre, cemaatlerine göre, etnik kökenlerine göre kendilerinin ayrı hukukları olsun. Ben de diyorum ki, bu mümkün değildir. Hukuk demek devlet demektir. Eskiden insanların hukukları inançlarına göre şekilleniyordu. Fakat zamanla bu imkânsız hale gelmiştir. Kanunların şahsiliği ilkesinden, mülkiliği ilkesine geçilmiştir. Tek hukuktan meydana gelen ülke hukuku geçerlidir. Bu evrensel bir tarih sürecidir. Tıpkı tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş gibi. Ben de bu evrimi İslam hukuku bağlamında, Osmanlı laboratuvarında inceledim. Hem de İslam fıkhının evriminin de bu yönde olduğunu göstererek...

• *Gösterdiğiniz bir başka şey, kapitülasyonların da bir tür 'çok hukukluluk' olduğu. Osmanlılar Avrupa tarzı hukuka geçmeye çalışınca Avrupalılar itiraz ediyor. Bu nasıl çelişki?*

Tamamen çelişki. Hukukumuzun evrimleşmesini Osmanlı istiyor, hayır, olduğun yerde kalacaksın diyen de Avrupa. Sizin İslami hukukunuz yetersizdir, dolayısıyla biz kapitülasyonları devam ettiriyoruz; ama sizin hukukunuz azınlıklara verdiği haklar bakımından mükemmeldir, siz de onu devam ettirmelisiniz diyorlar.

• *Harika bir çifte standart! Çok hukukluluğu savunanlar, emperyalist Avrupa'nın bu tavrıyla aynı noktada buluşuyor!*

Farklı amaçlarla da olsa örtüşüyorlar, evet.

• *Böylece RP'li ideologları iyi milliyetçiler olmamakla suçlamış olmuyor musunuz?*

Ben bunun farkında olmadıkları kanaatindeyim. Bağımsızlık, ülke bütünlüğü, Osmanlı mirası gibi pozitif bir milliyetçiliğin unsurlarını oluşturan değerlerde Refah Partisi'nin duyarlı olduğu kanaatindeyim, RP'yi böyle milli olan faktörlere karşı, kozmopolit bir ümmetçi parti olarak görmüyorum. Benim onlara bu konudaki eleştirim: Sizin çok hukuklu sistem talepleriniz, karşı olduğunuz Batı'nın çıkarlarına yarayacak, bunun farkında değilsiniz.

• *Farkında olmadıkları bir şey de, Osmanlıların laikliğe doğru geçirdiği hukuksal evrim; mesela Cevdet Paşa'nın hazırladığı Mecelle?*

Çok hukukluluğu savunanların terminolojisinde *Mecelle* yoktur. Çünkü *Mecelle*'nin ortaya çıkmasının sebebi, din ayrımı yapmadan, bir tür laik kanun gibi, Osmanlı vatandaşlarına medeni kanun uygulanmasıdır. İkinci özelliği de, ülkeye gelen yabancılara da uygulanması; yani kapitülasyonların kalkması amaçlanıyor. Meşrutiyet temeli din değil, kanunların mülkiliği esası ve Osmanlı vatandaşlığı. Dolayısıyla çok hukuklu sisteme en önemli reddiye *Mecelle*'dir.

• *Bunun için de göz ardı ediyorlar?*

Tamamen görmezlikten geliyorlar. Çünkü genel bir düşünce zaafları var. Rasyonalist şemalar peşindeler. Sosyolojik formasyon, deney ve gözlem gibi metotları kullanmadıkları için tarihe bir laboratuvar gibi bakmıyorlar. O zaman da tarih mükemmellikler veya ihanetler tarihi oluyor. Zaruretler, sosyal ve ekonomik sebepler gözden kayboluyor. Tanzimat'a "Batı taklitçiliği" derseniz, *Mecelle*'yi anlayamazsınız. Avrupa, kanunların mülkiliğine bizden önce ulaşmış. Tıpkı treni ve motoru bizden önce bulduğu gibi. "Biz kanunların mülkiliğini almayalım" derseniz, o zaman treni de almayalım, aynı şey.

• *Ama sizin de Batı'dan hukuk almak yerine Mecelle tipi "özgün" evrimle devam etseydik daha iyi olurmuş der bir haliniz var. Yanılıyor muyum?*

Ben öyle düşünüyorum, doğru; ama ben aynı dünya görüşü sebebiyle artık yeniden *Mecelle*'ye dönülemeyeceği, yapılması gereken reformların mevcut hukuk sistemini esas alması gerektiğine inanıyorum. Ben *Mecelle*'ye dönüşü nasıl savunamazsam, "Siz 70 sene önce yanlış yaptınız, sil bunların hepsini yeni baştan 1920'den başlayalım" görüşü de yanlış bir görüş.

• *Beğenmesem de tarihi reddedemem diyorsunuz.*

Tarihi reddedemeyiz. Ben devrimciliğe nasıl sıcak bakmıyorsam, karşıdevrimciliğe de sıcak bakmıyorum. Benim siyasi görüşüm evrime dayanır.

(Taha Akyol, Kemalist-İslamcı Kavgası Soyut,
–Konuşmayı yapan: Nilüfer Kuyaş–
Milliyet, 16 Aralık 1996)

ÖLÜM CEZASI, İNSAN HAKLARINA VE

DEMOKRASİYE AYKIRIDIR

Ölüm cezası tartışması Türkiye gündeminden hiç eksilmedi. Zaman zaman biraz tavsamış göründü; sonra yeniden alevlendi. Şimdilerde sanki bir kez daha canlanma arefesindeymiş gibi. "Görülen lüzum üzerine" bu yazıyı bir "hatırlatma notu" olarak yazıyorum. Yazının sonunda bir de öneride bulunacağım.

Ölüm cezası, kişinin yaşama hakkının, bir başka deyişle "öldürülmeme hakkı"nın yok edilmesidir. Üstelik devlet tarafından, planlı, programlı, soğukkanlı, ama törenli bir şekilde; yani tasarlanarak... Bu yüzden, Fransa'nın Adalet eski bakanlarından Peyrefitte buna, "Devletin taammüden işlediği cinayet" tanımını uygun bulmuş.

*

Türkiye'deki duruma gelmezden önce dünyaya bir bakalım.

Avrupa'da bu ceza ya tümden kaldırılmış ya da savaş halinde işlenmiş askerî suçlara ve vatana ihanet gibi sınırlı durumlara indirgenmiştir. Tümden kaldıran ülkelere birkaç örnek: Avusturya, Danimarka, Federal Almanya, İzlanda, Lüksemburg, Norveç, Portekiz, İsveç, Fransa, İngiltere, Hollanda, Romanya...

İkinci grupta üç ülke adı verilebilir: İtalya, İspanya, İsviçre.

Avrupa dışındaki özgürlükçü demokrasilerde de eğilim bu yöndedir. ABD'nin 50 eyaletinden 40'ı, Yeni Zelanda ve Avustralya bu cezaya son vermiştir. Kanada ve İsrail ise bu cezayı yalnızca askerî suçlar için muhafaza etmekte.

Büyük kısmı Üçüncü Dünya'ya mensup Latin Amerika ülkeleri de ölüm cezalarını ya kaldırmış (Venezuella, Kolombiya, Dominik, Ekvador, Nikaragua, Honduras, Kostarika, Panama, Uruguay) ya da savaş haliyle sınırlamıştır (Arjantin, Brezilya, Meksika).

Türkiye'ye gelelim. Ülkemiz, Avrupa Konseyi üyesi olup da, barış zamanında ölüm cezalarının kalkmasını öngören, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne 6 No'lu Ek protkolü imzalamayan tek ülkedir.

Türkiye'de 40 kadar suçun cezası idamdır. 1982 Anayasası bu konuda da tedbirli davranmış, ölüm cezalarının anayasaya aykırılığı tezlerini göğüslemek için, değişik maddelerinde bundan söz etmiştir (md. 15, 17, 87).

*

Ama bazı iç açıcı gelişmeler de yok değildir:

• 1990'da yapılan bir yasa değişikliğiyle, 13 suçtan ölüm cezası kaldırılmış, bunların yerine ömür boyu hapis cezası getirilmiştir (3679 sayı, 21.11.1990 tarihli yasa).

• Terörle Mücadele Kanunu, 8.4.1991 tarihine kadar verilmiş ölüm cezalarının yerine getirilmeyeceğini belirtmiş, ayrıca Hıyaneti Vataniye Kanunu'nu da yürürlükten kaldırmıştır. (Bu yasa zaten "ölük" durumdaydı).

• Asıl önemli gelişme uygulama, daha doğrusu uygulamama ile ilgilidir. Şöyle ki, 1984'ten bu yana ölüm cezası infazı yoktur. Kesinleşmiş ölüm cezalarının onaylanması konusunda TBMM isteksizdir. O tarihten bu yana hiçbir infaz kanunu çıkmamıştır.

Bu sonuncu gelişme son derece anlamlıdır. Bundan çıkan sonuç şudur ki, ölüm cezası ülkede artık kamu vicdanına sığmamaktadır.

Şimdi ne yapılabilir? Hukuka ve hukukçuya düşen, bunun adını koymaktır. Başka ülkelerde de ölüm cezaları mevzuattan çıkarılmadan önce uzun süre "ölüm uykusu"na yatmıştı. Sonra işin hukuki adı kondu ve bu ceza ya tümden kaldırıldı ya da savaş haliyle sınırlandı. Türkiye bu aşamaya gelmiştir.

Önerim şudur: Türkiye, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 6. Protokolü kabul etmeli; yasalarındaki ölüm cezalarını (hiç değilse, savaş hali dışında) yürürlükten kaldırıp ömür boyu hapse çevirmelidir. Ömür boyu hapis cezaları ise mutlaka, sonuna kadar uygulanmalıdır.

(Bülent Tanör, "Demokrasilerde İdam Kalktı",
Milliyet, 14 Ocak 1997)

SORULAR

1. Hukuk nedir? Hukukun üç bileşeni nelerdir? "Korku ve kaygı"nın hüküm sürdüğü bir toplumda hukuk vardır denebilir mi? (Erdal Atabek'in yazısını okuyunuz!)

2. Adaletten ne anlamalı?

3. Hukuk niçin yasaya indirgenemez? Çağımızda yasaların uygun olmak zorunda olduğu değerler nelerdir? Bu değerler, başta hangi belgelerde dile getirilmiştir?

4. "Çok hukukluluk"tan "tek hukukluluk"a geçiş, niçin modern tarihin bir verisidir? Bizde bugün "çok hukukluluk"u savunanlar kimler-

dir, neleri göz ardı ediyorlar? Ve niçin? (Taha Akyol'un yazısını okuyunuz!)

5. Ölüm cezası, niçin insan haklarına ve demokrasiye aykırıdır? Dışarda ve bizde ne gibi bir uygulama görüyorsunuz? (Bülent Tanör'ün yazısını okuyunuz!)

BİR DÜŞÜNCE, BİR TARTIŞMA

"Sorun şudur: Hangi hallerde ve hangi noktaya kadar, haksız bir sisteme uymakla yükümlüyüz?"

Amerikalı hukukçu John Rawls'un bu sözlerinden ne anlıyorsunuz?

SAVAŞ VE BARIŞ

Barış, insan soyunun büyük özlemleri arasında; çünkü savaş olmuş baştan beri, insanlar ölmüş yaralanmış, acılar çekilmiş, gözyaşları dökülmüş. Peki kaçınılmaz bir şey midir savaş? Sonra, savaşsa hangi savaş? Kimdir saldıran ve kendini savunan kim? Kim istiyor savaşı? Barış diyoruz: Kesin barış mümkün mü, yoksa bir düş mü sadece? Barışçılar kimler? Daha korkunç bir soru: Dünyamızı felakete götürecek nükleer savaş da nesi? Öyle olunca, barış da evrensel olmak gerekmez mi? Düşünmeden edilemeyecek sorular. Çünkü, bir yerde insan soyu tehlikede.

Savaşın nedenleri ve niteliği önemli bir konu; o yüzden de siyasal düşüncenin gözünden kaçmamış, hiç kaçmıyor. Acı olanı, savaşın bir siyasal gerçeklik olarak bugün de sürmesi.

Ne anlamalı savaş derken? İç savaşlar, devletler arasındaki savaşlar, yakıp yıkma savaşları, soykırımlar, sömürge çekişmeleri, pazar ve enerji kaynaklarının ele geçirilmesi, kurtuluş savaşları, bunlardan hangisidir üstünde durulmak istenen? Biçimler ve içerikler öylesine çeşitli ki, ortak bir kavrama varmayı güçleştiriyor. Öyle olunca, silahlı şiddete varmış uyuşmazlık diye bir tanımlama yapabilir miyiz? Yoksa, sadece bir tehdit (soğuk savaş), çıkarların dayatılması için iktisadi ya da psikolojik baskı yeter mi savaşı açıklamaya?

Öte yandan, savaşanların kanıtlamaları da pek değişiktir: Bir din, bir hak, bir yurtseverlik adına savaşlara girişildiği olmuştur. Ancak, gerçek nedenler bunlar mıdır?

Önce, savaş ve teknik ilişkisi üstüne birkaç söz.

Savaşın en bilinen biçimi, **iki devletin,** örgütlü bir kaba güç olarak karşı karşıya gelmeleri, **silahlı çatışmaya girişmeleri**dir. Bir ansiklopedinin *(Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi)* "Savaş" üstüne yazdıklarını izleyerek söylersek, atın ve arabanın savaşta kullanılması (İÖ 18. yüzyıl) ile ateşli silahların ortaya çıkması (İS 14. yüzyıl) arasında geçen üç bin yıl boyunca, savaş, **şok ile hareketin, insan ile hayvan gücü**nün bir araya getirilmeye çalışıldığı bir çarpışma niteliğindeydi. Siyasal ve toplumsal yapılarla birlikte savaş yöntemleri de gelişti durdu bu süre içinde.

Ne var ki, ateşli silahların bulunmasıyla, karmaşık bir sorun da ortaya çıktı: Şok hareket ve ateş, savaşta nasıl bir araya getirilmeliydi? Ancak, yüzyıllar boyunca, ateş, madenleri işleme tekniğindeki ağırlık yüzünden, yardımcı bir öğe olarak kaldı savaşta. Silahlar hızlı, isabetli ve uzağa ateş etmek gibi üç niteliği aynı anda bir araya getirebildikleri ve özellikle silahların tasarım ve üretimleri 19. yüzyıldaki sanayi devriminden yararlandıkları zaman, ateşin üstünlüğü de kendini gösterdi. Ne var ki, iyice artan ateş gücü, hareketi engelledi ve Birinci Dünya Savaşı'nda görüldüğü gibi, savaşları hareketsiz ve kanlı bir karşılıklı çatışmaya dönüştürdü.

Ancak, çağdaş savaşların bir başka özelliği, iki yüz yıla yaklaşan bir süre önce ortaya çıktı: Fransız Devrimi'nin eşiğinde, Guibert, **bütün yurttaşların katılması** sağlanacak olursa savaşın nitelik değiştireceğini ileri sürmüştü. Devrimin önderleri de, "yeni savaşa yeni öğreti" gerektiğini anladılar. Saint-Just (1767-1794), savaşma yöntemleriyle savaşın siyasal içeriği arasındaki zorunlu uyumu açıklıkla ortaya koydu. Buna göre, savaşta sonucu, coşkun ve ateşli bir savaşanlar kitlesi belirliyordu; çünkü bu yığın, dinamik bir ideolojiden hız alıyordu.

Fransız Devrimi ve İmparatorluk savaşları, arkasından da Birinci Dünya Savaşı, savaşanların bütün kaynaklarını seferber etmelerine yol açtıkları için, **kitlesel savaşlar** niteliğini taşıyorlardı. Birinci Dünya Savaşı'ndan iktisat, maliye ve sanayi gücü, insan yiyen, malzemeye doymayan ve ateş güçleri birbirini etkisizleştirdikleri için sonuç alacak durumda olmayan bir savaşı sürdürmenin vazgeçilmez koşulu haline geldi.

Öte yandan, motor, kara kuvvetlerinin motorize olması ve makineleşmesi, deniz kuvvetlerinin yeni olanaklarla donatılması ve hava kuvvetlerinin kurulmasıyla, harekete yeniden öncelik kazandırarak savaşların görünümünü değiştirdi. Bunun sonucu, harekât alanlarının dünya çapında genişlemesi ve yalnız savaşanlara değil, **tüm halka yönelik savaş riskleri** ortaya çıktı. Halkların morali ve iktisadi altyapı, silahlı kuvvetlerin yok edilmesi kadar öncelik kazandı.

Hiroşima ve Nagazaki'de patlayan atom bombaları bir dönüm noktası da oldu. Bir terör ve yığınsal öldürme silahı olan **nükleer silahla** birlikte ortaya çıkan **mahşeri savaş görünümü** üzerine, 1945'ten başlayarak bu silahın kullanılmasından hep kaçınıldı ve nükleer silah bir caydırma silahı olarak kaldı. Ne var ki, yüksek derecede bilimsel bir nitelik taşıyan bu silah, savaşın hazırlanmasında teknik etkenin pek büyük bir önem taşıdığını gözler önüne serdi ve **askerî güçle iktisat, maliye ve sanayi gücü**nü her zamandan çok daha fazla özdeşleştirdi.

Savaşla ilgili düşüncelerin bu süreç boyunca geçirdiği değişiklik de ilginçtir.

SAVAŞ BİR YAZGI MI YOKSA SİYASAL BİR ARAÇ MI?

Yine aynı ansiklopedinin belirttiği gibi, Fransız Devrimi'ne kadar olan süre içinde, savaşa, felsefe açısından, ancak **iktidarı ele geçirme ve koruma aracı** olarak bakıldı. Örneğin Machiavelli (1469-1527), ünlü *Hükümdar* adlı eserinde şöyle der: "Öyleyse bir hükümdarın savaş olgusundan ve askerî örgütlenme ve disiplinden başka hiçbir amacı, düşünülecek ve önemsenecek hiçbir şeyi olmamalıdır; çünkü kumanda edenlere özgü tek sanat budur ve öylesine güçlü bir sanattır ki, doğuştan hükümdarların iktidarda kalmalarını sağladığı gibi, çoğu kez sıradan insanların da iktidarı ele geçirmelerine yarar; buna karşılık, hükümdarların kendilerini askerlikten çok dünya zevklerine verdikleri zaman, devletlerini yitirdikleri görülmüştür." Bu görüşe göre, yalnız amaç, yani iktidardır önemli olan; savaş ve savaşan insanlar, araçtan başka bir şey değildir.

Bu görüşle, Jean-Jacques Rousseau'da da (1712-1778) karşılaşılır; Rousseau da savaşı, sadece, insanları alet gibi kullanarak bir devleti yıkma aracı olarak görür. D'Alembert'in (1717-1783) düşüncesi daha da serttir. Ona göre, "siyasetin insanları aldatma sanatı olması gibi, savaş sanatı da onları öldürme sanatıdır."

Bununla beraber, bu düşünceler aracılığıyla, felsefenin, **savaşla siyaset arasındaki bağlılığı** fark ettiği de görülmektedir. Fransız Devrimi'nin yol açtığı dönüşümler ve Napoléon savaşları, bu bağı daha da pekiştirir. Nitekim Hegel'e (1770-1831) göre, savaş, yalnız iktidarın alınıp korunmasını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda sosyal bağlılığı da sürdürür. Gerçekten de hükümetin, "düşünen somut ruhun ta kendisi" olarak, bir toplumun bütününü oluşturan parçaların bağlılığını ve birliğini sağlamasına karşılık, zenginlik ve gönenç bu bağlılığı tehlikeye düşürür. Bu durumda, hükümet için savaş, "birliğin dağılıp gitmesini ve ruhun yok olmasını önlemek olanağını sağlayan şeydir"; öyle ki "zevk, sosyal birliğin dağılmasına yol açarken, savaş bu birliğin yeniden kurulmasını sağlar."

Ne var ki, savaş üzerinde düşünmenin bütünlük kazanması Karl von Clausewitz'le (1780-1831) başlar. Ünlü savaş kuramcısına göre, ulusları yenip buyruğumuz altına alma, siyasal bir amaca yöneliktir. *Savaş Üstüne* adlı eserinde, bu gerçeği şöyle formülleştirir: Savaş **"siyasetin başka araçlarla sürdürülmesi"**nden başka bir şey değildir. Siyasete bağlanan savaş, onun gözünde, bir sanat ya da bilim değil, "sosyal varoluşun bir parçası, büyük çıkarların kanla sonuca bağlanan bir çatışmasıdır ve öteki çatışmalardan da yalnızca bu yönüyle ayrılır. Savaşı, bir çıkarlar çatışması olan ticarete benzetmek, herhangi bir sanata benzetmekten daha doğrudur; savaş, siyasete daha da çok benzer, çünkü siyaset de, büyük ölçüde bir ticaret olarak kabul edilebilir."

Marx ve Engels'i, özgün katkısını önemle belirttikleri Clausewitz'in eserinde asıl ilgilendiren nokta, işte **savaş, iktisat ve siyaset arasındaki** bu **ilişki**dir. Marksizme göre savaş, devletler arasında yapılan ve belirli iktisadi ve siyasal hedeflere yönelik silahlı bir mücadeledir. Marx ve Engels, *Alman ideolojisi* adlı ortak eserlerinde (1846) şöyle yazarlar: "Rekabet mücadelesinin yürütülüp bir sonuca bağlanmasını, son aşamada savaşları ve özellikle deniz savaşları sağladı." Engels de, *Ailenin, Özel*

Mülkiyetin ve Devletin Kökeni'nde (1884) şöyle der: "Eskiden yalnızca saldırıların öcünü almak ya da yetersiz duruma gelen bir toprağı genişletmek için yapılan savaş, artık sadece soygun amacıyla yapılmaya başlandı ve sürekli bir sanayi kolu durumuna geldi."

Savaş üstüne Marksist düşünce, daha sonra Lenin (1870-1924) ve özellikle Mao Zedong'un (1893-1976) görüşleriyle sürdürüldü ki, başta **haklı ve haksız savaşlar** ayrımına dayanır. Mao, *Çin Devrimci Savaşında Strateji Sorunları* adlı eserinde (1936) şöyle yazar: "Biz haklı savaşlardan yana ve haksız savaşlara karşıyız. Bütün devrimci savaşlar haklı ve bütün karşıdevrimci savaşlar haksızdır." Ne var ki bu durum, Marksizme göre sonsuz olarak sürmez; savaşlar, iktisadi ve siyasal sınıf sömürüsünden kaynaklanır; öyle olduğu içindir ki, yine Mao'ya göre: "İnsan toplumunun gelişmesi, sınıfların ve devletin ortadan kalkmasına yol açtığı zaman, savaşlar da ortadan kalkacaktır."

Ancak, günümüzde sınıflar da devlet de var ve savaşlar sürüyor.

Bu bağlamda, barış adına eylem önemini koruyor.

BARIŞ ORTAMINI YARATMAK

Atom bombasını yapan uzmanlar topluluğunun başındaki ünlü fizikçi Oppenheimer'in (1904-1967) şu sözleri pek bilinir: "Bütün savaşların sonunu getirecek olan silah bulundu. Bundan sonra kimse savaş açmaya cesaret edemez."

Bu iyimser sözler, ilk atom bombalarının yarattığı facialardan sonra, yenilerinin görülmemesi, dahası bir nükleer savaşı önlemek bakımından bir gerçeği yansıtıyor. Nükleer çatışma, yıkıma uğramakta yeneni ve yenileni belli olmayacak bir uyuşmazlık; fazla olarak, savaşa katılsın katılmasın hakları yok edecek ve dünyayı yaşanmaz hale getirebilecek nitelikte bir savaş. Öyle olduğu için de, nükleer silahlar, en azından onlara sahip ülkeleri aynı silahlarla birbirinin karşısına çıkmaktan alıkoyuyor ve böylece "caydırıcı" bir rol oynuyor. Nükleer silahlar, tarihin bir aykırılığı herhalde, dünyamızın süper güçlerine aralarındaki uyuşmazlıkları çözmede, barışçı yolları dayatmada etkisini gösteriyor.

Gerçeğin bir yüzü bu!

Öteki yüzü de şu: Nükleer savaş tehlikesi bir bakıma savuşturulmuş olsa da, dünyamız, konvansiyonel silahlarla iriliufaklı savaşlara sahne olmayı sürdürüyor. İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği tarihten bu yana bunun yığınla örneği görüldü, acıdır söylemesi daha da görülecek.

Böyle bir durumda, barışçı eylem ağırlığını koruyor.

Önce, savaşı siyaset aracı olmaktan çıkarıp barışçı çözüm yollarını aramak ve **etkili biçimde kurumlaştırmak** gerekiyor. Geçmiş yüzyıllar bir yana, en geç 19. yüzyıldan, özellikle de Birinci ve İkinci Dünya savaşlarından bu yana, pek önemli adımlar atılmıştır bu yolda. Örneğin **Birleşmiş Milletler Örgütü** bunların başında gelir. Ama onun, her zaman ve her yerde etkili olduğunu söyleyebilir miyiz? Olaylar, hele hele son Bosna dramında olup bitenler, örgütün eyleminde birçok eksiklikleri gözer önüne sermiştir; bunları bir an önce gidermek gerekiyor.

Ayrıca, şu da önemli: Barış üstüne düşünmek, ister istemez "savaş olgusu" üstüne düşünmeye götürecek. Savaş, hiç kuşkusuz bir yazgı değil, belli nedenlerin sonucu; iktisadi, demografik, etnolojik, hatta psikolojik nedenleri var savaşların. Örneğin Birinci ve İkinci dünya savaşlarının, emperyalizmin yeryüzünü ve dünya halklarını "paylaşma" savaşları olduğu söylenir. Böylece, barıştan yana olmak emperyalizme karşı olmakla eşanlamlı değil mi? Silah sanayisi, kapitalizme en çok kazanç sağlayan bir sanayi dalıdır. Bu durup durup patlayan savaşların arkasında, söz konusu kazancı paylaşan ellerin bir oyunu gizli olmasın sakın?

Öyle olunca da, asıl karşı çıkacağımız ne olmalı?

Öte yandan son yıllarda, etnik ve milliyetçi savaşların hortladığı da bir olgu. Başka nedenler bir yana, yanlış bir eğitimden gelen kaynakları yok mu bunun? Dünya halklarının aslında birbirine eşit ve birbirinin kardeşi oldukları; ırkçılığın, ayrımcılığın çağdışılığı, her ulusta eğitim politikalarının temeline konulamaz mı?

Akla ilk gelen örnekler bunlar.

"Barışı kurumlaştırmak", elbette çok önemli: Ama savaşı, önce kafalarda öldürmek, barışı önce bilinçlere yerleştirmek daha mı az önemlidir?

DAHA ÇOK BİLGİ

Oktay Akbal, *Hiroşima'lar Olmasın,* Cumhuriyet Kitapları, 11. bs., İst. 2009.

Mustafa Balbay, *Ülkelere Değil Savaşa Düşmanım,* Cumhuriyet Kitapları, 4. bs., İst. 2009.

Asım Bezirci, *Halkımızın Diliyle Barış Şiirleri,* Evrensel Yay., İst. 1996.

Halit Çelenk, *Barış Savaşçıları,* Tekin Yay., İst. 1996.

Haluk Gerger, *Soğuk Savaştan Yumuşamaya,* Işık Yay., Ank. 1980. Aynı yazarın: *Nükleer Tehlike. Nükleer Silahlar ve Nükleer Savaş,* Bilim ve Sanat Yay., Ank. 1983.

Albert Schweitzer, *Uygarlık ve Barış,* Varlık Yay., İst.

Cogito Dergisi, "Barış ve Savaş" özel sayısı (sy. 3, 1995).

OLAYLAR VE GÖRÜŞLER

HİROŞİMA'LAR DA OLDU...

Kaç savaş var *"İhtiyar Yüzyıl"*ın sabıka kaydında. Birini bile anımsamak kurulu düzeni besleyen kaynakları düşündürür insana. Silah tacirlerinin oyununa getirilmiş milyonlarca genç adam soran gözlerle geçer belleğimizin caddelerinden.

– Uygarlık adına mı ölüme sürdüler bizi?

Teknik utkuların barbarlık aracı olarak kullanıldığı bir dünyada, henüz, düşünsel güç eylem gücüne ulaşamadığı için ölüme gönderildi, gönderiliyor insanlar.

"Avrupa toplumları çukurlara doldurulmuş ölüleriyle, sayıları milyonları bulan gözleri kör edilmiş, kolu bacağı kesilmiş, gazla zehirlenmiş insanlarıyla, şaşkına dönmüş kurbanlarıyla, altüst olmuş değerleriyle, çökmüş ekonomileriyle, çatırdayan anıtlarıyla karşı karşıyaydı..."

I. Savaş'tan sonra André Malraux gibi düşüncesi uyarı çığlığına dönüşenler için önemli olan, bu yıkım karşısında sessiz kalmamaktı.

Sizin, onların, benim, susmayı uygar insan bilincine aykırı saymamız.

Kurulu düzenin ardındaki asıl güç odaklarına karşı...

Güç odaklarının gizli sözcüleri politikacılara karşı.

Faşizmin II. Savaş öncesi Habeşistan halkını *"zehirli gaz"*lara boğdurduğu zaman insanlığın işlediği sessiz kalma suçu, döl yatağında Hiroşima ve Nagasaki toplu kıyımı acımasızlığını beslemiştir.

*

6 Ağustos 1945'te Hiroşima ve Nagasaki'ye atılan bombalarla 210 bin kişinin bir anda yok edilmesi de geçti *"İhtiyar Yüzyıl"*ın sabıka kaydına.

Ama ölüm aracının ardındaki *"emir ve komuta zinciri"*, nerdeyse elli yıldır yeni bulguların korkusunu yaşatıyor insanlara.

Gözlerimizin içine baka baka.

Üstelik barış meleği de kesilerek.

Hiroşima'dan sonra Vietnam, Vietnam'dan sonra tüm dünya...

Hiroşima Belediye Başkanı Takaşi Hiraoka 6 Ağustos anma toplantısında şöyle uyarıyor insanlığı, emperyal güçlerin tuzağına düşürülmek istenen insanlığı:

"ABD bir taraftan nükleer silah stoklarını azaltacağına söz veriyor, diğer taraftan inatla nükleer deneme programını sürdürüyor..."

Yaşam doğruluyor Hiroşima'dan yankılanan bu sözleri.

Nâzım Hikmet'imizin son yıllarında seslendiği dizeler de yaşanıyor her gün:

"İşler atom reaktörleri işler
Yapma aylar geçer güneş doğarken.
Ve güneş doğarken gül yaprağına
Uçak alanında sessiz pilotlar
'H' bombası yükler tepkililere
Ve güneş doğarken, güneş doğarken
Otomatik silahlarla biçilir
Üniversitelilerle işçiler."

Evet, yasak dinlemiyor nükleer öldürme araçları.

Ya ötekiler?

Ben bu satırları yazarken kaç insanın yaşam damarlarını söndüren ötekiler...

(Şükran Kurdakul, "Hiroşima'lar da Oldu",
Cumhuriyet, 11 Ağustos 1997)

Kafaları karıştıran başka birçok konu gibi, şu "barışçılık" konusunu da sağlam bir temele oturtmak gerek. Çünkü, Kardak Kayalıkları dolayısıyla bu söz çok duyuldu ve kafalar yine çok karıştı.

Kimse, "Sevgilim Ölü Asker"i yazan Kıbrıslı şair Mehmet Yaşın kadar barışsever olmasın:

"Duyuyorum sevgilimi
türkü söylüyor ölü asker
evimizin kapısını çalıyor mavi türküler.
Duyuyorum,
barış için en güzel türküleri söyler
savaşta ölenler."

Barış içinde ve masa başında değil, katliamlar, acılar, göçler, savaşlarla geçmiş bir çocukluğun ardından yazılmış satırlar.

Ama, Mehmet Yaşın'ı böylesine duygulu kılan ve sonuçta nerdeyse "Heimatlos"luğa, yani "vatansız"lığa kadar sürükleyecek olan olaylar zinciri nerede, nasıl ve niçin başlamıştı? Türkiye'nin, birden bire aklına esip Kıbrıs adlı bir "Yunan adası"nı istila emelleri beslemeye başlamasıyla mı, yoksa Rum nüfusu kışkırtan Elenistlerin o toprakları yüzde yüz "Elen" yapmak ve Yunanistan'a ilhak etmek niyetleri yüzünden mi?

UNESCO'nun kuruluş belgesinde de belirtildiği gibi, elbette *"savaşlar insanların zihinlerinde başladığı için barışın savunulması da insanların zihinlerinde kurulmalıdır."*

Dolayısıyla, konu yalnız duygu değil, aynı zamanda akıl işidir de.

Akıl ise, gerilim yaratan durumları, durumlara taraf olanları ve geçmişi iyi bilmeyi gerektirir.

Sanatçılar, şairler, yazarlar, barışçı duygularını dile getirdikleri zaman savaş nefretinin yalnızca kendilerine özgü olmadığını düşünmek zorundalar. Kim ister savaşı? En başta askerler istemez. Ölecek olan, en azından ölme emirlerini alıp verecek olan onlardır. Bazen ateşkes için emir de gerekmez: "Gelmediyse de emir / Ölüler çoktan ateşi kestiler" diye yazmıştı Faik Baysal.

Hatta, bir adım daha ileri giderek, barışçılığa en büyük katkının yine askerlerden geldiğini söyleyebilirsiniz. Ne yazık ki, hâlâ böyle.

Üçüncü Dünya Savaşı'nın karşılıklı "dehşet dengesi" sayesinde önlenebilmiş olması gibi, bazı komşular arasında barışın sürdürülebilmesi için de arada sırada "savaş" sözü etmeye gerek duymak kadar acıklı bir şey olamaz.

Acıklı, ama gerçekçi.

Çünkü komşunuz, çocukluktan başlayarak bütün topluma aşılanmış acayip bir yayılma tutkusuyla, sürekli olarak sizin zayıf anınızı kollamaktaysa, "12 mil"in peşrevi olduğu anlaşılan Kardak olayında olduğu gibi arada sırada sizin boş bulunup bulunmadığınızı sınamak istiyorsa, bütün dış politikası başkalarının kalkanı gerisinde sizden bir şeyler koparmaya yönelmişse, onu, bu çeşit saçmalıklardan vazgeçirebilmek için gerektiğinde savaşı göze alabileceğinizi söylemekten başka çareniz yoktur.

Hatta, yalnız söylemek değil, kararlılığınızı açıkça göstermek. Eğer yaşamsal haklarınızdan vazgeçmek istemiyorsanız.

"Hazır ol cenge!" diye başlayan Osmanlı kuralı, savaşçılığın değil, barışçılığın kuralıdır. Gerekçesi, barış ve iyilik isteğine dayandığı için.

Tabii ki, kararlılık gösterilerinin gerçekten etkili olabilmesi, orduların ayakta tutulmasına, askerî bütçelere büyük paraların ayrılmasına ve yararlı çok başka şeylere gidebilecek ödeneklerin kısa zamanda modası geçen silahlara harcanmasına yol açacaktır.

Ama, bu saçmalığı durdurmanın çaresi, barış türkülerini hep Ege'nin bu yanında veya Kıbrıs'ın kuzeyinde mi söylemektir? Karşı tarafa hiç mi söylenecek söz yoktur?

(Mümtaz Soysal, "Barışçılık",
Hürriyet, 7 Şubat 1996)

BİR KİŞİ DAHA ÖLMEDEN...

Başının üstünden kurşun geçmeyen, ölümün soğuk yüzünü görmeyen insan 'savaşa hayır' demenin gerekçesini anlamıyor. Canının yarısını savaşa göndermeyen, savaştan dönen çocuğunu, eşini, kardeşini, sevgilisini kucaklamayan insan; savaşı salt bir kahramanlık destanı sanıyor. Savaşın ardında ne kadar acı, ne kadar gözyaşı, ne kadar kan saklı; hiç kimse bundan söz etmiyor...

*

Kendi ülkemde yıllardır izlediğim iç savaşı saymazsak, ben savaşın gerçek yüzünü Saddam'ın önünden kaçan (1988) Kürtlerin korku dolu gözlerinde tanıdım.

Yaşamak için çırpınan binlerce insanın çığlığı, Çığlı Köyü'nden Bararej Dağları'nın doruklarına doğru yükselirken görmüştüm savaşın sinsi yüzünü. Karanlıktaki Üzümlü Karakolu çoktan geride kalmıştı. Kanlı sularında Irak'a dolunay taşıyan yorgun Zap'a son kez bakmıştık. Batıda Uludere, ortada Çukurca, doğuda Şemdinli-Uzundere hattında savaş tüm acımasızlığıyla sürüyordu. Saddam Kürtleri önüne katmış, Türkiye sınırına doğru kovalıyordu. Binlerce insan savaşa lanet okuyarak bize doğru koşuyordu. Kuru dere yatağının iki yanında koşuşan her şeyden habersiz sarı saçlı Kürt çocukları vardı. Yaşıyorlardı. Küçük elleriyle annesinin memesine yapışan bebekler vardı. Yaşıyorlardı. Yuvarlak karınlarıyla gebe kadınlar vardı. Yaşıyorlardı. Yıkık yüzlü, savaş yorgunu yaşlılar vardı. Yaşıyorlardı. Yenilginin acısıyla kıvranan peşmergeler vardı. Yaşamaktan utanıyorlardı. Yaşamı, savaşın acımasız çirkin yüzü belirliyordu.

*

Ve sen her kimsen; gecenin karanlığını delip geçen kuyruğu ışıklı izli mermileri, bir Boğaz şenliğinin havai fişekleri sanabilirsin. Ya da karanlığın ortasında sallanıp duran, çıtırdayıp sönen aydınlatma bombalarını Ege'nin yakamozlu akşamlarına benzetebilirsin. Veya gökyüzünü insan çığlıkları, yeryüzünü insan kanıyla süsleyen savaşı sanat sayabilirsin. Aldatma, yanıltma, saçmalama!

Savaşı kimin / kimlerin adına kutsuyorsan, savaştan ne çıkar umuyorsan aklını başına topla. Saçma sapan sorularında yüzyılın tek gerçeği barışı sorgulamaya kalkma!

Ve siz her kimseniz; ırkçı faşist bir gericiyseniz, sosyalistleri / devrimcileri kurşunlamaktan hoşlanabilirsiniz.

Şeriatçı bir dinciyseniz, diri diri insan yakmaktan mutlu olabilirsiniz. Türkseniz Kürtleri, Kürtseniz Türkleri öldürmekten gurur duyabilirsiniz. Ama bunun bir insanlık suçu olan savaş demek olduğunu asla unutmayın. Tarihte savaşların çözemediği sorunların, barış masasında konuşulduğunu aklınızdan hiç çıkarmayın!

Bu acımasız dünyada insan kalabilmek için savaşı kışkırtmaktan, alkışlamaktan, 'savaşa hayır' diyenlere saldırmaktan salt bu nedenle vazgeçin. Ama ille de savaş diyorsanız, barış için savaşın; savaşa karşı savaş açın! A. Einstein'ın "Ben yalnız barışsever değil, bir barış sa-

vaşçısıyım" diyen sesine kulak verin, ölmekten / öldürülmekten vazgeçin. O yüce bilgenin "İnsanlar savaşa savaş açmadıkları sürece hiçbir şey savaşları ortadan kaldırmayacak" çağrısını düşünün, ölmekten / öldürmekten kurtulun!

Hadi şimdi sabahın ilk sigarasını yakın, günün ilk kahvesini yudumlayın. Çocuğunuzu karşınıza alıp o ihtiyar delikanlının savaş ve barış için söylediklerini tekrarlayın:

"Barış gibi inandığımız bir dava uğruna ölmek, savaş gibi inanmadığımız bir şey uğruna acı çekmekten daha iyi değil mi? Her savaş, insanlığın ilerlemesini engelleyen kötülükler zincirine bir halka daha ekliyor. Ama savaşa başkaldıran bir avuç insan genel protestonun sözcüsü olabiliyor. Halk yığınları asla savaş düşkünü değil, yeter ki propaganda ile zehirlenmiş olmasınlar."

Şimdi hemen, bir kişi daha ölmeden, barış için bir imza da siz atın!

(Erbil Tuşalp, "Bir Kişi Daha Ölmeden",
Radikal, 14 Aralık 1996)

SORULAR

1. Savaş ve barışı nasıl tanımlarsınız?

2. Savaş ve teknik ilişkisi tarih boyunca nasıl bir seyir izlemiştir? Günümüzde bir nükleer savaş tehlikesi safdışı edilmiştir diyebilir miyiz? (Şükran Kurdakul'un yazısını okuyunuz!)

3. Savaş bir yazgı mı yoksa siyasal bir araç mıdır? Bu sorunun, modern tarihte izlediği seyri anlatınız! Karl von Clausewitz'in önemi nerededir? Onun düşüncesini ne ile tamamlamalıdır? Çağımızda savaşın kaynağı, aslında kapitalizm ve emperyalizmdir demek yanlış mıdır?

4. Barış ortamı nasıl yaratılabilir? Barışı kurumlaştırmak yolunda dünyamızda neler yapılmıştır? Ve daha neler yapılmalıdır?

5. Barış yolunda Türkiye ne gibi sorunlarla yüz yüzedir? Tek yanlı barış olur mu? (Mümtaz Soysal'ın yazısını okuyunuz!) Barış için bir imza atarken neleri düşünürsünüz ya da düşünmek zorundasınız? (Erbil Tuşalp'in yazısını okuyunuz!)

BİR DÜŞÜNCE, BİR TARTIŞMA

"Ben yalnız barışsever değil, bir barış savaşçısıyım."
Albert Einstein'ın (1879-1955) bu sözlerinden ne anlıyorsunuz?

ÜTOPYANIN YERİ

İnsan soyunun yalnız geçmişi değil geleceği de ilgilendirmiş insanı. Ütopya, o geleceğe sahip çıkma eğiliminin bir ürünü. Bir "düşler ülkesi" yaratılarak yapılmak isteniyor bu. Bu bakımdan, insanı hayvanlardan ayıran bir nitelik de, "ütopyacı hayvan" oluşu. Ütopya, gündelik dilde, gerçekleşmesi olanaksız bir düşünce; ama bir yanıyla da, yetkin bir toplum tasarısı. Tarih acılardan mı örülü, ütopya mutluluklar diyarı. Ama yeri ne düşüncemizde ve yaşamımızda onun? Ütopya, toplumların evriminde olumlu bir etken midir?

Ütopya kelimesini, ilk kez İngiliz yazarı Thomas More, 1516 yılında yayımladığı *Utopia* adlı eserinde kullandı. Terim Yunanca **ou** (değil) ile **topos** (yer) kelimelerinden oluşuyor; "hiçbir yer" ya da "olmayan yer" anlamına uydurulmuş bir kelime. Yazar, akla uygun ideal bir ülke düşleyerek, onunla yaşadığı yılların, giderek Avrupa'nın, siyasal ve maddi çıkarların böldüğü akıldışı yönetimini karşı karşıya getiriyordu.

Thomas More'dan başlayarak, ütopya, tam dört yüzyıl Batı'da gözde bir düşünce ve yazın türü oldu. Hepsinde de, zamandan ve mekândan soyutlanmış bir yerde, genellikle bir adada, ideal bir toplum tasarlanıyor; ve var olan düzen eleştirilerek, değiştirilmesi olanaksız da görülünce düşe sığınılıyordu.

Reformculuğun, giderek devrimciliğin bir yolu da bu oldu.

Türün özelliklerini o ünlü örnekle sergileyelim.

THOMAS MORE'UN ÜTOPYASI

Thomas More (1478-1535), Rönesans çağında yaşadı; Yunan düşüncesinin yeniden dirildiği o çağ, hümanizma adı veri-

len insancı düşünce akımlarının da Avrupa'yı kapladığı bir dönemdir; insan, dikkatlerin merkezi ve düşüncelerin çıkış noktası olma yolundadır. İngiltere ise, hemen bütün Avrupa toplumları gibi, sosyal bir kargaşalığın içindedir o sıralar: Savaşlar toprak üretiminin kökünü kazımış; açlık ve hırsızlık olağan hale gelmiştir.

Thomas More, işte böyle bir ortamda belirir.

Gözde bir devlet adamıdır; nitekim, İngiltere Kralı 8. Henry, başbakan olarak atayacaktır onu. Ne var ki, Katolikliğe karşın kilisenin reformunu savunsa da, kralın boşanmasını uygun bulmadığı için yerinden olacak ve idam edilecektir. Bir önemli özelliği daha var: Hümanist olarak, ünlü Erasmus'un da dostudur ve onunla Lukianos'un kimi diyaloglarını çevirmiştir. Ama Avrupa kültürüne asıl damgasını vuran eseri, *Ütopya*'sıdır ve kırk yaşındadır onu yazdığında.

Eserde More'un da katıldığı üç kişi, karşılıklı bir sohbet içinde, yeni bir toplum tasarısı üstüne düşünürler. O kişilerden biri olan Rafael, bir yolculuktan dönmüş, gördüğü Ütopya adasını anlatmaktadır. Neredeydi bu ada? Kimi araştırmacılara bakılırsa, Kanarya Adalarıdır orası. Amerika'ya adını veren ünlü gezgin Amerigo Vespucci, bir mektubunda bu adalardan söz etmiş, oralardaki insanların topluca yaşayışlarını anlatmıştır; onun belirttiği kadarıyla, Kanarya Adalarında özel mülkiyet yoktur. More, başka kaynakların yanı sıra, bu mektuptan da yararlandı belki.

Thomas More'un adası elli dört kentten oluşur; her kentte 6.000 aile yerleşmiştir; her aile yirmi iki kişiliktir; onlardan da yirmisi erkek, kadın, çocuk, ikisi de köledir.

More, köleleri unutmaz!

Ne var ki, kölelerin dışında sınıf yoktur Thomas More'un adasında. **Herkes eşittir birbirine.** Kadın ya da erkek her yurttaş iki yıl tarlada çalışmak zorundadır; o yükümlülükten kurtulanlar da kendi mesleklerine dönerler. Tarımda çalışma, Ütopya'da askerlik görevi gibidir bir tür; ama buna karşılık askerlik yükümlülüğü yoktur. Ütopyalılar, saldırma savaşı yapmayacaklardır; yurtlarını savunma gerektiğinde de gönüllüler toplanacaktır. Öte yandan, Ütopya'da her zaman güçsüz devletlerin dostu bir dış politika uygulanır.

Ütopya adasında aile varlığını sürdürür. Aşk üstün durumdadır; birbirini sevenler evlenmelidirler, ama anlaşamayanları da zorla bir arada tutmamalı. Çocuklar, ana-babalarındır. Her ailenin bir evi vardır; evler, on yılda bir kurayla dağıtılır.

Daha da önemlisi, Ütopyalılar için **özel mülkiyet yasaklanmıştır.** Gerekçesi de şudur: Özel mülkiyet, her türlü kötülüğün, hırsızlığın, cinayetin kaynağıdır. Üretim toplumundur. Tüketim için gerekenler genel ambarlarda saklanacak, oradan dağıtılacaktır. Üretim planlıdır da; sadece gerekenler üretilmelidir, lüks üretim yasaktır.

Ütopyalıların seçimle gelip giden yöneticileri vardır.

Bir başka önemli ilke de şu: Ütopyalılar, çeşitli dinlere bağlı olabilirler. Ancak hiçbir inancın ötekine üstünlüğü kabul edilmez. Ütopyalılara düşen, birbirinin inancına saygı göstermesidir. Gerekli olan, sadece bir Yaratıcı'nın varlığına inanmaktır; ama Tanrısızlara da Ütopya'da yer vardır. Dinsizlik suç değildir, ama herhangi bir dini küçümsemek suçtur.

Özetle, **dinsel hoşgörü** egemendir Ütopya'da.

İşte Thomas More'un kitabında söyledikleri!

Eser, özellikle mülkiyete karşı tutumu ve dinsel hoşgörüyü savunmasıyla, çağı için büyük yenilikler getirmiş ve kendinden sonra gelenleri etkilemiştir. Ne var ki, Ütopya bir açıdan gerçekleştirilmesi olanaksız olduğundan, başka bir açıdan da bilimsel temellere oturtulmadığından, düşsel niteliğini sürdürür.

BİR ÜTOPYADAN ÖTEKİNE

Thomas More'un eseri türün en ünlü örneğidir; ama ne ilki ne de sonuncusudur. Ondan önce, Yunan-Latin kültür geleneği içinde böylesi eserler yazıldı. Onların içinde de en ünlüsü, hiç kuşkusuz Platon'un *Devlet* adlı kitabı oldu.

Gerçekten Platon, söz konusu eserinde, bir filozof kralın yönetiminde, kişileri tam anlamıyla erdemli kılacak biçimde idare edilen bir site kurulmasını öneriyordu. Filozof bununla, bir yandan Atina sitesinin yozlaşmasına karşı çıkarken; bir yandan da, kendilerini Site'nin mutluluğuna adamış seçkin er-

kek ve kadınlardan oluşan bir grup için aristokratik bir yönetim kurmayı amaçlıyordu.

Eser, daha sonra yazılacaklar için baş örnek de olacaktır.

İlginçtir, bu ütopyacı gelenekten bir ikincisine geçmek için bir on beş yüzyıl gerekmiştir. Bu uzun süre içinde, ütopyacı düşün yerini dinci düş almıştır. Yeryüzüne bereketi ve barışı getirecek olan "Tanrı'nın saltanatı"na bel bağlamış inançlar; "altın çağ"la ilgili efsaneler; toplumun dışında bir toplum, kimi zaman Kilisenin dışında bir din uygulaması olan keşişlik, ütopyacılığı üstlendi. 15. yüzyılla Avrupa'nın –gezgin ve misyonerleriyle– dünyaya açılması, arkasından Rönesans ve Reform hareketleri, feodalitenin çözülmeye yüz tutup burjuvazinin yükselişi, Aydınlanma çağına giriş, ütopyacı görüşlerin ikinci dönemini oluşturur ki, Thomas More'dan Fransız Devrimi'ne değin sürer.

Bu döneme İngilizler damgalarını vururlar: Thomas More'dan bir yüzyıl sonra, Francis Bacon *Yeni Atlantis*'i yazar (1627); James Harrington da *Oceana*'yı (1656). Ama bu arada, Kalabriya'daki ayaklanışının (1623) arkasından atıldığı hücresinde, ünlü *Güneş Sitesi*'ni yazacak olan İtalyan Campanella'yı (1568-1639) unutmamalı.

18. yüzyılda ütopya yazarlığında Fransızlar başa geçer.

Bu ikinci dönemin özelliklerinden biri, ütopyaların **"ortakçı"** *(communautaire)* bir tema üzerine kurulu olmasıdır ki, Fransız Devrimi'nden sonra yazılacak üçüncü dönem ütopyalarını da etkileyecektir.

Sanayi Devrimi'nin ortaya çıktığı, toplumda teknik planda büyük adımlar atılırken sosyal adaletsizliğin de dehşet verici örneklerinin sergilendiği 19. yüzyılda, ütopyacı düşünceleri daha da besleyen bir ortam vardır. İngiliz Robert Owen (1771-1858), üstelik işi uygulamaya da dökerek; sonra Fransız Saint-Simon (1780-1825), Charles Fourier (1772-1837), Etienne Cabet (1788-1856), daha ileri daha güzel bir düyayı işlerler.

Unutmayalım, bu yazarlar, aynı zamanda **"ütopyacı sosyalizm"**in temsilcileridirler. Onların hemen arkasından Karl Marx (1818-1883), yeni bir dünya görüşünü –kuşkusuz çağının bilimsel ve gerçek verilerinden hareket ederek– kurarken, bu temsilcilerden de saygıyla söz edecektir.

Bu üçüncü dönem kapanmaz, 19. yüzyılın ikinci yarısında da ütopyalar yazılır. Ama onların yanı sıra iki yeni olay da vardır: Bir yandan ütopya karşıtı eserler ortaya çıkar; yüzyılın sonlarına doğru Bulwer Lytton (1803-1873), Samel Butler (1835-1902), yazdıklarıyla Aldous Huxley'in (1894-1963), *Aslan Yeni Dünya*'sını (1932) ve George Orwell'in (1903-1950) *1984*'ünü haber verirler. Öte yandan, bilimkurgu nöbeti devralır ve hayal gücü artık dünyada değil, yıldızlar arası evrende gezinmeye başlar. Bilimsel ütopyanın yanı sıra, gerçek anlamda düşe, serüven, hatta tarihin saptırılması karışır.

Bu konuyu noktalarken eklemiş olalım: Ütopya, gelecek adına bir şeyler öneren bu düşünce çabası Doğu'da görülmedi; gerçi orada da yaşadığı zamanı eleştirenler oldu. Ama bu eleştiriler, geçmişin iyi zamanlarına dönülmesini düşleyip savundu.

Özetle, Doğu'nun ütopyaları olmadı.

Üzerinde durulması gereken bir konudur bu!

NİÇİN ÜTOPYA?

Ütopyacı edebiyatın yanı sıra, özellikle Amerika'da dinsel grup ve siyasal reformların birçok ütopyacı topluluk kurmaya giriştiği görülmüştür. Günümüzde de varlığını sürdüren dinsel topluluklardan biri, Hutterci Kardeşler'dir. Dindışı girişimlerden, Robert Owen'in Amerika'daki *New Harmony* uygulaması hep hatırlanır.

Ya sınırlı kalmış ya da tarihe karışmış girişimler...

Ama şu soru yine de varlığını sürdürüyor: Siyasal ve sosyal ütopya, toplumların evriminde olumlu bir etken midir?

Karşı bir düşünce olarak şunlar söylenebilir:

Bütün ütopyacıların ortak özelliği düzensizlik korkusudur; o yüzden, sosyal ve özel yaşamın hemen bütün görünüşlerini düzenlemeye kalkışmışlardır. Ama yaşam, böylesi bir düzenlemeye gelir mi?

Öte yandan, insanlar zevkleri, davranışları ve amaçları vb., bakımından birbirinden farklıdır. Ütopyacı, toplumda denetleyemeyeceği korkusuyla sosyal çelişmelerin üstüne yürürken, insanlar arasında her türlü farklılığı da göz ardı ediyor. Peki tekbiçimlilik güzel bir şey mi?

Ayrıca, geçmişe kötü gözle bakan ütopyacılar, deneyimlerine olumsuzluklar bulaşmasın diye, kapalı bir ortamda gerçekleştirmeyi istiyorlar tasarılarını; adalar, el değmemiş kıtalar isteği bundan kaynaklanıyor. Ama sosyal ve siyasal yaşam kapalı vazoda deneyimi kaldırır mı?

Son olarak, yurttaşlarını tasarılarının özüne inandıramadıkları halde, başkalarının mutluluğunun anahtarını ellerinde tuttukları düşüncesiyle, ütopyacılar, herkese aynı ilacı zorla içirmek için otoriter iktidar aranışına giriyorlar çoğu kez. Despotlar yaratmaz mı bu?

Özetle, ütopya cennet yaratmak isterken cehenneme yol açmaz mı?

Ama ütopyadan yana da şunlar söylenebilir:

Ütopyacı, içinde yaşadığı toplumu beğenmiyor ve ona sırtını çeviriyorsa, alışılmış değer yargılarından, yerleşmiş ve kalıplaşmış davranış biçimlerinden toplumu kurtarmak, ona yepyeni bir biçim vermek içindir bu. Neden kötü olsun böylesi bir yaklaşım? Ütopyacı, alışkanlıklara ve boş inançlara çarptıkları için hep tehdit edilen yeni düşünceleri denemek amacıyla bir tür öncü laboratuvar kurmak ister. Pencereleri yeniye açmak neden güzel olmasın?

Ayrıca, doğrudur, ütopyacı, çoğu kez abartılmış, kimi zaman da kışkırtıcı bir biçimde dile getiriyor önerilerini. Ama sanatçının, hele hele öncü sanatçının yaptığı da bu değil midir bir yerde? Yeni ufukları göstermek için, insanları ve toplumu sarsıp eyleme çağırmak gerekli olmuyor mu zaman zaman?

Özetle, ütopya bir silkinip uyanmanın, bir sosyal yenileşmenin mayası değil midir?

Günümüzde bilim ve teknik, düşlerimizi de aşan şeyleri birer birer gerçekleştirir oldu. Bütün gelişmeler, insanoğlunun önüne yeni ufuklar açıyor. Ama ne kadar acıdır ki, içinde yaşadığımız dünyanın sosyal ve siyasal koşulları hiç de kabullenebileceğimiz bir düzeyde değil. Bu durumda, insanların insanca yaşayacakları bir dünyayı düşlemek, onun kurulmasının önündeki engelleri işaret ederek insanları bilinçlendirmek, dün olduğundan belki daha da gerekli bir uğraş olmayı sürdürmüyor mu?

DAHA ÇOK BİLGİ

Rona Aybay, *Sosyalizmin Öncülerinden Robert Owen,* Remzi Kitabevi, İst. 1970.

N. Bezel, *Yeryüzü Cennetleri Kurmak (Ütopyalar),* İst. 1984.

N. Bezel, *Yeryüzü Cennetlerinin Sonu (Ters Ütopyalar),* İst. 1984.

J. Fourastié, *2001 Uygarlığı,* İletişim Yay., İst.

Akşit Göktürk, *Ada, İngiliz Yazınında Ada Kavramı,* Adam Yay., İst. 1982.

Aldous Huxley, *Yeni Dünya,* MEB Yay., İst. 1945.

Thomas More, *Ütopya* (çev. M. Urgan / V. Günyol), İst. 1968.

George Orwell, *Bindokuzyüzseksendört / 1984,* İst. 1958.

Mina Urgan, *Edebiyatta Ütopya Kavramı ve Thomas More,* İst. 1984.

Bilim ve Ütopya Dergisi, "Bilimkurgu Kimi Kuruyor?" (sy. 28, 1966).

OLAYLAR VE GÖRÜŞLER

'DİOJEN KENDİNİ ARIYOR'

Bir romandı bu. Yarım kalmış romanın adıydı: "Diojen Kendini Arıyor." Kimi bölümleri *Servetifünun-Uyanış* dergisinde çıkmıştı. Yıl, 1943.

Önce "Kendini Arayan Adam"dı. Genç bir insanın kendini, kişiliğini, yolunu arayışının öyküsü. Yeni bir kuşağın yazın dünyasında kendini duyurmaya başladığı günlerdeydik. Ne var ki o romanı bir türlü bitiremedim, daha başkaları gibi... Elli yıl gerideki anılar zaman zaman öne çıkar, geçmişte kalan bir genç yazardan haber getirir!

Diojen, gerçek adıyla Diogenes, çıplak ayakla sokak sokak elinde bir lamba ile dolaşırmış. Hem de güpegündüz!.. "Ne arıyorsun?" dediklerinde, "İnsan arıyorum" dermiş. İsa'dan önce 404 yılında doğmuş, 322'de ölmüş. Sinoplu bir yurttaşımız! En yüce iyilik, erdemdir diyesiymiş. Üne, zenginliğe boşverirmiş. Onun gözünde her türlü toplumsal yargı geçersizmiş. Sokakta karda bile kapı diplerinde, çoğunlukta bir fıçının içinde yaşarmış. Birisi "insan tüysüz hayvandır" dedi-

ğinde gitmiş bir tavuğu yakalayıp tüylerini yolmuş. "İşte senin insanın" demiş. Büyük İskender Korinthos'a geldiğinde bir de bakmış fıçı içinde bir adam. "Dile benden ne dilersin" deyince aldığı yanıt: "Gölge etme başka şey istemem"...

Demek ben de, daha o yaştayken başlamışım "insan" denen varlığın iç dünyasına girmek çabalarına! Her bireyin insan olmayı öğrenmesini, insan olmanın erdemini kazanmasını yarım yüzyıl sonra da istemiyor muyum? Kitaplıklara girip, tozlu raflardan eski ciltleri indirip "Diojen Kendini Arıyor"un yayınlanmış bölümlerini bugünkü gözle okumak ne denli ilginç olur? Belki de o bölümleri bir araya getirerek "18 Yaş Öyküleri" diye bir kitapta toplamak!..

Bir öykü vardır, hani genç bir adam yazdığı kitabı tanınmış bir yazara götürüp ne düşündüğünü sormuş. Aldığı yanıt şu: "Sen bunu bir yerde sakla, tanınmış bir yazar olduğunda yayınlarsın." Eski defterleri bir yana atmamak gerekliliğini anlatmıyor mu bu söz? Gençlik başka, yaşlılık çok daha başka... Ama insanı, insanlığı aramanın yaşı yok! Diojen kendi dışında arıyordu insanı, gerçek insanı! Konu bu noktaya geldi mi Anday'ın ünlü şiirini anımsarım:

"Protohiphus atın ceddi
Dinothorim filin ceddi
Biz insanın ceddi
Gelecek mutlu insanın."

Diojen'in tersine, ben genç yaşımda kendimde aramaya çıkmışım "insan"ı, daha doğrusu bulmaya kalkmışım! Hep düşünürüm günümüzde Diojen gibileri neden çıkmıyor? Fenerle değil projektörle arasak da bulabilir miyiz? Kim bilir, belki de çok yakınımızdadır o insan, o insanlar! Elimizin uzandığı, ışığımızın yandığı gecelerde gündüzlerde. Örneğin saat dokuzda, ta karşıdaki büyük apartmanların üst katında bir yanıp sönen "Bir dakika karanlık" ışığının başındaki niye Diojen'in aradığı gerçek insan olmasın! Kimi zaman ben de ışıkları bir yakıp bir söndürerek o uzaktaki dostla, nice nice dostlarla iletişim kurmak istedim. Bir selamlaşma, bir dostça yaklaşım, beraber olma, gerçek bir yurttaş olma, Diojen'in iki bin üç yüz yıl önce aradığı "insan"olma!..

Kitaplıklara gitmeliyim! Eski dergi yapraklarında benim Diojen'imi bulmalıyım! Servetifünun Basımevi'ndeki loş odada ilk denemelerimi çiziktirirken. Tepemde yazdığım yazıyı bekleyen sermü-

rettip Mehmet Bey'le konuşurken. Yazarlık heveslisi bir gencin dünyasına girebilmeliyim... Olabilirse!..

Bugün elde fenerle "insan" aramanın yararsızlığını düşünsem de; yola gelmez bir düşçü olarak, bir gün, dünyamızın, ülkemizin bilinçli insanlarla dopdolu olacağını, Anday'ın özlediği o "mutlu insan"ın yeryüzüne ergeç geleceğine inanmayı sürdüreceğim.

(Oktay Akbal, "Diojen Kendini Arıyor",
Milliyet, 9 Mart 1997)

UTOPİA ADASI MI?..

Utopia sözcüğünü İS 1516'da Thomas More uydurmuş; *'hiçbir yer'* ya da *'olmayan yer'* anlamına geliyor.

Utopia bir ada...

Nasıl bir ada?..

İnsanların yaşam düzeyleri arasındaki uçurumların yarattığı ahlaksızlık kalkmış. Hiçbir evin kapısında kilit yok. Mülkiyette ortaklık geçerli. Günlük çalışma süresi 6 saat. İnsanlar bu saatler dışında okurlar, dersliklere giderler, eğlenirler. Ana, baba, çocuklar yemeklerini ortaklaşa yemekhanelerde yerler. Her dinden insanlar birlikte ve hoşgörü içinde yaşarlar. Temel kural, başkalarının inancına saygılı olmaktır. Kişi alçakgönüllü olmalı, kendini büyük görmekten kaçınmalıdır. Utopia'da herkes tek örnek giyinir. Süs takılarına önem verilmez. Suç işleyenlerin cezası toplumda kimsenin yapmak istemediği işlerde çalıştırılmaktır. Utopia'da ahlakın amacı mutluluktur.

Thomas More 16. yüzyıldaki Hıristiyan Avrupa'nın akıldışı düzenine karşı *'Utopia'*yı yazdı.

More bir İngiliz hukukçusuydu, ondan sonra *'hakça düzen'* konusunda, çoğu düşünür, yeni seçenekler ürettiler. Campanella'dan Wells'e değin nicelerinin yazdıklarından bir *'Utopia yazını'* oluştu; ama bütün bunlar kâğıt üstündeydi.

*

Fidel Castro Türkiye'ye geldi...

HABITAT II Toplantısında konuştu...

Ne dedi?..

Castro'nun konuşmasında altını çizdiğim satırları aktarıyorum.

"Biz dünyayız ve dünya ne efendilere ne de intihar politikalarına boyun eğecektir. Dünya, egoist, çılgın ve sorumsuz azınlığın bizi yok etmesine izin vermeyecektir. Sözde tüketim toplumları, geri kalan ülkelerde dünya nüfusunun dörtte üçünü oluşturan insanlar için bir utançtır. Çünkü bu toplumlar yaptıklarını kan ve ter üzerine kurmuşlardır. Gezegeni mahvedenler; havayı, denizleri, nehirleri ve toprakları kirletenler, şimdi insan soyunu kurtarmak için çok az kaygı duyuyorlar. İlerlemiş kapitalist ülkelerdeki teknolojik gelişmeler işsizliğin hızla tırmanmasına neden oluyorsa, yeryüzünün unutulmuş çocukları, bizler için geriye ne kalıyor? Yüz milyonlarca emekçiye nasıl iş bulacağız? Bu kitlelerin yaşam koşulları ne olacak? Çevrenin geriye dönülemez biçimde yıkılmasını nasıl önleyeceğiz? Bu dev ve iğrenç metropollerde çocukların kullanılmasını, uyuşturucuyu, suçları, yığınlarda açlığın ve sefaletin yaratacağı sorunları nasıl engelleyeceğiz?"

Fidel Castro'nun konuşması virgülüne değin gerçekleri vurgulu yor.

*

Küba, kuşatılmış bir ada...

Ambargo altında...

'Yeryüzünün Efendileri' salt kendi düzenlerine karşı hakça bir seçenek oluşturmasın diye, on milyonluk Küba'ya abluka uyguluyorlar.

Tarihin en büyük cinayetlerinden biri, sözde uygar dünyada işleniyor; *'Yeryüzünün Efendileri'* Küba'yı dize getirdikten sonra mazlum halklara diyecekler ki:

– Bakın, görün, hiç umutlanmayın!.. İnsan çıkarcı bir yaratıktır. Toplumda ancak orman yasası geçerli olabilir; 'Köşeyi Dönme Felsefesi' *insana yakışır. Kişinin kendi özçıkarlarını toplumsal adaletin bir lincinde eritmesi olanaksızdır. Fidel Castro'nun özlediği düzen bir utopia'dır.*

*

Utopia mıdır?..

Hayır; Thomas More'un Utopia'sı *'hiçbir yer'*de ya da *'olmayan yer'*de kurulmuştu; ama insanın aklında kurduğu düzen ölçüsünde gerçeklik var mı?..

Tarihte hakça düzenin ardına bir kez düşmüş insan...

Onu bu amaçtan kim ayırabilir?..

'Yeni Dünya Düzeni' hem doğayı hem insanı yıkıp çürüttükçe, kişi kendini koruma içgüdüsüyle doğruyu bulacak...

Fidel'in adası *'Utopia'* değil...

Çünkü, yaşandı bir kez...

(İlhan Selçuk, "Utopia Adası mı?",
Cumhuriyet, 16 Haziran 1996)

KİMLİĞİM: İNSAN!

Tevfik Fikret bir şiirinde şöyle diyordu: *"Milletim nev-i beşerdir, vatanım rûy-i zemin."* Bugünün Türkçesiyle: *"Milletim insan türüdür, vatanım yeryüzü."* Fikret bugün yaşıyor olsa ve kendisine günümüzün moda deyimiyle kimliği sorulsa, sanıyorum şöyle derdi: Kimliğim, insan!

Günümüzde, kimliğini tanımlarken insan olduğunu, başkaca da bir şey olmadığını söyleyebilecek kaç kişi var? Dinsel, ulusal, siyasal ideolojilerin, sayısız kişisel inanç, kanı, önyargı, alışkanlık ve koşullanmışlıkların kuşatması altındaki insanın özbenliğine ilişkin bilincinde, insan oluşu acaba kaçıncı sırada yer almakta? Yaşanılan bunca kötülüğün, acının, şiddetin bir nedeni de sözcüğün en yalın ve çırılçıplak anlamıyla, her şeyden önce ve her şeyden çok insan olduğumuzu unutmuş olmamız değil midir?

*

Üç yüzyıldır egemenliğini sürdüren kapitalist sistem, insanı üreten ve tüketen bir makineden farksız kıldı. Üretmenin, daha çok üretmenin biricik hedefi, tüketmek, daha çok tüketmektir. Pazar ekonomisinde meta olamayacak hiçbir değer söz konusu değildir. Fiyatı bulunduğunda, arz ve talep yasalarınca, her şey alım satım konusu olabilir. İnsan teki, küreselleşme aşamasındaki dizginsiz ve sınırsız piyasa ekonomisinin binbir koldan ve binbir yoldan saldırısı karşısında ya tüketim toplumunun nesnesi ve maskarası olmakta, ya insanlık onurunun kırıldığını, özgüvenin sarsıldığını duyumsayarak bir kurtuluş yolu aramaktadır. Dinler, çeşitli toplumsal-siyasal-kültürel öğretiler, inançlar, ideolojiler tam böyle bir noktada etkilerini duyuruyor.

*

Dinsel öğretilerin sadece ülkemizde değil, birçok başka ülkede (ve bu arada sosyalist sistemlerin çöktüğü ülkelerle gelişmiş Batı ülkelerinde) yeni bir canlılık kazanmış olması, bir rastlantı ya da sadece emperyalizmin oyunu değil. Ulusçu ideolojilerin canlanmış olmasının da (kışkırtmaların yanı sıra) benzer nedenleri var. Bütün bu olguların kaynaklarına inme çabası, bizi büyük olasılıkla, günümüzün yoksul ya da zengin, Batılı ya da Doğulu, tüm ülkelerinde yaşayan, özetle çağdaş insanın kimlik yitimi olgusuna götürecektir. İnsan, kimliğini yitirdi. Onu arıyor. Tüketim toplumunun *"nimet"*lerinden en çok yararlananlar bile, bunlardan yararlanmanın insan olmaya yetmediğini giderek daha çok, daha güçlü biçimde duyumsuyor... Sapkınlıklar, şiddet, yozlaşma, cinnet, bütün toplumları sarsıyor...

*

Kişisel ve toplumsal yaşamı bütünüyle yönlendirme iddiasından vazgeçebildiği, sadece bir töre, bir ahlak öğretisi olarak kalmaya razı olabildiği ölçüde dinsel öğretilerin; şoven, ırkçı sapkınlıklara düşmediği, ortak bir tarih bilinci, ortak bir şimdiki zaman ve gelecek duygusu uyandırabildiği ölçüde ulusalcı ideolojilerin (yurtseverlik duygusunun); kimliğini yitiren insana (tüketim toplumunun nesnesi ve metası olmaktan daha soylu) varoluş gerekçeleri kazandırabileceği söylenebilir. Buna karşılık, belki mutlak ve değişmez olarak değil, fakat en gerçek, en geniş, en derin, en kapsamlı anlamıyla insan olma bilinci ne ise ancak ve sadece, insan teklerini ve toplumları ayrı ayrı ve karşılıklı ilişkileriyle irdeleyen bilimsel-toplumcu anlayışla ulaşılabileceği kuşkusuzdur...

*

Yazıyı, *"Milletim insan türüdür, vatanım yeryüzü"* diyebilen şairin *"Gökten Yere"* adlı büyük bir şiirinden, çok güçlü dizelerle bitirmek istiyorum: *"...Ey hayat / Ey rûh-i kâinat / Takdis edin: beşer / Takdîse müstehaktır; odur rabb-ı hayr ü şer, / Rabb-ı mümkinat!"* Bu günün Türkçesiyle: *"...Ey hayat / Ey ruhu evrenin / Kutsayın, insan / Kutsanmayı hak etmiştir; iyiliğin ve kötülüğün tanrısı odur / Ve bütün olabilirliklerin!"*

(Ataol Behramoğlu, "Kimliğim: İnsan",
Cumhuriyet, 14 Aralık 1996)

SORULAR

1. Ütopya deyince ne anlaşılır? İnsanlar ütopya yaratarak ne yapmak istemişlerdir? Thomas More'un ütopyası niçin önemli bir örnektir tarihte?

2. Ütopyaların tarihte, özellikle modern çağdaki seyrine bakarak ne gibi özellikler çıkarılabilir? Doğu'nun niçin ütopyaları olmamıştır?

3. Ütopyanın lehinde ve aleyhinde neler söylenebilir? Bugün bir ütopya yazacak olsaydınız nelerin olduğu ya da olmadığı bir düşler ülkesi tasarlardınız?

4. Diogenes bugün sağ olsaydı, feneriyle yine insanı arar mıydı? (Oktay Akbal'ın yazısını okuyunuz!) Fidel Castro'nun adasına hangi gözle bakmalı? (İlhan Selçuk'un yazısını okuyunuz!)

5. Her türlü farklılıkların ötesinde, belki de asıl kimliğimiz "İnsan" olmak değil mi? (Ataol Behramoğlu'nun yazısını okuyunuz!)

BİR DÜŞÜNCE, BİR TARTIŞMA

"Şair, inançsız günlerde gelip en güzel günleri hazırlar; ütopyaların insanıdır o; ayakları buradaysa, gözleri başka yerlerdedir."

Fransız şair ve yazarı Victor Hugo'nun (1802-1885) bu sözlerinden ne anlıyorsunuz?

VI
KENDİ OLMAK

KİMLİK SORUNUNUN BOYUTLARI

Kimlik, bilinçli iki insanı, yaşı, karakteri, zevkleri gibi gözle görülebilir farklılıkların ötesinde, birbirinden ayıran şey; onlardan her birinin ötekilerden başka biri oluşu. Kuşkusuz, bedensel görünüş ve karakterin çizgileri değişebilir; yeni nitelikler ortaya çıkabilir ya da eskiler kaybolabilir. Ama kimlik, kişinin yaşamının değişik anları boyunca, "değiştim" derken bile varlığını sürdüren şey. Kavram, başta kişiyle ilgili. Ancak cemaatlara, halklara, uluslara yaygınlaştırıldığı da oluyor. Peki, hangi açıdan eğilmeli onların kimliğine?

Batı dillerinde, örneğin Fransızcada, Latince **identitas**'tan gelen –"aynı" anlamına– **identité** kelimesinin karşıladığı kimlik, olduğu gibi kalanın niteliği olarak, ta Aristoteles'ten beri filozofların üstünde durdukları bir kavram. Nesneler kadar bireyleri de tanımlamakta kullanılmış. Örneğin Alman filozofu Leibniz (1646-1716), "Her cevherin geleceği geçmişle tam bir ilişki içindedir; bireyin kimliğini yapan işte budur" derken, konuya bu genişlikte eğilir. Ne var ki, kavram, başta kişiyle ilgili de olsa, hele yaşadığımız yıllarda çokça, **cemaatları, halkları, ulusları kapsayacak biçimde de** ele alınıyor: Türkün kimliği, Kürdün kimliği, Alevinin kimliği gibi... Ancak, böyle yaklaşıldığı hallerde bile, kavramın ırksal bir niteliği yok; kültürel ve her kültürel gibi de tarihsel.

Konuya daha yakından eğilmekte yarar var.

KİMLİK SORUNU NEREDEN GELİYOR?

Kimlik sorunu, bir başka deyişle "kimlik bunalımı ve arayışı", **tarihin** büyük **geçiş dönemlerindeki altüst oluşlarda** ortaya çıkıyor.

Gerçekten, eski Roma İmparatorluğu'nda, özellikle Doğu eyaletlerinde durup durup başkaldıran halklar, yalnız bir sömürüden kurtulmanın değil, kimliklerini saydırmanın da arkasındaydılar; imparatorluk çökerken daha da yoğunlaşacaktır bu kavga. Avrupa'da, bütün ortaçağ boyunca kendini dayatmış olan Kilise'nin kozmopolitizminden, o çağın sonlarında uluslar, kimliklerini ortaya koyarak sıyrılırlar; Hıristiyanlık yine sürer, ama onun yanı sıra, çeşitli farklılıklarıyla bir Fransız, bir İngiliz, bir Alman vardır. 19. yüzyılda, Romantizmin en önemli sonuçlarından biri, o tarihe değin uyanmamış Avrupalı halkların, kendi kültürel değerlerine sarılarak sahneye çıkmalarının yolunu açmasıdır: Çeklerin, Macarların, kimi Balkan halklarının dikkatleri üzerlerine çekmeleri böyle olmuştur. Bu "millici" uyanışlar, çok geçmeden "milliyetçi" akımlara dönüşerek çalkantılı bir tarih dönemine damgalarını vuracaklardır.

Daha yakın yıllara gelelim.

İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde keskinleşen kapitalizm-sosyalizm zıtlığına dayalı çift kutuplu dünya düzeninde, kısa bir süre sonra bir "Üçüncü Dünya"nın kurulduğunu görürüz. Bu kategori, dışlanmış halk ve ulusları içine alsa da, kültürel boyutu oldukça yüzeysel bir toplanışı dile getiriyordu. Öyle de olsa, kimlik sorununa da yanıt arayan bir görünüşteydi.

Şimdi daha başka bir gelişme ile yüz yüzeyiz.

Gerçekten, özellikle 80'li yıllarda belirginleşen, sosyalizmin başlıca kalelerinin çöküşüyle dünyamızın yeniden "tek kutuplu" olup çıktığı bir ortamda egemenliğini daha da kolaylıkla kuran **"Yeni Dünya Düzeni",** her toplumda, kapitalizmin ve emperyalizmin yörüngesinde, zenginlikleri bir küçük azınlığın denetimine verirken, geniş yığınları da yokluk ve açlıklarla sarsıyor; **"Küreselleşme"**nin anlamı da bir yerde bu. Aynı zamanda Kuzey'den Güney'e dayatılan böylesi bir süreçte, ezilen yığınlar, kendilerine dayatılan kimliksizliğe karşı, köklerine ve kimliklerine daha bir özenle eğiliyorlar.

"Kimlik bunalımı ve arayışı"nın günümüzdeki bağlamı budur.

Fransa'nın orta kuşak filozoflarından Bernard-Henri Lévy, dünyamızda gitgide yükselen kaygıya bakıp sorusunu şöyle soruyor: "21. yüzyıl kimliklerin sahiplenildiği yüzyıl mı

olacak? Neden?" (...); 80'li yıllarda bu, "daha çok para elde etmenin yöntemleri nedir?" biçimindeydi; 90'lı yıllarda ise büründüğü durum şu: "Kimim ben? Kimliğim nedir? Onu oluşturan ya da çözen ne?" (Temel Demirer'in yazısından naklen, bkz. "Türk(iye) Kimlik(sizliğ)i", *Yazın,* sy. 74, s. 20).

Yeni Dünya Düzeni'nin yarattığı kaosta bu sorular günceldir.

Meksika, Brezilya, Cezayir, Mısır, Güney Afrika, Hindistan, Pakistan, Edonezya, kapitalizmin ve emperyalizmin kıskacında akla ilk gelen bu ülkelerin yanı sıra, "fırtınalar bölgesinde" Türkiye de var. Peki Türkiye'de olan ne? Bir süre önce, tanınmış bir iktisatçı, Arslan Başer Kafaoğlu, "Türkiye'deki liberalizm değil, çılgınlık!" diye yazıyordu. Toplumdaki iktisadi, sosyal ve siyasal çöküş, çürüyüş ve umutsuzluğu belirleyen bu. Ülkede yaşanan çok boyutlu "kimlik, ya da kimliksizlik bunalımı"nın üzerine bu gerçeğin ışığında eğilmeli.

Somut bir örnek olarak nasıl bakmalı Türk kimliğine?

BİR ÖRNEK: TÜRK KİMLİĞİ NEDİR?

Türkün kimliğine, "Dünyanın en yüce milleti" diye başlayıp, uzak yüzyıllardan kalkıp gelen ve Orta Asya'dan Viyana kapılarına kadar at koşturmuş, "Cihan hâkimiyeti" arsasındaki bir kahraman ırkın eşsiz niteliklerinin toplamı olarak bakarsanız, hiçbir şeyi anlatmamış olmak bir yana, aşırı milliyetçiliğin bataklığına saplanmış bir kişi olduğunuz anlaşılır. Bu çözümlemenizden yola çıkıp, "Millet var, ne demek sosyal sınıflar? Kahrolsun komünizm!" diye eliniz silaha sarıldığında da, gelip durduğunuz yer düpedüz faşizmdir.

Dışarıdaki örnekleri bir yana bırakınız; 60'lı ve 70'li yıllarda Türkiye'de, "Ülkücülük" diye, yaşamlarını böyle bir ideolojiye ve onun kanlı eylemine yatırmış olanlar, alınlarında vaktiyle işledikleri cinayetlerin lekesi, birer "mafya" olarak gözler önünde. Gazetelerde, televizyonlarda, bir dönemin kirli mirasçıları olarak sergilenip duruyorlar.

Nereye varacağız buradan kalkıp?

Şuraya: Kimlik, tarihin akışı içinde ilerlemenin yasalarını umursamayan bir yorumlamaya tâbi tutulursa, hele hele **çağ-**

daş bir içerik kazanmadan ortada dolaşırsa, en başta, adına konuştuğu halkın ya da ulusun aleyhine rol oynar.

Uzak yüzyıllara dalıp gitmenin anlamı yok; Türk olarak çağdaş kimliğimizi yoğuran, ne kadar önemli olursa olsunlar, ne 1071'dir, ne Viyana kapılarıdır, ne şu ne budur. Gözden kaçırmamamız gereken asıl büyük olay, **"1923 Devrimi"**dir.

Nedir onun temelinde yatan?

Attilâ İlhan'ın deyimiyle, şu üç önemli eylem: "Emperyalizme karşı kurtuluş savaşı", "Padişaha karşı demokratik devrim" ve "toplumun ümmet aşamasından millet aşamasına dönüşümü."

Bugün de tartıştığımız işte bu mirastır!

Ama dikkat ediniz, bu üç eylemin üçünde de, şoven, gerici ve çağdışı bir yan göremezsiniz; yürüyen tarihin içinde bir yere oturmuşlardır. Olsa olsa çağın yeni gerekleriyle donanmayı ve temellerinin güçlendirilmesini beklerler.

Özellikle de demokrasi ve insan haklarıyla!

Bunu başarabildiğimiz gün, dünya ulusları ailesinin onurlu ve kimliği olan bir üyesi olarak hak ettiğimiz yeri alabileceğiz.

Emperyalizme gözlerimizi kapayarak, vicdanlara ait olması gereken dini ulusal kimliğin önüne geçirerek, Cumhuriyetin laik kültür devriminin tasfiyesine seyirci kalarak, demokrasi ve insan hakları yolundaki mücadeleye katılmayarak, daha da yitirmekten başka neyi kazanabiliriz?

Bizim kimliğimiz, çağımızın içinde yer almak, onun değerlerini savunmaktır.

Sorunu böyle koyduğunuzda, bütün dünya kendi kimliğinizin çevresinde dönmemiş olur; ister istemez başka kimlikler karşısında da saygılı olmak zorundasınız. Hele hele, Anadolu gibi zengin bir kültür mozayiğinin topraklarında yaşıyorsanız.

Niçin Kürdün kimliğini görmezden gelecekmişiz, niçin Aleviye kötü gözle bakıp Süryaniyi horlayarak, Yezidiyi dışlayacakmışız?

Ahmed Arif'in ünlü *Anadolu* şiiri, bu mozayiği bütün canlılığıyla ortaya koyar ve şairin dediği gibi, "kardeşliğin, çalışmanın, beraberliğin" yurdudur Anadolu. Ve şair bir yerde sorar: "Anadoluyum ben, tanıyor musun?"

Anadolu'yu gerçekten tanıdığımızı söyleyemeyiz.

Ama onu gecikmeden tanımalıyız!

Yurdumuzda gerçek barış, bütünlüğüne kalkınma böyle olacak. Toplumun daha insanca olması, devletin daha demokratik niteliğe bürünmesi böyle gerçekleşecek.

Tarih, yadsımalara karşıdır, öyle davrananlara da acı biçimde hatırlatmada bulunur. Kimlikler, "kardeşliğin, çalışmanın, beraberliğin" çimentosu olmalı. Böyle değil de, düşmanlığı körüklediği her yerde, kimlik, en başta ait olduğu ulusun baş belasıdır.

ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK, DEMOKRASİ VE KİMLİK

Çokkültürlülük, ya da Mehmet Ali Kılıçbay'ın deyişiyle, çoğul kültürlülük ortamı, demokrasi ile birleştiğinde, kimliklerin kendini rahatça ortaya koymasında, açılıp serpilmesinde önemli. Konu, dışardan büyük göçlerin yaşandığı Avrupa'da, özellikle de Almanya'da, var olan sınırlamalar ve yaşanan gerginlikler dolayısıyla, alabildiğine de güncel.

Sorulardan biri şudur: Çokkültürlü toplumlarda, ulus gerçeği, bugün de kan bağıyla, kökenle mi tanımlanmalı, yoksa siyasal olarak yurttaşlıkla tanımlanır hale mi getirilmeli? Kişileri tek bir kimliğe zorlamanın anlamı ne?

Buradan kalkıp etnik ulus tanımından **yurttaşlıkla tanımlanan ulus anlayışına geçiş**in yararları üzerinde duruluyor. Yığınla gerginliği giderecek böylesi bir geçiş ise, yasalarda, belki daha da önemlisi "zihniyet"te, toplumdan topluma, devletten devlete farklılaşan birçok değişikliğe bağlı.

Ne var ki, böyle bir geçiş olasılığı, başta dinci çevrelerin direnişleri ile karşılaşıyor. Son oylarda, Körber Vakfı'nın düzenlediği 3. Türk-Alman Sempozyumu'nda, İslam Toplumu Milli Görüş örgütünün bir üst yetkilisinin şu söyledikleri pek dikkat çekicidir: "Hiç kimsenin sevmediği 65 milyonluk Türk kimliğine sahip olmaktansa, dünyanın saydığı bir buçuk milyarlık İslam kimliğini kim tercih etmez ki? Kimlik meselesi, kimliği tanımlamayı bile başaramayan birtakım aydın geçinen akademisyenler ve gazeteciler tarafından çıkarılmış suni bir sorundur. Türklerin de Kürtlerin de kimliği İslamdır. İslam, milli kimliğe izin vermez... İslam kimliği insanları birleştirmede çok başarılıdır, çünkü basittir..."

Böylesi düşüncelerin, üstelik "milli görüş" adına ortaya çıkmalarındaki çelişmeyi nasıl belirtmeli?

Bir başka saptırma, Batı'yla Doğu'yu birbirinden kesin hatlarla ayırıp her ikisini bir "uygarlıklar çatışması" içinde gören düşüncelerden geliyor. Amerikalı Samuel Huntington'un *Uygarlıklar Çatışması* adlı makalesinin yayınlandığı 1993 yılından bu yana yol açtığı gürültüleri hatırlatmak gereksiz. Örneğin Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne giremeyeceğini söyleyen Huntington şöyle diyor: "İslam, İslam olarak kaldıkça ve Batı da Batı olarak kaldıkça, iki büyük uygarlık ve yaşam biçimi arasındaki bu temel uyuşmazlık, onların gelecekteki ilişkilerini belirleyecektir; tıpkı geçen 14 yüzyılda olduğu gibi..."

Oysa, Taha Akyol'un haklı olarak dediği gibi, Akdeniz çevresi, İslamdan önce de imparatorlukların çarpıştığı bir jeopolitik havzadır: Mısır, Hitit, Helen, Sasani, Pers, Roma ve Bizans... İslam da bu jeopolitiğe Emevi, Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluklarıyla girdi. Avrupa'nın buna verdiği karşılık ise, Haçlı Seferleri, sonra da sömürgecilik oldu. Huntington'un gelecekteki dinler çatışması için kullandığı "14 yüzyıllık çatışma"nın nedeni, "İslamın İslam olması, Batı'nın Batı olması" değil, bütün süper güçlerin çatışma alanı olan bu jeopolitikteki egemenlik siyasetleridir. Ayrıca unutulmamalı: Farklı coğrafyalara, Afrika ve Hint Okyanusuna İslamın girişi ticaret yoluyla olmuştur! (Taha Akyol, "Medeniyetler Çatışması", *Milliyet,* 23 Mart 1997)

Özetle, Batı'nın kendi siyasal kimliğini "Hıristiyan" olarak sınırlamasının ve Müslüman ülkeleri dışlamasının, geleceğe doğru olumlu hiçbir katkısı düşünülemez. Ayrıca yaşadığımız yıllarda, tarih felsefesi adına, böyle ipe sapa gelmez görüşlerin ortaya atılması da hüzün vericidir.

Kimlikler, özellikle cemaatlar, halklar ve uluslar söz konusu olduğunda, arkalarında büyük bir tarihsel birikimi barındırırlar. Onları, dinsel ve ırksal çerçeveler içine hapsetmek doğru olmaz. Tersine kimliklere, kendilerini rahatça dile getirebilecekleri demokratik ortamlar yaratmalı; onların, daha geniş, daha zengin ve daha uygar sentez potalarına dökülmelerinin yolu başka nasıl olabilir ki?

Taner Akçam, *Türkiye'yi Yeniden Düşünmek,* Birikim Yay., İst. 1995. Aynı yazarın: *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu,* İletişim Yay., İst. 1992.

İsmail Beşikçi, *Bilim, Resmî İdeoloji, Devlet, Demokrasi ve Kürt Sorunu,* Rewşen Yay., Bonn 1990.

Tarık Ziya Ekinci, *Türkiye'nin Çağdaşlaşması ve Kürtler,* Peri Yay., İst. 2006.

Haluk Gerger, *Türkiye'nin Düzeni ve Kürt Sorunu,* Belge Yay., İst. 1994.

Bozkurt Güvenç, *Türk Kimliği. Kültür Tarihinin Kaynakları,* Kültür Bakanlığı Yay., Ank. 1993.

Naci Kutlay, *Kürt Kimliği Oluşum Süreci,* Belge Yay., İst. 1997.

Baskın Oran, *Azgelişmiş Ülke Milliyetçiliği. Kara Afrika Modeli,* Bilgi Yay., 3 bs., Ank. 1997.

Taner Timur, *Osmanlı Kimliği,* Hil Yay., İst. 1986.

Hilmi Yavuz, *Osmanlılık, Kültür, Kimlik,* Boyut Yay., İst. 1996.

Bilim ve Ütopya Dergisi, "Uydurmalar: Türk Kimliği-Kürt Kimliği" (sy. 5, 1994).

Varlık Dergisi özel sayısı: "Dünya Küreselleşirken Türkiye ve Kimliği" (sy. 1045, 1994).

Yazın Dergisi özel sayısı: "Kimlik ve Türk Kimliği" (sy. 74, 1997).

OLAYLAR VE GÖRÜŞLER

ULUS VE MEZHEP

İthal edilmiş malları iyi kullanmak gerek. Dünyanın parası dökülerek getirilen şeyler işe yaramalı ki, değsin.

İthal kavramlar da öyle.

Millet kavramı bunlardan biri. İnançlarımızda yoktu. Osmanlı'nın çöküşüne doğru ortaya çıktı; İstiklal Harbi'yle birlikte işe yarar bir kavram olarak dilimize ve yaşamımıza yerleşti.

Daha doğrusu, Osmanlı döneminde kendi düzenlerine göre yaşayan "gayrimüslim cemaatler" için kullanılırdı. Milli Mücadele'de, Fransız Devrimi'nden gelen yeni anlamına büründü. Belki, Türkçeleştirilip "ulus" biçimine sokulmuş olması, Osmanlı'daki anlamından sıyrılıp bu çağdaş ve devrimci anlamı taşıyabilmesi açısından da iyi olmuştur.

Çünkü, ulus, din ya da mezhep esasına dayanmaz. Tam tersine, din, mezhep, ırk, hatta bazen dil farklılıklarını aşıp insanları "bir arada yaşamak" iradesinde birleştiren ortaklığın adıdır ulus. İstiklal Harbi sırasında öne çıkışı, padişah egemenliğini hak egemenliğine dönüştürme niyetinin ötesinde, şu tarihsel gerçeğe de dayanır: Her yanından işgale uğrayan Anadolu'nun insanları tarihin kendilerini sıkıştırdığı son toprak parçasında bağımsız ve özgür yaşamak üzere bir araya gelmişlerdir.

Kendilerini birbirlerinden farklı kılan, hatta geçmişte bölmüş olan nitelikler ya da olaylar ne olursa olsun.

Fransız düşünürlerinden Ernest Renan, "Ulus nedir?" sorusuna yanıt aramak üzere 1882'de verdiği ünlü konferansta, *"Ulusun esasını, ortak çok şeyi bulunan, ama çok şeyi de unutmuş olan halk oluşturur"* der ve şöyle devam eder: *"Her Fransız vatandaşı, 1572'deki Protestan kıyımını, hatta 13. yüzyılın Güney Fransa'sındaki engizisyonu unutmak zorundadır."*

Anadolu'nun insanlarını da Yavuz Selim ve Şah İsmail günlerine taşımak kadar yanlış bir şey olamaz. Kahramanmaraş ya da Madımak olaylarındaki hortlayışlar, özenle korunması gereken nazik bir ithal bitkinin, yani ulus kavramının, henüz güven verici biçimde kökleşmediğini gösteren uyarılardı.

Sivas dolaylarından yükselen yakınmalar bu bakımdan önemli.

Bereket, son olaylar üzerine bölgeye gönderilen milletvekili heyetlerinin raporları, gerçekler ile abartmaları birbirinden ayırmak ve sorunları sağlıklı zemine oturtmak açısından umut vericidir.

Örneğin DSP'li milletvekillerinin raporu, eskiden beri bilinen bir gerçeğin altını yeniden çizerek daha insanca bir yaklaşımın ipuçlarını veriyor. Köylü iki ateş arasındadır: Zor altında dağdaki teröriste yiyecek vermiş ya da onu barındırmış olmasını her zaman bir sempati belirtisi sayabilir misiniz? Hele bu davranışını mezhebine ve etnik kökenine bağlamak ne derecede doğrudur? Öte yandan, teröristin baskısı altındaki köylülere "Bu tehlikeli yerden başka yere göç edin" dendiği zaman, bu mutlaka ve her durumda "güvenlik güçlerinin zorlaması" olabilir mi?

Ne olursa olsun, Sivas'taki çareler de, Güneydoğu'daki çarelerden farklı değil: Birincisi, şu ya da bu nedenle göç etme zorunda kalmış insanlarla ilgilenmek; ikincisi, önyargılı davranma eğiliminde olan "özel tim"leri, en azından, bu çeşit hassas dengelerin söz konusu olduğu yerlerde kullanmamak. Her şeyden önemlisi de, Anadolu ekonomisini canlandırıp herkes için iş olanaklarını çoğaltmak. Bilinç

li ve planlı bir kamu girişimciliği olmadan bunun sağlanamayacağı herhalde kafalara dank etmiş olmalıdır artık.

Kürtlük gibi Alevilik de, ulus kavramının renkli bütünlüğü içinde, bölünmenin değil, tam tersine, bir arada yaşama iradesinin temel taşlarından sayılmalıdır. Yoksa, etnik köken ve inanç ayrılıkları yüzünden insanların birbirlerini yedikleri bir ortaçağa yeniden dönmek işten değil.

Cumhuriyetçi sol, bir yandan ulus kavramının devrimciliğine sahip çıkmayı gerektiren geçmişiyle, bir yandan da ezilmeye ve dışlanmaya karşı koymayı emreden değerler sistemiyle, böylesine korkunç bir geriye dönüşü önleyebilecek tek siyasal güçtür.

(Mümtaz Soysal, "Ulus ve Mezhep",
Hürriyet, 13 Şubat 1996)

ÜNİTER DEVLET GERÇEĞİ

Tarihçi Prof. Bernard Lewis günümüzün en büyük Doğu-bilimcilerindendir. *Modern Türkiye'nin Doğuşu* ve *İslam'ın Politik Dili* adlı eserleri Türkçeye çevrildi. Henüz tercüme edilmemiş *İslam ve Batı, Müslümanların Batıyı Keşfi* ve son *Ortadoğu* adlı eserleri bizim bakımımızdan da çok önemlidir.

Yapı Kredi Plaza'da Prof. Lewis'in "Ortadoğu'nun Çok Yönlü Kimlikleri" konulu konferansını izledim. Keşke, RP'nin "çok-hukuklu sistem" ideologları da dinleseydiler.

Lewis, Avrupa, Afrika, Hind ve Çin'den farklı olarak Ortadoğu'nun coğrafi bir kimlik meydana getirmediğine dikkat çekti; bir "Ortadoğululuk" bilincinin ve kimliğinin bulunmadığını vurguladı.

Avrupa'nın eski tarihleri "İngiltere Kralları"ndan, "Fransa Kralları"ndan bahsederken, Doğulu tarihçiler 'ülke' tarihleri değil, hanedan tarihleri yazmışlardır: "Tarih-i Emeviyye", "Tevarih-i Al-i Selçuk" yahut "Şehname" gibi...

Lewis'e göre bu mazi, Ortadoğu'da vatan fikrine bağlı kimlik oluşmasını zorlaştırmıştır.

– Mısır vatandaşı 'kim'dir? Mısırlı? Müslüman? Arap? Enver Sedat'a suikast yapanlar, Firavun'u öldürdüklerini söylediler.

*

Lewis, Ortadoğu'da milliyetçilik, 'vataniyye', Pan-İslamizm, Pan-Arabizm gibi modern akımların devlet meşruiyeti sağlayacak dozda bir siyasi kimlik oluşturamayışlarını bu bağlamda izah etti.

Eserlerinde de daima Osmanlı'yı vurgulayan Lewis, haklı olarak, dini cemaatlerin özerk örgütlenmesine dayalı devlet sistemiyle Osmanlı'nın sağladığı özgürlüğün, aynı çağdaki Avrupa'da hiçbir şekilde görülmediğini söyler.

Hatta, Yunan kimliğindeki ağır Ortodoks rengi, bir ölçüde, Osmanlı'nın bu sisteminden gelmektedir!

Avrupa Birliği'nde serbest dolaşım başladığında Yunanistan'ın verdiği kimlik kartlarındaki "Ortodoks" kaydı Avrupalıların tepkisini çekmiş, konuyu kendisine soran Yunanlı gazeteciye Lewis şu cevabı vermiş:

– *Yunan hükümetinin de Ortodoks kilisesinin de tamamen Osmanlı bir yaklaşımı var!*

Yunan kompleksinin kaynaklarından biri de bu olmalı!

*

Bu tarihi arka plana rağmen, Arap Ortadoğusunda bile 'ülke' ve 'devlet' kavramları güçlenen bir kimlik haline geliyor. İşte, "Birleşik Arap Cumhuriyeti" yaşamadı. "Üniter devlete sadakat olgusu, büyük bir dayanıklılık" gösteriyor:

"Bölgede hanedan anlayışı hâlâ görülse de, yurttaşlık sadakatine dayalı sivil ve modern devlet anlayışı giderek güçleniyor."

Gerçekten, işlevleri farklı olan dini, kültürel ve etnik kimliklerin "üniter devlet yurttaşlığı" olarak siyasi bir üst kimlikte birleşip barış içinde yaşamalarından başka bir çözüm var mı?

Devleti inançlara ve ırklara göre "çok-hukuklu", yani federasyon haline getirmeye kalkarsak, varacağımız yer, "Balkanlaşma"dır, "Lübnanlaşma"dır.

Osmanlı'nın din farklarına dayalı cemaatler (millet) sistemi, zamanına göre dahiyane ve çok başarılıydı.

Ancak, Yahya Kemal'in belirttiği gibi, kıyafet düzenlemelerine de yansıyan bu 'cemaatler' sistemi, kültürce üstün Müslümanlarla onlara özenen Hıristiyanlar arasına duvar çekerek İslamlaşmayı engellemiş, kültür alışverişini de önleyerek sonraki zamanlarda Müslümanların aleyhine işlemiştir!

Yurttaşlık bilincini geliştirme bahsinde, Lewis, Sultan II. Mahmud'un ve Atatürk'ün pozitif rollerini özellikle vurgular (*The Middle East*, sf. 5-6).

Lewis'in katılmadığım görüşleri var. Ama köşemin elverdiği ölçüde, Lewis'in çok ilginç bulduğum analizlerini size yansıtmak istedim.

(Taha Akyol, "Lewis ve Üniter Devlet",
Milliyet, 8 Ocak 1996)

"TÜRK" OLAN NEDİR?

Âdem'le Havva'nın zenci olduğu doğru mudur dersiniz? Irkçılara kötü haber ama, yapılan genetik araştırmalar insanların Afrika'da ortaya çıktığını, oradan da bütün dünyaya yayıldığını gösteriyor! Hz. İsa'nın da zenci olduğunu söyleyenler var.

Ya Hitler'in Yahudi kökenli olduğu iddiaları. Hiç şaşmazdım doğrusu. İsviçre'de Gienia şirketinin yaptığı DNA araştırmasına göre Almanların yüzde 10'u Yahudi kökenli imiş! Ve safkan Germen ırkından gelen Almanların oranı ise yüzde 25'ten ibaretmiş.

Bu hesaba göre Hitler'in yapmaya çalıştığı gibi safkan olmayan Almanları toptan temizleyebilseler, nüfusun dörtte üçünü fırınlarda yakmaları gerekecekmiş.

DNA araştırmasının hiç de şaşırtıcı olmayan sonuçlarına göre Türkler 8 etnik kökenden oluşuyormuş:

Türk, Berberi, Helenlik, Cermen, Slav, Arap, Yahudi ve İliryalı! Bizimkisi, Avrupa'nın en karmaşık etnik yapısıymış!

DNA araştırması yapmadan da bu sonucu kestirmek mümkündü aslında. Afrika'nın, Asya'nın, Avrupa'nın kesiştiği noktada bulunan Anadolu tarih boyunca akınlara, istilalara uğradı, her gelip geçen bir miktar tohum atıp öyle yoluna devam etti.

Irkçı, kafatasçı, aşırı milliyetçi okurlarım varsa kalplerini kırmak istemem ama, 'Türk' dediğimiz ulus bu farklı kavimlerden arta kalanların toplamıdır.

Bunu anlamak için genetik araştırma yapmaya gerek var mıdır? Sokağa çıkın, kalabalık bir caddede durup gelip geçenlere bakın: Herkes ne kadar birbirinden farklıdır: Sarışını, esmeri, uzunu, kısası, basık burunlusu, sivri kafalısı...

Bu, muhteşem bir mozaiktir! Biliyorum, Alpaslan Türkeş bu lafa çok kızıp "Ne mozayiği lan!" diye kükremişti bir gün.

Safkan Türk ırkı peşinde koşturanlar kızacaktır ama, gerçekler ortada!

Kürtleri özümsemek isteyenlerin tezini bilirsiniz: "Aslında Kürt diye bir etnik küme yoktur, onlar dağ Türküdür" derler, "Türklerin karda gacır gucur edenine 'Kürt' denir!"

İyi de, Kürtler aslında Türk ise, sekiz etnik kümenin kaynaşmasından oluşan Türkleri nasıl belirleyeceğiz? 'Ova Kürdü' olarak mı?

"Ne yani, şimdi sen Türklerin varlığını inkâr mı ediyorsun?" diye bana kızanlar olacaktır.

Yanlış anlaşılmak istemem.

Elbette Türklerin varlığını inkâr ettiğim filan yok. Bütün söylediğim, DNA araştırmalarının da gösterdiği gibi, Türk olanı Türk olmayandan ayıran ortak biyolojik özellikler yok. Fakat, 'Türk olanı', 'Türk olmayandan' ayıracak ortak ve özgül kültürel özellikler var. Bir ulus olmak için bu yeter de artar bile.

Öğrencilik yıllarımda Los Angeles'ın ara sokaklarından birinde dolaşırken arkamdan bir ses geldi:

"Hey, Türk!"

Döndüm baktım, otomobilin içinde oturmuş kazak satan genç bir adam. Yanına gittim, "Biz tanışıyor muyuz?" dedim.

"Hayır, sizi ilk kez görüyorum" dedi.

"Peki Türk olduğumu nereden anladınız?"

"Yürüyüşünüzden!"

(Türker Alkan, "Türk Yürüyüşü",
Radikal, 30 Mayıs 2009)

KÜRTÇÜLÜK SORUNUNUN TERSİ VE YÜZÜ

DTP ve Kürtçüler ne istiyorlarsa açık seçik söyleyecekler. Dünkü yazımda belirttiğim gibi özerkliğe, federasyona, ayrı devlete giden yolun gerçekleriyle yüzleşecekler.

Bir kez daha yazıyorum: **Biz anadilde eğitim öğretim isteriz"** demek, **"Kürtçenin ilk, orta ve yükseköğrenimin bütün aşamalarında öğretim dili olması"**nı istemek anlamına gelir, ki bu da federasyonu ve ayrı devleti işaret eder. Uzlaşma sürecinde doğru sözcük, doğru sıfat ve doğru deyimlerle (terminoloji ile) konuşmak ve yazmak gerekir. Tersi kaos yaratır!

*

Türkiye'nin **"Kürdistan"** olarak ilan edilmesi istenen bölgesinin geri kalmışlığı, Türkiye Cumhuriyeti'nin ırkçı, ayrılıkçı, ötekileştirici siyasetinden kaynaklanmamaktadır. Cumhuriyet 1923-1950 yılları arasında bir süre bir asimilasyon programı uygulasa bile söz konusu bölgeye ciddi yatırımlar yapmış; sanayinin, hayvancılığın gelişmesi için ciddi girişimlerde bulunmuştur. Doğruyu bulmak için, dönemi suçlamaktan vazgeçip gerçekleri görmek, AKP iktidarı tarafından haraç mezat satılan, özelleştirilen KİT'leri anımsamak gerekir. AKP hükümeti ve liberalizm, devletçiliği mahkûm ettiği için, devlet o bölgeye yatırım yap(a)mıyor. Peki özel teşebbüs ve Kürt kökenli işadamları neden yatırım yapmıyor?

*

DTP ve Kürtçüler kapağını açmak istemiyorlar ama bölgenin geri kalmasının nedeni sanıldığı gibi CHP'nin tek parti rejimi değildir. CHP'nin toprak reformu, tarım reformu yapmasına, Köy Enstitüleri marifetiyle köylüyü eğitme programına engel olan tutucular, muhafazakârlar, İslamcılar, Kürt âyan ve feodallerdir. Bunların Avrupa ve Amerika'da okumuş çocuklarıdır!

DTP ile Kürtçüler demokratikleşmeden, kültürel haklardan, çokkültürlülükten, çiçek bahçelerinden söz ediyorlar, ama bölgede egemen olan feodal yapıdan, aşiret düzeninin terör ve baskılarından neden söz etmiyorlar? Toprak köleliğine, ağalık düzenine bağımlı kronik işsizlikten neden söz etmiyorlar? Tarikatların ve şeyhlerinin neden adını bile anmıyorlar?

Yaşar Kemal bile nihayet **"Demokrasiyi istiyorsak, halkımızı seviyorsak, ağalardan, beylerden, şeyhlerden kurtulmalıyız"** diyor. (*Vatan Kitap*, 16.09.09)

Türkiye'nin **"Kürdistan"** sayılmayan bölgelerinde demokrasiye engel başka şeyler var ama, 'ağalık, beylik, şeyhlik düzeni' yok. Bu düzen nerede ise açık adresini vermek gerek.

*

Dün adını verdiğim kitabın yanı sıra **Hakan Özoğlu**'nun **"Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği"** (Kitap Yayınevi) ve **Bilâl N. Şimşir**'in **"Kürtçülük I-II"** (Bilgi Yayınevi) kitapları incelendiği zaman, Kürt ayaklanmalarına, başta Nakşibendi Şemdinan, Bedirhan,

Cemilpaşazâde ve Arvasî aileleri gibi 'âyan ve şeyh ailelerinin' öncülük ettikleri; ayrılıkçı ve bağımsızlıkçı Kürt Teali Cemiyeti'nin (17.12.1918) kuruluşuna bu ailelerin dışında Babanzâdelerin katıldığı görülecektir.

Feodal düzen, aşiret yapısı, ağa, bey, şeyh ve mir despotizmi yıkılmadan hedef bölgede demokrasi kurulamaz. Geçmişte Kürt milliyetçiliğinin ve ayrılıkçılığının kaynağı toprak sahibi sınıf idi. Bu sınıf günümüzde Kürt solunu, Kürt işçi ve köylü sınıfı bilincini iğdiş etti.

Kürtçüler bölgenin geleneksel yapılarının yıkılması olasılığından korktukları için ayrılıkçı politika izliyorlar ve bu yapıyı federe ya da bağımsız devlete taşımak istiyorlar.

Bu açıdan bakınca Devlet, Kürtçülerden ve DTP'den çok daha demokrat!

(Özdemir İnce, "Gördüğünden Göz Kirası İstemek", *Hürriyet,* 27 Eylül 2009)

ETNİK HAKLARIN GAYYA KUYUSUNDA ÇÖZÜM ARAMAK...

Böyle toplum görülmemiştir.

Birileri *"açılım"* diye bir söz attı ortalığa, bütün toplum, politikacılarıyla, yazarları, hatta bilim adamlarıyla, aklını fikrini buna harcamakta. Adından başlayıp her şeyi konuşuluyor ama, *"açılım"*ın kendisi yok ortalıkta. Kimin niçin açılım istediği bile bilinmiyor. Aranan, galiba bu toplumu en iyi bölme formülü.

Daha tuhafı şu: Toplumu asıl rahatlatacak, yüceltecek ve söz konusu sorunla birlikte bir yığın başka sorununu da çözecek asıl doğru formül üzerinde duran, soru soran, kafa yoran yok: Güneydoğu'yu, hatta Doğu'yu kalkındırma!

Evet, ayaklandırma değil, kalkındırma.

Her yanıyla, en başta ekonomisi, istihdam sorunu, toprak reformu, eğitim seferberliğiyle. Oysa, tartışılan, merak edilen, çözülmeye çalışılan siyasal ve hukuksal sorunların bu *"kalkındırma"* ya da *"planlı kalkınma"* denen konuyla ilgisini, ilişkisini, bağlantısını aklından bile geçirmiyor kimse.

Böyle toplum olur mu?

Dünyanın en güzel, en önemli, aynı zamanda da en kritik toprakları üzerinde yaşayan bir toplumun onu ilgilendiren önemli sorunlara böylesine sınırlı, tuhaf, çelişkili bir zihin yapısıyla bakması olacak şey midir?

Herhalde *"olur"* diyenler çıkar: Yaşanan krizi simit, çiçek ve oyuncak satımını teşvik edici reklam kampanyaları başlatarak çözmeye kalkışan bir toplumda her türlü saçmalığın olabileceğine inananlar elbet çıkacaktır.

Galiba en sık rastlanan ulusal ve ortak kusurumuz, sorunları çözmeye en olmayacak ters uçtan başlamaktır. Örneğin, başkaları kriz çözmek için yatırımı, üretimi teşvik ederken, simit, çiçek, oyuncak görüntüsüyle tüketimi teşvik.

Yani Özalcılığa yeniden dönüş; *"tüketim üretimi kamçılar, istihdam artar, durgunluk biter, kriz çözülür"* düşüncesi.

Oysa, ülkenin bütünü için olduğu gibi, güneydoğusu ve kuzeydoğusu için de kamu yatırımcılığını, kamu girişimciliğini ve işletmeciliğini yeniden başlatmanın tam zamanıdır şimdi. Hayvancılığı, süt sanayiini, et kombinalarını diriltmenin, metalürjiye dayalı yeni sanayiler kurmanın tam zamanıdır şimdi.

Para?

Parayı devlet basar. Kurumuş tulumbayı çalıştırmak için biraz para akıtmayı, dolayısıyla sınırlı ve sıkı denetimli düşük enflasyonu göze alabilen, bu yöntemle alınacak sonucun başlangıçtaki endişeleri gidereceğine inanan, paranın basımı gibi, kullanımını, yatırımını planlara bağlayan, yöneten bir devlet.

Çözümler, devleti böyle yönetecek bir iktidarın yaratılmasına bağlıdır.

Etnik hakların gayya kuyusunda çözüm aramak yerine, sorunların bu yanına kafa yormak, yani AKP iktidarının bunu yapmayacağını, yapamayacağını bilerek başka türlü bir iktidarın yaratılması için şimdiden gayret göstermeye başlamak çok daha akıl kârı değil midir?

(Mümtaz Soysal, "Hürriyet ve Gayret",
Cumhuriyet, 2 Eylül 2009)

SORULAR

1. Kimlik deyince ne anlaşılmalı?
2. Kimlik sorunu özellikle son yıllarda niçin önem kazanmıştır?
3. Somut bir örnek olarak "Türk kimliği"ne nasıl bakmalı? Ahmet Arif'in "Anadolu" şiirini siz nasıl yorumluyorsunuz? (Türker Alkan'ın yazısını da okuyunuz!)
4. Türkiye'de ulus ve mezhep sorunlarına nasıl yaklaşmalı ve hangi gerçekleri göz önünde tutmalı? (Mümtaz Soysal ile Taha Akyol'un yazılarını okuyunuz!)
5. "Kürt sorunu" hakkında ne düşünüyorsunuz? (Özdemir İnce'nin yazısını okuyunuz!)
6. "Etnik hakların gayya kuyusu"nda çözüm aramak yerine ne yapmalı? (Mümtaz Soysal'ın yazısını okuyunuz!)

BİR DÜŞÜNCE, BİR TARTIŞMA

"Ulusum insan soyudur, yurdum yeryüzü."

Büyük Türk şairi Tevfik Fikret'in (1867-1915) bu sözlerinden ne anlıyorsunuz?

KADININ ADI YOK!

Kadın ve erkek, insan soyunda bireylerin birbirinden farklı cinsiyete ait oluşlarının simgeleri. Bunun, doğanın bir kararı olduğunda kuşku yok. Ama buradan kalkıp cinsiyetlerden birini ötekinden üstün ya da aşağı görmenin anlamı ne? Cinsiyetlerin ayrı oluşu kimi farklılıklara yol açıyor; ancak bu farklılıklara, iktisadi, sosyal, siyasal ve ahlaki sonuçlar, giderek dayatmalar bağlamak doğru mu? Kadının, yüzyıllar süren bir ezilme, baskı ve sömürünün konusu olduğu gerçek; ama bu durumdan "kurtuluş"u neye bağlı ve evrensel bir anlamı da olacak mı bu bağımsızlığın?

En geç Fransız Devrimi'nden başlayarak, insan hak ve özgürlükleri adına açılan mücadele, kadının toplumdaki yerini de sorgular. Devrim sırasında, aralarında hayli farklar bulunan yığınla yayının içinde, ikisi pek önemli: Bunlar da, Condorcet'nin (1734-1794), 1790 Temmuz'unda yayımladığı, *Kadınların Yurttaşlık Hakkının Kabulü Üstüne* adlı eseri ile, Olympe de Gouges'un (1748-1793), 1791 Eylülü'nde çıkardığı, *Kadın ve Kadın Yurttaş Hakları Bildirisi*'dir. Her ikisinin de üstünde durdukları nokta şu: Kadınlar, akıl sahibi varlıklar olarak, insan topluluğuna aittirler ve öyle olunca da, erkeklerle aynı doğal haklara sahip olarak doğarlar; önlerine konulmuş olan "kanuna katkıda bulunma" yasağı, Condorcet'nin deyimiyle, "haklarda eşitlik ilkesi"nin çiğnenmesidir ve bir "zorbalık ve zulüm eylemi"dir.

Bu iki temel metin, kuramsal bir feminizmi de dile getirir.

Ancak, 1789'un hemen arkasından yükseltilen bütün bu gür seslere karşılık, Devrim, **evlatlarının ancak yarısını** tanır; öyle olduğu için de kadınların savaşı bitmez. Bu mücadele, o yıllardan bu yana kadın hakları bakımından nice kazanımlar elde edilmiş de olsa, sürüyor; görünüş odur ki, daha pek uzun

bir süre devam edecek. Dengeyi, kadınların aleyhine bozan, başka nedenlerin yanı sıra dinler, özellikle de Ortadoğu'nun tek tanrılı dinleri. Ama daha da korkuncu, büyük bir kadın kitlesinin kendi sorunlarının temeliyle ilgili olarak bilinçsizliği.

Her şeye karşın, kadının adını koymalı!

FARKLILIK İÇİNDE EŞİTLİK

Biyolojik olarak döllenme, erkeğin yığınla spermatozoitinden birinin, döllenebilir duruma gelmiş kadının yumurtasına girmesiyle oluyor; erkekle kadının bedenleri de dahil, birincil ve ikincil cinsiyet özellikleri bu döllenme ile belirlenmiş oluyor. İşin bu yanında, cinsiyetlerden birinin lehine ya da aleyhine olabilecek hiçbir olağanüstülük yok. Süreç, şu ya da bu cins doğrultusunda olmak üzere, kendi **doğal yasa**sını yürürlüğe sokuyor ve insanın yaşamı, daha ana rahminde başlıyor.

Durum böyleyken, konuya bir değer yargısı yüklemek gereksizdir. Bütün bu olup bitenden, bir cinsin ötekine üstünlüğünü dayatacak hiçbir bilimsel kanıt yok elimizde; böylece, şu ya da bu cinsin lehinde ya da aleyhinde bir **yetkinlik modeli** ortaya atmak, olsa olsa keyfi bir davranışın sonucu olabilir.

Bir penisin ya da bir vaginanın varlığı ya da yokluğu da, cinslerden biri hakkında övücü ya da alçaltıcı bir yoruma gitmemize engeldir. Psikanalizin, insanda penis özentisi, hadımlık karmaşası ve kız çocuğun babaya erkek çocuğun da anaya duyduğu aşırı sevgi, yani Oidipus karmaşası üstüne açıklamaları; kimi psikanaliz söylemlerinin, cinslerdeki bedensel farklılıklardan yola çıkıp kadının cinselliğine oranla erkeği daha üstün durumda görme düşüncesini sürdürmeleri de, temelde kadın aleyhine bir sonuca varmayı haklı çıkaracak güçte değil. Psikanalizin cinsiyet farklılığı üstüne söyledikleri ne denli düşündürücü olursa olsun, **cinsellik bireyi bütünlüğüne açıklamıyor** ve sosyal-kültürel etki, istek, özellikle de cinsel istek (libido) kadar belirleyicidir.

Fizyolojik farklılık da, insanlığı, sonsuza değin birbirinden ayrı olmaya mahkûm iki gruba ayıracak durağan bir zıtlık değil. Cinsel farklılık, erkeği ya da kadını bir başka yapıyor, ama

buna hiç de esrarlı bir başkalık diyemiyoruz. Erkek, kadının bir benzeri, bir başka bilinç, ama tamamlayıcısı onun.

Aralarındaki ilişki, **farklılık içinde eşitlik** ilişkisidir.

Ne var ki, bu gerçek, sadece soyut ya da ideal bir gerçek değil. Eşitlik içinde farklılık, teknik ve bilimsel mücadele ve ilerlemelerle tarih planında değişen verilerdir. Bedenlerin yapısal özelliklerinden yola çıkıp, **kadının zayıflığı** ve ağır denen kimi işlere **yeteneksizliği** sonucuna varılır çoğu kez. Ancak makine, kadınla erkek arasındaki kaslar bakımından farklılığı ortadan kaldırıyor. İşbölümünde, kadınları yapıları gereği, belirli bir iş sınırı içinde tutmak kayboluyor, daha da kaybolacak.

Bunun gibi, **arka arkaya doğumlar** bir yazgı olmaktan çıkmış halde. Bilim ve tekniğin sağladığı, gebeliği önleyici önlemlerle doğumları denetleme, vaktiyle kadınların zalim bir yazgı olarak yaşadıkları bir olayı onların seçimine bırakıyor. **Çocukların bakımının toplumca güvenceye bağlanması,** kadının mesleksel girişimini destekliyor ve ona yeni olanaklar sağlıyor. Bütün bunları sosyal planda daha da yaygınlaştırıp yetkinleştirecek yerde, göz ardı ederek, kadını çocukları, giderek kocası için eve kapamak isteyen görüşler, olsa olsa çağını şaşırmış gerici görüşlerdir; hele bunu kadının kurtuluşu adına savunmak, düpedüz safsatadır.

Özetle, erkekle kadın arasındaki farklılık içinde eşitliğe, **somut durumların gerçekliği** içinde bakmalı.

Güzel de, kadınlar niçin ezilmiş, eziliyor?

KADINLAR NİÇİN EZİLİYOR?

Kültürlerin çoğunda, işbölümü, kamusal ve siyasal yaşama katılma, kadının aleyhine **cinsiyet ayrımcılığı** ile dolu; ve bütün bu kültürlerde, iktidar ve egemenlik erkeklerin ayrıcalığı.

Nereden geliyor bu?

Sonu eşitsizliğe çıkan sözde bir "kadın doğası" düşüncesini burada da buluyoruz. Ne var ki, doğa değişmez bir veri değildir. Spor uygulamasının da gösterdiği gibi, tarih planında değişiyor bu doğa. Sonra, sözde bir doğa düşüncesine dayanıp baskıya gitmenin anlamı ne? Doğada ne efendi ne köle, ne sö-

müren ne sömürülen vardır. **Belli bir sosyal örgütleniş ilişkileri**dir ki, nesnel –ama kuşkusuz gayri meşru!– olarak, bir baskıya götürmektedir. Kadınlar daha az okutulup yetiştiriliyorsa, erkeklerle eşit olmada iktisadi, sosyal ve kültürel araçlardan daha az yararlanıyorlarsa, erkeklerle hiçbir zaman eşit olamayacaklardır. Bu baskı, tarih dışında soyutta bir olay değildir; tersine, toplumların tarihsel gelişmesine sıkı sıkıya bağlıdır.

Kadınlar, hangi gerçek ve birleştirici temelde, kendilerine "biz" diyebilirler?

Ortak sınıfsal çıkarların su üstüne çıktığı sömürü ilişkilerinden farklı olarak, kadınların ortak çıkarlarını dile getiren bir topluluğu yoktur. İktisadi ve sosyal durumları birbirinden farklıdır. Peki, "kadınlık durumu" diye bir şey kabul edilebilir mi? Gerçekten, kadınlar, yüzyılın başlarında, oy hakkı elde etmek için İngiliz kadınlarının yaptığı, son yıllarda da en iyi tıbbi koşullarda çocuk aldırmanın sağlanması amacıyla yasal önlemler alınması için Fransız kadınlarının –ve erkeklerinin– yaptıkları gibi, istemleri doğrultusunda bir araya gelebiliyorlar. Ancak, gerçekten toplu ve birlikte bir kadın bilincinin olduğu sonucunu çıkarabilir miyiz bunlardan? Ne olursa olsun, şurası açık ki, somut tarihsel koşulların dışında, **sadece kadınların bilincinden yola çıkan** bir kurtuluş hareketi mümkün değildir.

Kadınların ezilişi, bir sınıfsal baskının mı eseridir?

İnsanlığın başlangıcında, işbölümü cinsiyete göre düzenlenmişti belki. Ne var ki, erkekler ve kadınlar için sınıfsal sömürünün ortaya çıkışı, işlerin cinsiyete dayalı dağılımı da içinde olmak üzere, bütün sosyal ilişkilere değişiklik getirdi. Bunu kapitalizm de yaptı. Ancak kapitalizm, kadınların ezilişini icat etmiş değil; ücretli çalışmanın yanı sıra, malların aile içinde kişilere geçmesi anlamına bireylerle evlilik kurumu arasında parasal bir ilişki yaratarak, bu ezilişe kapitalist bir içerik kazandırdı. Bir işçi ailesinde ana, sınıfının sömürüsü ile, evinde cinsiyete dayalı bir işbölümünün koşullarına tâbidir. O kadının kendisi de işçi olduğunda, yaptığı işte kendi kurtuluşunun maddi koşulunu bulurken, öte yandan "çifte gün", yani fabrikada gerçekleştirdiği iktisadi üretimle evindeki uğraşlarının baskısı altındadır. Kadınların sınıfsal sömürülüşünden çok, kadınların ezilişinin biçimini belirleyen **sınıfsal ve sosyal bir sömürülüş**ten söz etmek daha yerinde olur. Sınıfsal kurtuluşa yol

açan devrimci bir sürecin, aynı zamanda kadını da hemen bağımsızlığa kavuşturduğunu söylemek doğru değildir. Yüzyılımızdaki sosyalist devrimler, bütün iddialara karşın, kadının bağımsızlığının genel devrimci süreci mesafeli olarak izlediğini ortaya koymuştur. Ancak şunu da göz ardı etmemeli: Sosyalist devrimde, emeğin genel kurtuluşu ile kadının kurtuluşu birbirine bağlı olaylardır; ve kadının bağımsızlığı adına mücadeleler, sosyal örgütleniş adına belirlenen hedefleri gözden uzak tutamaz.

KADININ KURTULUŞU BÜTÜN İNSANLIĞIN KURTULUŞUDUR

Kadının kurtuluşu, **maddi koşulları** gerektiriyor. Ne var ki, söz konusu koşullar, insanlara yapabilecekleri eylemleri önerirler; onları yapıp yapmamak bireylere kalmıştır.

Bir ücretli emekçi olmak, çoğu kadın için bir zorunluluktur; ve bu zorunluluk bir baskıdır onun için. Ne var ki, çalışmasının sonucu olan **iktisadi bağımsızlık,** kadının kurtuluşunun da bir koşuludur. Böylece, ücretlerle sorumluluklar arasında hep görülen eşitsizlik, erkekleri kayırdığında, emekçiler arasında bir ayrımcılık olarak herkese ağırlığını hissettirir ve ortak sosyal ilerlemeyi de frenler.

Evlenmenin, hukuk bakımından, kadınla erkeğin karşılıklı rızalarıyla oluşması, eşlerin eşitliğini ve özgürlüğünü gerektirir. Ne var ki, kocanın iktisadi üstünlüğü, kadının bağımsızlığını ortadan kaldırır. İşte, kadının ücretli emeği, beraberinde iktisadi bağımsızlığı da getirerek eşlerin özel ilişkilerini değiştirir ve ortak yaşama yeni olanaklar sağlar. Aşk bile bu olanaklardan yararlanır ve boyut kazanır.

Bunun gibi, çocuk yapmada seçimi mümkün kılarak, hamileliği, giderek doğumu önleme, analığa ve babalığa yeni bir çehre kazandırır; ve ortada **arzu edilmiş bir çocuk** olacağı için, onunla ilişkiler de yeni bir anlama bürünür. Burada da, çocuğun sosyal bakımdan korunmasında atılacak adımlar, erkeklerin ve kadınların kurtuluşunda ortak bir davadır.

İnsanlar arasında gerçek bir eşitliği ilke olarak kabul etme, sadece bu, daha adil bir toplum yaratmanın umudunu sağ-

layabilir. Ve özel bir baskı biçiminin yok oluşu, hep daha genel bir bağımsızlığın koşuludur. Böylece, kadınların kurtuluşu, yalnız kadınların değil, genel olarak **bütün insanlığın kurtuluşu** olacaktır; ve söz konusu kurtuluş sayesindedir ki, kadın ve erkek bütün insanlar, aynı insan soyuna ait bireylerin gerçek ilişkilerini tanıyıp yaşayacaklardır.

Kadının hak ve özgürlükleri adına, ulusal çapta atılmış önemli adımların yanı sıra, dünya çapında antlaşmalarla hatırı sayılır önlemler de alınmıştır. Uluslararası belgelerden 1980 tarihli *Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi*'ni ve Dünya Kadın Konferanslarının kararlarını anmalı. Ama bütün bunlara karşın, kanunlarda, kadınların aleyhine kimi tutucu hükümlere hep rastlanıyor. Asıl tehlike ise, **köktendinci akımlar**dan geliyor ve en başta da kadınları hedef alıyor. Temelde feodal bir ahlak anlayışından yola çıkan bu akımlar, kadını yaşamdan çekip alarak, kapalı bir dünyanın savunmasını yapıyor ve kadınlara dayatmak istiyorlar. Bunlara karşı mücadele, şimdiki halde, eğitimden, sosyal uçurumları doldurmaktan, kadınları demokratik ve siyasal yaşama daha yoğun katmaktan geçiyor. Kadının kimliğini öne çıkarmak; kadını emeği, bedeni ve geleceği hakkında kendisinin söz sahibi olması gerektiği yolunda bilinçlendirmek yaşamsaldır. Kadınlar geleceğin, belki erkeklerden de fazla olarak, kendi ellerinde yoğrulacağının bilincine varmadıkça, insanlığın en soylu düşlerinden birinin gerçekleşmesi çok daha gecikebilir.

DAHA ÇOK BİLGİ

Necla Arat, *Feminizmin ABC'si,* Simavi Yay., İst. 1991. Aynı yazarın Say'da yayına hazırladığı: *Kadın ve Cinsellik,* İst. 1993; *Türkiye'de Kadın Olgusu,* 2 bs., İst. 1995; *Kadın Gerçeklikleri,* İst. 1996; *Türkiye'de Kadın Olmak,* 2 bs., İst. 1996.

İlhan Arsel, *Kadın ve Şeriat,* 14 bs., İst. 1996.

Duygu Asena, *Kadının Adı Yok,* Milliyet Yay., 52 bs., İst. 1996.

Erdal Atabek, *Kışkırtılmış Erkeklik Bastırılmış Kadınlık,* Altın Kitaplar, İst. 1989; *Cinsellikten İkmale Kalmak,* İst. 1992.

Erendiz Atasü, *Dağın Öteki Yüzü,* Remzi Kitabevi, İst.

August Bebel, *Kadın ve Sosyalizm* (çev. S. Z. Sertel), Toplum Yay., Ank. 1980.

Fatmagül Berktay, *Kadın Olmak / Yaşamak / Yazmak,* Pencere Yay., 2 bs., İst. 1994. Aynı yazarın: *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın,* Metis Yay., İst. 1996.

Orhan Bursalı, *Türban. Kadın Sorunu mu, Erkek Sorunu mu?,* Cumhuriyet Kitapları, İst. 2009.

Oral Çalışlar, *İslamda Kadın ve Cinsellik,* İst. 1991.

Attilâ İlhan, *Hangi Seks,* Bilgi Yay., 2 bs., Ank. 1982; *Kadınlar Savaşı,* BDS Yay., İst. 1992.

Zeynep Oral, *Kadın Olmak,* Cumhuriyet Kitapları, 22. baskı, 2008.

İstanbul Barosu Kadın Hakları Komisyonu, *Türk Medenî Kanunu'nun Vazgeçilmez Özü, Eskiyen Yüzü,* İst. 1996.

Server Tanilli, *Ne Olursa Olsun Savaşıyorlar. Kadın Sorununun Neresindeyiz?,* Alkım Yay., İst. 2006.

Şirin Tekeli, *Kadınlar İçin,* Alan Yay., İst. 1988. Aynı yazarın: *Kadın Bakış Açısından Kadınlar,* İletişim Yay., İst. 1990.

Bilim ve Ütopya Dergisi, "İslamda ve Osmanlıda Kölelik-Cariyelik" (sy. 19, 1996).

OLAYLAR VE GÖRÜŞLER

CUMHURİYET, HERKESTEN ÇOK KADINLARINDIR

Geçen hafta sonu yapılan kadınlar yürüyüşü yabana atılacak bir olay sayılmaz.

Yalnız katılanların sayısı, coşkunun büyüklüğü bakımından değil.

Engellemek için yapılanlar, örneğin toplantı alanının Ankara Büyükşehir Belediyesi'nce bir gece önceden buldozerlerle kazılması açısından da değil.

Hatta "şeriat" sözü dolayısıyla koparılan kıyamete ve yapılan eleştirilere de aldırış etmemek gerek. Kimin ne demek istediğini herkes pekala biliyor. Sorulmayan, daha doğrusu yanıtı bilindiği halde bu yanıt karşısında ne yapmak gerektiği kestirilemediği için henüz açıkça sorulamayan soru şudur: Bu çeşit gösterilerde ve protestolarda "şeriat" sözünün kullanılmasına olağanüstü tepki gösterenler, devlet ve toplum düzeninde, hukukta şeriatın egemen olmasını istiyor olmasınlar?

Son yıllarda bu istek sık sık dile getirildiği içindir ki, "Şeriata karşıyız!" diyen kadınlar "Cumhuriyetten yanayız!" demek istemişlerdir.

Çünkü, cumhuriyetten yana olduklarını söyleyen erkeklerin büyükçe bir bölümü henüz böylesine açık ve kesin konuşmuş değildir. "Şeriata karşıyız!" sözüne gösterilen tepkilerin bir bölümünde böyle bir pısırıklık, cumhuriyete sahip çıkma bakımından böylesine bir alttan alma çabası saklıdır.

*

Bu son yürüyüşe katılıp katılmama bakımından Anavatan Partisi'nin kadınları ile parti yönetimi arasında çıkan tartışmada bile bu inanç eksikliğinin izlerini bulmak mümkün.

Partili kadınlar, *"Şeriat sözünün kullanılması yüzünden mitinge katılmanın iptal edilmesi doğru olsa da, bu kararın bize danışılarak, bize anlatılarak alınması gerekirdi"* diyorlar. Demek ki, çağdaş olma, hatta Türkiye'ye çağ atlatma iddiasını taşıyan bir partide de kadınları yönetime katma konusu hâlâ çözüme bağlanmamış olarak kalmakta, kadınlar karar alma mekanizmalarının dışında tutulmaktadır.

Bunu, 12 Eylül döneminin kadın kolları konusunda getirdiği yasaklamayla, hatta bu kaldırışın henüz yasalara aktarılmamış olmasıyla açıklamak yetmez. Böyle bir durumda bile çok şey yapmak mümkünken, bugünkü dışlanışlar ancak cumhuriyetin kadın konusunda gerçekleştirmek istediği amaçlara karşı dikilen bir genel direnişle açıklanabilir.

*

Kadın yürüyüşü bir bakıma, son yıllarda yozlaşmaya, çürümeye yüz tutmuş olan ve içten içe kemirilmeye başlanan cumhuriyeti yeniden canlandırmanın, diriltmenin ipuçlarını da vermiş oluyor. Bu ipuçlarıyla çok şey yapılabilir.

Şimdiye kadar, insanlarımızın "tribünlerden sahaya inmeyişlerinden" yakınılırdı. Bugünlerde, işçilerin ve kadınların öncülüğüyle halk sahaya inmiştir.

Biri emeğin, öbürü de analığın tepkisi.

Çünkü emeği sömüren, kapıları, bacaları satılarak "tersanelerine girilmiş" bir ülkeyi yabancılara peşkeş çeken zihniyet, aynı zamanda insanları birbirine düşürülmüş, mezhep ve tarikat kamplarına bölünmüş, bölgeleri ve sınıfları arasında uçurumlar kazılmış bir toplum yaratmıştır.

Anaların tepkisi, özde, bu yozlaşmayadır.

Bilmektedirler ki, cumhuriyet böyle bir ülke ve toplum değil, başı dik, üretken bir ülke ve hem kendisiyle, hem de evrensel değerlerle barışık, çağdaş bir toplum ister. Analık önsezisiyle şunu herkesten daha iyi görüyorlar: Bir "uygarlık projesi" olan cumhuriyetin ilkelerinden ve amaçlarından sapıldığı zaman, yalnız bugünkü insanlarımızın yaşamları ve özgürlükleri değil, çocuklarımızın yaşamları ve hakları da tehlikededir.

Cumhuriyet, bunun için, herkesten çok kadınlarındır.

(Mümtaz Soysal, "Cumhuriyetin Kadınları",
Hürriyet, 19 Şubat 1997)

SEKS PATLADI VE ALTINDA KALDIK...

Geçen ay Abant'ta bir mühendis, kiraladığı **Ceylan** adlı kısrağa tecavüz ederken yakalandı.

At sahibinin takibi sonucu iş üstünde yakalanan mühendis, **"hayvana cinsel istismar"** suçlamasıyla gözaltına alındı

Bolu Hayvanları Koruma Derneği üyeleri, **Ceylan'**ı ziyaret edip şeker verdiler, **"insanlık adına"** özür dilediler, satılmasını engellediler.

Dernek üyesi bir kadın olay yerinde, **"Utanıyorum atın gözlerine bakmaya"** diye başlayan bir şiir okudu.

Aynı gün Sakarya Hendek'in bir köyünde, ahırdaki ineğin arkasında yakalanan 17'lik bir genç, jandarmaya teslim edildi.

N'oluyoruz?

*

Van'ın Muradiye ilçesinde bir hayat kadınını il il dolaştırıp pazarlayan 5 kişi, bisiklet turuna çıkmış iki İsviçreli turisti görünce çullandı. Adamı ağaca bağlayıp gözünün önünde sevgilisine tecavüz ettiler.

Atabey Çetesi'nin lideri denilen Yüzbaşı, ortağının bombaları sakladıkları Ankara Eryaman'daki eve **"karı kız getirmesi"** yüzünden aralarında anlaşmazlık çıktığını açıkladı.

Türkiye'nin, insan kaçakçılığında önde gittiği, Rusya ve Ukrayna'dan gelen genç kızların hayat kadını olarak zorla çalıştırıldığı açıklandı.

N'oluyoruz?

*

Prof. Teksen Çamlıbel, Günaydın'a Türkiye'de seks yaşının hepten düştüğünü, 18 yaş ve altında kürtaj patlaması yaşandığını açıkladı.

Haydar Dümen'e Kars'ın bir köyünden yazan 25 yaşındaki kız **"Kız arkadaşlarımla takma penislerle birbirimizi tatmin ediyoruz. Biz eşcinsel miyiz"** diye soruyordu.

Geçen ay bir yüzbaşı, gerdek gecesi **"Başarısız oldu"** diye tabancasıyla canına kıydı.

Sahi n'oluyoruz?

*

Olan şu:

Cinsellik, tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar ön planda; ekranda, filmde, klipte, defilede, dizide hep başrolde...

Henüz vücudu, zihni cinselliğe hazırlanmamış ilkokul öğrencileri, tuvalette cep kamerasıyla birbirlerini dikizliyor.

Seks endüstrisi, etki alanını köylere kadar yayıyor.

Elden ele gezen porno VCD'lerde kadınlar istekli, erkekler yağız.

Paparazzi mankenleri rahat, işveli...

Oysa hayat öyle değil.

Magazin programlarındaki sunumun aksine hayat, mühendis bile olsan, dağda bir kısrak dışında seçenek sunmuyor.

Pornoda kocasının önünde başkalarıyla zevkle sevişen yabancı kadına gerçek hayatta bunu yapanlar tecavüzcü diye linç ediliyor.

Evlenince VCD'deki performansı tutturamamak, erkekte derin bir yenilgi psikolojisi yaratıyor.

Ve biz 3. sayfa haberlerinden öğreniyoruz, buz dağının altında ne acılar yaşandığını...

*

Evet, seks patladı, ama toplum, hazırlıksız yakalandı.

Bilinçlenme, teşhirin hızına yetişemedi.

Eğitim gecikti.

Cinsellik, cehaletin elinde kaldı.

Suni penisler köye, kameralı telefonlar okul tuvaletine kadar girdi, kürtaj yaşı 18'in altına indi, ama devlet, yıllar yılı öğrenciye gebelikten, prezervatiften söz etmeye çekindi.

Nihayet cinsel eğitime karar verdiğinde, öğrenciler, öğretmenlerinden daha çok şey biliyordu.

*

Baskı olup bitenlerin çaresi değil, nedeni...

O yüzden çözümü, seksi dizileri engellemekte, attan özür dilemekte, tecavüzcüyü linç etmekte filan değil, yaygın ve cesur bir cinsellik eğitiminde, kitlesel bir cinsel aydınlanma devriminde aramalıyız.

(Can Dündar, "Seks Patladı, Biz Altında Kaldık",
Milliyet, 10 Haziran 2006)

KADININ TUTSAKLIĞI NEYLE İLGİLİDİR?

Ürdün Kralı **Abdullah**'ın, Birleşmiş Milletler Sözleşmesinin 15. maddesinde yer alan *"devletler, erkek ve kadınlara kalacakları ya da yaşayacakları yerleri seçme ve serbestçe dolaşma konularında aynı hakları tanır"* ilkesini onaylaması, dinci kesimlerin tepkisine yol açtı.

Birçok İslam ülkesinde olduğu gibi, kişi özgürlüğünü ve halk iradesini hiç sayan Fetva Kurulu kararını anında verdi: Bu uygulama şeriata aykırı olup, şer'i hükümlere dayalı aile kavramını yok edecektir!

Kadının yüzyıllardır şeriat tutsaklığından kurtulamadığı bu tür yönetimlerde Fetva Kurulu karar verdi mi, artık ne halk iradesi, ne tartışma, ne eleştiri...

*

Bizde de, bir iki yıl önce, hem de en yetkili ağız; halk iradesine dayanan TBMM, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, bağımsız mahkemeler varken, böyle bir kurula gerek duyulduğunu söylememiş miydi?

Fetvacılar öyle düşünürken, töre savunucuları durur mu; onlar da kadının yerinin, evi ve kocasının yanı olduğunu; kadına kocasının evini terk edip istediği yerde yaşama hakkı verilmesinin aileyi ortadan kaldıracağını; hükümetin, kadın haklarını ileri sürerek, geleneksel değerlerin ve kimliğin yok edilmesine yol açtığını ileri sürdüler.

Ürdün Hükümeti ise bunun, kadın hakları diye değil, BM sözleşme maddesinin şeriat hükümlerine ters düşmediği için onaylandığını açıklıyor.

*

Böyle düşünenlerin, Kuran'dan da İslamın kurallarından da habersiz oldukları; onların şeriat deyince, kafalarını örümcek ağına çeviren ilkel varsayımları anladıkları; Diyanet İşleri Başkanı Yardımcısı **Şevki Aydın**'ın açıklamalarından da bellidir:

"Bilgisizlikle savaşmayı ilke edinmiş bir dinin mensupları bugün bilgisiz ve eğitimsizdir. Kadın gibi çok önemli bir eğiticiyi, kendi varlığından habersiz olacak kadar cehaletin karanlığına gömdük. Toplumdaki sorunların temelinde yatan en önemli nedenlerden biri de budur."

Aydın, *"Ailelerin kızları okutmama gerekçesini Kuran'a, sünnete dayandırmak mümkün değil. (...) İyi insan yetiştirmek istiyorsak, kadın-erkek ayırmadan herkesin beynini, kalbini geliştirmesini sağlayacak ortamı hazırlamalıyız"* önerisinde bulunuyor.

*

Aydınlanma, aklı özgürleştirme edimidir. Kuran'ı, bir günahlar kitabı olmaktan, ancak özgürleştirilmiş akıl kurtaracaktır. Şevki Aydın, *"beynin ve kalbin geliştirilmesi"* sözüyle bunu anlatmak istiyor.

Albert Einstein, *"Bilimsiz din kör, dinsiz bilim topaldır"* diyor. Bunu, bilimin dinle, dinin bilimle bağdaşmadığını; dinin sınırında bilimin, bilimin sınırında dinin durması gerektiğini bilmediğinden söylemiyor; dolaylı yoldan, dinin, bilimin ışığı altında irdelenmesi gerektiğini ima ediyor. Dinsel söylencelerin ya da nice buluşun öncesinde insanın o engin düşleme yeteneği yadsınabilir mi?

Nesnel bir saymaca yapılsa, ettiği duada ne gibi öğütler verildiğini anlayamayanların oranı kesinlikle yüzde 90'ı aşacaktır.

*

Kadının tutsaklığı, aydınlanma sürecinden geçmemiş olmasıyla ilgilidir.

Kadın, beynine aydınlanmanın ışığını düşürmedikçe; güzel gözlerini aşk tellallarının elinden kurtarmadıkça; narin bedenini çağımızın esir pazarı sayılan ekranlarda, podyumlarda satılığa çıkardıkça; aklının din tacirlerinin çöplüğü gibi kullanılmasına boyun eğdikçe...

İnsanlığını kadınlığına mahkûm ederek yaşayacaktır.

(Adnan Binyazar, "Kadının Tutsaklığı",
Cumhuriyet, 8 Eylül 2009)

İstanbul Haber Servisi – Mor Çatı'ya başvuran her 2 kadından 1'i sığınak istiyor. Bu yılın ilk 6 ayında Mor Çatı'ya aile içinde yaşadığı şiddet nedeniyle 664 kadın başvurdu. Bu kadınlardan yaklaşık yarısı yaşamları tehdit altında olduğu için hemen bir sığınağa yerleşmek istiyor. Oysa İstanbul'daki sığınaklarda yalnızca 200 kadına yer var. Bu nedenle sığınağa yerleşemeyen kadınlar, çocuklarıyla birlikte şiddet ortamına geri dönmek zorunda kalıyor.

Dünyada her 3 kadından 1'i ailesinden ya da yakınlarından tokat, yumruk, tekme ve dayak gibi **"fiziksel taciz"**den küçümseme, aşağılama, ailesinden ve arkadaşlarından tecrit etme, hareketlerini kısıtlama, bilgiye erişimini engelleme gibi **"psikolojik taciz"**e mahkûm ediliyor. Şiddet gören kadın, **"bir gün biter"** umutları körüldüğünde **"artık yeter"** diyor ve bu noktada en büyük destekçisi de sığınma evleri oluyor.

Bunlardan biri olan Mor Çatı'ya 1990 yılından bu yana 15 bin kadın başvurdu.

Türkiye'de kadın ve şiddet ilişkisinin bir an önce kesilmesi gerektiğinin sinyalini veren Mor Çatı'nın verilerine göre, yılda ortalama 1.500 kadın, son altı ayda 664 kadın aile içi şiddetten uzaklaşmak, buna ek olarak 42 evsiz kadın da barınma isteğinde bulundu.

*

Kadınların 277'si fiziksel şiddetten, 166'sı ise daha çok sözle ve psikolojik şiddetten şikâyetçi. Bu kadınların 45'i boşanma, 86'sı avukat desteği, 43'ü ise psikolojik destek istiyor. Ayrıca 31 kadın cinsel şiddet ve tecavüz gördüğünü, 16 kadın da çocuğuna fiziksel şiddet, ensest ya da komşu tacizi uygulandığını söyledi.

Mor Çatı'dan **Zelal Yalçın,** AB standartlarına göre, nüfusu 17 bin olan, Türkiye'de ise mevcut Belediyeler Yasası'na göre nüfusu 50 binden fazla olan yerlerde kadın ve çocuk sığınma evlerinin kurulmasının öngörüldüğüne, uygulamada ise 2 milyon kişiye yalnızca bir sığınak düştüğüne dikkat çekti.

Nüfusu 70 milyonu aşan Türkiye'de en az 3 bin sığınak olması gerekirken 6'sı İstanbul'da olan sığınakların sayısının 35'i aşamadığını anlatan Yalçın, **"Sığınma evlerinin sayısının bu derece az olmasının başlıca nedeni belediyelerin zorunluluktan çok keyfilik olarak algılamasına yol açan, yasada geçen** 'Belediyeler sığınma evi açar' **cüm-**

lesi. 'Belediyeler sığınma evi açmak zorundadır' **gibi dayatma bir ifadenin kullanılmasının sığınma evlerinin sayısını artıracağına inanıyorum"** dedi.

Töre cinayetlerinin çokça işlendiği Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da ise kadınların öncelikli olarak can güvenliklerini sağlamaya yönelik istasyon sığınaklar bulunduğunu belirten Yalçın, bu sayının da artırılması gerektiğini belirtti. Türkiye'de kadına destek veren devlet kurumlarının genelde **"kadını güçlendirmekten yoksun, daha çok aile kurumunu korumaya yönelik"** olduğunun altını çizen Yalçın, şunları söyledi:

"Devlet kurumlarının şiddet gören kadına verdiği destek genelde şiddet gösteren koca ile 'barıştırılması' **noktasında olduğundan bu sağlıksız bir durum yaratıyor. Bize gelen kadınların anlatımlarına göre, destek almak için gittikleri devlet kurumlarında** 'Olur, geçer, her ailede var, seninki de sorun mu' **gibi ifadelerle karşılaşıyorlar."**

(Şiddet Gören Her 2 Kadından 1'i Sığınak İstiyor,
Cumhuriyet, 4 Ağustos 2007)

KADINLAR VE BİREYLEŞME

Siz bu yazıyı okurken biz Paris'ten **Luxembourg'a gidiyor** olacağız trenle.

Luxembourg'da Avrupa Şiir Akademisi'nin altı aylık toplantısına katılacağım. Hayatımın hiçbir anında bulunduğum ülkeyi ve kenti yazıya geçirmedim. Olaylarla ilgili haber yazdım ama ne şiir yazdım, ne de başka bir şey. Bir ülkede bir başka ülkeyi, bir kentte bir başka kenti yazdım. Şimdi de Paris'te Kahire'yi yazacağım. Ve bana 'Yaşadıklarını anında yaz!' diye çıkışan dostlarımı bir kez daha kızdıracağım. (Yazıyı ancak bugün yayınlayabiliyorum.)

*

14 Mart 2009. Kahire, Pyramisa Oteli. Ülker'le Piano Bar'da oturuyoruz. Başta Titos Patrikios olmak üzere toplantıya dünyadan katılanların ortaya çıkmasını bekliyoruz.

Derken, otelin kapısında bir curcunadır kopuyor. Bir zurna, bir kaç tef ile bir oyun havası salgılamaya başlıyor. Bildiğimiz ritimde. Tanıyoruz.

Kafile yavaş yavaş Piano Bar'ın önündeki alana geliyor. Tek tük entarili erkek var. Erkeklerin hepsi modern giyimli. Araplar da Karadenizliler gibi ucu sivri ayakkabıları seviyorlar.

Kadınlara gelince türlü çeşitli: Kral Faruk döneminin eski Yusuf Vehbi, Tahiyye Karyoka filmlerinde boy gösteren modern kadınların torunları kadınlar birkaç tane. Uzun etekli, başı örtülü geleneksel kadınlar çoğunlukta. Epeyce de kara çarşaflı ve peçeli kadın var. Peçe yarığından birinin gözlükleri görünüyor.

Damat pek fiyakalı. Gelin hanım beyazlar içinde, başında kocaman bir Bröton hotozu.

Herkes şakkıdı şakkıdı göbek atıyor.

*

Tanca'dan Kahire'ye, Beyrut'a, Bağdat'a bütün Arap kadınlarının büyük sorunları var. Bizim Medeni Kanun bağlamına giren özgürlükler ve eşitlikler konusunda.

Modern Arap edebiyatını sayemde öğrenen sağcılar ve İslamcılar benim Müslüman dünyasını hiç tanımadığımı ileri sürerler. Yeterince tanımadığım kesin ama bizimkilerden daha iyi tanıdığım da kesin. Bizimkilerin Arap kadınlarla oturup dertlerini dinlediklerini hiç sanmam.

Arap kadınlarının okumuşlarının bizimkilerden çoğu zaman iyi olduklarını söyleyebilirim. Ancak çoğunun anlayamadığı sorunlar var. Bu sorunların ne olduğunu anlatan bir kitap yakında ülkemizde yayınlanacak. Kitabın çevirmenine ve Arap kadın dostlarıma söylediklerimi burada bir kez daha tekrarlayacağım:

*

Arap aydını kadınlar, feministler, emansipasyonistler, özgürlükçüler, hepsi, kurtuluşlarını Kuran'da, hadislerde ve erkeklerin yaptığı tefsirlerde arıyorlar(dı). 20. yüzyılın başından itibaren bu hareketlerin hepsi Kuran ayetlerini, hadisleri, tefsirleri kullanan erkekler tarafından boğuldular, bozguna uğratıldılar. Müslüman Kardeşler içinde ve dışında ortaya çıkan feminist hareketler tahta kurusu gibi ezildi.

Kadınların özgür birey olabilmeleri için kutsal metin engelini ve erkek egemenliğini aşarak ideal olanı yani laikliği istemeleri ve bulmaları gerekiyor. Kuran referansıyla Arap kadınının özgürleşmesi, modernleşmesi olanaksız. Önlerinde örnek olarak Cumhuriyet Türkiyesi var!

Cumhuriyet'in verdiği armağanlara sahip çıkmayan, nankörlük eden ve her gün Arap dünyasına kayan bizim kadınlara ise söyleyecek hiçbir sözüm yok. Kendi düşen ağlamaz!

Arap kadınları Türk dizilerini neden seviyorlar? Bunun cevabını bulsunlar yeter!

(Özdemir İnce, "Kadınların Özgür Birey Olabilmeleri İçin...", *Hürriyet,* 8 Mayıs 2009)

"MAHLUKAT" DENEN KİMLER?

On-on beş gün önce "dayak atan kocaya ceza öngören yasa tasarısı" komisyonda erkek engeline takıldı. Refahlılar ı-ıh dedi ve bir kısım DYP'li erkek de destek verdi. Bu da Işılay Saygın'ın "iş yapamıyorum" diyerek gerçekten saygın bir biçimde istifasına neden olmuştu. DYP'li "erkek milletvekili" Necati Çetinkaya "Bu yasadan mahlukatlar zarar görür" diye açıklama yaptı.

Şimdi soruyorum bu "erkek"lere; neden kadını döven erkeğin cezalandırılmasını istemiyorlar? Buna açıkça cevap versinler, eğer "erkek"seler.

Lafı evelemeye, gevelemeye gerek yok, bu ve benzeri adamlar için kadın ikinci sınıf bir "mahluk"tur... Ama bu düşünceleri nedeniyle kendileri "mahluk" olan bu çağdışı kafalı erkekler kendilerini de üstün görürler ki, işin en acı / komik yönü de budur.

İçimizde yaşayan ve "çok yüce mevkilere" bile gelebilmiş bu mahluk erkekler zaten karılarını döverler, birden fazla "kadın alırlar"... "Aldıkları" kadınlara tüm yaşamı yasakladıkları gibi, iktidarlara geçerek, bütün kadınlara her şeyi yasaklamak isterler.

Kadınları eve kapayıp sosyal yaşamdan mahrum ettikten sonra, istedikleri şey, onları iyice örtmektir... Ahlaklı olabilmeleri için örtülü olmaları gerektiğini iddia ederler. Kadınların örtünmesi gerekçesinin altında hiçbir mantığa sığmayan bir neden vardır... Erkekler tahrik olmasın... Tahrik olup da kadınları taciz etmesin. Bunlar, öyle geri mahlukattır ki, kendilerinin en ilkel hayvan gibi, bir kadının saçını, kolunu, ayak bileğini görünce tahrik olacaklarını itiraf etmektedirler. Ve kadınlarla bir arada bulundukları yerlerde tahrik olmamak için de, kadınların örtünmesini isterler. Yani "öyle kötü bakmaktadırlar ki" bunun sonucunda her şey olabilir, olursa da sorumlusu erkekler

değil kadınlardır; bu nedenle rahatsız olmak istemeyen kadın örtünmelidir!

Oysa bu mahlukatın kötü bakışlarının sınırı yoktur. Onlar örtünen kadınlardan bile tahrik olabilir... Sımsıkı çarşafın içinden, ahu gözler, dolgun dudaklar, pembe yanaklar görünmektedir çünkü... O zaman yüz de kapanmalıdır... Ama bu kötü bakışlı mahlukat bir kalça çıkıntısından bile tahrik olabilir. O zaman ise, Afganistan'daki gibi "eve kapatın kadınları, çıkmasınlar dışarıya" kadar gidebilir durum...

Aslında tahrik olmak insanca bir duygudur. Şu veya bu nedenle insan kendine hâkim olamayıp tahrik olabilir, ama yine insanlığını hatırlar, kendini tutar ve taciz etmez.

Nasıl ki, kadınlar da tahrik olabiliyor ve bunu belli etmeden, kendini tutup kimseyi taciz etmiyor, işte böyle olabilir erkekler de.

Kim söylemiş ki onlara, tahrik olma durumunun erkeklere has olduğunu ve tahrik sonrası tacizin normal olduğunu?

Bir üniversitede konuşma yaparken, genç bir erkek öğrenci çıkıp örtünme ve tahrik meselesini dile getirdi. Ben de ona dedim ki, "Bak kardeşim, sen de yakışıklı bir adamsın, ben de şimdi seninle konuşurken tahrik olabilirim. Ne yapacağız o zaman? Benim tahrik olup seni taciz etmemden sen mi suçlu olursun? Ben tahrik olmayayım diye örtünmek ister misin? Şunu bilin ki kadınlar da tahrik olur, o zaman siz de örtünün, namusunuz kaçmasın..."

Diyeceğim odur ki, dileyen örtünür, dileyen örtünmez. Önemli olan kimseyi zorlamamaktır... Ama "dileyen karısını döver, dileyen dövmez" denemez. Bunu savunan mahlukata karşı gelmeyi hiç unutmamalıyız... Mahlukat olmayan gerçek insanlar el ele vermeli artık... Pek çok şey için, ülkemiz için...

(Duygu Asena, "Kimler Mahlukat?",
Milliyet, 31 Mayıs 1997)

ÖNCE AİLEDE DEMOKRASİ!..

• *Şimdiki aile yapısıyla, kadının siyasete katılımını talep etmek anlamlı mı?*

Tamamen boş laf! Önce ailenin demokratikleştirilmesi lazım. Demokrasinin çeşitli kurumları olabilir, ama bu halkaları genişlettiğimiz zaman temelde demokrasiye işlerlik kazandıran şey ailedeki demokra-

sidir. Bence Fransız toplumunun demokratikleşmeye başlaması 1968'den sonradır, yani Fransız ailesi demokratikleşmeye başladıktan sonradır. Aynı şey Almanya için geçerli. Birçok bilimadamı, ailedeki otoriter yapıyı Almanya'yı faşizme götüren etkenler arasında sayar.

• *Feminizmden önce de Avrupa'da demokrasi vardı demek, geçerli bir karşıt örnek mi?*

Bu bir derece meselesi. Bugün siyaset teorisyenlerinin gerçek kabul ettiği bir şey var, o da feminist hareketten sonra demokrasinin tanımının değiştiği. Tabii feminizm benzeri başka hareketlerle birlikte. Fakat en belirleyici etken feminizm oldu.

• *O zaman kadına bakışımızla, azınlık haklarına yahut demokrasiye bakışımız arasında fazla bir fark yok?*

Haklar arasında çok doğrudan bir bağlantı var. Kadınları ne kadar eziyorsak, azınlıkları da o kadar eziyoruz, eşcinselleri de öyle.

• *Sizce, ailedeki otoriter yapı kadına yönelik şiddeti meşrulaştırıyor mu?*

Kuşkusuz. Demokratik aile ne demek aslında? Bence bir yanıyla saydam aile demek. İçinde olanı dışarıya açabilen aile. Burada şiddetin var olabilmesi çok zor. Kadın hareketinin şiddeti açığa çıkarma çabası da buradan kaynaklandı. Mahrem hayatta her şey mübahsa, şiddet orada yaşar. Çünkü "kutsal aile" içinde olan biten, başkalarını ilgilendirmiyor. Biz, kişisel olan da politiktir dedik, aile içinde olan da politiktir dedik ve herkesi ilgilendirir. Açık ettik bunu. O mahrem dünyadaki kabul edilemez şeylerin açığa çıkartılmasıydı.

• *Özel hayatın dokunulmazlığı ne olacak?*

Orada çok ince bir nokta var. Mahremiyetin eleştirilmesi demek, mahremiyetin ayağa düşürülmesi anlamına gelmez. Asıl zihniyet değiştiği zaman bence gerek anlamda bir mahremiyeti korumak mümkün olabilir.

• *Yani özel hayatı kurumsal değil bireysel düzeyde tanımlamalıyız?*

Evet. O zaman iki kişi arasındaki çok özel ilişkiye kimsenin müdahale etmemesi gerekir. Ama şiddet böyle bir olay değil.

• *Türkiye'de aile yapısının güçlü olması toplumun çözülmesini önlüyor görüşüne ne diyorsunuz?*

Doğrudur. Türkiye'de devletin bütün gücüne rağmen kof olması, yapması gereken hizmetleri yapmaması ailenin gücüne yaslanmasından geliyor. İşsizlik istatistiklere yansıdığı ölçüde toplumsal patlama yaratmıyor, çünkü aile gerçekten bir subap.

Ama ben bunun böyle olmaması gerektiğine inanıyorum. Mesela Batı'da yaşlılar evlere kapatılıyor, bizde aile içinde daha iyi bakılıyor gibi söylemlerin büyük bir safsata olduğunu düşünüyorum. Kurumsallaşmanın, insan haklarının gereği gibi yerine getirilmemesinin kaçamakları olarak görüyorum. Kötü işleyen devlet mekanizmalarının yükünü bugün aile değil, adını koyalım, kadınlar yükleniyor.

(Şirin Tekeli, "Önce Ailede Demokrasi!..",
Konuşmayı Yapan: Nilüfer Kuyaş, *Milliyet,* 16 Şubat 1996)

TESETTÜR DENEN SOYTARILIK...

Tesettür Türkiye'de uzun yıllar şekilsiz, biçimsiz, renksiz bir şey oldu. Tesettür denince aklımıza düşen imaj, yıllar yılı kadınların yaz kış üzerlerine geçirdikleri *"buzdolabı formundaki"* palto, pardösüler, yeldirmelerdi.

Bej, kirli gri, solgun lila... Renkleri bile belirsiz, ara tonlardaki o tek tip, üniforma pardösülerin işlevi kadını *"görünmez"* kılmak, *"gözlerden saklamak"*, karma yaşamdan *"yalıtmak"*, *"dışlamak"* ve de tümüyle *"silmekti."*

"Buzdolabı formundaki" gri pardösülerle gezen kadınlar ne güzel, ne çirkindiler. Belirgin kimlikleri yoktu. Yüzleri, çehreleri, isimleri bilinmez; bilinse de hatırlanmazdı.

Bu model tesettür artık giderek Fatih'in Çarşamba Mahallesi ile taşranın ücra köşeleri ve Berlin'in Kreuzberg semtine çekilir oldu...

Tesettür, son on yılda çarpıcı dönüşüm geçirdi. Dönüşümün ilk işareti, *"REFAHYOL"* döneminde **Erbakan** ailesinin kadınlarından geldi.

*

"Hermes" eşarptan Davos şıklığına...

Necmettin Erbakan'ın Versace kravatları ile birlikte, tesettürde Hermes, Burberry, Ferre eşarplar öne çıkmaya başladı. Yüzlere daha makyaj eli değmemişti. Ama eşarplar, bariz bir marka yarışına girmişti.

İslamcı kadınların erkeklerden henüz *"sahne çaldığı"* döneme varmamıştık. *"Refah"*ın güçlü çevrelerinin, güçlü kadınlarının güç

göstergesinden ibaretti marka eşarplar. Paranın ve iktidarın simgesine, mührüne dönüşmüşlerdi.

Tesettürün *"şov"* aşamasına girmesi, AKP iktidarlarıyla başladı. Buna taş devrinden cilalı taş devrine geçiş de diyebiliriz.

Cilalı taş devrinin –aklımda kalan– ilk fotoğrafları, *Hürriyet* gazetesinin birinci sayfasında *"Davos şıklığı"* olarak yer aldı.

Emine Erdoğan'ın göz alan beyaz pardösüleri, kürklü yakaları, ince topuklu ayakkabılarıyla asortik rüküş çantaları falan derken en son Çankaya Köşkü'nde **Atatürk'**ün portresi önünde poz veren **Hayrünissa Gül'**ün *"türbanlı frak"* aşamasına geldik!

Yanaklarda pembe allık, gözlerde maskara, dudaklarda –kırmızı– ruj...

Şimdi nasıl anlamlandırmalı bunu?

Fotoğrafa bakarken güleyim mi, ağlayayım mı, bilemedim.

Peşinen şunu söyleyeyim: Hayrünissa Hanım'ın bakımı ve makyajı başka şartlarda –tesettürü *"siyasi İslamın"* aracına dönüştürmemiş bir kadının üzerinde– hoşuma gidebilirdi.

Laik ya da İslamcı... bir kadının *"özenli ve bakımlı"* olmasını eleştirecek en son insan benim. *"İnançları gereği"* örtünen sıradan bir kadın, canı makyaj yapmak istiyorsa yapmalı.

Bana ne! Kendi bileceği iş... derim.

Ama Çankaya'nın yeni first lady'sinin *"makyaj, frak, tesettür"* üçlemesiyle kameraların önüne çıkması, **Atatürk** portresi ile yan yana getirilince, mesele artık benim de meselem oluyor. Hayrünissa Hanım'ın Köşk'te Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında çekilen fotoğrafı çünkü bir *"rejim fotoğrafına"* dönüşüyor.

Fotoğrafın algılanış biçimi de böyle, sunuş biçimi de...

Hayrünissa Hanım'ın kıyafeti için, **Latife** Hanım benzetmeleri yapılıyor. Türbanın *"modern"* bir hava kazanmasının çok ötesine geçen, bir *"simge kadın aurası"* yaratılıyor.

Gelecek yılın Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında kim bilir kaç Hayrünissa Gül ve AKP'den menkul *"Latife Hanım"*(!) klonlaması göreceğiz?

*

Ve son model "Cumhuriyet Kadını"...

84 yıl sonra, AKP elinde *"Cumhuriyet kadınının"* devşirildiği yer budur. Güçlü ve nüfuzlu bir adamın karısı olacaksınız. Türbanınızın hafif şapkalaşmasına, yüzünüze bir tutam allık ve ruj kondurulması-

na izin verilecek. Ve –Batılı mı, Doğulu mu belirsiz– bir müsamere ya da maskeli balo kılığı, *"Cumhuriyeti yeniden yorumlamak"* adına tedavüle sokulacak...

Medyamız bunu sonra ele güne *"şıklık"* olarak lanse edecek!

Etrafınızdaki İslam ülkeleri devlet ve hükümet başkanları eşlerine şöyle bir dönüp bakın, böyle maskaralık var mı?

Suriye, Ürdün, Mısır, Pakistan, Körfez şeyhlerinin eşleri... Hepsinin başı açık. İstisnasız hepsi *"laik"* görünümde...

İnsaf buyurun!

Atatürk ya da Latife Hanım, *"Cumhuriyet kadınına"* bunu mu layık bulurdu? 20. yüzyıl başında batılı kadının özgürlük ve eşitlik mücadelesini örnek alan o devrimci anlayış, 2007 yılının sonbaharında bize *"Doğu'nun da gerisine düşen bir rol modelini mi"* uygun görürdü?

Hadi canım sen de!

Hayrünissa Gül'ün *"Cumhuriyet kadını"*(!) olarak sunulan "frak-tesettür" portresi trajikomik sadece.

(Nilgün Cerrahoğlu, "Frak Tesettür!",
Cumhuriyet, 5 Kasım 2007)

TÜRK TOPLUMUNDA ERKEK ŞOVENİZMİ

Anlaşılan o ki koca 'hakkım'(!) istemiş. "Haydi hatun, kadınlık görevini yerine getir bakalım!"

O ana kadar aralarında ne geçti, bilmiyoruz. Ama belli ki kocasının önerisi pek de heyecanlandırmamış kadını. İstememiş, direnmiş ve kocası olacak adam kadını öldürmüş.

Olmaması gereken bir şey, ama oluyor. Kocalar karılarını öldürüyor, karılar da kocalarını. Evlilik değil de cinayet sözleşmesi sanki. Fakat bu son olayda alışılmadık bir şey var: Yargıtay 1'inci Ceza Dairesi kadının sevişmek istememesini 'tahrik nedeni' saymış ve kocanın cezasında indirime gitmiş!

Hem de bu kararı oybirliği ile almışlar!

Olacak iş değil!

Devletin en yüksek yargı organlarından birinden nasıl olur da böyle bir karar çıkar?

Bir eşin ihaneti veya hakareti tahrik nedeni olabilir. Fakat sevişmek istememesini nasıl olur da cinayetin hafifletici nedeni sayarsınız?

Bunu kabul etmekle cinselliği sevgiden, duygudan tümüyle soyutlayıp sıradan bir göreve indirgemiş oluyorsunuz.

Erkek, mutlaka tatmin edilmesi gereken azgın bir boğa, kadın da erkeği tatminle görevli uysal bir inek gibi algılanıyor. Bunlar, toplumda yaygın basmakalıp anlayışlardır. Fakat, yüce mahkemenin bu tür basmakalıp düşüncelerden kurtulmuş olarak karar vermesi gerekmez mi?

Kadın kocasıyla sevişmeyi istemiyorsa kim bilir onu eşinden soğutan nice olayların etkisi altındadır. Belki kocasından yediği dayağın, işittiği küfürlerin anısı henüz silinmemiştir.

Belki de sadece artık kocasını sevmemektedir!

Olamaz mı?

'Her kadın kocasını sevmek ve onunla sevişmek zorundadır' diye bir yasa var mı? Olabilir mi?

Üstelik Yargıtay'ın saygıdeğer yargıçları, olayın koca tarafından aktarıldığı biçimini biliyor. Kocanın sözlerinin doğru olup olmadığını bilmek mümkün değil. Çünkü kadın ölmüş. Ölmese bile, olayın doğası gereği tanık dinleme olanağı yok! Acaba olayı kadının ağzından dinlesek neler işitecektik. O hiç belli değil!

Yargıtay, aldığı bu kararla, kocaların karılarını sevişmeye zorlamasının yolunu yasal olarak açmış, bu tür cinsel zorlamalara meşruluk kazandırmıştır! Tabii ki normal olarak evlilik içinde cinsel birleşme beklenen ve istenen bir şeydir. Fakat bu işin zorla yapılması, hele de öldürmeye varan bir zor kullanımı kabul edilebilecek bir şey değil!

Türk toplumunda, zaten erkek şovenizmi kadınları ezmekte, kadınlar kocaları, babaları, ağabeyleri tarafından dövülmekte, itilip kakılmakta, töre ve namus cinayetlerine kurban gitmektedir. Bir yüce mahkeme olarak Yargıtay'ın kadına karşı uygulanan şiddeti maruz gösterecek nedenler icat etme yerine, kadınları şiddetten ve saldırılardan koruyacak bir tutum içinde olmasını beklerdim.

(Türker Alkan, "Erkekler Boğa, Kadınlar İnek midir?", *Radikal*, 30.11.2007)

NİDA'NIN YAŞAYAN NİDASI!

İran'da seçimlerden sonra başlayan kitlesel özgürlük istemleri sürüyor.

Bu bağlamda, Türkiye ile İran karşılaştırılıyor.

İki ülkenin birer devrim yaşadığı, her iki devrimin de, koruma ve kollama kurumlarının bulunduğu vurgulanıyor.

İran'da 30 yıl önce, mollaların katı kurallara dayalı baskı rejimi işbaşına geldi ve egemen kılındı; yalnızca kadınların başlarının açık olması ya da klasik müzik ve içki değil; Pers kültürünün dünyaya armağanı olan satranç da yasaklandı.

İran rejiminin anayasal kurumları var; baş imam, ona bağlı kurullar, konseyler. Bu kurumlar ellerindeki silahlı gücü kullanarak İran'daki şeriat rejimini koruyorlar.

Yaklaşıma göre Türkiye'de de yargı ve ordu kurumları, İran'ın mollaları gibi koruma ve kollama işini yapıyorlarmış! Oysa yapmamaları gerekirmiş.

İran ile Türkiye arasında böyle bir koşutluk ya da paralellik kuruluyor. Eşitlik yazılırken, içeriğe, yani neyin, nasıl korunmak istediğine; nelerin eşitlendiğine bakılmıyor!

Türkiye sağcılarının ve başkalaşım geçirerek sağcılaşan eski solcuların düşünce düzeysizliğinin düştüğü duruma bakar mısınız?

*

Her yerleşik toplumun ve onun siyasal örgütlenmesi olan devletinin bir kuruluş düşüncesi vardı. Hükümetler ve diğer devlet kurumları, kuruluş düşüncesini ve onu oluşturan değerleri korumakla yükümlü ve görevlidir; yoksa bizde yapıldığı gibi sabah akşam tartışmaya açmaz. Çünkü kuruluş değerleri, toplumundur.

Burada asıl önemli olan kuruluş düşüncesinin niteliğidir.

Cumhuriyet düşüncesi, egemenliğin gökten yere indirilerek *"halkın"* olması; evrensel ölçülere dayalı bir hukuk devletinin yerleştirilmesi; devletin işleyişinin dine değil, çağdaş ilkelere dayanması; kadın-erkek eşitliğine dayalı özgürleşme süreci; toplum yaşamında aklın ve bilimselliğin egemen kılınmasıdır. Bu yapıların üstünde demokratikleşmedir; sosyal devlet anlayışıdır. Önemli bir nokta daha, Cumhuriyet, yurtta barış, dünyada barıştır.

*

Ülkenin sağcılarının önemli bir bölümü, özellikle de dinci sağ, Cumhuriyet değerlerine ve o değerleri savunanlara karşı tam anlamıyla savaş açmışlardır.

Sayısız örnekleri toplumsal acıyla yaşanan –ki Madımak bunlardan yalnızca biridir ve onu nasıl algıladıkları da geçen hafta yaptıkla-

rı haberlerle ayrıca kanıtlandı– bu savaşın yakın yıllarda kullanılan bayrağı türbandır.

Türbanın hangi baskıcı toplumsal, töresel ve ekonomik koşulların ürünü olduğuna bakılmadan; takılması ya da giyilmesi kadar çıkarılması özgürlüğünün de bulunması gerektiği söz konusu olmadan, bir dayatmadır gidiyor. Yıllardır, ısrarla, özgürlük adı altında bu topluma, üniversite ve kamuda da kadının başının bağlanması, özgürlük adı altında pazarlanmakta ve satılmaktadır!

Dinci sağın özgürlükten anladığı da bu kadardır!

Onların sözlüklerinde, kadın-erkek eşitliğinden eser yoktur. Kültürleri, özgürleşme değil, mutlak bağımlılık aşılar.

*

İran'da seçimlerden sonraki gösteriler sırasında 20 Haziran'da şeriatçı kurşunların yere serdiği 16 yaşındaki **Nida'**nın kız kardeşi, onun özlemini şöyle dile getiriyor:

"Saçlarını rüzgârda savurabileceği, özgür ve eşit yaşayabileceği bir günü özlüyordu."

Türkiye'de Cumhuriyet Devrimi, genç kızların ve kadınların saçlarını rüzgârda savuracakları olanağı sağlamanın; kadının özgürlüğünün ve eşitliğinin adıdır.

İran İslam Devrimi (!) ise genç kızların ve kadınların başlarını açmalarına, onları kurşunlayarak yanıt veriyor.

Ve iki devrim karşılaştırılıyor ve akıldışı bir anlayışla birbirine benzedikleri düşüncesi bu toplumun beynine kazınmak isteniyor.

Çağdaşlaşma, ilerleme, özgürlük ve eşitlik ile bunların tam karşıtı olan ilkelleşme, gerileme, kölelik ve bağımlılık, *"benzer"* alınamaz.

İnsanlığın ortak değerleri olan birincileri korumak, kollamak ve geliştirmek yalnızca ordunun ve yargının işi değildir, herkesin, ama herkesin en temel görevidir.

Nida, çağırma ya da çığlık anlamındadır. Nida'nın İran'da özgürlüğün simgesi olan ve haftalardır halkın kurtuluş umudunu canlı tutan çığlığı, umarız bizdeki türbanı ısrarla *"özgürlük"* diye savunanların kulaklarına çok geç olmadan ulaşır.

(Yakup Kepenek, "Nida'nın Yaşayan Nidası!",
Cumhuriyet, 13 Temmuz 2009)

SORULAR

1. Kadın-erkek eşitliğine kimler, niçin karşı çıkıyorlar?

2. Kadınlar niçin eziliyor? Üzerlerindeki sömürü ne tür bir sömürüdür? Örnekler verebilir misiniz? Bu sömürüden kurtuluşları nasıl mümkündür? Kadının kurtuluşu, bütün insanların kurtuluşudur demek doğru mudur? (Adnan Binyazar ile Özdemir İnce'nin yazılarını okuyunuz!)

3. "Seks patlaması" neyin sonucudur? Ne yapmalı? (Can Dündar'ın yazısını okuyunuz!)

4. Kadınlara karşı özellikle köktendinci akımlardan gelen tehlikenin boyutları nelerdir? (Duygu Asena'nın yazısını okuyunuz!)

5. Aile içi demokrasi niçin önemlidir? (Şirin Tekeli'nin yazısını okuyunuz!)

6. Örtünme, bakirelik, kızlık zarı denetimi, imam nikâhı, töre infazı hakkında ne düşünüyorsunuz?

7. "Tesettür", ne tür bir soytarılıktır? (Nilgün Cerrahoğlu'nun yazısını okuyunuz!)

8. Türk toplumunda "erkek şovenizmi" üstüne ne örnekler biliyorsunuz? (Türker Alkan'ın yazısını okuyunuz!)

9. Nida'nın çığlığı neyin simgesidir ve bizdeki türbancılara ne zaman ulaşacaktır? (Yakup Kepenek'in yazısını okuyunuz!)

BİR DÜŞÜNCE, BİR TARTIŞMA

"Serkeşlik etmelerinden endişelendiğiniz kadınlara öğüt verin, (uslanmazlarsa) yataklarında onları yalnız bırakın, (daha da uslanmazlarsa) nihayet dövün. Size itaat ediyorlarsa aleyhlerine yol aramayın!"

Kuran'ın bu sözleri (Kadın Suresi, 34. ayet) hakkında ne düşünüyorsunuz?

BİR İNSAN YARATMA SANATI: EĞİTİM

İnsan yavrusunun, biyolojik olarak insana özgü yetilerle dünyaya gelmediğini, ancak "insanlığa aday" biri olduğunu biliyoruz. Onu topluma kazandırmak eğitimle oluyor. Hayvan, içgüdüsüyle varlığını sürdürüyor; insan topluluklarının sürekliliğini sağlayan ise, eğitim. Eğitim, toplumdaki kültür birikimini genç kuşaklara aktarmak; onu yaparken, belli bir ideali de aşılamak genç beyinlere. Eğitim her zaman önemli olmuştur toplumlarda; bugün de öyle. Kime düşüyor bu görev? Yolu, yöntemi ne onun? Hangi sorunlarla yüz yüze çağımızda?

Eğitim, eski kuşakların kendi tıpkı-benzerlerini üretmek için giriştikleri çabaların tümü aslında. Ancak, konu hiçbir zaman burada noktalanmamış; düşünürler, mutlaka işe el atmış, yeni kuşakları belli bir "ideal insan" modeline göre yetiştirmenin yollarını aramışlardır: Platon'dan Rousseau'ya, ondan Kant'a, Fichte'ye ve başkalarına kadar, filozoflar eğitime hak ettiği yeri hep vermişlerdir. Örneğin Kant, sorunun önemini şu sözlerle belirtir: "İnsanoğlunun, en güçleri arasında sayabileceğimiz iki buluşu vardır ki, bunlar da, insanları yönetme sanatı ile onları eğitme sanatıdır."

Eğitime ideolojilerin karıştığını da söylemeli: Batılı demokratik burjuva toplumlarında tasarlanan "ideal insan", totaliter sistemlerde düşünülen "insan modeli"ne benzemez; dolayısıyla, her eğitim sistemi, toplumlara egemen ideolojiye göre değişip durmuştur.

Eğitime daha yakından eğilmekte yarar var...

Eğitimin kimi Avrupa dillerindeki karşılığı olan *"éducation"*, Latinceden geliyor ve iki kelime var kökeninde: *Educare,* beslemek demek; *educere* de, bir şeyden çıkarmak, bir şeye doğru yönelmek, tek kelimeyle yetiştirmek. Osmanlıcada Arapça kökenli "maarif", "talim ve terbiye" ile, Türkçe "eğitim"in anlatmak istediği de aşağı yukarı bu.

Daha baştan belirtilmesi gereken bir nokta da, **"eğitim"** ile **"öğretim"**in farklılığı: Öğretim, kişiyi belli bir konuda bilgi sahibi yapmak. Eğitim ise, onu çok aşan bir şey: Kişiyi aklı, duyguları ve davranışlarıyla bütünlüğüne ele alan bir oluşturma ve yönlendirme eylemi.

Ve eğitimde, **"eğitilen"** kadar **"eğiten"** de önemli.

Eğitim, başta çocuklara ve gençlere sesleniyor; uygulandığı yer de önce okul. Kural bugün de bu olmakla beraber, çağdaş eğitimin çerçevesi üç yönde genişledi:

Birinci olarak, eğitim, artık **okul öncesi**nden başlıyor ve okul sonrası ya da "sürekli eğitim" halinde **bütün yurttaşlar**a açılıyor. Böylece eğitim, doğumdan ölüme değin, insan yaşamının her aşamasına seslenir halde. Öte yandan, okulun verdiği eğitim de, gitgide artan yıllara yayılıyor.

İkinci olarak, eğitim sadece okulların ürünü değil. Sosyologların **"koşut okul"**un önemini ortaya çıkardıkları günden beri, artık itirazsız kabul ediyoruz ki, bir çocuğun, okulu bitirdiğinde edinmiş olduğu bilgiler, hem de pek önemli ölçüde işte bu koşut okuldan geliyor. Çoğu kez dünyadan hayli soyutlanmış halde kalan asıl okulun dışında, çocuk, yaşadığı ortamdan, her zaman zenginleştirici olmasa da, yığınla uyarı alıyor: Basın, radyo, televizyon, her günkü deneyimler... Kısacası ortam, belli bir biçimde "eğitiyor" onu. Kuşkusuz bütün bunlar, çocuğu etkiliyor ve ilerdeki kişiliğinin kimi niteliklerini veriyor. Eğitim kelimesinin anlamını biraz fazla genişletmiş de olsak, gerçek bu. Öyle olduğu için de, *mass media,* yani iletişim araçları, eğiticilerin karşısına önemli ve çetin sorunlar çıkarıyor. Daha da genel olarak, **okulla çevrenin ilişkileri** sorunudur bu.

Üçüncü olarak, eğitimin içeriği genişledi. Uzun bir süre, eğitim, yalnızca zekâ ya da sadece bellekle ilgilenmiştir. Bunun gibi, ortaçağda şövalyenin eğitiminden beklenen bedensel ve

manevi güçtü; 17. yüzyılın aydın, "kültürlü kişi"si de *(honnête homme),* belli bir değerlerin arkasından koşuyordu. Yüzyılımız, **insansal her alana** yaymak istedi eğitimi. Bugün, duyarlılığın eğitimi de zekânın eğitimi ile bir tutuluyor; ve bedenin eğitimi hiç de son sıraya atılmış değil.

Böylece, **"bireyi bütünlüğüne oluşturma"**ya gidiliyor.

Kişinin aklını, duygularını, davranışlarını geliştirmek, onları insansal hedeflere yöneltmektir eğitim: Çocuktan sadece –yargılaması yerinde– zeki bir insan çıkarmak değil; doğuştan gelen bütün yetenekleri açılıp serpilmiş, yeni yetenekler kazanmış, karşılaştığı yeni durumlarda uyum sağlayabilen, kendini değiştirmesini ve düzeltmesini bilen dengeli bir kişilik gerçekleştirmektir. Öte yandan, kökünden söküp koparmadan geliştirmek; dallarını kırmadan zenginleştirmek; ulusal kültürlerin zenginlik ve değerini yadsımadan evrensel kültür değerleriyle donatmak; insanı, dünyadaki yeri konusunda bilinçlendirmek; geçmişe neler borçlu olduğu, bugünün ne olduğu ve geleceğin nasıl olacağı konusunda bilinçli kılmak; insana, geleceği kendi ellerinde tuttuğu güvenini vermek ve buyruğu altına aldığı doğa güçleri üzerindeki egemenliğini sürdürerek bu güçlere tutsak olmamanın kendisine bağlı olduğunu öğretmek...

Özetle, bir **insan yaratmak**tır eğitim.

Bütün değerleriyle demokrasiye inananların eğitim derken anladıkları budur bugün.

Ve bir temel "insan hakkı"dır eğitim.

EĞİTİM ÇAĞIMIZDA BİR İNSAN HAKKIDIR

İnsanların, başta devlet olmak üzere, kendilerini kuşatan her türlü otoriteye karşı, kişiliklerini saydırma yolunda uzun ve çetin bir mücadele verdiklerini biliyoruz. İlk elde ettikleri haklar da, yaşam, özgürlük, eşitlik ve hukuksal güvence oldu. Bütün bunların bildirilere, oradan da anayasalara geçişi, şöyle iki yüzyıllık bir olay. Buna karşılık, eğitimin, onca önemli de olsa, "insan hakları"nın listesine girişi yeni, yepyenidir.

16. ve 17. yüzyılların ünlü kimi eğitbilimci ve filozofları, özellikle de Jan Amos Comenius (1529-1670), öğrencilerin

üzerine eğildiklerinde, bireyin bir eğitim hakkı bulunduğunu sezdiler. 18. yüzyıl filozoflarından John Locke ile Jean Jacques Rousseau da, modern anlayışa yaklaşan düşünürler oldular.

Ne var ki, konuya modern ölçütleri ilk getiren Fransız Devrimi ile Amerikan Devrimi'dir: Eğitim, artık eski Yunanlıların düşündüğü gibi "seçkinler" yetiştirmek değil, insanı "bağımsızlık"a kavuşturacak bir yol olarak, **çoğunluğun hizmetine** sunulacak bir nimettir; ve eğitim, **devletin temel görevi**dir. Condorcet'nin (1743-1794) formülü ünlüdür: "Çocuklar, anababalarından önce Cumhuriyetindir."

Eğitim, bir hak olarak, Devrim'in anayasalarına da girer.

20. yüzyılda ise uluslararası bildirilerdedir.

10 Aralık 1948 tarihli *İnsan Hakları Evrensel Bildirisi,* "her insanın eğitime hakkı olduğunu" ilan eder (m. 26). Bu haktan yararlanacaklar, başta çocuklardır kuşkusuz; öğretim sistem ve yöntemleri önce onlar için düşünülmüştür; toplum, kültür birikimini onlara emanet edecektir ve bu birikimi zenginleştirip sürdürecek olanlar da herkesten önce onlardır. Ne var ki, Bildiri'nin 26. maddesi, eğitim hakkını yetişkinler için de ilan etmiş bulunuyor. Çünkü, eğitim dinamik bir süreçtir; yaşamın hiçbir anında ona nokta konulamaz. Başta şu nedenle ki, bilgilerin önü ardı kesilmez; böylece, kendisi de durağan olmayan çevrenin isteklerine aralıksız yanıt vermek gerekir.

Bildiri, aynı maddesinde, "İlköğrenimin zorunlu olduğunu" da ilan ediyor.

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, eğitim hakkının insanın temel bir hakkı olduğunu ilan ederken, bu hakkın kimi nitelikleri konusunda bütün ülkelere ana ilkeler de sunuyor: Böylece, "eğitim, insan kişiliğinin tam anlamıyla açılıp serpilmesini, insan haklarıyla temel özgürlüklere saygının güçlendirilmesini hedef almalıdır." Görülüyor ki, söz konusu olan sadece bilgi aktarmak değil, yeteneklerinden en iyi yararlanmalarında yardımcı olarak insanları oluşturmak, yani eğitmektir daha çok. Bildiri, bu amaçla, birey ve toplum yararına kimi noktalara işaret ediyor. Eğitimden amaç, "bütün uluslar, bütün ırklar ya da dinsel gruplar arasında anlayışı, hoşgörüyü ve dostluğu desteklemek, barışı sürdürmek için Birleşmiş Milletler'in etkinliklerini geliştirmek"tir.

Bildirinin 26. maddesi, devletlerin eğitim konusunda uygulayacakları politikaya kimi yönler de öneriyor: Eğitimin parasız oluşu; teknik ve mesleki eğitimin genelleştirilmesi; yüksek eğitime girişte eşitlik; çocuklarına verilecek eğitimin türünü seçmede ana-babaların öncelikle hak sahibi olmaları.

İşte, *İnsan Hakları Evrensel Bildirisi*'ne göre, çağımızda demokratik bir eğitimin nitelikleri!

Söz konusu Bildiri'den sonra, eğitim hakkının tarihinde önemli bir dönüm noktası olan bir başka belge, Birleşmiş Milletler'in yayınladığı –20 Kasım 1959 tarihli– *Çocuk Hakları Bildirisi*'dir. Bu bildiri, insanlığın kendisinde olan en iyi şeyi çocuğa verme yükümlülüğünden kalkarak, çocukla toplum arasında bir ilişki kurar; çocuğa verilen haklardan biri de "eğitim hakkı"dır.

Çocuğun eğitim hakkını ilan eden, uluslararası ya da bölgesel başka belgeler de var.

Yani anayasalar da bu hakka yer veriyorlar.

Özetle, eğitim hakkı, temel insan hakları arasında çağımızda. Kuşkusuz pek önemli bir gelişme bu. Ne var ki, bir yerde **toplumun düzeni** de işin içine giriyor; kimi yerde o düzen bu hakkın gerekleşmesini daha da kolaylaştırırken, kimi yerde de bir engel olup çıkıyor. Böylece, eğitim derken düzeni gözden uzak tutmamalı!

EĞİTİM, DEMOKRASİ VE LAİKLİK

Aktarma ve belletmeye dayalı, pratikten kopuk geleneksel eğitimi bir yana bırakıp okulu, gitgide gözleme, deneyime, uygulamaya, günlük yaşama açma, Avrupa'da 18. yüzyıl Aydınlanma'sıyla başlar; 19. ve 20. yüzyıllar, bu eğilime, **laikleşme**yi ve **demokratikleşme**yi ekleyecektir. Ölçüsü ülkeden ülkeye değişse de, batılı eğitim ve onun etkisinde kalan ülkelerdeki eğitime damgasını vuran bu ilkeler olmuştur.

İslam dünyasında, Batı'daki gelişmelere en fazla açık durumdaki Osmanlı İmparatorluğu'nda, 19. yüzyılda, yaşamın her alanında olduğu gibi, eğitimin, geleneksel çerçevenin yanı sıra, yeniye dönük bir içerik ve kurumlarla donanmaya çabaladığı bir süreç başlar. Bununla beraber, asıl Cumhuriyet'i ku-

ranlardır ki, "demokratikleşme ve laikleşme süreci"ne radikal bir ivme kazandırırlar: Kurmak istedikleri **"bağımsız, demokratik ve laik toplum"** ülküsünü en çok yansıtan, eğitim olur; 1924 tarihli **Tevhid-i Tedrisat Kanunu**'ndan (Öğretim Birliği Yasası) başlayarak, okul, böylesi bir çizginin üstüne oturtulur.

Salt bir ideolojinin ürünü müdür bu?

Ondan önce, yaşamın dayatmasının!

Ne var ki, 1950'lerden başlayarak, toplumun, özellikle laik çizgiden başka yönlere savruluşunun acısını en çok çeken de eğitim olmuştur. 1980'lerle başlayan son bir aşamada ise eğitimin laik niteliğine öldürücü darbeler indirilmiştir; okul demokratik de değildir. Bağımsızlık ülküsü ise, Yeni Dünya Düzeni'nin dayattığı ideolojinin sonucu olarak, ayıp karşılanan bir düşünüş ve davranış biçimidir artık. İlkokuldan başlayarak üniversitesine kadar, eğitim, yalnız laik zeminden kaydırılmış değil; çağdaş eğitimin artık "sürü değil birey yetiştirmek" amacını baş köşeye oturttuğundan habersiz, kafalara ne olursa olsun bir şeylerin tıkıştırıldığı, düşünen, soran ve sorgulayan zekâlar yerine, ezberleyen, verilenle yetinen ve "Cumhuriyet inancı da sloganlarda kalmış" insanların imal edildiği acayip bir süreç haline gelmiş, daha doğrusu getirilmiştir.

Türkiye'de eğitimin gelip durduğu nokta budur!

Ancak, hiçbir toplumun eğitimi de yaşadığı tarihsel süreçten soyutlanarak programlanamaz. Türkiye için de doğrudur bu. Ülkemizin iki yüzyıla yaklaşan "Aydınlanma" hareketinin billurlaştırdığı "bağımsız, demokratik ve laik toplum" ülküsünün eğitime yansıyan **"fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür kuşaklar"** yetiştirme politikasını yeniden yaşama geçirmekten başka çare var mıdır?

Türkiye'nin ilerici, demokrat ve aydınlık güçlerinden başka da kim gerçekleştirebilir bunu?

DAHA ÇOK BİLGİ

Mahmut Âdem, *Eğitim Planlaması,* Ekinoks Yay., 4. bası, Ank. 2008.

Erdal Atabek (Hazırlayan), *Tehlikeli Cehalet,* Cumhuriyet Kitapları, İst. 2009.

Sabri Büyükdüvenci, *Varoluşçuluk ve Eğitim,* Form Ofset Matbaası, Ank. 1994.

Betül Çotuksöken (Hazırlayan), *Felsefe Açısından Eğitim ve Türkiye'de Eğitim,* Felsefe Kurumu Yay., İst. 1996.

Mustafa Gazalcı, *Kuşatılan Cumhuriyet Eğitimi (2002-2007),* Eğit-Der Yay., Ank. 2007.

Gülnihal Küken, *Felsefe Açısından Eğitim,* Alfa Yay., İst. 1996.

Angela Medici, *Yeni Eğitim,* Varlık Yay., İst.

O. Reboul, *Eğitim Felsefesi,* İletişim Yay., İst.

Bertrand Russell, *Eğitim ve Toplum Düzeni* (çev. N. Bezel), Varlık Yay., İst. 1976.

Nur Serter, *İnsan Merkezli Eğitim,* Sarmal Yay., İst. 1997.

W. O. Laster Smith, *Çağdaş Eğitim,* Varlık Yay., İst.

Afşar Timuçin, *Eğitim Üzerine Kendimle Konuşmalar,* Bulut Yay., İst. 2008.

Bilim ve Ütopya Dergisi, "Bilim ve Eğitim Emperyalizmi" (sy. 24, 1996).

Birikim Dergisi eğitim özel sayısı, sy. 89, 1996.

OLAYLAR VE GÖRÜŞLER

EĞİTİMİN ÜÇ GÖREVİ

(...)

Gerçekten de modern eğitimin biri estetik, biri kuramsal (teorik) biri de pratik olmak üzere üç ana görevi vardır. Yeni yetişenlere insanoğlunun bugüne kadar yaratmış olduğu bütün sanat, müzik ve edebiyat eserlerini tanıtıp bunlardan haz almayı öğretmek eğitimin estetik görevidir.

İnsanın duygusal bakımdan incelemesine imkân sağlayan sanat ve müzik eğitiminin yanında edebiyat eğitimi insanın hem kendisini, hem de başkalarını daha iyi tanımasına, dolayısıyla başkalarına karşı daha "anlayışlı" ve "hoşgörülü" olmasına yardım eder.

Eğitimin kuramsal görevi, yeni yetişenlere bugüne kadar felsefe alanında üretilmiş çeşitli görüşlerle bilim alanında elde edilmiş bilgi ve kuramları aktarmak, ama bunu yaparken de bir iddia ya da kuramı "belgeleme"nin önemini belirtmek, belki daha da önemlisi, onlara "rasyonel" düşünme alışkanlıkları kazandırmaktır. Buna eğitimin "aydınlatma" görevi de diyebiliriz. Gerçekten de modern eğitimin baş gö-

revi, "inanılmaya değer" olan fikirleri "inanılmaması gereken"lerden ayırt etmesini bilen, davranışlarını elden geldiğince "bilgi"ye, yani "doğruluğu yeterince kanıtlanmış" fikirlere dayandırmaya önem veren, bu nedenle öyle her şeye kolay kolay inanmayan, "şüpheci", ama her fikri tartışmaya açık, sözün kısası "aydın" insan yetiştirmektir.

Eğitimin pratik görevine gelince: Buna kısaca "yeni yetişenlere toplumun mutluluğunu artırıcı davranışlara yönelme alışkanlığı kazandırma" görevi de diyebiliriz. Eski Yunan ve Roma'da okullarda bu amaçla ahlak filozoflarının eserleri okutulurdu. Batı'da Hıristiyanlık resmî din olarak kabul edildikten sonra bu görevi rahipler –din eğitiminin bir parçası olarak– kateşizm (cathéchisme) kitaplarıyla yürüttüler. Öyle sanıyorum ki, bazı Batı toplumlarında bugün okutulan din dersleri de daha çok bu amaca yönelik. Din derslerine yer vermeyen laik ülkelerin okullarında ahlak eğitimi ayrı bir dersin konusu değil, ama başta felsefe olmak üzere, öteki derslerin çerçevesi içinde ahlak sorunları tartışılıyor. Aslında, din gibi ahlak da "kişisel" inançlar alanına itilmiş gibi... Zira toplumun özel ahlaki idealler peşinde koşan insanlara değil, yasalara saygılı, iyi yurttaşlara ihtiyacı var. Bizde "Yurttaşlık Bilgisi" ile yetinilmesi de aynı anlayışın ürünü olsa gerek. Bunun da nedeni, özellikle dinsel inançlara dayandırılan bir ahlak eğitiminin insanları birbirine yaklaştırmak şöyle dursun, çıkar kaygılarına ek olarak, yeni düşmanlıklar yarattığının denenmiş olması.

Bence bugün yeni yetişenlere "Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi"nin okutulması belki onların iyi birer "insan" olarak yetişmesi için yararlı olabilir, zira bu bildirge şimdiye kadar gelmiş geçmiş en bilge kişilerin ortak düşüncelerini yansıttığı için bütün insanlığın ortak malı sayılabilir. Kaldı ki, bu bildirge yeni deneylerin, ihtiyaç ya da zorunlukların etkisi altında değiştirilmeye, geliştirilmeye, dolayısıyla tartışılmaya açık olduğu için katı ahlak kuralları içermez. Ayrıca belli bir milletin, dinsel ya da budun (etnik) grubun ya da sosyal sınıfın değil, ayrım gözetmeksizin bütün insanların mutluluğunu artırmayı amaçladığı için, insanlar arasında –vaktiyle büyük dinlerin yol açtığı türden– yeni düşmanlıklara neden olmaz. Bana kalırsa, bu bildirge her tür dini, milli, etnik önyargıdan arınmış bir metin olması nedeniyle, laik bir ahlak anlayışının rasyonel ilkelerini dile getiren bir belgedir ve bu nedenle okullarımızda –tartışılarak– öğretilmeye değer.

Oysa, şimdi ne görüyoruz? Okullarımızda –hem de 8 yıl süren "zorunlu" bir ders olarak– "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" dersleri okutuluyor, daha doğrusu belletiliyor, hatta ezberletiliyor. Türk-İs-

lam sentezcilerinin teşviki ve –ileride göstereceğim gibi– İlahiyat profesörlerimizin "fetva"sı ile başlatılan bu uygulama, "evrensel" insan haklarını demokrasinin temel ahlak kuralları olarak benimsetmeye çalışan çağdaş toplumların tersine, çocuklarımıza "milli ve manevi" (yani "dini") değerlerimizi tanıtmayı amaçlıyor. Milliyetçi ve dinci bir anlayışın "insan hakları"nı vurgulayan demokratik bir yaşam anlayışına ne kadar ters düştüğü, ne kadar "çağdışı" olduğu apaçık.

(Hüseyin Batuhan, "Eğitim ve Öğretim II",
Cumhuriyet, 19 Temmuz 1995)

SÜRÜ DEĞİL BİREY YETİŞTİRMEK

Kimsenin umurunda mıydı eğitim?

Son on beş yıl içinde hangi eğitim bakanının adını hatırlıyorsunuz? Hangi büyük eğitim projesiyle kitlelerin önüne çıktı siyasi partiler?

Seksenlerde büyük reformlara imza attığını söyleyen Turgut Özal'ın bir eğitim projesi var mıydı? O bitmez tükenmez vizyonlarına çocuklar için bir minik vizyon penceresi açabilmiş miydi?

Ya sosyal demokratlar? Sosyal demokrasinin özsuyu olması gereken eğitim konusunda bir reform planıyla kitlelerin önüne çıkabildiler mi?

Bugüne kadar her lider, Atatürk'ün tebeşiri eline alıp çocuklara alfabe öğreten kareleriyle yetindi. Eğitim reformu ve laiklikten sadece bu görüntüler kaldı hafızalarda.

Bugün ise, tebeşiri bilgisayarla ikame edip sorunu çözmeye çalışıyorlar. Yani Cumhuriyet'le gelen reformları bilgisayar getirerek devam ettireceklerini sanıyorlar... Teknolojik ömrü sadece birkaç ay olan aygıtları okula sokarak eğitim reformu yapacaklarına inanıyorlar.

Şimdi bir sloganımız ve daha bütün düşünce tembelliğimizi barındıracak kamplarımız var artık. Eğer laiklik'i benimsiyorsak sekiz yılcıyız. Eğer demokrasi mücahidiysek de sekiz yıla karşıyız.

Ölçüler bu kadar basit. Bu kadar ayrıntısız. Dolayısıyla bu kadar zavallı.

Ve demokrasiden hiç nasibini almamış olan bu ülkede, 'sekiz yıl olsun mu olmasın mı'yı öğretmenler ve öğrenciler dışında herkes

tartışıyor. Herkes kendi saplantılarını, bunalımlarını ve cehaletini kusuyor.

Biz ne yapmak istiyoruz? Hangi eğitimle nasıl bir toplum yaratmak istiyoruz? Bir 'eğitim başbakanı' olmayı hedefleyen Mesut Yılmaz acaba bu sorunun yanıtını zihninde şekillendirmiş mi?

Bence, bugün 'eğitim başbakanı olacağım' diye ortaya çıkan Yılmaz, Pirandello karakterleri gibi kendisine rol arıyor. Bugünkü konjonktüre göre de eğitim rolünü bulmuş gibi. Eline tutturulan rolü oynamaya çalışıyor. Ecevit de yardımcı oyuncu konumunda.

Siyaset böyle mi yapılır? Büyük reformlar böyle mi gerçekleştirilir?

Sadece Türkiye'de değil, dünyanın her yerinde, eğitim, sosyal projelerin ve evrimin ana parçası olarak görülüyor. Amerika, İngiltere ve de Uzakdoğu ülkeleri bu süreçlerden geçtiler, hâlâ da geçmekteler. Fransa, Türkiye'yle benzer problemlerle boğuşuyor eğitim konusunda.

Çünkü bugünün dünyasında gelişmişliği yakalamak, iyi yetişmiş ve özgür insan yaratmakla mümkün. Yüzyılın başına göre çok önemli bir fark var ortada.

19. yüzyılın gerçeği, parlak beyinleri topluma kazandırmak ve de sosyal insan yaratmaktı. Bugünün gerçeğinde ise iyi yetişmiş insan özgür birey kavramıyla da donanıyor.

Şimdi biz, okula bilgisayar sokma reformu mu yapıyoruz yoksa özgür Türk gençleri yetiştirme projesini mi hayata geçiriyoruz?

Evet bütün dünya ciddi biçimde tartışıyor bu konuları. Aydınların, eğitimcilerin, sivil toplum örgütlerinin katkısıyla.

Fransız sosyolog Alain Touraine'in bu yıl çıkan *Beraber Yaşayabilir miyiz* başlıklı kitabındaki ipuçlarının da ortaya koyduğu gibi, bugünün dünyasında önemli olan, sürü değil birey yetiştirmek.

Bunun da yolu, yepyeni bir eğitim kavramının kabullenilişinden geçiyor.

Touraine'nin dediği gibi, öğretmenlerin bağımsızlığına hâkimlerin bağımsızlığı kadar önem vererek. Okulları, bir devlet dairesi, bir siyasi kurum, ya da bir işletme gibi görmeyerek. Demokrasinin hizmetindeki okulu yaratarak. Çocukları iyi yetişmiş bireyler olarak eğiterek. Onlara birey olma kapasitesi vererek. Öğrenci öğretmen ilişkilerinde kaliteyi talep ederek.

Ve de en önemlisi her öğrenciyi kişiliği, kültürü ve de bireysel tarihiyle barışık olarak yetiştirerek.

Yani hiç de kolay bir iş değil eğitim reformu.

Hele siyasi hayatını uzatmak için eğitimci rolüne soyunanların altından kalkabileceği bir iş hiç değil.

(Zeynep Atikkan, "Sürü Değil Birey Yetiştirmek",
Hürriyet, 5 Ağustos 1997)

İKİLEM VE OKUL

Bilimsel adıyla bazen "okumuşluk düzeyi" denen kavram ilginç bir ölçüdür. Bir toplumda okul çağı üzerindeki bütün vatandaşların geçirdikleri zorunlu öğrenim yılları toplanıp nüfusa bölünür, böylece o toplumda birey başına düşen okumuşluk düzeyi bulunur.

Türkiye'de bu düzey 3,6 yıldır.

Yani, ana sınıfı, hatta ek sınıfıyla birlikte tam okumuş olsak da, kimimiz hiç ilkokula gitmediği, kimimiz de şu ya da bu aşamada "terk" ettiği için, hepimiz birden ancak üç buçuk yıldan biraz fazla okumuş gibiyizdir.

Bu, elbette yüz kızartıcı bir rakam.

İran'da 3,9.

Suriye'de 4,2 ve Irak'ta 5.

Yunanistan'la Bulgaristan'da 7.

Rusya'da 9.

Son günlerde sekiz yıllık kesintisiz öğretimi tartışmaya başlamış bir Türkiye, laiklik boyutu dışında, köylüsüyle kentlisini, yaşlısıyla gencini kapsayan ve zorunlu öğretimden başlayıp üniversitelere uzanan bu genel eğitim açığı üzerinde düşünmeden edemez.

*

Çünkü, bugünün temel sorunu olan "büyük ikilem" bu açıktan doğmuştur.

Nedir büyük ikilem?

Tanzimat'tan beri süregelen ve ilerici-gerici, yenilikçi-tutucu, laik-dinci, aydın-halk gibi her biri biraz eksik etiketlerle beliren büyük bölünme.

Cumhuriyet, bunu içerik bakımından laik ve devrimci bir eğitim atılımıyla aşmak istemişti. Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Harf Devrimi,

Halkevleri, Köy Enstitüleri hep ikilemi gidermenin yaygın yollarını arayan adımlardı.

Ama, bunun yanında, niteliğin, "kalite"nin de arayışı: Zayıf bütçenin önemli bölümlerini örneğin çok sesli musikiyi geliştirecek bir konservatuvara, Sümeroloji, Hititoloji araştırmaları yapacak bir Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne ayırmak.

Üstelik, yola, fabrikaya susamışlık devam ederken.

Onlara da pay ayırmakla birlikte, nitelikli, çağdaş bir toplum yaratacak ocakları açmayı ihmal etmemek.

İkilem ancak böyle aşılabilirdi.

Genellikle söylenenin aksine, inançları çiğnemeden, sorunu öbür ucundan ele alarak.

*

Çoktan aşılmış olması gereken ikilem aşılamamış ve daha da derinleşerek sürüp gelmişse, temel etken devrimci eğitim politikalarındaki sapmadır.

Hatta denebilir ki, ilk bakışta asıl önemli gözüken ekonomik ve sosyal etkenlerin ağırlık kazanması bile eğitim düzeyinin nicelik ve nitelik bakımından düşük oluşundandır.

Ancak nitelikli bir eğitimin insanlara verebileceği cumhuriyetçi inanç sağlamlığı yaygınlaştırılabilseydi, enflasyon, gelir dağılımındaki eşitsizlik, kötü kentleşme gibi ekonomik ve sosyal etkenler Refah Partisi'ne doğru böylesine bir oy kayması yaratmayabilir, yüzde on on beş civarındaki temel oy yüzde yirmileri aşmazdı.

Bugünkü durum, yalnız solun ekonomik ve sosyal sorunlara karşı etkili çözümler ve kadrolar ortaya koyamamış olmasından kaynaklanan bir durum değil. Ayrıca, kaliteli eğitim zeminine oturtulmamış olan, ezbercilikte ve sloganlarda kalmış bir cumhuriyetçi inancın, ekonomik ve sosyal etkenlerden doğan çaresizlik ortamında, başka inançlara kolayca yenik düşmesi de var.

Cumhuriyeti kurtarma çarelerinin aranmasına eğitimden başlanmakta oluşu herhalde bundandır.

(Mümtaz Soysal, "İkilem ve Okul",
Hürriyet, 6 Mayıs 1997)

İnsana ve insanlığa yaraşır yönelimlere, bu yönelimlerle yaratılmış yaşam biçimlerine "hümanizma" diyebiliriz. Geniş anlamda, insanın gelişme ve doğayı insanlaştırma çabasından, doğanın ona sunduğu yeteneğinden, onun onuruna ve kişiliğine olan saygıdan hareket ederek, bireyin "yaratıcı güçler"ini ve becerilerini, toplumsal tüzeyi sağlamak amacıyla eğitmek, hümanist davranmak anlamına gelir. Tarih boyunca, bu amaçla üretilmiş düşünlerin tümüne "hümanizm" adı veriliyor. "Hümanizm"i, tarihin tek bir evresine indirgemek, insanlık tarihini, insan onuruna uygun olmayan söylenceler olarak kabul etmek olur. İnsanoğlu, her dönemde, insanlığın onuru için savaşım vermiştir. Kavramı, tapınaklar egemenliğine karşı, insanın toplumsal ve ekenomik özgürlük savaşımı olarak ele alırsak, hümanizmi, "din dışı çıkışlar" diye niteleyebiliriz. Kısacası, "hümanist düşünce", "din dışı" yani layik (laik) anlayışla örtüşür.

İnsanlık tarihinin her döneminde hümanist düşünceler ve çabalar olmuştur. Bu düşünceler ve çabalar, var olan somut tarihsel koşullara göre oluşmuş sınıfların çıkarları ve gereksinimleri tarafından belirlenmiştir. Ama hangi boyutta ve nitelikte olurlarsa olsunlar, bütün hümanist düşünceleri ve çabaları birbirlerine bağlayan ortak öğeler vardır. Kuşkusuz, ilkçağ düşünürlerinin "hümanizmler"i ile Rönesans aydınlarının ve "Marksçı devrimciler"in "hümanizm" anlayışları, birbirlerinden keskin çizgilerle ayrılırlar. İlkçağın en belirgin hümanizmi, eski Yunan felsefesinde görülür. Eski Yunan düşünürleri, her insanın yetenekleri doğrultusunda bedence ve zihince geliştirilmeleri gereğini, insanlık sorunu olarak görüyorlardı. Burjuva toplumunun hümanizmi, önce, Rönesans döneminde ortaya kondu. Rönesans aydınları, eski Yunan düşüncesini ve Roma hukukunu yeniden yaşam biçimi yapmak isterken, "hümanizm"i, "feodal toplum düzeni"ne karşı bir savaşım yolu olarak kullandılar. Aydınlanma hareketi, daha somut bir hümanist öğreti geliştirdi. "Özgür insan", Aydınlanmacıların yaratmak istedikleri "insan tipi" idi. Aydınlanmacılar, özgür insanın feodal sömürüden ve baskıdan arındırılarak yaratılabileceğini ileri sürdüler. Serf sisteminin yok edilmesini, köylülerin de, emeklerini özgürce ücretle satabilmelerini, ücretli emeğin yaşama geçirilmesini istediler.

Sosyalistler, sömürüden ve baskıdan kurtulmanın tek yolunun işçi sınıfının tarihsel işlevi ile bağıntılı olduğunu savundular. Sömürüden ve baskıdan arındırılmış bir toplum, salt sanatsal ve düşünsel ser-

gilemelerle yaratılamaz. Hümanist istemler, yaşama geçirilebilmelidir. Sosyalistler, hümanizmi, gerçek yaşamda geçerliği olan, uygulanabilir bir öğreti olarak görürler. Sosyalist hümanizmi şöyle özetleyebiliriz: "İnsanı uşaklaştıran, aşağılayan, hor gören, sömüren tüm ilişkileri toplumsal yaşamdan çıkarmak." İşçiler ve sömürülen tüm toplum katmanları, kendi yaşam koşullarının geçerli olduğu bir toplum düzenini kurmadan, özgürlüğe kavuşamazlar.

İnsanı sömürüden ve baskıdan kurtarabilmek için, önce, "insanı sevmek" gerekiyor. İnsanı sevmenin tek yolu, dogma'ların ve korkuların kişilik üzerindeki olumsuz etkilerini yok etmektir. İnsan, en eski Mezopotamya söylencelerinde, topraktan yaratıldığı söylenen en üstün canlıdır.

Kutsal kitaplar da, bu söylencelere dayanarak, insanın atası olan Âdem'in topraktan yaratıldığını yazmışlardır. Kuran'a göre, insanın yaratılması, Tanrı'nın gücünün belgesidir (Rum Suresi, ayet 20). Yaratıldığımız toprağın ya da çamurun nitelikleri çelişkili olarak bildirilse de, tüm canlıların en "şerefli"si olduğumuz yadsınmıyor. Bu en güzel yaratık (ahsenü'l takvim), yazık ki, Tanrı'mn istediği gibi olmuyor. "Geberesi (kutile) insan, ne de nankördür!" (Abese Suresi, ayet 17). Bu geberesi varlığın yaratılmasının gerekçesi "kulluk etmesi"dir. Cinler ve insanlar, Tanrı'ya kulluk etsinler diye yaratılmıştır (Zâriyât Suresi, ayet 56). Bu kulların görevlerini yerine getirebilmeleri için de, "şeriat"lar gönderilmiştir.

"Kul", özgürlüğü olmayan, başkalarının egemenlikleri altında kullanılan, para ile satın alınan erkek köledir. Osmanlı, Yeniçeri'ye "kul" derken, Yeniçeri ağası, "kul ağası"dır. "Küçük zabitler"e (gedikli subaylar) "kul çavuşu" deniyordu.

Cariyelikten gelen kadınlara yakıştırılan nitem de "kul cinsi"dir, onlar, "hanım" olamazlar (cariyelikten gelen kadınlara "hanım" denmeye başlanması, Tanzimat'tan sonradır). Tanrı, çok üstün yarattığı bu yaratığına hiç saygı duymaz, onu sürekli aşağılar. Bu zavallı kul, kendisine çok "yazık eden bir bilgisizdir" (İbrahim Suresi, ayet 34). Ona "nimet verilse", büyüklere yüz çevirir, kötülük görünce de "umutsuzluğa düşer" (İsrâ Suresi, ayet 83). Tanrı, Âdem'in uğruna dışladığı Şeytan'ın oyuncağı yapar bu onurlu kulunu! Şeytan, insanı kandırır. Tanrı, şeytana uyduğu için insanı cezalandırır. Şeytan da, kandırıp yoldan çıkardığı insanı, Âdem'in dölünden olduğundan yardımsız bırakır. Zavallı insan kandırılırken, Tanrı tarafından, cezalandırıldıktan sonra da, Şeytan tarafından yalnız bırakılır (Furkan Suresi, ayet 27, 28, 29).

Doğrusu, insana karşı en ufak bir hoşgörü yok. Tanrı, "incir, zeytin, Sina Dağı ve kent (Mekke) adına" ant içiyor ki, "insanı en güzel yarat"mıştır. Ne ki, bu en güzel yaratığını, kulluk görevlerini aksattığında, aşağıların aşağısına (esfela safiline) atmıştır. İnsanların çoğu (cinlerin de), doğrudan cehennemlik yaratılmışlardır. "Hamdolsun ki, cinlerin ve insanların birçoğunu cehennem için yarattık. Bunların yürekleri vardır, ama onunla algılayamazlar, gözleri vardır göremezler, kulakları vardır işitemezler, işte böyleleri hayvanlar gibidir, hatta daha şaşkındırlar, işte onlardır aymazlar" (Arâf Suresi, ayet 179).

Bu örnekleri çoğaltabiliriz. Tevrat'tan, İncil'den ve nakli olmayan dinlerin kutsal kitaplarından birçok örnekleri bulabiliriz. Salt İslam dinine özgü değil, insana hor bakış. Tüm dinler, "korkutma ve cezalandırma" ilkeleri üzerine kurulmuştur. Tanrılar, insanları ayırıyorlar. Tanrılara ve buyruklarına bağlı olanlar başka türlü davranamazlar. İslamın tanrısı, kadın ve erkek kullarını, "inanır erkekler ve inanır kadınlar, boyun eğen erkekler ve boyun eğen kadınlar" diye ayırır. Kuşkusuz Tanrı'nın buyruğuna inançla bağlı olanlar, bu buyrukların dışına çıkamayacaklardır.

Görülüyor ki, dinler, evrensel insan sevgisini geliştirememişlerdir. Dinsel inanç, çok bireysel bir durumdur. Ölümden sonraki yaşam için, her birey, istediği gibi inanabilir. Ancak, yaşam içindeki insanı, dinsel eğitimin dogmalarına tutsak kılmak, gerçekten insanlık suçudur. Kesintisiz sekiz yıllık eğitim, çağımızın gelişmeleri karşısında yetersiz de olsa, gelecek kuşakları, dogma'lardan ve baskılardan kurtarmak, özgürleştirmek için gereklidir. Düşünceyi özgürleştirmenin tek yolu, onu dogmalardan kurtarmaktır. Dinsel eğitimle ancak dogma'lar güçlendirilir.

(Vecihi Timuroğlu, "Dinsel Eğitimin Dogmaları",
Cumhuriyet, 27 Nisan 1997)

ATLARI DA VURURLAR...

İyi yetişmenin besleyici kaynakları sınırsızdır. Bireysel farklılıklar sınırsızlığın alanını daha da genişletir.

Yetişimde çevresel koşullarla kültürel ortamın ne denli belirleyici olduğu biliniyor.

Ortam ne denli elverişli olursa olsun, aile-okul-yönetim arasında bir etkileşim yaratılamamışsa, en yetenekli kişilerde bile gelişme olmaz. Bir yanda yetişmekte olanı yönlendirirken dilinde tüy bittiğini söyleyen baba-anne-ağabey-akraba; onun karşısında, elinden öfkeli çıkışlar yapmaktan öte bir şey gelmeyen genç varsa, böyle bir ortamda ne etkileşimden, ne dayanışmadan söz edilebilir.

Aile içinde alışkanlığa dönüşen bu çatışma iki tarafta da kişilik aşınmasına yol açar ki, bu, onlar arasındaki kopukluğun da temel nedenidir. Bu kopukluk, geleceğini yalnızca futbol yıldızı ya da şarkıcı olma hayalleriyle süsleyen bilinçsiz gençlerde tam bir yıkıma yol açar.

Genci tekdüzeleşmiş yaşamından alıp üretici alanlara sanat değeri olan müzik, resim, yazınsal ve düşünsel kitaplar yöneltir. Kültürel beslenmesi bu alanlardansa kişi yeni bir kimlik kazanabilir. Öyle değilse, ancak sıradanlığını sürdürür.

Yetişme çağındaki bir gence sanatsal eğitim verilmeyip, kafası ezbere dayanan bilgilerle doldurulursa, onun tekdüzeleşmiş alışkanlıklarından kopması olanaksızdır. Bu eğitimden yoksun bırakılan gence bundan büyük kötülük de yapılamaz.

Gençleri testlerle sonu gelmez yarışmalara sokan ezberci eğitimin zararı buradan geliyor.

Varsayalım, genç, testlerden geçip üniversitenin istediği bölümüne girdi, istediği olamıyor. Oluyor, iş bulamıyor. Buluyor, ama kendi eğitim alanının dışında...

Öyleyse niye onca sınav, yıllar alan öğrenim?

İlköğretimden başlayıp üniversiteye, gençlerin yarış atları gibi koşuya sokulmaları, eğitimin en kör noktasıdır. Devlet ve hükümet yöneticileri, eğitimciler; ulusal emek birikiminde bunun ne kayıplara yol açtığını düşünüyorlar mı?

Bu kargaşa, Horace McCoy'un, 1929'da Amerika'yı sarsan ekonomik bunalımı konu ettiği "Atları da Vururlar" adlı romanındaki olayları anımsatıyor. İşsizlik doruk noktasına varmış, halk, tutunabilecek dallar arıyor. Sydney Pollack'ın 1969 yapımı filminde, 1.500 dolar ödüllü dans yarışmasına katılanlar, elenene değin pistte koşacaklardır. Bu insanlık dışı yarışma, eski Roma'da gladyatörlerin birbirini öldürmesini tribünlerde sevinçle izleyip çılgınca alkışlayan bilinçsiz kalabalıkları getiriyor gözler önüne.

Katılımcılar direnemeyip azaldıkça pist ölüm kalım arenasına dönüyor. Sonunda, tragedyalarda olduğu gibi, biri kadın, biri erkek, iki kişi dans pistinde ölümün kara kucağına düşüyor.

Dünyada haksızlığın, eşitsizliğin önü alınmadıkça dans pistlerinde ölüme gidenler hep olacaktır.

Bizde ekonomik darlığın da etkisiyle eğitimin düştüğü şu sefalete bakın!..

Üniversite giriş sınavlarında sıfır puan alan 30 bin genç bunu kadere bağlıyor. Cinnet getirenler, eşlerini, çocuklarını öldürüp şakağına tabanca dayıyor, sevdalılar sevgililerinin boğazını kesip kayıplara karışıyor...

20. yüzyılda, koşmaktan yılkıya çıkarılan atları vuruyorlardı.

Günümüzün çarpık düzeninde ise, kötülüğün gazabına uğrayan soylu atlar, tanrı bozuntularının kirli sunaklarında topu katliama uğruyor...

(Adnan Binyazar, "Atları da Vururlar...",
Cumhuriyet Pazar Eki, 26.7.2009)

ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİ NİÇİN UMUTSUZ?

Üniversiteli gençler, artırılan *'üniversite harçları'* konusunda tepkiler gösteriyorlar.

Üniversite harçları yüzde üç yüz artırılınca protesto gösterileri başladı.

Protestolar genişleyince polisin sert müdahalesi, çatışmalar ortaya çıktı.

Başbakan da zamların yüzde sekize inmesi ile konuya bir anlamda karışmış oldu.

Üniversite harçları elbette tartışılmalıdır.

Gençlerin kendi eğitimlerine katkısı istenebilir.

Ama bu katkı para olamaz.

Bu katkı para olmamalıdır.

Üniversite genci henüz para kazanmamaktadır. Bu parayı ailesi ödeyecektir.

Yanlışlık da buradadır, haksızlık da buradadır.

Üniversite gençleri kendi eğitimlerine katkıyı *'ülke hizmeti'* ile ödemelidir.

Her fakültenin, yüksekokulun kendine uygun hizmet yerleri belirlenmelidir.

Öğrenciler bu hizmet yerlerinde belirlenecek hizmetleri vererek katkılarını ödemelidir.

Bu sistemin iki büyük yararı olacaktır.

Birincisi, gençlerin kendi ülkesinin koşullarını görmeleridir.

İkincisi de, ülkenin her yöresinin kendi gençlerini tanımasıdır.

Eğitim programları içine bu sistem konabilir.

Bu hizmet programı da eğitimin bir parçası olur.

Üniversite harçları kalkar.

Eğitim ve *'ülke hizmeti'* programı yürürlüğe girer.

Bu konudaki görüşüm budur.

Ama üniversite gençliğinin sorunları sadece harçlar değildir.

*

Üniversite gençliği umutsuzdur.

Bu umutsuzluğun temel nedeni de eğitimin amacını kaybetmiş olmasıdır.

Ülkemizde üniversite eğitimi bir meslek edinmeye indirgenmiştir.

Meslek edinme de sonuçta bir iş yapmak, para kazanmak, hayatını bağımsız olarak sürdürmek amacına yöneliktir.

İşte bu amaç, ufukta görünmemektedir.

Bir meslek kazanılmaktadır.

Ama bu meslek, bir iş bulmanın anahtarı olamamaktadır.

İş bulunsa da kazanılan para, bağımsız bir hayat kurmaya yetmemektedir.

Ülkemizde genç işsizliği oranı yüzde 20 gibi en yüksek orandadır.

Üniversite gençliği umutsuzdur.

İstediği mesleğe girme şansı neredeyse yoktur.

Puanının yetiştiği yere girse de çalışma isteği düşüktür.

Böylece gerekli donanımı kazanma şansı çok azdır.

Sonuçta da kendisini işsizliğin beklediğini bilmenin çaresizliğiyle tıkanmaktadır.

Temel sorun buradadır.

İşin en acı yanı ise bu sorunlarla kimsenin ilgilenmemesidir.

Siyasal iktidarın hırslı uğraşı, üniversiteleri kendi yönetimine sokabilmektir.

Bir yandan da gençlere adap erkân dersleri verilmektedir.

Ama üniversitelerin temel sorunları hiç kimsenin umurunda bile değildir.

Siyasal iktidar üniversitelerde Atatürkçü öğretim üyelerinin peşindedir.

Üniversitelerin eski rektörleri hapislerde yatmaktadır.

Gençlerin en masum tepkileri *'ideolojik'* yaftasıyla damgalanmaktadır.

Görünürdeki rejimin adı da demokrasidir.

Sonuçta, bu ülkenin gençleri *'harcanmaktadır'*.

Gençlerini harcayan bir ülke, geleceğini harcamaktadır.

12 Eylül rejimi, askeriyle (**Kenan Evren'**ler), siviliyle (**Turgut Özal'**lar) bu ülkenin gençliğini *'E tipi gençlik'* olarak mahkûm etti ve ezdi.

Bugünün apolitik kuşakları böyle ortaya çıkarıldı.

Şimdi de, siyasal İslamın iktidarı gene gençliği mahkûm etmeye çalışıyor.

Bu ülke, gençlerine sahip çıkmalıdır.

Atatürk bu ülkeyi gençlere emanet etmiştir.

Bu ülkenin gençleri de bu ülkeye sahip çıkacaklardır...

(Erdal Atabek, "Üniversite Gençliğinin Derdi Sadece Harçlar mı? Yoksa Harcanmak mı?",
Cumhuriyet, 17 Ağustos 2009)

İMAM-VALİ ÜZERİNE UYARILAR...

Bazı okurlar, Mardin'in Bilge Köyü'nde işlenen 44 ölümlü cinayet konusunda özel yazı yazıp yazmayacağımı merak ediyorlar. Yazmayacağım, yazmam. Belki ilerde!

Ama ben haftada beş gün bu türden sapıklık ve sapkınlıkların kökenini, ruhunu yazmıyor muyum? Yazıyorum. Bugün de bu konuda yazacağım.

Haa, "İmam-vali üzerine uyarılar"ın bu işle ne ilgisi var, diye soracaksınız. Var!

*

İmam hatip mezunu, düzenlenen tezgâh sayesinde Mekteb-i Mülkiye ya da Hukuk'tan diploma alıp "imam-vali" olmuş, ben, bu sıfatının elinden alınmasını, bütün kazanımlarının hiçlenmesini önermiyorum kuşkusuz. Bu türden eğitsel sapkınlıklara son verilmesini istiyorum. Bu yanlış uygulamanın sona erdirilmesini, yoksul çocukların okutulması konusunda devletin daha ciddi, daha planlı-programlı davranmasını öneriyorum.

O zaman bu okullar asıl ve gerçek amacına yönelebilir.

Ama deniliyor ki imam hatipler olmasaydı köylünün, yoksulun çocukları açıkta kalacak, okuyamayacaktı. Bu okullara karşı olmak yoksul düşmanı olmaktır.

Bu iddialar külliyen yalan! İşe bir örnekle başlayacağım:

*

Büyük tarihçi Ordinaryüs Prof. Dr. Enver Ziya Karal (1909-1982). Kosova doğumlu, göçmen. İlkokulu darüleytamda (yetim ve öksüzleri korumak için 19194'te açılan yurtlar) okumuş, 1923 yılında Edirne Sultanisi'ne (Lisesi) leyli-meccani (parasız yatılı) girmiş; daha sonra 1933 yılında devlet tarafından Fransa'ya gönderilmiş. Kurtuluş Savaşı'nda bile eğitim ve öğrenimi örgütleyen, yoksul çocukları koruyan halkçı ve hakçı yönetim 8 Haziran 1926 tarih ve 915 sayılı "Lise ve Orta Mekteplere Alınacak Leyli Meccani Talebe Hakkında Kanun" çıkarmış. Şehit ve savaş malulü gazi çocuklarını, yoksul çocukları sokakta bırakmamış, korumuş ve okutmuş.

Okutulan öğrencilerden biri Enver Ziya Karal. Aklımda kaldığına göre Prof. Dr. Mustafa İnan, Süleyman Demirel. Daha binlerce, yüz binlerce mezun yönetici, bilim adamı, sivil meslek sahibi... Her ailede bir tane mutlaka vardır.

*

Demek ki imam hatip okullarının yoksul çocukları okutmayı amaçladığını söylemek kuyruklu bir yalan. Çünkü parasız-yatılı sistemi var devletin. Bu sistemi geliştirmek cumhuriyet hükümetlerinin işi. Yüzlerce imam hatip okulu açacağına her ortaöğretim okulunun bulunduğu yerde parasız-yatılı öğrenciler için yurtlar, pansiyonlar açarsın. Böylece yoksul öğrencilerin imam hatiplere yığılmasını önlersin. Bu okulları kuruluş yasası ve amaçları sınırları içinde yönetir ve yönlendirirsin.

Amaç yoksul çocukları okulsuz bırakmamak ise yapılacak ilk iş temeli 1926 yılında atılmış "parasız-yatılı" sistemini geliştirmek, çağdaşlaştırmak.

Ama sorun yoksul çocukları okutmak değil, onları eğitimin ve toplumun İslamileştirilmesi operasyonunda kullanmak.

*

Bir imam-valiye soracak olursanız, kız-erkek birlikte okunan karma okulların Mardin katliamında önemli payı var(mış). Kızları

okutmak için ayrı kız okulları açmak gerekiyormuş. Cumhuriyetin kızlarla erkekleri aynı okul, aynı sınıf ve aynı sırada okutmak için kurulduğunu bilmiyor mu imam kafalı vali?

(Özdemir İnce, "İmam-Vali Üzerine Ciddi Uyarılar" Konusunda, *Hürriyet*, 12 Mayıs 2009)

SORULAR

1. Eğitim nedir? Eğitimin üç görevi denince ne anlaşılır? (Hüseyin Batuhan'ın yazısını okuyunuz!)
2. Eğitimin çağımızda kazandığı boyutlar nelerdir? İçerik ve süre olarak hangi noktalara varılmıştır? Çağdaş eğitimde en öne geçen amaç hangisidir? (Zeynep Atikkan'ın yazısını okuyunuz!); "8 yıllık zorunlu temel eğitim", hangi bakımlardan vazgeçilmez bir önem taşıyor?
3. Eğitimin bir insan hakkı olup çıkması, başta çocuğa ne sağlıyor?
4. Eğitim, demokrasi ve laiklik, niçin iç içedirler? Türkiye'deki gelişmeler niçin ve nasıl bir "ikilem"e gelip varmıştır? Bunu aşmasının yolu sizce nedir? (Mümtaz Soysal'ın yazısını okuyunuz!)
5. Dinsel eğitim, zorunlu olarak niçin dogma aşılar? Devlet, din dersi vermeli midir? (Vecihi Timuroğlu'nun yazısını okuyunuz!)
6. Bir toplumda gençlik politikası niçin önemlidir? Ve üniversite gençliğimiz niçin mutsuz? (Adnan Binyazar ile Erdal Atabek'in yazılarını okuyunuz!)
7. "İmam-vali", nasıl bir eğitsel sapkınlığın ürünüdür? (Özdemir İnce'nin yazısını okuyunuz!)

BİR DÜŞÜNCE, BİR TARTIŞMA

"İnsanların, atlarının terbiyesiyle onca ilgilenip de, çocuklarının eğitimi üstüne bunca ilgisiz kalmaları pek düşündürücüdür."

Platon'un (İÖ 428-348) bu sözlerinden ne anlıyorsunuz?

BİTİRİRKEN

NİÇİN VE HANGİ DOĞRULARI ARIYORUZ?

İnsanı rahatlatan bir yanılgıdan çok, rahatsız eden bir doğrunun arkasından koşmak niçin? Bizi avucunda tutan yalana, gözümüzdeki perdeyi kaldıran doğruyu yeğlemek de neden? Doğru, ama ne o? Ölçütleri neler? Yanlışla yalan nerde bitiyor, doğru nerede başlıyor? Bir otorite mi ya da sağladığı yarar mı doğruyu doğru yapan? Tek bir mutlak ve kesin doğrunun bulunduğu kuşkulu. Ne yapmalı o zaman? Bizzat doğru düşüncesine sırt mı çevirmeli? Aklımız, ne olursa olsun, doğruyu arayıp bulmaya zorluyor bizi; ama ahlakın da bir gereği değil mi bu?

"Doğru", gerçeğe uygun olan, mantıkta da düşünme yasalarına uygun olan demek; "gerçek" ve "gerçeklik" ise, düşünülen, tasarımlanan, imgelenen şeylere karşıt olarak var olan, bilinçten bağımsız, nesnel anlamına. Doğru ile gerçek ya da gerçeklik kavramlarını birbirlerine karıştırmamalı. Bir inanç, bir iddia, bir fikir, doğru ya da yanlıştır; onlardan birinin, diyelim bir fikrin doğrusu olması, bir gerçeği dile getirmesidir. Fransızcada, birinci anlamda *vrai, vérité,* ikinci anlamda da *réel, réalité* kelimeleri kullanılıyor; İngilizcede *true, truth, reality* ve Almancada *wahr, wahrheit* ve *wirklichkeit* kelimeleri var. Osmanlıcada, Arapçadan gelen *hakikat* ve *şeniyet* kullanılırdı. Konunun özünü gözler önüne seren, asıl Yunanca karşılıktaki özellik: O dilde doğru için kullanılan *aleteia,* aynı zamanda "bir şeyin üstündeki örtüyü kaldırma" anlamına. Böylece doğru, gerçeğin, gerçekliğin olduğu gibi ortaya çıkışı, dile getirilişi!

Doğru, hem **kuramsal,** hem **ahlaki bir gerekliliğe** yanıt veriyor: Bilgi, doğru olmalıdır; eylem, ne yanlış bir değerlendir-

meye ne de bir yalana dayanmalıdır. Yalan, düpedüz bir ahlaksızlıktır ayrıca. Doğru, adaletin de bir koşulu: Örneğin bir dava, karanlıktaki bir olay üzerine bütün bir aydınlığı serpme amacına dönüktür; tanıkların ünlü yemini de o amaca hizmet eder: "Ne olursa olsun, doğruyu söyleyeceğime..."

Bütün felsefeler ve bilimler de doğruyu ararlar.

Doğru, bir **değer** böylece; yaşamın ve tarihin bir zenginliği.

Ne var ki, doğruyu bulmak, "örtüyü kaldırmak" kolay değil.

Önce, kavramın felsefedeki serüvenine bir göz atalım.

MUTLAK DOĞRUDAN GÖRECE DOĞRUYA

Doğru, önce Platon'da ve mutlak bir görünüş altında belirir. Ne var ki, bir tarihten sonra, "göreceleşme"ye yönelir: Bu yöneliş Kant'ta ve Nietzsche'de pek açıktır; çağdaş felsefe de aynı çizgi üzerinde yürüyor.

Gerçekten Platon'da (İÖ 428-348), **İdea'ya katılma ve ona doğru düzenli yükseliş**tir ki doğruyu belirler; ve bu katılma ile yükseliş, insana yakışır tek yaşam ve var olma örneğidir. Dünya, yaşanmaya değiyorsa, insanın değişmez İdea'ya katıldığı ve sonunda edebi yaşama eriştiği anda anlam kazanır bu. Filozofun ünlü "mağara benzetmesi"nin söylediği, budur: İnsanlar, bir mağaraya kapatılmış, hareketsiz mahkûmlara benzerler. Yüzleri duvara, arkaları ışığa dönüktür: Dışarıda gidip gelenlerin gölgeleri duvara yansır. Söz konusu mahkûmlar, bu gölgeleri hiçbir zaman erişemeyecekleri bir gerçeklik olarak alırlar.

Peki nasıl varacaklardır doğruya?

Mağaradan çıkarak! Böylece bağlarından kurtulacaklardır; ve açık havada, nesnelerin artık yankı ya da gölgelerini değil, bizzat kendilerini göreceklerdir; görüntüler dünyasından sıyrılıp asıl dünyaya, idealar, ebedi ve değişmez gerçeklikler dünyasına ulaşacaklardır.

Platon'da doğruya varış böylesine çileli!

Bu görüş, içinde yaşadığımız dünyadan dikkatleri bir öte dünyaya çekiyor diye eleştirilecektir.

Ortaçağdaki anlayışa göre, doğruyu oluşturan, **nesneyle düşüncenin denkliği**dir. Düşünce ve yargılarımız, nesnelere uygun düştüğünde doğruyu bulmuşuz demektir. Ama doğru,

sıradan bir kopya sayılabilir mi? Aslında doğru, gerçekliğin bir fotoğrafı değil, bir kuruluş, bir "inşa"dır. Buradan kalkarak, 18. yüzyılla beraber, felsefe tarihinde doğrunun eleştirisi gündeme gelecektir.

Evet neye doğru diyeceğiz, nedir doğrunun ölçütü?

Descartes'ın (1596-1650) felsefesi, bu sorulara yanıt ararken bir dönüm noktası olur. Filozof, hatırlanacağı gibi her aranışın başında kuşkudan yola çıkıyordu ve kuşkuyu sonuna kadar götürerek sarsılmaz bir apaçıklığa *(évidence)* varır: Doğru, apaçıklıktadır; açık seçik, belirgin düşünce, doğrunun ölçütüdür. Ne var ki, Leibniz (1646-1716) karşı çıkar buna: Ona göre, apaçıklık ve kesinlik, kişiden kişiye değişeceği için, özneldir. Öyle der: "Descartes, doğruyu bir apaçıklık konağına yerleştirdi, ancak bize adresini vermeyi unuttu!" Nasıl ayıracağız apaçıklığı taklitlerinden? Öte yandan, kesinliğin rolü, deneysel bilimlerde daha da kuşkuludur. Filozof, sonunda bu ölçütü reddederek; **kurallara göre yapılmış hesaplama**yı doğrunun ölçütü olarak alır.

18. yüzyılın sonlarından başlayarak, bir başka dönüm noktasına gelinir; **doğrunun görecelleştirilmesi** yolunda bir büyük hareket uç verir. Yolu da Kant (1724-1804) açar. Filozof, doğruyla ilgili bütün klasik modelleri bir yana atıp bilginin kutbunu "düşüncenin yapısı"na doğru kaydırır. Doğru, zihnimizde kimi biçimler ve kategoriler arasından geçerek oluşur: İnsan zekâsının *apriori* ve evrensel yapısına bağımlı olduğu için de, görecedir. Mutlak doğru diye bir şey yoktur. Kant, Tanrı ve ruh gibi bir bilinemezlik alanını sisteminde saklı tutsa da, ona göre doğrunun alanını oluşturan, olaylardır. Böylece bir göreceliğe varılmıştır; ama her şeye karşın, "olayla kendinde şey *(chose en soi)* ikiliği" sürmektedir.

Bir ideal ve mutlak gerçekliğin ürünü anlamına doğru düşüncesinin mezarını asıl kazan Nietzsche'dir (1844-1900): İdeal doğruyla **varlığımızın güvenlik ihtiyacı**nı birbirine yeniden bağlayan odur.

Son olarak nereye varıyoruz? Nedir doğru?

Felsefe tarihinin akışı boyunca, ideal, mutlak ve evrensel olmaktan çıkan doğru, bizim için, **düşünceyle eylemin buluştuğu yol ağzında** yerini alır. Çünkü bilgi, sadece bir seyre dalma değil, bir eylemdir de; varlığımıza yararlı kimi kategorilere gö-

re dünyanın örgütlenişi bu yolla mümkündür. Böylece, bilimler eylemimiz için bize araçlar sağlarlar; doğru ise, bir koruyucu açıdır, insan soyunun ayakta kalıp yaşamını sürdürmek için yarattığı bir şeydir. Doğru yaşamsal, sosyal ve ahlaksal bir görevi yerine getirerek, kaygılarımızı giderip rahatlatır bizi ve korur. Öte yandan, tek bir doğru yok, çoğul ve görece doğrular vardır. Ancak, bu göreceliği **kuşkuculuk**la da karıştırmamalı; çünkü kuşkucu, sadece kuşkulanmak için kuşkulanır ve bizi bir yargıya varmaktan alıkoyar.

Bu söylediklerimizin ışığında, doğruyla ilgili birkaç noktanın ayrıntısına girelim.

DOĞRU, GERÇEKLİĞİN SIRADAN BİR KOPYASI DEĞİLDİR

Doğru, gerçeklikten başka bir şeydir ve **nitelemek, açıklamak** ya da **yargılamak** ister. "Doğru" ve "yanlış", düşüncelerimizi, gerçekliğe uyup uymayışlarına göre nitelemede işe yararlar. "Bir doğruyu keşfettim" sözünün uyandırdığı fikrin tersine, doğru bir nesne değil bir niteliktir; "Bu bir gerçek elmastır" derken, söz konusu olan ise, bir nesnenin niteliğidir. Spinoza'nın (1632-1677) dediği gibi, doğru, **düşüncelerin ve yargılamanın** bir **niteliği**dir.

Doğru düşüncesi ile nesnesi arasındaki ilişkinin özelliği nedir?

Genellikle, bir düşüncenin **nesnenin kopyası** olduğu sanılır; ve bir portrenin modeline ne kadar benzediği nasıl araştırılıyorsa, söz konusu kopyanın da aslına ne denli uygun olduğu üstünde durulur. Oysa, bir görünümle bir tablo, ikisi de görülebilir şeylerdir, ama düşüncelerimiz nesnelerden kökten farklı bir nitelik taşırlar.

Algılanabilir gerçeklikte, yalnız somut ve tekil nesneler bulunur; oysa düşüncelerimiz, zihnimizin ürettiği soyutlamalardır. Örnek olarak, kendisini aşağılanmış hisseden bir insanın durumunu alalım. Duyduğu duygu, somut, kişisel, tekil bir gerçekliktir. Ancak, hissettiğini düşündüğünde, utanma düşüncesine başvuracaktır. Oysa, bu düşünce, o anda insanımızın içinde bulunduğu duygusal durumu tamı tamına dile getirmekten

uzaktır. "Utanıyorum" derken, duyduğunun önemli bir bölümünü dile getiren bir genel düşünceden yararlanmıştır, ancak o düşünce, duyulanı bütünüyle anlatmaz.

Böylece, hiçbir doğru her şeyi dile getirdiğini söyleyemez.

Düşüncelerimizle nesneler arasındaki bu farklılık şaşırtmamalı. Düşüncelerimiz, zihnimizin ürünleridir: Kelimeler, simgeler, rakamlı formüller biçiminde ortaya çıkarlar ve bütün bunlar, elle tutulur dünyada var değildirler. Öyle olduğu için de, düşünceler, nesnelerin bir görünüşünü bize tanıttıkları halde bile, aslında benzemezler o nesnelere. Gerçekten, biz gerçekliği, olduğu biçimiyle değil, zihnimizin, elindeki biçimler ve aletlere dayanıp anlattığı biçimiyle tanırız. Buradan kalkıp diyeceğiz ki, doğru, dünyayı tanımak amacıyla **zihnimizin bir kurgusu**dur bir yerde. Şu ya da bu konuya aydınlık, düzen ve anlam getiren her bilgi doğru diye adlandırılır. Nesnel bilgiler elde etmek istediğimizde, zihnimizin başvurduğu aletlerin başlıcası da akıldır; o nedenle de, düşüncenin ilk dikkat edeceği şey, kendi kendisiyle zıtlaşmamasıdır. Leibniz'in dediği gibi, kendisiyle zıtlaşan bir düşünce doğru olmaz. Mantığın kurallarına saygı burada önem kazanır; çünkü, akıl yürütmede tutarlılığı sağlar o kural.

Ve bir alan vardır ki, düşünce kendi kendisiyle tutarlı kaldığında, tartışılmaz bir doğruya varılır: Matematiktir bu alan.

Peki, ya bilimin öteki alanları?

BİLİM, DOĞRULARIN ASIL KAYNAĞIDIR

Dış dünyada nesneler nedir ne değildir, matematik uğraşmaz bunlarla; ilgilendiği, onları düzene sokmak, ölçüp hesaplamaktır. **Matematik doğru ile çelişmeme demektir.** Matematik düşünceler, insan zekâsının serbestçe yarattığı sayı ve biçimler dünyası için geçerlidirler ve bu dünya içinde tam anlamıyla doğrudurlar. Peki, fizikte ya da biyolojide de aynı yolla doğruya varmak mümkün olacak mı?

Deneysel bilimlerde, dış gerçeklik işin içine girer, orada doğruya varmanın yolu pek farklıdır: Söz konusu gerçekliğe deneyden deneye, gözlemden gözleme giderek yaklaşıyoruz. Zihin, gerçekliği anlamak için kuramlar koyuyor ortaya. Bilim adamlarınca sürekli çoğaltılıp zenginleştirilen deneyler, kura-

mın getirdiği açıklamalarla zıtlık içinde değilse, kuram, daha açıklayıcı güçte bir başka kurama yerini bırakmadığı sürece, doğru olarak görülecektir. Öyle olduğu içindir ki, fizikte, örneğin bugünkü bir kuram, dünkünün yerine geçmiştir; ne var ki yarının bir kuramınca da değişikliğe uğratılacaktır. Matematik doğrudan farklı olarak bu ikinci doğru türü, yani zihnin ortaya attığı, ama kuramlarının geçerliğini gerçekliğin sorgulamasına tâbi tutan **deneysel bilimlerdeki doğru** işte böyledir. Böylece, geçicidir o; ama aynı zamanda nesnel, tanıtlanmış ve teknik uygulamayla da doğruluğu anlaşılmıştır.

Toplum halinde yaşayan insanları anlamak söz konusu olduğunda, daha da karmaşıklaşır işler. Kuşkusuz, sosyal gerçeklikler esrarlı şeyler değildirler, gözlemlenebilir yığınla özelliğe sahiptirler: Doğumlarla ölümler, canına kıymalar, bütçe açıkları, grevler böyledirler; ve bunlar kılı kırk yaran yöntemlerle derlenir ve incelemeye sunulur. Ne var ki bütün bu konularda bir başka alana, insan davranışlarının yorumlanmasına geçeriz; sosyolojiden tarihe kadar, bütün bu bilim dallarında söz konusu olan doğru, **yorumlayıcı doğru** diye adlandırılır.

Peki, bilimsel nesnelliğin dışında doğru yok mu?

Örneğin sanatta?

Sanatın da doğruların üretilmesinde yer almasında şaşırtıcı bir yan yoktur. Kişisel duyarlılığından yola çıkarak, her sanatçı, insan yaşamının bir görünüşünü aydınlatır. Bir sanat eserinin değeri, betimlemesindeki doğrulukta değil, önüne çıktığı insanlarda uyandırdığı doğru etkisindedir. Burada, Picasso'nun ünlü sözünü de hatırlatmanın sırasıdır: "Bir tek doğru olsaydı, aynı temada yüz tablo yapılmayacaktı!"

Ahlak ve din için de aynı şeyi söyleyebilecek miyiz?

Ahlakın, kişinin keyfine terk edilemeyecek doğruları barındırdığı söylenir; akli oldukları ölçüde, birer doğru olarak bakmalı onlara da. Dine gelince, dinsel gerçekliğin ne denli yaygın ve dayatıcı olduğu açıktır; ama "dinin doğruları"ndan söz etmek, doğru kavramının saptırılmasıdır, çünkü birer dogmadır bunlar ve bu nitelikleriyle de her türlü denetlenme ve doğrulanmaya kapalıdırlar.

Kuşkuculuk gibi **dogmatizm** de, doğrunun önünde bir engeldir.

Doğru, eleştirici aklın ve diyalektiğin alanında gezinir.

Daha da ısrarla altını çizmeli: Doğruya, inançlar değil bilgi götürür; ve doğru, başta **aklın ve deneyin çocuğu**dur. Dolayısıyla, hazır olarak bize sunulmaz; oluşan her şey gibi, çabaların ve araştırmaların ürünüdür; çoğu zaman da, art arda yapılan değiştirmeler ve düzeltmeler sonunda ortaya çıkar.

Doğru, gerekliğin bir kopyası değildir ama, bilim, insanlığın binlerce yıllık deneyimi göstermektedir ki, doğru **nesnel**dir. Doğru, nesnel olarak var olan dünyayı yansıtır ve içeriği, kişinin bilincine bağlı değildir. "Dünya yuvarlaktır" derken, bilincimizden bağımsız –aslında var olan– bir gerçekliği dile getiriyoruz.

Öte yandan, bilgi yoluyla ulaşılan doğru, gerçekliğin belli ve somut bir alanına aittir ve söz konusu gerçeklik de **somut koşullarda** gelişip durmaktadır. Ayrıca, bir tek ve aynı süreç için, doğru, hiçbir zaman ebedi olamaz; çünkü süreç de gelişiyor ve içinde geliştiği koşullar değişiyor. Doğal olarak, süreci yansıtan doğru da değişikliklere uğruyor. Bir süre için doğru olan bir şey, yeni koşullarda yanlış olabilir. Örneğin toplumların çoğunda yüzyıllarca, kadın-erkek eşitsizliğine inanılmış; oysa, bugün vardığımız aşamada, kuşkusuz özgürlükçü güçlerin de çabası ve önayak olmasıyla, bu eşitsizliği anlamsız buluyor ve kadın-erkek eşitliğini savunuyoruz.

Nedir bu sonuca götüren bizi? Yaşamın kendisi, pratiği!

Buradan hareketle diyeceğiz ki, doğrunun belki tek ölçütü vardır ki, o da **pratik**tir: Şu ya da bu düşüncenin ya da kuramın doğru olup olmadığı tartışılabilir; ama bu konuda uyuşmazlığa son verebilecek tek şey, pratiktir. Doğru diye bilinen bir yargılamanın gücü ya da güçsüzlüğü, giderek yanlışlığı uygulamada anlaşılır.

Peki, "doğrunun ölçütü pratikte sağladığı yarardır" da diyebilir miyiz?

Pragmatizmi savunanların tersine, doğru kavramını **yarar** kavramına indirgemek mümkün değildir. Bir düşünce ya da kuram, yararlı olduğu için doğru değil, doğru olduğu için yararlıdır. Doğruya pragmatikçiler gibi bakmanın, kimi zaman gerici davranış ve uygulamaları haklı çıkarmak gibi, bir tehlikesi vardır.

Özetlemek gerekirse, bir yüzyılın bitip yeni bir yüzyılın başladığı şu yıllarda, insanoğlunun görüp yaşadıklarından ilerisi için çıkarılabilecek olan nedir?

Nedir içinde bulunduğumuz gerçeklik?

Ve hangi doğruların aranışı içindeyiz?

İnsanlığın geçirdiği acı deneyimler, demokrasinin, insan haklarının vazgeçilmezliğini bir kez daha öğretmiştir. Başta aklın ve emeğin haklarını savunmak ancak böyle mümkün. Öyle olunca, "küreselleşme" ve "Yeni Dünya Düzeni" adına gelişmelerin, hele hele geçmişin sosyal ve kültürel kazanımları karşısındaki horlayışlarına pek dikkat etmeli. Bunun yanı sıra, yeryüzünü sarmış köktendinci akımların bir parçası olarak, Müslüman ülkelerde kimi karanlıkçı akımlar, yüzlerce yıl öncesinin –bir yerde feodal!– değerlerini yeniden yaşama geçirmenin çabası içinde, akla ve laik kurumlara karşı çıkmaktadırlar. Böylece, yeni bir ortaçağ tehlikesiyle de yüz yüzeyiz.

Ne var ki, hiçbirinin getireceği bir şey yoktur.

İnsanlık, binlerce yıl öncesinden beslediği bir ideali, asıl kurtuluş diye gördüğü bir düzeni yaşama getirmeyi bugün de terk etmiş değil.

Ne o?

İnsanların insanca yaşayacağı bir dünya!

Aklın, bilimin, emeğin baş köşeye oturtulduğu bir dünya!

Eşitliğin, kardeşliğin sömürüsüz ve barışçı dünyası!

İçinde yaşadığımız gerçekliğin doğruları bunlar. Felsefe ki gerçeklikten kopamaz ve doğruyu aramaktır asıl görevi; tarihin şu aşamasında, insanlığın bağlı bulunduğu ve yüzlerce yıllık çabaların dokuduğu **temel ve evrensel değerler**in altını yeniden çizerek yol göstermelidir.

Unutulmasın, bir yerde insanın kendisidir tehlikede olan...

İÇİNDEKİLER

BAŞLARKEN
FELSEFENİN ANLAMI

I
İNSAN NEDİR?

EVREN VE İÇİNDEKİ YERİMİZ 27
Kapalı evrenden açık evrene 28
Evrenin oluşumu ve yapısı 30
Evren ve insan
(Okuma Parçaları: H. Reeves / N. Kuyaş, T. Alkan, A. Behramoğlu) 33

DOĞA, İNSAN VE KÜLTÜR 41
İnsana "has" olan nedir? 41
İnsanlaşma süreci ve tarih 43
İnsansal alan ve etnik farklılıklar 46
Biyolojik bireyden insansal kişiliğe 47
(Okuma Parçaları: M. C Anday, A. Binyazar, E. Yıldızoğlu) 49

EMEKTEKİ YARATICILIK 57
Emeğin anlamı 57
Kapitalizm ve emek 59
Emeğin çelişmeli gerçekliği 61
(Okuma Parçaları: İ. Selçuk, M. Soysal, T. Alkan, D. Sazak) 63

DİLİN GÜCÜ 73
Dil hangi işlevi görüyor? 73
Dil ve düşünce 75
Dil üstündeki gücümüz nedir? 77
(Okuma Parçaları: M. Soysal, A. Oktay, C. Kudret, T. Tekin, T. Alkan) 79

II
DÜŞÜNMENİN DİYALEKTİĞİ

DÜŞÜNCELERİMİZİN KAYNAĞI VE GÜCÜ
"Düşünüyorum, öyleyse varım"
Düşüncelerimizin kökeni
Düşünce ve diyalektik
(Okuma Parçaları: B. Tanör, A. Oktay, T. Alkan, T. Akyol)

ALGI, BELLEK VE İMGELEM
Algı derken neyi anlamalı?
Belleğin gücü
İmgelemdeki yaratıcılık
(Okuma Parçaları: Ö. Akgüç, İ. Selçuk, N. Cerrahoğlu)

KENDİ KENDİNE DÜŞÜNMEK: BİLİNÇ
Bilincin nitelikleri
Bilinç ne yapıyor?
Karşılıklılık ilkesi
(Okuma Parçaları: E. Atabek, İ. Önder)

AKLIN PAYI
Aklın hakemliği yenidir
Evrenseli yakalamak
Akıl ve başka değerler
(Okuma Parçaları: H. Batuhan, V. Günyol, A. Oktay)

DOĞRU DÜŞÜNME SANATI: MANTIK
Mantık gerçeği
Düşünmenin kuralları ve akıl yürütme
Mantık ve diyalektik
(Okuma Parçaları: E. Atabek, F. Altıok, A. Özgürel)

III
GERÇEKLİKLE İLİŞKİLER

BİLİM NEYİ ANLATIYOR? 157
Bilimsel bilginin yapısı 157
Yöntem sorununun özü 159
Bilim ve şarlatanlık 161
(Okuma Parçaları: N. Kuyaş, T. Alkan, H. Batuhan, Y. Kepenek) 163

TEKNİK, İNSANLIĞIMIZDAN BAĞIMSIZ MIDIR? 173
Yarışan iki ülkü: Doğa ve ilerleme 173
Tekniğin insanlık dışı etkileri 176
İnsanın sorumluluğu: Egemenliğini dizginlemek 177
(Okuma Parçaları: T. Alkan, E. Atabek, M. Balbay) 179

ANLAMA BİÇİM VERMEK İÇİN SANAT 185
Sanatın verdiği nedir? 186
Sanat, ahlak ve gerçek 187
Sanat, sanatçı ve seslendikleri 189
(Okuma Parçaları: N. Ataç, M. Fuat, A. Oktay, İ. Selçuk) 191

IV
YAŞAMA ANLAM VERMEK

DİN NASIL BİR DÜNYA VAAT EDİYOR? 201
Dinsel inanışın kökeni 201
Baskı ve zulümden hoşgörüye 204
Laiklik gerçeği 205
(Okuma Parçaları: M. Soysal, T. Akyol, H. Çelenk, Ö. İnce, G. Mengi) 207

AHLAKIN GÜCÜ

Ahlak, hukuk ve din
Ahlakın gerekliği nereden geliyor?
Ahlakın önündeki tehlikeler
(Okuma Parçaları: İ. Ramonet, A. İlhan, N. Kuyaş, Ö. Akgüz, E. Atabek)

ÖZGÜR VE BİRLİKTE YAŞAMAK

Özgür, tarih ve toplum
Özgürlük ve devlet
Özgürlükler bir bütündür
(Okuma Parçaları: H. Batuhan, O. Veli, N. Cumalı, R. Kipling)

MUTLULUK DERKEN ARADIĞIMIZ NEDİR?

Yaşamın amacı olarak mutluluk
Dinsel mutluluktan dünyasal mutluluğa
Yeni bir dünyayı yaratmanın mutluluğu
(Okuma Parçaları: F. Altıok, E. Atabek, A. Oktay, T. Alkan)

AŞK İMİŞ HER NE VAR ÂLEMDE

Aşk, mitoloji ve edebiyat
Aşk ve felsefe
Aşk özgürlük ister
(Okuma Parçaları: İ. Berk, T. Fişekçi, D. Asena, O. Çalışlar)

ÇEVREMİZ, KENTLERİMİZ, EVLERİMİZ

Çevre gerçeği nedir?
Kentler nereye gidiyor?
Evimiz: Asıl "mutlu mekân"ımız
(Okuma Parçaları: M. Balbay, F. Castro, Y. Bayer, D. Kuban, T. Yücel)

V
GEÇMİŞTEN GELECEĞE

TARİH İÇİN İNSANCA BİR GELECEK 301
Tarihten kim sorumludur? 302
Tarihi tanımak ve anlamak 303
Hukuk ve özgürlük evrensel değerlerdir 305
(Okuma Parçaları: D. Kavukçuoğlu, S. Özbaran, Ö. İnce, T. Akyol) 307

POLİTİKANIN AMACI 315
İki politika anlayışı 315
Devlet ve demokrasi 317
Siyasal katılma 318
(Okuma Parçaları: M. C. Anday, N. Şeni, T. Alkan, E. Kongar, Ö. İnce) 321

HUKUK NE SAĞLIYOR? 333
Hukukun üç bileşeni 333
Adaletten ne anlamalı? 335
Hukuk yasaya indirgenemez 336
(Okuma Parçaları: E. Atabek, T. Akyol, B. Tanör) 339

SAVAŞ VE BARIŞ 347
Savaş ve teknik 348
Savaş bir yazgı mı yoksa siyasal bir araç mı? 349
Barış ortamını yaratmak 351
(Okuma Parçaları: E. Yıldızoğlu, Ş. Kurdakul, M. Soysal, E. Tuşalp) 353

ÜTOPYANIN YERİ 359
Thomas More'un Ütopyası 359
Bir ütopyadan ötekine 361
Niçin ütopya? 363
(Okuma Parçaları: O. Akbal, İ. Selçuk, A. Behramoğlu) 365

VI
KENDİ OLMAK

KİMLİK SORUNUNUN BOYUTLARI 375
Kimlik sorunu nereden geliyor? 375
Bir örnek: Türk kimliği nedir? 377
Çokkültürlülük, demokrasi ve kimlik 379
(Okuma Parçaları: M. Soysal, T. Akyol, T. Alkan, M. Soysal, Ö. İnce) 381

KADININ ADI YOK! 391
Farklılık içinde eşitlik 392
Kadınlar niçin eziliyor? 393
Kadının kurtuluşu bütün insanlığın kurtuluşudur 395
(Okuma Parçaları: M. Soysal, C. Dündar, Ö. İnce, D. Asena, Ş. Tekeli, A. Binyazar, Ö. İnce, N. Cerrahoğlu, T. Alkan, Y. Kepenek) 397

BİR İNSAN YARATMA SANATI: EĞİTİM 417
Eğitimin boyutları 418
Eğitim, çağımızda bir insan hakkıdır 419
Eğitim, demokrasi ve laiklik 421
(Okuma Parçaları: H. Batuhan, Z. Atikkan, M. Soysal, V. Timuroğlu, A. Binyazar, E. Atabek, Ö. İnce) 423

BİTİRİRKEN

NİÇİN VE HANGİ DOĞRULARI ARIYORUZ? 439

GENEL KAYNAKÇA 453

GENEL KAYNAKÇA

1. Fransızca kaynaklar

Gérard Chomienne / André Senik, *Philosophie,* Hatier, Paris, 1995.

Elisabeth Clément / Chantal Demonque, *Philosophie,* 2 tomes, Hatier, Paris, 1993.

Armand Cuvillier, *Précis de philosophie,* 2 tomes, Armand Colin, Paris, 1962.

Simone Daval / Bernard Guillemain, *Philosophie,* 2 tomes, PUF, Paris, 1962.

F. Laupies, *Premières leçons de philosophie,* PUF, Paris, 1995.

Bernard Michaux (sous la direction de), *Philosophie. Penser par soi-même,* Messidor / Editions Sociales, Paris, 1986.

Jacqueline Russ, *Nouvel abrégé de philosophie,* Armand Colin, Paris, 1996.

André Vergez / Denis Huisman, *Cours de philosophie,* 2 tomes, Paris, 1993-1994.

2. Türkçe kaynaklar

a) Genel olarak felsefe

Füsun Akatlı, *Felsefe Kıyılarında,* Afa Yay., İst. 1989.

Füsun Akatlı, *Pusulamız Felsefe,* Varlık Yay., İst. 1995.

Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş,* Vadi Yay., 2 bs., Ank. 1996.

Pierre Ducassé, *Büyük Felsefeler* (çev. N. Önol), Varlık Yay., İst. 1972.

Selahattin Hilav, *Felsefe Elkitabı,* Gerçek Yay., İst. 1970.

Stanley M. Honer / Thomas C. Hunt, *Felsefeye Çağrı* (çev. H. Ünder), İmge Yay., Ank. 1996.

Arslan Kaynardağ, *Felsefecilerle Söyleşiler,* Elif Yay., İst. 1988.

Felix Marti-İbanez, *Felsefe Öyküleri* (çev. H. Koyukan), İmge Yay., Ank. 1996.

René Maublanc / Marcel Cachin, *Felsefe, Bilim ve Din* (çev. A. Bezirci), Evrensel Yay., 4 bs., İst. 1993.
Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş,* Remzi Kitabevi, İst.
Murtaza Mutahhari, *Felsefe Dersleri* (çev. A. Çelik), İnsan Yay., İst. 1995.
Marit Rullmann, *Kadın Filozoflar. Antikçağ'dan Günümüze Kadar* (çev. T. Mengüşoğlu), İst. 1996.
Önay Sözer, *Felsefenin ABC'si,* Simavi Yay., İst. 1992.
Afşar Timuçin, *Felsefe Bir Sevinçtir,* İnsancıl Yay., İst. 1995.
Afşar Timuçin, *Ahlaksızlık Üzerine Kendimle Konuşmalar,* Bulut Yay., İst. 2006.
Afşar Timuçin, *Ölümü Kapıda Beklemek,* Bulut Yay., İst. 2008.
Nermi Uygur, *Felsefenin Çağrısı,* Yapı Kredi Yay., İst. 1995.
Hilmi Yavuz, *Felsefe Üzerine,* Bağlam Yay., İst. 1987.

b) Felsefe tarihi

Bedia Akarsu, *Çağdaş Felsefe,* MEB Yay., İst. 1979.
J. M. Bochenski, *Çağdaş Avrupa Felsefesi* (çev. S. R. Kırkoğlu), Kabalcı Yay., İst. 1997.
Will Durant, *Felsefe Kılavuzu* (çev. E. Gürol), Milliyet Yay., İst. 1973.
Jostein Gaarder, *Sofi'nin Dünyası* (çev. G. Kutal), Pan Yay., 18 bs., İst. 1996.
Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi,* Remzi Kitabevi, 4 bs., İst. 1980.
Orhan Hançerlioğlu, *Düşünce Tarihi,* Remzi Kitabevi, İst. 1970.
Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi* (çev. M. Sencer), 3 cilt, İst.
Hilmi Ziya Ülken, *Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslam Felsefesi. Kaynakları ve Etkileri,* Cem Yay., 4 bs., 1993.
Alfred Weber, *Felsefe Tarihi* (çev. V. Eralp), İst.

c) Felsefe ve öteki temel konular

A. Adnan Adıvar, *Bilim ve Din,* Remzi Kitabevi, İst. 1980.
Max Beer, *Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi* (çev. H. Baş / G. Üstün), Kitaş Yay., İst. 1969.

J. D. Bernal, *Materyalist Bilimler Tarihi* (çev. E. Marlalı), 2 cilt, Sosyal Yay., İst. 1974.
Henri Denis, *Ekonomik Doktrinler Tarihi* (çev. A. Tokatlı), 2 cilt, İst. 1973-1974.
E. H. Gombrich, *Sanatın Öyküsü* (çev. B. Cömert), Remzi Kitabevi, İst. 1980.
Emre Kongar, *Türk Toplumbilimcileri,* 2 cilt, Remzi Kitabevi, İst.
Nurettin Şazi Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi,* Remzi Kitabevi, İst.
Gaetano Mosca, *Siyasî Doktrinler Tarihi* (çev. S. Tiryakioğlu), 2 bs., Varlık Yay., İst. 1968.
Kurt Schilling, *Toplumsal Düşünce Tarihi* (çev. N. Önol), İst. 1971.
Afşar Timuçin, *Felsefeden Estetiğe,* Hayal Yay., İst. 2008.
Afşar Timuçin, *Eğitim Üzerine,* Bulut Yay., İst. 2008.
Cemal Yıldırım, *Bilim Tarihi,* Remzi Kitabevi, İst. 1983.

d) Felsefe sözlük ve ansiklopedileri, dergiler

Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü,* 4 bs., İnkılâp Kitabevi, İst. 1987.
Manfred Buhr / Alfred Kosing, *Marksçı-Leninci Felsefe Sözlüğü* (çev. V. Atayman), Konuk Yay., 2 bs., İst. 1978.
Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü,* Ekim Yay., Ank. 1996.
Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü,* 6 bs., Remzi Kitabevi, İst. 1982.
Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi,* 9 cilt, Remzi Kitabevi, İst. 1980-1985.
M. Rosenthal / P. Yudin, *Materyalist Felsefe Sözlüğü* (çev. E. Aytekin / A. Çalışlar), Sosyal Yay., 4 bs., İst. 1980.
Cemil Sena, *Filozoflar Ansiklopedisi,* 4 cilt, Remzi Kitabevi, İst. 1974.
Afşar Timuçin, *Felsefe Sözlüğü,* BDS Yay., İst. 1994.
Bilim ve Ütopya, Cumhuriyet Bilim / Teknik, Cogito dergileri.

SERVER TANİLLİ

YARATICI AKLIN SENTEZİ

Felsefeye Giriş

Şu sorularla karşılaştığımız, dahası kendimize de sorduğumuz olmuştur: "Nereden geliyoruz? Yaşamın anlamı ne? Nereye gidiyoruz?" Şu sorular da yabancımız değildir: "Bilimden ve teknikten ne bekliyoruz? Sanatsız niçin yaşayamayız? Ahlak, neden zorunludur? Kime karşı ve ne için sorumluyuz? Özgür olmak ne demektir?" Daha da yakıcı bir soru: "Dünyamız adaletsizliklerle dolu; peki, insanların insanca yaşayacakları gerçekten adil ve barışçı bir dünya yaratamaz mıyız?"

Çoğu, dinin de sorup kendine göre yanıtladığı sorulardır bunlar. Ama onu da aşacak biçimde, doğa, toplum ve insan üstüne, akla ve bilimsel verilere dayanan bütünlüğüne bir görüş, ancak felsefeyle mümkün. İnsan zekâsının bulduğu bu en anlamlı uğraşı niteleyen ve en başta da dinden ayıran, "özgür aklın sorgulaması"na dayanması. Bu sorgulama, eski Yunan'dan beri sürüyor ve insansoyu akla saygısını yitirmedikçe de sürecek.

Bu kitap, sorgulamadan örnekler veriyor. Onları bilmek, dahası bu sorgulamayı düşüncemizin bir parçası, bir yöntemi haline getirmek, iyi yurttaş olmamızın, asıl önemlisi insan olmamızın zorunlu uğraklarından biri. Çağdaş bir eğitim ve çok sesli bir toplum yaratmanın olduğu kadar, dogmatizme, bağnazlığa, karanlıkçılığa karşı donanmanın da en etkili yolu bu olsa gerek.

ISBN 978-605-4063-78-4

9 786054 183784

Cumhuriyet Kitapları